

Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Інститут історії України НАН України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
Державний комітет архівів України
Українсько-канадський дослідно-документаційний центр (Торонто)

ALEXANDER GVAGNINUS
VERONENSIS

ОЛЕКСАНДР ГВАНЬІНІ

ХРОНІКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ САРМАТІЇ

*Упорядкування та переклад з польської
о. Юрія Мицика*

КИЇВ • ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ» • 2007

«Хроніка європейської Сарматії» О. Гваньїні – важливе історичне джерело та пам'ятка європейської історіографії XVI–XVII ст. Написана легко, доступно й цікаво, «Хроніка...» стала неоціненним посібником для вивчення історії та географії народів і країн Центрально-Східної Європи, а також їхніх сусідів.

Цей твір мав надзвичайно велику популярність у наших предків, неодноразово перевидавався у латинському оригіналі; перекладався німецькою, чеською, польською мовами.

Український переклад «Хроніки...», що не втратила актуальності донині, зацікавить як науковців, так і широкий загаль читачів.

Відповідальний редактор
доктор історичних наук, академік *В. А. Смолій*

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор НаУКМА *В. О. Щербак*;
доктор історичних наук, завідувач відділу історії і теорії
та споріднених джерелознавчих наук Інституту української
археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України *В. А. Брехуненко*

Переклад здійснено за виданням:

Alexander Gwagnin.

Kronika Sarmacye Europejskiej. – Kraków, 1611.

Рекомендовано до друку

рішенням Вченої ради Інституту історії України НАН України.

Протокол № 7 від 27 червня 2006 р.

*Цю книгу видано за підтримки Польського Інституту Книги
в рамках перекладної програми.*

INSTYTUT KSIĄŻKI

© POLAND

© Мицик Ю. А., упорядкування, переклад, вступна стаття, коментарі, 2007

© Остапов О. Я., художнє оформлення, 2007

© Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007

ХРОНІКА
ВЕЛИКОГО
КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО

*Hic sibi delegit se-
dem pulcherrima
virtua:*

*Hinc sua Sauro-
malas fors super
astra vehi'*

НА ЗНАЧНИЙ І СТАРОДАВНІЙ КЛЕЙНОД
ЯСНОВЕЛЬМОЖНИХ ЇХ МОСТЕЙ КНЯЗІВ ТА ПАНІВ
РАДЗИВІЛЛІВ

*Марс, Беллона, Мінерва та Юпітер ласкавий,
У Радзивіллівському домі цей візерунок правий
Всіх чеснот справив: бо як орел швидкоокий,
Король птахів, дивлячись на сонце, літає під хмарами,
Так Радзивіллівський дім у своєму князівському стані
У всіх чеснотах, доки світ стоїть, не перестане.
Як тільки Вільно з його поради заснували,
Зразу ж його цим значним клейнодом вшанували.
Живіть же, значні князі, у своїй звичній значності
До ти, доки ходить по небу світле сонце. //*
(с. 3 передмови)

ЯСНОВЕЛЬМОЖНОМУ ПАНУ,
МИКОЛАЮ КРИШТОФУ
РАДЗИВІЛЛУ,
КНЯЗЮ НА ОЛИЦІ ТА НЕСВІЖІ,
ГРАФУ НА ШИДЛОВЦЮ ТА МИРІ,
ВІЛЕНСЬКОМУ ВОЄВОДИ і т. д.,
ПАНУ МОЄМУ МИЛОСТИВОМУ

итають учені люди, милостивий пане, чому мінливі всілякі справи? То вони підносяться, то згасають, одна тільки жовнірська мужність щораз то більшу має повагу. І хоч інші науки знову й знову приваблюють до себе, стають приємними чи то для очей, чи то для вух людських, однак військові справи власною оздобою та незмінним цвітом й ненаситною втіхою приваблюють наші душі так, що про ці справи ми не можемо наслухатися протягом багатьох літ. Чи не писав один такий про мужніх греків, які воювали з персами так, що сам Лівій або Полібій подали це в римській історії? А хіба зараз інакше? Якби хтось у наш час писав про це, то нам було б мило читати його книги. Може, це тому, що наші прагнення за своєю природою дивовижним чином тягнуться до мистецтва? Погано нічого не знати, знання ж усяке є втіхою для людини. Я, не наводячи інших аргументів, насамперед підкреслю, що з рицарського досвіду буде більше й очевидніше користі для Речі Посполитої. Бо ця користь і слава свого народу, зруйнувавши й розширивши давні кордони, зуміє зберегти значність, дану предками. Вони мужньо погамують гнів заюшених сусідів, обороняють святу й золоту свободу від жорстоких тиранів або потужних ворогів, а зліквідувавши небезпеку й загальний страх, мудро уфундують порядні науки, поштиві й всілякі чесноти, ніби фортеці та надійні замки довговічної свободи й тривалої оздоби. Не шукаючи іноземних прикладів, бачу їх чимало у самому Великому князівстві Литовському, котре так

багато до цих пір породжувало й породжує досвідчених і надзвичайно важних мужів, перед якими мусять поступатися непереможні й страшні колись всьому світові московські краї. Це дивно, що, хоча щастя з великою мужністю так побраталися, литовський народ зумів уникнути розпусти та пихи, побачивши щось більше, ніж це спільне добро для добрих і злих. Поляки, маючи перед очима зразки таких високих чеснот, з великою охотою не раз довіряли свободу, непорушність прав Корони і своєї держави, святої пам'яті Казимирам, Августам, Сигізмундам, значним людям литовської крові. Врешті коли вони визнали таку велику // (с. 4 передмови) прихильність і до своїх звичаїв подібність, то не можна було краще вигадати, як змішати ці два народи так, що вже легше молоко від молока відділити, ніж польську кров від литовської. У цьому я міг достатньо наочно переконатися у Вітебську, де служив протягом вісімнадцяти років, коли командував жовнірами, довіреними мені з волі великих королів Сигізмунда Августа і Стефана, котрі (королі) стали кісткою в горлі москoviта. Я, вважай, торкався рукою великої приязні й чуйності щодо себе з того моменту, як опинився у цій значній державі, особливо ж у препишному домі вашої панської мості. Тому я прагнув хоч якось віддячити своїми послугами за не заслужену мною людськість шляхетного литовського народу, а діставши трохи часу після тривалих та різноманітних випробувань, зважився написати литовську історію спочатку латиною, а тепер уже й по-польськи. Знаю, що через це мені, очевидно, докорятимуть тим, що я прибулець, що я недосвідчений у польській мові, а взявся за таку велику справу. Але мене дуже втішає моя вірність та вдячність до цих народів, котрі мене прийняли, оточили та оздобили. А коли ж твоя панська поважність, значний воєвода, вділиш мені своїх світла й захисту, то вже ніхто не буде мені страшним та прикрим. Бо хто ж, хіба що сліпий, не бачить блиску давнього й завжди багатого воєводами, гетьманами, єпископами й кардиналами роду вашої панської мості? Хто ж не чув про палку побожність вашої мості пана, запалену не так князівською високістю, як католицьким вогнем? Осяяний цією побожністю, ти хотів її бачити і з великою поштивістю цілувати всі її місця, коли вшановували таїнство нашого спасіння. Тебе не знали (добре) ці люди, коли ти принижувався задля більшої покори, однак, глянувши на обличчя панське і, вважай, княже, котре є дзеркалом твого сильного духу, вони тебе особливо шанували. Навіть сам турецький бусурман, тільки глянувши на тебе, не міг бути тобі небезпечним, бо так тебе, ніби сонце, осявав і боронив цей маєстат божественних чеснот. Тому я й хочу цю окрему книгу про литовську істо-

рію вдягти й захистити видатним іменем вашої панської мості, мій милостивий пане. Тому прошу: зволь її від мене прийняти весело й ласкаво і бути її патроном, а моїм милостивим паном та добродієм. Живи ж якнайдовше у Господньому благословенні як окраса свого народу, а я якнайстаранніше віддаю свої послуги милостивій ласці вашої мості.

Дано з Кракова дня 18 жовтня 1611 року.

Вельможності вашої, мого мостивого пана, всього добра зичливий і найнижчий слуга Олександр Гваньїні, граф Латеранського палацу, командир гвардійської кінноти. // (с. 1)

ЧАСТИНА I КНИГИ II,
в якій міститься
ДОКАЗОВИЙ ВИВІД І ПОЧАТОК
ЗНАЧНОГО Й СЛАВНОГО ЛИТОВСЬКОГО
НАРОДУ, ДО ТОГО ЖОДНИМ ІСТОРИКОМ
ДОСТАТНЬО НЕ ВІДОБРАЖЕНИЙ

толемей, найперший літописець всього світу, є найобізнанішим про той край, де нині живе литва, та про інші прилеглі провінції, як-от: Русь, Поділля, Підляшшя, Жмудь і т. д. Кажуть, що там колись із давніх часів були мешканці, яких сьогодні немає і сліду, а саме: галінди, бодини, геніни, судини, кариони, амаксоби, стабани, стурни, насци, асуби, вибіони, умброни й саргати, а жили вони між Любліном та Берестям-Литовським. Усі вони беруть початок від кімврів, готів і сарматів, як цей же Птолемей оповідає. Оскільки ж він ширше від нас описав походження сарматів, мені здається, що про імена, прізвища кімврів і їх нащадків стисло висловив. Отже, всім здається, що кімври пішли від Гомера (Gomera), внука Ноевого, старшого сина Яфетового; взяли й ім'я від нього, яке через багато років дещо змінилося, з чим всі історики погоджуються. Ці нащадки Яфета більшу частину землі в Європі та Азії захопили, а його власне ім'я означало «поширення», також «щасливе батьківське благословення». Частина їх, взявши свій початок від Гомера, дійшла до Кіммерійського Босфору, осіла біля Меотійського озера, яке від них назване Кіммерійським, недалеко від ріки Дон, в Рязанському князівстві, прилеглому до великого князя московського. Потім, оскільки це їм було неважко, вони пішли далі через недалекі кордони, через русь, литву, інфлянти, боруси, що їх тепер звемо пруссами, і через кіммерійський Херсонес, де нині Швеція, Данія, Голландія, широко розсіялися по всіх цих берегах, запанували і, дещо змінивши літери в назві, стали називатися кімврами (сумбрамі). Але коли і в якому випадку ця зміна місця проживання й назви могла статися, нікому не відомо, оскільки жодна країна не пише про те, чому це мало б статися. Все ж треба знати, що кімври завжди були* // (с. 2) людьми войовничими, твердими, хижими, що засвідчу-

Литовські народи

Звідки походять кімври

Ріка Дон

Батьківщина кімврів

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 94 оригіналу).

ють їхні справи – мужні, сміливі й потужні дії щодо кожного ворога. Бо, покинувши цих північних мешканців, вони числом у триста тисяч увійшли через німецьку землю спочатку до Гельвеції та Франції. Потім вони, чинячи наскоки, плюндрували Іспанію. Потім близько сто десятиго року до Різдва Христова вони напали на Італійську землю, більшу частину якої завоювали, і розбили найпершого римського радника на ім'я Папірій Карбон зі всім військом. Потім від них же М. Юніус Сільван, зав'язавши нещасливу битву, зазнав поразки; а потім Аврелій Скаврус, посол радників, втративши римські війська, потрапив до рук кимврів живцем і був убитий їхнім королем Белою (Bela). Це відбувалося, згідно з Тацитом, року шістсот сорокового після заснування Риму. Врешті римляни знову, зібравши більше війська, під горами, які називають Альпами, скерували свої війська проти кимврів, однак і там дощенту були розбиті. Тоді Ц. Манлій (C. Manlius) залишився на полі бою, а з ним полягло вісімдесят тисяч римського воїнства. Сервілій Ценіо (Seruilius Cepio), гетьман всього війська, з кривавої поразки ледве з понад десятком вийшов, несучи нещасливу звістку до римського сенату, де його було позбавлено всього майна, нерухомого і рухомого, а крім того, декретом всього сенату за те, що через свою впертість так багато війська // (с. 3) втратив, покарано смертю. Історики твердять, що римляни ніколи більшої поразки від жодного неприятеля не зазнали, як тоді від кимврів. Тому, будучи стурбованими, дуже вболіваючи за успіх своєї держави, прагнучи запобігти майбутній небезпеці від недавньої поразки, щоденно виглядали появи ворога, який загрожував місту. Викликали з Лівії Ц. Марія (C. Mariusa), гетьмана справного, войовничого та щасливого, який там переміг Югурту. Через два роки по цій поразці Марій розбив дві тисячі кимврів і тевтонів, зіткнувшись з ними у запеклій битві над болотистими водами. Потім у новій битві так багато кимврів на місці поклав, що масилійці, зібравши кістки убитих, обгороджували ними виноградники, а поля, удобрені людською кров'ю як найкращим гноєм, жирніючи, були родючими та давали достаток протягом багатьох років. Потім кимври, зменшені числом і силою, але не втративши хоробрості, зібралися разом. Вони розпорошили військо римського консула (burmistrza) Катула (Katulusa) і стали табором біля ріки Атези (Atezu). Довідавшись про це, Марій якнайшвидше поспішив до них, об'єднав своє військо з Катуловим, дав їм битву 29 липня й переміг їх сорок тисяч. Після цієї поразки вони вже не могли сподіватися на успіх і були змушені з Італії перенестися на інші місця; вони вирушили у батьківські краї, особливо землі датські, шведські, інфляндські, пруські й литовські. Ті з них, що захопили литовські краї, були названі гепідами. А в тій стороні, де жмудь, Еней Сільвій (Aeneas Sylvius) кладе *масагетів* (massagethy), войовничий, згідно з Плінієм, народ. Литовський же народ, як доводить добрими аргументами Еразм Стелла (Erasmus Stella), пішов від готів. Оскільки ж князь Литалян, або Литвон, син пруського короля Венедуга, року від Різдва Господнього

Кимври
нападають
на фран-
цузьку
та іспанську
землі

Війни
кимврів
у Італії

Нещасливі
битви
та поразки
римлян
від кимврів

Марій розбив
кимврів

Кимври
вигнані
з Італії

Литва
походить
від кимврів
Звідки
походять
назви литви,
жмуді та
інфляндців

573 увійшов у ці краї, сусідні з батьківською державою, в яких колись жили аляни, і литві дав назву від свого імені. А Жмудь від брата цього ж Литвона, що звався Саймо, сина прусського князя, цей же *Еразм Стелла* у згаданій прусській історії називає Самогітією, котра широкими й довгими пасмами простягалася аж до прусських та інфляндських кордонів. Також латигали, або лотва, яких сьогодні лівонцями, тобто інфляндцями, після об'єднання з німцями звемо, від цього ж Литвона спільно з литвою назву свою ведуть. Ті ж народи, як-от: прусси, половці, жмудь, гепіди, ятвяги, литва, інфляндці, курляндці, латиші, язиги, або ігов'яни, хоч і мали різні назви, але одну, з незначними відмінностями мову, подібні між собою звичаї, права й способи ведення війни у згідному поході проти християн, // (с. 4)* однак кожна провінція, маючи власного князя, відділялася одна від другої певними кордонами. Ятвяги були жорстоким народом, вони жили біля литовського кордону, неподалік Мазовії, де нині Підляшшя, з поля битви не тікали: або отримували перемогу, або лягали переможеними на полі бою, через це вони загинули в постійних битвах, їх залишки обернулися в сусідні литву, русь, підляшуків та мазурів. Деякі вважають, ніби Литва *a Lituo* (що означає мисливський ріг), тобто від мисливського рогу, названа, але висновок слушно не приймається досвідченими істориками. Мацей Меховський та Длугош, літописці польської історії, ще й руські хроніки посвідчують, пишуть, що деякі італійці зі своїм князем Палемоном внаслідок чи то тиранії Нерона, чи заслуженого вигнання, чи утікаючи від жорстокості угорського короля Аттіли, котрий вогнем і мечем плюндрував прикордонні країни, // (с. 5) після довгого плавання із затоки Балтійського моря, що омиває Пруссію, Жмудь та Інфляндію, рікою Німаном, яку Птолемеєм називає Крононом, прийшли до цих країв, це й сам литовський народ ясно свідчить, бо в його рідній мові подибуємо чимало латинських та італійських слів, як-от: *dziewos* литовською, а латиною – *Deus*, тобто Бог, *saulas* у них сонце, а латиною – *sol*; мають і німецьких слів у своїй мові чимало, як-от: *Kinig*, а у них – *Konigos*, князь. Мають у себе й кілька грецьких слів, бо вони були також у Греції, над морем Понтійським, були також і в Британії близько, на морі, котре зараз називаємо Англійським, але в цих своїх краях з Палемоном зішлися. Твердять про цього Палемона, власне ім'я котрого ясно свідчить, що він був латинянином або італійцем, що він мав при собі вірне товариство, родичів та підданих із видатних родів, наприклад Урсини, Колюмни, Юліани, Цезарини, Гаштольди; він забрав їх із собою до Литви, найвиднішим литовським родам надав їхні герби, а з цих родів розрослася шляхта. А литовське поспільство, селяни, орачі, прості люди пішли від готів. З цим погоджується чимало польських, німецьких і руських літописців та істориків. Віддаючи належне їхній думці й авторитетові, ми й самі так само розуміємо це.

Ятвяги – жорстокий народ, там, де Підляшшя

Інша назва литви від мисливського рогу

Італійці розмножили литовський народ

Латинські та італійські слова знаходять у литовській мові

Палемон

Литовський простолюд з готів, а шляхта з італійців походять Італієць Палемон, перший литовський князь

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 2 оригіналу).

Тоді цей Палемон за свій природний розум був прийнятий диким народом за князя. Він ім'я своєї вітчизни Італії до цієї країни приклавши, спочатку назвав її Літалією. Тривалий час тут зберігалися італійські звичаї, але згодом вони змінилися на дикіші, а країна була названа Литвою. Деякі також стверджують, що ці ж італійці від берега Балтійського моря, що омиває Пруссію, Інфляндію, жмудські й литовські краї, з якого вони спочатку вийшли на сушу, назвали Літванією. А коли потім став панувати нащадок Палемонів з цього ж народу, італійці оцю нову латинську назву не тільки відкинули, а й навчилися важкої та непоширеної мови цих жителів, прийняли її як свою власну і сприйняли спосіб життя спільний з цими ж дикими людьми. Все ж цей литовський народ протягом тривалого часу від початку свого панування був незначним, над ним русь мала зверхність й брала з нього данину. Особливо це чинив київський князь, що був колись монархом Руської землі. Він брав з них як із васалів віники й лико для плетіння личаків, а брав це через нестачу й неродючість землі, яку ще не обробляли, задля вияву своєї зверхності над ними. Тільки Мендольфус, або Мендовг (Mendog), і Вітень з Гедиміном, преславні й найавторитетніші князі цих держав, котрі піднесли свій вроджений мужній дух й, піднявши з землі припале пилом рицарське ремесло, // (с. 6) почали вибиватися з руського ярма, яке почалося за їхніх попередників, і так один за другим, сідаючи на князівський престол, завдяки й суворій мужності, й щасливим нападам так сильно далися знаки руським князям, що не тільки їхнє ярмо з себе скинули, а й їх самих до того довели, що вони були змушені їм давати таку ж данину, яку литва протягом тривалого часу давала русі. Тепер ми введемо початок литовських князів згідно з порядком від їхніх перших предків, тобто від трьох братів Палемона, за їхньою власною генеалогією.

Звідки походить згадана Литва

Литва (походить) від берега

Литва була раніше незначна, була в підданстві у русі

Литва вибилася з ярма русі

ПОРЯДОК І ГЕНЕАЛОГІЯ ЛИТОВСЬКИХ КНЯЗІВ

Палемон, ведучи свій рід з батьківських римських країн, подолав у Литві безліч різних випадків і небезпек і залишив по собі трьох онуків, про котрих русь усупереч істинній правді істориків повідомляє, що це були його власні сини. Ці троє, а саме Боркус, Кунош і Спера, після його смерті стали панувати у Литві.

Палемон залишив по собі внаслідок Боркус, Кунош і Спера

Боркус (Borkus) заснував тоді над рікою Юргою, котра впадає у Німан, замок у Жмуді, і назвав його від ріки та свого імені Юрборк, стоїть він і понині; там же Боркус, будучи немалий час на пануванні, гідно прожив князем своє життя.

Замок
Куношів
Кернус,
Гібут

Кунош (Kunosz), пішовши далі, заснував у цій же країні замок Куношів від свого імені, до якого теж прилучив сусідню провінцію. А Спера, збудувавши на горі над рікою Светою замок, названий Вількомір, почав там панувати. Потім Боркус і Спера перед Куношем покинули цей світ. Він отримав по померлих братах їхні держави, породив двох синів, Кернуса й Гібута. Як тільки Кунош помер, його син Кернус посів литовське князівство по обох боках ріки Вілії, заснував столичний замок Кернов над Вілією. Про цього Кернуса русь твердить, // (с. 7) що він Литву а *Lituo*, тобто від мисливського рогу, назвав Літванією, але нічим не може цього підтвердити.

Кернов –
столичний
замок
у Великому
князівстві
Литовському
Литва
від мислив-
ського рогу

Гібут (Gibut) же, рідний брат Кернуса, панував над Жмуддю і, об'єднавши сили з братом, спустошив уздовж і впоперек Русь біля Браслава й Полоцька. Коли ж повернулися зі здобиччю, то застали Жмудь сплюндрованою своїми прилеглими сусідами-інфляндцями. Задля помсти вони спустошили вогнем і мечем всю Інфляндську землю.

Живібунд,
литовський
князь
Монтвіл,
жмудський
князь

Як тільки помер Кернус, то його син Живібунд (Ziwibund) вступив на литовський престол, а на жмудський – Монтвіл (Montwil), що був після Гібута. Ці теж, будучи у братерській любові, в мирі зберігали свої держави від неприятелів, однак же за присягою, згідно з тамтешніми звичаями, давали руським князям віники для лазні й лико для плетіння личаків як данину. А коли, недовго панувавши, Монтвіл пішов на той світ, його син Вікінд (Wikind) став жмудським князем.

Вікінд

Батий
плюндрує
Русь

Тоді, коли татарський вождь Батий значну частину Руської землі сплюндровав вогнем і мечем та зменшив і послабив сили тамтешніх князів, литовський князь Живібунд, щоб звільнитися від руської данини, дочекався часу, щоб здобути волю, скерував сина Ердзівіла (Erdziwiła) зі зброєю в руках на спустошення руських кордонів. Ердзівіл, переправившись через ріку Вілію, оволодів руським містом і замком Новгородком і там поставив столицю своєї держави. Потім він пересунув далі свої намети і, вибравши над рікою Німаном самою при-

Ердзівіл
бере руські
замки
Ердзівіл
заснував
Гродно

родою укріплений пагорб, заснував там замок, названий Гродно. Рушивши з військом на Підляшшя, він зайняв спустошені татарином Батиєм замки: Берестя-Литовське, Мельник, Дорогичин і забезпечив їх міцною обороною; всі ці краї він легко підкорив своїй владі. По смерті батька і стрія він роздав уряди й землі заслуженим у Литві ротмістрам та гетьманам відповідно до гідності та заслуг кожного: Ейксісові (Euchysowi), від якого походить шляхетна фамілія Довойнів (Dowojnow), даву володіння ті краї, де зараз містечко Ейшишки (Eyszyszki), Грансісові (Gransowi) – ті, де // (с. 8) Грансішки (Gransiszki), а Компі (Kampie), від якого в Литві походить шляхетний дім Гаштольдів (Gasztoldow), даву державу Ошмяню (Osmiane).

*Ердзівіл
оволодів
Підляшшям*

*Ейксіс,
Компа,
Грансіс –
литовські
діячі*

Тоді Ердзівіл, зміцнивши свою силу в Литві і Русі, вщент розгромив над рікою Окуньовкою біля містечка Мозира царя заволзьких татар на ім'я Кердаш, котрий за звичаєм нападав на руський край; потім, здійснивши багато рицарських справ і свою державу добре зміцнивши, перенісся на той світ. Після нього двоє синів, Мінгайло (Mingaiło) та Альгімунд (Algimund), стали панувати: Альгімунд над Жмуддю, а Мінгайло – над Литвою. Мінгайло звинуватив у чомусь нікому не підвладну Полоцьку Русь, яка мала окреме князівство; він переміг її військо під її ж укріпленим замочком Городком, здобув замок і взяв Полоцьк, належну данину поклав на полочан і новгородців, встановив над ними свою владу. Після цього Альгімунд, а невдовзі після нього Мінгайло покинули цей світ, залишивши двох синів, Гінвіла (Gniwiła) й Скирмунта (Skirmonta).

*Ердзівіл
розбив
татар
Ердзівіл
помер
Сини
Ердзівіла*

Тоді Скирмунт, відправивши за звичаєм батькові похорони, панував над литовськими й новгородськими державами; Полоцьк же по природному праву відійшов до Гінвіла, який потім, взявши за дружину дочку тверського князя Марію, був охрещений і названий Георгієм (Jurgim). Він мужньо воював проти псковитян та смолян за спадщину, а потім, залишивши сина Бориса на князівстві, розпрощався зі світом.

*Сини
Мінгайла*

Борис, поховавши батька, панував у Полоцьку досить мудро й енергійно. Він дав великі кошти на побудову в замку цегляної церкви св. Софії, потім заснував церкву св. Спаса, яку ми називаємо *храмом Спасителя (templum Salvatoris)*, заснував і жіночий монастир за півмилі від Полоцька, де великий князь московський мав свою резиденцію,

Борис

коли здобував Полоцьк. Він також збудував немалим коштом дві великі церкви на честь Бориса й Гліба, святих руських патронів, також і замок Борисів з містом від свого імені над рікою Березиною, де великий князь московський, забираючи землі від Литви, ставить свої кордони. // (с. 9)

*Василій
Рогволод*

Після смерті Бориса на Полоцьке князівство зійшов його син Василій Рогволод (Wasili Rechwold), який, провівши у спокої свої роки, розстався зі світом. Він залишив по собі сина Гліба й дочку Параскеву; син, недовго панувавши в Полоцьку, зійшов зі світу, а його сестра Параскева, зберігаючи цнотливість, жила в руському монастирі, служачи милостивому Богу. Потім вона вирушила з деякими набожними грецькими людьми на богослужіння до Риму, там віддала дух Господу Богу. Згодом вона була канонізована за своє благочестиве життя, вписана у святці й стала називатися у латинян Праксидою. Тепер, повертаючись від полоцьких князів до литовських, стисло розповімо про їхні справи та імена.

*Параскева –
руська свята
в Римі*

*Скирмунт
розбив
случького
князя*

Скирмунт, син Мінгайла, брат Гінвіла, мужньо панував у Литовській державі, переміг случького князя Мстислава, котрий виступив проти нього з руським військом, сплюндрував його замки Турів та Пінськ. Потім він зі своїм військом вщент розбив царя заволзьких татар Балакляя, який плундрував Русь поблизу Кайданова. Потім розпочав війну проти руських князів, тому що вони хотіли вигнати його з Литви. Повоювавши Русь, він оволодів Мозиром, Черніговом, Карачевим і замками з іншими прекрасними землями і дав їй навечно в уділ трьом синам, Тройнату (Strojnatowi), Любарту й Пісимонту, які потім виступили проти татарського царка, котрий хотів помститися за смерть свого батька й тому напав на руські краї, розгромили татарські війська, мужньо й довго з ними бившись. Однак під час цієї битви полягли два Тройнатові брати, Любарт й Пісимонт, тільки сам Тройнат залишився, але і він невдовзі після цього помер, залишивши сина Альгімонта; після нього Альгімонт, також не довго панувавши і нічого значного не виявивши, пішов за своїм батьком на той світ. Литовські та жмудські

*Скирмунт
воює проти
Русі*

Тройнат

держави взяв під свою владу Кукувойт, стрий Скирмунтів, який був у зрілих літах. Він залишив по собі зятя Гедруса, котрому дав у дружини свою дочку Пояту (Poiate), йому ж доручивши литовські і жмудські держави, попрощався зі світом. Гедрус теж через немалий час, маючи ці князівства у своїй владі, залишивши сина Рингольта (Ryngolta), пішов за батьком своєї дружини Кукувойтом на той світ.

*Гедрус, зять
Кукувойта*

*Князь
Рингольт*

Рингольт, поховавши батька за поганським звичаєм, став литовським та жмудським князем. Проти нього повстали руські князі, збуджені заздрістю, що він не хотів їм платити данину, присяглися неодмінно вижити його з батьківських держав. Вони зібрали тоді військо з навколишніх сторін, приєднали до себе деякі татарські орди і збройно вдерлися в литовські краї. Рингольт з потужним військом // (с. 10) литовського рицарства та жмудських молодців загородив їм шлях біля Могильної і дав їм жорстоку битву над рікою Німаном, поклав самих та-

тар шість тисяч, а русаків дванадцять тисяч. Це було 1200 року від Різдва Господа Христа. У цій битві на полі бою мужньо полягли такі руські князі, як Димитрій друцький, Святослав київський та Лев володимирський. Потім Рингольт, отримавши цю перемогу і здійснивши немало інших знаменитих рицарських справ, залишивши сина Мендовга, зійшов з цього світу. Року 1240* Мендовг, або Миндовг, став литовським і жмудським князем за одностайною згодою всіх тамтешніх панів і начальників. Він вів досить довго великі й знамениті війни проти пруських та інфляндських хрестоносців, звідусіль їм дошкуляв, а у Сіверській державі здобув прекрасно укріплений замок Смоленськ, підкорив після великих битв руських князів. Він часто нападав з великим пролиттям християнської крові на польського короля Болеслава Пудика та руського монарха Данила, // (с. 11) Мазовію, Добжин та Куяви плюндрував вогнем і мечем й часто з великою здобиччю повертався до Литви. Потім року Божого 1252, переконаний інфляндськими й пруськими хрестоносцями, прийняв християнську віру з деякими литовськими та пруськими панами, був охрещений і названий Мендольфом. Він дав листи пруським хрестоносцям, тобто четвертому по хронології магістрові Генріху фон Зальцу, в котрих визнавав, що хрестоносцями був дуже захоплений і отримав від них допомогу у великих справах. Тому держави своєї землі, а саме: Жмудь, землі ятвягів, курів, Вязьмо і всю Литовську землю вічним та неодмінним даром дарує їм і відписує. А за порадою братії пруських хрестоносців направив своїх послів при послах магістра Генріха та хрестоносців до папи Інокентія Четвертого, визнаючи, що прийняв християнську чистоту, і прохаючи про корону на Литовське королівство. У зв'язку з цим папа Інокентій послав до Риги, столичного міста Інфляндії, свого брата Генріха, колись коронного провінціала, а з ним кількох єпископів, котрі помазали Мендовга на Литовське королівство. Він недовго перебував у християнській побожності й ледве не того ж року, зразу ж по коронації, зі всіма охрещеними повернувся до попереднього, мабуть, ще гіршого ідолопоклонства, чи то жалкуючи за втраченими землями, які відписав хрестоносцям, чи то спонуканий якоюсь іншою причиною.

Рингольт розбив руських князів і татарські орди

Мендовг, князь литовський і жмудський

Року 1243

Року 1246

Мендовг охрещений і коронований

Мендовг відкидає християнську віру

Мендовг плюндрує Мазовію

Мендовг воює проти Пруссії

Потім, у 1260 році, литовський князь Мендовг, або Мендольф, що з ініціативи хрестоносців був названий королем, зібрав три тисячі війська з литви, пруссів, жмуді та ятвягів, жорстоко сплюндрував Мазовецьке князівство з усіх боків, спалив Плоцький замок і місто. Потім, напавши на Пруссію, спалив міста, які збудували хрестоносці, і вирубав усіх місцевих християн, яких тільки там застав; замкам же нічого не вчинив, бо їх хрестоносці міцно боронили. Однак він завдав значної шкоди містам та містечкам вогнем і мечем та з великою здобиччю повернувся назад до Литви. Того ж року, коли хрестоносці зі своїм магістром закладали на горі святого Григорія замок, названий Кашовін,

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 99 оригіналу).

литва з пруськими язичниками напала на них, доценту їх розгромила, а на полі битви полягли інфляндський магістр Генріх фон Горшузен (*de Horschusen*) і пруський маршал Генріх з багатьма іншими знаменитими мужами. А литва здобула замок Каршовін і Гайзбург, виморивши голодом тих, хто їх обороняв. Потім рушили під замок Кенігсберг, який хотіли обложити, але, почувши про велике військо хрестоносців, яке йшло їм на відсіч, не чекаючи сутички, відступили геть. // (с. 12)*

*Мазовецька
поразка від
Мендовга*

Потім року від Різдва Господнього 1262, зібравши велике військо з Литви та інших прилеглих країн, Мендовг з руським князем Шварном напали на Мазовію, де напередодні свята святого Іоанна Хрестителя вбили необережного мазовецького князя Семовита з сином Конрадом (*Konratem*), заставши їх на королівському дворі в Яздові (*Jazdowie*), за півмилі від Варшави. Сам руський князь Шварно власноруч його зарубав, а Мендовг кинув у в'язницю його сина Конрада (*Konrata*), якого мазури викупили того ж року; тоді, завоювавши всю Мазовецьку та Куявську землі, попаливши села й містечка, литва з пруссами з великою здобиччю людьми й худобою повернулись до своїх країн.

*Литва
спалила
Ловіч*

Потім, наступного року, литва й русь, не задовольняючись попередньою здобиччю, знову вдерлися до Мазовії, але через попереднє спустошення нічого там не знайшли; вони вогнем та мечем сплюндрували місто й замок Ловіч, котре належало гнєзненському архієпископові, й без жодного опору, з великою здобиччю та тріумфом, галасуючи, повернулись до своїх країн.

*Мендовг
із синами
зрадливо
вбивший
Тройнатом*

Врешті Господь Бог змилостивився над бідними мазурами, // (с. 13) згадав про свій християнський люд, спричинив внутрішні усобиці між руссю та литвою: Мендольфів онук Тройнат (*Stroinat*) зі своїм зятем Довмонтом (*Dowmantem*), прагнучи панування у Литві, зрадою вбив сонного Мендовга, чи Мендольфа, згаданого литовського короля, й двох його синів, Рукля та Репікаша, і посів його державу. Це було у 1263 році. Невдовзі й брата Товтивіла (*Towciwila*), або Теофіла, полоцького князя, прагнучи необмеженої влади, зрадою вбив. Войшелк (*Wojsalk*), син Мендольфа, монах, чи пострижений чернець, жив у руському монастирі, однак, виконуючи батьківську волю, після його смерті залишив монастир і незабаром власноручно вбив Тройната за невинне й негідне вбивство батька. Це було року Божого 1264. Потім, називаючись литовським князем, Польщу, Мазовію, Русь та хрестоносців часто турбував своїми нападами, доки врешті й сам 1267 року через ненависть і заздрість з боку сусідніх руських земель та провінцій, які монах вважав належними собі, у Вровську (*Wrowsku*), у руському монастирі св. Михаїла, він був оточений, схоплений і стятий руським князем Левом, який заснував Львів. На цьому Войшелку закінчилася вся династія Рингольта.

*Тройнат
убив брата
Товтивіла
Войшелк
убив
Тройната*

*Войшелка
страчено*

Невдовзі після цих міжусобиць литовські князі вигинули. Тоді за згодою всього сенату на Литовське й Жмудське князівство було обрано Утена (*Uten*), або Утенуса (*Ucienus*), з роду найзначніших литовських

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 9 оригіналу).

панів з дому Кнґаврів. Цей, провівши кілька важливих битв з руссю та хрестоносцями, пішов на той світ, залишивши сина Свінторога.

Свінторог (Swintoroha) був на престолі ще менше, ніж батько, але за час свого панування добре налагодив державні справи з похвалою всіх, після чого попрощався зі світом. Після нього батьківським престолом оволодів син **Гермонт** (Giermont), але й цей на ньому не довго побув й пішов на той світ за батьком, залишивши двох синів, **Алігіна** (Aligina) й **Трабуса** (Trabusa). Алігін помер без нащадків, а Трабус, залишившись великим князем литовським та жмудським, привласнив собі на підставі діличного права й деякі руські країни, здобував славу війною та миром, заснував місто й замок, названий від свого імені **Траби** (Traby), який і досі стоїть непорушно. Він мав зі своєю дружиною п'ятьох синів: **Наримунта** (Norymonta), **Довмонта** (Dowmonta), **Гольшана** (Holszana), **Гедруса** (Giedrusa) і **Тройдена** і, побачивши в нащадках своє безсмертя, мирно пішов на той світ.

Наримунт, старший син Трабуса, гідно поховавши батька згідно зі звичаєм, оволодів Литовським князівством і переніс свою столицю з Новгородка до Кернова. // (с. 14)

Довмонт заснував замок Уцяну з його повітом і осів тут. **Гедройц**, або **Гедрус**, заснував над якимсь озером замок від свого імені, від якого надалі й став називатися; з цього Гедройцевого покоління розмножилося дуже багато шляхетних синів у Литовському та Жмудському князівстві, вони й досі втішаються князівським титулом. Їхні маєтності, почавшись за чотири милі від Вільна, столичного міста Великого князівства Литовського, тягнуться на двадцять шість польських миль; деякі з Гедройців дуже убогі, мають мало землі, служать більшим панам, однак ніскільки не поступаються своїм князівським титулом, навпаки, коли хто-небудь їх інакше називає, вважають це образою. Справедливо, бо вони походять з роду литовських князів і вживають княжий герб, який римляни в давнину принесли з Італії до Литви. Але, повертаючись до справи, приступаю до інших синів Трабуса: **Гольша** заснував на сході, над ріками Вілією та **Кораблем**, замок свого князівства, названий від його імені **Гольшаною**. Стародавній рід цих князів **Гольшанських** завершив **Павел**, віленський єпископ, попередник велебного в Бозі **Валеріана**; тоді, вже після його смерті, це князівство перейшло до короля. П'ятий син **Тройден** оволодів землею **ятвягів**, котра йому добровільно піддалася, зараз там **Підляшшя** та **Дойновське князівство**. Він збудував там над рікою **Бebroю** **Вонсоше** (Wąsosze) та **Райгород** (Raigrod), міста й замки, що існують до цього часу.

Над тими чотирма братами **Наримунт** панував як старший, будучи найголовнішим у Великому князівстві Литовському. Об'єднавши свої війська з їхніми, він часто нападав на Польщу, Русь, Мазовію та Пруссію, не попускав також хрестоносцям, як інфляндським, так і пруським. Потім **Наримунт** розпочав внутрішню боротьбу з братом **Довмонтом**, забрав у нього дружину, з котрою хотів одружитися, облігши перед

Свінторог

Гермонт

Алігін

Трабус

*Столиця—
Новгородок—
перенесена
до Кернова*

*Князі
Гедройці*

*Замок
Гольшани*

*Міжусобиця
між бра-
тами*

цим замок Уцяну, де укритися з дружиною Довмонт. Тоді Наримунт здобув замок і відбив дружину. А Довмонт втік до Пскова, був псковитянами обраний князем, з їх допомогою підкорив русь біля Полоцька, здобувши полоцький замок.

*Великий герб
Литовського
князівства*

Пишуть руські літописці, що Наримунт був першим автором герба, або клейноду, Великого князівства Литовського. На гербі зображено озброєного вершника на білому коні, котрий (вершник) тримає над головою оголений меч, ніби когось жене; тому цей клейнод названо «Погоня». Потім Наримунт, досягнувши зрілих літ, пішов на той світ. Після нього на Велике князівство Литовське й Жмудське вступив його брат Тройден, який добре розпоряджався у державі, зміцнив усі кордони від нападів руських князів та хрестоносців // (с. 15) і панував, наводячи великий жах на іноземних ворогів.

*Наримунт
помер
Тройден –
великий
князь
литовський*

*Тройден
воює
Пруссію*

Потім, року Божого 1278, Тройден, зібравши близько тридцяти тисяч литовських та пруських жовнірів, розділив їх на три частини: одну частину відправив до Мазовії, другу – до Хелмінської землі проти хрестоносців. Там спустошив значну частину маєтностей хрестоносців, сплюндрував замки Бургелау, Любау та Хелмно, велику здобич, в'язнів та майна взяв із собою до Литви.

*Тройден
убитий*

Цього ж року цим же литовським воїнством була сплюндрована й спустошена Куявська земля поблизу містечка Ковале й місто Ленчицьке, яке протягом тривалого часу не могло відновитись. Потім князь псковський та полоцький Довмонт через заздрощі, що той, будучи молодим, правив Великим князівством Литовським, послав на брата Тройдена трьох чоловіків, які вбили його, коли він безпечно йшов з лазні. Після цього, зібравши військо з Пскова та Полоцька, щоб оволодіти Литовським князівством, Довмонт з добірними людьми рушив просто до столиці. Там його самого Римонт, син Тройдена, з потужною силою литовських вояків убив, частину його війська розгромив, інших взяв у полон. Цим самим він виконав природний обов'язок, ніби нахненний на це батьківським наказом, караючи зраду мужністю. Потім, зібравши в Кернові з'їзд, він добровільно зрікся дідичних князівств і, погордувавши світським пануванням, обрав чернече життя. На престолі ж він поставив Вітеня з роду Китаєвців, нащадка римських князів, мужа суворого, сильного характеру, досвідченого у рицарських справах. Бо хоч були два його стричні брати, тобто князі Гедройці та Гольшанські, котрим би мало належати Велике Литовське князівство по природному праву, але тому, що вони були молодими, правити та керувати державою їм ще не годилося. Тому він доручив їх комусь іншому, кажучи, що славної щасливої пам'яті його дядько Наримунт придумав своєму князівству знаменний клейнод, тобто вершника на коні з піднятим мечем, отже, потрібно, щоб правитель цих держав, відповідно до змісту цього клейноду, мужністю, славою й енергією доводив свою зверхність.

ВІТЕНЬ, ЛИТОВСЬКИЙ КНЯЗЬ

Року Божого, з того часу як спасительне Боже Слово з неба на світ з'явилося, втілювалося у людське тіло, 1279 Вітень за спільною згодою був прийнятий на Литовське князівство, // (с. 16)* володів значною частиною руських країн, дуже часто воював проти поляків та руських князів. Потім він у 1282 році, дня двадцять четвертого серпня, з литвою та ятвягами увійшов до Люблінської землі, плундрував її протягом п'ятнадцяти днів без будь-якої відсічі й щоразу з великою здобиччю повертався до Литви. Польський король Лешко Чорний був у Любліні і, втішений ангельським видінням, виступив проти ворогів. Незважаючи на свій малий загін, він всіх розбив дощенту, догнавши їх між Нарвою та Німаном; полягло тоді на полі бою близько десяти тисяч поганих. Поляки відібрали у них багато полонених, чимало поганих захопили в полон й привели з собою до Польщі. На знак цієї перемоги король збудував у Любліні, на Гродській вулиці, як іти з ринку до замку, костюл на честь святого архангела Михаїла.

Вітень – литовський князь

Литва розбита поляками

Року Божого 1286. Пелас, один з литовських панів, бажаючи помститись литві за свою кривду, яку йому тоді в чомусь завдали, таємно втік до Альбрехта фон Мейсена, комтура в Кенігсберзі, просив дати двадцять рицарських мужів, озброєних вершників, між якими // (с. 17) були найголовніші хрестоносці Марцін фон Голин та Конрад Твіль. Тоді з ними, напавши вночі на місце, де литовські князі на весіллі безпечно бенкетували, вбив їх сонних, тільки найголовніших сімдесят, багато інших чоловіків та жінок. Молодого з молодою з дарами: перлами, клейнодами, золотом і сріблом, також панів та панн забрав до Кенігсберга.

Пелас побив литву на весіллі

Року 1287. Литва, прусси й жмудське козацтво тихо, нічого не оголошуючи, вдерлися в Добжинську землю. В неділю, коли люди були в костюлі на богослужінні, вони захопили головне місто Добжин, перебили там сивих старців і немовлят, а всіх інших, спустошивши сусідні села й містечка, забрали в тяжку неволю.

Литва повоювала Добжинську землю

Року Божого 1289. Восьмитисячне литовське військо, вдершись у Пруську землю, сплундрувало її вогнем і мечем, чималу здобич винесло до Литви. Хрестоносці, не наважуючись вступити в бій проти них, тільки 50 з них зі здобиччю захопили під час їхнього відходу.

Литва воює пруссів

Року 1291. Пруські хрестоносці, напавши на литовців, воювали їхні краї. Вони перебили багато людей і вивели з собою до Пруссії сімсот в'язнів. Потім комтур з Кенігсберга опанував литовським містом і замком Меджиріч. Знову прусський магістр Мемер з військом вдарив глибше у литовську землю, спалив два замки, Паштанов та Гершов, і з великою здобиччю повернувся назад.

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 42 оригіналу).

*Литва воює
Жуяви*

Невдовзі литовський князь Вітень підступно напав на Куявську землю, сплюндрував багато сіл та волостей поблизу Берестя-Куявського і з деякою здобиччю, в'язнями та полоненими, повернувся до своїх. Хоча куявський князь Владислав Локоток і ленчицький князь Казимир зі своїми військами, а з ними й прусський магістр вчасно вирушили в погоню за ними, однак, нічого значного не вчинивши, повернулися назад.

*Хрестоносці
воюють
литву,
а литва
плюндрує
Пруссію*

Року Божого 1292. Конрад Штанге, *комтур Рагнети*, близько свята св. Якова сплюндрував литовський замок Міндог, вбив багато людей, а інших забрав з собою до ув'язнення. Вітень же в цей час з великим литовським військом за допомогою руських князів протягом вісімдесяти днів воював прусські краї.

*Казимир,
князь
ленчицький,
вбитий
литвою*

Потім, року 1294, Вітень, маючи із собою тисячу вісімсот литовських жовнірів, одразу після Святків тихо через ліси увійшовши до Ленчицької землі, спочатку напав на фарний костюл у Ленчиці, а всіх людей, що там зібралися, доценту перебив; князя, каноніків та інших духовних та світських начальників // (с. 18) забрав у неволю; церковні апарати, келихи, ризи тощо забрав з ризниці; а тих, котрі повтікали на костюл, задушив вогнем будинків, що палали біля костюлу. Потім ця поганська чернь, попрямувавши до навколишніх сіл і містечок, велику різноманітну здобич забрала з собою; коли ж поверталися назад до Литви, то ленчицький князь Казимир зі своїм рицарством, незрівнянно меншим, ніж литовське, догнав їх неподалік Сохачува, біля села Троянова, і дав бій, незважаючи на нерівні сили. Мужньо зіткнувшись з ворогами, захищаючи батьківські краї як праведний вождь і патріот, він не хотів датися живцем в руки ворогу й задля більшої слави поліг на полі битви, вбитий самим Вітеном. Після цього бою кожному литвинові після рівноправного поділу здобичі дісталася по 20 польських християн.

*Пруссаки
воюють
литву*

Року 1294. Прусський магістр Менігард сплюндрував два литовські повіти біля Паштова й Гершова. У цей же час *комтур Рагнети* захопив силою, сплюндрував та спалив литовський замок Кімель.

*Литва
воює
Пруссію*

Року 1298. Литва сплюндрувала містечко Стражборг в Кульменській землі. Коли вони поверталися до своєї землі, то хрестоносці, наздогнавши, відбили у них частину здобичі.

*Литва
воює
Пруссію*

Року 1299. Шістсот литовських козаків, напавши на Пруссію, вчинили вогнем і мечем велику шкоду, сплюндрували Натанчинський повіт, перебили багато німців, забрали з собою до Литви триста в'язнів.

*Вітень
убитий
Гедиміном*

Цей Вітень мав у себе маршалка, або конюшого, на ім'я Гедимін, мужа високої думки й жадібного до влади. Він, з великих амбіцій прагнувши панування, дочекавшись зручного часу та okazji, вбив безпечно-го Вітеня, свого пана, тут же оволодів князівством та дружиною небіжчика, яка певною мірою була причиною його смерті. Так цей Вітень закінчив життя. Руський літописець свідчить, що Гедимін був власним Вітенивим сином і посів державу по природному спадковому праву. Але оскільки досвідченіші хроністи з цим не погоджуються, то і я з ними тримаюся цього ж.

Великий князь литовський ГЕДИМІН

Року від народження Христового 1300. Гедимін дуже майстерно й без жодного зволікання захопив державу після вбитого Вітєня, широко розсунув її кордони, насамперед оволодівши руськими краями, частково – мужністю й війнами, частково – різноманітними мирними угодами. Тим часом Гедимін, своєю державою // (с. 19) енергійно та суворо керуючи, сильно укріпив свої кордони від русі та поляків. Прусські та інфляндські хрестоносці, зібравши з Німеччини надійні полки різноманітного війська, вдерлися зі зброєю в руках як вороги в Жмудську землю й скрізь її плюндрували. Вони обложили замок Ковно й, звідусіль потужно стріляючи по ньому з величезних гармат, здобули замок раптовими штурмами. Там вони схопили польного гетьмана Великого князівства Литовського Гаштольда й оволоділи всією Жмудською землею.

Жмудь воює хрестоносців

Рік потому Гедимін, бажаючи помститися за вчинену йому хрестоносцями кривду, зібрав військо з литви та русі, маючи також допомогу деяких прикордонних князів. У цьому йому допомогли й кілька татарських орд. Він виступив у збройний похід проти прусських та інфляндських хрестоносців. Коли війська зішлися, то зав'язали між собою над рікою Ошьмяною потужну битву. Почавши від ранку аж до полудня, Марс в обох військах ходив за плугом, не даючи нікому переваги. Врешті в самий розпал битви жмудські полки, перейшовши від хрестоносців до литви, зміцнили сили Гедиміна, котрий, розгромивши потужні роти Німецького Рейху, змусив їх до втечі. // (с. 20) Багато на той час алеманів, тобто хрестоносців, що стояли на смерть, з їх комтурами полягло на полі бою, інші, схоплені при втечі, дістались

Поразка хрестоносців

*Перемога
Гедиміна*

Гедимінові у здобич. Гедимін, не зупиняючись на цій успішній перемозі, напав на Пруссію і, сплюндровавши два замки, Рагнету й Тільзит, спустошив вогнем і мечем навколишні села та містечка і з великою здобиччю повернувся до Литви переможцем. Він, перебивши хрестоносців, які залишились по замках, звільнив усю Жмудь.

*Гедимін
воює
руських
князів*

Після такої знаменитої перемоги року від Різдва Господнього 1304 він виступив з військом проти деяких супротивних йому руських князів; там же переміг волинського князя Володимира з військом і самого князя, котрий мужньо воював, убив, а місто й замок володимирський взяв. Одразу він з цим же військом виступив проти луцького князя Льва, якого змусив утікати аж під Київ, підкорив своїй владі Луцьк і всю Волинську землю. Оскільки наступала зима, то, повернувшись зі своїм військом до Берестя-Литовського, відпочивав там протягом зими. Навесні ж, зібравши більше військо, він виступив проти київського князя Станіслава, оволодів Овруцьким та Житомирським замками, а самого Станіслава київського та інших руських князів розгромив у битві, особливо ж Льва, князя луцького, та Олега, князя переяславського, котрі з військом перетнули йому дорогу. Їх він поклав трупом на полі битви, а Станіслава київського та Романа брянського змусив до втечі, і вони ледве в Брянську від страху відійшли. А Гедимін, отримавши над ними цю славу перемогу, оволодів Білгородом, пізніше – містом і замком Київ, що був тоді столицею всієї Русі, потім – Черкасами, Каневом та Путивлем, що за шістдесят миль від Києва. Так само, завдяки прихильності Марса, він оволодів частково силою, частково через добровільну капітуляцію Сліповротом, Брянськом, Переяславом. Так легко він став найвищим князем майже всієї Руської, Сіверської та Волинської земель і приніс до Литви велику здобич з невимовним тріумфом.

*Гедимін
громив
руських
князів*

*Гедимін взяв
Київ та інші
прикордонні
замки*

*Заснування
Трок*

Того ж року Гедимін, їдучи для втішної забави на лови, за п'ять миль від Кернова, за рікою Вілією, побачив місце, захищене природою, корисне також для своїх військових потреб, заснував там, над озером, замок і збудував місто, яке назвав Троки, туди ж потім переніс з Кернова столицю Великого князівства Литовського.

*Лиса гора
над Вільно*

Потім року від народження Божого 1305 Гедимін виїхав на полювання на чотири милі на схід від Трок, // (с. 21) де ріка Вільна впадає у Вілію, знайшов велике багатство всіляких звірів. Там же на горі, яку на той час називали Кривою, а зараз її іменують Туровою або Лисою горою, він вбив власноруч одного тура, що вражав своєю величиною. Потім, втомившись від полювання, тим більше що заходило сонце, вечоріло, він заночував на цій горі. Там він побачив сон: в одному залізному вовкові, що гарчав, було сто вовків, які вили. Прокинувшись, він переповів цей сон своїм дворянам та жерцям; але різні люди по-різному й витлумачували сон. Лездейко ж, його поганський жрець, про котрого литовські хроністи твердять, що його було знайдено в лісі, в орлиному гнізді, знався на віщуваннях і ворожбах майбутніх справ,

Сон Гедиміна про залізного вовка

Лездейко, з котрого походять Радзивілли

таємний сенс цього сну виклав таким чином: залізний вовк, що гарчить, означає міцне, велике й прекрасне місто, а вовки, що виють у ньому, знаменують чисельність мешканців міста. Тому він радив своєму князю Гедимінові, щоб там було засноване місто Вільно й замок. Жрець Лездейко, який уже значно збагатився завдяки своїм особливим і знаменитим чеснотам, був прозваний Радзивіллою за свою пораду заснування Вільна. З цього роду і до цього часу завжди виходять войовничі та могутні значні князі, що і в битві, і в мирі приносять значну користь християнській Речі Посполитій швидким розумом й сильним духом. Тоді Гедимін за порадою Лездейка збудував на тому місці два замки: один – на дуже високій горі, а другий – внизу, на рівнині, також і належні оборонні споруди. Там же над рікою Вільною він заснував також багатолюдне й прекрасне муроване місто, в радіусі досить довге й широке. Нині воно із передмістями тягнеться на кілька миль. Він назвав його Вільном від ріки, яка через місто тече під замок, переніс до нього з Трок столицю королівства і, розширюючи кордони, щасливо панував над литовськими панами.

Вільно засноване від ріки Вільни

Року від народження Господа Христа 1306. Пани литовці, почувши, що в Польщі за короля Локотка, який тоді ще писався князем краківським, сандомирським, серадзьким, ленчицьким та куявським і т. д., вчинилась незгода між панами за королівство, вдерлися через ліси й скриті місця до кордону Великопольщі, жорстоко міста Каліш та Ставішин разом з навколишніми селами вздовж і впоперек сплюндрували; перебивши старців та невинних грудних немовлят, привели до Литви величезну кількість полонених чоловіків та жінок.

Литва плундрує Великопольщу

Цього ж року прусський магистр Генріх фон Плауен, саксонець, оволодів замком Гартин // (с. 22) у Жмуді, який тримала литва; під час туману він несподівано напав на замок і перебив всю литву. Невдовзі після цього чимало іноземного війська, прийшовши з Німеччини до Пруссії, вдерлися в литовські краї, сплюндрували Каршовський повіт й повернулося до Пруссії з немалою здобиччю і тріумфом.

Німці-пруссії воюють Литву

Року Божого 1307. Литовські козаки в день св. Галюса несподівано вдерлися в землю Каліську та Серадзьку, захопили там здобич, запалили навколишні села й містечка і швидко повернулися назад.

Литва воює Серадзьку землю

Року Божого 1308. Ольгерд, син Гедиміна, вдерся з литовським ричарством до Пруссії, спустошив вогнем і мечем багато навколишніх міст і сіл, взяв чималу здобич і повернувся до Литви. Часто литва й пруссаки взаємно чинили собі так само; ці на тих, а ті на цих ворожим способом переходили кордони, чинили взаємні шкоди, віддаючи око за око.

Року Божого 1311. Під час посту цей же Ольгерд з усім своїм військом вдерся в Пруссію, вогнем і мечем завдав незмірної шкоди, спустошив значну частину землі, майже спопеливши її. Він привів до Литви п'ятсот в'язнів і приніс їх у язичницьку жертву своїм богам. Прагнучи помститися за поразку й завдану шкоду, хрестоносці у відповідь

Литва пруссів, а пруссаки Жмудь воюють

напали на Жмудь, сплюндрували її землю; литва у цей же час, вдираючись через їх (пруські) кордони, завжди поверталася до своїх країн зі здобиччю.

*Жмудь воює
Пруссію*

Року Божого 1315. Жмудська шляхта, зібравши кілька тисяч війська, обложила укріплений замок Рагнету в Прусії. Коли ж його протягом досить тривалого часу не могли здобути, то витоптали збіжжя на полі, знівечили все, що тільки можна в околиці, повернулися додому.

*Литва
розбила
хрестоносців*

Але Ольгерд, доводячи їх затятість до (бажаного) результату, оточив зі своїм військом замок Трисемель, став там табором і здобув замок за сімнадцять днів. Коли ж прусський магістр Генріх послав для порятунку обложених двісті рейтарів, то Ольгерд, дізнавшись про них, виступив їм назустріч і всіх до одного поклав трупом на полі бою.

*Пруссаки
воюють
литву*

Року Божого 1320. Прусський маршалок Генріх з добре озброєним військом хрестоносців вдерся до Литви, все поплундрував біля Ворнян. Литва й жмудь, зовсім про це не турбуючись, підрубали дерева в густих лісах, в тих місцях, якими пруссаки мали повертатися, та скрізь завалили шляхи. Коли ж маршалок з військом повертався назад і, не знаючи про пастку, в'їхав до лісу, литва, // (с. 23) оточивши його з усіх боків, наголову розгромила з усім військом, забрала здобич, звільнила в'язнів і принесла своїм тріумф.

*Добжин
спустошений
литвою*

Цього ж року литовські воїни, несподівано напавши, сплюндрували Добжинську землю і, спаливши місто Добжин, зі здобиччю повернулися до своїх.

Року Божого 1322. Вони ж, напавши на Дерптське єпископство в Інфляндії, вогнем та мечем заподіяли немало шкоди і п'ять тисяч в'язнів з собою звідти вивели.

*Литва
хазяйнує
в Інфляндії*

Взимку того ж року литвин Давид, староста з Гартина, ніскільки не зважаючи на мороз, сплюндрував Інфляндію аж по самий Ревель, костьоли, пограбувавши, спалив, костьольні апарати забрав, шість тисяч полонених з неймовірно великою здобиччю забрав із собою до Литви.

*Литва
воює
пруські
замки
Генріх фон
Капіов
забитий*

А литва зі жмуддю цієї ж зими, здобувши місто Мемель і три сусідні замки, повернулися до Віловського повіту в Прусії, де з немалою шкодою завдали поразки прусським хрестоносцям комтура фон Капіов, які з німецьким військом йшли проти них, самого комтура вбили. А Давид з Гартина тим часом звідусіль вогнем і мечем спустошив Мазовію.

*Литва
плюндрує
Мазовію*

Року Божого 1323. Литва, вдершись прихованими стежинами в Добжинську землю до Польщі, спалила місто й вивела із собою десять тисяч в'язнів.

*Литва
спалила
Пултуськ*

Наступного року Давид, староста з Гартина, за наказом свого князя Гедиміна сплюндрував Мазовію біля Пултуська (Połtowska), спалив сто й кілька десятків сіл, пограбував тридцять костьолів, привів до Литви чотири тисячі в'язнів.

*Литва
воює
Інфляндію*

Друге литовське військо, повернувшись до Інфляндії, спустошило в інших місцях значну частину сусідніх провінцій в Інфляндії.

По волі милостивого Господа року Божого 1325 Анна, дочка Гедиміна, була дана у шлюб князеві Казимиру, синові польського короля Владислава Локотка. За посаг їй дали всіх полонених, котрих під час литовських наїздів було забрано з Польщі. Відтоді завдяки цій покуті настав бажаний полякам мир.

Дочка Гедиміна дана як дружина Казимиру, сину польського короля

Потім Гедимін під час штурму замку Фрідборг, котрий пруссаки збудували в Жмуді, був поранений хрестоносцем, досвідченим стрільцем. Вогняна стріла влучила йому в крижі, і він помер.

Мир поляків з литвою Гедиміна вбито

Цей литовський князь Гедимін мав семеро синів від дружини свого вбитого пана Вітеня, а саме: Монівида, Наримунта, Ольгерда, Явнута, Кейстута, Коріата й Любарта. Мав також кілька дочок. Одна з них була віддана заміж, як уже говорилося, за Казимира, польського короля. // (с. 24) Свою державу ще за життя Гедимін розділив між синами. Монівидові як старшому дав у спадок замки й міста Кернов та Слонім з їхніми провінціями. Наримунтові – Пінськ з руськими землями, здобутими різними способами: чи то війною, чи якоюсь угодою. Ольгердові – Криво, Кейстутіві – Троки, Коріатові дістався Новгородок; Любарт став правителем у Володимирі, а Явнут, якого батько любив більше за інших, отримав столичне литовське місто Вільно й рухоме майно у ньому. З цих синів у найбільшій братерській любові між собою жили брати Ольгерд та Кейстут, які потім відважилися на тоншу матерію: вони вважали для себе приниженням, що Литовська держава залишається за Явнутом, мужем нікчемним та невойовничим. Тому ці двоє стали радитися між собою про те, як Явнута скинути з литовського престолу і вигнати його з віленської столиці, встановили певний день для виконання свого наміру. Але Ольгерд, поїхавши у Вітебське князівство на Русі, належне йому, бо він одружився із єдиною дочкою вітебського князя, не міг звідти прийти у встановлений з Кейстутом день. Однак Кейстут, щоб добитися свого, несподівано вчинив збройний напад на Вільно, здобув обидва замки. Явнут же одразу в першій метушні втік у ліс. Там його знайшло жовнірство Кейстута, спіймало й привело до Вільна, а він був посаджений братом до в'язниці. Невдовзі Ольгерд приїхав з Русі й застав Кейстута вже пануючим на віленській столиці, але Кейстут йому як старшому добровільно віддав владу над Литовським князівством. Ольгерд взаємно зичив Кейстутіві, щоб він під своєю владою та силою мав те, що йому давали щастя й мужність. Насамперед вони ухвалили між собою, щоб виділити із своїх володінь якийсь уділ Явнуту для спокійного користування; щоб володарем віленської столиці був Ольгерд. Кейстут, погоджуючись на Троцьке князівство, ухвалив з Ольгердом, щоб під час будь-якої війни у кожному випадку проти кожного ворога вони давали собі взаємний порятунок і допомогу, а що тільки хто-небудь з них з цього моменту придбає чи то війною, чи яким іншим способом з цих міст здобуде, щоб те ділити між собою порівну. Ці умови між собою вони ґрунтовно ухвалили й підтвердили взаємною присягою. Явнутові ж з братерського обов'язку виділили для пристойного утримання Заславське князівство на Русі.

Нашадки Гедиміна

Уділи литовських князів

Явнут став литовським князем за батьківським заповітом

Кейстут оволодів Вільном

Звідки походять князі Заславські

ОЛЬГЕРД,
ЛИТОВСЬКИЙ КНЯЗЬ // (с. 25)

Ольгерд, здобувши завдяки Кейстуту від брата Явнута Велике князівство Литовське, мав із сусідніми інфляндцями й пруськими хрестоносцями часті війни. Різним був їх перебіг та воєнний успіх, однак завжди з добрим результатом.

Ольгерд помстився за батькову смерть хрестоносцям

Року від Різдва Господа Христа 1327 Ольгерд, зробивши перепис руським та литовським військам, ворожим способом напав на Пруссію, звідусіль жорстоко сплюндрував їхню землю. Хрестоносці не могли дати йому відсіч і не наважувалися виїхати проти нього в поле. Тому він спустошив багато їхніх замків, нагрузив великою здобиччю своє жовнірство, набрав чимало в'язнів і, поливши пруські поля німецькою кров'ю, добре помстився хрестоносцям за смерть свого недавно вбитого батька Гедиміна. Потім він привів свої війська до литовських земель з великим тріумфом і без найменших втрат. // (с. 26)

Маркграфство завойоване

Цього ж року він тихо напав на нове маркграфство і сплюндрував його скрізь аж по Франкфурт і по саму ріку Одер.

Татари розбиті й вигнані з Поділля

Він же трьох татарських цариків, рідних братів, Кутлубака, Качибя та Дмитра (Kutlubacha, Kaczbeja і Dmitra) наголову розбив й вигнав геть з Поділля.

Московит відповідає Ольгердові

Потім великий московський князь Дмитрій Іванович запишався через свою велику міць і відправив свого гінця до Ольгерда, повідомляючи, що через чотири тижні збройно вдарить на його литовські землі, буде їх з усіх боків вогнем і мечем спустошити й самого Ольгерда провідає у Вільні відразу ж після Великодня.

Тоді Ольгерд, який перебував у Вітебську, послав йому запалений смолоскип, обіцяючи, що перш ніж той погасне, прибуде до великого

московського князя і вдарить списом у його палац. Зібравши тут же війська, він рушив прямим гостинцем на столичне місто Москву й оточив його. Несподівано напавши на московського тирана, він викликав його на битву в полі. Там, уклавши мир на певних умовах, бо московський князь виїхав до нього в поле, він, як обіцяв, ударив списом у замок своєю рукою і зламав списа, провів литовські кордони з одного боку за шість миль від Можайська та дванадцять миль від московської столиці, а з другого – до ріки Угри, повернувся з великим тріумфом до Литви.

Ольгерд
тріумфує
над москво-
витами

Ольгерд мав з дружиною Марією, дочкою тверського князя, дванадцять синів: насамперед Ягайла, який потім був покликаний на Польське королівство, Скиргайла, Бориса, Корибута, Вігунда, Кори-гайла, Наримунта, Лянговина, Любарта, Андрія та Бутава. Найбільше він любив старшого сина Ягайла, тому що цей обличчям, чеснотами і швидкістю розуму найбільше нагадував батька й нібито вираз його носив на собі. Саме його він і призначив спадкоємцем литовського престолу. Кейстут же, брат Ольгерда, мав шістьох синів: Вітовта (Witolda), Патриція, Тотивіла (Totywiła), Сигізмунда, Войдата (Wojdata) й Довгота (Dowgota). Але з цих усіх Кейстут найбільше любив Вітовта, бо цей мав сильне, мужнє, прекрасне й щасливе серце, про що буде нижче сказано. Саме його Кейстут обрав своїм спадкоємцем на престол. Між цими двома двоюрідними братами, тобто між Ягайлом та Вітовтом, була велика любов і єдність у кожній справі, так що потім за спільною згодою, оскільки, як кажуть, *сила єдністю кріпиться (Urrius unita fortior)*, прийшли до великих справ, про що буде нижче. // (с. 27)

Сини
Ольгерда

Я Г А Й Л О, великий князь литовський*

Року божого 1381. По смерті Ольгерда за сприяння Кейстута Ягайло вступив на батьківський престол. Він вів значні війни з перемінним успіхом проти русі, поляків, інфляндських та пруських хрестоносців. Був у нього якийсь Войдило, мужичого й незначного роду, людина хитра й підступна. Він спочатку був у Ольгерда пекарем, подобався князю за свою кмітливість, потім став постельничим, потім щасливим випадком – підчашим, потім – вірним секретарем Ольгерда до кінця його життя. Ягайло ж не тільки не позбавив його батькової прихильності, а й взагалі віддав йому за дружину свою сестру. Ця справа сильно образила Кейстута, дядька Ягайлового. Войдило, боячись, щоб не зазнати зменшення своєї влади, честі й ласки, став непристойно оббрівувати Кейстута перед Ягайлом, породжував у Ягайла огиду до дядька. Ось так він своєю зрадливою радою // (с. 28) молодого князя до того привів, щоб він таємно взяв з пруськими

Войдило –
зять
із селян

Зрадлива
рада
Войдила

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 88 оригіналу).

хрестоносцями перемир'я проти стрія. Про це перемир'я Кейстут одразу довідався від комтура хрестоносців з Остероде (Hosterodensa), котрому хрестив дочку. Однак за порадою свого сина Вітовта так довго прикидався незнаючим, поки Ягайло не розпочав війну проти полоцької русі, гетьманом якої був Андрій Горбатий, син Кейстута. У цьому Ягайлу допоміг інфляндський магістр. Тим часом Кейстут, відкинувши будь-які сумніви, збройно напав на Вільно. Закликав туди Вітовта й вказав на Ягайлове перемир'я з хрестоносцями. Однак на прохання Вітовта він не розпочав війни проти улюбленого племінника, тільки забрав у нього Вільно. Крево ж, батьківську частину, й Вітебськ, материнську, залишив. Але Войдила, який вкинув між ними ту кістку ненависті, спіймавши у Вільні, наказав повісити. Невдовзі Кейстут оволодів Новгородом та Сіверським князівством на Русі, приборкав бунтівного Корибуга. Тим часом Ягайло, повернувшись із Полоцька, не тільки захопив Вільно, а й оволодів укріпленим замком Троки. Потім обидва зібрали війська один проти другого: Кейстут з Русі та Жмуді, а Ягайло – з пруських та інфляндських хрестоносців. Один хотів повернути собі Троки, а другий – щоб оборонити його. Коли ж війська зішлись, то перш ніж дійшло до битви, Ягайло під приводом розмови викликав, через свого брата Скиргайла, Кейстута і його сина Вітовта, наказав їх схопити. Кейстута, свого стрія, зв'язавши, він відіслав до Крева, ув'язнив і наказав там його задушити. Вітовта ж довго тримав у Вільні під вартою й не хотів його випустити з в'язниці ні на прохання литовських панів, ані магістрів хрестоносців, ані на вимогу своїх братів. Потім Вітовт був посланий до Крева і засуджений на смерть, звідти ж із мистецькою винахідливістю таємно втік однієї ночі за допомогою своєї дружини. Оскільки їй можна було до нього ходити з двома паннами-служницями, то вона перевдягла його у сукню однієї з цих служниць і так його вивела з собою, бо він був без бороди. Потім він втік до свого родича, мазовецького князя Яна, а звідти – до Пруссії, до хрестоносців. Ці його спочатку трохи висварили, що їхня приязнь знадобилася йому тільки в крайньому випадку, а до цього він про неї не думав. Потім, злегка втішений, він отримав надію. Хрестоносці зі жмуддю, котрі зичливо сприяли Вітольдові, одразу напали тоді на Литву, оволоділи містом та замком Троки й добре його укріпили. Потім Ягайло через своїх послів повернув Вітовта з Пруссії, дав йому у володіння міста й волості Гродненські, Берестейські, Дорогичинські, (с. 29) // Мельницькі, Більські, Суразькі, Кам'янецькі і Волковийські, чим цілком привернув собі його віру та покірність, так що один без повідомлення другого не смів нікуди відправити послів. Литовські хроніки свідчать, що в цей же час Ягайло дав Вітовту руські провінції – Волинь та Поділля.

*Кейстут
узав Вільно*

*Войдило
повішений*

*Ягайло знову
взяв Вільно,
захопив
Троки
Війна
Ягайла
з Кейстутом*

*Кейстута
вбито
у в'язниці
Вітовт
у в'язниці
під вартою
Вітовт
втік
із в'язниці*

*Вітовт
з хресто-
носцями
воює Литву
Вітовт
з хресто-
носцями
вдерся
до Литви*

Невдовзі, коли власного дідича Корони Польської не стало після Людовіка Угорця, Ягайло з Великого князівства Литовського був покликаний поляками на королівство на певних умовах, як вище говорилося при описі польських королів, (він прибув) зі своїми рідними та двоюрідними братами.

Року Божого 1386, дня 24 лютого, він був охрещений і навчений віри святої вселенської католицької Церкви. Цього ж дня він був коронований із єдиною спадкоємицею Польської Корони, дочкою угорського короля Людовіка (Ненгука) Ядвігою, яка була дана йому за дружину. Коли в Короні Польській проходили ці урочистості й церемонії, магістр пруських хрестоносців Конрад Цольнер, бачачи, що Литовське князівство було без князів та найзначніших панів, бо всі супроводжували короля до Польщі, розділив на дві частини війська, бо змовився з інфляндським магістром, напав ворожим способом на Литву, яку широким фронтом на велику глибину з багатьох боків сплюндрував вогнем і мечем. (Магістр) силою оволодів замком та містом Лукомль на Русі й залишив там з добрим захистом Ягайлового брата Андрія, який прийняв там християнську віру і сам хрестоносців до цього руйнування спонукав, котрому потім піддалася вся Полоцька Русь. Тоді ж смоленський князь Святослав поблизу Вітебська й Орші в Русі спустошив волості й силою взяв Мстислав. Король Ягайло, який перебував тоді в Польщі, коли довідався про цю справу, негайно послав до Литви Скиргайла та Вітовта з польським та литовським рицарством. Вони якнайшвидше поспішили, але уже не застали війська хрестоносців у Литві. Тоді вони звільнили місто й замок Лукомль, а звідти прибувши до Мстислава, легко оволоділи всім цим краєм й вбили Святослава, який під час їхньої відсутності сплюндрував руські краї. Вони також повернули собі Полоцьк і добре покарали зрадників, які були причиною капітуляції міста. Спіймали і Ягайлового брата Андрія, котрий був причиною цих бунтів та наскоків хрестоносців. Його цілих три роки тримали у жорстокому ув'язненні в Хенцінському замку в Польщі; насилу його потім завдяки клопотанню Вітовта та інших братів випустили. А як литовський народ зі своїми князями був навчений християнської віри, як охрещений, коротенько опишемо те, що стосується справи. // (с. 30)

*Ягайло
закликаний
на Польське
королівство,
охрещений,
навчений
віри, одру-
жений
і короно-
ваний
Прусський
магістр
Цольнер
плюндрує
Литву*

*Святослав
плюндрує
Русь*

*Ягайло
визволяє
литовські
замки
Святосла-
ва вбито
Андрій,
брат
Ягайла,
спійманий*

ПРО СТАРЕ ЛИТОВСЬКЕ ІДОЛОПОКЛОНСТВО

До часів польського короля Владислава Ягайла з литовських князів, як ми повніше розповіли в описі польських королів, всі жителі литовського та жмудського народу через свої стародавні марновірства хвалили багатьох богів, або, вірніше, дияволів з колоди. А перш за все виявляли честь божеству вогню й називали його на своїй мові як святу річ Зніч (Znicz), тому в найкращих містах та місцях, призначених для цього, постійно він горів, а для відправлення своїх обрядів приставляли жерця з помічниками. Якщо ж через якийсь випадок або недбалість вогонь згасав, то цих помічників карали смертю. Цей вогонь постійно горів насамперед у Вільні – столичному місті Великого князівства Литовського, посеред замку, де зараз костюл св. Станіслава. Так само було і в інших найголовніших містах. Також славили як бога Перуна, якого своєю мовою називали Перкунос (Perkunos). Мали також священні озера, ліси та гаї і виявляли їм

*Литовське
поклоніння
вогню
Поклоніння
блискавиці*

Поклоніння озерам
Поклоніння лісам
Поклоніння сонцю
Поклоніння зміям
Урогисті бенкети
Звигайні жертви
Забобонні похорони
Похід Ягайла до Литви для хрещення місцевого народу
Литовське язигництво знищене

ідолопоклонську повагу, що їх не тільки рубати, а й зневажати не годилося, ніби там жили боги. А якби котрийсь із них, учасник цієї ж ідолопоклонської секти, не виявив поваги якійсь зі згаданих речей, то його негайно схоплював диявол, або ж йому шию чи якийсь член відривали, або ж диявольською справою у нього викривлялися руки. Коли ж було затемнення сонця або ж його закривали хмари, то вони думали, що сонце на них гнівалося, тому деякі приносили йому жертви, щоб ублагати сонце. Вони вважали також богами змій та ящірок, виявляли їм особливу честь. Кожен господар, міщанин та селянин, тримав у своєму домі змію. Змій шанували як домових божків, жертвували їм молоко та малих курчат. Був нещасливий і всій челяді неприємний знак, якщо в якому домі не було змії або ж хто не виявив їй шанування. Такий дім часто стягував на себе нещастя або ж внівеч обертався. На початку жовтня, після жнив, у них завжди було урочисте свято, на яке вони з'їжджалися до приятелів з дружинами, дітьми і усією челяддю й цілих три дні бенкетували, п'ючи й поїдаючи те, що вбили в жертву богам. Цього звичаю й нині дотримуються селяни в Жмуді і в деяких литовських та руських провінціях, про що буде сказано нижче. Повертаючись з війни, вони вкидали замість жертви у священний вогонь // (с. 31) окуви та якогось одного з в'язнів, найвизначнішого мужа. Були також в лісах певні вогнища, де палили тіла померлих у дорогому одязі, котрим покійник найбільше користувався за життя, разом з кіньми, військовим обладунком, з двома мисливськими псами та соколом; з померлим паном, особливо коли той був мужем значного роду, вони у тому ж вогні приносили живцем у жертву також його найвірнішого слугу. Задля цього ж вони щедро обдаровували друзів цього слуги. До могил своїх близьких та дальніх родичів вони ходили з молоком, сиченим медом та пивом, там же бенкетували й танцювали за душі померлих під звуки труб та барабанів. Цього звичаю ще й нині дотримуються у Жмуді, біля курляндського кордону, особливо мужики по селах. Король Ягайло, як тільки взяв шлюб із Ядвігою, єдиною спадкоємицею Корони Польської, про що вище писалося, всі помилки та пустопорожні ідолопоклонські забобони негайно відкинув і приборкав, а Литві через хрещення дав християнське ім'я. Вирішивши важливі справи у Польщі й не бажаючи, щоб Литовське князівство – наймиліша його вітчизна – продовжувала служити дияволу, скликав року Божого 1387, на початку великого посту, у Вільні – головному литовському місті, вальний сейм. На цей сейм він прибув до Вільна у призначений час з багатьма князями та панами коронними, з королевою та гнезненським архієпископом, взявши з собою багатьох інших духовних осіб та побожних людей. З ним приїхали також Семовит і Ян, мазовецькі князі, Конрад, князь Олесницький. З немалим числом люду на цей сейм прибули і його брати – князі: троцький Скиргайло, гродненський Вітовт, київський Володимир та новгородський Корибут. Тоді насамперед стали ревно пильнувати, щоб донести цьому значному народові християнську віру, викорінивши фальшивих богів і всі ідолопоклонські забобони, у чому

й сам король охоче давав приклад, причому не тільки прикладом та нагадуванням, а й дарами та наукою, бо польські священники не розуміли литовської мови. Тоді король наказав цей священний вогонь загасити, вивернути капище, де їхній жрець приносив ідолопоклонські жертви, вбити змії, вирубати гаї, а ліси, які вони називали помешканням своїх богів, вирубати й спалити. Це було не дуже мило тому, ще дикому тоді народу, що король наказав їхніх ідолів винищити. Ще більше вони дивувалися тому, що поляки чинили це без шкоди своєму життю й не зазнаючи на собі ніякої помсти їхніх богів.

Вони тоді говорили між собою: як же наші боги терплять такі кривди від цих злих християн – поляків, не мстять, дозволяють їм торкатися до себе злісними руками? Якби хто-небудь з нас так // (с. 32) вчинив, то негайно був би ними дуже покараний. Але, коли поляки, всупереч їхній думці, викоренили тамтешніх богів, тоді литва, зрозумівши свою глупоту, охочіше переходила на християнську віру до своїх князів; багатьох із них король підкорив подарунками, тобто білим сукном, якого чимало в Польщі накупивши, привіз для них до Литви; тоді величезна їх кількість прийняла Святий Хрест. Сам король тоді навчав їх гуртом молитві «Отче наш» та символу віри, а потім уже священники та інші духовні пастирі. Оскільки ж було важко всіх їх охрестити окремо, то таку честь було виявлено тільки значнішим, а простолюд розділили на громади й, святою водою покropивши в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, одній громаді дано імена Петрів, другій – Павлів, третій – Янів, четвертій – Андріїв і т. д., так само й жінкам: в одній купі були Анни, в другій – Барбари, в третій – Дороти і т. д. Рицарських же людей охрещували кожного окремо. Король наказав поставити на тому місці, де язичники палили вогонь, великий вівтар на честь Господа Бога, де потім було збудовано костюл св. Станіслава. Коли люди вже були охрещені, один з князів, який ще не охрестився, так відповів королю: «Мостивий королю! Якщо оці наші боги такі слабкі й недосконалі, що дали себе перемогти польському королю, то вже й ми, покидаючи своїх богів, пристаємо до польського Бога як до сильнішого». Отак всі охрестилися, причому одного дня увірували й охрестилися тридцять тисяч простолюду, за винятком значніших і тих, які охрестилися в Польщі. Потім під час однієї проповіді, яку проповідник виголошував у присутності короля, про віру, про створення світу й гріхопадіння Адама, один чоловік голосно сказав: «Мостивий королю! Цей священник говорить неправду про створення світу, бо він не дуже старий. Ми ж набагато старші, але цього не пам'ятаємо». Тоді король, посміхнувшись, сказав, пояснюючи йому це: «Цей священник не говорив, що то сталося при ньому, але набагато раніше до цього, близько п'яти тисяч років. Все це вчинив Господь Бог». З цього часу шляхетний литовський народ й понині зберігає святу християнську віру. Потім король Ягайло, омивши Святим Хрестом, просвітивши християнською вірою вітчизну, повернувся до Польщі. Литовську ж державу він доручив своєму рідному брату Скиргайлу.

*Литва
прийняла
Святий
Хрест*

*Кількість
охрещеної
литви
Смішне
питання*

СКИРГАЙЛО*, ЛИТОВСЬКИЙ КНЯЗЬ // (с. 33)

*Вітовт
втік
до Мазовії,
а потім
до Пруссії*

Як тільки Скиргайло сів на литовському престолі, Вітовт, муж великого серця, негайно сприйняв це собі за образу, бо мусив підпорядкуватися найнижчому і найбільш невойовничому литовському вождеві. Тому, забезпечивши міцною обороною свої замки Гродно та Берестя, втік з дружиною Анною до свого зятя, мазовецького князя Яна, а звідти – до пруських хрестоносців, якими був вдячно прийнятий, бо вони сподівалися з його допомогою легко оволодіти Литвою та Жмуддю. Тоді Вітовт, зібравши війська пруських та інфляндських хрестоносців, плюндрував Литву, звідки міг. Коли ж побачив, що хрестоносці були йому не до кінця вірними, то через послів просив прощення у брата Ягайла, польського короля, від якого дістав надію стати литовським князем. Тоді він таємно від хрестоносців вдягнувся в чернечу рясу хрестоносця і втік до Литви. А щоб залиши-

*Вітовт
втік від
хресто-
носців*

ти після себе якусь пам'ять, повертаючись від ворога, то взяв і спалив три замки хрестоносців, тобто Юргембург, Мергенбург і Найнгауз, що лежали поблизу жмудського кордону, куди його як приятеля було впущено. // (с. 34) Одних ротмістрів хрестоносців і найзначніших

*Вітовт
думає
хитро
обложити
Вільно*

жовнірів він убив, а других забрав із собою в полон. Коли ж зрозумів, що король Ягайло тягне з виконанням обіцянок щодо панування Вітовта у Литовському князівстві, то почав думати над тим, як здобути Вільно. Для цього він придумав такий спосіб: пустив поголос, нібито мав у Вільні справляти весілля своїй сестрі, та приготував сто великих возів, у які посадив найдобріше рицарство, а зверху прикрив соломою; повіз їх до Вільна як м'ясо та інше продовольство, потрібне для весілля. Коли ж під'їжджав до замку, то його в замок не впустили, розпізнавши

*Вітовт
втік
до Пруссії*

*Ягайло
відбиває
наступ
Вітовта*

зраду. Він, бачачи, що помилився у своїй надії, знову через послів привернув до себе хрестоносців, поїхав до Пруссії й звідти протягом двох років чинив набіги на Литву. Потім у 1390 році король Ягайло, щоб покласти край Вітовтовим нападам, зі зброєю в руках та потужною силою приїхав з Польщі до Литви, оволодів Кам'янцем, а п'ятнадцятого дня після початку облоги взяв добре забезпечений Вітовтовою обороною Гродненський замок, який лежав над рікою Німаном. Хоч Вітовт з хрестоносцями придумав незвичайні хитрощі, однак даремно було плисти проти води. Потім король від'їхав до Польщі. Того ж року, коли достигав хліб, хрестоносці, розділивши свої чималі війська на три частини, вдерлися до Литви нібито для того, щоб або помститися за Вітовтові шкоди, або компенсувати їх. Але їм швидше йшлося про те, щоб підкорити Литву своїй владі. Тому одне військо вів магістр інфляндських хрестоносців, друге – Вітовт, а третє – сам гетьман всього війська, пруський магістр Конрад Валеродус; тоді вони ворожим спо-

*Хрестоносці
вдерлися
до Литви*

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 114 оригіналу).

собом плондрували, де могли, литовські країни, спалили славне стародавнє місто Троки, колишню столицю литовських князів, а звідти рушили своїми таборами до Вільна. Тільки-но вони оточили нижній віленський замок, як русь та литва, місцеві жителі, його запалили. Коли Кориґайло, рідний брат короля і двоюрідний брат Вітовта, хотів від цього вогню втекти, та був спійманий і страчений ворогами. Решта простолюду і все рицарське військо частково згоріли, частково загинули від ворожого меча; твердять, що загалом загинуло до чотирнадцяти тисяч душ. Верхній замок поляки зі своїм визначним ротмістром Миколаєм Москожовським мужньо захистили. Вони не хотіли здатися, незважаючи на поразку своїх, на спалення нижнього замку, на ворожу погрозу, на показ ворогами голови Кориґайла, врешті на стрімкий штурм, хоч більша частина муру вже була зруйнована. Коли вже не вистачало багна та землі, сильно зруйновані місця муру вони закладали шкурами худоби, уводячи цим в оману ворога, котрий стріляв з гармат; врешті вони закривали своїми тілами шлях штурмуючим ворогам, силу // (с. 35) силою відбивали. Інший брат короля, Скиргайло, зі своєю литвою та руссю також кинувшись на відсіч, завдав ворогу значної поразки. Це побачивши, хрестоносці з Вітовтом зняли облогу в місяці жовтні, вчинивши у Литві великі шкоди. Наступного року Вітовт з хрестоносцями знову привів військо під Вільно, знову оточив замок і кілька днів його здобував. Поляки ж мужньо йому опиралися, тому ворог, нічого не вчинивши, був змушений відступити. Оскільки хрестоносці не змогли нічого вдіяти Вільну, то вертаючись, оволоділи Вількомиром й Новгородом, вирубали їхнє військо, обидва замки спалили.

Потім, цього ж року, хрестоносці з Вітовтом знову двічі нападали на Литву, заподіяли великої шкоди й неподалік міста Ковна над Німаном збудували три замочки: Менвердер, Метенбург й Ритевердер. Один з них вони дали Вітовту, а два залишили собі й забезпечили обороною. Потім вони з них часто робили напади, пустошили сусідні країни. Це бачачи, польський король Ягайло, двоюрідний брат Вітовта, був охоплений жалістю, що пустошаться литовські країни. Тому він таємно відправив у Пруссію, до Вітовта, сина мазовецького князя Семовита Генріха, щоб з ним порадився про мир, закликаючи його на Литовське князівство. На що Вітовт дуже радо погодився, й таким чином між королем Ягайлом та Вітовтом стався мир, коли король пообіцяв дати йому Велике князівство Литовське, незважаючи на інших рідних братів, й цілком дотримав свого слова. Потім Вітовт, впорядкувавши згідно зі своїм задумом справи і в Речі Посполитій коронній, і у Великому князівстві Литовському, схопив у замку Ритевердері купців Ордену й німецьких, які безпечно йшли. Відібрав у них товари, запалив замок і, пов'язавши інших купців, тамтешніх мешканців, відвів із собою до Литви. Хрестоносці, вискочивши з тих обох замочків, хотіли його переслідувати, але Вітовт, обернувшись, так мужньо з ними зіткнувся, що ледве вони врятувалися втечею. Хрестоносці втекли назад до

*Хрестоносці
плондрують
Литву
Вільно
обложено
й ізольовано*

*Мужня
відсіг
поляків
хрестоносцям*

*Хрестоносці
знову плонд-
рують Литву*

*Хрестоносці
спалили
Вількомир
та Новгород*

*Хрестоносці
знову
плондрують
Литву*

*Вітовт,
вчинивши
велику
шкоду
хрестонос-
цям, втік*

Пруссії, втративши все військо. Розгніваний Вітовт, не нагнавши самих у погоні, пограбував та спалив їхні замочки. Тоді Вітовт, прибувши до Литви з в'язнями та немалою здобиччю, яку набрав у замках хрестоносців, був вдячно прийнятий Ягайлом всупереч думці звичайного ричарства.

ВІТОВТ*, великий князь литовський

Року Божого 1392 Вітовт, покликаний із Пруссії своїм двоюрідним братом, королем Ягайлом, став великим князем литовським і руським. Коли він давав присягу королю // (с. 36) і закріпив це рішення привілеєм, то висловив королю свою вірність. Потім Скиргайло й Свидригайло, маючи собі за образу, що вони, будучи королівськими рідними, були віддалені від князівства, піднялися проти Вітовта; але Свидригайло, будучи неміцного серця й сили, втік до пруських хрестоносців. З ними, налаштованими проти Вітовта, він часто нападав на Литву; хрестоносці взяли для нього у Литви замки Сураж, Гартин і Страмелью. Скиргайло ж, будучи сміливішим та багатшим, зібрав із сусідніх провінцій війська і, зайшовши з Вітовтом у ворожнечу, хотів мати з ним справу за князівство. Ягайло для втихомирення цього злого наміру знову прибув до Литви й дав Скиргайлові деякі окремі князівства, як-от: Кременець, Стародуб і Троки, цим його і втихомирив. Проти Вітовта повстав і інший брат, Корибут. Вітовт переміг його у полі і з королівського дозволу оволодів руськими країнами, Оршею та Вітебськом; туди ж, у Вітебськ, приїхавши до нього з поклоном, князі овруцькі (odruskie), смоляни та руські князі висловили йому свою покірність. Потім Вітовт // (с. 37) підкорив своїй владі Житомир і столицю руських князів Київ, вигнав руського князя Володимира і, як обіцяв, дав ці міста у володіння брату Скиргайлові. Потім Скиргайло захопив Черкаси й Звенигород, замки, які лежали над Дніпром за Києвом. Невдовзі сам Скиргайло поїхав на полювання. Його запросив руський чернець, вікарій митрополита, у село, і там Скригайло був отруєний напоєм. Там же в Києві, у підземних льохах, які називають печерами, він був пишно похований. Ці печери є якимись підземними гротами, де звичайно ховають руських князів. Потім Вітовт поставив над киянами князя, одного Альгімонтового (Algemundowego) сина; а сам велику частину Рязанського князівства на Русі руками Семена Козака, свого гетьмана, сплюндрував і спустошив. Вчинивши це, він вирушив під Смоленськ, звідки вигнав Гліба, князя цієї провінції, котрий думав підняти бунт, а іншого поставив на це місце над смолянами. Туди ж до нього приїхав на запрошення великий князь московський Василь, був греч-

*Свидригайло
втік
до хресто-
носців*

*Хрестоносці
плюндрують
Литву*

*Скиргайло
повстав
проти
Вітовта*

*Корибут
повстав
проти
Вітовта*

*Вітовт
захопив
Київ*

*Скиргайло
отруєно
Київські
печери*

*Вітовт воює
Рязанське
князівство
Вітовт
підкорив
Смоленське
князівство*

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 22 оригіналу).

но прийнятій, щедро почастинований і гідно проведений. Потім Вітовт завдяки своєму гетьману Альгерду (Algerda) переміг три татарські орди і, побивши їхніх цариків, чимало в'язнів привів до Литви.

Василь, московський князь, прийшов до Вітовта

Потім Вітовт переміг військо підляського князя, Коріатового сина, заколотника на ім'я Кіндрат, схопив і його самого; він підбив під свою владу Брацлав, Кам'янець, Смотрич, Скалу, Червоний Город і все Поділля, яке потім віддав польському королю Ягайлу. В цей час прусські хрестоносці через Свидригайла, який втік до них, часто проходили війною Литву вздовж і впоперек, сплюндрували деякі містечка й здобували Вільно, столицю всього князівства. Однак під Вільно вони нічого не вдіяли, тому були змушені відступити. Литва ж із поляками у свою чергу вдерлася до Пруссії і заподіяла хрестоносцям такої ж шкоди, як і вони Литві.

Вітовт розбив татар
Вітовт розбив подільського князя
Хрестоносці плундрують Литву

Року Божого 1396 Вітовт виступив проти татар, переміг їхнє військо за рікою Волгою, забрав до Литви кілька орд разом з дружинами та дітьми, послав частину в'язнів королю й панам коронним, а інших поселив над рікою Вакою, за дві милі від Вільна, давши їм достатньо землі. Вони там живуть і нині, з них вийшли добрі й старанні господарі, здатні до бою, які зберегли давню мужність. Вони мають від своїх предків магометанську релігію, вільно живуть згідно з наданими їм правами, разом з литвою визнають своїм паном польського короля; вони мають також і свою, позначену арабським письмом корогву, під якою відправляються на війну проти ворога Корони обох народів. // (с. 38)

Похід Вітовта проти татар
Вітовт поселив татар у Литві

Наступного року Вітовт, зібравши ще більше війська, супроти волі короля й королеви виступив проти татар. З ним вирушило багато значної рицарської молоді й німецької шляхти, сп'янілих від бажання слави; там було чимало й польських добровольців.

Другий похід Вітовта проти татар

Зробивши перепис війська під Києвом, Вітовт був сповнений надії на перемогу й рушив до Скіфії. Коли ж він переправився через ріку Сулу, то наші несподівано побачили велику кількість татар під наметами. Тоді великим татарським царем був жорстокий Тамерлан. Він походив з малого роду, але завдяки щастю та досвіду у воєнних справах так посилювався, що мав, коли хотів, дванадцять разів по сто тисяч війська. Він переміг турків, схопив їхнього султана Баязета, який тоді стояв під Константинополем, і возив його в золотих кайданах у залізній клітці по всій Азії. Тоді, року Божого 1397, загинуло двісті тисяч турків. Потім цей Тамерлан надзвичайно швидко завоював і підкорив своїй владі Іберію, Албанію, Вірменію, Персію, Месопотамію, Азію та Єгипет і наповнив весь світ страхом свого імені. Повертаюся до теми. Коли Вітовт вже переправився через ріки Сулу та Псел і в'їхав зі своїм військом у дикі татарські поля, то його перестрів згідно з наказом Тамерлана Едига – наймужніший з Тамерланових гетьманів з добірним військом. Битву, незважаючи на більші втрати, виграла татарська армія. Якби шляхетне литовське рицарство не було оточене переважаючими силами поган, то

Невільник Тамерлана – турецький султан Баязет

Вітовта розбито

їхня мужність здолала б останніх. Але фортуна мінлива, особливо при явно нерівних силах, коли одна сторона не мала підкріплень та належної сили, а друга діяла у своєму краю. Тоді ворог переміг. У цьому змаганні полягло й наших, нехай вони будуть славною та вічною пам'яттю наймилішій вітчизні, дай, Боже, їм вічний спокій. Це насамперед з Литви королівські брати Андрій, Дмитро й Корибут, а з ними дев'ять литовських князів. З поляків же – краківський воєвода Спитко з Мельштина, плоцький воєвода Соха, варшавський воєвода Пілік, Варсиус з Міхалова, Ян Гловач з Богуша та багато інших. Полягло там і руського лицарства, гідного славної пам'яті. Взагалі, наших мало що втекло. Вітовт, вчинивши все, що міг, втік на запасних конях з Остророгом та Шамотулою. Поляк Мельштинський, хоч і міг втекти, вкрив себе безсмертною славою. Він повернувся і вдарив у гущу ворогів, рубав їх, бив, валив. А поклавши чимало їх перед собою, і сам на їхніх тілах навік заснув, // (с. 39) додавши безсмертної пам'яті домові й значності своєму роду.

Мельштинський – муж, гідний пам'яті

Вітовт взяв Смоленськ

Потім року 1403 Вітовт оголосив війну заколотникам смолянам і з допомогою поляків оволодів їхнім замком, подолавши великі труднощі. До цього замку смоляни відправили всіх дружин, дітей та свої скарби. Ті багатства, які там були знайдені, відіслав частково королеві Ягайлу до Польщі, частково розділив серед жовнірів згідно з їхніми заслугами. Потім він взяв інші замки силою й перетворив князівство на провінцію.

Вітовт мститья хрестоносцям

Тим часом до Литви вдерлися інфляндські хрестоносці. Коли вони поверталися зі здобиччю, їх наздогнав по свіжих слідах Вітовт: їх самих він розгромив, здобич відібрав, вздовж і впоперек сплюндрував скрізь їхні країни, спалюючи села і міста, спустошив їх сильніше, ніж хрестоносці Литву. Він силою оволодів і спалив їхнє містечко Дунембург із замком, що лежало над рікою Двіною, а сам з великою здобиччю повернувся до Литви.

Хрестоносці плюндрують Литву

Невдовзі хрестоносці, з одного боку прусські, з другого – інфляндські, спонукані втікачем Свидригайлом, вдерлися до Литви й сплюндрували більшу її частину. Потім король Ягайло та Вітовт, змилюючись над бідною вітчизною, покликали з Пруссії вигнанця, свого брата Свидригайла, й дали йому у володіння Подільську країну. Однак Свидригайло, людина зухвала, підступна й невдячна, зовсім не дбав про цю королівську доброту, а запаливши замки, які тримав на Русі, втік до великого московського князя Василя.

Свидригайло втік до Московії

Вітовт плюндрує Московію

Року 1406 Вітовт, забезпечивши взаємно з хрестоносцями мир, форсував ріку Угру й попрямував до Москви через московського князя, котрий, намовлений Свидригайлом, вдерся до литовських земель, громлячи їх, де тільки міг. Тому Вітовт, спонуканий кривдою, нітрохи не задумуючись, відплатив йому тим самим, пообдирав, пограбував та попалив уздовж і впоперек московські волості і повернувся до Литви з великою та незліченною здобиччю.

Рік потому виступив на цю ж війну проти московського князя ще з більшою силою, у чому йому значно допомагали й поляки, дещо допо-

могли і хрестоносці. Там, не маючи жодного опору, він попустошив вздовж і впоперек московські країни аж до самої ріки Оки. Він хотів іти й за Оку, але його брат Свидригайло, що втік до Москви, не дав йому переправитися. Туди послав до нього великий московський князь Василь, просячи перемир'я. На це, до слушного часу й на певних умовах, і пристав Вітовт.

Вітовт знову плюндрує Московію Московський (князь) просить перемир'я у Вітовта

У той час, коли Вітовт пустошив московські країни, його брат Корибут, не відаючи добре про перемир'я // (с. 40) хрестоносців з Вітовтом, зібрав трохи добровольців з литви й русі, напав на Пруссію, три замочки й довколишні волості сильно пообдирав, пограбував і, запаливши, повернувся з великою здобиччю до Литви. Коли хрестоносці довідалися про це, то не приймаючи причин незнання Корибута про перемир'я, у свою чергу через потаємні місця напали на Литву. Вони сплюндрували та спалили містечко Волковийськ у святий день, коли люди зійшлися до костюлу, забрали з собою в неволю багатьох людей. Коли Вітовт про це довідався, будучи за сім миль від Волковийська, з іншого боку напав на Пруссію й завдав хрестоносцям такої ж шкоди. Дивно, що вони не зійшлися для битви в полі, а пустошили свої країни, чинячи взаємні шкоди.

Корибут плюндрує Пруссію

Хрестоносці плюндрують Литву

Вітовт мстить хрестоносцям

Року 1425 Вітовт, підтвердивши перемир'я з хрестоносцями, зібрав чимале військо з Литви й Польщі, почав війну проти псковитян, котрі купили мир ціною незліченних скарбів.

Псковитяни відкупуються від Вітовта

Року 1428, вчинивши вищезгадане, він виступив під сусідній Пскову Новгород. Це було вільне князівство. Новгородці ж, не виявляючи жодної ворожнечі до Вітовта, офірували йому своє підданство й щороку сто тисяч червоних золотих до литовського скарбу, як пише Вавовський.

Вітовт взяв Новгород

Року 1429 Сигізмунд, король римський та угорський, кинув кістку ворожнечі між польським королем Ягайлом та його братом, литовським князем Вітовтом. Це було так. Вітовт, бачачи двох нащадків Ягайла, Владислава й Казимира, боявся, щоб Литовське князівство не перейшло до цих польських королевичів, шукав ради й способу, якими б міг отримати Литовське князівство в дідицтво. Він звернувся у цій справі до римського та угорського короля Сигізмунда, який ненавидів короля, бо той не допомагав йому в битвах проти ворогів. Король Сигізмунд, маючи з Вітовтом таємну розмову щодо цього, обіцяв йому поклопотатися про корону Литовського королівства й скликав сейм у Луцьку, пустивши поголос, що хоче там створити для Польської, Литовської і Угорської держав антитурецьку лігу. Ягайло, не знаючи, що діється, на прохання короля Сигізмунда приїхав на цей сейм до Луцька, Вітовт же – згідно зі змовою. Сигізмунд перш за все виголосив довгу промову, почавши з того, що всім буде велика користь, якщо вигнати молдавського воєводу з його військом, а його господарство заселити добрими людьми: поляками, руссю й угорцями. А це тому, що молдаване не дотримуються віри, живуть грабіжництвом. Польський король

Римський король Сигізмунд зноситься з Вітовтом

Німці як один не вповні зигливі полякам

*Вітовт
хоче бути
королем
Хитра рада
Сигізмунда*

*Поляки
обережні
в усьому
Даремний
задум
Вітовта*

*Вітовт
помер*

*Звизгаї
Вітовта*

сказав, що їм такого чинити не слід, бо молдавани є підданими Польського королівства. Якщо ж знайдеться з них один або // (с. 41) кілька зрадників, то неслухно через це карати всіх. Облишивши це, Сигізмунд говорив, щоб польський король дозволив литовську коронацію свого брата Вітовта, який є славним, веде свій рід із християнських князів. З цього король мав би велику честь і поміч проти кожного ворога. Вітовтові ця справа сподобалась, Ягайлові з поляками не дуже. Через це польські пани сказали своєму королю, щоб він дуже рано виїхав геть. Ягайло так і вчинив, а вони там залишилися; ухвалили між собою, щоб з одного боку послати до папи за його дозволом на Литовське королівство. Але поляки зі свого боку теж послали до папи, щоб він на це не приставав, бо Литва об'єднана з Короною Польською. Папа, забороняючи (давати Вітовту) литовську корону, послав зі своїм послом три булли: одну – угорському королю Сигізмунду, другу – Вітовту, третю – польському королю, щоб їхали до чехів та викорінювали секту Гуса і його послідовника Жижки. Однак Сигізмунд секретно добився того, чого хотів від отця, папи, для Вітовта, на знак чого спеціально послав йому спочатку золотого дракона, потім же мав прислати й корону. Король, зрозумівши це, наказав познанському підкоморію Яну Чарнковському чатувати на всіх шляхах на імператорських послів. Невдовзі той перехопив італійця, доктора Баптисту Цігалі (Baptyste Cigalla) й німця Сигізмунда Рота (Roth) з листами, в котрих було написано, що пошле до Литви дві корони, одну – Вітовту, другу – його дружині Юліані. В цих листах теж було підтвердження їхньої антипольської ліги, тобто пруссів, литви, інфляндців та угорців. Поляки зрозуміли її сенс, тому найзначніші їх пани, особливо краківський воєвода й староста Сендзівой Остророг, познанський каштелян Доброгост із Шамотул, іновроцлавський воєвода Ярад з Брудзева, як патріоти рідної Речі Посполитої, тут же добровільно виступили. Вийшовши в поле, вони стали між лісами, де Турова гора, щоб схопити послів зі згаданими коронами. Ці послі хотіли їхати з коронами до Литви через прусську землю, але коли довідались про поляків, які на них чатували, то, не бажаючи наразитися на небезпеку, повернулися до імператора Сигізмунда в Угорщину. Вітовт, почувши це, з відчаю захворів і помер в Троках у жовтні 1430 року. Перед смертю він просив короля вибачити йому всі провини, кажучи, що причина їх була не у ньому (Вітовті), а в інших людях. Він просив його також про Литву, щоб не змінював чи погіршував існуючих уставів та данин. Він, як і належить доброму християнину, висповідався і, прийнявши Дари Господні, помер, маючи понад 80 років. Року 1430 він був похований королем із плачем всіх людей у Вільні. // (с. 42) Це був пан чуйний і великого розуму, поміркований у їжі та питті. Він не пив нічого, крім води, до іноземців був ласкавіший, ніж до своїх; був невисокого зросту й щуплий тілом, бороду голів, ніколи не витрачав часу марно; за обідом приймав посольства, після обіду ж займався якимось іншими справами. Був прихильним до Венери,

однак не мав дітей від своїх двох дружин. Після його смерті дружина хотіла дати до костюла клейноди, але потім дала себе вмовити й залишила їх при собі. Кінний портрет Вітовта, намальований за грецьким звичаєм по-старосвітськи, і нині можна знайти у Вільні.

С В И Д Р И Г А Й Л О, ЛИТОВСЬКИЙ КНЯЗЬ

Гідно поховавши Вітовта у Віленському замку, польський король Ягайло поставив над Литовською державою свого рідного брата Свидригайла, що був двоюрідним братом Вітовта. Це був чоловік запальний, непостійний, ненажерливий п'яниця. Побачивши це, деякі потужні коронні сини, // (с. 43) особливо Грицько Кердейович, Федор (Theodoryk), Михайло Мужило (Muzyło), брати з Бучача, Крушина з Голова (Kruszyna z Gołowa) та інші, прагнучи добра своїй милій вітчизні, підступили під Кам'янець і послали до кам'янецького старости Довгерда (Dawgerda), який був віленським воєводою, а тоді від імені Вітовта керував усім Поділлям. Вони вимагали, щоб він, котрий ще не знав про смерть Вітовта, вийшов до них із замку задля невідкладної потреби Речі Посполитої. Коли ж він так вчинив, то вони його схопили і зв'язали, а такі замки, як Кам'янець, Смотрич, Скала й Червоний Город приєднали до Польської землі на ім'я польського короля, значну частину Поділля вони легко обернули у свою юрисдикцію, щоб воно надалі не належало до Литовської держави. З цього часу Поділля є підпорядкованим Польському королівству. Коли про це дізнався Свидригайло, людина легковажна й запальна, то, забувши про добродійства короля, свого брата, напав на нього і почав відкрито

*Династія
Бугацьких*

*Поляки
тримають
більшу
частину
Поділля
Свидригайло
запальний*

*Ягайло
з поляками
у небезпеці*

ляяти, соромити й погрожувати йому, кажучи: «Ти, королю, з Вітовтом тримав мене 9 років у в'язниці, я був у Вітовта у Кам'янці у в'язниці, але втік з неї. За це я міг би тобі відплатити, і якщо ти мені Поділля й Кам'янця не повернеш, то я тебе звідси не випущу, а посаджу до в'язниці». Також погрожував і його придворним полякам. Через це вже було скрізь розголошено в сусідніх королівствах і у папи, нібито польського короля його брат Свидригайло посадив у в'язницю. Тому папа послав до Литви листи, щоб польський король був під присягою звільнений. Поляки теж вже були готові через це виступити проти литви. Король Ягайло, прагнучи уникнути ускладнень, відправив свого придворного Тарла Топорчика із Щекажовіць з листами у Кам'янець до Михайла Бучацького, суворо наказуючи, щоб цьому литвину Михайлові Бабі, який з ним їхав, дав у володіння Свидригайлу Кам'янець та Поділля. Але Анджей з Тенчина й Миколай Джевицький, два значних поляки, в яких була королівська печатка, спонукані любов'ю до батьківщини, написали від себе інші листи, заліпили у воскову свічу й дали послові Тарлу. Вони наказали йому, щоб дав цей віск Бучацькому, котрий був у Кам'янці старостою, або ж кам'янецьким міщанам, усно сказав їм, що коли вони не хочуть заблукати, то нехай шукають світла у воску (свічці); у листах же говорилося, що король мусив дати (Поділля) з примусу, а не з доброї волі, щоб уникнути в'язниці. Ні про що не знаючи, Тарло з доброю вірою все вчинив. Він віддав Бучацькому листа і той віск із цими сказаними йому словами. Бучацький розломив віск, а в ньому – листи. Там же обох, і Тарла, і Михайла Бабу, посадив до в'язниці, а замок не віддав. У цей же час Ягайло виїхав з Литви. Поляки, постерігши випадок зі своїм королем, написали й послали якнайшвидше листи з поштою. Свидригайло, зібравши військо, // (с. 44) рушив до Поділля, а йому Ягайло зі своїм військом та подолянами перекрив шлях. Року 1431, в день св. Малгожати, біля Луцька, де тільки після герців вони уклали перемир'я до громниць.

*Штугна
перевага
двох
поляків*

*Хитрий
лист
Світло
з воску*

*Тарло
Топор*

*Баба
спійманий*

*Битва
Ягайла
зі Свидри-
гайлом*

*Свидригай-
ло бунтує*

Невдовзі після того король приїхав з Холма до Сандомира на сейм, на якому, коли мова зайшла про Свидригайла, то ще більше наших роз'ятрило, що він захопив деякі замки на Поділлі й здобував Смотрич, хоча там наші з ганьбою його звідти прогнали. Однак він потім розбійничав скрізь біля Теремовлі та Львова, постійно нападав на Збараж, Кременець та Олесько. Через це вони хотіли розпочати війну проти нього. Але король заборонив їм це й радив скоріше послати до нього, щоб він повернув подільські замки. Свидригайло ж не тільки не хотів їх повертати, а й домагався всього Поділля. Потім король, поїхавши до Беча, готувався до війни проти Свидригайла. Прибувши під Городло, він розташувався табором над рікою Бугом, де стояв 12 днів, чекаючи на великополяків, які повільно рухались і чинили під час походу великі шкоди. Врешті королівське військо переправилось через Буг, де йому з шістьма тисячами кінноти перегородив шлях Свидригайло. Там він мав з нашими кілька сутічок, але всі програв. Тоді було вбито русь-

*Битви
зі Свидри-
гайлом*

кого князя Сенька й багатьох інших вбито або взято в полон; король взяв і спалив замок Володимир. Тим часом підійшли великополяки, яких король висварив, що вони так повільно прибували. Всі кинулися вплав за Свидригайлом через глибоку ріку Стир з високими берегами, яка біжить під Луцьк. Мосту ж не було через те, що його зруйнував за собою Свидригайло, який, втікаючи, сам мало не загинув. Наші думали, що він загинув, бо між іншою здобиччю було знайдено й принесено до короля його закривавлений верхній одяг. Від жалю за Свидригайлом король аж заплакав. Загибло й чимало поляків, коли їх татари Свидригайла гнали із собою. Це – Якуб з Рогова, Якуб Лігенза, Генрік Пакославський, Зуліслав Сурацький, а Якуб Коморовський та Павло Збожевський ледве виликувалися. В цей же час поляки отримали й другу перемогу над Свидригайловим військом, яке воювало Белзьку землю. Туди був посланий мазовецький князь Казимир з руським старостою Яном Менжиком Венявчиком та шістьма тисячами війська. Бажаючи собі зарадити, Свидригайло придумав лист від татарського хана до короля, щоб останній дав мир Поділля, яке він подарував Свидригайлові. Коли ж Свидригайло побачив, що ця хитрість не вдалася, то взяв у короля замок Ратно, бо зрадила русь. За це їм добре помстився Цьолек, котрий був у Холмі. Він тільки із 130 кіннотниками перекрив їм шлях і побив русі та литви до трьох сотень, а близько сорока взяв у полон. Біля Кременця // (с. 45) ворог зазнав не меншої поразки від Петра Шафранця Медуського й від Дзежка Влостовського. Там був і Грицько Кердейович і до двох тисяч кінноти, однак їх мало з'явилося під замок. Побачивши військо Свидригайла, вийшли за ними, але поляки дали їм такого чосу, що, оточивши, багатьох побили, мало хто повернувся живий до замку. Однак русаки чинили жорстокість над поляками, коли кого-небудь з них брали в полон, тоді, замучивши й спаливши, вішали на фортечних стінах для більшого суму нашим, кричали до наших, ляляли й соромили. Тоді ж вони зарізали ножом одного польського юнака, вийняли з нього всі нутроці й, посікши на малі шматки, поклали на миску розпалене вугілля. Так вони ходили з цією мискою по замку, скрізь кадили й курили, чаклуючи й роблячи якісь свої чари, щоб поляки не змогли їх перемогти. Але поляки віддячували їм за це, і коли кого-небудь брали в полон, то не мали милосердя й не хотіли жодного залишати живим.

Потім через підбурювання Свидригайла молдавський господар, васал польського короля, скориставшись okazією, став воювати Поділля. Король одразу ж послав Федора Мужила й Михайла, братів Бучацьких, а з ними подолян. Вони розбили й розпорошили молдавське військо, відібрали здобич. Потім король спрямував литву проти незгідного й свавільного Свидригайла, що не бажав опам'ятатися, а стародубського князя Сигізмунда, рідного Вітовтового брата, посадив на литовський престол. Після цього найзначніші литовські пани, побачивши королівські волю й бажання, повстали із Сигізмундом проти свого

Свидригайло втік

Хитрість Свидригайла

Цьолек розгромив русь та литву

Русь розгромлена Жорстокість русі щодо поляків

Чари русаків щодо поляків

Молдаван розбили Бучацькі Свидригайла скинули з Литовського князівства

князя Свидригайла, не бажаючи мати над собою його нерозважливої, непристойної та примхливої влади. Вони задумали зненацька напасти на нього біля міста Ошьмяни, але, попереджений про це братом Монівидом, Свидригайло втік на Русь, не чекаючи останнього нещастя.

СИГІЗМУНД, ЛИТОВСЬКИЙ КНЯЗЬ

Року Божого 1432. Після вигнання

*Сигізмунд
став литов-
ським
князем*

зрадливого Свидригайла, який не сприймав литву, а тільки русь, Сигізмунд, син литовського князя Кейстута, стародубський князь із Русі, двоюрідний брат короля Ягайла, завдяки королівським благодіянням та доброзичливості литовських панів був прийнятий на Литовську державу. Він склав присягу, щоб бути під послухом польських королів, як Вітовт, нічого без їхньої ж волі не чинити, не мати жодних угод із прусами, інфляндцями та Свидригайлом; // (с. 46) він погодився на все із сином Михайлом та литовськими панами. Бачачи, що Свидригайло втік, він насамперед схопив його дружину, взяв Вільно, Гродно й Троки.

*Дружина
Свидригайла
спіймана*

Потім король їхав до Львова, щоб люди грецької віри перебували в мирі, також щоб їхні церкви не давали нікому ніякого провіанту, за винятком самого короля, коли він приїде. У цей час проти короля повстав Федько, князь

*Федько,
князь
Острозь-
кий,
повстав
проти
короля*

князь Острозький, котрий підтримував Свидригайла. Проти нього король послав військо, поставивши над ним руського старосту Вінцентія з Шамотул та Яна Менжика з Домброви. Коли Федько почув про них, то одразу ж зібрав проти них велике військо – волинців, татар, молдаван, однак ніяк не хотів дати їм битви, а тільки з кутків нападав на поляків, найбільше шкодячи піхоті. Коли наші були на переправі через ріку Мурахву, то русь хотіла їх переслідувати*.

*Кемлич
потриво-
жив русь*

Тоді Кемлич із сотнею кінних, який для провіанту від'їхав від війська, // (с. 47) повертаючись до своїх, вдарив у труби й барабани, стривожив ворога несподівано сильним страхом, напав на необережну русь і мужньо з нею зійшовся. Інші ж наші, повернувшись від переправи, почали гнати русь на погибель, гнали їх вночі при місяці кілька миль, рубаючи і б'ючи. Полягло там русі до кількох тисяч, а наших тільки двоє загинуло. Було взято дванадцять руських прапорів, які висять на замку (у костьолі) св. Станіслава в Кракові. Ця битва сталася цього ж 1432 року, місяця листопада.

*Русь
розбита*

*Свидригайла
розбито
біля
Ошьмян*

У цей же час Сигізмунд з литвою переміг Свидригайла, який зібрав понад двадцять тисяч війська з Московії, Русі, Татарії, Інфляндії; їх полягло до десяти тисяч на полі бою, а чотири взято в полон, було взято вісім прапорів, які висять в костьолі у Вільні, але Свидригайло втік. Ця битва була біля Ошьмян в день зачаття Діви Марії, тому Сигізмунд заснував там на знак цієї перемоги колегіум.

* Див. ідентичний малюнок у кн. II (с. 19 оригіналу).

Зміцнившись русаками, Сигізмунд на другий рік, тобто 1433, вдерся до Інфляндії, яку без жодної відсічі воював 12 днів, і взяв там велику здобич. У цей же час Гришко Кердей в Русі, в Холмській землі, біля Грубешова над рікою Бугом, руського князя Носа, який тримав Свидригайлову сторону, перемиг з військом, а самого спіймав.

*Кердей
розбив
Носа*

Свидригайло, мстячись за свої кривди, зібрався з інфляндцями та руссю, вдерся до Литви й завдав значної шкоди. Князь Сигізмунд не посмів дати йому битву через те, що тоді віддав на страту деяких панів, як-от: троцького воєводу Монвида й великого маршалка Румбольда, звинувачених у зраді. Цим він налаштував проти себе багатьох людей, тому й не довіряв їм. Не даючи тоді битви, він, де міг, громив його людей, перешкоджав їм здобувати провіант, тому ворог через голод мусив відступити. Однак ворог вчинив велику шкоду, бо спалив Вільно й Троки, винищив та попалив усі села, які тільки є між цими містами. Свидригайло послав також і до татар, просячи, щоб його посадили на Литовське князівство, з якого його Сигізмунд вигнав. Коли ж татари, приїхавши, дізналися, що на це була королівська воля, то вирішили помститися йому за те, що їм цього не повідомив. Вони сплюндрували весь чернігівський та київський край і зі здобиччю пішли геть. Потім Сигізмунд послав до короля у Радом, де він був в цей час на Різдво, прохаючи, щоб з ним зустрівся в Литві.

*Свидригайло
вдерся
до Литви
Сигізмунд
віддав на
страту
своїх панів*

*Татари
воюють
біля Києва*

Наступного 1434 року, невдовзі після нового року, вони зустрілися в Кринках, де протягом кількох днів розважалися полюванням. Тут король підтвердив (права) Сигізмунда на Литовське князівство; підтвердив і унію цього Великого князівства з Коронаю Польською, вже втретє це було відсвятковано. Невдовзі король Ягайло помер, а на його місце на польський престол було обрано його сина // (с. 48) Владислава. Тим часом інфляндські хрестоносці, вдершись до Жмуді, набрали досить здобичі, але не могли з нею вийти, бо жмудь підпиляла дерева в лісі, яким вони мали йти з полоном. Валячи одне дерево на інше, жмудь передавила все інфляндське військо й перемогла.

*Король
Ягайло
помер
Хресто-
носці
розбиті
у Жмуді*

У цей же час Свидригайло, напавши на Поділля, хотів воювати, але йому не пощастило, бо Вінцентій з Шамотул та Михайло Бучацький мужньо дали йому відсіч так, що він мусив тікати. Потім, у 1435 році, Свидригайло взяв собі на поміч інфляндців, русь і татар, вдерся до Литви й воював без відсічі. Литовський князь Сигізмунд якнайліпше зібрався проти нього, оскільки ж цього було мало, то він послав по допомогу до короля. Тоді було швидко зібрано чимало війська й послано до Литви з видатним гетьманом Якубом Кобилинським Гжимальчиком, який, з'єднавшись з литвою, підступив до ворога під Вількомиром. Їх розділяла тільки мала річка, яку можна було конем перейти. Тут через три дні вони уклали мир, чекаючи одне на одного, щоб той рушив, хоча для цього й не було слушної погоди. Потім Свидригайло почав виступати звідти, щоб знайти краще місце. Наші ж, думаючи, що вони тікають, вдарили їм у тил, бажаючи завдати їм хоч якоїсь шкоди. Коли з обох боків

*Свидригайло
вдерся
на Поділля
Свидригайло
воює Литву*

*Битва
з Свидри-
гайлом біля
Вількомира*

*Свидригайла
розбито*

*Інфлянд-
ський
магістр
вбитий*

*Корибута
спіймано*

*Рот
утоплений*

*Сигізмунд
зрадливо
вбитий*

*Ругна
ведмедиця*

*Литовське
князівство
подано
нащадкам
Ягайла*

послали підкріплення, то дійшло до великої битви, доля якої довго була сумнівною, доки Якуб Кобилинський не порушив кілька своїх кінних рот, які дали підкріплення своїм. Як тільки Свидригайлова сторона стала відступати, то їх ще сильніше наші почали, доганяючи, бити й сікти. Там багато їх полягло, зокрема з числа інфляндців, чехів, сілезців, які були з Корибутом. Вони були в тяжких обладунках і не знали дороги, через що їм було важко тікати, отже, всі були знищені. Якщо хтось із них і втік до лісу, то й там такого було знайдено. У цій битві полягла вся сила інфляндського магістра, й сам магістр, мужньо б'ючись, загинув, загинув і його маршалок, і всі комтури, тож інфляндські замки довго були пустими, без війська. Наші забрали також всі корогви, пограбували ворожий табір, схопили Корибута, який був поранений. Його запитали поляки про те, чому він не втік. Він сказав, що, тривалий час перебуваючи між нами, не навчився тікати. Невдовзі він помер від ран, інші ж подумали, що Сигізмунд наказав його отруїти. Там же було схоплено сілезця Сигізмунда Рота, котрого раніше спіймав Ян Чарнковський, коли Рот їздив з підозрілими листами від імператора до Вітовта. Оскільки король відпустив його під слово честі, а Рот його не дотримав, його вкинули в ріку Свенту й втопили. Тільки сам Свидригайло з небагатьма людьми втік, але втратив Смоленськ, Оршу, Полоцьк, Вітебськ і майже всю Русь. На тому місці, де була ця // (с. 49) битва, Сигізмунд збудував прекрасний фарний костюл й назвав його на честь Господа Бога, дякуючи за таку славу перемогу.

Року 1436. Сигізмунд, володіючи всім вже безпечніше, дещо записався й суворо судив панів-рад і шляхту. Тоді князь Чорторійський, русин, влаштував змову проти нього з віленським воєводою Довгирдом, з троцьким воєводою та іншими; вони вбили його таким чином: у Сигізмунда була ведмедиця, яка лягала біля нього, ніби слуга, виходила й заходила до нього тоді, коли хотіла. Її виходу стерегли вночі ці душогуби. Коли ведмедиця вийшла, то вони, вбігши у відчинені двері, вбили князя, забрали великі скарби, які були при ньому там же, в Троках. Його самого поклали на сани і, запрягши пару коней, вигнали їх із замку. Литовські пани знайшли його тіло в полі, з почестями поховали його у Вільні, у склепі Вітовта. Інші пишуть, що його було вбито під час служби Божої, яка проводилася у його покоях у квітну неділю. Чорторійський дряпав у двері, як ведмедиця, коли ж його, думаючи, що це ведмедиця, впустили, він, вскочивши із Скобейком та іншими, вбив князя. Скобейко вдарив йому вилами в лоб так, аж кров бризнула на стіну покоїв біля вівтаря. Хай там як, але його було вбито через зраду. На ньому припинився рід литовських князів, держава знову перейшла до нащадків Ягайла, тепер панове поляки з мазовецькими князями привели на Велике князівство Литовське польського дідича, Казимира Ягайловича, якому литовські пани, прийнявши з честю, висловили свою покірність. Це діялося у 1440 році.

КАЗИМИР*,
ЛИТОВСЬКИЙ КНЯЗЬ

Як тільки Казимир із двома тисячами кінноти прибув до Литви, тут же перетнув йому дорогу Михайло, син литовського князя Сигізмунда, із п'ятьма сотнями кінних та з великими дарами, просячи, щоб Казимир зберіг його в мирі у власній вітчизні, а тих, що вбили його батька, покарав. Казимир прийняв його вдячно й досить ласкаво відправив. Після його приїзду до Вільна литовські пани прийшли наступного дня дуже рано в замок, боячись, щоб Михайло якось не відняв у нього князівство й не помстився над ними за батьківську смерть. Взявши Казимира за руку, вони повели його до костьола св. Станіслава і там, привітавши його як великого князя литовського, висловили йому свою вірність та покірність. Тоді Іван Чорторійський легко добився прощення для себе у Казимира, щоб його не було покарано за те, що вбив Сигізмунда. Щоправда, всі речі останнього // (с. 50) було забрано, бо Чорторійський не хотів повернути скарби, які взяв по Сигізмунді. Тоді Казимир відправив назад всіх поляків заради литви, оскільки вони не хотіли мати там жодного поляка. Однак він обдарував кожного поляка, отже, всі були задоволені.

Казимир став литовським князем

Року 1441. Смоленці, оволодівши замком, вигнали литву, а своїм князем взяли Юрія Мстиславського. Казимир, коли про це довідався, то послав до Смоленська військо; спочатку він оволодів містом, яке спалив, а потім взяв і замок. Потім він забрав у мазовецького князя Болеслава Більськ, Мельник і Дорогичин.

Смоленці бунтують

Казимир взяв Смоленськ

Казимир взяв Підляшся

Москва воює Литву

Литва (воює) Москву

Віндика вбитий татарами

Невдовзі після цього московський князь, маючи на поміч казанських татар, воював у Литві. Литва ж, зібравшись потім, теж воювала у Московії, вивезла звідти багато здобичі. Коли ж московити гнали полонених, то литва дала їм битву й перемогла.

Року 1442. У Русі було велике горе, бо татари палили аж коло Львова й забрали дуже багатьох людей. Коли ж татари вже поверталися, то Віндика, староста на Глинянах, почувши голосний плач полонених, напав на татар із замку з кількома сотнями кінноти // (с. 51) майже на світанку. Він завдав татарам значних втрат і тут же відбив у них великий полон. Однак, оточений пізніше великою кількістю татар, був переможений і вбитий.

Року 1443 місяця червня був такий сильний землетрус в Угорщині, Чехії і Польщі, що аж падали будинки, а таке рідко буває в Польщі; в костьолі св. Катерини на Казимирі, у Кракові, тоді впало склепіння. Потім у Польщі довго були неврожайні роки.

Землетрус

Року 1444 польський король Владислав, коли вирушив у нещасливий похід під Варну, то, підбурюваний іншими, порушив перемир'я з турками; мужньо б'ючись, він був убитий яничарами. Тоді поляки обрали

* Див. ідентичний малюнок у кн. І (с. 104 оригіналу).

*Казимир
став
польським
королем*

на Польське королівство його рідного брата Казимира як найближчого родича, хоч Казимир, засмучений смертю брата, довго відмовлявся. Все ж таки дійшло до того, що він був коронований на Польське королівство у 1447 році.

*Свидригайло
помер
Михайло
помер*

Року 1448. Сигізмундів син Михайло, втікши до татар, взяв за допомогою татар такі замки в Сіверській землі: Стародуб та Новгород. Але король, пославши невелике військо литви й поляків, знову його звідти вибив. Потім у 1452 році Михайло помер в Московії, помер також і Свидригайло. Їх обох разом почесно король поховав у Вільні.

*Татарські
посли*

Року Божого 1455. Королівський побратим перекопський хан Ецин-Гірей направив до Вільна своїх послів, обіцяючи позичити королю свої орди тоді, коли б він тільки наказав. Він також радив королю, щоб той добре укріпив замки в Русі та на Поділлі: «Я вже старий, не можу стримувати своїх людей, щоб вони не чинили там шкоди, синів же маю малих, їх слухати у цьому не будуть». Справді, у 1458 році вони напали на Русь, а проти них зібрались руснаки: подільський староста Варфоломій Бучацький з підкоморієм Яном Лашцем. Вони постерегли спочатку, що у татар стоять два загони: у одному, більшому – мотлох, а в другому, меншому – краще військо. Наші, думаючи, що там більша сила, де їх більше, напали й вдарили на перший загін й легко його перемогли. Інші, почувши це, насторожилися й стали до битви. Коли настав день, то наші, злегковаживши, дали їм битву. Спочатку нашим непогано щастило, вже змішали татар, але потім, коли наші дали їм можливість знову стати до бою, виправилися, оточили наших й перемогли.

*Татари
на Русі*

*Дивні
явища
на небі
Дунін
розбив
хресто-
носців*

Року 1462. Дива бачено на небі, бо невдовзі після заходу сонця між заходом і півднем з'явилося розп'яття з мечем. Також під час процесії голова св. Станіслава спітніла, наче жива. Невдовзі потім біля Пуцька, в Поморській землі, Дунін наголову розбив хрестоносців і щецинського князя Еріка.

*Заволзькі
татари*

У цей час заволзькі татари зі своїм царем Мамтаном, // (с. 52) переправившись через ріку Волгу, рушили сюди, до нас, трьома військами: одним – до Литви, другим – до Поділля, третім – до Молдавії. Ті, що пішли на Литву, завдали великої шкоди, зокрема біля тих замків, які Литва ще тримала на Волині й на Поділлі, тобто біля Кременця, Житомира, Кушманова, Жидова й Володимира, звідси вони вигнали в полон понад десять тисяч людей, бо мало було литви, щоб дати їм відсіч. Хоч і попереджав їх король, якому про це вчасно дали знати Ецин-Гірей та королівський побратим перекопський хан Менглі-Гірей, але вони легковажно до цього поставилися. На Поділлі ж, де тільки поляки тримали оборону, мало чого домоглися. Коли ж почули про наше військо під Теробовлею, над яким були старшими старости львівський Рафаїл Ярославський, белзький Павло Ясенський, то повернули назад. У Молдавії ж їх тричі перемагав воєвода й полонив сина заволзького царя. Коли заволзький хан направив своїх послів, добиваючись погро-

зами, щоб того випустили, Стефан тут же наказав його на їхніх очах порубати, а послів посадив на палю. Тільки одного з послів, а їх всіх було сто, він відпустив, відрізавши йому ніс і вуха, щоб він розповів про це своєму панові.

Стефан, молдавський господар, розбив татар

Року 1443. Угорський король Матіаш послав до Польщі за військом, а Щенний з Паньова з Яном Жешовським на прізвисько Білий Долічник ввів звідти 500 чоловік. Матіаш, приєднавши до них сімсот

угорців, послав їх з Петром Соколі (Sokolim) з Футака, де сам стояв, на кордон до Боснії. // (с. 53) Бо в той час турки були взяли Боснію і замок Яйце, де спіймали деспота Лазаря, якого, прив'язавши до палі, розстріляли з луків, кажучи: «Ти мав великі скарби, з допомогою яких міг оборонятися, але не схотів; тебе спокусила жадібність і лінь». Тоді там турки взяли в полон понад 30 000 визначних юнаків-слов'ян, яких зробили яничарами. Угорці, побачивши військо, втекли, а наші, пожалівши цих в'язнів, котрих турки полонили в Угорщині, вдарили на них вночі, щоб турки не побачили їх нечисленності. Билися вони цілу ніч, коли настав день, турки побачили малу кількість людей і хотіли їх оточити. Тим часом в'язні, розв'язавшись, допомогли їм. Вони стали неподалік Раці, підготувавшись до битви, чекаючи, на чий бік схилиться фортуна. Коли ж вони побачили, що наші добре починали, а турки вже мали тікати,

Турки взяли замок Яйце

*Поляки розбили турків
Угорці погано для себе розпочали
Мужність поляків*

допомогли нашим і тільки тоді розгромили турків. Тоді наші вчинили добру послугу Матіашу, бо перебили таким малим військом до чотирьох тисяч турків й визволили сімнадцять тисяч угорських в'язнів. Матіаш тоді їм дякував та обдаровував кожного зокрема; угорців же, котрі втекли, зганьбив, наказавши їх публічно водити в жіночих очіпках серед війська під крики, що вони не гідні бути чоловіками, а тільки жінками. Він також добре обдарував угорця Петра Соколі, який тільки сам із шістнадцятьма угорцями лишився при поляках. Потім король Матіаш користувався послугами переважно вояків зі слов'янських народів, тобто поляків, чехів, мораван та сілезців. Тому й поляк Клеофас Тарговицький тривалий час був у нього гетьманом. За Щенсного з Паньова він віддав заміж свою племінницю Корвинівну, з котрою Щенсний мав п'ятьох синів.

*Папський
посол
до татар-
ського хана*

Року 1464. Від папи й від християнського імператора було послано до татарського хана Един-Гірея антиохійського патріарха з проханням, щоб він разом з християнами розпочав війну проти турецького султана, а вони йому за це хотіли добре заплатити. Хан же відповів: «Якщо мій побратим польський король хоче це зробити й запевнить мене в цьому через свого посла, тоді заради нього я все зроблю і буду радий з християнами протистояти туркам; якщо б він не хотів цього, то я дам цьому спокій». Оскільки поляки схилилися тоді до перемир'я, така ліга не змогла скластися й до цього часу.

*Литва
розбила
інфляндців
у Жмуді*

Року 1465. Інфляндці послали прусському магістрові сімсот кінноти й трохи піхоти. Ці перейшли ріку Свенту, а коли прибули до Жмуді, то всі дороги в лісі їм були завалені зрубаними деревами й не залишено жодної, крім тієї, що вела до моря. Але на ній були викопані ями, прикриті зверху хмизом. Їх не було видно під снігом, тому туди потрапило багато інфляндців, якими легко оволоділа литва. Решта, // (с. 54) яка втекла, або втопилась, коли під ними обломився лід, або їх було

*40 кораблів
хрестоносців
потонуло*

взято в полон. Останні розповіли, що перед тим на морі потонуло 40 кораблів із військом, яке було послане з Німеччини на допомогу прусському магістрові. Бачачи таке нещастя, вармінський єпископ Павел прислав до короля, також і прусський магістр став схилитися до згоди.

*Яка була
угода
з пруссами
умови угоди
з пруссами*

Року 1446. Відбулася угода польського короля з прусським магістром таким чином: польський король та його нащадки мають держати Хелмінську, Поморську й Михаловську землі зі всіма містами, замками, селами та околицями, а також міста й замки на іншому боці Вісли: Мальборк, Штум, Кейзборк, Ельблонг і Тольхиміту зі своїми Жулавами (Zuławami), з правом використання лісів або всіляких мисливських угідь, з шістьма селами, які належать до Голянду, з усією Нерінгою, за винятком лише трьох сіл, які мають залишитися прусському магістрові для риболовлі на озері Габі. Прусський магістр і потім має тримати решту Прусської землі, однак за умови, щоб завжди бути вірним та слухняним польським королям; це стосується також і його нащадків, кожен з яких має на шостий місяць після свого приходу до влади присягати

польському королю під загрозою втрати Прусської землі. Магістр матиме своє місце в уряді (rządzie) з лівого боку біля короля, в раді (radzie) мають засідати також і кілька його комтурів. Прусський магістр повинен йти з королем на війну проти ворога, не покидати короля, свого пана, і в радості, і в горі. Він мусить також приймати до свого ордену як хрестоносців, так і німців, аби їх було порівну. Конвент не може ні обирати, ні скидати магістра, хіба що з відома короля. Якщо ж деякі замки перебували в чиємусь держанні, то такі особи мали залишити їх, а якщо хтось інший в цей час оволодів би якимсь замком, то останній мали би здобувати спільними силами короля й магістра. Кожна сторона повинна звільнити в'язнів, втікачі або вигнанці мають бути повернені на свої місця. Хелмінське єпископство (kościół) має бути повернене до своєї старої матері – Гнезненської катедрі; міста, замки й всі прибутки обопільно мають бути повернені своїм костьолам. Дороги скрізь повинні бути вільними, як на землі, так і на воді, згідно зі старим звичаєм. Все це там затвердили взаємними присягами й отримали від папи вічну конфірмацію під заклад у разі, якщо хтось із них хоч трохи порушить цю угоду. Потім король зі своєї милості, бачачи великі нестатки прусського магістра, наказав зібрати йому з дванадцяти міст п'ятнадцять тисяч, бо той не мав чим заплатити жовнірам.

Року 1467. До короля прибув Нордвальд (Nordwald), син недавно померлого татарського хана Ецин-Гірея, підтверджуючи давню любов й батьківську приязнь у відносинах з королем, обіцяючи йому // (с. 55) допомагати проти кожного ворога.

Татарські послы

Року 1468. Приїхав до короля в Мальборк Генріх Плауен від прусського магістра, вимагаючи повернути їм Нідбург, котрий їм належав. Король охоче це зробив і поставив дванадцять суддів, по шість з кожної сторони, щоб вони щорічно засідали в місті Ельблонзі й розбирали різні кривди між обома сторонами. Там же він поставив трьох підкоморіїв для вирішення питань про кордони, призначив суддів у кожен повіт, які б судили шляхту: в Хелмінську землю – одного, в Мальборкську – другого, у Тчевську – третього, у Свенцінську – четвертого, у Слуховську – п'ятого, в Гданську – шостого. Ухваливши ці речі в Мальборку, король приїхав до Торуня. У ті часи були дві великі комети, одна за другою, що знаменували багато злого: війни, голод, мор, посухи, повінь – все це потім було. Тоді був голод між людей, а від великої посухи намножилося неймовірно багато мишей, котрі, з'ївши збіжжя в стодах, скрізь попсували його і на полі.

Король поставив підкоморіїв та суддів у Пруссії

Дві комети

Через посуху з'явилися миші

Року 1469. Татарський хан Менглі-Гірей направив своїх послів до короля, обіцяючи ставати разом з ним проти кожного ворога. Послів було відправлено назад із подарунками.

Татарські послы

Року 1470. Зразу ж після сейму король із королевою виїхали до Литви. Там він з багатьма литовськими панами об'їжджав свої замки, де не був шістнадцять років, а саме: Полоцьк, Вітебськ, Смоленськ та інші. Це діялося взимку. Король Казимир мав від своєї дружини

*Сини
Казимира*

Ельжбети п'ятьох синів: Владислава, Ольбрахта, Олександра, Фрідріха, Сигізмунда, а шостий син, Казимир, помер молодим; дочок теж мав кількох.

*Владислав,
чеський
номінат*

Невдовзі після цього приїхали до короля Казимира послы з Чехії, бажаючи його старшого сина Владислава посадити на Чеське королівство за умови, щоб чеський король Іржі (Jerzyk) спокійно сидів на своєму престолі до смерті, а король Казимир щоб боронив його від всіх його ворогів, а після його смерті Владислав, ставши королем, оточив його дружину належним піклуванням, а його синів залишив при їхніх князівствах. Насамперед же він повинен був взяти собі за дружину його

*Послы
до Чехії*

дочку Людмилу. Король Казимир, бажаючи дістати про це докладнішу інформацію, відправив до Чехії своїх послів, війничького каштеляна Яна Тарновського й сондецького каштеляна Станіслава Вонтробку. Послав також до їхнього короля Іржі коронного канцлера Якуба Дембінського Равича й жарновського каштеляна Станіслава Шидловецького Одровонжа запитати, чи це є з його згоди. Іржі, погодившись на все, радив,

*Якуб
Дембінський
посланий
до Риму*

щоб якнайшвидше Казимир послав до папи за конфірмацією. Тоді цього ж коронного канцлера Якуба Дембінського, краківського старосту, // (с. 56) й абата Святого Хреста, магістра Краківської Академії Міхала з Ліпіць, людину гідну й побожного життя, король відправив до Риму. Латинську орацію з цього посольства ще й нині можна знайти в бібліотеці кляштору Св. Хреста на Лисій горі. Тоді, вчинивши все в папи згідно з королівським задумом, щасливо повернулися до вітчизни. Тим часом король Іржі помер.

*Гербурт,
книга 17,
с. 316*

Року 1571. Владислав, син Казимира, ставши чеським королем, вирушив з Польщі на королівство. Він взяв від батька сім тисяч кінноти, двадцять тисяч піхоти під керуванням Павла Ясенського, мужа вмілого й у рицарських справах досвідченого. Батько з багатьма панами та коронними сенаторами проводжав Владислава до кордону.

*Король Іржі
помер*

*Владислав
став
чеським
королем
Павел
Ясенський,
муж
шляхетний*

У цей час угорці погордували Матіашем. Бачачи, що Владислав став чеським королем, вони послали до польського короля, прохаючи його дати свого другого сина Казимира на Угорське королівство, погрожуючи, якщо він їм сина не пошле, звернутися до турка. Казимир не докоряв їм за це, а послав сина з немалим загоном людей, яким керував Петро Дунін; їхало при ньому дуже багато й інших панів. Але оскільки Матіаш з деякими угорськими панами зрадив Казимирові, то Казимир повернувся до Польщі.

*Дунін –
муж
енергійний*

*Страшна
комета*

Року 1472. Два місяці можна було спостерігати велику комету, що оберталась туди й сюди своїм хвостом. Після цього діялося чимало злого протягом трьох років: був голод, мор і війни, про що читаєш у першій книзі при описі перших польських королів, під тим же Казимиром.

*Війна
сілезьких
князів*

Року 1473. З Матіашевої намови інші сілезькі князі, а саме морштенберзькі, тешинські, раціборські, опольські та інші, розпочали війну проти рибницького князя, котрий не хотів підтримувати Матіаша. Всі

вони оточили Рибники, здобували їх протягом цілих трьох місяців і здобули. Потім вони хотіли забрати у нього Заркі, де засів поляк Ян Креза (герба) Остоя, котрий добре від них захищався, часто роблячи вилазки. Тим часом коронний підскарбій Якуб Дембінський, згідно з королівським письмовим наказом, вдерся до Сілезії. Після цього князі мусили замість облоги взяти перемир'я з рибницьким князем доти, доки королі між собою не помиряться, бо Матіаш посварився з чеським королем Владиславом. А Казимир у всьому допомагав синові. Деякі угорці, бачачи людяність чеського короля, переходили до нього, полишали Матіаша. Потім цей же Дембінський перемиг під Освенцімом Матіашевого гетьмана Беліка з його немалими військами.

*Дембінський,
коронний
підскарбій,
помирив
князів
Дембінський
розбив
угорські
війська*

Цього ж року була велика посуха в Польщі, аж Вісла так сильно висухла, що через неї їздили [возами?] біля Торуня; ліси горіли, // (с. 57) худоба разом із травною їла пісок і від того здихала; було дуже важко дістати провіант. Потім був великий мор, через який король мусив переїхати до Віслиці.

*Посуха
в Польщі*

Того ж року, 26 липня, в Кракові згорів Страдом, а на третій день – жіночий монастир св. Андрія, вулиця Гродзька й частина вулиці Канонічної, ледве оборонено від пожежі замок. Те саме сталося з Величкою, Коніном, Белзом, Холмом, Любавлем, тумським костьолом, в Ленчиці з будинками священнослужителів і монастирем у Могилі.

*Горять
міста*

У цей же час татари напали на Руську землю, захопили під Києвом сімсот душ. Турки ж, напавши з Боснії, сплюндрували всю Штирію та Каринтію. Однак персидський шах Гусанкасан перемиг до п'ятдесяти шести тисяч турків, причому самих санджаків полягло півтора. Якби ніч не припинила битви, то полягло б їх тоді більше, а так, мабуть, сам Магомет заступився за них.

*Татари
на Русі
Турки
розбили
персів*

У той же час приїхали до короля Казимира семигородці, просячи з плачем, щоб їх король прийняв під свій захист, бо Матіаш чинив над ними великі жорстокості. Бачачи це, Матіаш просив короля Казимира про перемир'я до трьох років, у чому король не відмовив йому, але на певних умовах.

*Семигородці
піддаються
Казимиру
Перемир'я
з Матіашем*

Потім, року 1464, Владислав, хоч і мав перемир'я з королем Казимиром, задумав учинити замах на його життя, приготував для нього отруту, найняв для цього одного зрадника-чеха, якого було спіймано в Рутнах. Цей, боячись мук, сам отруївся цією ж отрутою, яка була захищена в одязі; вона була така отруйна, що хто хоч трохи до неї торкався, той помирав.

Невдовзі приїхав до Казимира посол від чеського короля, прохаючи допомоги проти Матіаша, який не дотримав свого слова і воював у Моравії та Чехії. Король тут же послав йому двадцять чотири тисячі червоних злотих на зтяг війська [?] й сам готувався виступити за ним на війну до Вроцлава. Там, знищивши в битві кілька тисяч угорців, знову змусив Матіаша просити перемир'я. Потім Владислав зустрівся з Казимиром, вони з радістю між собою віталися. Потім кожна

*Поразка
угорців*

*Дембінський,
сандомирський
воевода*

з трьох сторін виділила по чотири особи на мирні переговори: представниками від короля Казимира були Якуб Дембінський, сандомирський воевода, Станіслав Остророг – каліський, Миколай з Рутна – ленчицький, Анджей Рожа, ленчицький пробощ. Чеський та угорський королі також виділили по чотири представники, котрі вже б домовились про вічний мир між ними, аби тільки король віддав свою дочку за Матіаша. Але королева Ельжбета не дозволила й слова про це сказати, бо Матіаш – селяк, покруч, волошин, зрадник, не гідний її дочки. Словом, як ведеться у жінок, котрі мають багато влади. Король її у цьому послухав. Але не минуло й тридцяти місяців, // (с. 58) як вони уклали між собою мир. Однак Матіаш, не зважаючи на укладене перемир'я, оволодів деякими замками в Моравії, підкупивши їхніх старост. Потім нескоро помирилися таким чином: Владислав мав бути чеським королем, а Матіаш отримував Сілезію та Моравію; але якби першим помер Матіаш, тоді ці землі мали бути повернені Чеському королівству, до того ж він мав йому дати сорок тисяч злотих. Через кілька років помер Матіаш, що з радістю було сприйнято сілезькими князями та іншими сусідніми правителями. А Владислав оволодів Угорським королівством.

*Вігний мир
з Матіашем*

*Матіаш
помер
Владислав
став
угорським
королем
Татари
чиняють
шкоду*

Року 1474. Дано королю Казимиру знати, що сім тисяч татар переправилися через Дніпро у тому місці, яке називають Тавань (Tawaszę), що нібито означає по-нашому «перевіз». Дніпро там найширший, однак острови стоять так густо, що від одного до другого можна легко дістатися, відпочиваючи на кожному з островів. Там росте добра трава, тому татари, переправляючись через Дніпро, завжди відпочивають на островах кілька днів, перш ніж іти до нас. Поки королівський двір зібрався проти них, то вони скрізь пограбували біля Кам'янця, Галича, Глинян, Дунайця, Збаража, Гологір, майже на сто миль довкола всю землю повоювали. Оскільки це трапилося майже в жнива, то вони полонили досить багато людей. У цей час вони взяли й Збараж, у котрому був князь Явнут. Там погані взяли в неволю його дружину з наймолодшим сином, сам же батько з двома синами та дочками ледве втік. Львівський архієпископ Єжі оборонив своє містечко Дунаєць, а Свинка – Поможани, не маючи навіть шести вояків, мужньо діючи, стримав купу поганців. Тоді татари захопили з собою до ста тисяч людей. Наші їх переслідували, але нічого їм не заподіяли, навпаки, ці пси, втікаючи, вбили багатьох наших.

*Татарська
переправа*

*Мужність
Свинки*

*Турки
в Угорщині*

Року 1475. Турки без жодного опору воювали скрізь в Угорщині, від Вараждина аж до ріки Тиси, чинячи великі шкоди.

*Вогонь у
Кракові
Повінь*

Цього ж року згоріло у Кракові сто будинків неподалік брами св. Миколая. Цього ж року була така велика повінь у Кракові, що у (костьолі) бернардинів вода була на вівтарі. Через це велика шкода була заподіяна людям у збіжжі; вода скрізь позмивала мости.

Сарана

Цього ж року з Угорщини та Моравії прийшла сарана, яка завдала великої шкоди, найбільше в Серадзькій та Ленчицькій землях і в Мазовії.

Року 1476. Приїхав від турецького султана королівський посол, розповідаючи, що до Молдавії йде з великим військом сам султан Магомет. Молдавський господар Стефан, мужньо давши йому відсіч, викував його зі своїх кордонів. // (с. 59)

*Молдавани
розбили
турків*

Року 1477. Чеський король Владислав зібрав 8000 війська на поміч імператорові Фрідріху, з котрим й сам пішов до Австрії. Потім цей імператор особисто затвердив його на Чеському королівстві.

*Імператор
конфірмує
чеського
короля*

Року 1478. До короля прибув з великими подарунками посол турецького султана, з яким був і посол татарського хана Нурдвліана (Nurdwłana); вони обидва бажали взаємної приязні та вічного миру. Турка привело те, що йому не пощастило з молдавським господарем Стефаном. До того ж йому допікало, що проти нього змовились інші християнські правителі. Король сказав, що він радий зберігати мир з кожним монархом, так що і з ним хоче бути в добрій приязні й не буде погорджувати вічним миром. Задля цього король у свою чергу послав своїх послів до Туреччини.

*Турок
просить
перемір'я*

Року 1479. Татари вдерлись на Поділля. Коли ж вони почули в Русі про наближення Спитка Ярославського та Яна Одровонжа, подільського воєводи, з військом, то повернули геть, але причаїлися в Чорному лісі. Як тільки наші роз'їхалися, ці татари знову вдарили, пограбували й спалили Брацлав, а від замку, де головним був Чорторійський, їх ледве відбили. Так татари пішли назад з великою здобиччю.

*Татари
на Поділлі*

У цей час московський князь Іван без жодного опору захопив у Литви Великий Новгород з великими скарбами. Коли король дізнався про це, то поїхав з дружиною й дітьми до Литви, доручивши всі польські справи генералові й краківському старості Якубу Дембінському й Павлу Ясенському, добре обізнаним у рицарських справах, які досить порядно та енергійно керували коронною Річчю Посполитою. Але королю не пощастило, й Новгород залишився під московським князем.

*Москва
взяла
у Литви
Новгород*

*Якуб
Дембін-
ський,
коронний
генерал*

Цього ж року в Семигородській землі, біля Собньова (Sobniowa), угорці перемогли сто тисяч турків завдяки Стефану Баторію. Перш ніж розпочати битву, він зобов'язав присягою угорців, щоб вони билися до останнього подиху, але не втікали. Господь Бог допоміг їм, і вони отримали перемогу, хоч і не без шкоди, бо було вбито найпершого після Баторія вождя – Павла Кнеса й рацького князя Ярича, які мали великі заслуги у здобутті угорцями перемог.

*Баторій
розбив
турків*

Року 1480. У Польщі був скрізь великий мор. Цю пошесть було занесено з Угорщини, і вона тривала протягом двох років.

*Мор
у Польщі*

Року 1481. Помер Шимон Ліпніца, чернець Бернардинського ордену, людина чесного життя, якого вважають святим, бо біля його могили відбуваються чудеса.

*Помер
бернар-
динець
Шимон
Ліпніца*

Цього ж року помер і був похований у Вільні королівський син Казимир, біля надгробка якого хворі люди дістають значну допомогу, // (с. 60) це знають ті, що до нього звертаються. Багато пишуть наші хроніки про його святе життя.

*Заворушення
у Празі*

Року 1482. Були великі заворушення між радою та простолюдом у Чехії в Празі, коли останні, особливо єретики, кинулись на костьоли і пограбували їх, а потім побили раду, ченців і священників та стріляли у вікна в короля, якого потім завдяки клопотанням синів Іржі ледве вблагали.

*Турки
в Апулії*

Року 1483. Турки взяли в Апулії місто Гідрун, але його визволив неаполітанський король за допомогою угорців.

*Турки
взяли Кілію
та Білгород*

Року 1484. Турецький султан Баязет, який був після Магомета, бажаючи помститися Стефану Баторію за поразку свого батька, взяв укріплені замки Кілію в Пониззі (Дунаю) й Білгород без втрат, а Валаську землю повоював шаблею і вогнем. Стефан, бачачи нерівні сили, відступив на захищені місця, бо Молдавська земля є гористою та болотистою і в багатьох місцях заросла лісами. Він послав по допомогу до короля Казимира.

*Стефан,
молдавський
господар,
стає
васалом
короля*

Тоді року Божого 1485 король вирушив до Львова і наказав руським та литовським підданам, щоб якнайшвидше збиралися до нього; після чого було багато тих, які з доброї волі собі на шкоду йшли та їхали, так що всіх людей, які могли прийняти бій, було понад двадцять тисяч. Король переправився з ними через Дністер біля Галича і прибув до Коломиї; там на полі поставили намет, у якому було влаштовано престол для короля. Туди ж до нього Стефан пишно приїхав на коні. Коли він зійшов з коня, то його зустріли королівські дворяни й привели до монарха, де він схилив прапор перед королем і сам впав до його ніг, там же із своїми радними панамися присягнув, що і він сам, і його нащадки вічно будуть слухняними польському королю і будуть з ним супроти кожного його ворога, перестерігатимуть його у всьому, що мало би йому зашкодити, тим більше не починатимуть з кимось війни без королівського відома; про це у королівському скарбі є детально написаний лист. Потім, коли він встав, то поцілував королю руку. Після цього він був запрошений на обід, сів зі своїми чотирнадцятьма радниками; ось так він, великий воїн, що перемагав турка, татар, угорців, піддався польському королеві. Потім він вирушив до Семигорода, взявши на поміч три тисячі польської кінноти, озброєної списами, над якими був начальником Ян Карнковський, людина, обізнана в рицарських ділах і справна. Тоді Стефан з цими поляками поїхав проти турків, але ніде до сутички не дійшло, тільки, де міг, нападав на турків з тісних кутків, а коли їм доводилось тяжко, то молдавани відступали до польського війська; ось так їх (турків) Стефан викурив зі своєї землі. // (с. 61) Однак Кілія і Білгород залишилися у них; з цього Білгорода далеко, аж до Кипру, возилось збіжжя, яке з польських країн спускали туди Дністром, бо це був порт всього Поділля, знаменитий і раніше.

*Татари
тригі
пльондрують
Поділля*

Року 1486. Татари вдерлися в руські й подільські краї, загнали чимало людей та худоби до своїх орд, те саме вчинили й наступного та третього року. Не бажаючи довше терпіти цього, король Казимир, як тільки почув, що вони переправились через Дністер, відправив проти

них свого сина Яна Ольбрахта з усім своїм двором, до якого приєдналися подоляни й русаки. Діялося це року 1489. Ольбрахт, бачачи тоді, що татари не хочуть довго стояти на місці, а якнайшвидше тікають зі здобиччю, галопом помчав і перетнув їм шляхи, маючи при собі козаків, які знали ці місця. Також приїхав до села Копестрина, де, доідавшись, що татари, яких очолювали два царевича, вже зі здобиччю йдуть назад двома військами, виступив проти них. Помітивши наших здалеку, татари призупинились, за своїм звичаєм швидко стали до бою, всі вистрілили з луків – аж стрілами захмарили небо, внаслідок чого поранили наших і багатьох коней. Наші, побачивши це, щодуху помчали до них і, зіткнувшись, легко зламали їхній опір, після чого татари почали тікати на болота, на яких загрузли. Наші ж напали на них, побили, а решту взяли у полон; там загинуло до п'ятнадцяти тисяч татар, відбито у них всю здобич і звільнено в'язнів. Потім погналися за іншими, котрі йшли до Копестрина окремих військом, натрапили на наш табір і пограбували його, думаючи, що наші з нього втекли. Тоді вони знайшли у таборі трохи меду й горілки і випили їх. А в цей час наші зненацька вдарили на них, рубали їх як худобу, бо ті напились, і тільки царевич з небагатьма чинив опір. Однак він не міг дати ладу, був переможений і вбитий. Тут загинуло ще до десяти тисяч татар, а наші так само відбили там значну здобич. Після чого Ольбрахт здобув велику славу у всіх рицарських людей. Ця битва була біля ріки Саврань, яка впадає в Буг.

Року 1489 татар розбили біля Копестрина

Татар знову розбили

Татар тричі розбито

Потім року 1450, прагнучи помститися за цю поразку, татари вибрали зимову пору й напали на Поділля, але там були заметені снігом. Наші, ставши на їхній шлях, йшли за ними готовою дорогою, а вони, торуючи собі путь, так були натруджені, що були ні в сих ні в тих; тому їх наші перемогли, а татар тоді загинуло дев'ять тисяч. А в'язнів була тисяча.

Року 1491. Коли король подумував про війну з московським князем, якийсь негідник, молдаванин Муха, простий селянин, зібрав до десяти тисяч гультаїв і воював Покуття та руські країни. // (с. 62) Коли король почув про те, направив проти нього непересічного в рицарських справах мужа Миколая Земельку, який розбив доценту Муху, однак той сам втік. А коли він знову зібрав військо, то одна русинка, його коханка, видала його; там же Муху наші спіймали, і він здох у в'язниці.

Молдаванин Муха – зрадник

Потім року 1492 у Литві помер король Казимир. Його тіло привезли до Кракова і там поховали в замку, у каплиці Св. Хреста. Він панував на Польському королівстві 25 років, а жив 64 роки. Призначив сина Ольбрахта на Польське королівство, Олександра – на Литовське князівство, Сигізмунда – на Глогівське князівство, а Фрідріха – на єпископство Краківське й Познанське.

Король Казимир помер

Про Ольбрахта хоч ми й писали в першій книзі, де йшлося про польських королів, однак і тут коротенько зберемо деякі гідні пам'яті події його панування при князеві Олександрі.

ОЛЕКСАНДР*,
ЛИТОВСЬКИЙ КНЯЗЬ // (с. 63)

*Олександр
піднесений
на Литов-
ське кня-
зівство*

*Литовські
церемонії*

Після смерті короля Казимира того ж року 1492 пани литовці зібрали у Вільні сейм, на якому Василь і Михайло Глинські, случський князь Семен, також князі Гольшанські, Мстиславські та Гедройці, не повідомивши про це поляків, а це було всупереч унії, згідно з батьківським бажанням і проханням поставили на Литовське князівство Казимирового сина Олександра. За звичаєм своїх традиційних церемоній вони вдягли на нього князівську шапку, оздоблену перлами й дорогим камінням, також і традиційні шати. Тоді, коли вже його посадили на престолі, а віленський єпископ чинив над ним благословення, виступив маршалок Литовського князівства Хрептович, згідно з давнім звичаєм подав йому оголений меч і сказав: «Візьми, найясніший князю, якого ми обрали собі за князя і вождя, цей меч і май повну владу над нами, але пам'ятай, що ти є верховним над цим князівством, яке завжди стоятиме над сусідніми царствами й королівствами, тільки так пануй над нами, щоб носив в одній руці меч, а в іншій – ласку, тобто щоб злих суворістю й справедливістю утримував (у послуху), а добрих щоб пригортав до себе своїми панськими вчинками та добротою. Якщо ти так чинитимеш, то будеш рівним кожному королю, а якщо від чогось відступишся, тоді сам будеш причиною і своєї, і нашої загибелі». Сказавши це, він подав йому меч, взявши який, король подякував і обіцяв бути завжди милостивим паном.

*Посли
з Венеції
і від
турецького
султана*

Цього ж року приїхали до польського короля Ольбрахта послы від венеціанців і від турецького султана Баязета. Венеціанський посол вмовляв короля, щоб він з іншими християнськими правителями вирушив з військом проти турків, бо на той час турки, завоювавши Албанію, захопили у венеціанців Дуррес (Dugachta), місто над Адріатичним морем. Турецький посол дав немалі подарунки й вимагав давнього перемир'я, бо боявся союзу проти себе обох королів, і не легковажив польським народом, котрий йому дався взнаки за молдавського господаря Стефана. Довго обдумував король, з чим відправити цих послів, тому тримав їх у себе близько року. Врешті він відправив турецького посла з тим, що дав йому перемир'я на три роки, а венеціанському відмовив з тим, що йому не слід так чинити, бо він уклав з турецьким султаном перемир'я.

*Москва
воює проти
Литви*

*Перемир'я
з Москвою*

Року 1493. Великий князь московський Іван Васильович, вибравши час і погоду за нового Олександрового панування, розпочав на початку зими війну в Литві і взяв Вязьму, Хлепін (Chlepin), Мещок (Miesczok), Любочеськ (Lubociesk), Мценськ, Серпухов та інші, // (с. 64) дуже багато волостей в Сіверській землі. Олександр, бачачи, що діється, хотів почати з ним війну, але потім, обдумавши, через послів уклав з

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 117 оригіналу).

ним союз. Після цього посли домовилися видати за Олександра дочку великого московського князя Єлену, народжену від дочки пелопоннеського деспота Фоми Палеолога Анни, друга сестра якої була за хоробрим молдавським воєводою Стефаном. Потім, уже при шлюбі, московські посли з Олександром ухвалили, що посеред віленського замку мала бути збудована руська церква з кляштором для ченців. Оскільки цю справу через кілька років занехаяли, то московський князь розпочав війну проти Олександра, про що буде сказано далі.

*Олександр,
зять москов-
ського князя*

Року 1494. Турецький султан, довідавшись, що християнські правителі змовляються проти нього, знову послав до польського короля, підтверджуючи перемир'я обопільними присягами. Цей турецький посол зупинився тоді в княжій кам'яниці на розі у Кракові, а верблюдів, яких було шістнадцять, поставив під ратушею. Старі люди, які пам'ятали проповідь монаха Капістрана, казали, що тоді збулося те, що він казав, а саме: турки ще поставлять колись своїх верблюдів посеред краківського ринку, і це стало тоді явним; тому дивно про це розмірковували.

*Турки
підтвер-
джують
перемир'я*

Року 1495. Пише Бельський, що у великому колегіумі в Кракові знайдено скарб в мурі, де Сократівський лекторій, оцінено його було на десять тисяч червоних золотих, схоже, що це був єврейський скарб, бо раніше там жили євреї; і тому ж сьогодні колегіати святкують день св. Ладислава, бо в цей день було знайдено згаданий скарб. Були там червоні золоті, на яких був напис: «*Marya, królowa węgierska*» («Марія, королева угорська».— Ю. М.), вважаю, що малася на увазі та, котра була за імператором Сигізмундом; цей скарб король Ольбрахт купив у колегіатів. А кардинал Фрідріх взяв у них коштовні персні, а за це дав їм тільки п'ятдесят гривень.

*У колегіумі
знайдено
скарб*

Року 1496, наприкінці місяця вересня, завдали великої шкоди перекопські татари на Поділлі та Волині. Проти них король послав свій двір, котрий, об'єднавшись там з нечисленними найманцями та шляхтою, зіткнувся з татарами, коли ті вже йшли зі здобиччю, біля Вишнівця. Нашим спочатку щастило, однак, будучи оточені великою кількістю поганців, вони билися насмерть, але татари їм завдали дуже великих втрат стрілами. Там було вбито Енджиха Кам'янецького та Держка Гловінського.

*Татари
на Поділлі*

*Мужі
кам'янецькі
здавна
рицарі*

Року 1497. Був похід з Польщі та з Литви до Туреччини, але нещасливий, бо через молдавську зраду багато наших було розгромлено під Буковиною, як описано вище, у першій книзі, в історії короля Ольбрахта. // (с. 65)

Року 1498. На початку місяця травня клятвopушник молдавський господар Стефан, набивши руку на поляках під Буковиною, зібрав велике військо молдаван, валахів, турків і татар, з якими вдерся до Русі й Поділля, минувши Львів, і аж до містечка Каньчуги і до ріки Віслока сплюндрував всі села і містечка; спалив Перемишль, Радимно, Переворськ, Ланьцут; татари, турки й молдавани вивели звідти велику

*Молдавани
плюндру-
ють
Поділля*

*Татари
в наших
землях*

кількість людей, бо король у цей час хворів. Потім місяця липня татари, знову напавши на ті ж самі краї, завдали немалої шкоди; тому король Ольбрахт наказав всій шляхті вирушити на війну та без затримки стати зі зброєю в руках біля Сандомира. Коли на це наші ліниво збиралися, ворог з великою здобиччю повернувся до орди: втім наші, теж вчинивши небагато меншу шкоду, ніж татари, зокрема біля Сандомира, теж забралися до своїх домівок.

*Конфедерація
угорців
з поляками*

Король Ольбрахт послав до угорського короля глогівського князя, брата Сигізмунда, – задля взаємної допомоги проти ворогів обох королівств, на що вже була конфедерація угорців з поляками і по костюлах співано «*Тебе, Боже, хвалимо*»; цим всі були втішені. Та що ж, коли це нашим не пішло на користь, бо тут же, невдовзі після татар, наприкінці місяця листопада, сімдесят тисяч турків вдерлися через Молдавію в Поділля, воювали там вогнем і мечем всі волості біля Дністра, Галича, Жидачева, Дрогобича й Самбора, а не перестали б руйнувати, якби їх сам Господь Бог не вгамував, оскільки настав сильний мороз і випав такий великий сніг, що ні рухатися далі, ні повернутися турки не могли. Там, крім їхніх коней та худоби, самих людей більше ніж понад сорок тисяч подошло від холоду. Багато потім було знайдено таких, котрі, вбивши коней, рятувались від великого холоду, влазячи в розпороті кінські животи. Інші ж, котрі втекли, були перебиті молдавським господарем Стефаном, який повбирав своїх молдаван у польський одяг, що його на Буковині відібрав у поляків, і сказав, що їх побили поляки.

*Турки
в Польщі*

*Нещастя
на турків*

*Тривога
у Польщі*

*Брама
св. Флоріяна
у Кракові*

Тоді напав на Польщу такий страх, що все живе втікало, а інші навіть хотіли покинути Польщу. На Краків теж прийшла така тривога, що міщани швидко почали скрізь поправляти мури. У цей час було зведено браму св. Флоріяна з тими вежами, збудовано вал від Клепажа, а Рудава між валом та мурами була пущена.

Року 1499. Сталася угода між польським королем Ольбрахтом та молдавським воєводою Стефаном, який просив короля, аби той пробачив йому минулі зухвальства, а він йому обіцяв бути помічником проти кожного ворога. Король, як добрий, // (с. 66) вчинив це, і знову Стефан дав йому своє давнє підданство.

*Війни
в Італії*

У цей час були великі війни в Італії, бо іспанці з французами за Неаполітанське королівство, а Максиміліан зі швейцарцями, також папа з флорентійцями, а венеціанці з генуезцями, навіть міланці зі своїм правителем Людвіком Сфорца, дідом польської королеви Бони, безупинно вели війни.

Чудо

Того ж року родилося в Казимірі у Кракові, серед євреїв, теля з двома головами, одна була ззаду, а інша – спереду, та хвіст був посеред хребта; воно мало сім ніг на правому боці, а на лівому – жодної, інші члени мало повністю, було певною мірою схоже на близнят, довго на диво людям воно лежало перед глиняним фортом [?].

Того ж року 1499. Великий князь московський Іван Васильович під приводом того, що Олександр не збудував у віленському замку руської церкви його дочці Єлені, яка була його дружиною, а крім того, прагнув

мати право на руські країни аж по ріку Березину, змовившись із перекопським ханом Менглі-Гіреєм і казанським ханом Махетаном, розпочав війну проти Литви. Він також послав гінців до можайського князя Семена і до Дорогобузького князя Василя Шемячича, підмовляючи їх, щоб вони Литву, звідки могли, турбували, а якби вони взяли литовські замки, то він обіцяв все їм віддати. А коли присягнув їм на це, то зараз послав свого воєводу Якова Захармича на допомогу їм, і вони разом рушили до Брянська і Сіверської землі. Коли підійшли під Брянськ, воєводи тоді там не було. Вони взяли замок, а місто спалили. Таким чином, тоді в руки московського князя потрапили такі замки, як Чернігів, Стародуб, Новгород-Сіверський та інші. А потім, розділивши військо на три, рушив на Торопець, Білу і Дорогобуж (Drohobuzcowi).

*Московит
розпочав
війну
проти
Литви*

*Москва
захопила
замки
в Сіверській
землі*

*Костян-
тин, князь
Острозький*

Почувши про це, Олександр зібрав військо і послав з ним свого гетьмана князя Костянтина Острозького, Миколая Радзивілла, Григорія Осьціка та багато інших, а сам з ними рушив до Борисова; Костянтин рухався на Смоленськ, а в той час у Смоленську був воєвода Станіслав Кішка, взявши якого з собою, Костянтин прямував до Дорогобужа й дістав там язика. Той повідомив, що московський гетьман Яків з невеликим військом стояв під Дорогобужем, але вже третій день як прийшли до нього інші московські воєводи з багатьма людьми. І тому ж не радив їм, аби вони вчинили з москвою битву, оскільки наших було мало. Однак же наші, не маючи йому в цьому віри, рухались на Москву і прийшли до села Лопатине, не доходячи до ріки Ведроші, й зупинилися за дві милі // (с. 67) від московського війська. Там вони дізналися напевно, що московитів дуже багато і що ті вже чекають наших, стоять озброєні та готові до битви біля Ведроші. Тому Костянтин став радитися з панами й рицарством щодо своїх подальших дій; наші погодилися дати битву москві. Після цього рухалися дві милі лісами і болотами, а скоро вийшли на поле, зіткнулися з москвою, де полягло багато людей з обох боків, втім москва відступила трохи за ріку Ведрошу, бо очікувала прибуття з лісу більше литовських людей. Коли литва прийшла до ріки Ведроші, москва побачила дуже мале литовське військо, котрого дійсно було всього три з половиною тисячі, москви ж – сорок тисяч. Щоправда, московське військо було закрите в лісі, тому і від наших вони очікували такої ж хитрості. Коли ж побачили, що наші не мають жодного підкріплення, зав'язали потужну битву. Оце сховане в лісі московське військо раптово вдарило з іншого боку на литву, а ця, перелякана несподіваною хитрістю, втратила силу духу й почала тікати. Там серед інших москва схопила самого гетьмана князя Костянтина, Григорія Осьціка, маршалка Літовара Хрептовича, Миколая Глебовича герба «Леліва», Єжі Зеновича та інших; ті, що залишились, бачачи це, покинули табір. Там же три замки, Дорогобуж, Торопець і Біла, піддалися московському князеві, де також два рідні брати, князі сіверські, на ім'я Шемячичі, які присягали литовським князям, пристали до великого князя московського. Таким чином, за один військовий похід і за один рік московит взяв все те, що великий литовський князь Вітовт діставав

*Литва
розбита*

*Москва
оволодіває
литовськими
замками
Сіверські
князі пере-
йшли на бік
Москви*

протягом багатьох років і з великими труднощами. Там же московит жорстоко повівся з тими литовськими полоненими, а найжорстокіше перш за все з князем Костянтином. Як кажуть, він мав вивернуті руки, залиті свинцем і заковані, тому був змушений скласти московиту таку присягу, яку той хотів. Потім, коли йому вже московит більше довіряв, надав багато маєтностей, щоб, проживаючи в Московській землі, вірно служив князеві. Все це з примусу він повинен був тоді прийняти, однак невдовзі, через кілька років, коли московит був за нього спокійним і виявляв найбільшу щедрість, покинув його і, забравши великі скарби, пішов до Литви через ліси й глухі місця. Потім року 1514 він з великими військами мужніх поляків і литовського рицарства, будучи на гетьманському уряді і хоробрим рицарем, переміг за Сигізмунда Першого сорок (тисяч), а другого разу – вісімдесят тисяч московитів, як про це повніше писалося в першій книзі, в історії Сигізмунда Першого. Здавна дім князів Острозьких носить герб св. Георгія, так само, як перед тим носили й інші // (с. 68) руські князі, як і нині носить московський князь, але при цьому використовують тепер і інші пишні клейноди. Але приступаю до справи. Тієї ж осені, того ж 1499 року, москва взяла замок Путивль, що в полях за 60 миль від Києва, а від Чернігова – 30 миль. Там було взято в полон Сапігу герба «Лис», а московити посіли решту Сіверської землі.

*Татари
руйнують
у Польщі*

Тієї ж осені перекопський хан Менглі-Гірей послав свого сина, солтана Ахмат-Гірея, з іншими своїми синами, які повоювали Волинську землю і спалили місто Володимир, спустошили Берестя, а руйнували біля Белза, Красника, Туробина, Красного Ставу, Любліна, Ужендува аж до ріки Вісли. Ці ж потім, поклавши якнайшвидше здобич у Перекопі, повернулися у місяці вересні, перейшли Віслу біля Завихоста й сплюндрували на зворотному шляху всі волості від Опатова аж до Берестя-Литовського. А знаменувала цю тяжку кару Господню познанська комета, яку спостерігали на небі 18 днів перед першим татарським нашестям.

*Московити під
Смоленськом*

Року 1500 великий князь литовський Олександр послав до Польщі, Чехії та Німеччини, набираючи за гроші військо проти московського князя. Зібрав чимале військо, над яким старшим був Ян Карнковський. Втім Олександр прибув до Мінська, але там йому принесли новину, що московит з великим військом та гарматами прийшов під Смоленськ і вже здобуває його. Почувши це, Олександр послав проти московита литву на чолі зі Станіславом Білим, троцьким каштеляном та жмудським старостою, а також Яна Поляка з найма-ним військом. Московити ж тим наполегливіше здобували Смоленськ, вдень і вночі штурмуючи, але попри великі труднощі безуспішно, тільки втратили багато війська. Тому вони з великою ганьбою та соромом відступили від замку.

Восени 1501 року заволзький хан Шахмат, син Ахмата, перейшовши Волгу й Дон, привів заволзьку орду проти московського князя на допомогу Литві. Його вів литовський посол Михайло Халецький. Хан

вдерся безпосередньо в Сіверську землю, де спустошив московські володіння аж до самого Брянська і здобув Новгород-Сіверський. Інші ж замки добровільно піддалися, їх заволзький хан віддав у владу Халецькому, щоб він їх взяв на ім'я Олександра, а сам став на Дніпрі між Черніговом та Києвом. Коли ж ці поля хотів оборонити від нього перекопський хан Менглі-Гірей, то він (Шахмат) дав йому битву і розгромив. Після цієї перемоги він послав до Литви, оповідаючи, що він прийшов їй на допомогу із сотнею тисяч своєї кінної орди, і просив Олександра, щоб той з ним з'єднався і воював проти своїх ворогів. Тим часом поляки обрали Олександра // (с. 69) на Польське королівство одразу ж після Ольбрахта.

Коли ж послали від заволзького хана Шахмата, котрий стояв на київських полях, приїхали до Кракова, скаржачись на поляків та литву, що (вони) їх закликали у такий далекий і тяжкий шлях проти перекопських татар, а самі з ними не з'єднуються всупереч порозумінню та присязі і довго тягнуть з цією війною, що їх (ординців) разом з кіньми вже чимало загинуло від холоду й голоду через тривале стояння в полях. На це їм була дана відповідь, що король Олександр, здійснивши коронацію, тут же мав з ними з'єднатися і постаратися про те, щоб хан не нарікав на такий далекий шлях. З цим посольством татари були відправлені, їм було дано дари. Тим часом жінка хана Шахмата, якій набридло зносити нужду, голод і холод у полях, втекла з більшою частиною його рицарства до перекопського хана Менглі-Гірея. З'єднавшись з ними, перекопський хан Менглі-Гірей зненацька вдарив на заволзького хана Шахмата, доценту його розгромив і захопив всю його орду, тільки сам заволзький хан зі своїм братом та деякими князями примчав до Києва. Ставши неподалік від Києва, він послав до київського воєводи Дмитра з вістю про свою пригоду. Тоді київський воєвода протягом кількох днів його приймав і обдаровував. Потім він зненацька вирушив з 300 кіннотниками з Києва до Білгорода, він хотів пізніше втекти до турецького султана Баязета, піддатися йому й просити допомоги проти польського короля, через якого від зазнав такої шкоди. Але побачивши, що йому тут не пощастило, знову повернувся до Києва, де був під вартою аж до берестейського сейму. А коли Шахмат прибув до Берестя, то назустріч йому за п'ять миль виїхав король з досить пишним почтом, поставив намет і наказав там простелити багато сукна, щоб хан, злізши з коня, йшов по цьому сукну до короля. Вийшовши назустріч, король провів із собою хана до намету і посадив біля себе як товариша. Сидячи там разом, вони посвятили в рицарство чимало поляків, литви й татар. Потім король взяв його із собою на сейм до Радома, де Шахмат у своїй довгій промові досить сміливо картав короля Олександра і польських та литовських панів за те, що даремно був покликаний ними на допомогу проти перекопського хана з далеких заволзьких країн аж з Каспійського моря. Коли ж він із військом прийшов їм на допомогу, то його вони дали як на бійню; потім (через це) він був розбитий перекопським ханом і даремно втратив майже все

Заволзький хан допомагає Литві

Заволзький хан переміг перекопського Олександр став польським королем

Посли від Шахмата

Перекопський хан розбив Шахмата

Королівська поштивість щодо Шахмата

своє військо. Коли ж у крайній скруті втік до них, то був взятий під вар-ту ніби в тюрму і там сидів аж до цього часу. А піднявши руки вгору, він зі сльозами сказав: «Але Бог, коли буде нас судити, // (с. 70) заплатить нам і за добрі, і за погані справи й сильно помститься за мої біди та втра-ти, за порушену мені присягу». Врешті він просив, щоб йому було вільно від'їхати до своєї заволзької орди. На це він дістав відповідь, що ані на Бога, ані на короля, ані на кого іншого не повинен складати провину, хіба що сам на себе, бо не досить дотримувався свого слова і присяги, бо коли над Києвом стояв, то замість оборони і допомоги королівським підданам чинив їм шкоди як ворог, а міг же стати на московському кор-доні під Стародубом або ж у якомусь іншому місці, добуваючи там у во-рожих кордонах здобичі, ніж тут, поблизу Перекопа. Там він набагато краще був би убезпеченим, і не дійшло б до таких втрат, якби він з'єднався з королем після завершення нагальних справ у Короні (Польській). А ще гірше, що він хотів виїхати до турків. Після цього Шахмат схилив голову і просив, щоб йому допомогли помститися пе-рекопському хану. Король пообіцяв це зробити, як тільки зможе зібрати військо. Шахмат же подивився на людей, котрих досить багато буває довкола короля, особливо на сеймі, і, показавши на них рукою, сказав: «А хіба ці не билися б, коли треба, для чого ж ви їх тут тримаєте?» Ска-зано було йому, що тут не Татарія і на війну не всі виходять, оскільки одні тим, другі іншим займаються, треті ж служать Господу Богу. Вреш-ті попросив Шахмат, щоб йому було дозволено послати до своєї братії, до ногайських ханів за ріку Волгу. Він був впевнений, що як тільки ті побачать його ковпак, то тут же підуть мститися за його кривди пере-копському хану. Це йому дозволили вчинити, і він був веселий від такої аудієнції. Тим часом посла перекопського хана приїхали до Литви, просячи, щоб Шахмата не випускали і взагалі пильно його стерегли, щоб не втік, бо це їм дуже зашкодить. До цього вони додали, що було б ліпше жити у приязні з їхнім ханом як з близьким сусідом, від котрого надійніша може бути поміч проти кожного ворога, аніж від Шахмата з далеких орд. Литовські пани повірили зрадливим словам Менглі-Гірея, але відклали посольство до приїзду короля. Шахмат, дізнавшись про це, сказав, щоб не вірили перекопському хану, бо той не втримається від нападу на їхні землі. Отож, сповнилося пророцтво Шахмата, бо потім прийшли татари до Дніпра на Лоївську гору і, переправившись там через Дніпро (Niestr), пішли на Литву. Сам Махмет-Гірей (Machmet Kierej), ханський син, став кошем під Мінськом, а під Слуцьк послав двох своїх братів – Бати-Гірея (Bitykieraja) і Бурнаша (Burgasza), котрі прийшли туди в день Успіння Діви Марії. Але вони там загинули в штур-мах від случан. // (с. 71) Потім вони пішли до Новгородка, де вчини-ли великі шкоди, але замок не змогли взяти, бо його мужньо борони-ли і відбивали вилазками із замку. Але Махмет-Гірей здобув місто Мінськ. Тоді татари чимало здобичі винесли з Литви до своїх орд; як розповідають, самих тільки людей повели в неволю до ста тисяч. Тоді ж Шахмат помер від смутку. Віленські міщани були дуже стривожені та-

*Відповідь
Шахмату*

*Шахмат
відправ-
лений*

*Перекоп-
ський хан –
зрадник*

*Татари
в Литві*

*Татари
під Слуць-
ком*

*Шахмат
помер*

тарськими загонами, тому обвели тоді мур довкола Вільна і відремонтували замки.

*Мур
довкола
Вільна
Татари
на Русі*

Потім знову 1502 року татари напали на русинські країни і на Сандомирську землю аж до Пацанова, спалили тоді Ряшів, Ярослав, Радимно, Белз, Кунів, Лагів і Опатов Великий, де з деякими сусідами їм дав мужню відсіч Ваповський, муж гречний рицарський, і не давав їм чинити шкоди. З сусідніми повітами, очікуючи на татар, які не звикли жити на одному місці, він теж виступив.

У 1503 році перекопський царевич Бати-Гірей, син хана Менглі-Гірея, несподівано вдарив на Литву силами у шість тисяч татар. Спочатку він підійшов до Слуцька, де був слуцький князь Семен. Останній мужньо боронив замок, але татари спустошили волості біля Клецька, Несвіжа та в інших місцях і пішли собі геть. Московський князь, бачачи, що литва через татар не може дихнути, став спустошити смоленські волості. Олександр же через те, що іншого виходу не було, уклав з ним перемир'я до шести років. Але це не допомогло, знову три тисячі татар несподівано напали під Слуцьк і воювали аж під Новгородком. Вони поверталися через Грицинські болота, а там швидко зібрався слуцький князь Семен та інші литовські панове, а саме: Станіслав Кішка, Ольбрахт Гаштольд і Юрій Немирич. Вони наздогнали татар за рікою Прип'яттю за милю від Городка, там їх доценту розгромили, а здобич відібрали.

*Татари
знову
під Слуцьком
Московит
під Смоленськом*

*Литва
розгромила
татар*

1504 року татари знову вдерлися на Поділля, що сталося в день св. Марціна. Там вони набрали чимало здобичі, а коли йшли зі здобиччю, то випав на них сильний сніг. У цей час наші зібралися й помчали навздогін прокладеним ними шляхом, а татари бродили в снігу, який сягав коню до живота. Наші наздогнали їх і добре погромили, що й жоден не втік, і відбили здобич. Але тоді й Земелька, гетьман з наших вояків, був убитий.

*Русь знову
розбила
татар*

*Земелька
вбитий
татарами*

Року 1505, дев'ятнадцятого травня, у Кракові був великий град, що вдарив із сильною зливою та страшним громом. Шматки криги були тоді завбільшки з курячі яйця, і вони розбивали не тільки дерева, а й дахи на будинках. Блискавка розбила одну вежу на замку разом з шматком муру, що значило швидку смерть короля, бо він хворів чим далі, тим більше. // (с. 72)

Цього року помер великий князь московський Іван Васильович, котрий був найщасливішим монархом після русинського монарха Володимира, бо він вибився з татарської неволі і підкорив собі кілька їхніх орд, провів переможні війни зі шведами, інфляндцями, фінами, а у Литовського князівства забрав понад 70 замків та міст із Великим Новгородом, був страшний всім сусіднім народам. Він заборонив у Московії пияцтво. Породив п'ятьох синів: Дмитра, Василя, Юрія, Семена, Андрія та доньку Єлену, котру видав заміж за короля Олександра. Після його смерті панував Василь Іванович, його син. Про це буде в описі Московської землі.

*Іван
Васильович,
потужний
і дуже
жорстокий
московський
монарх,
помер*

Року 1506, у серпні місяці, перекопські татари знову вдерлися до Литви і прийшли до Клецька, а неподалік від того місця, де починається Німан, стали кошом. Тут вони залишили двох своїх цариків з десятьма

*Татари
в Литві*

*Поспалите
рушення
в Литві
Дуже
хворий
король
іде до
Вільна
Татари
під Лідю*

тисячами війська, а двадцять тисяч пустили в загони. Тоді король, вже тяжко хворий, лежав у Вільні, однак вирушив звідти зі своєю дружиною до замку, котрий був розташований за дванадцять миль від Вільна. Причина цього полягала в тому, що коли король наказав війську виступати, то литва не хотіла, щоб король сам виступав у похід. Коли король був у Ліді, примчав поранений розвідник і приніс звістку, що татари вже близько. Але йому литовські пани не зовсім повірили, тому Глинський послав декількох своїх радців, досвідчених мужів, щоб вони певніше про все довідалися. Ці недалеко від'їхали і вже зійшлися з татарами у бою, вбили дев'ятьох із них і принесли відрубані ворожі голови. Тому великий страх охопив всіх, хто був біля короля в Ліді. Тоді всі вважали, що було б краще негайно відвезти короля на ношах до Вільна. Шляхта ж, побачивши тривогу, збіглася до Ліді. Там король, гніваючись сам на себе, що не міг сидіти, доручив командувати військом, якого зібралося понад 7 тисяч, гетьманові Станіславу Кішці та Михайлу Глинському. Але через те, що Кішка теж захворів, тільки сам Глинський виїхав на війну. Король послав також до свого брата Сигізмунда, щоб той якнайшвидше приїжджав до Литви, бо незважаючи на те, чи буде король живий, чи ні, все одно потрібна присутність Сигізмунда. Тим часом до Ліді постійно приходили вісті про те, що татари потужно йдуть на Лідю. Однак напівмертвого короля вдень і вночі везли до Вільна віленський єпископ Войцех Табор, Ян Забжезинський і канцлер Ян Ласький із королевою Єленою; короля швидко везли на ношах поміж двома кіннями, а цих коней, на котрих сиділи Миколай Русоцький герба «Кораб» та Ян Собоцький, часто змінювали. Татари ж переправилися через Німан, стали за милю від Ліді, а інші – за півмилі. Постерігши королівське військо, яке виступило проти них, вони відступили назад. Глинський дав їм спокій, рушив тут же з литвою на кіш до Клецька, // (с. 73) щоб випередити татарські загони. Вони виїхали четвертого серпня у понеділок увечері перед темрявою і рушили повз Осташино (Ostazyno). На другий день примчало багато людей від Цирина (Сугупа) та Половки (Połowki), кажучи, що там неподалік є один татарський загін, котрий вже повертається зі здобиччю до коша. Наші, зовсім не відпочиваючи, помчали туди галопом, натрапили на 500 татар, котрі поверталися зі здобиччю, доценту їх розгромили і визволили багатьох в'язнів. Ті ж татари, котрі втекли до коша, доповіли царевичам, що йде литовське військо. Царевичі одразу ж приготувалися і стали на березі річки, чекаючи на наших. Річка була неглибока, болотиста, тому переправа через неї була важкою. Татари стріляли по наших з луків і не давали їм переправлятися, однак наші, маючи трохи вогнепальної зброї, обстріляли їх, після чого якнайшвидше переправилися і добре й мужньо вдарили на них. Тим часом познанський воєводич Сендзівой Чарнковський (герба «Наленч» із трьома сотнями поляків над'їхав від короля з Вільна на поміч литві. Ставши широким фронтом, він наказав сурмити в труби і вдарили в барабани, щоб його військо здалося ворогу ще більшим. Цим він тут же стривожив татар, а своїм підніс дух; татари почали тікати, а литва тут

*Розбито
татар-
ський загін*

*Сендзівой
Чарнков-
ський
посилає
своїх*

же доганяла їх, рубала їй била, загнала в став, який був там близько. Там одні татари втопилися, а інші зав'язли з кінями на болотах. Тож кинувши коні, самі царики пішки ледве втекли, і ніч їх сховала. Там Глинський добре себе показав, бо під ним було вбито двох коней, ледве й на третьому всидів. Глинський мужньо бився. Потім він чекав на загони, і тільки-но якийсь з'являвся, то він зі своїми оточував його, бив, хапав, в'язав та розгромив всього до 20 тисяч татар, крім тих, яких було взято у полон. Наші захопили тоді також до 20 тисяч коней, звільнили чимало в'язнів і відібрали здобич. Яку ж значну перемогу отримала литва! Потім у Вільно до короля прийшла новина, що татар розбито. Але у короля вже відібрало мову. Він склав руки і підніс очі догори, а з його очей котилися сльози. Так він дякував Господу Богу за цю перемогу! Тоді ж він подавав руку кожному з тих, хто стояв біля нього, так як той, хто збирається в далеку путь, і цим зворушив всіх до сліз. Невдовзі після цього він прийняв Найсвятіші церковні Дари і покинув цей світ 19 серпня 1506 року о четвертій годині вночі, маючи свого віку 46 років. Він був похований у Вільні. Він був на королівстві не більше 4 років.

*Татари
розбиті*

*Олександр
помер*

При його дворі був Войцех Брудзинський герба «Правдзич», людина надзвичайної сили, котрий піднімав одночасно шістьох озброєних чоловіків. // (с. 74) А коли сидів на коні і брався за ворота, то підносив коня, стиснувши його колінами. Тут закінчуємо розповідь про Олександра.

*Сила
Брудзин-
ського*

СИГІЗМУНД ПЕРШИЙ

Поховавши Олександра, литовські пани обрали на Велике князівство Литовське глогівського та опавського князя Сигізмунда, порушуючи свою унію. Потім віленський єпископ Войцех Табор вдягнув йому на голову княжу шапку з червоного

*Сигізмунд
перший роду
Ягайлового*

оксамиту, а довкола обсаджена дорогоцінним камінням у золотій оправі. Меч подав йому Михайло Глинський як маршалок. Там же йому присягали всі панове й послали з воєводства. А це було року Божого 1507.

Татарський жолд

Цього ж року він уклав перемир'я насамперед з перекопським ханом на таких умовах, щоб хан був завжди готовим виступити на його боці в похід і воював проти кожного ворога. Король же йому за це жолд, або юргельт, мав сплачувати, по 15 тисяч злотих монетою. // (с. 75)

Зрада Глинського

Невдовзі через якусь давню кривду у Литві вибухли значні заворушення між Михайлом Глинським та Яном Забжезинським, котрим обом король дав певну обітницю. Але коли побачив між ними великий конфлікт, то відклав це до того часу, коли вони помиряться або ж він краще про все довідається. Однак Глинський поїхав до Буди до угорського та чеського короля Владислава, котрий був милостивим до нього. Від нього він приніс клопотання на письмі, з ним приїхали й угорські послы, щоб король як-небудь розв'язав цей конфлікт між ним та Забжезинським. Але коли Глинський побачив, що з цією справою постарому зволікається, то у гніві сказав: «Я зважусь на таку справу, котра буде сумною і мені, й тобі». Розгніваний, він від'їхав з дому і тут же одного свого вірного слугу відправив з листами до московського князя, що коли б йому він дав дозвіл на добровільний перехід, присягнув на це і прислав глейтові листи, тоді обіцяв перейти на його бік із замками, котрі тримав у Литві, а він тримав, вважає, половину Литви. Московський князь зрадив цьому, бо чув і знав про славі діла Глинського, тут же на його вимогу вчинив присягу і все, що той хотів від нього. Він обіцяв обов'язково все це виконати, на що дав секретні листи. Цей Глинський замолоду бував на чужині, в Італії, Іспанії, зріс при дворі імператора Максиміліана, тому був справний і не менш досвідчений у рицарських справах; був він руської віри. Своім авторитетом він добився того, що чимало руської шляхти привернув на свій бік, і з часом литовські пани злякалися того, щоб він, обравши слушний час, не оволодів Литовським князівством і не переніс столиці з Литви до Русі. Через це вони постійно з ним конфліктували і оскаржували його перед королем за те, що він нібито прагнув стати литовським (великим) князем. Оскільки ж він мав значну королівську милість, то король не вірив цьому, помиляючись у ньому. Тоді з намови Глинського московський князь з великим військом, проминувши Смоленськ, вдерся на тридцять миль в литовську землю під тим претекстом, що його сестра Єлена, дружина Олександрова, не була належно пошанована і (по-друге) що король нацьковує на нього татар. Тому король Сигізмунд, заспокоївши Польське королівство від небезпеки від угорців, молдаван та пруссів, рушив до Вільна з польським та литовським військом, а потім – проти московського князя, залучивши до цього й перекопських татар. Той, почувши, що король з литвою і з татарами наближається, не хотів починати битву і повернувся до Москви зі своїм військом. Після цього Литва повернула собі захоплений москвою замок Чиков, сплюндрува-

Війна з Москвою

ла чимало московських містечок та волостей // (с. 76) і через близьку зиму повернулася додому з королем, взявши велику здобич. Так само й перекопський хан, який мав військо з 80 тисяч татар, рушив до Перекопа.

Потім король виїхав на зиму до Польщі, а у Кракові був сейм. Глинський же невдовзі після від'їзду короля вдався на зле проти вітчизни, збунтувавши насамперед інше товариство і своїх помічників, і з 700 кіннотниками переправився через Німан з Лискова й рушив просто на Гродно, бо мав відомості від шпигунів, що там у своєму дворі перебував тоді литовський маршалок Ян Забжезинський, а цей дім був розташований в кінці мосту через ріку з боку міста. А на ще більше його нещастя зустрів цієї ж ночі на шляху перед Гродно його коханку, котра їхала від Забжезинського. Спіймавши її, він наказав її допитати про всі таємниці Забжезинського, лякаючи тортурами, і ця зі страху мусила про все розповісти. Так Глинський несподівано застав його у дворі і наказав вибити двері до його кімнати. Слуги Глинського знайшли Забжезинського в ліжку. Він наказав турку відрубати йому голову. Слуги, настромивши голову Забжезинського на шаблю, принесли її Глинському.

*Забжезинського
вбито*

Він наказав настромити її на древко списа і нести перед собою чотири милі на своєму шляху до Вільна. Потім він наказав утопити голову свого ворога в одному озерці, і на цьому місці, над озерцем у лісі, й досі стоїть мурований стовп при битому шляху. Цей Забжезинський був «Лелівчик», бо походив від Монвида так само, як і Дорогостайські.

Глинський, розуміючи, що король йому цього не пробачить, засумнівався у королівській милості й схилився до війни, а від короля він думав силою відбитися. Тут же він багатьох шляхтичів привернув на свій бік обіцянками, дарами і, сподіваючись оволодіти Литовським князівством, виступив у похід, об'єднавши свої сили з силами свого рідного брата, Василя Глинського, який йому одразу піддав кілька своїх і королівських замків, котрими він командував. Так вони обложили Мінськ, але бачачи, що його добре захищено, рушили з військом під Клецк. Звідти його брат Василь рушив з військом на Київ, здобував Житомир та Овруч, намовляючи руську шляхту і бояр, щоб вони добровільно перейшли на бік його брата, який піднявся, щоб оволодіти Литовським князівством. Якщо Бог дасть йому в цьому щастя, тоді він перенесе цю державу від Литви до Русі, як раніше було, і відновить київську монархію. Цими обіцянками він уже багато київських бояр привернув на свій бік, і деякі йому вже присягали. Сам же князь Михайло Глинський обложив случький замок, сподіваючись, що княгиня Анастасія, удова по князю Семену, яка там перебувала тільки з єдиним сином князя Юрієм, дасть згоду вийти за нього заміж чи то зі страху, чи з намови. // (с. 77) Він думав, що, взявши її і отримавши Слуцьке князівство, він додасть до своєї його не меншу силу, також і скарбів. Але побачивши, що замок мужньо обороняли із-за фортечних стін і частими вилазками, розгнівався

*Глинський
бунтує*

*Глинський
обложив
Слуцьк*

*Глинський
оволодіває
українними
замками*

*Глинський
бунтується*

*Глинський
втік
до Москви*

*Гетьман
Фірлей*

*Глинський
під Мін-
ськом*

і задумав спалити замок. Коли ж він втратив багатьох людей, то тут же пустив зағони по всіх слуцьких і копильських волостях, плюндруючи їх з татарською жорстокістю, і так спустошив усі володіння слуцької княгині. Відступивши від Слуцька й Копиля, він рушив на Турів, котрим оволодів і поставив там свій гарнізон, взяв присягу від руських бояр. Потім обложив Мозир, який теж взяв і поставив там свій гарнізон. На допомогу йому великий князь московський Василь прислав Остафія Дашковича, славного козака, котрий до нього недавно перейшов, з 20 тисячами московської кінноти. З ними Глинський рушив під інші замки, до нього приєдналися князі Друцькі зі своїм замком Друцьком, князь Михайло Мстиславський із замком Мстиславом, а також йому піддалися замки: Орша, Кричев, Гомель. В останніх замках Глинський поставив гарнізони з московитів. Сам же він повернувся назад до Слуцька, сподіваючися, що Анастасія зі страху та під враженням від його успіхів піддасть йому замок, але, як і раніше, помилився у своїх надіях. Від Слуцька він виступив знову на Новгородок, а звідти послав зағони до Вільна, які мали йти перед ним. Коли ж побачив, що у нього нема такої великої сили, щоб, зайнявши замки, стати проти короля, то виїхав з друзями та скарбами до московського князя, пославши перед собою свого брата Василя Глинського. Він був з почестями прийнятий московським князем, вони обдумували те, як здобути насамперед Смоленськ, а після цього легше буде посісти інші литовські замки. Як пише *Йодок Децій*, було дуже багато людей з Русі та з Литви, котрі допомагали цьому Глинському, і було б їх ще більше, якби Глинський протримався довший час. Але Сигізмунд, запобігаючи початкам шкідливої війни, якнайшвидше послав перед собою свого гетьмана Миколая Фірлея із найманим рицарством, а потім і сам виїхав до Литви, вирішивши справи Корони Польської. Тим часом Михайло Глинський, взявши поміч від московського князя, вирушив з великим військом під Мінськ і здобував замки сильним штурмуванням. Коли ж він почув, що король Сигізмунд йде з військом, то якнайшвидше послав до московського князя, просячи його про більшу допомогу. Той одразу ж послав йому 60 тисяч кінного війська, командування котрим доручив Якову Захар'їну та князю Щенятеву (Szczenię). Король же, приїхавши до Берестя, вишикував (для походу) найманих людей, котрих було 50 тисяч, не рахуючи його двору. Литовські війська шикувалися також біля Новгородка. // (с. 78) З'єднавшись із ними, король із найманим військом рушив до Мінська. Почувши про це, Глинський одразу ж відступив від Мінська і з московським військом рушив просто під Борисов. Король знову вишикував військо у похідний порядок біля Мінська, вирушив за Глинським і наздогнав його біля Орші над Дніпром. Тут до нього прибуло згадане 60-тисячне московське військо. Московські вожді, зрозумівши, що Глинський тікає, а король Сигізмунд йде за ним, з такої несподіваної небезпеки впали духом і тут же стали відводити свої війська,

покладаючи надію тільки на втечу. Переправившись назад* // (с. 79) через Дніпро з великими труднощами та шкодою, вони почали обороняти переправу від наших, поставили по всьому березі своє військо, а самі стали посеред лісу. Тим часом наше військо у блискучих обладунках, із щитами, списами, прапорцями, блискучими шоломами, прикрашене пір'ям та леопардовими шкурами, прийшло на Дніпро і здалося москві дуже великим. Воно стало табором на тому місці, звідки москва тікала через Дніпро, а це було в день св. Маргарити. Тим часом кількасот наших, а потім і кілька тисяч у двох різних місцях вбхід перейшли Дніпро, одні нижче, а другі вище за течією. Москва перешкоджала нашим переправлятися, а наші брели проти них; тоді інші наші, які вже переправилися через Дніпро вище й нижче, таємно дійшовши до московського табору, із сильним криком вдарили на нього. Вони розбили їх і взяли табір, а потім вдарили на тих, котрі з нашими воювали за брід, і внаслідок цього наші легше переправлялися. Побачивши це, король Сигізмунд, котрий дивився з іншого берега на розпочату битву, сам перепливав Дніпро на коні і підніс цим дух війська, а москві зламав порядок, бо за королем все, що живе з наших, з криком і гуком, охоче, ніби на весілля, рушило вбхід, піше та кінне. Оскільки вже сідало сонце, то король через небезпеку якоїсь засідки мудро вчинив, наказавши своїм збройно стати напоготові на конях, щоб на світанку краще вдарити у доброму бойовому ладу на велике московське військо, котре стояло неподалік. Поставивши добру сторожу у своєму війську, він сам повернувся до свого табору о третій годині вночі і аж уночі пообідав. Глинський же прагнув останній раз випробувати своє щастя й отримати перемогу в цій битві, тому добивався від московських гетьманів, щоб вони дали генеральну битву королю, обіцяючи їм певну і дуже легку перемогу, якщо вони вчинять згідно з його порадою. Але гетьмани, оскільки їм інакше наказував московський князь, не хотіли у цьому слухати Глинського. Тому вони опівночі вирушили з великим страхом, кинувши тяжари, і вели своє велике військо назад через болотисті ліси. Глинський же, спалюючи й пустошачи все за собою, мусив тікати за ними аж на Стародуб, боячись, щоб його наші не взяли в полон. Якби наші хотіли наздоганяти москву, то легко б її розбили, коли вона в паніці й безладі тікала лісами. Але з огляду на небезпечні шляхи, також і воєнні труднощі, пани-рада відраджували короля від цього, тому король від Орші рушив просто до Смоленська, а там на передмісті став табором.

*Москва
розбита*

*Москва
тікає*

Хроністи згадують тоді якогось Перхлинського, котрого норовистий кінь заніс вплав на середину Дніпра, а потім скинув його з себе. Перхлинський аж до самих колін був убраний в кірасу // (с. 80) і тому пішов аж до дна вглиб бистрої ріки. Уже всі його оплакали, думаючи, що

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 136 оригіналу).

*Перхлин-
ський хо-
дить
у зброї під
водою*

він втопився, а цю пригоду бачив сам король Сигізмунд і понад 3 тисячі з його війська. Тим часом Перхлинський, закутий у тяжку броню, діставшись дна, йшов по ньому і перейшов на другий бік Дніпра, тільки два рази ковтнувши води, як сам же розповідав. Він був потім у милості в короля.

*Польські
гетьмани
плюндрують
Москвію
Фірлей,
Костянтин
Острозький,
Кішка,
Сапіга*

Потім король послав воювати проти москви своїх гетьманів, Миколая Фірлея, Костянтина (Острозького), котрий недавно втік з Москви, з в'язниці, і Кішку з кількома тисячами війська. Сам король стояв біля Смоленська. Там Кішка все біля московського замку Вязьми сплюндрував та спустошив, завдавши певної шкоди московському війську, і зі здобиччю, багатствами та в'язнями повернувся до короля.

*Перемир'я
з москов-
ським
(князем)*

Московський князь, довідавшись про нещастя свого війська, послав гінця до короля, просячи перемир'я на певних умовах, тим більше що королю важко було рухатися через зиму, а ворог уникав відкритої битви. До того ж військо даремно мучилося по лісах, його доводилося утримувати, а справи Корони вимагали присутності короля. Тому король дав згоду на укладення миру. Він послав тоді до московського князя литовського канцлера Івана Сапігу, котрий і уклав з московським князем перемир'я на певний час, а при цьому були узгоджені такі найголовніші умови: щоб всі замки, які Михайло Глинський раніше тримав згідно з дідичним правом і які під час цієї війни захопив внаслідок своєї зради, як-от: Туробля (Turobla), Москі (Moski) та інші, були повернені Великому князівству Литовському; щоб Глинський як втікач втратив усі свої володіння у Литві, а жив собі у Москві; в'язні з обох сторін були звільнені. На ці умови й пристали.

*Умови
перемир'я*

У той же час татари вдерлися на Волинь, але без успіхів, бо одну їхню частину Костянтин (Острозький), а другу козак Полус (Polus Kozak) розбили і здобич відняли. Також справний ротмістр Лукаш Моравець із двома сотнями своїх людей натрапив на один татарський загін і розгромив його з допомогою військ княгині Слуцької, набрав полонених. Отак Литовське князівство було тоді звільнене від двох ворогів одночасно: і від татар, і від московського князя.

*Татари
розбиті*

*Мор
у Кракові
спалено
єврея*

Року 1508 був великий мор у Кракові, під час якого померло багато посполитих людей. Цього ж року в Кракові було спалено єврея, чия провина була доведена на письмі. Він багато говорив проти християнської віри і блюзнірствував проти Дарів Господніх.

*Москов-
ський (князь)
стратив
наших
купців*

Року 1509 московські послы чисельністю у 300 кінних приїхали до Вільна, щоб дати присягу на дотримання перемир'я; їм король // (с. 81) подарував усіх полонених. Але піддані Глинського були цьому не дуже раді, бо їм дуже не хотілося йти до цієї жорстокої людини. Пізніше 200 з них разом з козаком Дашковичем втекло на Волинь до Костянтина, котрим він у короля випросив пробачення. Після укладення цього перемир'я дуже багато купців виїхало з Литви і Польщі до Москви задля різних товарів. Так трапилося, що, коли вони були в одному місці, випадково загорілося у їхній господі, внаслідок чого

згоріла майже половина міста. Тому московський князь, кажучи, що вони приїхали туди задля зради, наказав одним відрубати голови, а у других все забрати і вчинив їм шкоду до 40 тисяч злотих. Вони потім скаржилися, але марно.

Московський (князь) взяв Псков

Цього ж року московський князь обіцянками й хитрощами здобув Псков, місто велике, багате, до того завжди вільне, разом із замком. Він наказав вивезти до Москви дзвін, у який дзвонили міщани при будь-якій тривозі.

Ногайці розбили перекопського (хана)

Цього ж року перекопський хан мав битву з ногайськими татарами, втратив там двох синів, а сам ледве втік.

Землетрус у Туреччині

Цього ж року був такий великий землетрус у Константинополі, що турецький султан Баязет вийшов за міські мури і жив під наметами у полі; був землетрус і в Боснії, в Далмації та Італії, він викликав великий страх людей і призвів до руйнування багатьох міст.

Року 1510 перекопський хан, прагнучи помститися ногайцям за свою поразку, знову виступив проти них і, перейшовши ріку Дон, зустрів їх, не готових до бою. Тоді він двічі розгромив їх, захопив у полон їхніх дружин та дітей, всього понад 70 тисяч, і пригнав їх до своєї орди. Жаліючи своїх дружин та дітей, чимало ногайців втекло до перекопського хана, чим він дуже зміцнився. Майже тоді ж, коли була ця битва, у Львові був такий грім і тріскання блискавок, що обвалилася значна частина мурів та будинків.

Перекопський (хан) розбив ногайського

Невдовзі після цього цей перекопський хан Менглі-Гірей, не дотримуючись присяги, даної королю, вдарив на Литву з великим військом і спустошив там землю, захопив чимало людей і худоби. Потім він рушив на Молдавію і звідти теж вивів чимало людей. Але коли вони швидко поверталися назад зі здобиччю, ханський син Бати-Гірей втопився у Дністрі. Тоді татари, зазнавши більшої шкоди від води, ніж від людей, пішли до Перекопа.

Татари в Литві і в Молдавії

Цього ж року у Величці в соляних копальнях один гірник пустив вогонь, через що задихнулося в диму багато людей. Коли ж жоден не наважувався спуститися туди для їхнього порятунку, Анджей Косцелецький, тодішній жупник, хоробро зважився на цю небезпечну справу. За ним це вчинив краківський райця Северин Бетман, котрий мав уже понад 90 років. Саме він врятував Косцелецького, котрий уже майже задихнувся у диму, // (с. 82) а потім завдяки мужності їх обох вогонь було погашено, чим запобігли заваленню копалень.

Горять гори у Величці

Року 1511. Перекопський хан хоч і присягав королю, але був зрадником, знову навесні вдерся з 24 тисячами татар до руських країн, поставив свій кіш між Буськом та Олеськом, а звідти пустив свої загони в усі кінці. Король Сигізмунд, анітрохи не зволікаючи, послав свій двір до найманих людей на Русь. Але перш ніж прийшов двір, кам'янецький староста Лянцкоронський, зібравши трохи найманих людей та інших, доценту розгромив татарський загін біля Більки, загнавши татар на болото. Цим він підніс нашим дух так, що коли всі зібралися разом, то

Татари в Русі

Лянцкоронський громить татар

хотіли вдарити на татар під Вишневцем, куди вони стягувалися зі здобиччю. Лянцкоронський, розвідавши про татарські справи, про їхнє розташування, прибув надвечір до війська, кажучи, що татари необережні та безпечні і далеко один від другого загону стоять. Також думали про те, як найкраще розбити татар. Отже, Лянцкоронський, змінивши коней, виїхав знову проти татар уночі, а своїм, які залишалися, наказав тим часом підкріпитися вечерею. Приїхавши зі сторожі, він порадив їм дати битву. А тим часом приїхав литовський гетьман Костянтин зі своїми волинцями, котрих мав до 2 тисяч кінноти. Всього ж разом з нашими війська було близько 6 тисяч. Всі рвалися до бою, бо мали всі добрі ознаки перемоги, але не могли погодитися з тим, хто мав стати на чолі й першим вдарити; Костянтин просив, щоб саме він із своїм військом першим розпочав битву, бо саме він добре знав татарські звичаї; якщо перший удар буде добрим, то це підірве татарам силу духу. Поляки ж домагалися першості, кажучи, що вони краще озброєні, мають ліпших коней і їм не новина битися з ворогом. Костянтин це визнавав, але казав, що з татарами інакша буває справа, ніж з іншими ворогами, треба вміти битися з ними. Тим часом прибула сторожа, яка донесла, що татари вже готуються, бо вже невдовзі світанок. Тоді наші перестали сваритися: люди Костянтина стали на правий фланг, а поляки – на лівий. Польським військом командував Миколай Кам'янецький, а литовським – Костянтин. Костянтин трохи відвів своїх людей від польських загонів. Саме на нього вдарили татари, здійнявши крик за своїм звичаєм, зійшлися в битві добре, але своїм стрільням татари завдали значної шкоди литві. У цей час Костянтин крикнув полякам, щоб допомагали. Тоді виступили зі своїми ротами Войцех Самполінський та Якуб Потоцький і рятували литву. Костянтин знову вдарив на татар. Татари, побачивши силу проти себе, зібралися всі в один загін із тими, що були біля ясиря, тільки залишили трохи з числа найгірших для охорони здобичі. Всі добре зійшлися в битві, йшли один за другим польські загоны, // (с. 83)* а татари стали колом (для оборони), все змішалось. Один польський загін пробився через татар аж до коша, де були в'язні, кількох розв'язали, а потім один другого звільняв з пут, допомагали одне одному хто чим міг, і так з в'язнів вони стали рицарями. Стривожені татари, які вже були стомлені, почали втікати, а наші далеко гналися за ними, громлячи їх. Тоді відбили значну частину татарської здобичі, розбили 25 тисяч татар в день св. Віталія вищезгаданого року під Вишневцем над рікою Горинню. Самих тільки в'язнів, котрих відбили у татар, було, як твердять, 16 тисяч, // (с. 84) а татарських коней наші набрали близько десяти тисяч. Полонених татар було привезено до Кракова і розіслано по інших замках. У цій битві відзначилися з гетьманом Миколаєм Кам'янецьким Ян Одровонж зі Спрови (Prowy), Отто з Ходча (Chośca) герба «Юноша», подільський воевода;

*Суперечка
про битву
з татарами*

*Знаменита
битва*

*Татари
розбиті*

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 191 оригіналу).

Станіслав з Ходча, коронний маршалок, львівський староста; Марцін Кам'янецький, Петро і Станіслав Кмити, Станіслав Лянцкоронський герба «Задора», Ян Сверчовський герба «Труби», Ян і Миколай Пілецькі, Ян з Тарнова, Якуб Сецигньовський і багато польського ричарства. З Костянтином був Анджей Збараський і Михайло Вишневецький із синами, роди яких є близькими і мають за герб півмісяць і хрест. Вони походять з литовських князів, від Корибута, Ольгердового сина, тому вживають і герб «Погоня».

Династія князів Збараських та Вишневецьких

Року 1512 перекопський хан, котрий сам порушив перемир'я, за для його відновлення прислав посольство до короля і для певності перемир'я дав у заклад свого сина Джаладина (Działadyn), але коли Джаладин у Литві помер від гарячки, то татари знову порушили мир і вдерлися до Литви. Однак король вже не хотів їм давати звичайного жолду, бачачи, що вони не дотримують даного йому слова, боячись, що цей жолд увійде їм у звичай, а таку повинність він не хотів мати. А щоб до того ж і турок з часом не став домагатися якоїсь данини, то він вирішив краще обернути ці кошти на оборону, ніж їм би мав послати для нападу на себе.

Татарам затримано жолд

Року 1513 московський князь, бачачи слушний час, що король займається татарами, змовився шляхом інтриг з імператором, просячи корону на Литовське князівство, відкинувши таємно перемир'я із Сигізмундом. Сигізмунд почув про це і тому знову сплатив жолд перекопським татарам, від якого вже був відмовився. А це він вчинив задля того, щоб і сам хан був у мирі з ним і дав йому допомогу проти московського князя. Тут же король скликав сейм і радився щодо майбутньої війни, на котру він наказав ротмістрам набрати на службу за гроші 10 тисяч кінноти і 2 тисячі піхоти, сам же він якнайкраще готувався до війни, готуючи гармати, кулі, порох і вози згідно з потребами.

Московський (князь) порушує перемир'я Жолд повернено татарам

Тим часом року 1514, одразу ж навесні, московський князь послав перед собою Глинського, котрий, вдершись до Литви, хотів захопити кілька замків, але нічого не досяг. Більше того, його наші в кількох місцях розбили й пошарпали. Потім сам великий князь прийшов з великим військом під Смоленськ і обложив його, здобував його 12 тижнів, стріляючи безперестанно, бо мав із собою до трьохсот гармат. Однак Смоленськ добре боронили, і тому князь, нічого не вчинивши йому ні гарматами, ні запалювальними ядрами, відступив, тільки довколишні волості сплюндрував. Але невдовзі після цього Глинський подав йому надію, обіцяючи здобути для нього Смоленськ, аби тільки // (с. 85) князь був милостивим до нього. Коли ж московський князь пообіцяв йому це і на письмі ствердив, то Глинський заходився довкола того, щоб зрадою здобути Смоленськ. Йому це вдалося без особливих зусиль, схиливши тих, котрі тримали замок, великими обіцянками, частково погрозами великих та жорстоких мук, якщо московський князь візьме силою, а не добровільним підданям. Ось так після цих порад ті налякані люди, які були невірні своєму володареві, піддали замок.

Глинський вдерся до Литви Московит під Смоленськом

Москва зрадою взяла Смоленськ

Року 1514, дня 30 липня, Смоленськ впав. Його здобув за сто років до цього великий князь литовський Вітовт. Цей замок був так добре укріплений валами, баштами, вогнепальною зброєю і всім необхідним, що йому важко було щось вчинити гарматами та підкопами. До того ж він мав достатньо війська, через що король не дуже турбувався ходом його облоги. Щоправда, він послав туди 500 польських піхотинців на чолі з Яном Спаргальдом, котрий (Ян) залишився під Оршею, бо вже не міг до Смоленська увійти. Тоді у Смоленську був старшим Сологуб, який хотів мужньо боронитися, але його оті зрадники не хотіли слухати.

Московський князь в'їхав у Смоленськ

На другий день після взяття замку московський князь в'їхав до нього й у великому соборі за грецьким звичаєм здійснив свою службу. Він пограбував срібло, золото й клейноди у замку та церквах і відіслав до Москви, всіх жовнірів, котрі там були, також відправив до Москви, а в замку поставив гарнізон зі своїх людей. Тільки бояр він залишив у Смоленську, взявши з них присягу. Однак частина з них не хотіла йому присягати і воліла покинути своє майно та втекти до короля. Король давав їм, особливо князю Озирецькому, Масальському (Nasalskiemu) та іншим, маєтності тут, у Литві, найбільше біля Уцяни (Uciaņu), до того часу, поки Смоленськ не відвоює. Потім московський князь відправив у похід 80 тисяч війська, наказавши їм іти під Вільно, сподіваючись на повну перемогу над польським королем. Він навіть наказав везти за військом вози із залізними кайданами для майбутніх в'язнів, найголовніших з них обіцяючи віддати імператорові та німецьким князям, бо саме з ними він змовився. Король був тоді у Вільні і, коли довідався про падіння Смоленська, дуже стривожився й одразу ж послав своє військо до Мінська, де було не тільки найняте за гроші військо, а й панські (приватні) війська. Всього королівського війська було 35 000. Потім на прохання своїх панів-рад сам король від'їхав до Борисова, залишивши для своєї охорони 4 тисячі війська. Королівське військо добре виступило у похід з табором, упокорене Господу Богу через святу сповідь та прийняття Святих Дарів. Потім весело й радісно воно пішло на ворога, маючи знаки майбутньої перемоги, // (с. 86) бо круки та шуліки летіли за військом. Потім першого дня хлоп'ята вчинили ігрища для себе, розділилися на дві купи, одна – (ніби) польська, друга – (ніби) московська і мужньо зішлись у бійці. Цей жарт закінчився тим, що московська сторона стала тікати, а польська погналася за нею з криком та гуком і почала кричати: «Біжить москва! Женіть, бийте цих зрадників!» Про все це писалось в цій історії у першій книзі, і тому тут не варто повторюватися. Я тільки те додаю, що перекопський хан Менглі-Гірей був покликаний на допомогу, оскільки він присягав королю дати поміч проти московського князя. Але він так хитро вчинив, що не був під час битви, сказавши, що не зміг прибути так швидко, а насправді тільки здалека дивився, кому всміхнеться щастя. Бачачи, що москвит програв і втік, він взимку напав на його землю і, де тільки міг, скрізь вогнем спустошив.

Московське військо йде під Вільно

Знаки московської поразки

Москва розбита

Татарська хитрість

Московський князь, наляканий програною битвою, дійшов, вважаючи, до шалу та безумства. Він бігав по смоленському замку, нагадуючи зрадникам, що вони йому піддали Смоленськ, щоб бути йому вірними, обіцяв їм добру винагороду. На другий день він помчав з малою купкою своїх людей зі Смоленська так швидко, що за день і ніч подолав кілька десят наших миль. Це він вчинив почасти через страх потрапити до рук королівському війську, почасти тому, щоб його самі ж свої не видали, почасти тому, що хотів випередити звістку про програму битву, щоб його брати, котрих він тримав у себе в неволі, не змовилися і не скинули його з трону. А Костянтин, принісши московські прапори королю у Вільно, повісив їх у віленському соборі, також віддав йому полонених, котрих посадили в різні замки. Але московський князь не хотів їх викупувати, і так ці сиві та значні люди тут померли. Щоправда, поки вони жили, то їхні дружини присилали їм до Польщі те, що могли. Фортуна Михайла Глинського змінилася, бо замість нагороди за послугу він потрапив у Москві до в'язниці. Коли він дізнався, що його тиран за Смоленськ тримає в опалі, то через угорського короля Владислава, королівського брата, просив королівської милості, але це йому не вдалося, хоч він і обіцяв королю подарувати Смоленськ та інші московські замки. Деякі з литовських панів, котрим король Сигізмунд довірився, таємно донесли про цей задум Глинського московському князю Василю, не бажаючи мати у Литві цього зрадника Глинського. Отож московський князь наказав його схопити і відіслати у Москву до в'язниці. А Трепку герба «Топор», посла від угорського короля до Глинського, наказав прив'язати до рожна і смажити на повільному вогні. Так само він вчинив і коморникові польського короля, котрий був посланий за глейтом папському послу, але мав і до Глинського секретні листи. Йому було смажено в олії ноги аж по литки; литки було просвердлено, а під // (с. 87) нігті забито тріски з дерева. Але обидва були такими стійкими, що нічого не сказали і ледь живими повернулися до Польщі. Однак потім Глинський був звільнений з в'язниці і був у такій милості, що його московський князь призначив опікуном своїх синів. Однак потім, після смерті Василя, коли він лаяв його дружину Єлену, доньку свого брата Василя Глинського, за розпусту і жорстокість, вона звинуватила його у зраді і заморила у в'язниці; сама ж потім була отруєна. Її фаворит (рапіс) князь Овчина був потім схоплений під Стародубом і в польському полоні помер, про що мова піде нижче.

Глинський у в'язниці

Жорстокість московського князя

Глинський помер у в'язниці

Року 1515 перекопський хан, як я вже згадував, задля короля Сигізмунда ходив походом на Московію і, вчинивши там велику шкоду, повернув назад, будучи аж за чотирнадцять миль від Москви. Так і Ян Сверчовський, гетьман над жовнірами у Литві, розбивши та розгромивши москву, спалив Великі Луки, Торопець та інші містечка і зі своїм військом повернувся назад без втрат.

*Татари плюндрують у Московії
Сверчовський плюндрує у Московії*

Року 1516 цей же зрадник, перекопський хан, котрий брав упоминки від короля та від московського князя, обіцяв обом їм дати допомогу,

Татарська зрада

*Татари
на Русі*

а сам тільки шукав okazji, хто б йому що дав. Взявши упоминки від московського князя, він наказав чотирьом своїм царикам переправитися через Дніпро із 40 тисячами війська і вдарити Чорним шляхом на Русь. Король, хоч і не вірив цілком цьому поганському псу, все ж не сподівався, щоб той всією своєю силою мав шкодити Руській землі, хіба що якимись дрібними наскоками. А цьому, як він вважав, можуть запобігти руські жовніри, і тому він не рушив у похід всієї шляхти. Однак він своїми листами закликав воєвод, каштелянів, старост і найзначнішу шляхту, щоб вони із жовнірами йшли туди, де виникала б така потреба, але ніхто не був таким охочим. Через те що один дивився на другого, вони віддали татарам Русь та Поділля як на криваву бійню. Татари ж, увійшовши в цю землю, стали біля Буська і розпустили за своїм звичаєм загони, вздовж і впоперек (попустошили землю), випалили села, двори й містечка, забрали людей, худобу, врожай, зганяли їх до свого коша. Потім вони пішли від ріки Дністер (Dniergu) до угорських гір, знищили деякі угорські села й містечка, випалили збіжжя, різного віку людей обох статей взяли в ясир до 50 тисяч; старих людей та дітей перебили, дівчаток при батьках, дружин при їхніх чоловіках гвалтували і так на 40 миль вшир та вздовж спустошили християнську землю. Жоден не прийшов на допомогу, один тільки подільський воєвода Марцін Кам'янецький, з'єднавшись із кам'янецьким старостою Станіславом Лянцкоронським та Яном Творовським і з жовнірами, напали на вісімсот татар під Теревовлею, розбили їх і забрали здобич. Вони також натрапили на п'ятсот татар біля Підгайців. // (с. 88) Ці татари, побачивши, що доводиться гинути, мужньо билися й рубалися з нашими, доки їх наші не вбили. Татари спробували тоді взяти Буськ, але нічого не змогли йому вчинити, однак спалили передмістя і зі здобиччю пішли геть. За ними пішов коронний гетьман Миколай Фірлей з подільським воєводою та з іншим рицарством, котрого не могло бути більше як дві тисячі. Виступивши в похід, вони розбили кілька татарських загонів, котрі відірвалися від своїх, але все інше поганство цілим відійшло. Кажуть, що відтоді щастя відвернулося від нас, померла, вважай свята, пані королева Барбара. Але все це сталося через наші гріхи, за котрі Господь Бог покарав нас тоді так сильно оцим ворогом. Також і наші лінощі, свавілля, жадібність частково призводять до цього, що нам жаль для вітчизни здійснити щось значне, воліємо це здійснити на щось інше, марне.

*Матар-
ський кіш
під Буськом
Татарська
жорстокість*

*Сутигка
з тата-
рами*

*Подільські
пані
здавна
мужні*

*Король
звинувачує
перекоп-
ського
(хана)
у зраді
Лянцко-
ронський
здавна
(мужній)
воїн
Як давно
з'явилися
козаки*

Після цієї шкоди король послав до перекопського хана, питаючи, чому він вчинив таку велику шкоду, зламавши свою присягу. Хан відповів, що все це була молодь, поганих вчинків якої не міг приборкати. Наші, бачачи татарські смішки, не хотіли більше вірити їхній присязі і почали тримати там більше найманих людей. Одного разу їх зібралось кількасот на чолі з Прецлавом Лянцкоронським, і вони поїхали козакувати (jachali w kozactwo) під Білгород, зайняли турецькі й татарські отари й гнали додому. Коли ж турки й татари наздогнали їх біля Овідієвого (Widowego) озера і дали їм битву, наші їх перемогли і зі здобиччю повернулися. Отоді тільки з'явилися у нас козаки.

Москва, почувши про цю нашу шкоду від татар, прийшла з військом до Вітебська, спалила довкола нього села й волості, потоптала збіжжя, пробувала взяти й замок. Але Бог не дав їм у цьому втіхи, бо до Московії прийшло 80 тисяч татар, котрі тільки-но повернулися з Русі і повоювали вогнем та мечем московську землю вздовж і впоперек дуже далеко, набрали дуже багато людей і бидла. Переляканий московський князь відкликав своє військо від Вітебська і послав проти татар, але там його розбили, загинуло понад 20 тисяч вояків, а чимало простолюду татари повели в неволю.

*Москвиту
під Вітеб
ськом
Татари
в Московії*

Татарин, зробивши це, послав своїх послів до Вільна, розповідаючи про це й обіцяючи ще більше вчинити у Московії, аби тільки знати, як король ставиться до нього; хотів дати в заклад і свого сина. А це він, очевидно, чинив не для чого іншого, а тільки через голод та свою велику нужду, через що він мав на зиму стати біля Чорного лісу над Дніпром. Це засвідчили й наші послі, котрі були тоді в орді. Вони перестерігали наших, щоб були пильними, // (с. 89) бо й сам хан не зміг би їх вгамувати від шкоди, яку вони могли б чинити своїми наскоками. Король одразу ж повідомив про це кам'янецького старосту Станіслава Лянцкоронського і Яна Творовського, нагадуючи їм про необхідність мати сторожу та пильне око, щоб відомості про все вчасно могли прийти; були розіслані віці до Краківської, Сандомирської та Люблінської земель та їхніх воєвод. Було послано й на Волинь до князя Острозького, щоб він зі своїми юнаками був наготові в разі потреби. Як тільки це ухвалили, аж тут 3 грудня татари від Чорного лісу, розділившись на чотири частини, ринули на Поділля, на Кам'янець, Летичів (Latowicu), Меджибіж та Зіньків. Тих, які прийшли під Меджибіж і Летичів, розбив і розгромив староста Лянцкоронський, відбив у них здобич, нав'язав полонених і відіслав їх королю до Вільна; там же у битві загинув Роман, князь Острозький, якого вразив татарин стрілою з лука, коли він за ним далеко гнався. Других татар Павло Фарурей розгромив біля села Радзиніч під Меджибожем, бившись із ними до третьої години ночі. Він поклав їх там трупом до чотирьохсот. А тих, котрі були під Зіньковим, розбив і розгромив Якуб Сецигньовський так, що мало хто з них, із тисячі кінних татар, втік.

*Хитрий
татарин*

*Гетьмани,
які розбили
татарські
орди: Лянц-
коронський,
Фарурей,
Сецигньов-
ський*

*Роман, князь
Острозький,
вбитий
татарами*

Після цієї поразки татар стала шляхта краще думати про прикордонного жовніра, щоб він не біля Львова, але біля Києва стояв; було б і військове навчання молодим людям, і краща оборона кордонів. На цьому й погодилися.

*Трикордон-
ний жовнір*

Року 1517 наші з Костянтином вдерлися у Московію і вчинили там великі шкоди вздовж і впоперек, дійшли аж до Пскова. Потім рушили під замок Опочку, прагнучи його взяти. Але наші кращі у битві в полі, ніж у здобуванні замків. Тому вони, не вдаючись у труднощі облоги, відступили, скуштувавши штурму. Під час цього штурму каменем із замку було відірвано руку й плече Андрієві Боратинському герба «Корчак». Його підхопили драби і віднесли до табору. Він одужав, але помер потім у Вільні. Про нього кажуть, що він міг одужати, аби тільки захотів зла-

*Наші
воюють
проти
Москви*

*Мужність
Боратин-
ського жов-
ніря
і внутрішня*

мати віру своїй дружині, але він волів померти, ніж це вчинити, хоча його до цього намовляли лікарі. Його тіло відвіз до Перемишля його брат Іван Боратинський, і він був похований у церкві св. Іоанна. Потім (Іван) поспішив до війська, яке не виманило москву до бою, тому, сплундрувавши волості, набравши полонених та здобичі, воно повернулося до Литви. Але Боратинський з Гаштольдом там залишилися.

Боратинський, муж справний та енергійний

Потім року 1518 після відходу наших москва, не зволікаючи, обложила полоцький замок. Іван Боратинський стояв з 500 кінноти на цьому боці Двіни. Коли він довідався про ворога, то відразу вирішив поспішити своїм на допомогу, // (с. 90) а коли шукав броду, яким міг би перейти, явився йому якийсь пахолок у білих шатах на білому коні і крикнув: «Туди їдьте всі за мною!» Він сам першим скочив до води, переплив на другий бік і там, на березі, одразу зник. Кажуть, що це був св. Казимир, котрий багато інших чудес і тепер у Вільні, як пишуть, чинить. Бачачи це чудо, Боратинський дуже здивувався і, думаючи, що йому Сам Бог через свого ангела показує шлях до ворога, скочив зі всіма своїми на конях до річки, переправився і несподівано вдарив на москву, яку застав не готовою до битви. Він легко зламав її опір, а ще він наказав своїм сурмачам, котрих залишив у таборі на іншому боці ріки, щоб вони, коли він вдарить, засурмили, а всі, хто був у таборі, щосили кричали. Коли вони так вчинили, то москва, думаючи, що йде більше польського війська, почала тікати, а наші, далеко гонячи її, громили. Особливо ж придалось, що Гаштольд, який стояв там з півтори тисячами кінноти, своєчасно прийшов своїм на допомогу. Отак завдяки Івану Боратинському тільки дві тисячі наших розгромили сім тисяч москви.

Москву розбито

Татари розбиті

Цього ж року в місяці жовтні татари, які прагнули помститися за свою поразку, трохи відпочили під Чорним лісом і вдерлися на Волинь. Костянтин вбив їх до восьмисот, а черкаський староста Остафій – триста.

Москва з татарами покумалася

Року 1519 великий князь московський Василь, побратавшись із перекопським ханом і сильно його до себе привернувши упоминками, відправив його із 40 тисячами війська воювати руські землі; сам же мав вдертися до Литви з другого боку. Тоді татари у липні місяці, діючи незвично, через Волинь, пройшли руські землі аж до Бугу; перейшли Буг і спустошували вогнем і мечем Львівське, Белзьке, Люблінське воєводства, забрали велику кількість простих людей. Проти них наші жовніри поляки виступили з руською шляхтою, до яких прибув і Костянтин (Острозький) зі своїми людьми. Тоді наші наздогнали татарські війська, котрі йшли назад і гнали перед собою велику масу людей і худоби, вкрили собою всі поля, як сарана. Коли ці татарські війська побачив князь Костянтин, то спочатку трохи стривожився, боячись втратити даремно своїх людей, якщо почнеться битва із незрівнянно більшим ворожим військом; нашого ж всього війська не було більше 5 тисяч, а татар – до 80 тисяч. Тоді він порадив ротмістрам та їхнім това-

ришам, щоб вони стали краще десь між водами, де через тісняву легше було б битися проти ворога і ворог би з ними не зміг зав'язати битву на широкому полі. Якби так не вдалося зробити, то щоб не переправлялися через Буг, а чекали, доки якась // (с. 91) частина татар переправиться, і тоді з нею, а не з усією татарською силою, зійшлися у битві. Цю пораду Костянтина схвалювали деякі обережніші, але молодші та недосвідчені, котрі звичайно бувають запальнішими, стали вимовляти за це гетьманові, звинувачуючи його у боягузстві та заздрощах, що нібито він не хотів зичити полякам слави переможців. Костянтин пропустив це повз вуха і просив, благально склавши руки, щоб тільки до ранку почекали з битвою, якщо вже не може бути інакше, бо щогодини він чекав приходу допомоги з Литви та з Поділля. Але молодь не хотіла про це й слухати, лаяла гетьмана. Розгнівавшись, Костянтин сів на коня, а потім перші польські загони стали переправлятися через Буг, на татар, які вже були, вважай, готовими до бою. На лівому боці ріки було згарище містечка, яке спалили татари, і там наші виходили на берег. Оскільки ж вони не знали про доли та балки, то почали входити до підвалів (низин), а татари, які стояли вгорі на безпечному місці, стріляли з луків по них та по їхніх конях; поляки ж через загорожі, паркани та різні перешкоди не могли татар дістати ні рукою, ні стрілами. Побачивши це, Костянтин вдарив на татар на іншому місці, а поляки сяк-так з тих низин на ліпше місце вибрались і зав'язали з татарами жорстоку битву. Чимало полягло вояків з обох боків, і хоча внаслідок слабкої озброєності татар полягло більше, однак цього не було видно через велику кількість татарського війська. Битва проходила на зораній ріллі, яка була порушена кіньми, через що піднялася така курява, що наші майже нічого не бачили. Після цього потроху облягли наших, б'ючись у центрі. Костянтин кричав, закликав, піднімаючи дух як полякам, так і волинянам, але врешті сили у наших вичерпалися. Костянтин, Марцін Кам'янецький, подільський воевода, Станіслав Галицький, коронний маршалок, бачачи, що татари перемогли, відступили до Сокальського замку, зберігаючи себе на ліпший для Речі Посполитої час. Татар полягло 4000, а поляків та литви – 1200. Ця поразка сталася 2 серпня, а її причиною була впертість молодих людей, те, що вони не слухали старших. Фрідріх Гербурт міг втекти, однак був людиною великої мужності; побачивши занепад наших, він ніскільки не стривожився і, не зважаючи на загрозу смерті, сказав: «Не дай, Боже, щоб я не поліг біля моїх милих братів!» Тоді він з власного бажання зі списом щодуху помчав конем на ворогів і, як римський *Курцій* (Curtius), вразив кількох, а потім взявся за шаблю і рубався з ними так довго, доки було сил; там же він і був порубаний татарами. У цій же битві загинув молоденький гетьманський син Миколай Фірлей. Отак татари, хоч і не всі, втекли зі здобиччю.

Битва з татарами біля Сокаля

Наші зазнали поразки від татар

Гербурти здавна мужні

Тим часом прийшла королю новина з Литви, що 50 тисяч московитів вздовж і впоперек так сильно спустошили литовську державу, // (с. 92)

Москва воює проти Литви

що тільки за дванадцять миль від Вільна повернули назад. Але литовські пани з немалим військом наздогнали москву і потужно її розгромили, значну частину здобичі відняли, чим король був немало втішений.

Тшебінський розбив татар Струся вбито

Року 1520 дві тисячі татар вдерлися до Поділля, але їх мужньо розгромив ротмістр Тшебінський. Коли ж тоді наші гнали татар, то ними був убитий гречний юнак Струсь.

Народився Август

Цього ж року 1 серпня народився Сигізмунд Август.

Перекопський (хан) підкорив ногайців

Цього ж року перекопський хан підкорив ногайських татар і понад 40 тисяч (їх) привів до Перекопа на Дніпро.

Шляхетське право на міщан

Цього ж року була прийнята ухвала, щоб міський суд без гродського уряду не засуджував на смерть жодного шляхтича, навіть якщо того було б схоплено на гарячому; якби цю ухвалу було порушено, то бурмістра і двох райців треба було стратити.

Перекопський (хан) підкорив казанських (татар)

Року 1521 Махмет-Гірей, перекопський хан, з допомогою ногайських татар перейшов через Волгу з великою потугою, взяв у московита головне місто Казань і підкорив собі казанських татар. Коли ж московський князь хотів за це помститися, то перекопський хан, завзявшись на нього, випередив його і з 80 тисячами війська напав на його землю. Там він, перейшовши ріку Оку, і цю добре заселену частину його землі дуже швидко пограбував та спустошив і став за дві милі під столичним містом Москвою. Хан чекав, що йому дадуть битву, але не дочекався і з великою кількістю полонених, котрих налічувалося 300 тисяч, відійшов, посікши дітей та старих людей, і продавав решту полонених пізніше у Кафі на вічну неволю до Туреччини.

Він же поплондровав Москву

Перемир'я з московським (князем)

Року 1522 Василь відправив своїх послів до Вільна, до короля Сигізмунда, просячи перемир'я на п'ять років, що було йому дозволено.

Народилася Анна, стара королева

Року 1523 народилася польська королева Анна, ця стара пані, вважай, свята.

Знайдено скарб у краківському колегіумі

Цього ж року в Кракові колегіати, ламаючи мур у колегіумі, знайшли у мідній коновці скарб, де були самі персні та великі португальські золоті. Але той чоловік, який це знайшов, взяв собі частину, перш ніж розповів про це.

Заволзькі татари розбили перекопського хана

Цього ж року навесні перекопський цар Махмет-Гірей виступив з великим військом, прагнучи підкорити собі заволзьких татар, але вони порозумілися з іншими татарами, які жили ще далі, над морем Британським (brytańskim) та Каспійським. Завівши його у тіснину, де Волга впадає до Каспійського моря, вони дали йому битву, розбили орди і самого вбили. Після цього черкаський староста Остафій, який за рік перед цим потрапив у полон під час битви з татарами, // (с. 93) втік з Перекопа і повернувся до Черкас.

Турки взяли замок Сверин

Турки теж, не бажаючи сидіти без діла, взяли міцний замок Сверин (Sweryn) на лівому боці Дунаю у Валаській землі, на кордоні з угорцями й Семигородською землею. У Татарській землі на місці Махмет-Гірея

з волі турецького султана було посаджено Саадат-Гірея (Sedetkierej). Цей тут же офірував із приязню королеві Сигізмунду свою готовність виступити проти кожного ворога, однак король, приймаючи цю приязнь, не до кінця довіряв йому, бо то непевні люди.

*Саадат-Гірей,
перекоп-
ський хан*

Року 1524 одразу ж навесні 12 тисяч турків, між якими було чотири тисячі білгородських татар та інших, напали на Поділля. Вони спалили багато сіл і містечок. Між іншими спалили й Зіньків (Zuńkow), містечко Станіслава Одровонжа, але замок наші оборонили. Діставали й Красилова, але там їм дали непогану відсіч. Король розіслав віці шляхті, але вони не могли так швидко бути наготові, тому проти ворога виступили тільки наймані вояки та панове зі своїми дворами. За ними виступили гетьман Миколай Фірлей, графи з Тенчина, Тарнова, Вишніча, також старости зі Львова, Кам'янця, Буська та інших замків. Усі палко прагнули битви, але турки, почувши про це, відступили від них і прийшли під Рогатин. Коли ж їм не хотіли видати з міста турка-в'язня, вони стали добувати містечка. Міщани, бачачи, що турки проломлюють паркани, втекли до укріпленої церкви, з якої, мужньо боронячись*, // (с. 94) дали під керівництвом Сенявських потужну відсіч туркам. Один турецький кіннотник виїхав там на герць і виманював наших. Проти турка виїхав Миколай Замойський і вбив його. Деякі ж, рушивши попереду війська з Яном Тарновським, заскочили турецький загін під дібровою понад болотами. Розгромивши його, наші ротмістри громили інші турецькі полки над Дністром. Завдяки цьому було приведено немало турецьких полонених, котрих закували в кайдани.

*Турки
на Поділлі*

*Турки
під Рогатином*

*Мужність
Миколая
Замойського*

Зразу ж після турків прибуло 40 тисяч татар, які переправилися через Дніпро. Вони також чинили шкоди, палили, брали (здобич), пройшли львівські передмістя і стали кошем біля Мостиська. Там став з військом Аслам-солтан, двоюрідний брат перекопського хана, і пустив у загони 30 тисяч татар. Вони заподіяли великі шкоди в різних сторонах, попалили села й містечка, забрали багатьох людей. Під замком Прухніком їх трохи погромили і тоді знайшли серед них жінок, котрі, поголивши собі голови, сиділи на конях у чоловічому вбранні як чоловіки; також чимало татар порубали косами селяни.

*Татари
біля Львова*

*Серед татар
діви у голо-
вігому одязі*

Король Сигізмунд, почувши про татар у Русі, наказав виступити проти них шляхті Малої Польщі, а сам поспішив до Сандомира. Татари ж, почувши, що проти них виступив король, почали відступати. Деякі наші старости й ротмістри, наздоганяючи їх, більшість із них розгромили і відбили у них чимало в'язнів. Довго потім татари не бували в руських краях, і завдяки цьому напівпустошені руські краї були добре відбудовані й заселені.

*Татари
розбиті*

Цього ж року турки послали задля перемир'я своїх послів до угорського і чеського короля Людовіка. Король Сигізмунд вів його до того,

*Угорська
історія*

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 152 оригіналу).

Угорці погорджують перемир'ям

щоб він уклав мир із турком, який йому офірував сам же турок. Але угорці були так засліплені, що не тільки погордили миром від турка, такого могутнього сусіда, володаря Греції, Азії, Сирії, Єгипту та Аравії, а ще й повідрізали носи й вуха його послам і так відправили їх до їхнього пана. Довідавшись про це, король Сигізмунд не схвалив цього вчинку угорців. Людовік радий був би послухати Сигізмунда, але перед очима нещастя, яке збиралося на них, дав себе ввести в оману угорцям. Останні ж палко вмовляли його дати битву турку, посилаючись на часи короля Матіаша, який воював одночасно і з турками, і з християнським імператором, і з венеціанцями, довівши могутність угорського королівства. Тоді турецький султан Сулейман, побачивши, що угорці погорджують перемир'ям, і будучи дуже ображеним через насильство та каліцтво, заподіяні його послам, приготував велику потугу проти Угорщини.

Турок взяв Вараждин і Вілляк

Маючи сто тисяч війська, він прийшов до Угорщини на ріку Саву, // (с. 95) поволі через неї переправився, став брати замочки та містечка, захопив спочатку могутній замок Вараждин понад Дунаєм, а потім і містечко Вілляк, де лежать мощі св. Яна Капістрана. Потім він зі своїми військами перейшов ріку Драву і став табором під містом Мохачем, яке стоїть над Дунаєм. Він поставив гармати у три ряди і з усіма силами чекав на угорського короля Людовіка. Людовік, побачивши, що діється, виступив із кількома тисячами війська з Буди. Потім прийшло до нього три тисячі кінного та пішого війська від австрійського ерцгерцога Фердинанда, сестра якого Марія була дружиною короля Людовіка. Прибув йому на допомогу з півтори тисячами польського війська поляк Ленарт Гноїнський. Прибували зі своїми почтами і угорські панове, однак не так швидко, як того хотів король Людовік і як вимагала сама справа. Коли ж він прибув під Мохач, то мав ледве 30 тисяч війська.

Військо Людовіка, угорського короля

Битва з турками

А турецького війська було 300 тисяч. Там же вони стали один проти другого. Сулейман наказав відкрити по угорцях такий потужний вогонь, що одразу, вважай, вся угорська піхота була вражена (кулями та ядрами) і розбита. Коли ж наступала угорська кіннота, то так мужньо почала битися з турками, що розгромила перші загони і дійшла аж до яничар, і билися вони вже перед очима самого султана Сулеймана. Бачачи це, Сулейман наказав подати швидкого коня і вже ось-ось мав тікати. Тим часом він наказав знову відкрити потужний вогонь, не шануючи ні своїх, ні чужих. Коли ж розпочалася ця стрілянина*, // (с. 96) лави угорців стали змішуватись і рватись, чимало їх тоді лягло трупом; до того ж вони ніде не бачили короля, котрий під час битви був у середньому загоні. Коли ж угорці побачили позад себе, що палає їхній табір, то подумали, що турки оточили їх звідусіль, і кинулися тікати хто куди. Вони побігли двома шляхами: одні – до гір, другі – до Дунаю, коротшою, але небезпечнішою дорогою. До Дунаю тікав і король Людовік, там і загрузнув із конем в одній болотистій низині. Там же поміж трупами і

Угорського короля вбито

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 155 оригіналу).

знайшли його, вже мертвого. Тоді дуже багато угорців загинуло не тільки на полі бою, але й втопилось, було стоптано кіньми, в т. ч. два архієпископи, п'ять єпископів, значних людей. Графів же і значних панів (freiherrów) загинуло багато, мало хто з них утік. Там же було зарубано і Гноїнського, його знайшли свої й поховали. Султан Сулейман розбив доценту короля Людовіка з військом, і, як кажуть, він і сам шкодував через такий занепад угорців. Потім він зі своїм військом прийшов до Буди. Місто було спалене, а замок, прекрасно укріплений та оздобний, невдовзі був підданий йому німцями, котрих там було вісімсот. Німців випустили з одного боку (замку), а з другого боку вони були перебиті турками з Буди. Турок повернувся до Альби, поставив також свої гарнізони у Вараждині та інших замках, після чого з тріумфом повернувся до Константинополя. Угорці ж знайшли тіло свого пана і з великим плачем поховали його у Белграді, де ховають угорських королів. Потім австрійський ерцгерцог Фердинанд був обраний і коронований королем чеським і угорським. Цей потім звільнив Буду і дуже допомагав угорцям*, // (с. 97) але все це розірвала незгода з його братом Яношем, на допомогу якому турецький султан Сулейман з 200 тисячами війська прийшов до Угорщини проти Фердинанда, вигнав з Буди німців і віддав її королю Яношу. Потім він рушив до Відня й обложив його на землі й на воді; спалив мости на Дунаї, вкрив своїми військами всі поля довкола Відня. У Відні було п'ятнадцять тисяч німецького війська, котрі Фердинанд послав до Відня перед самим приходом Сулеймана. І все, що у віденському мурі туркам вдавалося за день пробити, німці вночі відновлювали. Потім вони залишили незакритою одну дірку в стіні, біля котрої багато турків схопили (у пастку) й розбили; під Віднем загинуло аж до 80 тисяч турків. Сулейман, облишивши штурми, мусив зі своєю неславою відступити до Буди, а звідти – до Константинополя. Все це діялося в Угорщині в період з 1524 до 1530 року. Але повернімося до справ коронних і литовських.

*Турки
взяли Буду*

*Турецький
султан
під Віднем*

Року 1525 о другій, третій і четвертій годині дня на небі з'явилося п'ять сонць. Два сонця біля власне сонця, між сходом та півднем, наступні два – далеко від них між заходом та північчю. Люди вбачали у цьому зміни в Угорській Короні та багато інших християнських війн, котрі (дійсно) сталися невдовзі. Бо цього ж місяця в Італії французький король Франциск був схоплений уночі іспанськими та німецькими жовнірами і кинутий у в'язницю. Потім, давши заручниками двох своїх синів, був випущений на волю.

*Французького
короля
схоплено*

Папа Климент VII, почувши про славні битви та звитяги короля Сигізмунда над поганцями, турками, татарами, молдаванами й москвою, послав йому коштовну шапку та освячений меч, благословляючи його і бажаючи більших тріумфів. Посла було вдячно прийнято, вшановано, обдаровано та відправлено.

*Папа
послав
Сигізмунду
меч і шапку*

* Див. ідентичний малюнок у кн. II (с. 52 оригіналу).

*Перекоп-
ських ханів
змінено*

Цього ж року після смерті перекопського хана Махмет-Гірея татари обрали на його місце Сат-Гірея (Setkierceja), котрий був вихований у Туреччині і був не такий жорстокий. Але потім вони його знову вигнали, а за правителя прийняли собі його брата Іслама (Oslama). Але турецький султан, знаючи мужність і діяльність Іслама і думаючи про життя Іслам-солтана, призначив на цю державу Саадат-Гірея (Sedytkierceja), брата Сат-Гірея. Коли ж Іслам-солтан довідався про це з листа своїх приятелів з Туреччини, то втік до короля Сигізмунда, просячи через своїх послів, щоб він дозволив йому розташуватись у полях над Дністром із 70 тисячами своїх людей в разі, якщо турецький султан зі своїми людьми чинив би йому ворожі дії. Він прагнув зі своїми людьми йти проти кожного королівського ворога, називав своїм батьком короля Сигізмунда, // (с. 98) прагнув, щоб король ставився до нього як до свого сина і мав його у своїй обороні. Послам була дана відповідь від короля Сигізмунда, що король Сигізмунд приймає за сина хана Іслам-солтана і бажає йому всілякого щастя. Шкодує з того, що турецький султан до нього незичливий, і якщо хан зазнаватиме від нього якоїсь кривди, то король хоче дозволити хану безпечно мешкати у своїй землі над Дніпром і по можливості хоче задовольнити його всім необхідним. Ця відповідь, віднесена Ісламу послами, була дуже вдячно прийнята.

*Король
приймав як
сина
татарського
царевича*

Цього ж року султан, прагнучи мати із Сигізмундом добру приязнь і спільну любов, уклав з ним вічний мир і на знак своєї дружби, котру називає золотою прикрасою, прислав йому ланцюг із дорогоцінними каміннями та гербом золотого агнца.

*Селянська
війна
в Німеччині*

Цього ж року в Німеччині повстали селяни проти своїх панів, як духовних, так і світських; тоді вони вбили багатьох єпископів та панів. Вони хотіли від своїх панів, щоб вони самі обирали собі ксьондза і тримали лютеранську віру; щоб не давали десятин снопом, а тільки чистим збіжжям; щоб люди були вільними і не утискалися своїми панами, особливо ж віддавши їм свою повинність. Отже, щоб ліси, місця рибальства, ріки, звір не заборонялись їм панами, бо все це вони мусять дорого купувати у панів, бо (навіть) не можна їм звіра з власного збіжжя вигнати. Якщо ж котрийсь з них помре, то щоб ніхто нічого не забирав у їхніх дітей. Потім цих селян було розбито.

*Мазовія
повернена
до Корони*

Року 1526 по смерті мазовецьких князів Станіслава та Яна їхнє князівство було приєднане до Корони.

*Татари
в наших
країнах*

Року 1527. Двадцять шість тисяч татар з наказу турецького султана через води, замерзлі ріки та озера вдерлися до Литви. Вони заподіяли чимало шкоди біля Пінська, потім прийшли до Белзької та Люблінської земель, грабуючи й палячи; а завдяки морозам їм скрізь було легше ріки та болота пройти, як по твердій землі. Один загін прийшов під Скоківку, замок холмського підкоморія Щенсного Замойського, на який військо із замку здійснило вилазку. Через це поганці відступили до гаю, котрий росте на тому ж острові, а за ним болотиста ріка Вепшец

і болото. Затиснені у цьому місці, вони мусили великою кров'ю заплатити за свою жорстокість, а інші якнайшвидше тікали зі здобиччю. Костянтин, який в той час прибув сюди з Волині, день і ніч гнався за ними і під Каневом, де татари розгостювались, так вдарив на них на світанку, що й не допустив їх дістатися до коней. І хоч вони, будучи пішими, досить довго стріляли з луків, але врешті були розбиті й розгромлені так, що ледве кому вдалося втекти, а вся їхня здобич була повернена. Там Костянтин помстився // (с. 99) за сокальську поразку, взяв у полон сімсот татар і визволив 40 тисяч християнських полонених. Коли пізніше князь Костянтин в'їхав до Кракова з татарськими в'язнями та прапорцями, то отримав від короля велику шану та подяку.

*Татари
розбиті
волицями*

З Москви теж був тоді задля перемир'я посол у супроводі ескорту до 400 кіннотників. Отримавши перемир'я на шість років, він від'їхав.

*Москов-
ський
посол*

Року 1528 під Кам'янцем королівські ротмістри Язловецький із Стрицьким розгромили тисячу татар.

Наприкінці цього року хмельницький староста Прецлав Лянцкоронський і черкаський (староста) Остафій разом з вінницьким та брацлавським старостами пішли під Очаків з-понад десятком сотень кінноти поляків та русинів (rusaków), де мали три щасливі битви з татарами і пригнали до своїх домів 30 тисяч бидла і п'ятсот коней.

*Наші під
Очаковом*

Цього ж часу в Радомі, в Бранкові, народилося небачене людське чудовисько, яке мало голову лева, кошлаті груди, скреготало зубами, гарчало страшним голосом; жило вісім годин.

Чудо

Року 1529 деякі наші подільські панове, як-от: Язловецький, Сенявський, Лятальський та інші, котрі стояли з ротами на подільському кордоні, знову виступили в похід до Очакова, маючи тисячу кінноти. Вони не знали, що Іслам-солтан, котрому король Сигізмунд дозволив жити у своїй землі над Дніпром, майже в цей же час, на їх нещастя, помирився зі своїм братом і дістав від нього в уділ Очаків. Вони, натрапивши на татар Іслам-солтана, кількасот їх розбили, забрали їхніх коней і прийшли під Очаків. Іслам-солтан вийшов потім з міста і став їх питати про те, чому вони йому, побратимові свого пана короля Сигізмунда, чинять кривду. Вражені цим і боячись свого пана, бо знали, що король мав Іслам-солтана за приятеля, склали зброю і на його жадання повернули йому забрані коні, кажучи, що таке трапилось через помилку, бо не знали про його примирення з братом і те, що йому дістався Очаків. Потім Іслам-солтан по-приятельськи запросив до себе в Очаків для побратимства Язловецького, старшого над цим військом. Язловецький повірив цьому запрошенню, хоча інші мали сумнів. Коли ж Язловецький в'їхав до Очакова, татари раптово напали на наших і, оточивши їх на конях, почали осипати стрілами. Поляки стали одразу ж вкриватися щитами, доки не примчав Іслам-солтан і задля припинення битви вбив кількох татар з лука. Але, не змігши їх вгамувати, відступив. Наші, бачачи, що не жарт, повернули коней до своїх кордонів, а Лятальський, який мужньо бився з татарами, потрапив до них у полон. Пізніше його

*Наші знову
під Оча-
ковом*

*Несподівана
битва*

*Язловецького
випустили*

брат, єпископ Ян, викупив Лятальського з полону. Після цієї битви Іслам-солтан, прагнучи довести, що це сталося не з його волі, // (с. 100) відпустив Язловецького. А це діялося в серпні, майже того самого дня, коли наших було бито біля Сокаля.

*Сигізмунд II
коронований*

Року 1530 Сигізмунд Другий був обраний на Литовську державу і за життя батька був коронований на королівство у десятилітньому віці. Потім була посватана йому за дружину Ельжбета, донька Фердинанда.

*Вільно
згоріло*

Цього ж року згоріло Вільно, ледве залишилася його третя частина; тоді ж згоріло багато храмів, як грецьких, так і римських. Також у Кракові згоріли вулиці Гродська й Каноніча.

*Татарські
посли*

Року 1531 перекопський хан Іслам-солтан висловив королю через послів свою приязнь, жадаючи від нього, щоб він йому послав тільки 15 тисяч червоних злотих, бо він не може втримати своїх уланів та мурз. Йому була дана шаноблива відповідь та обіцяні упоминки.

*Перекоп-
ський (хан)
обложив
Черкаси,
але нічого
не вдіяв*

Року 1532 Іслам-солтан, підбуривши заволзьких татар, почав битву з братом Сат-Гіреєм, але був ним розбитий і втік до Польщі, де король дозволив йому жити біля Черкас. Але Сат-Гірей, довідавшись про нього, став переправлятися з військом через Дніпро на Черкаси. Почувши про це, Іслам-солтан відступив до Польщі, а Сат-Гірей став здобувати Черкаси, маючи з собою від турка до півтори тисячі яничарів і понад п'ятдесят гармат. Коли ж, потужно штурмуючи місто протягом тринадцяти днів, він нічого не міг йому вчинити ні вогнепальною зброєю, ні вогнем і взагалі даремно втратив багато війська, бо черкаський староста Остафій мужньо боронився, він послав до Остафія, щоб той приїхав до нього для приятельської розмови, але Остафій не довіряв йому. Коли ж він про це попросив вдруге, Остафій погодився, але за умови, що кілька значних осіб пошле до нього у замок як заручників. Коли це було вчинено, прибув до нього, і там вони побраталися, ївши й пивши. Невдовзі після цього було дружнє посольство до короля від обох братів, від Іслам-солтана і від Сат-Гірея, і їх теж приязно було прийнято.

*Похід
Сулеймана
на Угор-
щину*

Цього ж року турецький султан Сулейман зібрав усю свою потугу, попросився з матір'ю, відправив своє поганське набоженство і виступив з Константинополя, прагнучи відігнати короля Фердинанда від Угорського королівства. Потім, почувши про більше, ніж сподівався, християнське військо, пішов до Буди, а 12 тисяч своїх турків відправив на плундрування Австрійської землі. З ними зустрілися в бою три тисячі польського найманого війська, покладали трупом на полі бою дев'ять тисяч турків і отримали велику славу. І угорці та німці громили турків, де тільки могли. Сулейман, бачачи що йому не щастить, рушив назад. // (с. 101)*

*Поляки
розбили
турків*

*Загорода
татарам
до руських
земель*

Року 1533 відбувся сейм у Пйотркуві, на котрому між іншими сеймовими справами питали черкаського старосту Остафія про те, яким

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 152 оригіналу).

чином можна запобігти чиненню татарами шкоди. Він радив, щоб на Дніпрі постійно тримали дві тисячі війська, котре б боронило на чайках від татар переправи до нас, а ще кількасот кінноти з тим, щоб їх забезпечували провіантом. Оскільки на Дніпрі є багато чималих островів, то на них треба будувати міста й засновувати замки. Ця порада сподобалася всім присутнім, однак нічого не сталося. Інші радили там же на Україні заснувати й рицарську школу, але що ж, коли на словах, як на цимбалах, а на ділі, як на талалайці.

У цей же час перекопський хан Іслам-солтан доценту розгромив московське військо над рікою Окою і рушив назад з великою здобиччю. З цією новиною він тут же послав до короля і просив про жолд. Після відправи його послів трохи забарилися з упоминками, він уже приготувався йти через Дніпро. Коли ж його зустріли з упоминками, то він знову пішов на Москву і вчинив багато шкоди.

Іслам-солтан розбив Москву

Року 1534 москва з великим військом рушила на Литву. Наші, довідавшись про це, дали їм битву біля Стародуба і доценту розгромили московські війська. Потім під Радогощем вони вбили тисячу москви, було взято у полон воєводу із замку разом з дружиною та дітьми.

Тоді два значних чоловіка з Москви, Іван Концький // (с. 102) і Більський, втекли до короля Сигізмунда, обидва були вдячно прийняті і згідно зі своїм станом забезпечені маєтностями у Литві й допущені до найтаємніших нарад.

Втікачі з Москви до короля Сигізмунда

Цього ж року 10 тисяч татар несподівано напали на Волинь. Там вони вчинили великі шкоди, спалили передмістя Заслава і з 15 тисячами полонених відійшли назад.

Татари на Волині

Року 1535 москва трьома військами відомими шляхами через болота й води вдерлася до Литви, спалила Вітебськ і Полоцьк і так глибоко увійшла до Литви, що вже сперлася на Брацлав, що за вісімнадцять миль від Вільна. Вони хотіли йти на Вільно, але довідавшись, що там перебуває король і що він не без війська, пішли назад. Гетьманом був там Овчина, опікун московського князя, котрий був такий жорстокий, що наказував саджати на палі малих дітей. Король, почувши цю новину, підняв литву і наказав, щоб вона перекрила шлях ворогам, але ті першими перетнули свої кордони. Оскільки взимку нашим не пощастило, то вони на літо краще підготувалися. Вони взяли московський замок Гомель, потім – Стародуб, у котрому було оточено і взято в полон московського гетьмана Овчину, також Сицького (Syczkiego), Количова й багатьох інших, про що ширше свідчить історія в першій книзі (с. 122).

Московська жорстокість

Року 1536 Сигізмунд Август у день св. євангеліста Марка присягнув Литві на дотримання її прав і вольності.

Август присягає Литві

Року 1537 на краківському сеймі було ухвалено посполите рушення руських земель проти раптового прикордонного ворога, але не відбулося через незгоду панів та шляхти.

*Війна з Молдаванами
Спалено краківську міщанку*

Року 1538 була значна війна з молдаванами, під час якої наших розбили біля Серету.

Року 1539 краківська райчиня Катажина Мальхерова, зваблена євреями, погордила християнською вірою; це трапилося частково через хворобу голови або з розпачу, бо все чинилося з поради. Оскільки ж її неможливо було відвести від помилки, то була засуджена краківським єпископом Петром Гамратом на смерть, на яку йшла так сміливо, неначе на весілля. Її спалили посередині краківського ринку.

Єврейська безгесність

Року 1540 християни були побуджені сектами до сварок за християнську віру; через це євреї чимало християн у нас звели на єврейську віру й обрізали. А щоб вони у цьому не каюлися, їх висилали з Корони до Угорщини, а потім до Туреччини. Як наслідок, коли король Сигізмунд наказав краківському воєводі та старості чинити інквізицію серед євреїв, то євреї через це // (с. 103) шукали захисту в турецького султана, просячи його про листи з клопотанням до короля, щоб євреям було вільно їздити до Туреччини. Турецький султан сказав, щоб вони цього не просили, але трохи почекали, бо я, каже, скоро там буду і вижену християн, а вам учиню мир і скрізь відкрию (для вас) вільний шлях. Король Сигізмунд як християнський володар так з цього зрозумів, що завдяки частій та суворій інквізиції це (сектантство) мусило швидко затихнути й припинитися. Отак непогано почав сатана розставляти свої прапорці.

Клопотання у справі віри

Татари на Русі Претвич громить татар

Року 1541 татари, вдершись на Русь, вчинили великі шкоди біля Вінниці та інших міст. Барський староста Бернат Претвич, гідний пам'яті від усіх поляків, погнався за ними з невеликою кількістю козаків та черемисів і аж під Очаків прийшов за татарами. А ці вже вели людей, взятих у ясир, до кораблів, які стояли на воді, щоб продавати їх у Кафі в неволю. Він плакав, дивлячись на їхнє горе, і сказав: «Скільки стане сил, буду вас рятувати». І він за це добряче помстився: порубав та потопив татарських дітей і дружин, коли ті втікали на воду, інших же черемиси постріляли у воді, як качок. Претвич же без втрат і зі здобиччю повернувся додому й це саме вчинив і на другий рік.

Турки взяли Буду

Цього ж року, 26 серпня, турецький султан з новими військами прийшов до Пешта й Буди, розгромив німців на землі й воді, взяв Буду, до якої впустив яничар. Тоді настав уже, вважає, кінець Угорської землі.

Посли ведуть переговори з турками про кордони

Року 1542 на Поділля були послані для переговорів послы із землі Коронної і Турецької держави. Року 1543 був великий мор у Кракові, й людей померло, як кажуть, двадцять тисяч.

Четверне затемнення

Року 1544 було четверне затемнення: два сонця і два місяці, чого раніше ніколи не бувало. Однак про цей рік математики здавна казали й писали: щасливі будуть ті люди, котрі переживуть ці часи.

Померла королева Ельжбета

Року 1545, місяця червня, польська королева Ельжбета, дружина Сигізмунда Августа, котра два роки тому була дана за нього римським королем Фердинандом, померла.

Року 1546 з Польщі до Туреччини приїхали послы для переговорів щодо заспокоєння на кордонах як польських, так і молдавських: спочатку Станіслав Броневський, а потім Миколай Ціковський. Оскільки ж в Угорщині вараждинський єпископ Дьердь (Gerzy), котрий мав бути вірним опікуном королеви Ізабели, сам став чинити їй кривду, забираючи у неї по замочку, по державі, то до нього було послано з Польщі з попередженням щодо таких дій, і він потім скромніше себе поводив.

Миколай Ціковський – посол до турків

Року 1547 польський король Сигізмунд скликав на день св. Марціна сейм у Пйотркуві. Ухваливши про всі справи, які стосувалися оборони й потреб Речі Посполитої, він там же захворів // (с. 104) і був привезений до Кракова на санях.

Король Сигізмунд захворів і помер

Потім, у 1548 році, причастившись, король з великим жалем і в молитві покинув цей світ у святий день Великодня. Це був пан великої краси й сили. Історики, особливо Йоахим Бельський, пишуть, що він розривав кайдани, ламав підкови, говорив небагато, але глибоко. Був трохи гнівливий, але вмів таїти гнів у собі; був тверезим, поміркованим, носив довге волосся, бороду підстригав, влітку радо ходив без шапки, у трояндовому вінку, до війни не був охочий, за що мав велику приязнь від багатьох іноземних королів, на ворога не йшов (особисто), хіба що через велику кривду, і Господь Бог давав йому щастя. Він мав свого віку вісімдесят два роки. Королював 41 рік.

Життя короля Сигізмунда

По смерті Сигізмунда Першого на престол Польського королівства і Великого князівства Литовського вступив Сигізмунд Август. Він проводив суди, злагіднював Річ Посполиту, готувався дати відсіч ворогу, мужньо і мудро керував королівством, як про це достатньо говорилося у першій книзі. Достатньо писалося у першій книзі і про Генріка та короля Стефана, які панували після нього. Додам тут тільки те, чого не згадувалося там у розповіді про короля Стефана, а саме:

Сигізмунд Август, Генрік, Стефан Баторій

Єзуїтські колегіуми були засновані за часів цього короля Стефана у Семигородській землі, у Литві та Інфляндії.

Ця преславна у Семигородській землі фамілія Баторіїв тим особливо вшанована, що мало не сама тільки у цій державі зберегла святу католицьку віру і не пішла за чужими богами. Тому Бог і досі зберігає цю династію на королівстві. Тоді Стефан Баторій уважно перестерігав і особливо прагнув, ще будучи семигородським князем (wojewoda), щоб там був заснований *Орден єзуїтів*. Оскільки ж тоді це важко було здійснити, то через певні причини він відклав цей намір на майбутнє і аж тоді (реалізував його), коли його Господь Бог чудесно покликав на Польське королівство і зволив його на ньому ствердити. Пам'ятаючи, що *Орден єзуїтів* прибув до Польщі через вісім років по смерті св. Ігнація (Лойоли), що року Божого 1565 святої пам'яті отець Станіслав Гозій, вармінський єпископ і кардинал, у своєму місті Бранзбергу заснував власним коштом колегіум, а при ньому і семінарію кліриків.

Колегіум у Бранзбергу

З цього колегіуму виходили вчені та богобоязні священники, вони зміцнили це єпископство у католицькій вірі та добрих звичаях. Йдучи за прикладом цього св. пам'яті кардинала, плоцький єпископ Анджей Носковський, здобувши в Пултуську фундацію *отців Ордену єзуїтів*, заснував там колегіум того ж 1565 року. Також і віленський єпископ Валеріян, бачачи, // (с. 105) як ересі у Литві шкодять Церкві Божій, як різні секти єретиків нападали на (таїнство) каяття, на вшанування святих, на хвалебні церковні Дари, нищили образи святих, розкидали реліквії та святі мощі, псували костьоли, сміялися з відпустів душам, котрі в чистилищі, віднімали порятунок побожних людей і навіть як відьми з пекла змішували небо та землю і з усіх сил нищили справедливість, мир, все християнське набоженство. Це бачачи, єпископ Валеріян порозумівся з кардиналом Гозієм і впросив у генерала (єзуїтів) колегіум, який 1569 року почав фундувати ксьондз Балтазар Гостовінус, чех, з кількома іншими, і таким чином привів єзуїтів до Литви 1570 року. А щоб вони мали краще місце, славної пам'яті король Август по смерті іспанця Петра Руїза зволив подарувати їм фарний костюл св. Яна з навічним правом подавання, котре польські королі мали до цього часу. *Орден* не взяв жодних грошей та прибутків плебанських, але все залишив плебану, як і перед тим було, а сам утримує себе добровільною працею: проповідь, слухання сповіді, навчання простих людей. І протягом цих років з Божої ласки вони принесли значну користь. Цей же згаданий єпископ Валеріян надав і забезпечив колегіум певними прибутками. До більших надань дуже прилучилися щедрими милостинями зі своїх власних маєтностей інші побожні люди, особливо ясновельможні князі їх мость панове Радзивілли. Після цього єзуїти були так забезпечені (коштами) для утримування належних осіб і потрібних робітників, для заснування шкіл і освіти, що, крім шкіл, які називалися *гуманітарними (humanitatis)*, вони добре і достатньо читають філософію й теологію, надають титули магістрів та докторів тим, хто того заслуговує. А щоб це було належно стверджене, св. пам'яті папа Григорій XIII і безсмертної слави польський король Стефан надали віленському колегіуму такі права й вольності, які вже мають по всьому світі інші християнські академії; а щоб це було для авторитету академії, ствердили їх привілеєм.

Окрім бурси, яку ще за свого життя заснував єпископ Валеріян, а потім щедро підтримували деякі прелати віленського костюлу задля виховання певного почту дітей бідних литовських шляхтичів, виникла також папська *семінарія*, у якій виховується в науці чимало невинних юнаків різних націй; є при Академії і *семінарія* віленського єпископства, котру заснував і власним коштом змурував велебний в Бозі отець св. пам'яті кардинал Єжі Радзивілл, тоді ще віленський єпископ. // (с. 106) Він потім був краківським єпископом і помер у Римі. До цієї семінарії приймають тільки тих молодих людей, котрі знають литовську мову.

Колегіум
в Пултуську

Лютеран-
ський плід

Колегіум
у Вільні

Костюл
св. Яна дано
єзуїтам

Радзивілли
допомагають
віленському
колегіуму

Віленська
академія

Бурса
Валеріяна
Папська
семінарія

Єпископська
семінарія

Вони, здобувши тут побожність і потрібні науки, ставали священиками й обробляли й до користі приводили занедбану намісниками та ересю зіпсовану Христову риллю. Все це (праця єзуїтів) за Божим благословенням набуло дуже значного розмаху. Нехай же Господь Бог зі Своєї святої милості щедро благословить, як уже й почав, і робітників, і роботу на Своїй риллі.

Року 1571 познанський єпископ, вельми достойний Адам Конарський, заснував колегіум у Познані; там же 22 червня 1573 року завдяки зичливості міщан були відкриті школи *отців єзуїтів*, куди одразу ж вступило чимало молоді, як шляхетської, так і міщанської. Після того як Конарський упокоївся в Бозі, найдостойніший отець Станіслав Карнковський, гнезненський архієпископ, дав значні кошти цьому колегіуму, так само як і його мосьць ксьондз Лукаш Косцелецький, вже покійний познанський єпископ. Допомогли у цьому й поважні світські люди, особливо милостиві панове Опалінські, Петро і Анжей, великопольський генерал і славної пам'яті коронний маршалок. Після цього там уже й філософію з милості Божої добре читають, і є надія, що Познань, як Вільно, невдовзі буде оздоблена власною академією.

Познанський колегіум

Цього ж 1573 року, коли в Познані *Орден* відкрив школу, бере свій початок і школа в Ярославі завдяки зичливості й допомозі вельможної та побожної славної пані Софії Зеспрової (із Спрової) Одровонжовни, сандомирської воєводини, але діяти вона почала аж 1583 року.

Ярославський колегіум

Року 1574 згаданий отець, гнезненський архієпископ Станіслав Карнковський, у своїй святобливій достойності заснував Каліський колегіум, місце побожності, цноти й науки у Гнезненській дієцезії; здобував його і забезпечив робітниками для утримання колегіуму.

Каліський колегіум

На фундацію Люблінського колегіуму вирішили дати два значних сенатори, які тоді у поході в московській землі з королем Стефаном ризикували життям і маєтностями задля вітчизни. Один – св. пам'яті Бернард Мацейовський, котрий носив коронну корогву, а потім з Божої волі став луцьким єпископом, потім – краківським єпископом. Другий – Миколай Зебжидовський, який тоді командував жовнірськими ротами і нищив ворожі міста; потім він став люблінським воєводою, а нині є краківським воєводою. Повернувшись живими з війни, вони вирішили заснувати зі своїх власних маєтностей *єзуїтський колегіум* у Любліні, де нові ебїоніти звили гніздо своєї безбожності. // (с. 107) Вони (Мацейовський та Зебжидовський) потім щасливо довели цю справу до кінця 5 вересня 1582 року.

Люблінський колегіум заснували Зебжидовський з Мацейовським

Цього ж 1582 року ясновельможний князь на Олиці та Несвіжі Миколай Криштоф Радзивілл, нинішній віленський воєвода, який, покинувши єретицькі помилки, навернувся до віри, до католицької Церкви, та, побувавши у Єгипті та Сирії, повернувшись із Єрусалиму, заснував Несвізький колегіум, маючи на це згоду від (святого) отця,

Єзуїтський
костьол
св. Барбари
у Кракові
Полоцький
колегіум

папи. Король же, будучи у Кракові, дав тоді єзуїтам костьол св. Барбари на цвинтарі Діви Марії. Здобуваючи Полоцьк 1579 року, безсмертної слави король Стефан дав обітницю Господу Богу, що якщо він візьме замок, то заснує там для поширення католицької віри *єзуїтський колегіум* і дасть (йому маєтності), що й здобув з поміччю бога. Тамтешній колегіум дуже корисний людям, які відступили від Божої Церкви, але з Божої милості чимало з них визнають (католицьку віру) і повертаються до єдиної вівчарні Христової, за винятком тих, у котрих про спасіння й не питає.

Колегіум
у Колошварі

Майже тоді ж, коли король вів військо під Полоцьк, він для винищення ересі відправив до Семигорода, насамперед до міста Колошвар, роту духовних жовнірів. Потім, порозумівшись із отцем папою, заснував *семінарію* для виховання угорської молоді. Там багато людей, особливо з числа шляхетських синів, виховувалося в науках і побожності. Потім у Білгороді, тамтешньому столичному місті, де звичайно знаходиться (королівський) двір, вчинив так само.

Колегіум
у Білгороді

Вараждин –
католицьке
місто,
але у ньому
більше
єретики

Однак коли прийшло до Вараждина, що здавна було католицьким містом, і католики тримали на парафії св. Ідзі костьол, ворожі католикам єзуїти стали чинити інтриги проти єзуїтів. А це було 1587 року; тим часом настала смерть короля Стефана. Сигізмунд, молодий племінник Стефана, будучи єдиним дідичем, претендував на престол. Але угорці не захотіли його, доки він буде терпіти єзуїтів у своїй землі. Він, будучи католиком, не знав, що робити, довго мучився, вирішуючи для себе це питання, врешті мусив молодий юнак через тяжкий час тимчасово поступитися і догодити отим бунтівничим думкам своїх підданих.

Ще задовго до цього, одразу ж після вирвання Інфляндії з московських рук, король Стефан, бачачи як ця держава через нищення католицької віри потрапила до ворожих рук, старався з особливою пильністю, щоб повернути до Інфляндії віру, котру 60 років тому вигнали. Тому року Божого 1582 він заснував насамперед Венденське єпископство і прислав священників для костьолів у багатьох місцях.

Колегіум
в Ризі
Колегіум
в Дерпті

Додав до цього дві колегії *Ордену єзуїтів*: одну в Ризі, а другу у Дерпті; у Ризі передав навечно колегіуму два костьоли: св. Якова // (с. 108) та св. Марії Магдалини. А року 1583 у Дерпті спочатку з власних своїх коштів, а потім з портової комори забезпечив колегіум робітниками, які перед цим були задіяні на панській роботі. Надав також і фундацію, призначив у 1586 році три тисячі злотих на побудову нового колегіуму. Смерть короля перешкодила побудові колегіуму, але праця у робітників у винограднику Господньому підійшла аж до московських кордонів. У чому зволь, Господи Боже, благословити їм (довести цю справу) до кінця.

Помер
сповідник
короля
Стефана

Року Божого 1591, дня 2 березня, у Вільні помер *доктор теології* ксьондз Антоні Аріас з *Ордену єзуїтів*, який був родом з Іспанії, сповідник короля Стефана. Це був муж святоблого життя, котрий задля

своїх цнот і побожного життя був шанований і самими гонителями костюлу католицького римського. Його спочатку поховали у звичайному гробі поміж інших померлих ченців, але на велике прохання освіченого князя на Олиці й Несвіжі його могила пана Миколая Криштофа Радзивілла, віленського воєводи, було перенесено до каплиці благословенної Діви Марії, що у тому ж костюлі з правого боку, де читають послання.

Що діялося в інші роки, нині діється і буде діятися, я залишаю для описання іншими хроністами і т. д. Додам тільки і цим закінчу першу частину, що 1608 року дуже велику частину костей святих римських мучеників було перенесено і з великою пошаною прийнято до костюлів *Ордену єзуїтів* як у Польщі, так і у Великому князівстві Литовському.

*Польща
і Литва
славляться
чудесами
святих*

ЧАСТИНА II КНИГИ II,
у котрій міститься
опис провінцій та воєводств
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
І НАЙГОЛОВНІШИХ МІСТ

елике князівство Литовське

*Обшир-
ність
Литов-
ської землі*

розташоване при руському кордоні, що належить до Великого князівства Московського. Із заходу воно має Підляшшя, Мазовію, Польщу та Пруссію, які на півночі прилягають до Литви та Жмуді, а на півдні – до волинських та подільських країв. Це князівство дуже велике, включає багато князівств, держав та провінцій // (с. 109) з різними назвами. За часів великого князя литовського Вітовта його кордони сягали від Чорного моря (Еухуну) і Херсонесу Таврійського аж до заток Балтійського та Курляндського морів, до інфляндських та прусських берегів. Усе це князівство поділяється, як і Польща, на воєводства, повіти та провінції, в котрих шляхта проводить (окремі) партикулярні та земські суди. А ці повіти та воєводства можуть вважатися князівствами, бо колись було багато князів. Кожне воєводство має свій прапор, з яким іде на війну. Цей же герб використовують всі провінції та повіти, котрі знаходяться у цьому воєводстві, тільки власне воєводства мають найбільший прапор з двома кінцями, а повітовий прапор має зазвичай тільки один.

*Литовське
князівство
поділяється
на воєвод-
ства*

*Прапор
Великого
князівства
Литовського*

Насамперед – прапор Великого князівства Литовського з чотирма кінцями для відмінності від інших, має в собі 60 ліктів червоної китайки. У його центрі – власний герб, тобто чоловік в обладунку, який швидко мчить на білому коні, а над головою держить меч у правій витягнутій руці. На верхівці герба князівська шапка, а на другому боці прапора – образ у сонці Найсвятішої Диви Марії з немовлятком, з нашим Спасителем Господом Христом. Прапор найголовнішого гетьмана литовського рицарства теж має чотири кінці, лазурового кольору. З одного боку: герб Великого князівства Литовського, тобто чоловік в обладунку з мечем, у червоному полі, а на другому боці – образ святого Станіслава, краківського єпископа.

ВІЛЕНСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

Вільно – велике і пишне місто, це столиця всього князівства; воно лежить між горами над ріками Вілією та Вільною, від якої має свою назву. Воно оточене довкола муром і само є мурованим. У ньому два замки, збудовані особливим кшталтом за великий кошт: один стоїть на горі, а другий – в долині, недалеко один від другого. З одного боку зі сходу їх омиває ріка Вільна, а з другого – Вілія, і там ці дві ріки зливаються. Але Вільна є меншою, Вілія ж значно більша, це ріка судноплавна, котрою звичайно закупівлі й товари на човнах, які там називають віцінами, везуть з Вільна до прусського порту Гданськ. На цій річці є великий міст, мурований з обох кінців, // (с. 110) а зверху критий гонтами. Він збудований чималим коштом. Вода у річці прозора як кришталь.

*Опис
Вільна
Ріка
Вільна
Ріка Вілія*

У цьому місті близько сорока храмів римської та руської релігії, кам'яних та дерев'яних. Єпископський престол знаходиться у кафедральному костьолі св. Станіслава. Руський митрополит має свою кафедру у великій руській церкві Найсвятішої Диви, яку вони називають Пречистою. А всього у Литовському князівстві чотири римських єпископства: Віленське, Жмудське, Київське (Kijowskie) і Яновське, крім тих, що на Волині, тобто Київського і Луцького. Крім того, налічується сім найзначніших пробощств, або ж фар, які заснував і обдарував Владислав Ягайло, котрий Литву охрестив: Вількомирське, Мишогольське, Неменчинське, Медницьке, Кревське, Оболецьке і Гайське. Архієпископ, котрий є старшим над згаданими литовськими єпископами, має свою резиденцію у Львові, у головному руському місті. Руських владик також сім: Полоцький, Володимирський, Луцький, Пінський, Київський, Перемиський та Львівський, який також титулується митрополитом. Але про цих і про руську релігію буде сказано нижче при описі руської та московської земель.

*Римські
єпископства
в Литві*

*Руські
владики*

Віленське воєводство має червоний прапор з двома кінцями, містить 35 ліктів китайки. На одному боці у білому полі зображено герб Великого князівства Литовського. На другому боці «Колюмни», древній герб шляхти, котра з Палемоном прийшла з Італії до Литви. Між цими шляхтичами найголовнішими були: Проспер Цезарінус з герба «Колюмнів», Довсирунг (Doksrkong), що був з герба «Гіпоцентавра», і Юліян Урсинус, тобто той, який мав на гербі ведмедя, і Гектор з герба «Рожі». Всього ж їх було, як пишуть, до п'ятисот (шляхтичів) [?].

*Шляхта
прийшла
до Литви
з Італії*

У цьому воєводстві є три найбільші провінції, або повіти: Ошмянна, Брацлав (Bratyslaw) і Вількомир, і кожна з них має власний прапор, з яким виходить на війну.

Ошмянна, дерев'яне містечко за сім миль від Вільна. Цей повіт досить великий, у ньому чимало // (с. 111) королівських та шляхетських містечок. Червоний прапор подібний до віленського, але має один кінець, а герб на ньому Великого князівства Литовського.

Вількомир – дерев'яне містечко на рікою Свентою. У ньому є судовий двір, де відбувається шляхетський суд. На високій горі був замок, але його прусські хрестоносці спалили, про що ми вже писали. Тепер на цій горі згідно з судовим декретом відправляє там засідання, розбиваючи там свої намети. Це велика провінція, яка простяглася на двадцять п'ять миль, у котрій чимало королівських, шляхетських і духовних містечок. Має червоний прапор, на одному боці якого герб Великого князівства Литовського, а на другому – образ св. архангела Михаїла.

Брацлав – дерев'яне місто, що лежить біля озера, за двадцять миль від Вільна. При ньому стоїть замок на високій горі. На війну брацлавська шляхта виходить з червоним прапором з гербом Великого князівства Литовського.

Казня – кам'яний замок і дерев'яне місто, яке лежить над однойменною рікою за дві милі від Брацлава.

Дрисвят – це замок над широким однойменним озером, який лежить за п'ять миль від Брацлава.

ТРОЦЬКЕ ВОЄВОДСТВО

Старі Троки – це дерев'яне місто, яке колись було обнесене кам'яною стіною, руїни якої ще збереглися, але його кам'яна забудова була зруйнована пруськими хрестоносцями. Воно розташоване за п'ять миль від Вільна. Його замок стоїть посеред озера над рікою Вакою за чотири милі від Вільна; він прекрасно укріплений, мурований. У цьому воєводстві чотири великих та значних повіти: Гродненський, Ковенський, Лідський та Упітський. Нові Троки – це дерев'яне місто, у якому є кільканадцять кам'яниць і кілька мурованих костьолів; посеред озера стоїть мурований замок, який чудово надається для оборони; цей замок стоїть над рікою Вакою у чотирьох милях від Вільна. У цьому воєводстві чотири великих і значних повіти: Гродненський, Ровенський, Лідський, Упітський.

Гродно – це дерев'яне місто і мурований замок на пагорбі, яке лежить над рікою Німаном. Ця слава ріка судноплавна, нею везуть товари з Литви до Гданська. Цей повіт охоплює дуже велику територію, яку раніше вважали князівством. Прапор лазурового кольору з одним кінцем, такий самий, як і Великого князівства Литовського, тут зображений вершник в обладунку з мечем і т. д.

*Троцькі
повіти*

Ковно – це велике дерев'яне місто, яке лежить над славними ріками Німаном та Вілією, у ньому чимало дерев'яних будинків. // (с. 112)
На пагорбі між обома ріками стоїть старий мурований замок. На війну шляхта виходить під земським лазуровим прапором.

Ліда – дерев'яне повітове містечко, яке має мурований замок, де звичайно відбуваються шляхетські суди. Земський прапор лазурового кольору.

Уніта є провінційним дерев'яним містечком; повіт великий, до нього належить чимало містечок. Воно теж, як і інші повіти цього воеводства, має прапор.

Прапор Троцького воеводства має два кінці, містить 35 ліктів китайки лазурового кольору; на ньому зображено герб Великого князівства Литовського: у червоному полі вершник в обладунку з мечем.

МІНСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

Мінськ – це велике дерев'яне місто, замок збудований з дерева, але природою і вигідним місцем він достатньо укріплений, оточений глибоким ровом, котрий наповнює водою ріка, багата густо поставленими млинами. Прапор цього повіту червоного кольору з двома кінцями, у білому полі зображено вершника в обладунку з мечем. У ньому тільки один Речицький повіт, який має такий самий прапор, тільки з одним кінцем.

Кейданів – це замок з містечком, який розташований за 25 миль від Вільна.

Радошковичі – це замок з містом. Тут польський король Сигізмунд Август у 1568 р. переписував своє понад стотисячне військо проти московитів.

Борисов – це дерев'яне місто, його замок досить укріплений баштами й парканами, бо між парканами набита земля, камінь та інший матеріал задля кращої протидії ворогу. Ріка Березина протікає довкола замку, що стоїть за сорок миль від Вільна. Це місто розташоване біля московського кордону. Власного прапора воно не має, але в ньому завжди перебуває воєнний гарнізон через небезпеку ворожого нападу.

Логойськ – це місто і дерев'яний замок, які розташовані за вісім миль від Борисова.

Свіслоч – замок з містечком над однойменною рікою.

Бобруйськ – замок з містом над рікою Березиною.

Одруцьк – дерев'яний замок на високій горі. Він колись вважався князівством, але тепер чимало руської шляхти має звання цього князівства.

НОВГОРОДСЬКЕ ВОЄВОДСТВО // (с. 113)

Новгородок – велике дерев'яне місто, колись було столицею удільних князів, але тепер це князівство перетворене на воєводство. Прапор з двома кінцями червоного кольору, такий самий, як Великого князівства Литовського: чоловік в обладунку на білому коні з мечем. Воно має два повіти: Слонімський та Волковийський.

Слонім – дерев'яні місто й стіни навколо нього, колись це було удільне князівство литовських князів, і разом зі своїми волостями воно вважалося князівством, але потім перетворене на провінцію. Використовує червоний прапор Великого князівства Литовського з одним кінцем.

Волковийськ – широке місто, у ньому є судовий двір, де розглядаються шляхетські справи.

Мстислов – дерев'яні місто й замок, розташовані на рівнині посеред болотистого ставу, на місці, яке укріпила сама природа, за дві милі від Волковийська.

Новгородське воєводство зі згаданими повітами містить чимало королівських і шляхетських містечок.

БЕРЕСТЕЙСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

Берестя – велике дерев'яне місто, яке розташоване на литовському кордоні з Підляшшям. Воно має при собі широкий дерев'яний замок, укріплений природою та вигідним місцем, його вигідно омивають дві ріки: одна – Буг, друга – Мухавець.

Використовує прапор Великого князівства Литовського, лазурового кольору, з двома кінцями; у червоному полі вершник в обладунку і т. д. У ньому один повіт, але великий і прекрасний, це – Пінський.

Пінськ – досить велике дерев'яне місто над рікою Прип'яттю. Ця ріка, пробігши через багато руських містечок, впадає у Дніпро – річку, славу в усій Сарматії.

Це місто зі своїми волостями колись шанувалося як князівство, але було захоплене великим князем литовським Гедиміном і дане удільним князям литовським. Тепер воно перетворено на провінцію. Шляхетський прапор цього повіту лазурового кольору, має такий вигляд, як і прапор Великого князівства Литовського: чоловік в обладунку і т. д.

Прип'ять (Регерет) – замок і місто над однойменною рікою, розташовані на зручному місці.

Інші руські воєводства та повіти, котрі належать до Литви: Волинь, Київ, Мстислав, Вітебськ, Полоцьк і т. д., будуть подані у третій книзі при описі Русі. // (с. 114)

ЖОВНІРСЬКІ АРТИКУЛИ
У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ,
УХВАЛЕНІ НА ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕЙМІ
І ЗАТВЕРДЖЕНІ ТА ДАНІ РИЦАРСЬКИМ ЛЮДЯМ
ЯСНОВЕЛЬМОЖНИМ ПАНОМ ГРИГОРІЄМ
ХОДКЕВИЧЕМ, ВІЛЕНСЬКИМ КАШТЕЛЯНОМ,
НАЙВИЩИМ ГЕТЬМАНОМ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО, МУЖЕМ, ГІДНИМ ВІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Ласкавому читачу

Ласкавий читачу. Ти знайдеши тут жовнірські статуту, які були ухвалені на вальному сеймі Великого князівства Литовського, котрі якомога стисло з найбільшою старанністю описані охоче офіруємо. Ти, прийнявши цю нашу вірну працю, сподівайся від нас більших справ.

Артикул перший.

Кожен, хто зобов'язався служити його королівській мості, має неодмінно перебувати на службі до обумовленого часу. Якщо ж далі жовнірська служба буде оголошена й продовжена, а жовнір не має охоти далі служити, а на першій частині (її) не погодиться, тоді наказану йому службу має нести і в майбутньому кварталі.

II. Нехай жоден не наважується служити у чужому обладунку під страхом втрати честі.

III. Якщо ж знайдеться такий, хто до закінчення своєї служби виїде з табору, тоді він має, коли шляхтич, понести відповідну кару, а коли плебей, то бути страчений.

IV. Свар ані жодних заворушень між собою жовніри не повинні починати під страхом великої кари.

V. Якби хтось із рицарства, а особливо з піхоти, зброю, дану йому проти ворога, або ж кіннотник свого коня, на котрому йде в бій, програв у кості або карти, тоді і той, хто виграв, і той, що програв, обидва мають бути покарані шибеницею.

VI. Якби хтось кинувся битися або лаяв негідними словами гетьмана, або ротмістра, або свого десятника, або це вчинив слуга щодо пана, то такий має бути покараний смертю.

VII. Якби хтось такий злочин вчинив щодо таборової сторожі, або не хотів нести доручену йому сторожу, або виїхав без гетьманської волі, то такий має бути покараний смертю, хіба що його десь порядна сторожа перехопила б.

VIII. Якби хтось поранив когось, хто перебував у хоругви під час воєнного походу, то такий має бути обезчещений і скараний на смерть.

IX. Якби хтось з піхоти не тримався свого місця на сторожі, або покинув його для якоїсь своєї потреби, або не був у воєнних шерехах, або

заснув під час сторожі, або свою службу ніс недбало і ліниво, абияк, то тому, хто перевіряє сторожу, вільно такого вбити на місці; а якщо такого приведуть до гетьмана, то нехай буде обезчещений і скараний на смерть.

X. Якби хтось, котрому доручили нести сторожу в полі або на мурі (фортеці), без дозволу гетьманського розмовляв з ворогом і був би у цьому викритий свідченням, то за такий злочин він має бути скараний на смерть.

XI. Якби якийсь жовнір посмів присвоїти дані йому зі скарбу короля й. м. гарматні кулі, порох чи яку-небудь іншу річ з добра короля й. м., то такий без жодного милосердя жалюгідною та ганебною смертю має бути покараний. // (с. 115)

XII. Якби хто переховував у своєму домі шпигуна, посланого ворогом, або ж про якогось такого довідався і не повідомив, то такий має бути чвертований.

XIII. Якби хтось під час битви чи сутички втік з-під хоругви або ж словом своїм іншому до втечі показав шлях, то такий втрачає честь і життя; так само має бути покараний і той, хто під час небезпеки не підніс зброї на ворога.

XIV. Якби хтось вдерся у ворожу землю (без дозволу) гетьманського і подав таким чином ворогові якийсь привід, то такий втрачає життя.

XV. Під час оголошення пароля кожен жовнір має стояти спокійно у своєму порядку. А якби котрийсь був знайдений на стороні і не знав пароля, то втрачає життя.

XVI. Після подання сигналу трубою на спокій жоден у таборі не повинен ніякого калатання чи крику вчиняти під страхом тяжкої кари.

XVII. Якби хтось під час оголошення пароля почав якусь сварку або вистрелив з рушниці по ворогу, то такий втрачає життя.

XVIII. Під цей час нехай ніхто не ходить до корчми і не веде нічних бенкетів під страхом тяжкої кари.

XIX. Жоден із жовнірів нехай не наважується ні в кого нічого силою забирати під страхом бути повішеним. Якби ж попри страх кари взяв щось з'їсти чи випити, що коштувало б один гріш, то без жодного милосердя нехай буде страчений.

XX. Жоден жовнір не повинен наважуватися діставати провіант по селах без гетьманського слуги і чинити комусь кривди під страхом великої кари.

XXI. Іноземця або невідомого прибульця ніхто не повинен приймати без гетьманського дозволу до військової служби під страхом тяжкої кари.

XXII. Жоден не повинен приваблювати до себе обіцянками чи подарунками слугу іншого товариша чи десятника під страхом тяжкої кари.

XXIII. Жоден з рицарства не повинен коней, на котрі бере гроші, впрягати у віз або вживати на свою приватну потребу, ані позичати комусь без гетьманського дозволу.

XXIV. Якби хтось забрав силою щось у того, хто привезе провіант до табору, такий має бути шибеницею покараний.

XXV. Якби хтось вийшов з табору на шлях для купівлі провіанту, або перешкоди іншим, або для ганебного зиску, за це такий має бути покараний.

XXVI. Щодо продажу й купівлі їжі та пиття, то ціни має встановлювати польний гетьман.

XXVII. А якщо хтось перед визначенням ціни й оцінкою щось купить, то покупець позбавляється грошей, а продавець – речі, яку продає; також це стосується й того, котрий продасть щось дешевше, ніж ухвалить гетьман.

XXVIII. На гайдуків, посланих гетьманом, щоб вони спіймали злочинців, ніхто не повинен кидатися з непристойними словами під страхом тяжкої кари; також ніхто під втратою честі не повинен зневажати такого, хто згідно з наказом своїх зверхників проводить слідство.

XXIX. Панове ротмістри або ж начальники війська повинні чесно відповісти: скільки жовнірів вони хочуть мати у своєму полку. Але жоден під страхом тяжкої кари не повинен приймати до військової служби без гетьманського дозволу обивателя чи міщанина з замку або з міста, котре обороняє.

XXX. Кожен ротмістр або ж начальник війська повинен суворо перестерігати, щоб довіреного йому замку аж до останньої смертельної загрози не важився піддавати під страхом втрати честі й життя.

XXXI. Десятники й товариші у разі, якщо ротмістр, борони Боже, хотів би піддати ворогові замок, повинні його схопити й віддати гетьману. // (с. 116)

XXXII. Ротмістр або начальник війська повинен особисто щоденно перевіряти замикання та відкривання замків у замковій брамі, а в час несприятливий не годиться їх відкривати. Вночі ж він повинен мати всіх жовнірів у замку.

XXXIII. Жодного не слід впускати до замку, поки дасть про себе певне свідоцтво: хто він є або навіщо прийшов. Якщо він вкаже слушну причину, то тільки сам має бути впущений до замку, без слуг, а ці (слуги) не повинні бути впущені до замку без гетьманської волі.

XXXIV. Якби хто-небудь з жовнірів, особливо піший, свавільно пішов до ворожої землі задля здобичі, то їх треба карати смертю.

XXXV. Якби комусь випало згідно з порядком нести сторожу, а він би на ній не був присутній, то такий втрачає життя.

XXXVI. Якби хтось ніс службу на сторожі, але, не чекаючи другої сторожі (на зміну), від'їхав, втрачає життя.

XXXVII. Кому припаде нести сторожу, а він занедбав би цю службу через пияцтво або грання в карти, кості і т. д., то такий втрачає честь і життя.

XXXVIII. Жоден з ротмістрів і товариства не повинен виходити із замку і своє жовнірство не сміє посилати в жодні посольства без

гетьманського дозволу, особливо коли гетьман там присутній, під страхом великої кари.

XXXIX. Якби хтось випадково знайшов річ, то ніхто не повинен її зберігати у себе протягом ночі, але сказати про це ротмістру або гетьману під страхом шибениці.

XL. Якби хтось із жовнірства ходив без зброї, на яку бере гроші, то такого треба шмагати мотузками (ременем).

XLI. Жоден не повинен наважуватися починати ніяких сварок у замку під страхом побиття киями, а хто б на іншого підніс зброю, то втрачає руку, а якби поранив когось, то втрачає життя.

XLII. Для слушної оборони замку, особливо під час облоги, ніхто з жовнірства, яке там перебуває і цього замку боронить, не повинен шкодувати праці задля самих же себе.

XLIII. Кожен з ротмістрів та десятників має постійно навчати своє жовнірство того, як кожен із жовнірів має стати у війську, в шеренгах і в бою, як належно й ефективно застосовувати свою зброю. Ніхто не має залишати стрій під страхом смерті.

XLIV. Товариство й десятники мають поводитися щодо свого ротмістра пристойно й шанобливо не тільки своєю рукою, а й словом; так само і ротмістр не має нікого з них зневажати або проти них пориватися зі зброєю; якщо ж хто що завинить, то мають його судити й карати всім товариством і десятниками, а його суперник має бути даний гетьманові (на суд).

XLV. Якби хто-небудь з товариства або сам поручник не хотів дотримуватися вищезгаданих статей під страхом втрати честі й життя, не поведив себе пристойно і справедливо, то такого ротмістр має відіслати самому гетьманові під запорукою і честю шляхетською. Кінець жовнірських артикулів Великого князівства Литовського, котрими закінчується друга частина нашої хроніки.

ХРОНІКА РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ,

*в якій міститься стислий
опис усіх міст, замків і
провінцій, що їй належать.
Тут також генеалогія тих
давніх князів та монархів,
з котрих пішли значні й ве-
ликі роди на Русі й у Великому
князівстві Литовському.*

А це є
КНИГА ІІІ

У Кракові, в друкарні Миколая Лоба, року Божого 1611

*Hic sibi delegit se-
dem pulcherrima
virtus:*

*Hinc sua Sauro-
mas fors super
astra vehit:*

НА СТАРОДАВНІЙ КЛЕЙНОД
вельможного роду їх мостей панів
МИШКОВСЬКИХ

*Цей герб значний, а хто уважно до нього придивиться,
Одразу побачить у ньому маркграфський візерунок.
Чотири орли, що світяться під золотою короною,
Уподібнюючися сонцю, летять попід небеса.
А хрест посеред підкови означає не що інше
Як статечну віру римської церкви.
Це і є дивна прикраса орлів у короні,
Тому Юпітер найвищий має їх у своїй обороні.
Королі й князі печатки кладуть орлами,
І значність роду Гонзаг боги відчують.
Живи з цим клейнодом, фамілія славна,
Нехай же тобі щастя служить, як служило здавна.
М[арцін] П[ашковський]*

ЯСНОВЕЛЬМОЖНОМУ ПАНУ,
ЙОГО МИЛОСТІ
ПАНУ ЗИГМУНТОВІ МИШКОВСЬКОМУ,
МАРКГРАФУ З МІРОВА, НАЙВИЩОМУ
КОРОННОМУ МАРШАЛКОВІ,
СТАРОСТІ СОЛЕЦЬКОМУ,
НОВОМЕЙСЬКОМУ,
ГОРОДЕЦЬКОМУ І Т. Д.,
МОЄМУ МИЛОСТИВОМУ
ПАНУ І ДОБРОДІЄВІ

Н е останньою ознакою мудрої людини є її прагнення служити насамперед своїй вітчизні, а не іноземним країнам. Той, хто противиться цьому, ніби стає не вдячним Богові; важко знайти у такого незіпсований розум і якусь цноту. Цього боялися великі люди у славних республіках і воліли скромно переносити всі нещастя й пригоди, ніж необережно і з великою нехиттю виступати проти своєї спільної і головної добродійки. Отак грек Аристид, ідучи на вигнання, просив богів, щоб вони дали афінянам таке щастя, щоб ті змогли забути Аристида. Тут я не боюся жодного докору. Будучи чужинцем, я приєднуюся до значного польського народу як до власної вітчизни, оскільки, за словами Сократа, для діяльної людини батьківщиною є кожна земля, особливо та, якій ця людина присвятила кращу частину свого життя з будь-яким здобуттям доброго імені. Коли є з чим іти до безсмертя, то й чужого світла вистачить для прикраси. Тому я долучаю себе до щасливчиків, бо в цих своїх літах вже прислужився Польщі і їй, а не кудись, приніс швидкий розум, жовнірські діяння та інші плоди поштивого життя. Навіть коли б я народився серед давніх римлян, а прислужився кожній цноті тут, цьому малолюдству, то все одно за цим ніколи б не шкодував. Коли ж дивлюся

на початок, вчинки і розмноження значної слов'янської крові, то бачу, як цнота і щастя злучилися задля її вивищення так, щоб поляки могли не тільки зрівнятися з давніми і велеславними державами, а й випередити їх. Я не бачу іншої причини такого постійного щастя поляків, крім їхньої давньої побожності і палкого бажання пошуків слави, воєнних та мирних цнот, котрі ніби із кров'ю переходять у спадок до їхніх нащадків; а [прекрасні] ефекти відразу ж виявляються в дітях, причому чим далі, тим більше. Мені було приємно через кількадесят років дати іноземним людям розповідь латинською мовою про непереможні труди, безстрашні серця, швидку і мудру раду достохвальної Речі Посполитої. Ще миліше мені робити це тепер, коли й чужі книги, сповнені свідчень письменників, подані всьому світові; коли виявилось моє прагнення, хоча уже майже згасле, перекласти історії польською мовою, на що було чимало охочих. Оскільки інші свої книги я освітлив древністю і славою певних патронів, то для цієї, третьої, у котрій говориться про початок історії вельми важливого руського народу, шукаю світла й оборони у прекрасної та значної фамілії Мишковських, якої ти є сонцем і окрасою. До цього мене спонукала й та причина, що ти був завжди особливим протектором і добродієм нашого італійського роду завдяки приязні з великими італійськими панами, завдяки твоїм великим цнотам. Твоя поважність вирізняє тебе серед своїх, твоя надзвичайна людяність разом з мудрістю готує із твоїх значних заслуг перед Річчю Посполитою ласку його мості короля. Твоя найвища цнота – вірність своєму пану і батьківщині. Не існує таких ворожих загроз для Корони Польської, немає такої людини, перед котрою здригнулося б твоє велике серце, якої б не перемогла твоя мудрість, не обеззброїла твоя людяність. Ти вмієш бути в усьому господарем своїм почуттям, що найбільше цінується в державі; ти вмієш гідно тримати свою сенаторську особу; у твоїй душі і не ворухнеться легковажність або якась невдячність. Ти статечно йдеш до того, що є здоровим для всіх, що приносить користь і славу. Таким був святої пам'яті стрий вашої панської мості, вельможного милостивого пана, краківський єпископ; а інших багатьох не торкаюсь через стислість цієї передмови. Таким був і равський воевода Петро, людина поважна і мудра, котра ревно старалася для загального добра. Ти ж наслідуєш їх у чеснотах, береш після них посади у спадок, засідаєш у сенаті цього преславного королівства, береш з ласки його мості короля належне твоїй праці в різних повітах і староствах, щоб

джерело добродієності значного роду Мишковських ніколи не пересихало, щоб глибоко закорінене прагнення королів і Речі Посполитій квітнуло статечно й гарно. Ось чого я покір-но зичу вашій панській милості, моєму милостивому панові, просячи Господа Бога про довге і щасливе у цьому стані благо-словення. І нині приношу перед панське лице вашої милості, мо-єму милостивому пану, як городоцькому старості в руських кра-ях, цю історію про руські події, не сумніваючися у тому, що ти зволиш її веселим оком і бистрою рукою переглянути, що зво-лиш, як і завжди, бути моїм милостивим паном.

Дано з Кракова дня 24 жовтня 1611 року.

Вашої милості, мого милостивого пана, всього добра зичли-вий і найнижчий слуга Олександр Гваньїні, граф Латерансько-го палацу, командир гвардійської кінноти.

ЧАСТИНА І КНИГИ ІІІ ПРО РУСЬКІ КНЯЗІВСТВА ТА ПРО ЇХ НАРОДИ

Про початок роксоланів, або руського народу, різні історики по-різному твердять. Одні цей народ роксоланами, інші слов'янами називають. Як би там не було, але цей народ іде з покоління потомків Яфета, про що ми детальніше розповідали в першій книзі, де йшлося про походження савроматів і поляків.

Тепер же нам треба сказати про те, звідки русь взяла своє ім'я. Давні хроністи вважають, що вона так названа від Руса, внука Лехового. Але так не може бути, бо Русь набагато старша, ніж Лех, наш предок, сюди прийшов. Можливо, що цей Рус, Лехів внук, панував над руссю. Але русь так прозивалася ще до того! Інші ж хроністи вважають, що русь таким іменем хоче зватися від містечка Русси, котре розташоване недалеко від Великого Новгороду. Інші ж хроністи вважають, що русь прозивалася від русявого волосся, котре й нині найчастіше зустрічається в русаків. Є й такі, котрі русь виводять від Яфета Русина, потомка Хамового, як пише домініканець Северин у генеалогії Господа Ісуса. Інші ж виводять русь від князя Роса (Ros), про котрого згадується у Святому Письмі у Єзекіїля. Однак найпевнішим є те, що русь має своє ім'я від розсіяння, бо словаки називають сівбу розсівою. Бо цей народ розсіявся по світу, наповнив собою велику частину Європи та Азії, широко розлігся від Льодовитого океану аж до Середземного моря та Адріатичного півострова, від моря Евксинського аж до Балтійського океану. Через це греки звать їх *споріами* (*sporiami*), тобто розпорошеними. Жили там, де Москва [розташована], між Дніпром і Доном, як про це свідчить Страбон у своїй «Географії». Також і давній географ Птолемей, описуючи весь світ, кладе їх поблизу Чорного моря та Меотійського озера і називає роксоланами, ніби русь і алани. Цих роксоланів знаходимо ще задовго перед Різдвом Господнім; вони воювали зі свєонами, або шведами, бо з тими були у сусідстві й нині є. Воювали і проти Митридата, понтійського короля, чого торкався давній історик Помпей Трог. Цей пише про них, що вони із сирих волячих шкур робили собі каптани, // (с. 2) а зброя їхня така була: мали панцирі або щити і так на коня з шаблею, з рогатиною і луком сідали. І нині цю зброю русь уживає. Щось подібне розповідає Павсаній про сарматів, що ті собі

Звідки
походить
назва «русь»

також робили каптани з кінських копит і зміїних шкір. Згадує цих роксоланів і Тацит, що вони в часи кесаря Оттона вдерлися в римські землі до Мізії і скрізь понад Дунаєм і Чорним морем вчинили велику шкоду. І наш Длугош написав у своїй хроніці про них, що їхній князь Одоначер узяв Рим 470 року після Різдва Господня при імператору Леоні Першому. Цей Одоначер 14 років тримав Рим, але потім був розбитий при Аквілеї від готів, внаслідок чого втік до Равенни, однак його там дістали готи і розбили. Деякі пишуть його ругіанським, а не руським князем, але й ці люди звідти, з Готії, вийшли. Вони після поразки готів пішли з Італійської землі у свою сторону й осіли між Віслою та Одрою над морем, там, де нині є Поморська земля: отам і є ця Ругія. Однак знати добре, що це був народ войовничий, тільки що писати не скоро стали, як і інші, і хто б їм раніше щось розповідав, вони нічого стародавнього про себе сказати не можуть. Письмо ж слов'янське винайшов св. Єронім, а після нього його поширив Кирило, доктор, врешті року Божого 796 Михаїл Куропалат, константинопольський імператор, отакі літери до писання послав болгарам, котрі потім русь прийняла:

*Одоначер,
руський
князь,
узяв Рим*

*Хто
придумав
слов'янське
письмо*

А Б В Г Д Е Ж З І К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц
Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Ї Є Ю Я А С О Х Ж Д В

і з цього тільки часу русь починає свою хроніку, кажучи, що були три брати ЩЕК (Sciek), КИЙ (Kig), ХОРЕВ (Kogew) і сестра ЛИБІДЬ (Lebeda). Ці почали першими панувати у них *приблизно* 6370 року від створення світу, або 796 року від народження на світ нашого Спасителя, як я вже сказав. Саме вони першими через кілька років після потопу, прибувши в східні краї, оволоділи там найвизначнішими місцями і збудували замки. Кий заснував місто і замок над рікою Дніпром і назвав його від свого імені Київ, де й нині перебуває митрополит, їхній великий біскуп. Це місто лежить у рівному полі над самим Дніпром, замок – далі від Дніпра на високій горі. Цей замок удвічі більший, ніж краківський, має сім великих башт, а менших веж незчисленну кількість; всі вони – дерев'яні. Паркан також дерев'яний, стоїть на земляному насипу. У місті й біля міста досить прекрасних церков. Вал тягнеться від ріки до ріки далі від міста, і його довжина становить півтори милі. З цього знати, що це місто було колись // (с. 3) дуже великим і, як казали, мало сім миль довкола. Воно було раніше зруйноване Болеславом Хоробрим, першим польським королем, близько 999 року. Польські й руські хроніки свідчать, що хвіртка була золота, а ворота міські – мідними, наполовину із золотом у брамі. Ще й нині видно при гнезненському костюлі деякі знаки зруйнування Києва у той час.

*Погаток
руських
князів*

*Заснування
Києва*

*Колишня
пишність
Києва*

Другий брат Щек збудував замок недалеко від Києва і назвав його від свого імені Щекавицею, а Хорев – Хоревицею. Інших же історій не

Генеалогія
руських
князів

згадують через велику давність подій та недбальство [істориків]. Оці предки князів [руських] мали своїх князів, котрим роздавали пусті країни для будування замків, як-от: Радим, від якого прозвалися радимичі над рікою Сяном; Вятко, від якого [пішли] вятичі над рікою Волгою; Дулеба, від якого дулеби над рікою Бугом, що нині зветься лучани. Вони були нащадками Кия, котрі розширювали держави на півночі, але над собою поставили князя з іншого народу, щоб не потурав ані брату, ані свату, ані кому іншому, а тільки кожен отримував те, що заслужить. А було цих князів трое: Рюрик, Синеус і Трувор (Trwol). Перший князь, Рюрик, був у Новгороді, другий, Синеус, був князем у Білоозері, а третій, Трувор, в Ізборську. А це діялося 865 року від Різдва Господа Христа. По смерті цих двох сам Рюрик панував над усіма. По смерті Рюрика його син Ігор (Geor), посівши Київські краї, прозвався єдиновладцем (jedynowładec). Коли він наклав велику данину на людей, його вбили деревляни і послали до його дружини Ольги з пропозицією: чи не хотіла б вона піти заміж за їхнього князя Нискина (Niskina). Вона ж, хитра, обіцяла це зробити, якщо той приїде до неї додому брати шлюб. Коли ж деревляни зі своїм князем їхали до неї, вона влаштувала на певному місці засідку з військових людей і доценту розбила деревлян, а взятих у полон мучила різними муками, помстившись за свого чоловіка Ігоря.

Жіноча
хитрість

Єлена,
руська
християнка

Потім син Ігоря та Ольги Святослав, підрісши, прилучив деревлян до своєї держави і примусив їх давати собі стародавню данину. Його ж мати Ольга їздила до Константинополя пізнати християнську віру і там охрестилася, ім'я ж їй було дано Єлена. Коли вона виїжджала з Константинополя, її благословив патріарх, кажучи: «Благословенна ти між жонами руськими». Але її син Святослав не хотів охрещуватися. Перемігши деревлян, він виступив проти хазар, котрі теж були руського народу, і взяв їхній замок, званий Біла Вежа. Потім він воював проти болгар, взяв у них 80 замків і поклав на них данину. Він провадив з греками великі й довгі війни, силою взяв у них 70 замків понад Дунаєм. Але в цей час печеніги обложили Київ так, що його дружина з трьома силами померла зі страху. Почувши про це, Святослав повернувся // (с. 4)* до Києва, але печеніги теж ішли проти нього. Печеніг Кур (Kur) розбив військо Святослава, а взявши його самого у полон, відрубав йому голову і дав її оправити золотом. З цього черепа він пив, як із чаші. Святослав залишив по собі трьох синів: Ярополка, Олега і Володимира. Ярополк був великий тиран. Він убив старшого брата Олега перед своїми очима задля панування, а сам став єдиновладцем. Потім і сам від іншого брата, Володимира, був убитий. Цей Володимир, вдершись до Польщі, забрав у Мечислава Перемишль, Червень та інші [міста], а потім пішов на Грецію і там узяв Корсунь. Воював проти печенігів, а коли зійшовся з ними біля однієї ріки, названої Трубіж, виїхав один муж з війська печенізького, досить вродливий і мужній, викликаючи на герць будь-кого з його війська. Озвався тоді один русин, хлопець не-

Святослав
убитий

Сини
Святослава
Володимир
убив брата

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 94 оригіналу).

ликий, але мужній, і виїхав проти того. Злегковажив його печеніг, але русин вбив печеніга. Після цього печеніги відступили. Володимир же на цьому місці збудував замок Переяслав, бо з цього місця походив цей муж. Невдовзі після цього печеніги вдерлися до Русі, розбили Володимира так, що, втікаючи, він ледве не загинув. А діставшись до мосту, сховався якимось від печенігів під ним і так вцілів. Печеніги ж, повоювавши руські краї, повернулися з великим полоном до своїх домів. Цього Володимира вмовляли татари, щоб він прийняв їхню віру, але він не схотів. Єврейської теж не схотів, так само як і латинської, але прийняв грецьку // (с. 5). Коли ж він зажадав від грецьких імператорів Василя та Константина руки їхньої сестри, вони йому відмовили, кажучи, що він недостойний її, бо не є християнином. Однак він обіцяв охреститися. Коли ж він приїхав до Царгорода, то осліп; послав тоді до панни [нареченої], скаржачися, що з ним трапилося таке нещастя, а вона сказала: «Як тільки охреститися, сліпота зникне», що й сталося, коли його охрестив єпископ з Корсуня 990 року. Тоді він прозрів, потім взяв з нею шлюб, а її ж звали Анною. Він приїхав з нею до Русі, повернув Корсунь константинопольським імператорам, а всім підданам наказав охреститися. Так вони і вчинили, і всі одразу охрестилися у Дніпрі разом з його дванадцятьма синами, котрих він мав від перших дружин; дав їм учити грецьке письмо. Він же привів з Греції до Києва різних ремісників. Ці будували коштовні й оздоблені церкви. Володимир ще за життя поділив своїх синів. Вячеславу, старшому, він дав Новгород, Святославу – Полоцьк, Святополкові – Твер, Яромирові – Ростов, Стославу – Глебів, Морани, Святославу – деревлян, Всеволоду – Володимир, Мечиславу – Твер (Tverka), Ізяславу – Смоленськ, Судиславу – Псков, Позвизду – Волинь, Борису по смерті Вячеслава дістався Новгород. Після смерті батька ці сини почали воювати між собою. Отже, Святополк, вбивши двох братів, Гліба і Бориса, котрих нині русь вважає святими, взяв по них їхні держави. А Ярослав, вигнавши Святополка, забрав у нього все. Але Святополк втік до Болеслава Хороброго, польського короля, як про це ширше йдеться у першій книзі на с. 30. Великі битви були потім між цими князями та їхніми нащадками. Про це досить повно свідчать польські хроніки, читай Кромера книги 3, 4.

ІЗЯСЛАВ, князь київський і смоленський, жив близько 1076 року, однак і цей був убитий братом у війні [міжусобній], був похований у Києві у Пречистої, тобто у [соборі] Діви Марії. Він залишив сина Святополка, котрого Болеслав Сміливий посадив на престолі, про що читай у Кромера книгу 3. А цей Святополк залишив сина Ярослава, володимирського князя, котрого було вбито під Києвом 1123 року. Про це пише Кромер у книзі п'ятій.

ГЕОРГІЙ (Георгій), син Ярославів; Всеволод, переяславський князь, брат Георгіїв. Цей помер молодим від пощесті і був похований у Києві у св. Софії. Вацлав був останнім сином Ярославовим; цей скоро після нього помер.

Легеніги воюють проти Русі Володимира розбили

Володимир охрестився

Русь охрестилася

Сини Володимира

*Звідки
походять
князі
Острозькі*

ДАВИД, син Георгіїв, панував після батька у Володимирі. Але інші князі видерли у нього Володимирське і Волинське князівство, а дали йому замки Острог, Дубно (Dubin), Дорогобуж, Чорторийськ, // (с. 6) Божешко (Bozzerko) і сто гривень срібла з Києва, а сто – з Переяслава вирішили давати йому щорічно. Це був войовничий пан, як про нього пише Кромер у книзі 5. З цього часу йдуть князі Острозькі аж до нинішнього віку. Про це достатньо свідчить ця лінія.

МСТИСЛАВ, син Давидів, князь з Острога, мав сина Мстислава, котрий оволодів Києвом і помер 1158 року. Він був похований у Києві у [церкві] св. Федора. Залишив по собі сина з таким же іменем, князя володимирського, волинського і белзького. Цей же залишив сина Романа, володимирського князя, котрий переніс княжу столицю з Києва до Галича. Цей більше, ніж інші його предки, воював з польськими князями, однак був убитий біля Завихоста 1205 року.

*Данило
з Руського
князівства
хотів мати
королівство*

ДАНИЛО, брат Романа, був дуже високого розуму. Він хотів прославитися більше, ніж його предки, а з Руського князівства хотів зробити королівство, чого мало й не здійснив, як про це пише Папроцький у своїй Чеській хроніці. Бо вже був ублагав папу, щоб той йому дозволив це, і папа звелів помазати й коронувати Данила на королівство своєму легату Опізону з Мезеану (Mezeanu). Але Данило, який обіцяв із всім своїм народом бути у послушенстві святого загального римського костюлу і боронити мужньо християн від поганих, не дотримав слова щодо [цього] всього. Тому все, що він здобув, не принесло йому жодної прикраси. Про це читай Кромера книгу 9, бо там про це дуже докладно пише. Залишив двох синів: Лева й Романа. Лев заснував Львів, названий від його [князя] імені. Опис Львова буде нижче у цій же книзі.

*Заснування
Львова*

РОМАН, про котрого Кромер згадує у книзі 9, залишив сина Василя, князя Острозького. Цей Василь залишив потім Данила, князя на Острозі; від цього Данила залишився син Федір, князь на Острозі. Про цього Кромер у книзі 20 згадує такими словами: «*Theodoretus sive Fedko Ostrogius, dux Russie, vir strenuus et bellicosus, partium Swidrigielonis defensor*». Він мужньо діяв проти поляків, маючи при собі велике військо. Однак явно не сміючи вдарити, велику шкоду чинив полякам засідками. Про це у Кромера у книзі 20. Врешті він був із молдаванами та своїми помічниками переможений поляками і розбитий.

ВАСИЛЬ, князь на Острозі, син згаданого Федька, князя, залишив сина Івана, князя на Острозі. Ці всі князі були спокійні. Від цього Івана був Костянтин, князь Острозький, про котрого польські історії так пишуть, що це був пан войовничий проти поганих і всіх ворогів польських королів. Про це пише Кромер в «Ораціях», прославляючи життя короля // (с. 7) Сигізмунда Першого. Він так згадує цього Костянтина: «*Atque ut a Tartaris perpetuis nostris hostibus incipiam. Horum quidem non contemnendos tres exercitus apud Sluckum, tribus preliis Duce Costantino Ostrogio Principe, omni seculorum memoria dignissimo, ad internecionem pene cedit*». Про цього Костянтина там же в тій «Орації» говорить, що він дощенту розбив під Вишневцем 24 тисячі татар, маючи при собі Миколая Кам'янецького з поляками або ж із шляхтою Подільських та Руських країн, котрий був герба «Пілава».

Там же він згадує його і втретє, кажучи, що розбив 26 тисяч татар, дослівно такими словами: «*Nonne omnibus seculis memorabilis est victoria, qua viginti sex millia Tartarorum, eodem illo Costantino Duce, parua manu prostigata sunt apud Kanioviam*». Про це ширше у книзі 2 в описі панування польського короля Сигізмунда.

Костянтин
Перший,
князь
Острозький

Мужність
Костянти-
на, князя
з Острога

На Ведруській війні, у програній битві, він був узятий у полон з багатьма литовськими панами і привезений до Москви. Там його змушував великий князь московський, щоб він присягнув ніколи ні з ним, ні проти нього, ні проти його війська не воювати, а полякам не допомагати. Він цього не хотів вчинити і мусив за високу ціну себе викупувати, стараннями короля Сигізмунда був випущений з в'язниці. За це він досить сильно помстився Москві і розгромив його [московського князя] 80 тисяч війська у його землі й самого того тирана аж до Москви загнав. Він був тоді у товаристві гетьмана Сверчовського. А це діялося 1502 року. Він міг би тоді цього ворога, вважай, зовсім підкорити, якби рушив на його землю, але, взявши табір, вирушив додому на відпочинок з полоненими та великою здобиччю.

*Герби
руських
князів*

До того ж, крім свого стародавнього герба, пов'язався своїми нащадками з польським і литовським народами, прославився іншими гербами. Пропускаємо давню історію тих, котрі до грецької віри приставали і, маючи свої старовинні герби, потім породичалися з константинопольськими імператорами, // (с. 8) використовували зображення св. Георгія на коні, який [списом] вбиває змія. Інші, особливо Лев, котрий заснував Львів, використовували зображення чорного лева, що підіймається на скелю; воно вміщене на золотому щиті. А ті, котрі жили, вважай, біля початків моря та великих боліт, використовували зображення голого чоловіка на коні; і досі московити або московські князі використовують це зображення. Костянтин одружився із княгинею Слуцькою. Вона походила з Ягайлового роду і використовувала герб, належний князям Слуцьким, тобто «Погоню», і хреста та місяці, над якими було зображено князівський шолом. Він полюбив цей герб і, з'єднавшись з ними [князями Слуцькими], покинув цей світ. Залишив по собі двох нащадків: Іллю та Костянтина.

*Герб князів
Слуцьких*

Ілля, князь з Острога, мав за дружину Беату Костелецьку з Костельця, доньку коронного підскарбія. З нею він мав тільки одну доньку Катерину, яка була дуже нещасною через великі маєтності, котрі дісталися їй по смерті батька як спадкоємиці. Спочатку її викрав, силою захопивши у матері, Дмитро Сангушко. Марцін Зборовський, що був її опікуном, призначеним ще батьком [Іллею], наздогнав його у Чехії і вбив, а панну повернув матері. Коли вона вже була біля матері, то була [потім] віддана за Семена, князя Слуцького, але раніше король Сигізмунд Август обіцяв її Лукашеві, графу з Гурки, познанському воєводі. Цей, прибувши до Львова, застав там цю панну вже у шлюбі з Семеном; захопив панну, а князь Семен ледве живим утік. Не було між ними приязні аж до смерті, і так [ці чоловіки] померли. Мати ж, прагнучи помститися графу з Гурки, вийшла заміж за Альбрехта Ласького, хоча мала вже під 50 років. Ласький же передав її у Кезмарк і там заморив у в'язниці; вона у великих злиднях скінчила своє життя. Ті маєтності, які їй належали, він повернув, а доньчині попустошив. А ця панна, коли помер познанський воєвода, у котрого вона жила майже як у в'язниці, виїхала до свого дядька і там *божевільною* померла.

*Нещасливі
подружжя
з ревнощів*

*Veri amoris
nullus finis
nisi mors*

КОСТЯНТИН Другий, син вищезгаданого Костянтина, князь Острозький, київський воєвода, був великим оборонцем руських та подільських країн від поганих. З поганими він через своїх старост чимало їй мужньо воював, посилаючи проти ворогів і двір свій, шляхту й бояр, як-от 1577 року. І раніше, і пізніше він надавав великі та значні послуги в обороні Речі Посполитій коронній. Його дружиною була графиня Софія Тарновська, дочка Яна, графа з Тарнова, краківського каштеляна. По її смерті князю Острозькому або його нащадкам дісталося чимало міст, як-от: Тарнов, Тернопіль, Переворськ і багато інших, а також чимало прекрасних сіл, // (с. 9) збудованих з великими достатками, вважай панських. Він мав від неї [Софії] трьох синів: Януша, Костянтина і Олександра.

*Костянтин
Другий,
князь
Острозький*

КОСТЯНТИН, недовго поживши на світі, ще за життя батька помер *безшлюбним*.

ЯНУШ, син Костянтина, князя з Острога, київського воєводи, був краківським каштеляном. Цей в молодому віці, маючи тільки 18 років, зробив велику втіху своєму батькові, виявивши серце своїх предків, славних князів та гетьманів, коли своє місто і замок Дубно оборонив від поганих, котрі з великою потугою хотіли його здобути. Відомо і про княжну Катерину, його сестру, тоді ще панну, яка потім вийшла заміж за князя Радзивілла, віленського воєводу; відомо, як він з поміччю Божою оборонився від нападу цього князя, що не є таємницею для світу. Нехай же лине пам'ять про його мужність, доки стоїть світ. Він з молодих літ виховувався при дворі імператора Максиміліана, одружився потім 1582 року в Угорщині з представницею великого і стародавнього дому панів Зриньї. З нею він мав пишне потомство. Одружився потім з другою дочкою Себастьяна Любомирського, графа з Висніча, роду стародавнього і заслуженого в Королівстві Польському. З нею брав шлюб у Сончу 1597 року в день св. Катерини.

*Януш, син
Костян-
тина, князя
Острозького*

ОЛЕКСАНДР, син цього ж князя Костянтина, київського воєводи, та Софії, графині з Тарнова, був волинським воєводою. Він ще зі своїх молодих літ добре знав, що був уродзоний пан з панів. Ставши повнолітнім, з'єднався з домом значних панів Костків і взяв з їхнього дому Анну з Штемберка. З нею породив потомство: двох синів – Костянтина та Олександра і чотирьох дочок: Анну, Катерину, Софію і Уршулю. Помер, оплаканий ними та іншими князями, своїми родичами і підлеглими.

*Олександр,
князь
Острозький*

У князя Костянтина було дві доньки. Одна, Ельжбета, яка була віддана за Кішку, жмудського старосту і крайчого Великого князівства Литовського, з родовитої фамілії, початок якої ведуть із Польщі. Друга донька, Катерина, була за Радзивіллом, віленським воєводою, князем на Дубинках і Біржах.

*Древність
роду
Кішків*

Але оскільки ми не згадали про пишність фамілії Радзивіллів, то хотіли б дещо докладніше про них розповісти. Давність їхньої фамілії йде від заснування Вільна, бо їхній предок порадив закласти Вільно, за що потім їм було дано і княжий титул, як про це ми писали у другій

книзі, виводячи генеалогію литовських князів. Тепер же цього коротенько торкнемося, пригадаємо, що нам запам'яталося.

*Древність
дому князів
Радзивіллів*

Миколай Радзивілл, брат королеви Барбари, котра була за Сигізмундом Августом, // (с. 10) чудово прославився як князь; був троцьким воєводою, а по смерті свого двоюрідного брата, віленського воєводи, котрого *по-простому* прозивали Чорним, був і віленським воєводою. Він мав двох синів, Миколая і Криштофа. Миколай був новгородським воєводою, а Криштоф – найвищим гетьманом Великого князівства Литовського. Криштоф породив потомство: Януша, підчасного Великого князівства Литовського, та Криштофа; обидва були досвідчені у справах рицарських і в знанні справ різних народів. Мав він і дочку, яку видав заміж за Леона Сапігу, канцлера Великого князівства Литовського, [потім] помер. Ця фамілія князів Радзивіллів, яка подає добрі ради, значно поширюється у Великому князівстві Литовському.

У Чорного ж, воєводи, було четверо синів: Єжі, Альбрехт (Olbracht), Станіслав і Миколай.

ЄЖІ Радзивілл був спочатку віленським єпископом, а потім папа Григорій XIII зробив його кардиналом. Він керував у побожності і святості життя Краківським єпископством як добрий пастир, ні в чому не шкодуючи ні свого здоров'я, ні грошей. Походячи зі значного роду, він не схиляв чола перед жодними випробуваннями, не забував турбуватися про свої вівці і не соромився доглядати їх задля помноження хвали Божої. За це його слушно можна вважати й по смерті взірцем уряду й єпископських повинностей. А щоб Господь Бог зволив таких пастирів подавати вітчизні або, швидше, всьому християнству, треба нам за це Його просити.

АЛЬБРЕХТ (Albrecht) Радзивілл, князь із Несвіжа та Олиці, був маршалком Великого князівства Литовського. Його дружиною була княгиня Курляндська, з якою мавши потомство, покинув цей світ.

Після нього його брат Станіслав отримав маршальський уряд, але, оскільки *неймовірний смуток* і стан здоров'я не дозволили, недовго перебував на цьому уряді.

МИКОЛАЙ був троцьким воєводою і є нині віленським воєводою. Цей відвідав святі місця і, народивши шляхетне потомство, фундує костьоли на честь і хвалу Богу, закладає шпиталі. Він виявляє у своїх похилих літах, вважай, взірець святої побожності, є світочем святої католицької віри. Але повернімося до руських князів.

*Древність
князів
Заславських
і Пронських*

Князі Заславські з тих же предків, руських князів, беруть свій початок і з Божої ласки прекрасно множаться від свого князівського кореня.

Князі Пронські від цих руських князів беруть свій початок, що підтверджують також листи поділів і листи зі скарбу найясніших // (с. 11) їх мостей польських королів, як-от: лист князів Новосельських, Одоевських і Воротинських, котрі піддавалися королеві Казмиру, прагнучи мати оборону від великого князя московського, листи великого князя Пронського та великого князя Переяславського. А ці вико-

ристовують герб згідно з гербом своїх стародавніх предків, руських князів, тобто герб «Погоня».

Деякі князі, котрі є або були у Литві й на Волині, беруть свій початок від Гедиміна, великого князя литовського, від якого походив і король польський Ягайло. Найпотужнішими з цього роду були князі Слуцькі, котрих вже не залишилося. Ці вели свій рід від князя Ольгерда, сина Гедимінового, що був по батькові великим князем литовським. Він породив синів Ягайла, Скиргайла, Наримунта, Любарта, Володимира, Лянговина, Бориса, Кориґайла, Свидриґайла, Вігунда, Андрія, Бутава. Його брат Кейстут мав синів Вітовта, Корибута, Патриція, Тотівіла, Сигізмунда, Войдата і Довгота. А з цих князів інші князі походять як у Литві, так і на Волині. Особливо ж про Івана, князя Чорторійського, розповідають польські й руські хроніки, тому що він убив великого князя литовського Сигізмунда, бо той вніс усобиці у весь стародавній княжий народ і рицарство стану, всі права й вольності псував, забувши про свою присягу. Про це пише багато істориків, як-от: Ваповський, Меховський, Кромер та інші.

Розмноження руських князів

Древність князів Чорторійських

Близько 1560 року ще жив Олександр, князь Чорторійський, волинський воєвода; залишив сина Михайла. Цей мав дружиною Ходкевичівну, графиню на Шклові і на Миші, сестру віленського каштеляна і жмудського старости. Від неї залишилися нащадки, котрі й нині панують.

САНГУШКИ з цими ж Чорторійськими мають початок від одного кореня, у котрих, вважає, завжди серця й душі були князівськими.

Хроніки розповідають про Федора Сангушка, що був маршалком Волинської землі і володимирським старостою. Від нього були нащадки: Дмитро Сангушко, котрого Зборовський, опікун княгині Острозької, за те, що викрав її від матері, вбив, а панну повернув матері 1554 року.

Древність князів Сангушків

РОМАН Сангушко, рідний брат цього Дмитра. Це був муж, гідний вічної слави й пам'яті, мур Руських і Подільських країн. Він був брацлавським воєводою, надвірним гетьманом Великого князівства Литовського, старостою житомирським, вінницьким і брацлавським. Помер 20 травня 1571 року. Залишив від шлюбу з Ходкевичівною, донькою віленського каштеляна, гетьмана Великого // (с. 12) князівства Литовського, сина Романа і трьох дочок: Мар'яну, Олександру і Федору. Мар'яна була за Іваном, князем Заславським, воєводою підляським; Олександра – за князем Пронським, каштеляном троцьким, а Федора – за Станіславом Радзиминським, лівським старостою, і т. д.

Від цих же князів пішли князі Кошерські, а ці мають свої маєтності у Литві й на Волині; здавна войовничі та славні мужі, котрі мали чимало великих битв з татарами та з москвою. Ці князі беруть свій початок від Ольгерда й Любарта, синів Гедимінових.

Древність князів Кошерських

Князі Вишневецькі, славні, мужні, проворні й діяльні мужі, беруть свій початок від Корибута, сина Кейстутового, рідного брата Вітовта. Цей Кейстут був троцьким князем і мав шістьох синів, серед яких був і Корибут.

Древність князів Вишневецьких

Древність
князів
Збараських

Князі Збараські ведуть свій початок від Василя Корибутовича, нащадка князів Великого князівства Литовського. Це стародавній рід. Стефан Збараський був троцьким воєводою; пан спокійний, багатий, мудрий, розсудливий, досвідчений у рицарських справах.

Миколай Збараський, кременецький староста, рідний брат цього воєводи, був також паном спокійним, але завжди тримав при собі чималий почт рицарських людей. З ними в разі потреби він відправляв проти поганих своїх бояр або шляхту, котрі мали свої маєтності у його державах і котрі отримували від нього значне забезпечення.

Януш Збараський, брацлавський воєвода, кременецький староста, той, вважає, відновив ім'я своїх славних предків, часто вмочував свою шаблю у поганську кров. Знають московські війська і прикордонні замки його мужню силу, за його прикладом при святої пам'яті королю Стефані після від'їзду Мелецького інші гетьмани здобували собі славу. Він ніс на собі, вважає, гетьманський уряд під Великими Луками, під Соколом і під Торопцем, віддавав королю Стефану [полонених] гетьманів із корогвами, віддав свої мужні заслуги з іншими королівськими дворянами як пан, сам слави і мужності сповнений, і не заздрив славі інших. Він мав за дружину княжну Четвертинську, від котрої залишив потомство: синів і дочок. Ці князі Четвертинські там же на Волині беруть свій початок від давніх руських князів.

Князі
Четвертинські

Владислав, князь Збараський, третій брат вищезгаданого Стефана, і Юрій, четвертий брат. Обидва завжди зі своїми дворами та боярами були готові стати на оборону Речі Посполитої, їхня сестра була віддана за Баворського, потім вона народила сина Миколая та дочку Анну, що була віддана за князя Олександра Порицького, // (с. 13) ці Порицькі також ведуть свій рід від стародавніх руських князів.

Князі
Порицькі

Воронецькі беруть свій початок від того ж предка, що і князі Вишневецькі та Збараські.

Князі
Воронецькі

Князі Ружинські від Коріата, сина Гедимінового, ведуть свій початок; це мужі великої слави, вони завжди були готові до рицарських справ, часто нищили поганих, як турків, так і татар. Вони бували також у запорозьких козаків гетьманами діяльними, справними і щасливими.

Князі
Ружинські

У цих руських краях є й інших князів та панів чимало. Якби ми хотіли перелічувати всіх, то не вистачило б ні часу, ні паперу. Всі вони люди мужні, рицарські і великого серця; слава і знаменитість їхніх рицарських справ нехай летить аж під хмари.

Я їх усіх вміщую у цьому вірші:

*Доброго батька добрі бувають сини,
Градива і Беллони нащадки справжні,
Вони гідні вічної слави і вічної пам'яті,
У цьому їм охоче виявляють вдячність
сарматські музи.*

ЧАСТИНА ІІ КНИГИ ІІІ,
у котрій міститься
ОПИС КОРДОНІВ
РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ ТА ПРОВІНЦІЙ,
що належать до Корони Польської
та Великого князівства Литовського, як-от:
Львівської, Галицької, Белзької,
Холмської, Перемиської, Подільської,
Волинської, Київської, Мстиславської,
Вітебської, Полоцької та інших земель.
А насамперед
ОПИС КОРДОНІВ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Руську землю здавна звать Роксоланією. Вона лежить на сході коло Білого озера, біля ріки Танаїс, котра відділяє Азію від Європи; на заході вона межує з валаськими та молдавськими землями, з півдня відділяють її [від сусідів] гори Татри. Існує три Русі: одна – Біла, друга – Чорна, третя – Червона. Біла розташована коло Києва, Мозиря, Мстислава, Вітебська, Орші, Полоцька, Смоленська і Сіверської землі, котра здавна // (с. 14) належить до Великого князівства Литовського. Чорна Русь розташована у Московській землі коло Білого озера і там простягається до Азії. Червона лежить при горах, котрі звать Бескидами. Нею володіє польський король, і вона належить до Корони [Польської], а саме: Коломия, Жидачів, Снятин, Рогатин, Буськ і т. д. Нижче гір лежать такі повіти, як Галицький, Перемиський, Сяноцький, а посередині лежить славне місто Львів і його два замки: Верхній і Нижній. Там знаходиться голова всієї Руської землі, яка належить до Корони Польської. На північ лежать Холмський, Белзький і Луцький повіти. На півдні межею Руської землі є гори Татри та ріка Дністер; на сході – ріка Танаїс і Перекопська земля. На півночі Русь має сусідкою Литовську землю, а на заході – Польську.

*Кордони
Руської
землі
Три Русі*

На Русі є чотири віри: римська, грецька, єврейська і вірменська, особливо у Кам'янці та Львові. Населення Русі – слов'янське, руське, грецьке і вірменське. Вірмени – це прекрасні купці, які їздять до Кафи, Константинополя, Александрії, до Єгипту, до Каїра (Alkaira) і аж до Індії, возячи туди й привозячи звідти товари. З апостолів вони

*Чотири
віри
на Русі*

найбільше шанують св. Тадея і св. Варфоломея, твердячи, що саме ці навчили їх віри. Русь держиться грецьких докторів і теологів, як-от: Василій Великий, Іоанн Золотоустий, Григорій Назіанський (Назіанзин). Користуються також книгами римського папи Григорія, особливо тими, що були писані *про мораль*.

А тепер по порядку опишемо міста, замки і руські провінції, які належать або до Корони, або до Великого князівства Литовського.

Міста і провінції руські, що входять до Корони Польської

ЛЬВІВСЬКА І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ

*Шляхет-
ність
і вправність
львів'ян*

Львів – руське місто, що належить до Корони Польської, не є звичайним прикордонним містом, а є столицею для всіх тамтешніх жителів. Воно названо Львовом від руського князя Лева. Місто оточене подвійним муром і сильними баштами, також валом і глибоким ровом, досить добре споряджене вогнепальною зброєю і воєнними припасами; лежить у вдалому для оборони місці. Воно є славним і порядним у наші часи, обдарованим значними вольностями. Це місто не може припуститися помилок у справах управління, що йому б зашкодило, позаяк у сенаті сидять такі вчені люди, які тільки є у місті. Коли жителі міста бачать молодика, охочого до наук, то навіть якщо він і не має статків, посилають його вчитися коштом міста. Потім призначають їх до такої праці, яка відповідає їхнім здібностям; якщо йдуть по духовній лінії, // (с. 15) то відразу дають їм утримання, якщо ж по світській, то одружують їх зі своїми дочками, паннами або вдовами, допомагаючи їм посісти гідне становище. Ось так завжди задля *добра Речі Посполитої* її зміцнюють гідними людьми, бо, знаючи про таких, беруть їх до свого товариства, дають їм утримання, залучають до служби королю і т. д. Це місто має на вічні часи герб: чорний лев на золотому полі у короні. Такий герб використовував князь Лев і дав предкам львів'ян. Про порядки у цьому місті довелося б довго писати, але заради стислості викладу мусимо поставити тут крапку. У місті є два замки: один у місті, а другий над містом, що стоїть на дуже високій горі і розташований у місці, яке прекрасно надається до оборони. Цей замок видно на відстані 10 миль. Там, у Львові, міститься архієпископська столиця, там живе і руський митрополит, там чимало храмів римської та грецької релігій. Вірмени також мають там [свої] церкви і свого [найвищого] священника.

Галич – це дерев'яне місто, яке простяглося дуже широко. (Це столиця) одного з руських князівств, котре від Валаської землі відділяє ріка Прут, а з іншого – Тирас, котрий звичайно називають Дністром. Замок, як і місто, є дерев'яним, він стоїть на горі, збудований давно, має всілякі засоби до оборони.

*Ось найголовніші повітові міста,
котрі розташовані у Львівській та Галицькій землях*

Жидачів – на Покутті, дерев'яне й широке місто. Воно лежить над рікою Стрий, а замок – на горі, він оточений валом.

Городок. Місто й замок лежать у рівнині між болотами, оточені парканами. Городок розташований за чотири милі від Львова.

Буськ. Місто дерев'яне, оточене парканами, воно лежить між ставами і болотами на відстані шести миль від Львова. З цих боліт витікає ріка Буг, якою возять різні товари з Волині на Віслу.

Стрий. Дерев'яне місто, яке лежить над однойменною рікою.

Вишня. Місто лежить на рівнині між болотами над рікою й названо від імені ріки.

Снятин. Дерев'яне місто, оточене парканами. Воно лежить при ваському кордоні, через який тече ріка Прут. Від Львова 12 миль.

Рогатин. Дерев'яне місто, оточене парканами. Воно лежить на рівнині, через яку тече ріка Рогатинка. Замок стоїть на високій горі між болотами й озерами. Від Львова 10 миль.

Коломия. Дерев'яне місто, що лежить під горою над рікою Прут. Там добувають сіль.

Долина. Дерев'яне місто, яке лежить між горами. // (с. 16)

Любачів. Дерев'яне місто у долині. Замок стоїть на болотах між водами.

Найголовніші сенатори цієї землі

Львівський архієпископ

Руський воєвода генеральний

Каштелян { львівський
галицький
любачівський

Корогва Львівської землі: жовтий лев у золотій короні, який спинається на скелю, лазурове поле, таким чином:

А Галицької землі корогва: коронована галка з розкритими крилами у червоному полі. Герб має такий вигляд:

БЕЛЗЬКА ЗЕМЛЯ

Белз. Дерев'яне широке місто, що лежить на луках. Дерев'яний замок стоїть над болотами, які широко розлилися. До нього ніколи не долетить татарська стріла.

Сокаль. Місто на рівнині, оточене муром. Воно лежить над рікою Бугом, а замок стоїть на високій горі.

Грубешів. Містечко й замок на горі.

Городло. Місто стоїть на великих островах, а замок на високій горі над рікою Бугом.

Грабовець. Дерев'яне місто на рівнині, а замок стоїть на високій горі, недоступний через саму природу і захищене місце.

Тишовиці. Дерев'яне місто на рівнині, а замок стоїть на горі. // (с. 17)

Белзька земля має двох найважливіших сенаторів: воєводу і каштеляна.

Корогва земська: білий укоронований гриф у червоному полі, таким чином:

ХОЛМСЬКА ЗЕМЛЯ

Холм. Місто оточене парканами, славне тим, що є архієпископською столицею. Дерев'яний замок стоїть на високій горі, його видно на відстані чотирьох миль. Замок обмазаний глиною.

Красностав. Муроване місто, що лежить на березі широкого озера. Мурований замок розташований на рівнині біля того ж озера, його [замок. – Ю. М.] омиває судноплавна ріка Вепр. Красностав розташований за 7 миль від Любліна. У цьому місті й нині живе генеральний староста його милості короля.

Ратно. Чимале дерев'яне місто, що лежить між великими болотами за 24 милі від Холма. Через місто тягнеться міст, а замок стоїть на високій горі, з одного боку він оточений рікою Перепет, а з іншого – рікою Тур та трясовиною. // (с. 18)

Любовля. Місто лежить над рікою Буг, а замок розташований на високій горі.

Ця земля має двох найголовніших senatorів, тобто єпископа та каштеляна.

Земська корогва має зображення герба: білий ведмідь поміж трьома деревами у золотому полі, таким чином:

ПЕРЕМИСЬКА ЗЕМЛЯ

Перемисьль. Муроване місто, що лежить над судноплавною рікою Сяном. Там має свою столицю єпископ. Замок стоїть на високій горі на другому боці ріки, оточений навколо баштами. Там розташований великий сад, або звіринець, його королівської мості, де є сила-силенна всіляких тварин.

Самбір. Місто, оточене парканом, що лежить над рікою Тиром. Воно разом із замком стоїть біля угорського кордону.

Дрогобич. Місто оточене водою, воно славне соляними криницями.

Сянок. Дерев'яне місто, що збудоване між горами над рікою Сяном; на горі високій замок. // (с. 19)

Переворськ. Муроване місто на горі, оточене муром, лежить над рікою Мечкою.

Кросно. Муроване місто, котре омивається довкола рікою Ясельдою. Посередині міста протікає інша ріка – Віслок. За півмилі від Кросна змуровано на високій горі замочок, який укріплений самою природою, місцем, зручним для оборони, і потужними баштами.

тільки дві брами. Внаслідок свого [вигідного] розташування замок теж напрочуд оборонний. Він скрізь оточений скелями, його, як і місто, омиває довкола ріка Смотрич. Його оточує і дуже високий вал, створений природою. Сам замок добре укріплений муром, баштами і вогнепальною зброєю. Кам'яна скеля робить місто неприступним і неможливим до взяття. Вона так оточує місто, що будинки, навіть високі, не видно, ледве можна побачити їхні дахи. Часто турки, татари й молдавани, облягаючи місто по кілька років, мусили відступати від нього з великим соромом і втратами. Кам'янець розташований тільки за дві милі від молдавського міста Хотин.

Бар. Це місто, оточене парканом, лежить на рівнині. Його збудовано за наказом польської королеви Бони, дочки Джованні, міланського князя, котра й назвала його Баром від міста Барі, що розташоване на її батьківщині. Бар, місто в Україні, широко розляглося. Його мурований замок, оточений багністими і широкими озерами, стоїть на високій горі, через що його важко здобути.

Меджибіж. Місто і великий дерев'яний замок розташовані між великими болотами. До міста інакше не можна дістатися, тільки через мости. На нього часто нападають татари.

Брезан. Дерев'яне місто, що має високий мурований замок на горі.

Теребовля. Містечко лежить під високою горою, а добрий замок – на самій горі.

Хмільник. Дерев'яне містечко з обмурованим острогом; дерев'яний замок на рівнині стоїть над рікою Буг, яку *Геродот* називає *Гіпанісом*. Хмільник розташований за 20 миль від Кам'янця.

Брацлав. Дерев'яні місто і замок, оточені валом і ровом, // (с. 21) довкола яких тече ріка Буг.

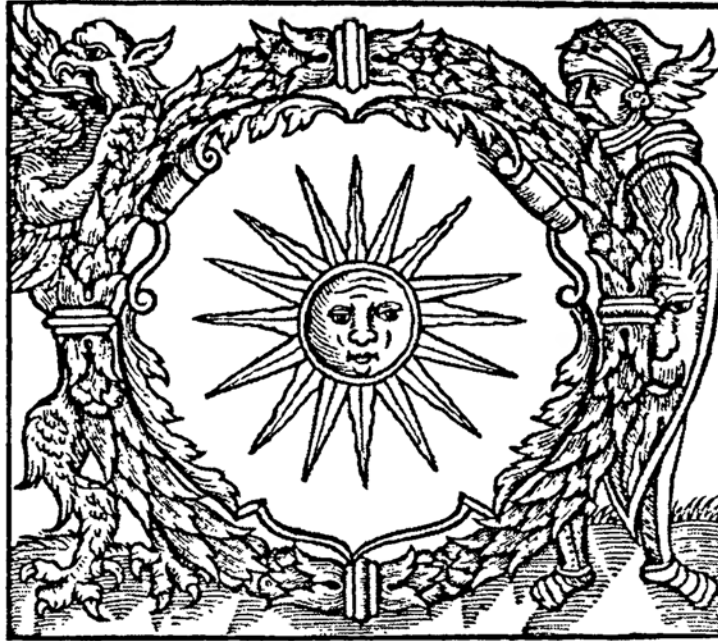
Вінниця. Дерев'яне місто, яке разом із замком оточене валом і яке стоїть над рікою Буг. Ці два замки [брацлавський і вінницький. – Ю. М.] частіше, ніж інші, стають метою нападів перекопських татар. Місцеві повіти такі великі, що їх вважають воєводствами. Вони мають особливий прапор, на котрому зображено герб Великого князівства Литовського.

Звенигород. Дерев'яні замок і місто у пустих полях. Тут чимало припасів зброї, яку мешканці часто використовують у битвах з татарами. За рікою Бугом черкащани й канівці простяглися [поселеннями] до Дніпра, не маючи ні гір, ні лісів, ні зброї. Вони живуть у чистих полях, що тягнуться на двісті польських миль понад Доном і Меотійським озером аж до Евксинського моря, до перекопських і кримських татар.

Подільська земля має тільки трьох сенаторів:

Це – кам'янецький єпископ, подільський генеральний воєвода, кам'янецький каштелян.

Земська корогва за герб має сонце з дванадцятьма променями, на білому полі, таким чином. // (с. 22)

ВОЛИНСЬКА КРАЇНА

Волинська земля лежить серед інших руських князівств, а її людність не поступається своєю мужністю. Це велика країна, родюча і багата на різне збіжжя та різноманітні овочі. Волинь багата на ліси з дичиною та рибними озерами. Вона здавна належала до Великого князівства Литовського, а тепер входить до складу Корони, і тут діє звичайне коронне право. Цей народ прийшов до тутешніх руських країв від ріки Волги, котра відділяє московитів від татар, про що детальніше говорилося в описі поляків та їх походження. Вони звалися спочатку волгарами, а потім були прозвані волгинцями. Чоловіки чисті, мужні й розсудливі. Вони мають руські мову, письмо, звичаї; руську віру. Є між ними й громадяни римської релігії. Ця країна поділяється на три провінції, або повіти: Луцький, Володимирський і Кременецький.

*Назва
волинців*

Земська корогва цієї країни має два червоні кути у білому полі, а на ній герб Великого князівства Литовського. Повітові корогви мають ці ж герб та кольори, але є однокутними.

Луцьк. Дерев'яне провінційне місто, славне тим, що є столицею римської релігії і резиденцією грецького владика. Воно має два замки, що стоять на високих пагорбах.

Володимир. Дерев'яне місто, яке має довкола дерев'яний паркан, обмазаний глиною. Воно лежить між болотистими озерами, було колись центром князівства.

Кременець. Велике дерев'яне місто, яке має замок, що стоїть, оточений муром, на високій горі.

А оці провінційні міста мають замки, до них належать містечка:

Хабне. Замок і місто лежать над рікою Уссою.

Овруч. Місто і великий замок на горі.

Олесько. Місто і замок над рікою Губертою.

Житомир. Місто і дерев'яний замок на горі.

Корець. Дерев'яні замок і місто. Колись воно зі своїми повітами вважалося князівством.

Кам'янець. Високий замок на пагорбі.

Збараж. Колись місто із замком було зі своїми волостями вільним. Тепер воно є князівством. Чимало шляхти й панів з цієї країни уживають князівських титулів, що походять від назв їхніх міст. // (с. 23)

КИЇВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

Київ – це старе, велике й просторе місто, оточене довкола парканом. Колись воно було столицею всієї Руської землі. Воно лежить над славною рікою Дніпром за 120 миль від Вільна. Колись це місто було премогутнім, вважай, князівським, що й тепер видно з самої місцевості в радіусі восьми миль. На горах і досі видно руїни руських церков та монастирів, залишки різних будівель. Крім цього, там є якісь дуже великі й широкі підземні льохи, котрі там звуться печерами. Місцеві люди, котрі добре знають ці краї, твердять, що вони тягнуться на вісімдесят миль. Там знаходиться чимало величних гробів давніх руських князів. Ці гроби, хоч і дуже древні, однак зовсім неушкоджені, тільки почорніли. Особливо це стосується двох князів, котрих було поховано за звичаєм у язичницькому одязі так, як вони ходили за життя. Тіла зовсім не розклалися, вони лежать у цих льохах непохованими, їх показують прочанам та гостям місцеві жителі, ченці руської релігії. Порівняно з містом, замок досить вигідний для оборони. Він побудований з дерева, землі й каменю, стоїть над Дніпром. Що стосується розмірів цієї землі, то вона дуже обширна, понад п'ятдесят польських миль. Раніше ця земля мала свого князя, але тепер перетворена на воєводство.

Київські пегери

На південь від Києва лежить дерев'яне місто на березі Дніпра, котре звуть Черкасами. Волості, фільварки й поселення цих Черкас широко й далеко простяглися понад рікою Дніпром; всі тамтешні жителі – русаки. Інші (власне черкеси.– Ю. М.) живуть далі від цих, у горах понад *Евксинським* морем, вони мужні, войовничі, часто воюють зі своїми близькими сусідами – перекопськими татарами, а нападаючи на їхні землі, виводять велику здобич, стада й бидло.

Черкаси

Мужня Русь

Черкаси розташовані від Києва за двадцять дві милі.

За сім миль від Черкас, якщо йти вгору Дніпром, за сімнадцять миль від Києва розташоване місто Канів, що обороняється мужніми людьми, котрі живуть довкола. Між черкашанами й канівцями нема жодного, хто сповідував би римську віру, все – русь; не видно й жодних будинків, сіл та волостей; на всі сорок миль – пустеля й дикі поля аж до Очакова, татарського міста й замку, що стоять при гирлі Дніпра. У цих краях дикі звірі мають чудові умови для життя. // (с. 24) В Очакові та по диких полях скрізь живуть перекопські татари, вони живуть там, де колись, за Вітовта, були кордони руських і литовських князів від татар.

Канів

Київське воєводство має військову двокутну корогву, зеленого кольору, з одного боку бачимо герб Великого князівства Литовського у червоному полі, а з другого – чорного ведмедя у білому полі. Київське воєводство має тільки один повіт, але багатий – Мозирський.

Мозир. Місто українне велике, дерев'яне, яке збудоване понад рікою Прип'яттю. Ця ріка за 12 миль від Києва зливається з рікою Тур і впадає у Дніпро вже широким руслом. Відстань від Києва – 30 польських миль, до Бобрянська (Bobranska) стільки ж, до Могилева – 20, до Орші – 26.

Корогва Мозирського повіту зелена, як і [Київського] воєводства.

МСТИСЛАВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

Мстислав. Дерев'яне місто, лежить над рікою Сож. Замок збудований з дерева, стоїть окремо, розташований на самому московському кордоні, тому в ньому постійно стоїть військо для оборони. Корогва цього воєводства помаранчевого кольору, яким намальовано герб Великого князівства Литовського, вміщений у червоному полі. Повітових корогв немає. Однак це воєводство має чимало замків і містечок. Колись воно було окремим князівством, а тепер перетворене на провінцію.

Дубровна. Перший замок на московському кордоні, містечко із замком лежить над рікою Дніпром; відстань від Смоленська – 24, а від Орші – чотири милі.

Копись. Замок з містом над рікою Дніпром, що лежать від Орші за чотири милі.

Шклов. Це замок з містом над рікою Дніпром, що лежить від Кописі за дві милі. Шклов вважається графством, тому вельможний пан Ян Кароль Ходкевич, гетьман Великого князівства Литовського, пишеться графом.

Могилев. Замок і місто над рікою Дніпром, що лежать за шість миль від Шклова.

Бихов. Місто і замок над рікою Дніпром, що лежать від Могилева за дванадцять миль.

Речиця. Замок і місто лежать над рікою Дніпром.

Стришин. Замок і місто лежать над рікою Дніпром.

Любеч. Замок і місто лежать над рікою Дніпром.

Вишгород. Замок над Дніпром, що лежить за три милі від Києва. // (с. 25)

ВІТЕБСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

Вітебськ. Це досить велике дерев'яне місто, котре розташоване над судноплавною великою рікою Двіною, що нею звичайно возять всілякі товари до Риги – головного міста в

Інфляндії. Вітебськ має два чималі замки, досить укріплені самою природою і місцеположенням. Один, нижній, розташований на рівнині, він такий же обширний, як і саме місто. Другий, верхній, збудований на високій горі. Ці два замки мають башти, вежі, паркани, збудовані з дерева, вони укріплені також ровами, землею, тесаним каменем, доволі тут всілякої вогнепальної зброї і боєприпасів. Ці замки разом із містом зі сходу омиває ріка Двіна, котра посилює обороноздатність; тут же, під самим замком, з іншого боку в Двіну впадає ріка Відзба. Цей замок є найкращою твердинею з усіх прикордонних замків Великого князівства Литовського, котрі протидіють московським нападам, до того ж він лежить при самому московському кордоні. Від цього замку дуже часто москва буває відігнана і відбита з великою для себе шкодою. Там непереможний король польський постійно утримує чотирьох ротмістрів, або капітанів пішого рицарства, серед котрих і я зі своїм батьком, Амброджо Гваньїні, був ротмістром протягом 18 років над 500 піхотинцями і над десятком [сот] кіннотників. Вітебськ розташований від Вільна на відстані 18 миль. Це князівство мало колись свого вільного князя і вважалося окремим князівством, але тепер воно перетворене на воєводство.

*Заслуги
мої
і мого
батька*

Корогва зеленого кольору з двома кутами, містить герб Великого князівства Литовського у білому полі. Воєводство має лише один повіт, або провінцію, а саме Оршанський.

Орша – місто дерев'яне, широке і велике. Воно захищене з одного боку численними острогами, а з другого – рікою Дніпром. Мурований замок омивають з одного боку ріка Дніпро, а з другого – ріка Орша, від якої і місто прозвалося. Орша розташована від Вітебська на відстані 18 миль.

Орша використовує на війні зелену корогву, так само як і воєводство.

Сураж. Це замок між ріками Дуною, Касплею і Суражею, що розташований за 18 миль від Вітебська: спочатку треба йти на схід, до Москви, а потім ще 14 миль до Вітебська.

Ула. Цей замок прозваний від ріки Ули, котра тут же під замком біжить і зливається з Дуною. Колись цей замок був збудований і утримуваний Москвою. Наші часто хотіли його здобути, але без успіху. Потім князь Роман Сангушко, несподіваним штурмом взявши замок, спалив його. Тоді ж його наші знову відбудували, // (с. 26) спорядили вогнепальною зброєю й всілякими речами і поставили тут військовий гарнізон.

Туровля. Цей замок був колись збудований московитами між рікою Туровлею та Дуною, котрими і захищений. Замок лежить на відстані трьох миль від Полоцька.

Суша. Замок збудований московитами, лежить над озером Суша.

Чашники. Замок і містечко дерев'яні, лежать над рікою Улою за чотири милі від Суші.

Сінно. Замок і містечко за 6 миль від Чашників.

Лепло. Місто і замок, досить захищений, збудований над озером як на острові. Відстань від Чашників – сім миль.

Цьотча. Замок над однойменним озером, від котрого й дістав назву.

Красне. Московський замок за милю від Цьотчої.

Воронець. Замок з містечком над рікою Усвятю; відстань від Полоцька – 3 милі.

Стрижів. Замок над великим і широким озером.

ПОЛОЦЬКЕ ВОЄВОДСТВО

Полоцьк – велике й обширне дерев'яне місто на рікою Двіна, укріплене парканом і багатьма острогами. Його замок достатньо укріплений вже самою природою та місцеположенням і оточений довкола вежами й баштами. Його омивають з одного боку ріка Двіна, а з другого – Полота. Його мешканці – багаті купці. Коли 1562 року великий князь московський Іван Васильович захопив це місто великою потугою, він вільно відпустив польське рицарство, а литву і русь, котрі мешкали у місті, та інших, які збіглися перед тим до міста, як до лісу, вивів зв'язаних у Москву. Він також вивіз звідти велику здобич золотом і сріблом. Але 1579 року король Стефан Баторій визволив місто від московитів. Ця держава мала раніше свого князя і вважалася князівством, але тепер над ним панує непереможний польський король.

Корогва цього воєводства червона, має герб Великого князівства Литовського у білому полі. Під цим прапором шляхта під час війни несе свою рицарську службу.

Усача. Це місто, що стоїть над однойменною рікою, а також над рікою Дуною; відстань від Полоцька – три милі.

Дисна. Це великий замок, оточений потужним і важким до здобуття валом, добре споряджений вогнепальною зброєю і всілякими належними до оборони речами. З обох боків ріки Дисна і Дуна // (с. 27) омивають замок. Місто теж розташоване між цими ріками, воно укріплене валом, багатьма острогами і вежами. Відстань від Полоцька – шість, а від Вільна – 40 миль.

Дрисса. Замок, навколо якого стоїть містечко. Розташовані вони над ріками Дриссою і Дуною за шість миль від Дисни.

Друга. Замок з містечком над ріками Дуною і Другою, відстань від Дрисси – шість миль. Від цього замку вже починаються інфляндські кордони і замки над Дуною, про які буде сказано свого часу нижче.

Треба тобі, любий читачу, знати, що в цих князівствах, котрі належать зі своїми провінціями його милості польському королю, розташовано багато міст і замків, як королівських, так і шляхетських та духовних, про які ми не згадували. Ми ж бо тут описали тільки найважливіші провінції, міста і замки, котрі колись вважалися князівствами разом з їхніми волостями. Інших же нам неможливо докладно описати, бо це буде річ довга і, на наш погляд, не потрібна.

СПОСІБ ОРАНКИ ТА СІВБИ
У ЦИХ ВОЄВОДСТВАХ БІЛОЇ РУСІ,
ЩО МЕЖУЮТЬ З ВЕЛИКИМ КНЯЗІВСТВОМ
ЛИТОВСЬКИМ ТА МОСКВОЮ

Насамперед вони обробляють рілля таким чином. Біля літнього свята Петра й Павла аж до Успіння Діви Марії вирубують ліс та кущі, котрі звичайно називають Ладою. Якщо ліс густий, то зверху насипають солому і залишають її так на зиму. Коли ж настає весна, то зразу ж по Великодню, коли сонце припікає протягом кількох днів, вони додають соломи, підпалюють її і обертають на попіл. Де земля не вигорить, там вона і не вродить. Тому вони збирають недопалені дерева, складають їх купами і знову підпалюють. Ось так на цій випаленій землі, ще не обробленій, але в основному очищеній, сіють насамперед пшеницю. Посіявши, заорюють і боронують за допомогою одного тільки коня. Так роблять в Русі, а у Литві плуг за собою тягнуть воли, впряжені за роги у ярмо. Урожай завжди буває там такий, що можна сказати, ніби його дала сама богиня *Церепа*.

Також там сіють, жнуть і збирають ячмінь. Однак заради ячменю спалюють густіші ліси, бо він потребує родючішої землі, ніж пшениця. На такій ріллі протягом шести, а часом і восьми років місцеві жителі звикли сіяти без внесення гною [на поля].

Коли ж у тому лісі, де мають сіяти, ростуть дуже високі й потужні дерева, як-от: сосни, ясени, берези та інші, подібні до них, // (с. 28) то їх не вирубують, а тільки обтинають гілки та молоду поросль довкола них, щоб вони не перешкождали сонцю зігрівати оцю ріллю. Селяни ж так призвичаєні до обтинання гілок, що як залізе котрийсь на дерево, то, не злазячи, може сам обрубати всі гілки. Для цього існує певне начиння, що нагадує якесь сидіння на кшталт сідала, зроблене з мотузки відповідно до зросту людини. Сидячи на ньому і снуючи від дерева до дерева, чоловік має при собі прив'язаний збоку кий. На кінці того кия є скривлений гак, котрим відрубуються гілки. Саме так відрубуються всі гілки згори аж до кореня, а хмиз запалюють навесні. Таким чином, як вище говорилося, отримують ріллю і засівають її.

Жито засівають на зиму на цій ріллі, зібравши з неї пшеницю та ячмінь. Але задля жита вони повинні двічі перевернути землю плугом. Жито починають сіяти на свято Успіння Діви Марії – 15 серпня. Якщо лінивий орач не посіє до наступного свята – Різдва Діви Марії, що припадає на чотири тижні пізніше, тобто 8 вересня, то земля вже не принесе йому звичайного врожаю. Оце сіяння жита буває і на зиму, і навесні.

Є й інший, недавно винайдений спосіб сівби на такому ґрунті, випаленому й очищеному від хмизу, про який [ґрунт] вище йшлося. Дві частини ячменю змішуються приблизно з однією частиною жита. Якщо посіяти навесні, то ячмінь визріє того ж року, і його збирають з поля,

*Другий
дивний
спосіб
сівби*

а жито, що росте під ячменем низенько й густо, ніби трава, залишають на зиму. Літом же воно виростає буйне та врожайне, що й конем ледве можна проїхати через таку гущавину. З одного ж бо зерна виростає понад 30, і виростає жито таке високе, що насилу в ньому можна побачити селянина, котрий сидить на коні. Всю ріллю русаки звикли орати одним конем, запрягши того у плуг, бо земля сама по собі є жирною та м'якою.

Такий спосіб сівби збіжжя існує, вважає, по всій Сарматії. Після Великодня насамперед сіють пшеницю, а потім ярове жито, котре там звичайно називають яровиною, щоб відрізнити від того жита, котре сіють на озимину близько свята Успіння Діви Марії; як ми вище писали, його й звать озиминою. Якби сівба була влітку, то не було б жодної користі; якби яровину посіяли замість озимини, то було б те саме, що озимина влітку, хоч ці зерна жита подібні й мають однакову природу. Не було б тоді з того нічого, а жито стало б нікчемною травою. Так сталося б, якби зерно було вжито не в належний час.

Оце жито-яровину поляки, литва, мазури, прусси // (с. 29) та підгірська русь звичайно сіють у підготовлений ґрунт близько Великоднього свята ще й тому, що тоді сонце тут гріє сильніше; вони набагато випереджають за часом Білу Русь та московитів, що живуть північніше. Останні через гіршу землю і холодніше повітря мусять сіяти набагато пізніше від тих, що живуть південніше. Буває й так, що вони сіють одночасно з польськими жителями. Дивно, що жито-яровина, котре часом засівають у кілька тижнів після Великодня, досягає як слід того ж літа. Отже, воно виростає за 8 тижнів, після чого його збирають з поля.

Горох сіють звичайно близько свята св. Войцеха. Його зберігають собі для потреби у драбинах, котрі звать осеродами, добре висушивши при гумні протягом тривалого часу.

Овес та ячмінь згідно зі звичаєм сіють після Святка.

Татарку, котру вони називають гречкою або гречихою, сіють на одинадцятий тиждень після Великодня, аж на св. Петра.

Ріпу сіють близько свята св. Іоанна Хрестителя. Того ж року всю її збирають з поля, зносять у доми, де й зберігають на зиму. Отак зерно, котре було взяте з комори для сівби, повертається до тієї ж комори, звідки й вийшло, через 8, найбільше через 10 тижнів, приносячи своєму господареві сторазову користь.

*Як поляки
зберігають
збіжжя*

Усі поляки, сілезці, мазури, литва, прусси й підгоряни привозять збіжжя на токи і зберігають його у снопах. У доброго хазяїна стоїть часом 400 або 600 снопів, що нагадують якісь чотиригранні вежі. Запасів тоді знайдеться і на 15 років. Але біла русь і вся москва одразу зносять врожай з поля до чорних ізб, котрі вони називають явами або гриднями. Там, висушивши збіжжя й одразу ж обмолотивши, засипають зерно до засіків у коморі. Інші ж зберігають його у підземних льохах, що містяться у лісових сховищах. Ці ями роблять спеціально,

*Як збері-
гають
збіжжя
біла русь
і моско-
вити*

зсереди́ни все чиня́ть добре, щоб хлі́б не згни́в. Туди ж вони зно́сять і збері́гають там свини́ну, сир, ма́сло та і́нші лагоми́нки, а тако́ж найкращи́й одя́г, особливо́ під час війни́, щоб бідола́хи могли́ цим протри́матися у разі́ небезпе́ки як від воро́гів, так і сво́їх жовні́рів.

У них збері́гається звича́й, особливо́ по села́х, що коли́ засудя́ть на сме́рть, то згі́дно з панськи́м нака́зом він му́сить сам себе́ пові́сити. Наві́ть коли́ він і не схоче́, то при́неволе́ний погро́зами й биття́м, хоч не-хоч му́сить так зроби́ти. Так Вітовт вчи́нив сво́ім тата́рам, коли́ вони́ пограбува́ли Коши́нецьки́й ко́сьтол, а він з бра́том Яга́йлом ї́хав на Пру́ську війну́ під спі́в «Бого́родиці». Про це докля́дніше розпові́дається у перші́й кни́зі, при опи́сі коро́ля Яга́йла. // (с. 30)

ЧАСТИНА ІІІ КНИГИ ІІІ,
у котрій міститься
ОПИС ПОЛОВЦІВ, ЯТВЯГІВ
І ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ

ПРО ПОЛОВЦІВ

Про половців, що то були за люди, не знаходимо нічого, крім того, що це був один народ з литвою та пруссами. Потім вони з'єдналися з руссю і чинили великі шкоди сусіднім народам. Історики звать їх ятвягами або гепідами, тобто рештками готів, войовничого народу. Вони жили спочатку в Тавриці, де розташовані Мангуп, Перекоп і Крим. Коли вони були там, то чинили великі шкоди сусіднім народам. Русь прозвала їх половцями від полону, бо русь називає полон половом; або ж від ловів; бо вони за татарським звичаєм займалися ловами всілякого звіра та забиранням у неволю живих людей. Угорці називали їх кумами, бо вони часто кумилися з руссю; з руської мови «кум» перекладається як «кмотр». Однак вони часто воювали з руссю. Незважаючи на це, русь дала їм поміч проти татар, та все одно вони не встояли. Татари вигнали половців аж до Угорщини, де одні охрестилися, а інші обернулися на татарів і турків. Рештки половців були в замку Мангуп, де тепер живуть татари. Не так давно, 1486 року, за панування турецького султана Баязета їх забрали і перетворили на яничарську гвардію.

*Половці
названі
від полону*

*Половці
погинули*

ПРО ЯЗИГІВ, АБО ЯТВЯГІВ

Стисло скажемо про ятвягів, що то були за люди. Вони одного народу з литвою, пруссами та половцями, жили на Підляшші. Ця країна прозвана так або через те, що має густі ліси, або через те, що прилягає до ляхів, до Польщі. Головне їхнє місто – Дорогичин, про що я вже писав у книзі ІІ на с. 4. Цей народ завжди був жорстокий, не тримався християнської віри, був войовничий і не знав, що то є втеча, або ж не хотів тікати після поразки, тому й ходив на війну пішо. Колись, ще 1139 року, руські князі зібралися проти половців і двічі розбили їх біля ріки Лубни та вбили // (с. 31) двадцять їхніх князів, чи вождів, Кусоба, Коца, Гаршналопа, Кільтаноп, Кумана, Азупа, Курбака, Чермерепа, Сурбора, Боняка, Сарнка та багатьох інших. Розгромили їх і втретє, гнали далеко, б'ючи, і захопили й при-

*Столиця
ятвягів*

несли додому велику здобич. За це вони були вдячно прийняті своїми владиками, котрі виходили їм назустріч цілими процесіями. Потім ятвяги воювали проти литви й пруссів, а на іншому боці – проти руських держав, чинячи помсту за своїх розбитих побратимів – половців. Оскільки цей народ або програвав, або вигравав битви, але не тікав, то й винищений був через безперестанні війни. Їх добив Болеслав Сором'язливий. Вони могли ще позостатися, особливо у Литві біля Новгороду, бо це місто було раніше їхнім; найчастіше вони воювали проти мазовецького князя Конрада, під час панування якого Готгард герба «Радван» одного разу взяв у полон сімох їхніх вождів, котрих віддав своєму пану – Конраду. Конрад дав їх на викуп і взяв за кожного по 700 гривень срібла. Цих людей історики звали «язигес»; про них часто згадує Овідій, котрий був засланий на береги Понту, а вони тоді там жили. Я думаю, що звідси вони прийшли до Угорщини; й нині їх звать історики *язигес метанастес*. Вони живуть у полях над Рибийськом або рікою Тисою, говорять переважно нашою слов'янською мовою. Але тут живе більша їх частина, що обернулася на литву, пруссів і підляшуків.

*Ятвяги
мстять
за половців
Ятвяги
вигинули*

ПРО НИЗОВИХ КОЗАКІВ, котрих зазвичай прозиваємо ЗАПОРОЗЬКИМИ

Року Божого 1516, коли зрадник поганський перекопський хан // (с. 32) Менглі-Гірей під час війни польського короля Сигізмунда з московським князем брав данину і від того, і від іншого, обіцяючи їм обом допомогу, однак постійно чекав оказії, щоб пожитися за рахунок обох. Король, хоч і не дуже вірив

цьому поганському псу, однак не думав, що той зі всією потугою завдасть шкоди Руській землі, а [вважав, що той] обмежиться наскоками. Він думав, що у такому разі буде достатньо руських воїнів, і тому не рушав у похід проти цього ворога всієї прикордонної шляхти. Коли ж сам король вирушив на Москву, на Поділля і Руські краї, несподівано вдарили татари і стали коло Буська. Звідси вони, як звичайно, пустили свої загани на чотири сторони, палили, плюндрували, пустошили й грабували села, двори, міста й волості, погнали до свого коша чимало людей, худоби і різної здобичі. Потім вступили до Угорської землі і погнали з неї до своєї орди до 50 тисяч людей, рубали старих і діточок, гвалтували дівчаток при батьках, а жінок при їхніх чоловіках, спустошили на 40 миль християнську землю. Ніхто не прибув на порятунок, окрім кам'янчан на чолі з Лянцкоронським, котрі забили до 800 татар під Теробовлею і стільки ж біля Підгайців. Потім, коли татари відступали з полоном, розбили кілька їхніх загонів за Буськом; інші ж татари з неоціненною здобиччю втекли через Молдавську землю. Після цієї шкоди король послав до перекопського правителя, питаючи: навіщо він йому вчинив таку велику шкоду, не зважаючи на клятву. Той відповів, що там була одна тільки молодь із зіпсованою честю, а їх він не міг стримати. Побачивши татарські насмішки, наші вже не вірили їхній присязі і стали там тримати більше війська. Останніх тоді зібралося кількасот, і вони на чолі з Прецлавом Лянцкоронським пішли козакувати під Білгород, захопили турецьке і татарське добро і погнали додому. Коли ж турки і татари наздогнали їх біля Овідієвого озера (Widowego) і зав'язали битву, то наші перемогли їх і повернулися до своїх зі здобиччю. Тоді й почалися у нас козаки, котрі потім чим далі, тим більше чинили діянь у своєму рицарському ремеслі, і коли татари щось чинили нашим, то вони [козаки] віддавали татарам сповна. Влітку вони живуть на річці Низ, котра впадає у Дніпро, часом займаються рибальством, а рибу сушать на сонці без солі, влітку ж живляться рибою. На зиму вони розходяться до найближчих міст, як-от: Київ, Черкаси, Канів, Брацлав, Біла Церква та інші, а свої човни на цей час ховають десь у безпечному місці, на Дніпровому острові. Залишають там же й кількасот душ на курені, як вони кажуть, «при стрільбі». Вони мають і свої гарматки, котрих понабирали в турецьких землях і захопили у татар. Їх раніше не було багато, зате тепер налічується до кількадесяти тисяч. // (с. 33) Вони завдають чимало шкоди туркам і татарам і вже по кілька разів нищили Очаків, Тягиню, Білгород та інші замки. Чимало татарських стад вони забирали й забирають у степах, через що турки й татари вже не наслідують заходити пасти вівці або стада [коней] так далеко, як раніше, коли, бувало, й за десять миль на цей бік Дніпра заганяли. Але ж вони й найбільше нас сварять із турками. Татари кажуть, що коли б не козаки, то ми з гурами жили б добре. Але поганцям не можна вірити, бо ми їх добре знаємо по їхніх справах. Добре, що козаки є. Вони постійно живуть на Дніпрі на виспах або ж островах, котрих там кілька

*Татари
плюндру-
ють руські
й угорські
землі*

*Татари
втекли
зі здобиччю*

*Як давно
козаки
в Україні*

*Як давно
козаки
в Україні*

*Татар-
ська
хитрість
Острови
запо-
рожців*

так потужно укріплених, що коли там сяде кількасот або понад десять сотень, то й найбільше військо, яке б наступало на них, нічого не зробить їм. Між іншими є там один острів, котрий звать Кохане. Він лежить між порогами за сорок миль від Києва. Завдовжки він у кілька миль. Коли ж на ньому несуть сторожу козаки, то татарам не так легко переправитися до нас, бо там їм можна перекрити Кременецький та Кучманський броди, котрими татари звичайно переправляються до нас. Поблизу є й інший острів, що зветься Хортиця (Chortzyka). На ньому раніше жив Вишневецький, котрий дуже шкодив татарам, і через нього вони не насмілювалися на нас часто нападати. Трохи нижче у Дніпро впадає ріка Тисмениця, а це за 44 милі від Києва. Є й третій острів, котрий зветься Томаківка. На ньому живуть переважно низові козаки, а він їм править за найпотужніший замок. Напроти цього острова у Дніпро впадають дві ріки: Тясмин (Tysmien) і Фесин, що витікають з Чорного лісу. Є там чимало й інших, менших висп або островів, на котрих якби стояли замки і міста, то татари не наважувалися б так часто переправлятися на наш берег. Та ми воліємо боронитися від татар біля Самбора. З боку Дніпра даремно хтось пробував би чинити погане козакам, бо там з моря ніякі галери чи боти не можуть пройти Дніпром через пороги, бо ці пороги поставив сам Господь Бог. Якби не вони, то давно до цих країв навідалися б турки. Козаки ж так звичаїлися, що оті пороги долають у своїх шкіряних човнах, які вони називають чайками; їх спускають линвами вниз і линвами тягнуть вгору Дніпром. У таких же човнах русь раніше чинила шкоди грецьким імператорам, коли нападала часом аж під сам Константинополь, як про це пише грецький історик Зонара. Та й нині цього ледве не вчинили козаки, було б їх тільки більше. Тому-то турки й домагаються, щоб ці краї були пустими і щоб там не множилися люди, від котрих вони хотіли б бути безпечними у Царгороді. Там був раніше великий порт, особливо у Білгороді. Звідти возили пшеницю з Поділля аж до самого Кипру. Сьогодні // (с. 34) ж тільки каравани ходять звідти до Москви, суходелом через Очаків, а до Очакова лежить великий шлях з Білгорода. На цьому шляху козаки переймають турецьких купців; а коли хочуть здобути «язика», то саме там дістають його найшвидше. Не тільки на Дніпрі, а й на Тясміні (Tysmienicy) й Оршаниці, менших річках, достатньо таких островів, на котрих можна було б збудувати потужні замки проти татар. Якщо ж укріпити Балаклію, котра лежить над річкою Чичаклій (Czarczakleiem) за дев'ять миль від Очакова, то не так легко наважилися б татари ходити до нас, особливо ж Чорним шляхом. Він був названий так від Чорного лісу, у котрому звикли таїтися татари, поки всі переправляться через Синю Воду – дуже спокійне озеро поблизу того місця, де Дніпро впадає у море. Якби замок було збудовано і на Кременчуці, то так само [він шкодив би татарам]; король, наш милостивий пан, вже доручив його спорудження снятинському старості Миколаю Язловецькому. Якби це було у німецьких руках, або ж венеціанці

*Пороги.
Козацькі
чайки*

*Білгород-
ський порт*

*Замок
Балаклія*

*Татарські
шляхи*

володіли б цим краєм, то вони б дбали про ці справи не так, як ми. А коли б ми привернули до себе козаків, то легше досягли свого, ще й данину, котру виплачуємо татарам, призначили б козакам. Кварти ж може не вистачити для жовніра, бо його треба більше набирати, поки там міста й замки постануть так, як треба. Було б тільки з чого будувати, але на тих островах можна знайти достатньо дерева, не важко знайти й камінь. Тому нам було б легше відбитися від поганців, аби тільки ми самі того хотіли. Про це досить відверто казали й кажуть ті, хто бував гетьманом у тих краях і добре їх знають. Вони б і взялися за цю справу, і виконали б те, що треба.

Донські козаки Є й московські козаки, що їх ми звемо донськими. Вони живуть на Дону, чи Танаїсі, річці, а з Дону часом переходять на Волгу. Свої чайки вони тягнуть волоком через гору Переволоку. Вони теж чинять шкоди татарам, де тільки можуть, а татари звикли за це мститися москві, так само, як і нам. Часом наші низовці сходяться з донцями, але мусять йти сухоходом, бо водою не можуть пройти. Коли король Стефан рішуче захотів їх винищити, то козаки йшли до москви, до цих інших козаків. Король побачив у цьому ще більшу небезпеку і нібито дав їм спокій. Поза сумнівом, вони добре служать, і цим краєм з ними безпечніше. А наскільки цей народ є мужнім, читай у книзі І (с. 141 і 148), про їхню битву з турками, татарами, молдаванами й іншими сусідніми ворогами. А про те, як один низовий козак Біруля з десятком своїх людей розбив сотню московитів, читай у книзі І (с. 141). Вони були і при Дмитрі Вишневецькому, і при черкаському старості Олександрі; були й при Михаї, при Зборовському, // (с. 35) Ружинському, Косинському та інших гетьманах, про що чимало свідчень у хроніках. При молдавському господареві Івоні був козак Сверчовський, котрий мав при собі тільки 14 сотень товаришів, але був страшний туркам. Про це читай у книзі І (с. 180), маєш там докладну історію.

Історія про Підкову

Був пізніше за короля Стефана Баторія між запорозькими козаками Іван Підкова; як казали деякі, це був рідний брат небіжчика Івоні, молдавського господаря. Оскільки він ламав руками підкови, то й був прозваний Підковою. Про нього довідалися молдавани і таємно послали до нього, просячи, щоб він приїхав як дідичний пан і не допускав нікому взяти своєї вітчизни, котра йому припадала по смерті брата. Вони скаржилися також на свого воєводу Петра, бо від того вони зазнавали нестерпних кривд, як і від турків, котрих Петро любив і тримав у себе при дворі. Підкова подякував за це їхнє бажання і став з ними радитися про те, яким чином досягти бажаного, і просив, щоб вони повідомили його щодо цього. Йому швидко надіслали два листи: один до князя Костянтина, київського воєводи, а другий до барського старости, завірені понад десятком печаток найвищих молдавських панів. У цих листах вони дуже просили, щоб Підкові була надана допомога тільки до Дністра, а там вони самі будуть чекати на нього з військом призначеного дня. Підкова взяв ці листи і приїхав з ними до Бара без розголосу й віддав старості, потім він мав там з ним таємну розмову.

Староста відповів на його пропозиції, що був би радий допомогти і легко міг би це вчинити, однак пам'ятає про перемир'я, котре король мав з турецьким султаном, тому вчинити так він не може без королівської волі та інструкцій. Однак він обіцяв, пишучи до короля в інших справах, не забути й цієї. Якби це мало чинитися з королівської волі, то він би не відмовився від такої пропозиції. Він наказав Підкові затриматися десь в іншому місці, бо якби він жив у Барі, то про нього б дізналися, і тоді б могла виникнути у Молдавській землі якась тривога. Підкова, подякувавши, поїхав геть. Станіслав Копицький, котрий недавно приїхав зі степу до Бара, довідався про це і поїхав до Підкови, радіючи з його щастя й обіцяючи допомогти йому у всьому, чим зможе. Підкова подякував йому за це і прохав, щоб той підтвердив слово ділом, обіцяв йому дати щедру винагороду, якщо Господь Бог посприє його намірам і він досягне престолу, як закликають до цього його піддані. Потім Копицький, улюбленець козаків, з котрими перебував з 20 років, поїхав до них і дав їм трохи грошей, що мав за попередню службу. Долучився до цього Чапа, один молдаванин, котрий тут одружився і жив у своїй волості на Брацлавщині. // (с. 36) Стараннями оцих двох зібралось 330 майже добірних козаків, над котрими гетьманом був Шах; так вони з'явилися до Підкови. З ним вони вдарили на Молдавію, але почули, що молдавський господар Петро виступив проти них з великим військом, взявши із собою велику кількість гармат. У козаків же гармат, очевидно, не було, через що вони й повернули назад, набравши провіанту, і стали чекати кращої оказії. Молдавський господар Петро довідався про це і послав чауша турецького султана до галицького каштеляна, котрий тоді їхав від султана з мирним договором. Петро поскаржився йому, що козаки всупереч пактам і перемир'ю пустошать султанську землю і прагнуть посадити Підкову на молдавський трон. Він просив, щоб той написав до короля, а той щоб якнайшвидше запобіг таким намірам Підкови, самого ж Підкову схопив і скарав, як того вимагає [мирний] договір, а козаків віддав до суду. Якщо цього не буде зроблено, тоді турецький султан не дотримуватиметься миру з королем. Галицький каштелян докладно описав усе це королю, через що король був дуже стривожений і відразу ж послав свого коморника з листами до гетьмана, а також до деяких руських панів, аби ті доклали всіх зусиль задля того, щоб Підкова з іншими бунтівниками був спійманий за будь-яку ціну. Після цього гетьман послав три роти, над якими поставив старшим свого слугу Боболецького. Боболецький сподівався застати Підкову в Немирові, бо той перед цим був там, тому й вирушив просто туди. Однак Підкова вчасно постеріг небезпеку й виїхав з міста, маючи при собі 50 піхотинців із рушницями, і прибув до одного броду. Він в'їхав конем у воду, поки вона не сягнула кінського черева, і поставив перед собою стрільців. Коли Боболецький приїхав до цього броду, він побачив людей у військовому порядку в доброму місці, важкому до здобуття, і повернувся назад. Підкова ж поїхав за ним до Немирова. Боболецький

*Підкова
готується
йти на
Молдавію*

*Дії щодо
Підкови*

в'їхав до [панського] двору, а Підкова – до міста. Боболецький домагався у місцевого урядовця, щоб той видав Підкову, а той відповів: «Я не можу тобі його видати, але й не забороняю тобі цього; візьми його, якщо хочеш». Боболецький поїхав геть, нічого не вдіявши. Після цього гетьман дав знати королеві, що Підкову наздогнали у Немирові, але намісник брацлавського воєводи не схотів його видати. Король послав до воєводи, щоб той наказав видати Підкову. Але поки коморник прибув, Підкова, знову добре підготувавшись, напав на Молдавію. Йому на допомогу прийшов гетьман Шах із 600 козаків, залишивши на Низу ще 400. Шах рухався шляхом, котрий зветься Пробитим; привітавши Підкову як молдавського господаря, він наказав ударити в шкіряні барабани. Ці козаки провели його аж до Сороки. Коли вийшли за Сороку // (с. 37), то Підкову прийняли як господаря, і це вчинила насамперед чернь. Коли Петро почув про це, то приготувався виступити проти Підкови. Коли Підкова підійшов до Ясс, Петро вийшов проти нього з військом, якого мав чимало, особливо турків, п'ятсот з яких поставив на чолі з вогнепальною зброєю. Коли козаки побачили це, вони зробили так, щоб ця зброя не змогла їм зашкодити. Коли було запалено гноти, козаки, побачивши дим, всі разом припали до землі. Турки, подумавши, що козаки вбиті, кинулися до них, а ті, скочивши на ноги, вдарили з рушниць на турків, і 300 з них тут же впало з коней, інші повтікали. Петро побачив свою першу невдачу і наказав своїм іншим людям відступати. Оскільки він мав відступати до Ясс, то звернувся до долішньої землі, до свого брата, валаського господаря. Звідси він відправив посольство до турецького султана, скаржачися на козаків, підданих польського короля, за те, що вони вибили його з землі і віддали її до інших рук. При цьому він просив султана про порятунок. Султан відповів йому: «Я тебе назвав своїм підданим і дав тобі цю державу для того, щоб ти мені служив там, де я тобі наказую. Ти ж замість цього сам наказуєш мені тобі служити. Отже, я наказую тобі прогнати того лотрика, а коли цього не зробиш, то я тобі відрубаю голову, а іншого пошлю на цю державу». Тим часом Шах з козаками щасливо посадив Підкову на господарство, не зазнавши жодної шкоди. Вони в'їхали до Ясс у надвечір'я св. Андрія 1577 року. Там усіх ув'язнених було відпущено за викуп. Між ними був і Бокій, шляхтич з Волині, проданий туркам татарами. Потім Підкова став роздавати уряди. Шахові він доручив весь молдавський народ, а Чапі – маршалківство; Копицькому дав хотинське пиркалабство. Послав і до турецького султана по прапор, але того посла перехопили по дорозі, і він не дійшов до султана. Господар Петро першим зібрав немале військо. Коли козаки почули, що він прибув до Ясс, то порадили Підкові, аби не чекав ворога у замку, а виходив проти нього. Коли Петро вже був неподалік від Ясс, Підкова з козаками і молдавським людом вийшов проти нього і почав шикувати військо так, щоб молдавський люда став на чолі й першим вступив у бій. Козаки не дозволили йому цього робити, бо не вірили молдаванам. Після цього Шах послав понад десять козаків на сторожу, щоб ті побачили, як Петро шикуює своє військо. Ті побачили, що Петро наказав гнати перед собою

*Підкова
напав на
Молда-
вію*

*Битва
з тур-
ками*

*Підкова –
молдав-
ський
господар*

стада коней і худоби, прагнучи змести піхотинців бидлом. Перед цим стадом турки послали своїх на герць, і ті гарцювали досить довго, доки козакам не набридло терпіти. Шах, прагнучи, щоб вороги під'їхали ближче, затримався. Коли ж до нього вже близько підійшли, він* // (с. 38) наказав дати по ворогам залп з рушниць, після чого одні були вбиті, а інші почали відступати. Козаки почали стріляти і по тій худобі, яка мусила повернути назад і стала топтати Петрових людей. Побачивши це, Підкова, що стояв по праву руку, і Шах, що стояв ліворуч, вдарили на них і почали бити й рубати розгублене військо; багатьох покладали трупом, а Петро з рештою ледве втік. Однак Підкова, здобувши перемогу, засумнівався у тому, чи варто сидіти на цьому троні, особливо тому, що чув про велике семигородське військо, яке йшло Петрові на допомогу. Тому він своєчасно виїхав з Ясс, взявши з собою 14 гармат, якнайліпші речі й багато провіанту. Старий хотинський пиркалаб, котрого Копицький вигнав з Хотина, жив на цьому боці Дністра у маєтності Якуба Струся. Коли він довідався, що цей новий господар вирушив з Ясс, то таємно виїхав і собі, чатуючи на Копицького, і [врешті] спіймав його. А коли він їхав до свого господаря, то натрапив на козаків, яких послав проти нього Підкова, щоб безпечно виїхати з Хотина. Козаки зразу ж відняли Копицького, а самого пиркалаба і тих, хто був при ньому, порубали, нікого не залишивши в живих. Коли Підкова наблизився до Сороки, деякі подумали, що він має намір вирушити на Низ. Однак їхати степом боялися через великі сніги, а їхати через Немирів – боялися гетьмана й брацлавського воєводи, які на підставі королівського мандата дуже прагнули його схопити. Гетьман прийшов з військом, але, побачивши Підкову в доброму порядку з чималою потугою, не схотів пробувати щастя, знаючи, що не зможе взяти Підкову без кровопролиття. Брацлавський воєвода, що перебував у Немирові, запросив до свого двору кількох козаків, серед яких був і їхній гетьман Шах. Там воєвода їм сказав, // (с. 39) що, не будучи винним, мав чималі клопоти у короля через цього Підкову, якого вони провели на господарство і дали цим привід турецькому султану для розриву перемир'я. Він порадив їм, щоб вони цим не легковажили і не стягували на себе королівського гніву, щоб Підкова поїхав до короля і виправдався. Оскільки він є рицарським мужем, то король його вдячно прийме. Він сам обіцяв провести Підкову до гетьмана, а гетьман поїде з ним до короля. Козаки сказали про це Підкові, котрий радо пристав на таку пропозицію і поїхав з воєводою до гетьмана, подарувавши воєводі 12 гармат, а гетьманові – 2. Гетьман відіслав його до короля, на варшавський сейм. Та король прийняв його невдячно і відразу ж наказав посадити до в'язниці, забити у кайдани на ногах і добре стерегти.

*Поразка
Петра*

*Підкову
посаджено
у в'язницю*

Після сейму 1578 року король поїхав з Варшави до Львова переважно через те сум'яття, що почалося через Підкову. Останнього він відіслав до в'язниці у Раві, думаючи віддати його під час сейму на страту, бо мав на нього зуб. Королю йшлося про шляхту, яка дуже вболівала

*Підкову
страчено*

* Див. ідентичний малюнок у кн. ІІІ (с. 31 оригіналу).

Турецький
чауш дома-
гається
у короля
знищення
козаків

за цим Підковою, бо то був добрий муж. Однак Підкову король дав стягти вже у Львові, і це було зроблено на вимогу чауша турецького султана. Цей чауш, що був у короля, скаржився також на брацлавського воеводу Яна зі Збаража та Філона Кмиту, які держали у своїх маєтностях козаків, а ті чинили туркам великі шкоди. Якби вони не тримали у себе козаків, то не було б і цього зла. Тому король наказав прикликати їх надвірними позовами. Ці не ухилялися від суду, хоча й не повинні були ставати до суду за такими позовами, сказали, що вони не винні, й запропонували королю вчинити *розслідування* в їхніх містечках. Король так і зробив, пославши для цього своїх комісарів, однак ті не змогли знайти жодного винного. Щоправда, були там затримані якісь голячки, але їх довелось відпустити, бо не було за що над ними збиткуватися. Комісари поїхали також до низовців, прагнучи їх приборкати. Але це було їм не під силу, тому вони й повернули, нічого не вчинивши, бо через [страту] Підкови козаки були страшенно розлючені. Потім козаки часто нападали на Молдавію з Олександром, братом Підкови, чинили там великі шкоди. І тоді, й тепер був дуже потрібний мужній козацький народ у боротьбі проти будь-якого ворога Корони, Литви й Русі, особливо проти турків і татар, котрі з азійських сторін часто нападали на Україну і ще раніше чинили їй великі шкоди. Про це чимало свідчень у хроніках. А тепер ці войовничі юнаки потужно псують військовий лад поганських бусурманців, за що нехай буде хвала Господу Богу.

Комісари
до козаків

Оскільки тут писалося про руські землі, то нам здалося слушним додати про те, що сталося недавно, у *квітні* 1598 року, // (с. 40) у Луцькому єпископстві неподалік від королівського містечка Лосиць, і цим ми закінчуємо третю книгу. Отже, у селі Возниках, власності панів Кішків, єврейські рабини вкрали Войцеха Петреню, чотирирічну дитину з близького села Свинярова, власності цих же панів. Вони вбили дитину на свою Пасху і вкинули межі кущі й очерет біля ставка, що знаходився поблизу. Потім за це три євреї – Аарон, Марк та Ісаак – були засуджені на Люблінському трибуналі, до якого ця справа дійшла завдяки наполегливому старанню вельможного пана Іштвана Петті де Герсе, *вільного барона на Шробові*, угорця, вельми ревного католика. Він у цей час тримав вищезгадане село як посаг своєї дружини Ганни Кищанки, підляської воеводини. Цей пан відкинув великі єврейські подарунки, і згадані євреї згідно із судовим трибунальським вироком були четвертовані. Тілу цієї дитини, жорстко поколотому, було приділено велику увагу Бернардом Мацейовським, тоді ще луцьким єпископом. Коли ж він став краківським єпископом, то 1600 року звелів це тіло з великою честью як реліквію перенести з Луцького єпископства до Любліна. Там єпископ власноруч поклав це тіло у цинковій труні у великому вівтарі єзуїтського костьолу і подарував єзуїтам. Там воно пристойно зберігається і починає прославлятися надзвичайними дарами і милостями, даними з неба.

Єврейська
жорстокість

ХРОНІКА ПРУССЬКОЇ ЗЕМЛІ,

*у котрій міститься стислий
опис міст, замків і провінцій,
що належать до неї, а також
усіх магистрів і комтурів
хрестоносців, також і війн,
які вони провадили протягом
тривалого часу з поляками
та литвою згідно з вла-
сним порядком.*

А це є
КНИГА IV

У Кракові, в друкарні Миколая Лоба, року Божого 1611

НА ЗНАЧНИЙ І СТАРОДАВНІЙ КЛЕЙНОД
ЙОГО МОСТІ ПАНА НАДВІРНОГО КОРОННОГО
МАРШАЛКА

*Не біда, що не дав тобі Юпітер
За герб буйного птаха
Або озброєного юнака на коні;
Чи то Феб білого лебедя,
У котрого закохав прекрасну Леду;
Чи то лісова Діана прудкого оленя,
Чи то Юнона свої крила до твого герба;
Досить того, що ти вшанований знаменням праці,
Зробленої в надії на заслужену нагороду.
Велика гідність є у знатності твого уряду,
А візерунок праць символізує голова звіра.
У твою знатність природа влила великі чесноти,
Чеснота ж, давши уряд, з праці не звільнила;
Це і є нагорода за працю, у цьому не варто сумніватися,
Маєш золоту корону в шоломі тут,
А матимеш потім на небі.
// (с. 2 передмови)*

**ЯСНОВЕЛЬМОЖНОМУ ПАНУ,
ЙОГО МОСТІ ПАНУ
МИКОЛАЮ ВОЛЬСЬКОМУ З ПІДГАЄЦЬ,
НАДВІРНОМУ КОРОННОМУ
МАРШАЛКОВІ, КШЕПІЦЬКОМУ,
РАБШТИНСЬКОМУ, ІНОВЛОДЗЬКОМУ
і т. д. СТАРОСТІ, ПІДЧАШОМУ
ЙОГО МОСТІ ХРИСТИЯНСЬКОГО
ІМПЕРАТОРА, МОЄМУ ВЕЛЬМИ
МИЛОСТИВОМУ ПАНУ**

Мило, але не зовсім здорово насолоджуватися щастям і ніколи не знати випробувань і людині, і Речі Посполитій. Щоправда, це допомагає легко здобути славу. Коли ж переслідують труднощі і давить тягар клопотів, то тяжко таке перенести, зате потім це приносить велику славу. Щастя робить людей недбалими, а випробування вчать рішучості й мудрості. Як осліплює велике світло, так рівне світло дозволяє все краще побачити; розум у високому і прекрасному щасті завжди слабший, а у помірному і суперечливому він буває гострішим. Тому недавно одна королева, впавши в нещастя через свого чоловіка, слушно повторювала своїм: «Я ніколи собі не зичила б щастя ані великого, ані блаженського, швидше рівного і постійного. Бо щастя – як одяг. Воно погане, коли тісне, і погане, коли просторе. Найкраще ж таке, котре в самий раз. Тому, коли б мені довелося вибирати, то краще вибрала б найтяжче, ніж найпоказніше». Справа в тому, що нещасному рідко щастить в утіхах та надії, а щасливому – в розумі. Слушно ж люди малюють фортуна сліпою. Але це не тому, що вона не знає, кого обдарувати багатством, бо вона однаково догоджає і мудрим, і гідним. Більше тому, вона швидше ошукає того, кому особливо старанно служить. Не дивина, що Господь Бог допускає, що людям

діються всілякі турбації, бо це *вправи* для розуму і рішучості; хто не бував на цьому плацу, той не так добре вигострив свій розум, а хто бував на ньому з випробуваннями, той став мудрішим і досвідченішим вояком, долаючи всілякі труднощі. Хтось називав нещасливим того, який не зазнавав ніяких нещасть, а найщасливішим того, котрий з випробувань вийшов неушкодженим, порівнюючи останнього з матерією, котра має золотник, тобто таким золотом, яке витримує різні проби вогнем. Це говориться і про людей, це можна цілком віднести і до Речі Посполитої, бо Річ Посполита є згромадженням людей; і чим більші небезпеки випадають на її долю, тим уважніша вона до них. чим небезпечніші битви, тим значніші тріумфи, чим важчі звитяги, тим кращі часи; словом, як пальма: чим більші труднощі випадають на її долю, тим більшою вона виростає з води. Так і кожна республіка, перенівши труднощі, які випадають на її долю, процвітатиме; це так само, як морякові після шторму наймилішою є добра погода, так і громадянам Речі Посполитої після тривалої втоми наймилішим є відпочинок. А Корона Польська, милостивий пане маршалку, бувала то в доброму щасті, то у прикрій ситуації, і в тривозі бувала не раз, однак завжди більше слави здобувала собі з воєнних тривог, а не з відпочинку. Що ж нам знаменує така велика кількість прапорів, яку можна бачити при святих місцях? Що нагадує нам про епосоіа і вислови найвойовничіших королів? // (с. 3 передмови) Що подає нам пам'ять у книгах та історії про гетьманів і рицарських людей? Тільки те, що слава Польщі не лежала, але росла й виросла у боротьбі з ворогом та нещастям. Однак я не бачив тривалішої і серйознішої небезпеки для Корони Польської, ніж та, яка походила від хрестоносців. Я не бачив, щоб могутність і перевага Польщі вславилися більше, ніж у знищенні хрестоносців, котрі з такими потужними військами з різних народів, з такими великими скарбами, з такою значною збройною допомогою, тонкими маневрами, як-то кажуть, і левом, і правом у папи, у імператора, у французького, угорського та чеського королів і різних комісарів наступали на нас протягом кількохсот років. Однак вони були розгромлені й переможені Польщею, її більшою силою, розумом і цнотою, у чому велика заслуга предків вашої мості, мого мостивого пана, і це було так аж до останнього замирення з хрестоносцями, якому й сам ваша мость, мій мостивий пан, був свідком. Мені здається слушною і пристойною справою, щоб не комусь іншому, а тільки вашій мості, мостивому пану, присвятити цю книгу про прусські та хрестоносні війни, бо ваша мость, мій мостивий пан, і нині цими ж цнотами та цим же ділом стаєш у пригоді Короні, стаєш їй корисним, постійно виконуючи так багато тяжких праць чи то його королівській мості, чи то Речі Посполитій. Усе це мужньо переносиш, щасливо справуєш, завершуєш з великою

для себе похвалою і користю для Речі Посполитої, покладаєш великі труди з небезпекою для життя і на морі, і на землі, і в Короні, і у святих отців пап, і у імператорів, королів, різних князів; це неможливо й порахувати. Ваша мосьть, мій мостивий пан, походиш із заслуженого дому, був вихований при імператорському дворі, вивчив так багато наук та мов, а в молодості об'їхав так багато країн. Чого ж іншого від вашої мості, мого мостивого пана, мала б сподіватися вітчизна? Тільки того, що бачимо, тобто у службі Речі Посполитій і королю його мості своїм розумом і перевагою, ваша мосьть обіймає все важливіші коронні уряди і наслідуює у цьому своїх значних предків; не згадуючи про всіх, скажу тільки про значної пам'яті діда вашої мості, сандомирського каштеляна Миколая, котрий об'їздив всю Європу, відвідав і Гроб Господень, і Єрусалим, й інші святі місця; котрий провів дуже щасливе посольство до папи Леонона X, він завжди виявляв себе справжнім сенатором і у вітчизні. Скажу також і про славної пам'яті батька вашої мості, також надвірного коронного маршалка, посольство якого до християнського імператора та іспанського короля Карла V ваша мосьть не забудеш наслідувати. Маєш знати вроджену від предків цноту, маєш знати і дух панський. Доброму важко зійти з броду, котрим йшли його предки. А що ж говорити про побожність твою, мені вельми мостивого пана? Адже з великим коштом і фундаціями ваша мосьть ставиш і будеш мури для ченців з ордену камальденів, котрі недавно прийшли з чужих країн зі значним примноженням Божої хвали і котрі будуть вічно славити Господа. Але я не буду далі розводитися, бо знаю, що чим більші люди мають чесноти, тим з меншим бажанням слухають собі похвалу. Я нині прошу небагато. Прошу тільки того, аби ваша мосьть, мій мостивий пан, при понижених моїх послугах зволив милостиво прийняти в ласку і панську свою оборону оцю мою працю і мою прихильність. Дано з Кракова дня 26 жовтня 1611 року.

Вашої мості, мого мостивого пана і добродія всього добра зичливий і понижений слуга Олександр Гваньїні, рицар Латеранського палацу; командир гвардійської кінноти.

ЧАСТИНА I КНИГИ IV,
в якій міститься
КОРОТКИЙ ВИКЛАД ПРО ДАВНІСТЬ
ЗЕМЛІ І КНЯЗІВСТВА ПРУССЬКОГО;
що за люди там живуть, звідки й коли
вони прийшли, яким чином щасливо
розширили свої поселення в цих країнах;
тут же і про їхні стародавні забобони

*Походження
пруського
народу згідно
з давніми
істориками*

*Прус,
віфінський
король*

*Пруссія
від Пруса*

*Народи,
з котрими
Прус
з'єднався*

*Римляни
в Пруссії*

Віфінській Сільвій, знатний легат до німецьких князів і найславніший оратор між багатьма іноземними князями, що здійснив чимало посольств до Пруссії, так пише у своїй хроніці: Прусска земля точніше мала би бути названа Ульмігавією або Ульмігеравією; і небезпідставно, бо тих людей, котрі першими заселяли цю землю, звали ульмігерами. Ян Чех пише, що до цієї країни прийшли зі сходу люди амаксоби, готи, алани і генеди, або вандала, які зайняли місця над Віслою. Але Мацей Меховський у кн. 2, розділі 8 розповідає, що віфінський король Прус прибув сюди морем із Малої Азії. А про причину цього прибуття кажуть те, що карфагенський гетьман Ганнібал вимагав від нього розпочати війну проти римлян. Коли ж він так вчинив, то йому довелося скрутно, бо римляни, пани всього світу, перемагали далеко більші війська, ніж віфінського короля Пруса. Тому, будучи ними розгромлений з усім військом, він не міг всидіти й у Віфінії, рушив морем з усіма своїми людьми та речами і приплив сюди, до наших країв, знаючи про те, що ці північні краї були не так густо заселені, як південні й західні, де людей вже було скрізь повно. Вийшовши на берег, він з'єднався з тими людьми, котрі тут мешкали, тобто з гепідами, котрі із Швеції за готами вийшли, а також з ульмігерами. Через це вони мали дуже помішану мову, в якій було найбільше руських слів. Це видно з того, що вони називали св. Войцеха, про що свідчить його житіє, бісом, що // (с. 2) по-руськи означає чорт. Було у цього Пруса багато і грецьких слів, бо він сюди прибув із Греції, тобто від кімврів з *Боспору Кіммерійського*. А кімври це не що інше як греки, доки вони не змішалися з німцями.

Цей же Меховський пригадує в іншому місці своєї хроніки, що багато римлян через жорстокі війни, котрі починалися в Римі, прийшли

до цієї землі: частина їх розсіялася в Пруссії, частина – в Литві, частина – в Інфляндії, Курляндії і Жмуді. Тому курляндці ще й досі послуговуються старою прусською мовою, але з роками чим далі, тим більше вони її перемішали з іншими. А *Еразм Стелла* твердить, що до цієї країни прийшли деякі язичники: саргаціани, геліди, алани і венеди. Себастьян Бранд, творець німецьких хронік, так говорить про пруссів і про їхні поселення: прусаки ближчі до ріки Вісли, котра відділяє Польщу від Німеччини, а бере вона свій початок з гір, які розділяють Польщу та Сілезію з Угорською землею; потім же, протікши Малопольщею та Мазовією, біжить через Пруську землю через Торунь до Гданська і тільки за милю від нього впадає у солоне море.

*Думка
Еразма
Стелли*

Між іншими про цю землю Христинус, або Христианус, найперший прусський єпископ, пише у своїй хроніці таке:

*Відкриття
віфінських
астрономів*

За часів імператора Октавіана Августа в місті Салюра, котре розташоване у Віфінській землі, були якісь астрономи, котрі уважно завдяки своєму вмінню або диспутації дізнавалися про якихось людей, котрі жили у сьомому та восьмому небесних циклах на півночі під небесними знаками Рака і Козерога. Прагнучи про це ґрунтовно довідатися, вони послали своїх слуг у ті краї. Їхні посланці прийшли до того краю через Татарську, Московську та Інфляндську землі. А коли вони переправилися через якусь велику воду, то прийшли до землі, котра була дуже простора і широка, але не мала жодної назви; вона лежала між північчю та сходом. Посли звідали цю землю і згідно зі своїми потребами добре до неї придивилися, однак з людьми, котрі там жили, не змогли знайти спільної мови. Завдяки ж тому, що серед них були сармати, або венеди, вони змогли трохи порозумітися з тубільцями і довідатися від них про те, що їм було треба. Всі ці послы тих вчених мужів померли по дорозі крім одного, який звався Дивон (Dywonia). Цей Дивон був наймудріший з усіх в астрономії. Коли він повернувся до своїх панів чи товаришів, то дав їм такий звіт про ті країни, про що свідчить цей же Христианус: землі, якими я мандрував і через які проїздив, дуже пустинні; в них і живе народ дуже темний і поганий, як гуни.

*Як пише
Христианус
про астро-
лога Ди-
вона*

Потім прийшов до іншої землі, куди від словаків тече прозора ріка і впадає у солоне море. Ця земля // (с. 3) не має якоїсь однієї назви: одні її називають Саргою, інші – Галіндією, а деякі – Ватимією; так сталося через часту переміну чужоплемінних людей. Ця земля непогана й обдарована багатьма прекрасними ріками й озерами, має населення непогане, непросте в розмові, яке не зловживає ні їжею, ні питтям. Вони не мають жодного міста, села, ані будинків, а живуть біля рік під найбуйнішим верболозом, а над ним роблять дахи з очерету. А коли у них буває дуже довга й холодна зима, тоді вони влаштовують багаття з того самого дерева. Найтяжчий період такої зими вони сплять. Одяг у них з рогозу; в кожного з них три дружини. Не мають вони якогось особливого Бога, а шанують тільки сонце та місяць і цим же поклоняються. З дружинами чинять [інтимні] справи там, де тільки хочуть

і коли їм забagnetься, не шануючи при цьому нічиєї присутності, бо вони зовсім цього не соромляться. З цими дружинами по черзі або по порядку живуть. Коли з них хто куди піде, то одна з дружин його пильнує. Але хоч і мають вони багато дружин, однак у них буває мало потомства. Свого вождя вони звать Мазо, а коли той до них прийде, то вони перед ним падають обличчям до землі. Оскільки ж вони не мають чим його почастивати й обдарувати, то дають йому своїх найгарніших дітей. До цього місця – слова Христиануса, прусського єпископа.

Прусські кордони

Прусська земля межує із Саксонським князівством, а із заходу – з Поморською землею; їх розділяє Балтійське, або Німецьке, море. На сході вона має Литву, на півдні прилягає до Польського королівства та Мазовецького князівства, на півночі має кордони з Курляндським князівством та Інфляндською землею. Ця земля родюча й багата на збіжжя, дичину, рибу і всіляку худобу. Спочатку тут, особливо над рікою Віслою, жили старі прусси, котрих звано ульмігавами або ульмігерами, але потім до них приєдналися скандинави, жорстокі люди, алани, амоксоби, гети і готи, як про це ґрунтовно свідчить Птолемей, з яким погоджується і *Себастьян Франк*, який так пише в Німецькій хроніці, що всі ці люди, з'єднавшись, стали одним народом, котрий звали ульмігерами, й жили при Віслі. Раніше це був язичницький народ, і в ті давні часи він поклонявся сатані та злим духам аж до панування імператора Фрідріха Другого, на бажання і з дозволу якого мазовецький князь Конрад приніс до Пруссії німецьку мову із хрестоносцями, котрих перед тим звали пауперіанами або маріанами, разом з християнською вірою. А це діялося 1216 року. Про цей Орден або його початки буде сказано нижче. А хто хоче більше знати, нехай читає хроніку єпископів та Себастьяна Франка, книгу 50 у частині другій опису світу. Ці хрестоносці // (с. 4) винищили язичницьку віру, приборкали їхні [пруссів-язичників] зухвальства, однак і самі стали мало не гіршими і жорстокішими ворогами своїх панів і добродіїв, котрим мали коритися. Але Господь Бог, не люблячи їхніх хитрощів та зради, зволив їх винищити. А тепер ця земля з'єднана з Короною Польською і має однакові вольності з польським рицарством, що було встановлено Сигізмундом Першим, про що буде нижче у третій частині цієї книги.

Хроніка Себастьяна Франка

Предки пруссів – язичники

Як пруссів навернули до християнської віри

Прусси приєднані до Польщі

Ромново – перше місто в Пруссії

Мешканці цієї землі, оті старі прусси, були простими людьми, дикими у своєму язичництві, однак милосердними й шанобливими до прибульців. Найперше місто у своїй землі вони заснували під назвою Ромново, тобто Новий Рим. Вони були майже одного роду з литвою і тільки через чужий народ змінили мову. Своїх богів або ж отих язичницьких ідолів, котрих шанували і хвалили, звали Ромове, начебто на пам'ять про самих себе, оскільки ж вони були прибульцями з Риму. Оце місто Ромново, або Романово, було найпершою столицею Прусської землі аж до приїзду хрестоносців. Потім воно було зруйноване польським королем Болеславом Хоробрим 1017 року. Тепер там містечко під назвою Гетлігенбайль (Hethligenbeil), тобто свята сокирка.

ПРО СТАРОДАВНЄ ІДОЛОПОКЛОНСТВО ПРУССАКІВ

Року Божого 503 ульмігери, або оті старі пруссаки, будучи язичниками, обрали собі спершу єдиновладним паном якогось Прутена. Цей ставився до них дуже приязно, влаштував для них великі учти, і завдяки цьому він призвів до їх поневолення і став їхнім королем. Від цього Прутена деякі виводять назву Пруссської землі. Цей же Прутенус (Prutenus), або, як його інші звать, Брутенус, коли укріпився добре на престолі й діїшов до похилого віку, вже не хотів нічого іншого робити, тільки спокійно дочекатися кінця свого життя; він посадив на своє місце рідного брата Венедута (Weneduta), а сам став патріархом, і його почали звати Кірі Кіріейто (Kirie Kirieito), тобто: наш пан є найпершим після богів. Усупереч його волі ми не можемо наважитися нічого розпочати, бо він – фортуна і щастя наших богів. Через це ми все мусимо чинити по його волі. Цим іменем стали потім називати всіх, хто посідав престол. З плином часу прості люди стали звати своїх найвищих жерців Криве Кривейто (Krywe Kryweito), тобто: наш пан близько; і так шанували цього Криве Кривейто, що // (с. 5) всі слухали його наказів. Врешті, коли він через свого слугу посилав свій знак або свій посох, то прусси тоді були готові на все. Вважали, що кожна душа померлої людини мала йти повз його будинок і якимись знаками означала свій шлях. Тому до нього приходили навіть з далеких країв, питаючи про померлого, якщо померлий показувався йому; цей же Криве Кривейто, не бачивши померлого за життя, детально описував його зовнішність, вбрання і звичаї; цим він здобув собі серед усіх велику славу. Йому віддавали завжди третю частину трофеїв і здобичі, коли прибували з війни. Ось така міць диявольська і людська сліпота, що йому вірили як найправдивішій речі, особливо тоді, коли вони ще не мали світла Божого слова, коли вони замість Творця поклонялися творінням Його, причому не тільки тим, що були на небі, як-от: сонце, місяць, зірки, а й мерзенному гаду, зміям і жабам. Найвищому жерцю і своїм богам вони побудували в одному будинку і храм, і житло; побудували його дуже гарно і коштовно під великим дубом і назвали цей будинок Ромове на честь того, що, як я вже сказав, вони були прибульцями з Риму. Всі рішуче збунтувалися і поклялися, що не будуть підданими і покірними жодній людині, за винятком самого свого князя Кірвейкірвейта (Kirweikirweitowi); а також у тому, що вони не будуть мати інших богів, крім трьох своїх: Патолла (Patolla), Патрімпа (Patrimpa) і Перкуна (Perkuna), оцих трьох обіцяли шанувати, поклонятися їм і приносити їм жертву. Цей великий, товстий і жакливий дуб, де сатана мав свої брехливі вигадки та своїх ідолів, оці язичники вважали святим, а до того ж через чортівську справу він завжди зеленів, і взимку, і влітку, а його крона була надзвичайно велика; був він буйний, коренистий, широкий, стійкий і не ушкоджений анітрохи, мав таке густе гілля і листя, що ніякий дощ чи сніг не міг пробитися крізь них. Біля цього місця була

*Брутенус,
пруссський
король*

*Кірі
Кіріейто –
перший пан
після богів*

*Чари
старих
пруссів*

*Процес
прусского
язичництва*

*Язичницькі
боги*

завжди дуже гарна шовкова завіса завдовжки вісім ліктів і стільки ж завширшки. Жоден не міг увійти до цього житла, хіба що сам Кірвейкірвейто та найвищі вейделоти (*weydelotom*), тобто по-нашому храмові слуги, або вітрікуси. Коли ж хто прийде пошанувати богів і поклонитися їм, принести жертви, тоді ці вейделоти відхиляли завісу, щоб можна було побачити цих ідолів.

Перкунас

Цей дуб був поділений на три частини. В одній частині з правого боку прусси зберігали свого бога, якого звали Перкунас, тобто по-нашому Перун. На його честь постійно палало багаття вдень і вночі, і так само як і їхні сусіди, литва і жмудь, вони палили дубове дерево. Для цього призначалися вейделоти, тобто вітрікуси, найсвятішим обов'язком яких було пильнувати, щоб цей святий вогонь ніколи не згас. А якби через якусь необережність // (с. 6) вогнище б згасло, то вітрікус розплачувався за це своїм життям, про що ми вже писали у другій книзі в описі Литви. А з цього знати, що язичники не хотіли своїм богам належно віддавати молитви. Нам же з цього наука, щоб ми не ставилися ліниво до важливих Господніх справ. Другу частину того дуба тримав язичницький бог Патримпос, тобто бог рідних. Латинці отих родинних богів звать *бог пенатів (Dij penates)*. Цей ідол скидався на мідного змія, що уздовж звивається. Через це кожен місцевий обиватель, як у Литві і Жмуді, держав у себе живого змія і годував його молоком. На третьому розі цього дуба стояв третій ідол диявольський, котрого звали Пателло. На його честь кожен тримав удома голову померлої людини.

Патрим-пос

Пателло

Не досить було пруссам тих трьох ідолів, тому, мало їм довіряючи, зробили ще й інших. Цим іншим ідолам вони віддавали пошану як богам і всюди, де росли дуби, або в дубових гаях, приносили їм жертви. Очевидно, що прусси скільки мали речей, стільки ж мали богів та оборонців. Мали вони ще трьох богів: одного звали по-своєму Вуршайто (*Wurschaito*), і це нібито був бог рухомих речей, якого вони дуже шанували, віддавали йому в опіку коней, волів, корів, овець, кіз, свиней та іншу худобу. Другого звали Шнайбрато (*Schneibrato*), його вважали найголовнішим над гусями, курми, качками, павами, голубами й іншим домашнім птаством. Третього ж звали Гурхо (*Hurchem*), і він був головним над придатними для їжі речами, тобто над збіжжям і всім поживним для людей. Про інше мерзенне ідолопоклонство і не згадую. Раніше цей люд був темний, брудний, не знав [належних] звичаїв і був геть неписьменний. Для них було неймовірним, коли б хто сказав, що людина людині може відкрити своє серце і волю завдяки листу паперу. Їхній напій – це вода, розведена свіжим медом, та кобиляче молоко. Однак вони були дуже люб'язні і щедрі до прибульців і чужих людей, вказували їм велику честь, чинили для них багато доброго, наскільки були спроможні.

Вуршайто

Шнайбрато

Гурхо

*Пруси
щедрі за
своєю
природою*

У своїй хроніці Марцін Муриній (*Muryniusz*) розповідає і про інші їхні язичницькі свята і забобони, а ми, теж коротенько тут зібравши, подаємо зацікавленим.

ПРО СВЯТА ПРУССІВ-ЯЗИЧНИКІВ І ПРО ІНШІ ЇХНІ ЗАБОБОНИ

Старі прусси-язичники відзначали свято Пашвіта (Paschuita) – бога або швидше диявола, який жив, як вони вважали, // (с. 7) під кушем бузини, бо це дерево було у них у великій пошані. Також шанували парстуки (parstuki) як його янголят. І зазвичай влаштовували на його честь вечерю в гумнах. А здійснивши язичницькі церемонії і зачинивши за собою двері, залишали їм цей харч, а ті парстуки нібито мали це опівночі з'їдати. На другий день язичники дивилися, якої страви зникло найбільше, і вважали, що саме на неї буде врожай. Цей звичай ще іноді трапляється в Курляндії, Інфляндії, Самбійській або Судапській землі, навіть і за Торунем, що найдивовижніше, цей звичай ще не забутий; і біля Хойніків, Каменя, Семпельборка цього бузинового дерева дуже тримаються і запевняють, що під ним живуть якісь дивні земні фантастичні істоти. Їх звать краснолюдками – гномами і кажуть, що вони вночі, коли світить місяць, показуються людям, особливо хворим. Про них кажуть, що вони зростом не вищі ліктя, також і те, що вони у невдячних людей забирали збіжжя з гумен і носили тим, котрі того хотіли.

Як шанується язичниками бузина

І нині в деяких місцях бувають язичницькі церемонії

Наприкінці жовтня вони віддають честь богу Земнику (Ziemnikowi), сходячи в гурт, як і нині ще дехто, виконуючи церемонії давніх язичників. Я тут стисло скажу про них, щоб читач побачив, наскільки поганими є старі звички. Зібравши до гумен збіжжя, жителі кількох сіл сходяться на свято. Коли ж зйдуться господарі з дружинами, дітьми і слугами, то застеляють стіл сіном, а другий покривають убрусом, покладають хліба і поставлять чотири кухлі пива. Потім приводять теля й теличку, барана і вівцю, козла й козу і з кожного роду домашніх тварин самця й самицю, так само і з птахів. Там їхній ксьондз-чарівник, простий селянин, промовивши свої байки, вдаряє кием когось із цих тварин, а потім всі б'ють киями, офіруючи їх Земнику, своєму дияволу, дякуючи йому за те, що він зберіг їх від усього злого. З цієї жертви готують страви, а перш ніж сядуть за стіл і почнуть їсти, по всіх кутках розкидає їх віщун як жертву своєму Земнику. Вони їдять і п'ють, трубячи в довгі труби, доки не вп'ються. У Курляндії і в Інфляндії ще досить цього баламутства; у Пруссії ж, в Самбії та біля Інстемборга, Рарнети і т. д. Вони мають своє свято, котре звать Пергрубі (Pergrubi). Зібравшись із кількох сіл, вони зсипають солод на пиво, йдуть до якогось великого дому, там їх вуршалът (wurschalt), чарівник, взявши великий гарнець пива, підносить догори і молиться до бога Пергрубіуса, кажучи: «*O Wepsprocie Dewe Musu Pergrubios*» і т. д., тобто «О, всемогутній боже наш Пергрубіус і т. д. Дякуємо, що, відігнавши зиму, повертаєш нам літо, і просимо, щоб дав нам врожайний рік». Потім бере зубами коновку з пивом, а випивши пиво, кидає коновку через себе, не торкаючись її руками. Старший же // (с. 8) цього села вхопить її і, якнайшвидше наливши пива, ставить на стіл. Взавши ж кухоль, вуршалът

Пергрубіус, самбійський бог

Бог
Швайтикс
Бог
Пільвіт
Бог
Аушлявіус
Всього
п'ятна-
дцять богів
Самбійські
церемонії
жертво-
приношення
козлів

просить Перкунаса, або Перуна, щоб той відвернув громи, град і т. д., також взявши в зуби кухоль пива, п'є на його честь. Потім всі п'ють і так чинять честь, п'ючи по кухлю пива, Швайтиксу (Swaytuxowi), богу світла, задля погоди, Пільвіту (Pilwitowi) – щоб зібрати добрий врожай збіжжя, та іншим богам, бо їх мають 15, кожного разу беручи по кухлю пива в зуби. А селяни потім за ними, виючи, ніби вовки, співають на їхню честь пісні. А якщо буде поганий врожай, то це приписують своїм гріхам. Молять, однак, Аушлявіуса (Auschlawiusza), бога хворих і немічних, щоб попросив про милість для них своїх богів. Там же в Зудавені, Самлянді селяни ходять, ніби колядуючи, раз на рік збирати гроші, хліб та інші речі, що потім продають. А за ці гроші козла або бика, а якщо грошей вистачає, то й обох купують. Потім їхній піп (wurschaitos), взявши вінець на голову, кладе руку на козла або на бика і просить вищезгаданих богів, щоб вони вдячно прийняли від нього цю жертву. Взявши козла чи бика за роги, ведуть його до гумна; всі селяни піднімають його догори, а піп-вуршалът, перепоясавшись рушником, вдруге прикликає всіх богів, кажучи: «Це є жертва, гідна хвали, заповідана нашими батьками, щоб ми втишили гнів своїх богів». Потім він обходить довкола тричі, шепочучи, доки цього козла не заріжуть і не прольють кров на землю та не націдять її у якусь фляжку. Нею потім вуршалът окроплює людей, а решту кожен з них бере потрохи додому в горнятку. Цим вони окроплюють худобу, так як у нас звичайно свяченою водою. Цього бика або козла, порубавши на шматки, варять, а селянство, сидячи біля великого вогнища, виє, дмучи у дерев'яні труби. Жінки їхні приносять їм непечені плячки. Вони, взявши їх по штуці, пхають через вогонь одне одному доти, доки ті не спечуться. Потім їх їдять і п'ють, виючи і ходячи протягом цілої ночі. Ранком рештки цієї вечері виносять на перехрестя доріг і закопують глибоко в землю, щоб ані пес, ані якийсь інший звір не зміг їх дістати, а потім розходяться. Тут я закінчую опис цих забобонів і пропускаю дуже багато інших баламутств, чуючи про які, побожний читач мусить подивуватися їхньому засліпленню і дякувати Господу Богу з тими, котрих Він вирвав з такої великої темряви.

ПРО ПОХОРОН СТАРИХ ПРУССІВ І НИНІШНІХ, КОТРІ ЗАЛИШИЛИСЯ // (с. 9)

Описи
старих
пруссів
про судний
день
Пруські
церемонії
коло помер-
лого

Про воскресіння в судний день старі прусси знали, але знали погано, бо вважали, що людина буде і по смерті на тому ж місці, на якому вона була за земного життя: якщо вона була шляхтичем чи селянином, багатою чи вбогою, вельможею чи простим пахолком, то такою вона мала бути і по воскресінні. Тому вони з померлими князями, панами і шляхтичами спалювали слуг, служниць, одяг, клейноди, коней, хортів, огирів, соколів, лук із сагайдаком, шаблю, спис, зброю та інші речі, котрі любив покійний за земного життя; з ре-

місниками клали їхні знаряддя, тобто ті, котрими покійний за життя заробляв на хліб. Вони вірили, що з цими речами покійні мали воскреснути і вживати цих речей на тому світі так само, як і на цьому. Так само чинила й литва, про що ми вже писали у другій книзі; разом з померлими вони спалювали рисячі або ведмежі кігті, бо вірили, що їм доведеться дертися на велику і тяжку гору в судний день, а цей день мав учинити якийсь Всемогутній Бог над всім світом, як вони про це думали. Тому, щоб легше і безпечніше залізти на цю гору, вони надумали помагати собі рисячими кігтями. Такий звичай мали, як було сказано, й інші: литва, старі прусси і жмудь, бо вони були одного народу, також мали одні звичаї та набоженства, як вдома, так і на війні, тільки з часом порізнилися мовою. В Курляндії ще є сліди цього похорону, але різні, бо тепер, після цих недавніх інфляндських та московських війн, вони перейняли дещо зі звичаїв від поляків. Однак коли хто почувает себе при смерті, то запрошує приятелів і сусідів на бочку чи дві пива, перепрошує їх і прощається з ними. Вони ж померлого добре обмиють у лазні, вдягнуть у мотлох [?] і саджають на престолі; п'ють із сильним плачем, кажучи до нього: «Я п'ю до тебе, милий приятелю, чому ж ти помер, маючи милу дружину, діточок, худобу і т. д. й достаток у всьому?» На добраніч потім п'ють і вдруге до нього просять, щоб на тому світі він привітав їхніх друзів і з ними жив по-сусідськи. Потім вдягають покійника в шати, якщо ж це чоловік, то опоясують його коротким мечем або сокирою, коло шиї кладуть рушник, у який ув'язують кілька грошів, також кладуть у труну з ним хліб і сіль на страву, дзбан пива. Коли ж ховають жінку, то кладуть їй до труни нитки й голки, щоб вона щось, коли що на тому світі вижебрає, пошила собі. Коли покійника покладуть до труни, то приятелі йдуть процесією, а ножами махаючи (szermując) догори, волають: «Гейгой, бегейте, потколе (Geigoi, Begeire, Potkole)», тобто: «Тікайте геть, втікайте, чорти, від тіла». В Інфляндській землі й понині за Солковою мизою під час похорону померлих трублять у труби, співаючи: «Йди, бідолаха, з цього нужденного світу // (с. 10) від різних утисків до вічних веселощів, де ані бучний німець, ані московит, ані хижий лейшис (Leiszys), тобто поляк чи литвин, не скривдять тебе». Пам'ять померлих батьків, матерів та інших родичів вони відзначають у місяці жовтні, часом на кожне свято, лементуючи на могилах, тоді вони співають з плачем і перераховують добродійства покійника. Курляндці та прусси одразу ж ідуть з костьолу до корчми, там справляють тризни, їдять без ножів, зичливі ж кидають шматок від кожної страви покійнику під стіл, ллють туди ж кухоль пива. Але досить уже про це. І нині є таке дивне набоженство в Пруссії, що чоловік не піде в свято до костьолу, поки спершу дома не наїється. Однак старі звичаї дещо зникають. Але повернімося до прусського короля Вейдевута.

ВЕЙДЕВУТ I*,
пруський король

Року від втілення Сина Божого 373, коли люди розмножилися з часом, але жили без всякого уряду, вони брали собі землі стільки, скільки хто хотів і скільки йому подобалося. Врешті їм стало тісно // (с. 11) у цьому куті, бо там, де немає уряду, там усобиці. Тому вони були звідусіль оточені ворогами і через це стали думати про поставлення над ними короля та доброго уряду. Там Вейдевутус Летальян (Weydewutus Letalan) перевищив інших справністю, розумом і достатком і виголосив промову до зібраних борусів (borussów), кажучи такими словами: «Якби боруси не були дурнішими від своїх бджіл, то легко припинили б усобиці між вами, бо, як бачите, і бджоли мають короля, котрого слухають, а він їхні справи розсуджує, кожній бджолі дає роботу певну, а трутнів наказує виганяти з вуликів, а ці милі бджілки доручені їм. справи старанно виконують, як самі бачите. Таким же чином і ви собі всі теж поставте короля, і всі без винятку слухайте його у всьому; нехай же він всі свари між нами втихомирить, покарає зло, оборонить невинність, а ви йому дайте повну владу».

Почувши це, прусси крикнули: «То зволь же ти бути над нами бойотерос (boiotheros)», що у їхній мові означає «король бджіл». Так Вейдевутус, не погорджуючи їхньою волею, став прусським королем і те, до чого закликав їх, посилаючися на приклад бджіл, старанно звершив. Насамперед ухвалив їм права, призначив певні місця для проживання тим, хто їх не мав, дав землю для оранки згідно з потребами кожного, інших поставив до худоби, до рибальства і до інших справ. Також наказав, щоб жоден господар більше не накопичував прибутку, не мав челяді, а тільки те, що потрібно, міг мати, а зайве продав або знищив, щоб не годував калік і до бою негодящих. Дав їм також право, що сину вільно задушити батька чи матір, що зістарілися і втратили силу, щоб вони даремно не їли хліба. Таке й нині зберігається в Індії, в Брахманській землі. Отак батько й мати чимало дітей вигодує, а купа дітей не може прогодувати одного батька чи згорблену матір. Також наказав, щоб кожен мав одну дружину, щоб дикий народ став людянішим, вказав їм спосіб ситити мед, завів звичай ходіння в гості, різні бенкети вигадав і не помилився у цьому, бо потім так вони були зм'якшені, що він їх куди хотів, туди й скеровував. Наказав також, щоб гостям була виявлена належна людяність і честь, ухвалив і багато інших речей серед поганства. Щасливо пануючи отак протягом багатьох років, він скінчив своє життя, залишивши по собі дванадцять синів, котрим ще за життя призначив певні уділи. // (с. 12)

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 25 оригіналу).

ЧАСТИНА II КНИГИ IV, в якій міститься ПОДІЛ ПРУССЬКОЇ ЗЕМЛІ НА ДВАНADЦЯТЬ КНЯЗІВСТВ

Почу Божого 173 прусський князь Вейдевут, відчуваючи вже тягар віку, бо жив 116 років, задумав задля миру ще за свого життя поділити своїх синів. Тому він і зібрав усю шляхту і прусських панів, котрим повідомив, що вже помирає. Виступили тоді з-поміж інших його сини, котрих було дванадцять, а їхні імена були такі: Судосаймо (Sudosaimo), Галіндо (Galindo), Надро (Nadro), Шаляво (Szlawo), Натанго (Natango), Барто (Barto), Вармо (Warmo), Гогго (Hoggo), Помезо (Pomedzo), Кульмо (Kalmo) і Літвос (Litwo). Побачивши їх, він звернувся насамперед до Сайма (Sauma) як до старшого з такими словами: «Сину мій первородний, обіцяй нашим милостивим богам пристойну честь, хвалу з належною набожністю, також нашому Криве Кривейто належну покірність і слухну честь віддавати. Маєш наших богів та Криве Кривейта і слуг його разом зі своїми братами боронити насмерть, щоб вони мали безпечне життя, не були приниженими, щоб їхні маєтності не були зменшеними, а навпаки, збільшувалися, а побожність множилася». На що Саймо, королівський первородний син, відповів: «Обіцяю під страхом кари мого бога Перуна, нехай уб'є мене своїм вогнем, якщо я не прагну цього». Йому сказав Криве Кривейто: «Поклади свою руку на голову твого батька, торкнися цих всемогутніх богів». Тоді король Вейдевут, або князь Криве Кривейто, у присутності всієї шляхти сказав: «Будь же ти паном в землі Гойко (Goiko) і Немо (Niemo)». Таким же чином і церемоніями інші королівські сини взяли виділені їм держави, кожна з яких отримала свою назву від імені князя. Їх тут згідно з їхнім порядком, із замками та містами, особливо тими, що були збудовані хрестоносцями, опишемо.

*Сини
Вейдевута*

СУДАВІЯ, КНЯЗІВСТВО I

Перше і найголовніше з давніх прусських князівств – це **Судавія (Sudawia)**, що від **Судава (Sudawa)**, сина Вейдевutowого, свого князя, взяло свою назву. Це князівство раніше перевищувало інші родючістю і знатністю. Людей же на кожен воєнну потребу виходило звідти шість тисяч кінних і близько дванадцяти тисяч піших. У цій країні жило найкраще // (с. 13) прусське рицарство і найзначніша

шляхта. Тепер же тут залишилася велика і страшна пустеля, оточена звідусіль болотами та лісами, а від тієї великої держави лишилося тільки сім сіл в Луптавському повіті, де живуть селяни; всі хрестоносцями Тевтонського ордену були знищені не через що інше як через різні зради і непослух. Судавське князівство відділяє від Самбійської країни якесь багнисте озеро, а від Надравського (Nadrawskiego) князівства – ріка, що називається Лява (Lawa).

САМБІЯ, КНЯЗІВСТВО II

Самбія, яку тепер звать Шамляндом (Szamlandem), прозвана так від свого князя Сайма. Ця країна так само багата й потужна, мало чим відрізняється від першої, бо з неї виходило до бою гідного люду чотири тисячі кінноти та сорок тисяч піших. Цю землю від Натангійського (Natangiyskiego) князівства відділяє ріка, названа Прегель (Pregel).

Міста й замки,

котрі до цього Самбійського князівства належать:

Лебеніхт (Lebenicht), або Левніхт (Lewnicht)	} Кожне з них збудоване свого року, згідно із записаним	1256
Квиपाва (Kwypawa)		1380
Крулевець (Królewiec)		1260
Фішаус (Fischaus)		1269
Лехштад (Lechstad)		1289
Мульмербург (Mulmerburg)		1279
Герман (German)	Бобетія (Bobetya)	} Усі ці були збудовані одного року, а саме 1261
Рудава (Rudawa)	Тиренбург (Tyrenburg)	
Луптава (Luptawa)	Бонундія (Bonundia)	
Нойгауз (Neuhaus)	Шація (Schasya)	
Розитен (Rhosyten)	Варгія (Wargia)	
Хреметія (Chremetya)	Каймен (Kaumen)	
Кайльгарбія (Ceilgarbia)	Вальдава (Waldawa)	

Усі ці замки та міста у Самбійській державі, або в Шамляндській землі, колись були славні й незвичайні, були добре укріплені глибокими ровами та валами; тепер мало не всі стали судовими дворами, в деяких живуть селяни, а інші занепали.

НАТАНГІЯ, КНЯЗІВСТВО III

Натангія (Natangia), третє князівство, від князя Натанга (Natanga) було прозване; його відділяє від землі Барції ріка Альба, а від Помезанії – Пасарія (Passarya); країна родюча, має чимало міст і замків, назви яких і час заснування будеш знати, на-самперед: // (с. 14)

Велява (Wielawa), місто	} Збудовано року Божого }	1256	<i>Такі ливи, як при містах Самбії</i>
Гердава (Gerdawa), місто		1326	
Цинтія (Cynthya), місто		1313	
Кренцбург (Krencsburg), місто й замок		1253	
Св. Секерка, містечко		1301	
Фриделянд (Frydeland), місто		1312	
Шонпопель (Schonpopel), місто		1319	
Зебаршитем (Sebarssytem), місто		1324	
Думнов (Dumnow), місто		1400	
Брандебург (Brandenburg), місто й замок		1362	
Балга (Belga), замок		1239	
Лянцберг (Lansberg), місто		1325	
Аленбург (Alenburg), місто	1326		

НАДРАВА, ПРОВІНЦІЯ IV

Провінція **Надрава** (Nadrawa) прозвана від князя Надра (Nadra); вона відділена від Натангії рікою Прегель, а від Славонії – рікою Нарою (Nara). Вона здебільшого спустошена хрестоносцями Тевтонського ордену через постійні зради місцевих жителів, бо ці надровяни мали змови зі Жмуддю, завжди взимку пропускали жмудь через Курський Габ (Kurski Hab) до держави хрестоносців. Через це чинилася велика шкода хрестоносцям, а хрестоносці за це пустошили їхні землі. Тепер там залишилося ледве кілька маленьких сіл, в котрих живуть тільки рибалки.

ШАЛЯВОНІЯ, КНЯЗІВСТВО V

Країна **Шалявонія** (Szalawonia) прозвана так від князя Шалява. Вона колись за часів старих пруссів була князівством, але спустошена [тепер] частково Литвою, частково хрестоносцями. Від Литви її відділяє ріка Мемель. Тут є такі міста й замки:

Рагнета (Ragneta)	} Ці міста були збудовані хрестоносцями в такі роки від втілення Господа Христа }	1253
Тільза (Thylza)		1289
Ренум (Renum)		1276
Ельк (Elk)		1273
Шаляв (Szalaw)		1385
Лябія (Labia)		1258
Тапево (Tapiewo)		1255
Тапляк (Taplak)		1253
Віндбург (Windburg)		1409
Христовердер (Chrystowerder)		1253
Норберт (Norbert)		1381

Вонсдорф (Wonsdorff) // (с. 15)	}	}	1391
Ангерборт (Angerborth)			1412
Дрінгофорт (Dringofort)			1403
Цестен (Cesten)			1185
Баярн (Baiarn)			1338

БАРТЕМЛЯНД, КНЯЗІВСТВО VI

Бартемлянд, або Барка – земля, прозвана від князя Барта; ця земля межує з Литвою та Мазовією, а відділяє її від Литовської землі 70 озер і великі ліси, а від Галіндії – велике й довге озеро і якась ріка, що тече через пустки. Коли і які міста і замки засновані, маеш тут цим порядком:

Нонденбург (Nondenburg)	}	Ці замки були збудовані хрестоносцями в такі роки	1505
Йогавшпург (Johawsspurg)			1268
Юргбург (Jurgburg)			1259
Інстенберг (Instenberg)			1342
Ритевердер (Rythenwerder)			1396
Бартен (Barthen)			1365
Ринно (Rhyppo)			1375

ГАЛІНДІЯ, КРАЇНА VII

Ця країна дістала назву від свого князя Галінда. Вона має на півдні свої кордони, котрі відділяє від Мазовії великий ліс. З плином часу ця країна так розмножила своє населення, що людям, народженим у ній, не стало місця. Тому влада цієї землі наказала жінкам під страхом смертної кари, як єгипетський фараон, щоб жодну новонароджену дитину не залишали живою; але жінки з милосердя цього не могли або не хотіли вчинити. Тоді галіндійські старші і начальники, постерігши це, наказали обрізати матерям груди, щоб вони не могли через це виростити жодної дитини. Ця справа дуже образила всіх жінок, і вони йшли на це з великим смутком, їхні нарікання зі сльозами і жалібний лемент, змішаний з гнівом, не могли ніяк приборкати. А була тоді в цій землі одна дуже славна пані чи жінка, метка й сильна, дивовижного розуму, яку дуже поважали, бо її вважали провидицею, оскільки вона давала точні відповіді тим, хто питав її, і розповідала про майбутнє. До неї прийшли найголовніші пані цієї землі, з плачем скаржилися на свої нечувані тяжкості, біль, особливо ж ганьбу; просили поради щодо того, як жорстоким чоловікам помститися за таке велике насильство // (с. 16) і винагородити себе за це. Страшна скарга і жалібне прохання зворушили цю пані, котра, подумавши, показала їм шлях до помсти. Вона закликала до себе найголовніших людей землі Галіндії і таку промову виголосила: «О галіндіани! Така є воля наших всемогутніх богів, котру я вам маю повідомити, щоб сьогодні ж, не зволікаючи, не беручи жодної зброї

*Поганий
вчинок*

*Прусська
вщунка*

*Як жінка
хитро
обдурила
галіндіан*

і жодної броні, йшли на християнські землі, нищили, а набирали там здобичі, котру вам там дадуть боги». Як почуло це поганство, то всі скоро, наче на мед, помчали, залишивши вдома жінок і дітей, плюндрували християнську землю, набрали в'язнів та здобичі й повернулися додому. Люди ж християнські, хоч і могли зразу дати відсіч як беззбройним, зі страху сховалися; але кілька в'язнів втекли від поганих до своїх і сказали, що ті не мають зброї. Це додало духу християнам і вони зі зброєю рушили в погоню за язичниками, а наздогнавши, дощенту їх розгромили, забрали здобич і повернулися додому радісно, з великим тріумфом. Ось як віддячила їм ця віщунка, вбивцям. Судава, сусіди і брати їхні, також напали на Галіндію і тоді спустошили цю землю, худобу вигнали, дружин із дітьми та усім добром забрали. Про це свідчить у своїй хроніці не тільки *М. Муриній*, а й *Петро фон Дугенбург*, давній історик. Потім, поволі увійшовши в смак, погані чинили страшне тиранство, нападаючи на Мазовію, Поморську землю, на інші князівства, чинили страшні вбивства зі звірячою жорстокістю, не розбираючи статі; а приїжджаючи з перемогою, найзначнішу особу з конем і зі зброєю живцем спалювали як жертву своїм богам, роблячи так само, як і литва.

У Галіндії є такі замки й міста:

Ортельцбург (Orthelzburg), потужний мурований замок	} Роки, коли були засновані ці замки	1266
Раштенбург (Rasstenburg), місто і замок муровані		1329
Пассейм (Passeim), у якому польська мова		1238
Найдембург (Naydemburg), місто і замок муровані		1388
Дрешлав (Dreschlaw), місто і замок муровані		1338
Леч (Lecz), замок мурований і місто		1348
Люцембург (Lucenburg), місто		1349

ВАРМІЯ, КРАЇНА VIIІ

Вармія, або Вармійська земля, прозвана від князя Варма. Її відділяє від Помезанської землі одне озеро та ріка, прозвана Пассарія; а від Натанської землі відділяють її невеликі річки. Вармійський єпископ є не тільки духовним, а й світським паном всієї землі. // (с. 17)

Кессель (Kessel), місто й замок мурований	} Якого року були засновані	1337
Сребург (Sreburg), місто й замок мурований		1348
Бішофштайн (Bischowstein), або Біскупец, місто		1325

Вартембург (Wartemburg), місто й замок, обнесені муром	}	1325
Альштайн (Alsstein), місто і замок мурований		1367
Мельштат (Melsstat), місто й замок муровані		1326
Гельцберг (Helcberg), місто й замок мурований		1320
Вормет (Wormeth), місто й замок мурований		1316
Гутштад (Gutsstad), місто, потужно муроване		1326

ГОГКЕРЛЯНДІЯ, ПРОВІНЦІЯ ІХ

Гогкерляндія (Hogkierlandia), або Помезанія, названа так від князя Гогга (Hogga). Її відділяє від Натангії ріка Пассара, а від Помезанії дві ріки: Мельфінк (Melfink) і Дразен (Drasen). Тут є такі міста й замки:

Брандебург (Brandenburg), місто й замок	}	У які роки вони збудовані	1258
Праумберг (Praumberg), мурований замок			1279
Аленбург (Alenburg), муроване містечко			1365
Толькеміт (Tolkiemith), муроване містечко			1365
Мюнгаузен (Munhausen), ненайгірше містечко			1365
Шарпов (Scharpow), замочок			1400

*Ельблонзькі
вольності*

Ельблонг (Elbing) – два обнесених муром міста. Старий замок дуже потужний, мурований 1237 року, а місто також славне і залюднене, було збудоване 1239 року. Це місто розташоване неподалік від Габу, дуже гарне, не минає його своєю течією ріка Ельб, котра впадає до Габу. Місто лежить за 14 миль від Крулевця (Кенігсберга), а за 10 – від Гданська, на Гданському шляху. Раніше прибутки з села служили замку, але тепер їх повністю бере місто. Старе місто є мурованим, а Нове тільки дерев'яне та цегляне, як і інші містечка. Є кілька мурованих костелів, але спустошених.

ХЕЛМІНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО (X)

Кульміна, або Кумерлянд (Kumerland) – Прусска земля, наші звуть її Кульменською землею від князя Кульма. Взагалі вона не належала ніколи язичникам-пруссам. Її здавна відділяє від Польщі ріка Вісла, а від Помезанії – Осса, від Міхалова ж і від До-

бжина вона поширює свої кордони повітами Дребніч (Drebnicz). Ось які міста й замки є у цій землі:

Хелм, місто широке й велике	} Якого року ці замки й міста побудовані }	1223
Венцляв (Wenclaw), замок старий		1215
Альтенгауз, або Старогард (Starogrod), замок // (с. 18)		1238
Грудзьондз, місто й замок над самою Віслою		1299
Гугетзбург (Gugetsburg), місто й замок		1230
Шоуза (Schousa), місто і замок		1305
Штрасбург (Strassburg), місто й замок		1285
Братиан (Bratyan), мурований замок		1346
Нове місто над Дрвенцою (Drwensa), прекрасне в камені		1325
Рогозно, замок і місто прекрасне		1393
Хельмза (Chelmza), місто, обнесене кам'яною стіною		1251
Попово, єпископський замок		1375
Фридек (Frydeck), замок і місто прекрасне		1331
Лепно, замок і місто прекрасне		1339
Лесна, замок і місто прекрасне		1328
Голуб, замок і місто прекрасне		1300
Любава, замок і місто прекрасне		1233
Радзись, замок і місто прекрасне		1305
Бірглов (Birglow), замок прекрасний		

Лаутенбург (Lautenburg), або Люцбург (Lucburg), містечко, окремий двір або замок, чотири милі від Бродниці. Засноване року 1301. Титул цього князівства вживає польський король.

Торунь – це два прекрасних міста; у Старому – дуже велика ратуша, збудована великим коштом, небагато знайдеш таких у Німецькому Рейху; біля міста міцний мур, багато величних веж або башт, тут дуже гарні й багаті кам'яні будинки. Нове місто збудовано не гірше. Поруч тече Вісла не дуже широко, через яку побудовано великим коштом міст. Він дуже довгий, мало не кожного року псується кригою, тому торунці багато на нього витрачають. Є там над Віслою також пусте місце, де свого часу був прекрасний замок. Це місто тепер столиця всієї Хелмінської землі; там бував раніше перший склад для всіляких товарів, які везли з Польщі. Тепер же вільно кожному повз Торунь плисти до Гданська. Розташоване від Крулевця у тридцяти шести милях, а від Гданська – у двадцяти чотирьох. Торунь було засновано у 1235 році. Там король має тільки свого намісника, так само як у Гданську, Ельблонзі, котрого звать бургграфом.

Опис
Торуня

ПОМЕЗАНІЯ, ПРОВІНЦІЯ XI

Помезанія прозвана від князя По-
меза; ця земля була біля прикордонних земель, відділена від них вели-
кими ріками, як-от: Вісла, Ельблонг, Пройссен, Осса, Дрвенца і Веш-
та. Тут чимало гарних міст і потужних замків, насамперед: // (с. 19)

Марієнбург, або Мальборк, прекрасне місто, потужно змуроване
1302 року. Замок же було засновано 128 року (так! – Ю. М.) хрестонос-
цями за часів панування їхнього магістра графа Гельдвуенського тут же,
над містом, на місці досить захищеному самою природою і розташуван-
ням. Воно має два передмістя і кемпу, тобто перший, середній і висо-
кий замок, у якому розташований свій костьол. У цьому костьолі сто-
ять дві великі свічки перед великим вівтарем, вони мають залізні гноти.
А це на знак того, що польські королі так довго пануватимуть, доки ці
свічки не згорять. Цей замок дуже могутній, мурований, добре оснаще-
ний спеціальними вежами, ровами, валами і доброю вогнепальною
зброєю. Таких фортець, як ця, таких потужних замків небагато знай-
деться в усій Європі. У ній жили тільки магістри за часів хрестоносців,
а земські маршалки – у Крулевці. Це найголовніший і найперший замок
в усій Пруській землі, за який довго тривала битва польських королів
з хрестоносцями. Заснований він був 1381 року. Тепер у ньому постійно
тримають кількасот королівських гайдуків*.

Опис
Мальборка
Залізні
свічки

Інші замки цього князівства

Нітик, місто	} Якого року ці замки засно- вано	1329
Штум, місто й замок		1249
Кризборк (Kryzborck), місто й замок		1258
Празмарк (Prazmark), княжий замок		1329
Зальфельт (Salfelt), місто		1328
Мормерк (Mormerk), місто й замок		1290
Голянд (Haland), місто й замок		1399
Лібштат (Libsztat), місто й замок		1302
Остерод (Osterod), місто й замок		1280
Розембург (Rosemburg), місто й замок		1289
Маргенвердер (Morgenwerder), місто й замок		1311
Гардей (Gardei), містечко при озері // (с. 20)		1328
Дойче Ейлау (Deicze Eilaw), місто й замок		1337
Лібумеле, місто й замок		1337
Гольштин, місто й замок муровані		1301
Шонерберг (Schonerberg), місто й замок		1319
Розенберг (Rosenberg), місто й замок		1305
Айленберг (Eilenberg), місто й замок		1299
Найндербург (Neinderburg), місто й замок	1289	
Шалява, місто й замок	1306	

* Див. ідентичний малюнок, що становить верхню частину малюнка в кн. I (с. 198 оригіналу).

МІХЛОВІЯ, ПРОВІНЦІЯ XII

Міхловія, тобто Михайлівська земля, є невеликою, лежить між двома ріками – Бродницею та Дрвенцою. За цю землю поляки з пруссами постійно воювали. Поляки називали її своєю, а пруссаки міцно її тримали і мужньо обороняли, доки її поляки не взяли. Є лише одне місто Штрасбург і три замки: Беркли, Дорнік і Міхаловія. А це імена синів прусського короля Вейдевута, так називалися і їхні уділи. Був і дванадцятий син Вейдевута, який звався Літвос, але у нього була інша матір; він відділився від них і осів там, де зараз Литва. А його брати, задовольняючись своїми уділами, жили між собою у згоді, тому й були потужними проти ворогів, а до того ж займалися господарством.

Дванадцятий син Вейдевута – Літвос

ПРО ПРИУМНОЖЕННЯ ПРУССІВ
І ПРО ЇХНІ ВІЙНИ З ХРИСТІЯНАМИ

Старі прусси, як ми вище писали, тут, в цій землі, розмножилися і до того, як до них прийшли чужі люди, тобто скандинави, кельти, амаксоби і т. д., були народом простим, добрим, щедрим і непідлим. Тому-то вони виявляли щодо прибульців велику людяність, щирість і доброту. Хоча вони були ідолопоклонниками і язичниками, однак не були такими зажерливими і жадібними тиранами, як скандинави, котрі до них приходили. Але потім, коли всі перемішалися, стали особливо жорстокими, прагнули людської крові. Коли ж інші люди, котрі з ними межували, віддавали своїм князям чинші, або данину, за належною повинністю, то прусси збунтувалися і з великою силою пустошили, нищили і внівеч обертали їхню землю; велике свавілля і злочини множили в їхніх землях. Потім року 965 Господь Бог Всемогутній // (с. 21) зі Своєї ласки та милосердя зволив дати їм Своє святе слово, котре поширилося по всьому світу через богобоязних монархів, то вони погордили цим славним і розкішним посольством. Вони зібрали більшість людей, поділили їх на три частини і послали одну частину до Польщі, другу – до Мазовії, третю – до Поморельської, або Поморської, землі. Таким чином вони хотіли знайти християнського Бога і Спасителя їх, Ісуса Христа, для того щоб Його знищити; вони чинили великі жорстокості людям в цих християнських країнах, в яких, коли читалося Євангеліє, то чоловіки витягували меча до половини, даючи знати, що вони готові боронити ціною свого життя святу віру. Між іншими вчителем слова Божого був також св. Войцех, котрий прийшов з Угорщини до Польщі, потім вирушив до пруссів-язичників, навчаючи їх Божої правди. Переправившись через ріку Осу, котра знаходиться за Грудзьондзом, він ішов далі в ідолопоклонське поганство, навчаючи їх, що те, що вони хвалять, є створене Богом. Він вказав їм істинного Бога, Творця всіх речей і Його Єдиного Сина Ісуса Христа, істинного Месію, розп'ятого за нас, і т. д. Вони, почувши таке, з гнівом накинулися на нього

Язичницька жорстокість у Пруссії

Християнська стійкість у вірі

Відмінність язичницької віри від християнської

*Св. Войцех
убитий
пруссами*

і вбили його над морем, поблизу містечка, що нині зветься Фішаус. Потім вони послали до першого польського короля Болеслава Хороброго зі звісткою, що вони вбили і втопили його бога; не розуміло мерзенне поганство, що святий муж не прагнув видати себе за Бога за звичаєм їхніх богів, котрі присвоювали собі це ім'я, але понижував себе сам; він сповідував істинного Бога Отця, Сина і Св. Духа та інших вів до цього. Тоді вони зажадали викупу за його тіло: щоб їм дали стільки золота за нього, скільки воно буде важити. Болеслав якнайшвидше зібрав скарбів і послав туди для викупу тіла, а коли тіло зважували, то воно з Божої волі не мало ніякої ваги. Це тіло привезли насамперед до монастиря Тшемешна, а потім воно було принесено до Гнезна. Про великі чудеса, що сталися біля його гробу, читай костьольні хроніки, ширше ця історія описана у книзі I в описі панування короля Болеслава Хороброго на с. 29.

*Чудо біля
тіла
св. Войцеха*

*Болеслав
Хоробрий
обертає
на потіл
пруських
ідолів*

Коли ж були убогі люди спіймані, вони просили у цих поганих про ласку й милосердя. Тоді їм задля посміху, блюзнірствуючи на ім'я нашого Спасителя, так відповідали: «Нехай вам виявить своє милосердя ваш розіп'ятий Бог». Як про це почув король Болеслав, то скінчив справи з Руссю, з якою тоді воював: він втихомирив свої кордони по Дніпру, розбив їхнього князя Ярослава, а Святополка посадив на Київську державу; помирився із саксонцями, поставивши вічні кордони по річці Ельбі, вкопавши там залізні стовпи. Після цього він виступив з військом до Пруссії. Він несподівано напав на них, бив і громив, пустошив їхні землі, знищив також міста Балгу, Радзинь, Ромново – столицю їхніх найвищих єпископів, також // (с. 22) він зрубав і спалив їхній святий дуб з їхніми ідолами. Криве Кривейто зі своїми вейделотами і значнішими панами в паніці втекли до лісових ям. Потім, почувши про страшне спустошення своєї землі, вони спершу послали гінця, просячи про вільний безпечний проїзд до короля. Король милостиво дозволив їм це. До нього прийшли лише найзначніші прусси, вони офірували йому своє понижене підданство і обіцяли щорічно давати данину на певному місці. Болеслав прийняв це вдячно і, запровадивши мир на землі, повернувся до Польщі з тріумфом і великою радістю, обтяжений великою здобиччю. Однак перш ніж виїхав, він поставив свої кордони аж до моря, котре зветься Балтійським, на знак чого встановив залізний стовп посередині ріки Осси, через що сусіднє село почало називатися Слупе. Таким чином він поставив певні кордони на сході, заході й півночі. Це перше підкорення Пруссії, згідно з пруськими хроніками, мало місце року Божого 1015. Невдовзі після цього були підкорені поляками і поморяни, сусіди пруссаків, що сталося за часів короля Болеслава Сміливого року 1069. Але як поморяни, так і прусси часто виби- валися з підданства польських королів і, нападаючи на землі польську й мазовецьку, заподіювали їм шкоди. Але поляки, як тільки тут з'являлися, їх завжди розбивали. Про це читай книгу I в описі польських королів, про їхнє перше підкорення за короля Болеслава Хороброго (с. 29 і 30). Про друге, третє і четверте підкорення за короля Казимира Пер-

*Пруси під-
корюються
Болеславу*

*Поморяни
підкоря-
ються
полякам
Багато
разів
пруси
ламали
присягу
полякам*

шого – с. 35. Про п'яте – за короля Болеслава Сміливого року 1059 – с. 37. Про шосте, сьоме і восьме підкорення пруссів і помор'ян маєш в описі короля Владислава Германа* – с. 40, 41, 42. Про здобуття Білгорода й піддання інших поморських міст і навернення помор'ян до християнської віри, про тяжку поразку пруссів і помор'ян під // (с. 23) Наклом, про те, як поляки двічі взяли Накел – у розповіді про короля Болеслава Кривоустого – с. 44, 45, 47. Про те, як Болеслав Кучерявий розбив пруссів і знову привів їх до послуху і християнської віри, як потім був ними розбитий, читай у книзі першій, с. 22 і 23.

Про зрадника Святополка, котрого польський король Лешко Білий поставив старостою над помор'янами і котрий убив короля, свого пана, читай у першій книзі, с. 58. А як помстився помор'янам Локоток і змусив їх сплатити 30 тисяч злотих данини, читай у першій книзі, с. 75. Про те, як він потім розбив пруссів і завоював Бранденбурзьке маркграфство, читай в першій книзі на с. 77. А про те, як потім хрестоносці прийшли з Риму до Пруссії на допомогу мазовшанам проти пруссаків, йтиметься далі, тепер же коротенько опишемо Поморське князівство.

ПОМОРСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Між Поморською та Померельською землею є велика відмінність. Померельська земля здавна тримає сторону князів Рейху, а вся Поморська є польських королів. Це завжди була особлива земля, котра від Пруссії відділена ріками Віслою і Лазією. Ця країна багата, тягнеться від Гользації аж до Інфляндії понад Німецьким морем, тому й має таку назву. А згідно зі слов'янською мовою – Помор'я, тобто земля, що лежить понад морем. У цій країні здавна жив слов'янський народ, але тепер переважно живуть у ній німці.

*Ось які міста і замки понад морем
лежать в Поморській землі:*

Штеттин – місто, звідси й Штеттинське князівство прозване.

Нойгард, або Найбург, яке наші звать Новим, – місто й замок над самою Віслою. Держить його Ернст Вайер, 2 милі від Грудзьондза.

*Поморські
замки
над Віслою*

Старогард, 9 миль від Гданська, заснований 1338 року.

Ленбург (Lenburg), або Лембург, місто добре збудоване, і Битов, замок і містечко; ці два повіти поморські князі тримають ленним правом, однак під чинною юрисдикцією куявських єпископів.

Берград, або Белград, Косежин, Каменець, Публін, Грізенборг, Свеце, Шонек, Осек, Талькенбург, Гребін, Гнев, Велін, Коповін, Дершав і т. д., всі ці над Віслою і над іншими річками лежать. // (с. 24)

*Поморські
замки
над морем*

Ось ці міста лежать над морем: Пуцьк, який держить Ернст Вайер, п'ять миль від Гданська.

* Див. ідентичний малюнок, що становить нижню частину малюнка в кн. I (с. 198 оригіналу).

Тухаля, місто і замок мурований, його держить гданський каштелян.
Накел, місто і замок над великими болотами, було збудоване ще за поганих.

Хехель, 5 миль від Гданська, у клині моря; там ловлять оселедці.

Слухов, потужний замок, який держить Станіслав Лятальський.

Конік, місто муроване, належить до Слуховського замку.

Є там і інші міста й замки, що як над морем, так і далі від нього лежать, як-от: Колінберг, Камін, Кослін, Грібсвальд, Зунд, Ревеколь, Забіч, Комерштин, Фрідлянд, Ясенець; одні цілі, інші спустошені.

Юлін – це було знане місто у цій країні, а тепер дощенту винищене: довго за нього воювали поляки з поморянами; однак всі місцеві жителі підлегли польському королеві. Якщо хочеш більше знати про інші міста і замки цього князівства, то читай Бартоша Папроцького, Мар[ціна] Мурина, Кромера, Меховського і Длугоша, котрі про них писали досить широко.

*Опис
Гданська*

Гданськ – головне місто у всій Поморській землі, має в собі три міста, добрі мури, рови, вали, вогнепальну зброю наземну і на стінах. Воно є столицею, головою інших двох – Старого міста і Лоштата; має прекрасні кам'яні склади для збіжжя; потужним муром, де треба, обнесено, сім миль від Мальборка, приїжджаючи з боку Великої Жулави, все на високих греблях над Віслою веде до довгого, що стоїть на два поверхи, передмістя, котрі вони звать довгим селом. У місті є великий кам'яний костьол, від поля – місток і міцна дерев'яна брама. Той, хто проїжджає довгим селом до складів, бачить муровану башту з вежею, а перед нею широкий рів, завжди повний води; через цей рів споруджений міст, через який везуть різне дерево для будування й опалення. Проїхавши від цієї брами через склади, треба їхати до головного міста через підйомний міст через Мотлаву і через гарно збудовану браму, а там Мотлава з моря і з Вісли, вважай, під самі мури міста підходить. Дещо вище до моря при площі, або гродзиську, де стояв прекрасний замок, у визначений час перекидають води Мотлави великими колодами, так що і найменшим човном не проплисти до міста, хіба що з дозволу сторожі. Недалеко від цього міста Мотлава до Вісли, а потім десь за миллю в замочку Лятерні і вся Вісла впадає в море; а це місце // (с. 25) звать портом. Там же біля цього замочка великим коштом довгі і широкі кам'яні хвилерізи збудовані в морі; в цьому замочку щонаочі взимку, коли вже короткі дні та темні ночі, мусять палити велике багаття у приміщенні задля моряків. З другого боку до кляштору Оливи через передмістя двома рукавами, досить добре зробленими, названими Шодлянд, тече ріка Радомія. Людським розумом вчинено так, що вода біжить на прекрасний млин по кам'яному ложу. Цій воді приписують те, що у Гданську роблять таке добре чорне пиво, бо в іншому місці, хоча б самі гданські пивовари його варили і солод робили там з гданською водою, не може воно вдатися таким, як у Гданську. Так само з пивом, яке роблять в нас у Варці, в Радомі, Скшинні, Ілзі, Джевці, Гарволині, Грабові, в Раві, Перемишлі, Немирові, Самборі, Новому місті, Ченстохові, Белзі, Казимирі, Левартові та інших, бо це не чим іншим як особливою водою

*Опис
Лятерни*

*Ріка
Радомія
Міста
в Польщі,
де вдається
добре пиво*

досягається. Там же під цим містом Вісла тече широким річищем і впадає в море за милю звідси. При цьому місті є прекрасний порт, який славиться в Короні Польській, Пруській та Поморській землі, вважай по всьому світі, він дуже потрібний багатьом заморським країнам, провінціям, королівствам і далеким землям. Адже до нього прибувають кораблі з Англії, Британії, Шотландії, Франції, Іспанії, Швеції, Данії і Норвегії. Також з Литви, Русі, Волині, Поділля і Польщі, судноплавними ріками вони привозять до нього товари, насамперед жито, пшеницю, та іншого збіжжя величезну кількість. Це місто перебуває під владою польського короля, має каштеляна, даного йому від короля; в духовній юрисдикції ним керує краківський єпископ. Бургграф з бурмістром і райцями володіють містом з королівського дозволу. Майже всі міщани німецького народу, купці славні й багаті, бо це місто неймовірно велике завдяки будуванню, гарному розташуванню, різним з'їздам та ярмаркам, близькістю моря і Вісли, величезній кількості місцевих жителів, іноземних купців та різних прибульців; також славне і міськими багатствами, й військовими запасами, гарматами і різною вогнепальною зброєю готове до відбиття кожного ворога; воно може вважатися одним з найголовніших міст Європи. Коротко кажучи, це багате, значне, славне місто, і невідомо, чи могли б люди мати краще, аби тільки постійно просили Господа Бога, щоб Він їм дав можливість зрозуміти і відчувти серцем, що належить чинити добрим пастирям, щоб пам'ятали вони повинність, про яку сказав Господь Бог: «Дайте // (с. 26) кесарю кесарево, а Богові Боже».

*Гданський
порт
слабний
скрізь*

*Знатність
міста
Гданська*

Ратуша великим, вважай королівським, коштом збудована з великою і високою вежею, досить є і костьолів та монастирів, збудованих з каменю, золотом і сріблом прекрасно оздоблених. Готель, котрий називають «Гельда», теж добре збудований. На ратуші при годиннику, котрий зроблений дивовижно і якимись золотими руками, такі майстерно виготовлені дзвони, що кожної години видзвонюють різні мелодії, і це слухачів, людей різних народів, неймовірно дивує. Ці люди приїжджають туди погостювати, і їх сюди до годинника приводять. Місто має всі прибутки з угоди та особливої ласки польських королів, котрі раніше належали до гданського замку. До того ж Гданську й інші замочки і земельки підлягають, як-от: Гребіц, Зарпава й Неринга і т. д. Сади на Жидліцю (Zydlicu) ще не зовсім відродилися. Після минулої війни, котру гданщани вели зі Стефаном Баторієм, була поставлена великим коштом одна велика вежа над самим морським портом. На ній завжди перебуває збройна сторожа зі зброєю наготові, вона несе варту і вдень, і вночі. Також за милю від Гданська розташовано кляштор, що називається Олива, він був збудований 1178 року поморським князем Самбориусом. Цей кляштор був знищений вісім разів, і не тільки поганими пруссами, а й самими хрестоносцями та християнами.

*Гданські
дзвони*

Корогва всієї Пруської землі і Поморської: чорний орел, який тримає меч людською рукою, із золотою короною, в золотому палі. Це і в герб, як ми вище, на початку цієї книги висловили й описали.

**ЧАСТИНА ІІІ КНИГИ ІV,
в якій ідеться
ПРО ПОЧАТОК І РОЗМНОЖЕННЯ
НІМЕЦЬКИХ ХРЕСТОНОСЦІВ,
ПРО ПРИЧИНИ ЇХНЬОГО
ПРИХОДУ ДО ПРУССІЇ**

*Погаток
хресто-
носців
Тевтон-
ського
ордену*

*Похід
християн
до Святої
землі*

1188 року від Різдва Господа Христа за часів панування в Єрусалимі християнського короля Балдуїна погані сарацини так притиснули християн, що й сказати не можна. Бо ці погані, взявши у християн велике місто і потужний замок, названий Птолемеїде (Ptolomeide), латиною – *Аконе (Akone)*, а по-німецьки – Акріс (Akris), чинили з нього часті напади і робили з нього християнам великі шкоди. Побачивши це, король Балдуїн негайно написав до інших християн, // (с. 27) просячи про допомогу проти поганих. На цю війну вийшло шістдесят галер італійців, лангобардів, венеціанців, котрі вміщували п'ятдесят тисяч війська, готового до бою. Також із Франції, Німеччини, Саксонської землі, Рейну, і з Любека, Кельна та інших німецьких міст чимало побожних людей вирушило і для провідання цих місць, і для порятунку своїх. Рицарські люди зробили собі для цього корабель, названий «Краке» (Krake), у якому, зокрема, було до 500 душ, котрі прибули під саму Акону. Християни облягли великою потугою місто Акону і штурмували його протягом цілого року, незважаючи на свої великі втрати. Там було чимало християн, поранених ворожими пострілами, також і хворих, котрі лежали там, як то буває на війні, без жодного догляду; частина їх помирала від голоду і тяжких ран. Там знайшлося тоді вісім богобоязних мужів з-поміж німецьких прибульців, котрих християнська любов привела до того, що вони почали опікуватися цими хворими. Між ними був один міщанин з Любека, який дав вітрило з корабля «Краке» і, як умів, зробив з нього намет; під цей намет зібралися поранені, хворі й каліки, ними там опікувалися з великою працею та коштом, їм давали різні зілля, масла, питво та добру їжу, внаслідок чого з поміччю Божою та завдяки ретельним старанням чимало з них одужало. Коли ж християни здобули Акону, а це було 1190 року, тоді цим хворим було дано монастир св. Іоанна, який раніше збудували рицарі-християни з Родосу. Старшими над костьолом

поставлено цих вісім мужів, і їм було дано хворих під опіку, щоб ними займалися. При цьому костюлі був дуже гарний сад, котрий ці богомольні мужі купили для хворих убогих людей; з оцього саду хворі отримували різні плоди та інші корисні рослини, розкішне зілля та чимало інших різних ліків. Там же у цьому місті Аконі вони збудували шпиталь на честь Найсвятішої Діви Марії, а насамперед для похвали Господу Богу, Єдиному в Трійці. За їхнім прикладом король Балдуїн вчинив так само і в Єрусалимі, а цей шпиталь назвав, як і в Аконі, Найсвятішої Діви Марії. Він до того ж поставив старших у ньому, котрі б мали опікуватися хворими та пораненими.

І магістр, поставлений над цими госпітальєрами, – *Генріх фон Варпальт* (*Warpolth*), котрий зі своєю братією, котра одужала, та з іншими рицарями Гроба Господнього мав велике щастя: їздив на війну туди, куди було треба, і давав потужну відсіч ворогам. До цього Ордену потім вступило дуже багато князів і графів, німецьких шляхтичів. Першого року їх було 35, вони вели дуже побожний спосіб життя, воювали з усіма великими ворогами // (с. 28) Св. Хреста. Прикладом свого святобливого життя вони привели до побожності чимало невірних, котрі приглядалися до них і казали, що ці мужі святий стан в усіх вчинках ставлять понад усе. Чимало, наслідуючи їх приклад, прийняло християнську віру, даючись хреститися, надавали до цих шпиталів чимало добра, а ці шпиталі чим далі, тим більше розвивалися, як і цей Орден. А коли який пан помирав у Святій землі, то кожен з них заповідав на шпиталь чимало рухомого майна; якщо також котрий значний муж приїжджав до цієї землі, то й такий щедро обдаровував шпиталі, просячи, щоб опікувалися вбогими, як і в наші часи не забув учинити єрусалимським ченцям Радзивілл; ці ченці при Гробі Господньому відправляють хвалу Божу. Це він широко описує у своїй «Перегринації».

Потім цей шпитальний магістр отримав багато рекомендаційних листів від християнських панів до папи Целестина III й імператора Генріха VI, з якими послав єрусалимського патріарха до Риму, і той добився на цей німецький хрестоносний Орден конфірмації 1191 року, давши їм титул, щоб вони писалися: «Братія німецького дому шпиталю Діви Марії в Єрусалимі». Дав їм також за герб чорний хрест і наказав його носити, дав устав ордену св. Августина з усіма статутами, вчинками й вольностями. Ця конфірмація і герби були принесені рицарському магістру до Єрусалиму, і цей привілей було прочитано з великою поштивістю та церемоніями. Там же єрусалимські патріархи вбрали братію цього Ордену в дорогі білі плащі, на котрих спереду і ззаду був чорний хрест; таке ж убрання й інші потім носили. А тих братів, котрі цю інвеституру або чернечий одяг брали, було сім священників та двадцять чотири світські шляхтичі. Цим було дозволено при зброї, меч припоясавши, відправляти месо. Жоден з них не стриг бороди, вони спали на мішках, напханих соломною, згідно з уставом, але невдовзі це змінили, бо, як говорять, за достатком йде розпушта. Цей перший

Шпиталь Найсвятішої Діви в Аконі

Шпиталь Найсвятішої Діви в Єрусалимі

І магістр хрестоносного Ордену

Щедрість віленського воєводи Радзивілла щодо єрусалимських ченців

Устав хрестоносного Ордену

Месо відправлена з припасованими мечами

магістр шпиталю Діви Марії Генріх фон Вапольт ухвалив і інші порядки Ордену, а саме: 1) щоб брат, який виступить проти уставу, ні від кого не був суджений, тільки від самого магістра Ордену або ж від того, кого б він на це призначив; кару ж виміряно таку, про котру ніхто із чужих не знав би; 2) призначив при собі суддю над рицарською братією і дав йому право погамовувати міжусобні чвари, а неслухняних карати; 3) призначив читати певну кількість разів «Отче наш» світським людям. На цьому уряді він жив років десять. Помер в Аконі і там був похований.

II магістр
хресто-
носців

II магістром хрестоносним після Генріха фон Вапольта був обраний // (с. 29) *Отто Карпен (Karpen)*, німецький шляхтич. Це було за часів імператора Філіпа II та папи римського Інокентія III, а також польського короля Мечислава Старого року 1200. Цей магістр служив у простоті [сердечній], а за свого життя дав Ордену насамперед печатку продовгувату з відбитком орла, на якому сидить Діва Марія з немовлям, а біля них – старий Йосиф з посохом. До цього додав і напис: «Печатка уряду магістра братії німецького дому в Єрусалимі». Цю печатку хрестоносці вживали аж до часів Фрідріха Першого, магістра цього Ордену, котрий її потім скасував. За часів цього ж Карпена в Інфляндії з'явилися брати Енсіфері, що носили меча; вони потім об'єдналися з пруськими хрестоносцями. Цей магістр, пробувши на уряді шість років, помер і був похований у Аконі.

III магістр
рицарів-
храмов-
ників

III магістр рицарів Гроба Господнього *Герман Бранд* з Ельзасу був обраний 1206 року за часів імператора Філіпа II та папи Інокентія. Він чотири роки служив у бідності, помер і був похований в Аконі.

IV магістр
цих же

IV магістр хрестоносців – *Герман фон Зальц*, мейсенський шляхтич, що жив за часів імператорів Оттона і Фрідріха II та за пап Інокентія Третього й Гонорія Третього. На уряд він був обраний 1218 року, коли в Польщі королював Мечислав Старий. Цей дістав від папи й імператора Фрідріха ряд дуже важливих привілеїв і надань для цього Ордену. Бо коли папа з імператором втяглися у глибоку внутрішню усобицю, він зі своєю мудрістю та високим розумом став посередником між ними і втишив усобицю. За часів його магістерства до Ордену вступив Конрад, маркграф фон Дуринг, під його владою було дві тисячі німецьких шляхтичів, всі з пасованих рицарів; керував ними повних тридцять років. За його нещасного панування сарацини видерли з християнської влади Єрусалим і захопили його, а хрестоносців вигнали геть із Сирії. А це, певно, за якісь гріхи, бо суд Господній є таємним. Ці хрестоносці втекли потім до імператора Фрідріха, просячи про місце, де б вони могли згідно зі своїм звичаєм заснувати монастир і там бути до кінця, як вони дали обітницю Богу. Імператор не забороняв їм цього і призначив певне місце для проживання. Тим часом 1227 року Конрад Мазовецький зазнавав частих нападів від своїх прикордонних сусідів – пруссів, котрі були його головними ворогами. Конрад вів свій народ від польських королів, але був осібним від них, а до того ж і не войовничим; за порадою хелмінського єпископа Кристина попросив у імператора Фрідріха,

Сарацини
захопили
Єрусалим
у християн
Хрестоносці
вигнані
з Сирії

Конрад
не має миру
від пруссів

щоб той прислав йому на допомогу проти пруссів-язичників оцих хрестоносців. Послав також самого єпископа до хрестоносців, у Рим, прагнучи, щоб вони приїжджали до нього, а він їм дасть добре утримання у своїй державі. // (с. 30) Імператор Фрідріх охоче послав йому цих братів, котрих було 20 000. Як тільки хрестоносці прибули, князь Конрад дав їм Хелмінську землю і все, що розташоване між ріками Віслою, Мокрою і Дрвенцою, бо він ці держави мав від поляків, а поляки взяли їх [потім] у хрестоносців осібно. Тоді Конрад відступив ці землі хрестоносцям з умовою, аби вони старанно і постійно воювали з язичниками за християнську віру, а коли вже підкорять і заспокоють їх, то щоб повернули йому або його потомкам Хелмінську землю. А інші землі, які б вони здобули в Пруссії або з поради гідних людей, також розділили з князем мазовецьким та його нащадками. Полякам же, бо ці є християнами, щоб не чинили ніяких шкод або кривд, щоб не давали в себе приюту жодному ворогові поляків і не допомагали цим ворогам ані радою, ані силою, але проти поганих і ворогів Св. Хреста допомагали полякам, де б тільки була у цьому потреба. А якщо ж цього не вчинили б або в чомусь порушили б статті порозуміння, тоді через свою невдячність мали втратити добро. Така була угода між Конрадом, князем мазовецьким, і згаданою братією – хрестоносцями. Все це також ствердив і схвалив римський папа св. Григорій Дев'ятий. Крім того, дав їм також князь Конрад Добжинську землю і замок Нешава в Куявській землі. Також і плоцький єпископ Гедеон дав їм від свого єпископства деякі десятини і село з великим островом. Цю ухвалу хрестоносці затаїли, але привілей із золотою буллою імператора Фрідріха II старанно зберігали, бо ним було підтверджено надання їм у державу Хелмінської та Добжинської земель. Але їх князь Конрад зовсім не давав навічно. Через це підтвердження імператора Фрідріха потім були великі війни між хрестоносцями та поляками, аж неправильні привілеї було зламано. Отже, сім найголовніших комтурів, маючи під своєю владою двадцять тисяч хрестоносного рицарства, взяли на себе оборону поляків та мазовшан від поганих пруссів. Насамперед вони осіли в Добжинській землі, заснували спочатку з цього боку Вісли фортецю Дембову – вважай, напроти Торуня, котру нині називають Дибов. Звідси, пильнуючи за пруським поганством, вони завдавали їм шкоди, часто-густо стріляючи через Віслу. Потім з допомогою поляків і мазовшан вони почали приборкувати пруських поган, спустошуючи і нищачи їхні землі; потім Торунь і Ельблонг та інші міста і замки, що лежать біля них, протягом короткого часу обнесли кам'яними стінами; а Рогозно і Хелм, місто й замок, які вороги після взяття обмурували, взяли; за дуже короткий час вони вкоренились і зміцніли так, що прусси-язичники мусили відразу відступити з Хелмінської землі. Потім Герман фон Зальц помер і був похований у Берліні. // (с. 31)

*Чому при-
йшли
хрестоносці
до Пруссії*

*Умови,
поставлені
хресто-
носцям*

*Хрестоносці
заснували
Дибов*

У магістр хрестоносців *Конрад князь фон Дуринг* був обраний на цей уряд за часів польського короля Пудика й імператора Фрідріха II

*У магістр
хресто-
носців*

1240 року. Це сталося з великою для всіх радістю. Цей магістр провадив великі й тривалі війни проти пруссів, з великою працею та старанням розширив кордони довірених йому земель. Якщо замки чи міста були слабкими, то забезпечував їх мурами, вежами і різною зброєю. Також і Піпінус, прусський князь, жорстокий вбивця християнських людей, збудував на озері потужну фортецю, а це озеро й досі називають Піпіновим озером. Він хотів звідси чинити шкоду хрестоносцям, але ті його випередили, взявши цю фортецю, а його самого спіймали, розпороли йому живіт і прив'язали однією кишкою до дерева і водили його навколо дерева доти, доки витягли з нього всі кишки. Так йому заплалили за вбивство християн. Потім прусські хрестоносці, щоб мужніше давати відсіч язичникам, з'єдналися з інфляндськими хрестоносцями та з їхнім магістром Вольквінусом уклали вічну унію; дали їм також свій герб, щоб обидва ордени носили білі плащі з чорним хрестом. Це їхнє з'єднання підтвердив папа Григорій IX привілеєм і золотою буллою. Зміцнившись внаслідок цього з'єднання, вони били звідусіль поганих литовців та пруссів, у чому їм допомагала незгода між самою литвою. За часів панування цього магістра хрестоносці поставили на одній горі в Жмудській землі замок Крулевець, біля якого невдовзі виникло місто, у котрому потім магістри мали свою столицю. Звідти вони мали дуже зручний доступ для завоювання язичницьких замків. Про цього магістра пишуть, що він одразу пізнавав думки кожної людини, досить було йому на неї поглянути. Він панував на цьому уряді 12 років, а потім помер і був похований у Мальборку. Інші пишуть, що Крулевець було засновано Конрадом фон Остерлінгом, шостим магістром. Але хто заснував, той заснував, а це місто є корисним багатом народам.

Вбивці
християн
відплатені
взаємним
вбивством
Прусські
хрестоносці
об'єдналися
з інфлянд-
ськими

Збудовано
Крулевець

VI магістр
хресто-
носців

VI магістр хрестоносців *Конрад Поппе фон Остерлінг* був обраний 1252 року за панування Болеслава Сором'язливого, імператора Конрада IV та Інокентія IV, папи. Цей провадив у різні часи чимало значних воєн з пруссаками, інфляндцями, з поморським князем Святополком. Під час його панування литовський князь Мендовг прийняв християнську віру, але кілька разів відрікався від неї. Про це маєш у книзі II в описі литовських князів, с. 10 і 11. Цей Мендовг був ще жорстокішим до християн. Якось у битві литви з хрестоносцями сталося так, що почав тікати один поганський загін, за ним погнався саксонський шляхтич Генерардус. Він стяв одним ударом голову одному з утікачів, однак той мчав далі, хоч і недалеко, за своєю дружиною, // (с. 32) а потім упав. Потім християни пішли до Пруссії, а коли в'їхали в середину їх землі, то залишили частину війська при військових запасах та обозі, а самі потужно пішли далі. Коли погани довідалися про це від шпигунів, то обминули бойове християнське військо й раптово вдарили на тих, хто залишився при військових запасах, і розбили їх, а те, що було у таборі, розшарпали. Потім вони вдарили на бойове християнське військо. Коли ж зіткнулися мужньо з обох боків, то наші по волі Господа були розбиті, а язичники залишили за собою поле битви. Там Шинколь

Стятий
мчить
на коні

Християни
розгромлені

(Schynkol), граф з Битена і граф з Рейденум, мужньо пробиваючись через ворожі загони, загинули з більшістю рицарства німецької шляхти; язичники ж набрали тоді чимало в'язнів. Оскільки ж вони мали лотрівський звичай палити найзначнішого в'язня після перемоги як жертву богам, то обрали на цю роль шляхом жеребкування магдебурзького шляхтича Гиркаса (Hyrkasa), що був в'язнем. Знайомі язичники двічі порятували його, але коли і втретє на нього випав жереб, то він сам добровільно погодився піти на це спалення. Отак знатний рицар Гиркас у зброї і з конем, на котрому сидів, був спалений живцем. У цьому побоїщі християн один поганин знайшов натягнутий самостріл, а коли поклав його собі на шию і став з цікавості обмацувати його, то потрапив пальцем на спуск: тут же тятива стяла йому голову.

*Язичницька
жертва*

Прагнучи помститися за цю поразку, граф Барбогіон (Barboigion) несподівано вдерся у Пруссію. Коли ж він жорстоко воював Самбійську і Жмудську землі, то поганство зросло до купи й ударило на німецьке військо в день св. Агнеси, полонило самого графа-гетьмана, а християнське військо знову розбило.

*Християн
знову
розбито*

Після цієї поразки прусський магістр Конрад збудував замок Каршовін (Karssowin) на горі св. Георгія в Курляндській землі. Пруси-язичники з литвою хотіли його знищити і облягли його потужно. На допомогу прибули прусські та інфляндські хрестоносці з поміччю датського короля, і вони мужньо зішлись з язичниками в день св. Маргарити над рікою Дуром (Dugem), але зазнали поразки від великої сили поган. Отже, тричі поспіль християни зазнали тяжкої поразки. Там був убитий інфляндський магістр Генріх Герснуген (Hersnusen) і прусський маршалок Генріх Бетель (Betel), язичники взяли також замки Каршовін і Гайзбург (Heizburg). Було також обложено Крулевець, але із втратами вони мусли облишити його, бо німці мужньо боронилися.

*Християни
розбиті
втретє*

Цього ж 1259 року сталося через татар страшне й нечуване спустошення майже всієї польської землі, навіть король Болеслав, бачачи тривогу, мусив тікати; татари спалили Краків, Сандомир і Вроцлав у Сілезії, не рахуючи незліченної кількості інших містечок та сіл. Про це маеш детально описану історію в книзі // (с. 33) першій при Болеславі Сором'язливому, с. 60, 61, 63. Там же Генріх, сілезький князь, чоловік св. Ядвіги, зібравши військо з Німеччини, Польщі і Пруссії, котрому також Поппе фон Остерлінг (Poppe z Osterlingu) з братією своєю, хрестоносцями, приїхав на поміч, виступив проти поганих. Вони вдарили на них сміливо, але були переможені великою тих чисельністю. Там же біля Легниці полягла велика кількість знатного рицарства разом із самим князем Генріхом та прусським магістром Поппе. То, мабуть, була кара Господня. А язичники, прагнучи довідатися про кількість наших загиблих, відрізали кожному вухо і набили цими вухами 9 мішків. Отак кару дав Господь Бог християнам. Тіла князя та магістра було принесені християнами до Вроцлава і поховані в костьолі св. Войцеха. Цей був на магістерському уряді одинадцять років.

*Страшна
тривога
від татар
у християнських
країнах*

*VII магістр
хресто-
носців*

VII магістр хрестоносців Гантес Заргенгаузен (Hantes Sargenhausen) став на магістерському уряді за часів панування у Польщі Болеслава Сором'язливого та імператора Вільгельма 1563 року. Тоді литва в день Стрітєння Діви Марії знищила Пернов, інфляндське місто над морем. 1264 року знову литва, прусси, жмудь, погані вдерлися до Самбійської землі і добували у хрестоносців потужне місто Вілову. Але коли Туподель (Tupodel), магістр, над Кушами вбив їхнього гетьмана і завдав їм великої шкоди, мусили відступити. Збиралися потім йти на них погані кілька разів, як-от: у 1265, 1266, 1267, 1268 роках, але завжди відступали із шкодою для себе. Потім також чинили це у 1269 і 1270 роках, але Господня кара за гріхи не допускала перемоги над християнами.

*Господь Бог
не швидкий,
але тогний*

*Дивина
в цій землі*

Потім 1220 року в селі Накел (Nakel) одна шляхтянка Маргарита, дружина графа Виробослава, як пише Муриній, народила 36 живих дітей, але вони померли цього ж дня.

Року 1270 в Каліші народилося теля із сімома ногами, з двома головами і собачими зубами; одна з голів була на природному місці, а друга біля хвоста. Його стерво не хотіли їсти ані собаки, ані птахи.

Цього ж року в сілезьких ріках Одрі й Нисі протягом трьох днів текла кривава вода, а в селі Міхалові протягом трьох днів падав кривавий дощ. Також повідь з постійних дощів була неймовірно велика.

Цього ж року біля острова Езель була битва на суші хрестоносців з литвою, бо цей острів за сім миль від берега на морі, має два замки – Аушумбург (Auschumburg) і Шонембург (Schonemburg). Тоді, дванадцять років пробувши на своєму уряді, прусський магістр приборкав більшу частину невірних, розмножив за свого віку Орден, // (с. 34) заснував домініканський монастир у Торуні, збудував місто й замок Брандебург, врешті сплатив борг смерті 1266 року і був похований в Тревіжі.

*VIII ма-
гістр
хресто-
носців*

VIII магістр Гартман, граф фон Гельдрінг (Hartman, hrabia z Heldringu), був обраний за часів панування польського короля Болеслава Сором'язливого і римського імператора Рудольфа, 27-го графа Габсбурзького, та папи Климента IV 1275 року. Це був муж побожний і розумний, він завоював пруські країни Надраву і Судаву й навернув їх до християнської віри, провадив тривалі війни і з іншими прикордонними сусідами. Під час його панування 1289 року було збудовано місто Мальборк. Він помер у Венеції і там же був похований.

*IX магістр
хресто-
носців*

*Пруські
язичники
приведені
до віри
хресто-
носцями*

IX магістр Бургард Швенден (Burchard Schwenden) був обраний 1283 року в часи панування у Польщі Лешка Чорного та 27-го християнського імператора Рудольфа. За його панування хрестоносці провадили досить довго криваві війни з невірними пруськими поганями, котрі врешті силою були наведені до християнства, інші ж були вигнані зі своєї землі. Так втишилася ця війна з язичниками, котра тривала 53 роки. Тим часом литва вчинила великі шкоди в Польщі, але не добила успіху, бо коли поганство поверталось зі здобиччю та трофеями, то було розбите хрестоносцями. Невдовзі після цього*, тобто 1285 року,

* Тут вміщено малюнок битви, що являє собою нижню частину малюнка в кн. I (с. 198 оригіналу).

Гедрило (Gedrylo), литвин, що мав велику повагу у своїх, перейшов до хрестоносців і охрестився в християнську віру. Він підмовив магістра, що може малими силами великої шкоди завдати в Литві. Магістр дав йому війська скільки треба, котрі той потім, давши знати литві, привів у м'ясорубку під Гродно, бо вони всі до одного були там убиті.

Цього ж року в Пруссії, Куршах і Жмуді була велика і небачена кількість отруйної черви; вони мали хвости, як у раків. А кого тільки цей черв'як кусав, то не допомагали жодні ліки, на другий, найбільше на третій день кожен мусив померти. // (с. 35) Магістр Бургард був на уряді сім років, а потім помер у Родзі, й там же, в костьолі св. Іоанна, його було й поховано.

*Негувана
кількість
черви*

X магістр прусський Конрад фон Фентфанг (*Konrad z Fenthfangu*) зійшов на уряд 1290 року за часів панування імператора Рудольфа та польського монарха Генріка Пробуса. В його часи були внутрішні війни між імператором Рудольфом, венеціанцями та неаполітанським королем. Тому мали підозру на хрестоносних братів, нібито вони повідомляли венеціанські та неаполітанські ради імператорові. Через це мусили старші цього Ордену з братією піти геть з Венеції, Неаполя, з Англії, покинувши там свої двори. Конрад, пробувши на цьому уряді сім років, помер у Празі, а похований був у Тшебниці. Він мав у Німеччині багато приятелів, котрі багато в чому помагали Ордену. У перший рік його панування був у Кракові якийсь комтур Альбрехт з Мейсенської землі, племінник мейсенського маркграфа, якому, коли він мав їхати проти своїх ворогів, поганих, голубка принесла у дзьобі причастя.

*X магістр
хресто-
носців*

XI магістр Готфрід, граф фон Голох (*z Holochu*) прийняв цей уряд року Божого 1297 за часів імператора Адольфа та польського короля Владислава Локотка. Він прибув з братією з Венеції до Пруссії і побув там 10 років, потім на сеймі в Ельблонзі склав з себе цей уряд, потім, виїхавши до Німеччини, помер.

*XI магістр
хресто-
носців*

XII магістр Зофрід фон Фойтванг (*Sofrid z Feutwangu*) був обраний на магістерство року 1307, коли в Німеччині імператор Альбрехт, а в Польщі Владислав Локоток панували. Цей переніс свою столицю з Венеції до Мальборка. Він призначив великим комтуром Генріха з Плоцька, мазовшанина, котрий перед цим був пруським ландмагістром. Запровадив повний лад у країні і подав тридцять статей, котрі мусили виконувати під страхом великого штрафу та кари. Він з усім своїм обозом підступив 1309 року до Магдебурга (*Margemburgu*), бо вони вже втратили своє помешкання в інших державах, як вище говорилося. Цей магістр мав капітулу в Мальборку і поставив комтура й особивого маршалка. Там радив два роки, помер у Мальборку, в Хельмзі в кафедральному соборі був похований.

*XII магістр
хресто-
носців*

XIII пруський магістр Карл фон Тревір (*z Trewiru*) був прийнятий на цей уряд року Божого 1309 за часів імператора Генріха, сьомого з цим іменем, папи Климента П'ятого та польського короля Владислава Локотка. Це був діяльний і розторопний муж, але невдячний за добродійство своїх братів, королів і князів польських, бо меч, яким він мав громити

*XIII ма-
гістр
хресто-
носців
Прусси
повстають
проти
поляків*

*Хрестоносці
відірвали
Поморську
землю
від Польщі*

поганих, обернув проти своїх добродіїв християн: він непристойною війною, зрадою відняв у польського короля Владислава, ніби собі за винагороду, // (с. 36) послуг на суму сто тисяч чеських грошей, Поморську та інші землі. Ці землі аж до Казимира Третього були в чужих руках. Інші волості попалив, попустошив, вирубав та повбивав шляхту і простолюду, несподівано пограбував і забрав собі та своїй братії добро, як міське, так і купецьке та інших приїжджих гостей, і несказанні жорстокості вчинив, гірші, ніж за поганським звичаєм, так що такого кровопролиття не було на жодній війні з поганями, як тоді в Поморській землі від, здавалось би, побожних жебраків – хрестоносців.

*Дві комети
і три місяці
одночасно
Негтуваний
голод*

У той час коли пруські хрестоносці так свавільно чинили в Польщі, інфляндці по-розбійницьки видерли у свого фундатора і добродія, ризького архієпископа, місто Ригу і всю державу. Але ж від його предків років 104–105 перед цим вони були створені для розмноження християнської віри! Чимало й іншого лотрівства та жорстокості вчинили згадані пруські та інфляндські хрестоносці. Звідси знати, що вони старалися більше про знищення, ніж розмноження християнської віри серед поганих. Владислав Локоток, заспокоївши іноземні бунти, закликав пруського магістра стати перед папою в Римі задля повернення Поморської землі. Там спочатку через комісарів було наказано йому її повернути, а потім, коли він не хотів повернути, то поїхав сам до папи. А там, будучи розторопним, добре знаючи італійську та німецьку мови, прехитро з усього викрутився. Однак, повертаючись із Риму, він помер по дорозі. Під час його панування 1314 року в день Різдва Господня було одразу видно дві комети і три місяці. Комети палали аж до останнього дня місяця лютого. Потім був великий голод в Пруссії, Мазовії, Литві. І коли вже людям не вистачило зілля, корінців та іншого мерзенного корму, то батьки й матері дітей, а діти своїх батьків убивали та їли; інші ж, потерпаючи від тяжкого голоду, їли стерво і трупи. Потім настала страшна пошесть і тривала цілий рік, так що вимерли люди і не було кому з поля збирати врожай, через що на полях все збіжжя та овочі не зібрали.

*Хрестоносці,
давши
присягу
полякам,
воюють
Литву
Литва
воює
хрестоносців*

Про війни, котрі тоді бували з Литвою, вже маєш трохи в описі Литви, с. 16, 17, 18. Однак і тут коротенько торкнемося цього. Під цей час, коли згаданий Карл, пруський магістр, був у Римі, хрестоносці, давши обіцянку не повертати Поморську землю, проводили час з інфляндськими хрестоносцями, часто нападали на Польщу, Литву, Жмудь і скрізь, де тільки можна, чинили великі шкоди. Але і Литва їм також віддячувала, бо литовський князь Вітень, напавши на Інфляндію, без опору мечем і вогнем // (с. 37) попустошив аж до Дерпта, звідти п'ять тисяч німців з великою здобиччю вивів до Литви. Ось так зуб за зуб Литва віддала хрестоносцям.

*Литва
перемагає
німців*

Потім знову Вітень напав на Пруссію, а гродненський староста Давид з великим литовським військом – на Інфляндію аж під Ревель, скрізь пустошив довколишні волості, німців-в'язнів вивів у Литву, чи-

мало вивіз також костьольних клейнодів, котрі пограбував, разом з іншими трофеями. Хроніст Дуйзбург додає, що в ті часи литва воювала і землі датського короля, де між іншими шкодами, котрими допекли християнам, це теж була річ не менш смутна, що п'ять тисяч тільки самих шляхетних панянок було спіймано. Не вдовольнилася цим литва, але одразу потім прийшовши під Мемель, котрий нині звуть Клайпедою, взяла його і спалила передмістя, крім замку. Там, крім забитих, взяли в полон 700 душ. Потім Литва безнастанно, заюшившись, чинила тяжкі шкоди не тільки в Інфляндії, Пруссії, а і в Мазовії, Куявській та Добжинській землях. Добре ж Литва винагородила хрестоносців за їхні вбивства! Не допомогла і мемельська фортеця, котру цей же магістр Карл збудував 1312 році в Курляндії для відбиття литовських нападів.

XIV магістр Вернер де Орсель (*Wernerus de Orselle*) був обраний на уряд магістерський 1322 року за часів імператора Людовіка та польського короля Владислава Локотка. Він панував тільки три роки, а потім у віглію св. Єлизавети, коли йшов з костьолю, був убитий своїм же власним хрестоносцем за те, що забрав у нього пару коней. Там же в Мальборку він був похований у кафедральному соборі, а злочинець на підставі папського суду був засуджений на довічне ув'язнення і скінчив своє життя на хлібі й воді.

XIV магістр хрестоносців

Розпочаті ще за колишнього магістра конфлікти не тільки не скінчилися, але ще більше розгорілися, і чим далі, тим більше. Адже хрестоносці, покладаючись на свої сили, не переставали чинити шкоди у Польщі; і така велика і свавільна хитрість стала рости між ними, що з усіх сил ставили себе так, ніби польські князі й королі; вони вже могли відкинути їхню юрисдикцію над собою і шукали для цього різних фортелів: купували права і вічні вольності у тих князів та панів, котрі були далеко від цієї країни і не мали на це жодних прав; здобували собі даровизну в королів, а від імператорів – конфірмації. А все це для того, що бачили *багатьох вождів у Польщі*, між котрими до того ж була велика незгода; своїми хитрощами вони сподівалися коли-небудь захопити все королівство. Врешті, скинувши з себе свій убогий титул, мріяли коли-небудь здобути королівського титулу для свого Ордену. Але Господь Бог завжди хотів у такій великій монархії мати одного інспектора, одного // (с. 38) правителя. Тоді піднесли вони війну проти своїх панів та добродіїв, видираючи у цих князів їхні власні патримонії. Ось чому польський король Владислав Локоток добивався, щоб насамперед заспокоїти жорстоку Литву, щоб дістати Поморську землю. Тоді йому довелося насамперед увійти в кровні зв'язки з Литвою, щоб з допомогою литовців можна було дати потужну відсіч ворогам. Це схвалив і затвердив увесь сенат. Тоді він послав до Гедиміна, котрий був після Вітеня великим князем литовським, щоб укласти перемир'я з обох сторін. Домагалися також послі, щоб Гедимін вдячно прийняв це від послів, а зміцнивши перемир'я з поляками, негайно свою дочку послав до

Фабрика хрестоносців

Локоток з князем Гедиміном

*Шлики
литовських
козаків*

Польщі з послами та жаданим посагом. Так княжна Гедимінова, яку звали поганським іменем Альдона, з коронними послами, з немалим почтом литовських панів і дворян Гедимінових, козаків, вдягнених згідно з тогочасною модою у кожухи з ведмежої шкури та вовчі шлики, із сагайдаками, приїхали до Кракова 1325 року. А за нею, і перед нею, і довкола неї її посаг – в'язні польського та мазовецького народу обох статей, випущені з литовської неволі, наче євреї з Вавилону, йшли ротами, а всього було 24 тисячі. Неймовірна радість була як на дорозі, так і при в'їзді княгині до Кракова, бо втішалися з визволення своїх і сподівалися вічного миру з литвою-язичниками. Потім Гедимінівна була навчена християнської віри від краківського єпископа Нанкера (Nauklera), була охрещена у вігілію свв. апостолів Петра й Павла і названа у хрещенні Анною. Потім вона була зі звичайними церемоніями обвінчана з 16-річним королевичем Казимиром. З цього часу спустошена польська земля, що лежала облогом через постійні війни, стала багатшою людьми і кориснішою, бо король цими в'язнями заселив спустілі землі. Про це пише ширше у своїй хроніці Марцін Муриній.

*XV магістр
хресто-
носців*

XV магістр прусський *Людольф, князь Тюрінзький або Брауншвайзький*, був обраний на магістерське місце 1325 року за часів Людовіка, 33-го імператора, та Іоанна, 22-го єпископа, за панування польського короля Владислава Локотка. Це був муж чистий і побожного життя, для братії свого Ордену у хвалі Господові він був прекрасним прикладом. Був дуже щедрим, чим їх підкорив собі. Насамперед він любив справедливість. Але він недовго панував, всього три роки. // (с. 39)

*Локоток
мстить-
ся за шкоди
поміжникам
хресто-
носців*

Під час його панування польський король Локоток, ствердивши спорідненням перемир'я з Литвою, задумав нібито помститися магдебурзьким маркграфам за жорстоке вбивство свого попередника, польського короля. Він задумав змагатися з ними за Поморську землю, на котру вони дали неправедні листи хрестоносцям. При цьому він одразу відправив частину свого війська проти мазовецького князя Ванка, який помагав хрестоносцям проти нього. Поляки без опору вздовж і впоперек повоювали вогнем і мечем цю землю, а місто Плоцьк спалили. Наступного року він взяв допомогу від Гедиміна – дванадцять сотень війська з Литви, гетьманом яких був гродненський староста Давид. Він мав також допомогу з Молдавії і з Русі. Він зібрав польського війська більше, ніж бувало досі, і напав на маркграфську землю під час свята св. Іоанна. Почавши від Одри та Бранденбурга і аж до Франкфурта він все повоював вогнем і мечем. Тоді погані чинили велику жорстокість, пограбували і спалили 140 костьолів, також багато сіл, а величезну кількість в'язнів та худоби забрали з собою.

*Два
воєнних
вчинки,
гідні
пам'яті*

У цій битві сталися два вчинки, гідні пам'яті. Насамперед при нищенні литвою костьолів та кляшторів один литовець спіймав монашку, котра, уникаючи зганьблення, попросила, щоб він її не зганьбив, обіцяючи йому за це дати такий дар, що його ніколи не візьме залізо. А щоб поганин швидше повірив, вона попросила його пересвідчитися

в цьому на її власній шні. Литовець повірив цьому і, витягнувши шаблю, одним ударом відрубав її голову і тільки тоді побачив, що був нею обдурений. Панна ж у своїй порядності уникла почесною смертю ганебного вчинку.

*Литва
воює марк-
графську
землю*

Бачачи велику жорстокість литовців-язичників щодо християн, один шляхтич з Мазовії на ймення Єнджей зважився на гідний пам'яті вчинок: втрутившись поміж литовські загони, він убив їхнього гетьмана, гродненського старосту, людину, відому в Литві завдяки її важливим війнам із хрестоносцями. Потім він пришпорив коня і, хоч литовці і погналися за ним, щасливо втік. Наступного року вже сама Литва, пізнавши шлях, напала на маркграфську землю: попалили, понищили і, не маючи спротиву, з великою здобиччю повернулися додому.

Хрестоносці завоювали також Куявську землю, взяли й спалили замок Ковале. Король Локоток побачив небезпечну втрату часу, стійкість хрестоносців, тому, не зважаючи на нагадування і єпископську присягу, діставши поміч від свого зятя, угорського короля Карла, а також чималі загони русі, вдерся в пруську землю біля ріки Дрвенци. Хрестоносці боронили від нього переправу, добре укріпившись дерев'яними зрубами, з яких часто стріляли. Потім простий селянин показав королю зручну переправу через ріку, де король переправився з військами польськими, литовськими, угорськими, руськими. // (с. 40) Побачивши, що їх обдурено, хрестоносці, не довіряючи своїм силам, повтікали до замків, рятуючи своє життя та маєтності. Король також не займався добуванням замків і оборонних міст, спустошив вогнем і мечем вздовж і впоперек Хелмінську землю аж по ріку Оссу і без опору набрав здобичі, яку кілька разів відсилав до Польщі. Хрестоносці хотіли потім кілька разів чинити опір полякам, але їм скрізь не щастило. Потім вони напали на Куяви, але поляки швидко прибули на поміч своїм, прагнучи битви, і сміливо вдарили на хрестоносців. А коли інші пруси не могли стримати польської потуги, то почали тікати. Хрестоносці чи то довіряючи своїм силам, чи то не бажаючи ганебно втікати, так мужньо і довго билися, що полягли всі разом зі своїм торунським коментаром. Наступного року хрестоносці, прагнучи взяти реванш, запросили на допомогу чеського короля Яна, котрий із жорстоким військом прибув тоді до Пруссії і став воювати Добжинську землю. Взяли також єпископське місто Рацьонж, а там велику здобич і людей багато забрали в неволю. Цих в'язнів потім єпископи, святоблिवі отці, викупували за рахунок церковних скарбів. А коли єпископам за це дорікали, велелюбний влодзлавський Мацей мудро їм відповів: «Окрасою священних речей є викуп полонених». Про цього єпископа Мацея з дому «Топор» пишуть таке диво, що його мати одночасно народила 12 синів, причому всі померли, а він єдиний залишився живим.

*Хресто-
носці
воюють
Куяви*

*Поляки
беруть
гору над
хресто-
носцями*

*Хрестоносці
пустошать
Добжин-
ську землю
Єпископи
викупо-
вують
в'язнів
у хресто-
носців*

Король Локоток, бажаючи сповна віддячити хрестоносцям, вирушив до Пруссії з допомогою угорською, литовською і руською. А коли хрестоносці не хотіли дати битву, то спустошив всю Пруську землю аж

*Локоток
воює
Пруссію*

по ріку Оссу. Змушений цим прусський магістр послав до нього, просячи милості, й отримав сподіване, але на таких умовах: щоб прусси повернули Добжинську і Поморську землі, причому Добжинську негайно, а щодо Поморської, то мала би бути спеціальна угода. Потім хрестоносці, маючи мир з поляками, нападали на Литву, але про те, як їм Литва заплатила, досить описують прусські й литовські хроніки.

*ХVІ ма-
гістр
хресто-
носців*

ХVІ магістр Дітріх, граф фон Альденбург, 18-річним був обраний на магістерський престол 1329 року за часів 33-го імператора Людовіка та Іоанна, 22-го єпископа, польського короля Локотка. Він був неабиякий оратор, солідний у владі, суворий у війні, страшний ворогам. Він збудував у Мальборку костюл Діви Марії, Найсвятішої Богородиці. Помер у Торуні, був перенесений до Мальборка і похований у костюлі св. Анни.

*Жорсто-
кості
хресто-
носців*

На початку панування цього магістра королі Карл Угорський та Ян Чеський прагнули досягти угоди між польським королем та хрестоносцями. Але оскільки хрестоносці не хотіли Поморської землі // (с. 41) повернути, нічого не могли вдіяти. Потім негайно вони великими силами воювали Куяви та Добжин. Не в змозі заспокоїти лиха і злісно не дотримуючись даного слова, обернулися проти Великої Польщі. Взявши Пиздри, вони безжалісно знущалися над простолюдом, били, рубали, вбивали і, все пограбувавши в навколишніх селах, решту спалили і повернулися з трофеями до Торуня, де був прусський магістр. Потім знову напали на Ленчицьку землю, все спустошили і нищили, Гнезно, Знін, Накел, Шьроду, Победзіск, Костшин, Клечов та навколишні села дощенту спалили. Із гнезненського костюлу пограбували і розшарпали між собою скарби й клейноди, наче погани. Також шукали, будучи набожними, кості св. Войцеха, але ті були надійно сховані. Потім рушили до Серадзької землі, там також виявили ворожу жорстокість, спалили Унейов, Серадзь, Став, Варту, Садек та інші навколишні села. У Серадзі пріор домініканців, давно знайомий з ельблонзьким комтуром, прийшов до нього і, вклякнувши на коліна, просив, щоб той не займав його костюлу. Комтур же відповів, що не розуміє по-польськи. Там же, як хижі вовки, вони спочатку кинулися на кляштор, забрали костюльні і простих людей скарби, що туди були знесені, й запалили кляштор. Обтяжені здобиччю, вони поверталися з нею до Пруссії і знов вирушали за нею; так кілька разів. Потім вони вдерлися до Малої Польщі і стали плюндрувати навколишні села. Локоток уже був старий, а оскільки ті пригоди від жебраків трапилися саме в цей час, то був дуже смутний. Втім він шукав війська, як міг, і виступив проти хрестоносців. У день св. Станіслава, коли сходило сонце, він підійшов до хрестоносців у селі Блева і, сам ставши на чолі свого війська, подав хрестоносцям знак до битви. Вони зав'язали між собою велику битву. Локоток послав своїх, додав, де треба, свіжого війська, але доля битви була ще не певною. Потім, оскільки так хотів Господь Бог, німці почали тікати, а наші в погоні за ними більше їх убили, ніж під час самої битви. Як пише Длу-

*Жорстока
битва
з хресто-
носцями*

гош, там полягло німців до сорока тисяч, але інші подають тільки двадцять тисяч. Також там були вбиті комтури: Герман з Ельблонга, Альбрехт із Гданська, вожді бунтів, та й інших багато, окрім полонених. Наших же з милості Божої мало загинуло: як свідчить Кромер, з простолюду тільки тридцять, а також 12 найзначніших шляхтичів. Інші подають, що вбитих з польського простолюду нараховувалося п'ятсот, але, як кожен може побачити, поляки з незрівнянно меншими силами при своїх малих втратах розбили // (с. 42) велику потугу німців і здобули славу звитягу*. Тоді поляки взяли з табору хрестоносців багато здобичі. Ця битва була 17 вересня 1331 року. Потім король об'їжджав поле після битви і побачив польського шляхтича Флоріяна Шарого, котрого тричі було пробито списом у цій битві. Шляхтич, лежачи, втискував у себе кишки, котрі вилазили з живота. Ставши над ним, король з жалістю сказав: «І цей терпить великі муки». Флоріян відповів: «Це ще нічого, мостивий королю, але хто має злого сусіда в даному йому селі, як я, то це ще гірше». Король сказав йому: «Не турбуйся. Звільнишся від цього злого, якщо залишишся живим», і наказав його піднести, щоб поранений був ретельно доглянутий. Потім шляхтич одужав і позбувся свого злого сусіда, бо король з його королівською щедрістю подарував йому все село. Крім того, щоб цей шляхтич мав вічне свідчення рицарської мужності, подарував йому герб: три списи, а назвав «Єліта» (кишки. – Ю. М.), бо раніше той носив герб з козячими рогами.

Шарий, польський шляхтич, запихує в себе кишки

Ріг, гідна пам'яті

Після цієї перемоги король напав через Мазовію на Хелмінську землю і нищив її вогнем і мечем вздовж і впоперек. Тоді хрестоносці, бачачи, що стає погано, стали просити річного перемир'я, потім на два роки, потім – на три. Врешті 1335 року між польським королем та хрестоносцями з мудрості королів Карла Угорського та Яна Чеського було укладено у Вишеграді мир на таких умовах: щоб хрестоносці отримали Поморську землю і Нешаву, а Добжинську і Куявську землі повернули; щоб відрахували за втрати десять тисяч злотих. Хрестоносці пристали на це, але потім свого слова не дотримали

Хрестоносці просять перемир'я

XVII магістр Рудольф, саксонський князь, був прийнятий на цей уряд 1339 року за панування 33-го імператора Людовіка, папи Бенедикта II, а в Польщі – Казимира Великого. Цей року Божого 1342, зібравши велике військо, виступив з ним до Нового маркграфства, прагнучи його собі підкорити. Потім литва, напавши великою силою, розпустила // (с. 43) загони і напала на Пруссію; вбивала людей, а що тільки трапилося, те обернула на попіл. Набравши полонених, худоби та чимало іншого добра, повернулася назад. Почувши про це плюндрування, Рудольф дав спокій Новому маркграфству і повернувся назад, прагнучи рятувати своїх, але не встиг, бо застав тільки дим від недавніх вогнів, а литва пішла геть. З великого потрясіння магістр збожеволів. Тому він був скинутий з уряду, привезений до Енгельсбурга, де майже невдовзі помер і був похований у Квідзині. Був на магістерському уряді три роки.

XVII прусський магістр

Литва воює Пруссію

* Тут вміщено малюнок битви, що являє собою нижню частину малюнка в кн. I (с. 198 оригіналу).

XVIII прус-
ський ма-
гістр

Литовська
убезпе-
геність

Литва
обдурила
пруссів

XVIII магістр прусський *Генріх Дуземер* (Dusemer) вступив на уряд 1343 року Божого, за часів імператора Людовіка, папи Климента VI, а в Польщі – панування Казимира Великого. Він спочатку помстився Литві за кривди, вчинені за часів свого попередника, підбурих проти литовців все християнство, прагнучи їх дощенту викорінити. Литва, тобто князі Ольгерд і Кейстут, завчасу про це довідавшись, все попідмітали перед милими гостями: всі країни, прилеглі до Пруссії, самі спустошили, потоптали збіжжя на полях і випалили, худобу вигнали в густі ліси на небезпеку, не залишили жодного провіанту. Потім вони добре укріпили замки й фортеці. Жінок, дітей, людей, що до битви не годилися, провели у безпечні місця і, все мудро спорядивши, чекали зі своїм військом наготові. Коли до них дійшла вість, що Генріх з пруссами та з іншими панами, своїми помічниками, вдерся до Жмуди, вони теж не сиділи без діла: Ольгерд з литвою до Інфляндської землі, Кейстут же з троцькою і гродненською шляхтою – вдерся до Пруссії. Вони пройшлися по квітучих землях, нищачи, пустошачи, беручи велику здобич. Християнські ж королі з орденськими магістрами і з великими силами увійшовши в пусту землю, не мали чим зайнятися, а до того ж і не мали провіанту, бо перед ними було знято убрус. Тому вони почали мерти від голоду, а в їхніх таборах було неймовірно тяжко. Побачивши це, королі та інші панове вилаяли прусського магістра, що їх так підвів, а потім, втративши чимало людей від голоду, мусили повертатися додому. Так Ольгерд, понищивши все в Інфляндії, почавши від Габсальського до Дерптського єпископства, а Кейстут – всю Самбійську землю, здобувши багато замків і міст, з великою здобиччю повернулися іншими шляхами. А прусський та інфляндський магістри застали у своїх землях пустки. Так литва хитрістю взяла гору, нібито кажучи: «Ідь ти до мене на голод, а я до тебе – на весільний обід. Такої хитрості маємо приклад у Агафокла. Він, коли карфагеняни здобували місто Сіракузи, з двома синами і з людьми, яких міг зібрати нашвидкуруч, проплив до Африки, котру повоював як хотів і розгромив карфагенські війська // (с. 44) з їхніми гетьманами.

Литва
розбита

Наступного року, маючи допомогу з різних країн, він знову напав на Литву із сорока тисячами війська і, де міг, вздовж і впоперек воював землю. Ольгерд, зібравши скільки було можна війська, вдарив на нього в день Стрітєння Діви Марії і після тривалої битви з перемінним успіхом литва зазнала поразки: полягло там литви до десяти тисяч. Ольгерд влітку напав на Пруську землю, щоб помститися за свою поразку, захопив, скільки міг, землі, сплюндрував і забрав у неволю кілька тисяч християн. Потім після різних війн з Литвою цей магістр Генріх збудував кляштор у Левніку, третьому королівському місті; шість років побувши при владі, помер у Брацяні, а похований був у Мальборку в костьолі св. Анни.

XIX прус-
ський ма-
гістр

XIX прусський магістр *Генріх фон Кінперде* (Kinperade) був поставлений на магістерський уряд 1348 року за панування імператора Кар-

ла ІV, папи Климента VI, а у Польщі – Казимира Великого. На цьому уряді він був 31 рік. Цей магістр мав при собі в Ордені вчених людей, наставляв братію в душі любові і страху Божого; сам він був мужем енергійним і діяльним. Він був найжорстокішим ворогом литви – язичникам, постійно збирав проти них військо християнських держав, убивав, спустошив землі, хотів їх зовсім викоренити. Литва ж здавна звикла до воєнних справ і взаємно пруссам віддячувала, і так вони вчинили собі подвійну шкоду. Заради стислості викладу я пропускаю це, читай історію – литовську хроніку. Року Божого 1353, коли в березні, квітні і травні всіляке збіжжя в гарячі дні так розкохалося, що вже квітнуло колосся, раптом вдарили сильні холоди і неочікуваний сніг, що вкрив землю шаром у два лікті висотою. Стривожений орач доручив це Богу, але не сподівався на велику користь зі своєї праці, але Господь Бог зволив цим снігом дати Польщі нечуваний врожай. Ті ж, що змітали сніг зі збіжжя, нічого не дістали, мабуть, вони не поклалися на Господа Бога.

Постійні битви пруссів з литвою

У травні раптовий сніг

Цього ж року магістр Генріх воював Жмудь, а коли зі здобиччю вертався до Рагнети, то сам впав з коня і зламав праву руку. Цієї ж ночі згорів Рагнетський замок, і звідси повтікало, маючи оказію, чимало литви.

Року 1378 Генріх, маючи велику поміч з Німеччини, тричі нападав на Литовську і Жмудську землі, що аж до Вільна приходили німці і спалили половину міста, а другу міщани ледве вберегли. Але не в змозі взяти віленських замків, повернулися назад зі здобиччю; Кейстут у цей час був у в'язниці у пруссів. У цей час один німець з венеціянців придумав задля знищення багатьох людей потужну і страшну металеву вогнепальну зброю, // (с. 45) котру ми зevamo гарматою.

1378 року придумані гармати

Стомлений постійними війнами з Литвою протягом 31 року, магістр Генріх змінив життя на смерть і був похований там же у Мальборку в костьолі св. Анни.

XX магістр прусський *Конрад Цольнер (Zolner)* був обраний на магістерський престол за часів панування 33-го християнського імператора Вацлава, папи Урбана VI, угорського й польського короля Людвіка. Він за прикладом своїх предків чимало значних і славних битв з литовськими князями, тоді ще язичниками, тобто з Кейстутом та Ягайлом, з Вітовтом і Свидригайлом, провів зі змінним успіхом. Провівши вісім років на уряді, помер; був похований у Мальборку.

XX прусський магістр

XXI прусський магістр *Конрад фон Вальполът (z Walpoltu), або фон Валенрод (z Walenrodu),* був обраний на магістерський престол 1388 року за часів 33-го імператора Вацлава, папи Боніфація, коли в Польщі щасливо панував Владислав Ягайло. Він був справжній солдат, людина жорстока і гнівлива, всі думки й бажання якої кружляли навколо війни. Він був великим ворогом ксьондзів, ченців і всього церковного кліру, переслідував духовенство, а коли помирав, то не допустив до себе жодної духовної особи. Коли він 1391 року йшов з великим військом водою і суходолом до Литви під Ковно, то, прийшовши, став між ріками

XXI прусський магістр

Німан та Вілія за милю від Ковенського замку і тут же наказав великими силами заснувати й збудувати три замки: перший – Мемерведер (Memerweder), другий – Ритоведер (Rytoweder), а третій – Метенбург (Metenburgiem), як він їх назвав. З цих трьох замків хрестоносці часто нападали на Литву і чинили великі шкоди вогнем і мечем, за що їм Литва взаємно віддячувала; про це читай у книзі II в описі Литви, с. 35, там же достатньо довідаєшся про їхні хитрі, криваві й тривалі сутички. Цей магістр, пропанувавши тільки 4 роки, помер і був похований у костьолі св. Анни в Мальборку.

XXII прус-
ський
магістр

XXII магістр Конрад фон Юнгінген (z Jungingen) був обраний на магістерський престол 1392 року за часів згаданого імператора Вацлава та папи римського Боніфація. Це була людина, яка прагнула швидше миру, ніж війни, він відомий завдяки своїй поступливості, завжди був тверезий, любив чистоту, потерпав через це від неспокійних хрестоносців, які, згадуючи про нього, говорили, що йому годилося б бути ченцем, а не магістром. Але він все це скромно зносив задля загального миру. Він панував 12 років, потім помер і був похований у костьолі св. Анни в Мальборку.

Про війни з Литвою, котрі відбувалися за часів цього магістра, читай // (с. 46) у першій книзі в описі панування короля Ягайла, с. 91, і книзі II в описі Литви, с. 36, 37, 38.

XXIII прус-
ський ма-
гістр

XXIII прусський магістр Ульріх фон Юнгінген (z Jungingen), рідний брат Конрада, був обраний на магістерський престол 1404 року за панування 24-го імператора Руперта та папи римського Григорія XII, коли у Польщі панував Ягайло.

Цей муж був суворий і войовничий, мало дбав про свій устав, мав значні конфлікти з сусідами, не любив своїх родичів і підлеглих, а замки їх одні забирав, а інші спустошував. Провадив великі війни з литвою та поляками. З цим магістром мав у Ковні зустріч литовський князь Вітовт, укладаючи з ним мир, швидше потрібний, ніж добрий, бо тоді він мав чимало клопотів з московитом, тому Жмудську державу записав хрестоносцям вічним даром, давши їм листи, писані латиною та німецькою мовою. А коли бідна жмудь не хотіла служити німцям, а по ночах душила і вбивала їхніх урядників, просили також Вітовта, щоб він їх не віддавав жорстоким німцям. Однак Вітовт привів їх під німецьке ярмо, а Добжинську землю для свого брата, короля польського Ягайла, дістав від хрестоносців. Хрестоносці, щоб легше можна було приневолити жмудь, побудували там три замки: два – над рікою Невяжа (Niewiaza), а третій – в гирлі Дубісси (Dubyszy), де вона впадає у Німан; так з обох сторін настав короткий мир, але і його відкинули неспокійні хрестоносці. Бо коли 1400 року був великий неврожай у Литві, король Владислав послав до Литви брату Вітовту 20 кораблів, навантажених збіжжям, але всі ці кораблі прусський магістр Ульріх наказав захопити. Коли ж стали їх добиватися, то вони ще й сміялися, кажучи: «Це християни посилають нам збіжжя для боротьби проти язичників». До

Вітовт
укладає мир
з хресто-
носцями

Хресто-
носці
порушують
перемир'я

того ж литовських купців, котрі були в Рагнеті, вбили, а їхні товари між собою поділили й розтягли. Спонуканий кривдою, Вітовт оволодів Жмудською землею, якою поступився хрестоносцям задля миру. Він повиганяв із замків урядників та старост, частину їхніх вояків убив, інших пов'язав; все це жмудь сприйняла з великою радістю, бо визволилася із жорстоких рук. Потім було скликано сейм у Ленчиці, з якого відправлено послів до Пруссії, головним між котрими був Миколай Куровський, гнезненський архієпископ. Коли він гарною промовою вів магістра до милого миру, той із запалом сказав, що негайно хоче помститися литві. Тоді архієпископ, не в силі стерпіти пихи магістра, сказав: «Припини лякати нас війною, бо якщо виступиш проти Литви, то застанеш там нас, готових до війни». На це магістр Ульріх сказав: «Добре, добре! Оскільки я вже знаю короля, то волю схопити голову, а не ноги». І невдовзі ствердив свої слова, бо, відправивши назад послів, силою взяв Добжинську землю і спалив, // (с. 47) а старосту Якуба Пломінського з усім рицарством наказав стратити. Силою здобував також Піпін, Ліпно, Золоторію, а Бобровник і Бидгощ здобув хитрістю. Тоді хрестоносці виявляли велику жорстокість: шляхту, міщан, селян з дружинами, з дітками рубали і вбивали. Побачивши це, король Ягайло вирушив на війну з поляками, литвою та руссю. Поляки з руссю мали йти збиратися до Вольбожа, а великополяки – до Ленчиці. Потім король, вишикувавши військо біля Радзейова, прийшов до Бидгощі в останній день вересня і там протягом восьми днів взяв цей тоді потужний замок. Пруський же магістр згромадив свої війська у Свеці (Swiesia). Проти них король послав частину свого війська, яке, розгромивши німців, захопили їхні табори з наметами. Звідси чим далі, тим сильніше зростала ненависть між ними; хотів помирити їх і чеський король, але вже не зміг заспокоїти серця, роз'ятрені з обох боків. Цього 1410 року Ульріх зібрав німецькі війська чисельністю 140 тисяч і став табором над рікою Дрвенцою. Ягайло ж, польський король, будучи скривджений, виступив зі своїми військами, котрі він зібрав із Польщі, Русі, Сілезії, Чехії та інших країн. До нього прибули й польські шляхтичі з Угорщини зі своїми загонами; вони були за свої заслуги добре забезпечені в Угорщині, але воліли все це покинути, а допомагати своїй вітчизні аж до смерті. Між ними були Завіші, Грабовські, Брогловські, Кальський, Скарбек, Пухала, Горський, Мальський і т. д. Тоді ж прибув до нього й Вітовт з литвою і зі своїми татарами, мазовецькі князі Януш і Семовит. Отож було чимало польського та литовського війська; а про те, як точилася битва, читай у першій книзі при королі Владиславі Ягайлові, с. 92 і 93. Там полягло 50 000 німців і сам прусський магістр Ульріх був убитий, а комтурів загинуло 300. Ця битва була в день свв. Посланців (Rozesłańców). Потім король послав німців до Польщі, щоб вони оголосили всім станам про звитягу, дану від Господа. Потім вся Польща стала веселою завдяки Богу, від Котрого походить кожна звитяга; читай у кн. I, с. 94.

*Відповідь
магістра
полякам*

*Жорто-
кість
хресто-
носців*

*Війська
німецькі
та польські*

*Хресто-
носців
розбито*

Після цієї поразки засмучені хрестоносці, приїхавши до Мальборка, просили короля, щоб він дозволив влаштувати похорон полеглому рицарству. На що король дозволив, з плачем кажучи, що не прагнув їхньої смерті. Тоді ж тіла найзначніших хрестоносців було урочисто привезено до Мальборка. Також і наших з простих, як то у такому замішанні буває, чимало загинуло, але зі значніших тільки два: шляхтичі Якубовський і Целицький, які в цій битві віддали свого мужнього духа. Поляки живцем схопили князів штеттинського та олесницького і віддали королю; вони ж були великими під'юджувачами німців проти нас. Потім король рушив під Мальборк; там // (с. 48) мало не вся прусська, хелмінська, поморська шляхта з чотирма єпископами, тобто хелмінським, вармінським, помезанським і самбійським, добровільно піддалася під владу короля. Король також міста й замки прийняв у свою оборону, як-от: Гданськ, Крулевець, Ельблонг, Торунь, Хелм, Свеце, Гнів, Тчев, Нове, Бродніце, Брандбург і багато інших. Там над усіма виявилася добра воля ельблонжців щодо короля, бо вони свого комтура Вернера Тетингера (Tetungera) викинули з замку, а замок подали королю. У ньому король поставив краківського воєводу Яна з Тарнова.

Чисельність убитих поляків

Замки і провінції пруські піддаються польському королю

XXIV пруський магістр

XXIV пруський магістр Генріх, граф фон Плауен (z Plowen), прийняв магістерський уряд 1441 року за 25-го (має бути 35-го.— Ю. М.) імператора Сигізмунда та папи Іоанна XXIII, а також за панування польського короля Владислава Ягайла. Він одразу ж хотів помститися за смерть своєї братії, жаліючи також міст і замків, що піддалися королю, підняв війну проти поляків. Але бачачи, що йому не пощастило, бо там німців загинуло до десяти тисяч, мусив добиватися миру, який і отримав на певних умовах. Потім його було скинуто з уряду Міхелем Кухмайстером і ув'язнено спочатку в Покшивні, а потім в Лештетені; там, натерпівшись у нужді, помер через 7 років і був похований в костьолі св. Анни в Мальборку.

Угода з пруссами

XXV пруський магістр

XXV пруський магістр Міхель Кухмайстер фон Штерберг (Kuchmeister z Sterbergu), війт Нової Марки, був обраний на магістерський уряд за панування 35-го імператора Сигізмунда та Іоанна XXIII, римського папи, коли в Польщі панував король Ягайло, 1412 року. Але він не дотримав угоди з польським королем, укладеної його попередником, бо тут же напав на Добжинську землю, без опору пустошив, а шляхту і християнських людей гірше, ніж язичник, наказав вшати, чимало жорстокостей вчинив. Король Владислав, зворушений цими кривдами, об'єднав війська з братом Вітовтом; вони вдерлися до Пруссії, причому їм прибуло на допомогу немало сілезьких князів, також чехів і мораван. Цим військом не тільки Пруссією, а й чималою частиною світу міг би оволодіти король, як пише Кромер, а, взявши кілька замків і міст, насамперед Нойдбург, Гогенштайн, Алленштайн, Гутштад, Зиргони, а також кілька єпископств, як-от: Гельцбурзьке, Резенбурзьке, Ельблонзьке і Кришбурзьке, повернулися до своїх домів. Потім їх помирило король датський та шведський Ерік. Пробувши на цьому престолі дев'ять

Пруси зламали угоду

Ягайло з Вітовтом воює Пруссію

Угода із пруссами

років, Міхель Кухмайстер склав повноваження, помер у Гданську, а похований був в костьолі св. Анни в Мальборку. Марцін Муриній додає у своїй хроніці, що після цієї угоди з пруссами король Ягайло від'їхав до Угорщини й там з чеським і угорським королем Сигізмундом, гідно провівши переговори, // (с. 49) поїхав до Великопольщі. Коли він приїхав з Познані до Шьроди, сталася з ним страшна пригода: в ясний день небо раптово й сильно захмарилось, блискавка з громом вдарила в королівську карету. В одну мить блискавка вбила 4 королівських кучерів; двох охоронців, дев'ять коней під дворянами познанського й сандомирського воєводи; коня-джанета під королівським зброєносцем. Самим дворянам нічого не сталося, тільки у зброєносця порвався одяг; король же сам хвилину лежав, наче мрець, а потім прийшов до пам'яті, і нічого поганого з ним не сталося, хіба що кілька днів недочував, а права рука трохи боліла. Що там була за справа, доручаю це Самому Господу Богу, оскільки приховані таємниці Його суду, і жодному людському розуму вони недоступні.

Страшний випадок з королем Ягайлом

XXVI прусський магістр Пауль фон Роздорф (z *Rozdorphi*) був вивищений до магістерського уряду 1419 року за часів панування 35-го імператора Сигізмунда, римського папи Мартіна та польського короля Ягайла. Це був муж, який прагнув більше миру, ніж війни. Але милі ченці-хрестоносці були неспокійними і чинили шкоду скрізь, де могли, за що їм взаємно поляки з литвою віддячували. Однак піддані прусського магістра, не в змозі знести цього нищення своєї землі, обурилися, вимагаючи у хрестоносців, щоб ті поклали край цим воєнним конфліктам, потім і самі прусси звернулися до польського короля. Вони змушені були жадати миру; після чого поступилися Жмудською, Судавською та Нешевською землями і відреклися від них навечно. Вони віддали королю також половину торунської переправи через Віслу, обіцяли відшкодувати королю його воєнні витрати. Але й цю угоду недовго тримали хрестоносці, хоча їхній магістр Роздорф був радий і такому миру; однак інші комтури не могли заспокоїтися і по-старому через литовського князя Свидригайла повоювали Добжинську та Куявську землі, спалили 24 містечка. Після цього польська шляхта зібралася і вдарила на них, розбила їх і безжалісно порубала. Там же інфляндський маршалок Теодорих був взятий у полон із сімома прусськими комтурами, взяли наші й чотири прапори хрестоносців, котрі на знак звитяги повісили у Кракові. Потім хрестоносці постійно конфліктували: і явно, тобто мечем, і потайки, хитрими фортелями, прагнучи зашкодити королю. Магістр не схвалював цього, але вони його не хотіли слухати і взагалі погорджували ним. Ягайло, спонуканий зламанням угоди, відправив до Нового маркграфства Сендзівога Остророга з великопольською шляхтою та чехами, котрі протягом короткого часу воювали цю землю і здобули у хрестоносців дванадцять головних та укріплених міст. Воювали також кілька місяців Поморську та Прусську землі, спалили Тчев і взяли у полон // (с. 50) понад десять тисяч в'язнів. Спалили

XXVI прусський магістр

Прусси прислали до короля

Хрестоносці приборкани

Хрестоносці ламають прийнятту угоду

Поляки воюють проти хрестоносців

Хрестоносці просять перемир'я багатий кляштор Оливу і зруйнували замок Ясенець: порубавши в'язнів, не встояли цього разу, поляки пустошили все Помор'я аж до самого моря, тільки поміж озерами залишилося незайманими чотирнадцять сіл. Побачивши таку тривогу, хрестоносці запросили милості, а коли прагнули ухвалення перемир'я, то їм воно було знову дано з певними умовами на 12 років. Потім цей магістр Пауль фон Роздорф, муж спокійний і добрий, пробувши на своєму уряді 19 років, помер і був похований в костьолі св. Анни в Мальборку.

XXVII прусський магістр

XXVII магістр Конрад Ерлігаузен (Erlichausen) був обраний на магістерський уряд 1438 року за панування 39-го імператора Альбрехта та щасливого королівського панування у Польщі Владислава Ягайловича. Цей муж був дуже спокійний і не мав жодного бажання воювати, через що й самі хрестоносці, знемігшись, нічого не чинили, тільки жили у великій розпусті, що дуже засмучувало магістра і, вважаючи, загнало його в могилу. Він був на уряді 12 років, помер у Мальборку, де й був похований.

Розпусні хрестоносці

XXVIII прусський магістр

XXVIII прусський магістр Людвіг Ерлігаузен (Erlichausen) був обраний на магістерський уряд 1450 року за панування імператора Фрідріха III та щасливого королівського панування у Польщі Казимира IV. За уряду цього магістра прусська шляхта і головні міста були ображені розпустою та жорстокістю хрестоносців і не хотіли вже більше терпіти цієї неволі. Тому, змовившись між собою і вигнавши хрестоносців із міст та замків, самі захопили їх. Потім вони відправили до короля Казимира поважних послів із шляхти із замків та міст. Приїхавши до короля, вони широко й красномовно виклали свої кривди, завдані їм жорстокими хрестоносцями, розповіли, як магістри, комтури, а за ними й інші хрестоносці свавільно й насильно забирали у них дружин від чоловіків, також панянок і дівчат, а маєтності, будинки, прибутки та інші речі обертали на свою користь; вони скаржилися і на інші свої тяжкі кривди, обіцяючи віддавати вірне підданство йому і його наступникам, польським королям, котрі будуть після нього. Король Казимир, порадившись про це із панами-радами, маючи на це природне право, прийняв їх під свою оборону. Після чого прусські послы присягали королю і Короні Польській від імені громадян згаданих земель, віддаючися у вічне королівське підданство з усім, як про це докладніше свідчать їхні привілеї. Вони присягали ніколи не відступати від Корони Польської і жодних ні явних, ні таємних розмов щодо ухвалення перемир'я чи з'єднання з прусським магістром та іншими, будь-якого рангу людьми не чинити, але завжди проти всяких ворогів Корони бути радою і поміччю, врешті ніколи, // (с. 51) за жодних обставин не відриватися від польських королів та Корони. Тоді ж король послав до Пруссії познанського єпископа Єнджея та Яна Конєцпольського, перед котрими прусська, хелмінська і міхаловська шляхта віддала під присягою послушення королю Казимиру і Короні Польській, а всі замки дали особам, що їх призначив король. Потім був сейм у Грудзьондзі, де прусські землі було

Прусси прислали до Корони

Умови, на яких присягали прусські послы

Послы в Пруссію для відбирання замків

приєднано до Корони Польської та інкорпоровані в неї. Там же було обрано 16 радних панів з шляхти й міст, котрі завжди мали керувати з королем прусською Річчю Посполитою.

Там же їх було звільнено від усякого водного та земного мита. Особливо були упривілейовані від короля гданщани, про що маєш у книзі I при королі Казимирі IV, с. 107, 108, 109, 110. Там же описана й битва з магістром хрестоносців Людвігом, с. 107. Там через один погано керований загін найманців сам король ледве не потрапив до ворожих рук і втік лише з чотирма вояками. Щоправда, німці наздогнали його на болоті, де він мужньо боронився, а потім завдяки порятунку і наданню коня литовським шляхтичем Волею втік, відбиваючись. Від цього Волі йде знатний рід Воловичів. Стомлений король приїхав до Нешави і там зустрівся з Ритвинським, котрий ішов з лазні. Після привітання король сказав йому, що він з іншими поляками та литвою мився не в такій, а у кривавій лазні. Потім побожний король підніс хвалу Господу Богу, Котрий його вирвав з небезпечних рук, а програш бою приписав своїм гріхам. А Людвіг був веселий з okazji звияги, за що мав дякувати із братією Богові, але всупереч гуманності, згідно з якою ворогів треба вшанувати похороном, виявляв «мужність», бо, прив'язавши їхні тіла за ноги до коней, німці тягли до річок і кидали у воду. Також вони розгромили королівський табір і пограбували, як пишуть деякі хроністи, чотири тисячі возів зі скарбами та всяким добром. Потім вони послали до німецької сторони бундючні вісті, повідомляючи про свою гучну перемогу. Але недовго вони втішались своїм тріумфом, бо польський король Казимир одразу ж вирушив до Пруссії і знову здобув там чимало замків у хрестоносців. А Людвіг, не маючи чим заплатити своїм служилим воякам, дав своє слово передати їм замок Мальборк, котрий потім взяв король. Читай у книзі I, с. 108 при королі Казимирі, як король купив його у вояків за 476 000 злотих, причому тільки гданщани дали на це одразу 40 тисяч, а поляки склали 25 000, решту ж суми було отримано з якихось інших джерел. Потім Людвіг мав кілька битв з королем Казимиром, але постійно програвав. З цього часу хрестоносці втратили свої сили. Врешті 1466 року король Казимир, взявши місто й замок Хойніки, // (с. 52) на прохання багатьох князів уклав вічне перемир'я на певних умовах з пруським магістром та німецьким народом. Коли хочеш докладніше знати історію про це, то читай книгу II, опис Литви за короля Казимира, с. 54. З цього часу, тобто 1466 року, Поморська, Міхаловська і Кульменська землі інкорпоровані у Корону Польську, а за ці землі поляки воювали 180 років з хрестоносцями. Після цього Людвіг, побувши на уряді 17 років, помер у Крулевці і там же був похований, оскільки з того моменту, як король оволодів Мальборком, прусська столиця була перенесена до Крулевця.

XXIX прусський магістр Генріх Ройс (Rheus), граф фон Плауен (Plawen), свого магістерства досяг року Божого 1467 за часів імператора Фрідріха III та панування в Польщі Казимира IV. Він був на цьому уряді тільки 11 тижнів, помер і був похований у кафедральному соборі в Крулевці.

Рада пруських сенаторів

*Битва з хрестоносцями
Король у небезпеці*

Магістр Людвіг ганьбить тіла вбитих поляків

Німецька брехня

Мальборк куплений

Поморську землю, за яку поляки з хрестоносцями воювали 180 років, інкорпоровано у Польщу

Столицю перенесено з Мальборка до Крулевця

XXIX прусський магістр

XXX прус-
ський ма-
гістр

XXX прусський магістр Генріх, граф фон Руптенберг (z Ryphtenbergu), був обраний на місце Плауена року Божого 1470 за панування імператора та часів папи Сикста IV. Приїхавши на пйотркувський сейм, він присягнув королю, а потім повернувся до Пруссії. Це був муж гострий і суворий; схопивши Теодора, самляндського єпископа в Пруссії, вкинув його до в'язниці в замку в Тапії, де й заморив голодом. Він був на цьому уряді сім років, а по смерті був похований у Крулевці. За панування цього магістра в Німеччині вибухнула війна між князями. За цього магістра прибув до Польщі на сейм посол перського короля і розповів про успіх, котрий перс має над турком, просячи також, щоб з другого боку король рушив на Константинополь з християнами, щоб вигнати турків з Греції; він (шах.– Ю. М.) хоче стати з другого боку, маючи наготові вже 5 мільйонів війська. Послу була дана відповідь, що король його мосьть на все дасть відповідь і напише через свого посла. Листи були писані арабським письмом.

Боротьба
між кня-
зями
Посол
від персь-
кого короля

XXXI прус-
ський ма-
гістр

XXXI прусський магістр Мартін Тойсес фон Венгауз (Theuses z Wenchauzu) був за панування імператора Фрідріха III та римського папи Сикста, також за панування польського короля Казимира IV. Він спочатку виламувався з присяги королю, але потім 1479 року дав її. Так запанував мир у Пруссії. Цей магістр був на уряді 12 років, потім помер у Крулевці, де й був похований у кафедральному соборі.

XXXII прус-
ський ма-
гістр

XXXII прусський магістр Йоган Тефен (Thefen), чоловік із знатного роду Швейцарської землі, був обраний на магістерський уряд 1489 року за панування імператора Максиміліана та папи Юлія, також польського короля Казимира. Цього ж року він склав присягу королю. Потім після смерті Казимира, коли був нещасний похід у Молдавію короля Ольбрахта, на котрий згідно з // (с. 53) умовами перемир'я прусський магістр Йоган фон Зефен (z Zephen) вирушив зі своїм рицарством і втратив там велику кількість свого війська, врешті й сам помер під час походу. Він був привезений аж зі Львова до Крулевця і похований у кафедральному соборі. Це був добрий чоловік, правив Орденем 9 років. Цей похід пам'ятний полякам і нині, бо через молдавську зраду вони загинули у лісі в Буковині. Про це читай в книзі I при королі Ольбрахті, с. 115.

XXXIII
пруський
магістр

XXXIII прусський магістр Фрідріх, з Божої ласки саксонський князь фон Дюринг (z Dyrungu), маркграф Германду (Hermannu), був посаджений на магістерський престол у Крулевці року Божого 1498 в день св. Михаїла за часів імператора Максиміліана та папи Юлія. Цей виламувався з присяги королю Ольбрахту, ясно, що і з послушенства. Коли ж від нього це часто вимагалось королем і польським сенатом, то він повернувся до своєї Мейсенської землі, він день у день відкладав свою присягу і там же помер, буди на магістерському уряді 12 років. У цей же час помер молодим і король Ольбрахт, на місці якого став його рідний брат Олександр.

XXXIV
пруський
магістр

XXXIV прусський магістр Альбрехт, бранденбурзький маркграф, онук польського короля Казимира, вступив з пишними церемоніями на ма-

гістерський престол року Божого 1512 за часів імператора Максиміліана та папи Юлія. На цей уряд у Крулевці він приїхав з 400 кіннотниками в день св. Цецилії. Чимало з них тоді сподівалося, що цей магістр, будучи таким могутнім, чинитиме значний опір ворогам поляків. Коли ж настав час, то польський король добивався від прусського магістра Альбрехта гольду та послушенства. Але той, маючи підтримку від імператора та Німецького Рейху, не хотів цього чинити, і взагалі він старанно забезпечив військом та гарматами прусські замки, щоб змогти дати полякам відсіч. Добивався також Поморської та Прусської земель, без волі інших магістрів, котрі були в Італії та Німеччині, нічого не хотів чинити. Потім імператор на славному з'їзді у Відні обіцяв королю Сигізмунду привести до покори Альбрехта, а якби той не схотів, то не підтримувати його. Однак це мусило потім викликати кровопролиття, бо Альбрехт спочатку помалу, а потім сильніше розв'язав війну проти свого дядька Сигізмунда, про що буде далі.

Прусський магістр не хоче коритися польському королеві і присягати

РЕЧІ, КОТРИ ДІЯЛИСЯ ЗА ПАНУВАННЯ
ЦЬОГО ПРУССЬКОГО МАГІСТРА АЛЬБРЕХТА
і які мені здалося потрібним
тут коротенько описати

Року Божого 1519, восени, між польським королем Сигізмундом та прусським магістром Альбрехтом, бранденбурзьким маркграфом, почалася велика війна, оскільки // (с. 54) Альбрехт не тільки відмовлявся платити данину, а й нападав на жмудські кордони, чим став давати польському королеві привід до гніву. Після чого в день Обрізання Господнього він несподівано оволодів потужним королівським замком Брунзбергом (Brunsborg), а королю його кілька замків і міст добровольно піддалися, як-от: Мельзак (Mielzak), Мілимгу (Milymhu) та інші. Потім король, побачивши явний бунт Альбрехта, відправив своє військо до Пруссії, розбив кілька разів хрестоносців і знову здобув у них кілька замків, як-от: Голланд (Holland) і Брандебург (Brandenburg), котрі королівське рицарство, спустошивши та пограбувавши, спалило.

Прусський магістр погав війну проти короля

Потім року 1520 гданщани в день св. Гертруди боронили прохід до порту, до Балги, який звуть Вартем (Wartem), від бранденбуржців. Задля цього вони затопили два старі кораблі, шхуну та бот, наповнивши їх камінням. Довідавшись про це, прусський магістр зібрав стільки війська, скільки зміг, і поставив над ним гетьманом Вольфганга Шоненбергера; цей спочатку взяв через капітуляцію Тчев. Потім, маючи з собою війська хрестоносців, дев'ять тисяч піших та три тисячі кінних райтарів, виступив на Гданськ. Дізнавшись про це, гданщани спалили перед містом три шпиталі, щоб не дати ворогові матеріалу для приступу; немало вони самі собі вчинили шкоди, боячися ще більшої від хрестоносців. Там же Вольфганг, ставши з хрестоносцями на горі, котра звичайно зветься Біскупською (Biskupia), наказав потужно стріляти по

*Хрестоносці обложили Гданськ
Гданщани мужньо дають відсіч хрестоносцям*

місту протягом двох днів, але з ласки Божої жодному не було вчинено шкоди, жодної людини не було вбито, хоча до 4000 разів було дано залпів з гармат по місту, хрестоносці навіть попусували собі гармати й кулі. Навіть їхня найбільша гармата була розбита з гданських мурів. Тоді гданщани були обережні у всьому, вони постійно на вежах, мурах, баштах, валах і при брамах також тримали нічну сторожу; добре спорядили кораблі військом та вогнепальною зброєю. Звичайної вогнепальної зброї на вежах вони мали 8000, і це не рахуючи рушниць, котрі використовували міщани. З міста на хрестоносців був спрямований такий густий вогонь, що коли тільки хто з хрестоносців висовувався з-за шанців, то по ньому стріляли з п'яти гаківниць. З одного лише корабля гданщани могли одним ладунком зробити двісті пострілів. Король послав до вірних йому тоді гданщан на допомогу 12 тисяч добірних людей, котрі через Жулаву прийшли просто до Гданська. Побачивши, що їхня праця марна, що вони самі несуть щоденно все більші втрати і щораз більше їх чи гине, чи потрапляє в полон до гданщан, хрестоносці мушили відступити від Гданська. Гданщани ж з цим військом, котре прийшло від короля, погналися за ними і звідусіль їх били, сікли, в'язали, // (с. 55) так що мало хрестоносців втекло звідти. Решту ж перебили кашуби та поморці. Потім Миколай Стурч (Sturcz) з королівським військом ті замки, котрі перед цим Вольфганг взяв іменем магістра, повернув королю, як-от: Тчев, Старгард, Хойніки та інші; повиганявши з них німців, він посадив у них королівські війська. Інші ж замки та міста добровільно піддавалися королю, а хрестоносних ченців як внутрішніх ворогів та явних бунтівників виганяли зі своїх країн.

Хрестоносці тікають від Гданська
Хрестоносці розбиті

Хрестоносців вигнали з Пруссії

Тоді король Сигізмунд, мешкаючи в Торуні, вдячно прийняв від Господа Бога дві щасливі новини: перша – народження від королеви Бони Сигізмунда Августа, друга – перемога над хрестоносцями. А це діялося року Божого 1520.

Пруський магістр просить перемир'я

Альбрехт, останній прусський магістр, присягає королю на вічне підданство

Хрестоносці вигинули в Пруссії

Наступного року прусський магістр Альбрехт, втративши військо і не знаючи, що чинити, попросив ласки у короля і завдяки приятелям дістав собі перемир'я на чотири роки. Коли ж воно вичерпалося, то, розуміючи безнадійність опору, задумав учинити королю підданство. Тоді 8 квітня року Божого 1520 він, приїхавши до Кракова, своєму дядькові, польському королю Сигізмунду, який сидів на троні посеред ринку, віддав своє підданство і склав присягу. Там же цей останній прусський магістр Альбрехт, бранденбурзький маркграф, що був 24-м магістром, зняв з себе чернечий одяг і був поставлений королем на Пруське князівство і вчинений рицарем. Там же король доручив йому як своєму васалу і підданому правити на певних умовах всіма пруськими землями, дав йому і свій прапор з коронним гербом. З цього часу Орден хрестоносців припинив своє існування в Пруссії. Цей Орден не тільки з язичниками, пруссами та литвою, а потім і з хрестоносцями вів жорстокі війни.

Потім цей Альбрехт, перший прусський князь, року Божого 1526 взяв шлюб із сестрою датського короля Доротеею і, пробувши чимало

часу на престолі, тобто після поставлення на князівство 43 роки, в один день і він, і його княгиня Анна Марія з Брауншвайгу, котру мав по смерті своєї першої дружини, 20 березня 1568 року в Тапії померли, а в Крулевці в кафедральному соборі обоє були поховані. По собі вони залишили сина Альбрехта Фрідріха.

Альбрехт Фрідріх, бранденбурзький маркграф, другий прусський князь, на Люблінському сеймі польському королю Сигізмунду Августу, котрий сидів на престолі, вчинив підданство й присягу 19 липня 1569 року. Там же король його і багатьох інших посвятив у рицарство. Оскільки ми були присутніми при складанні присяги, то коротенько опишемо порядок, обряд і церемонії, котрі діялися при цій справі. // (с. 56)

Року Божого 1569, місяця липня дня 19, на вальному генеральному люблінському сеймі був приготований королівський трон на передмісті, він був дуже коштовно і гарно зроблений, а зверху прикритий золотою тканиною. Тут зібралось дуже багато людей, вони заповнили всі шляхи й стежки, котрими король мав сходити на трон. Це був і простий, і рицарський люд, і де тільки було якесь приступне місце, кожен чи то прикрасами, чи то кіньми, чи то воєнним спорядженням хотів гарно виглядати. При цьому король його мость вийшов із замку до трону, оточений великою кількістю senatorів і панів-рад коронних, духовних і світських, найзначніших князів, своїх найкращих графів і дворян. Перед ним несли великий білий прапор зі звичайним гербом, його Еразмус Дембінський, муж значної фамилії, син коронного канцлера, ніс новому князеві в дар. Потім король зайшов до одного дому напроти трону, який був гарно впорядкований з такої okazji, і сам вдягнувся в королівський одяг, який личив до такої справи і який латинники звуть *одяг для урочистостей*, тобто вдягнувся в сулцяти, дальматику і парчеві шати, також поклав на голову золоту королівську корону, прикрашену дорогоцінним камінням та перлами, і коштовними рукавицями взяв у руки дорогі клейноди. Вдягнувши все це, він тільки тоді зійшов на трон; його супроводжували високодостойні в Господі Христі отці та панове: з одного боку гнезненський архієпископ Якуб Уханський, примас Польського королівства, а з другого – краківський єпископ Падневський, попереду і позаду йшли пани сенатори та найважливіші радники, духовні і світські. Коронний мечник Анджей Зборовський ніс оголеного меча, гострого з обох боків, сандомирський воєвода Петро Зборовський ніс золоте яблуко з хрестом, а краківський воєвода Станіслав Мишковський – королівський скіпетр; все це вони несли перед королем. Коли ж його королівська мость сів на престолі, то до нього прийшли чотири найзнатніших прусських пана від свого володаря, князя, і покірно привітали королівську величність; один з них від імені свого пана, князя, виголосив вдячну промову, це було зроблено гарно і належним чином. Коли він її скінчив, то король його мость тут же послав з цими чотирма прусськими панами своїх чотирьох панів-рад до прусського князя. Тоді прийшов найясніший князь Альбрехт Фрідріх

*Альбрехт,
другий
прусський
князь*

*Королів-
ський
маєстат
при відби-
ранні
присяги*

*Еразмус
Дембін-
ський*

*Одяг для
урочис-
тостей*

і урочистими словами висловив у своїй орації вдячність його королівській мості. У цій промові він офірував та засвідчив свої віру, підданство та послушенство його королівській мості. З королівського доручення була дана відповідь латинською мовою князеві його мості та панам сенаторам його ради такого сенсу: його королівська мость // (с. 57) хоче мати під опікою своєї королівської зверхності та ласки як найяснішого князя його мость, так і всіх панів сенаторів і його ради, також шанувати, поважати і держати в честі. Одразу після цього приступив князь ближче до королівського престолу, там же з великою та поважною поштивістю обняв за ноги короля його мость в той момент, коли король власноручно подав йому білий прапор, на котрому було зображено чорного орла із золотими літерами S. A. на грудях, а при поданні цього клейноду сказав такі словами своїми королівськими устами: «Ми, Сигізмунд Август, польський король і т. д., з усією духовною і світською владою, пристаючи на ваші і ваших підданих прохання, подаємо твоїй світлості і дозволяємо, як ми і батькові твоєму найяснішому подали і дозволили, у васальне уживання землі, міста, провінції, волості, села і замки у Прусському королівстві й уводимо твою світлість у це через надання тобі цієї короги. Прирікаємо це ласкою та милістю нашою королівською, що твою світлість як нашого наймилішого онука ми хочемо любити; в цьому ніскільки не сумніваємося, що твоя світлість будеш вдячним та пам'ятатимеш цю нашу добру волю та ласку і свою віру, раз нам дану, захочеш цілком зберегти». Потім прусський князь, тримаючи за кінець короги, склав присягу над книгами св. Євангелія такими словами:

*Королівські
слова,
звернені
до прусського
магістра*

*Присяга
прусського
князя*

«Я, Альбрехт Фрідріх, бранденбурзький маркграф у Пруссії, князь Штеттинський, Поморський, Слов'янський, Кашубський, Ругійський і Бурзький, Норемберзький бургграф, обіцяю і присягаю, що найяснішому князю та пану, пану Сигізмунду Августу, непереможному польському королю, великому князю литовському та руському і всіх пруських земель пану і дідичеві, як моєму природному і дідичному панові, і його найяснішій королівській мості дідичам і нащадкам королівським і Короні Польській буду вірним та послушним, і його королівської мості найвищого маєстату і дідичам та всій Короні Польській роблячи добро, маю остерігатися шкод та небезпеки, все те чинити, що належить вірному підданому та васалу, хочу і буду повинен. Поможи мені в цьому, Господи Боже і це святе Євангеліє». Приймавши цю присягу, його королівська мость взяв оголеного меча від коронного мечника Анджея Зборовського і ним нового князя, котрий нахилився, тричі згідно зі звичаєм вдарив по спині, кажучи: «Щосили вдаряю тебе мечем над чреслами твоїми». Потім же король поклав на нього золотий ланцюг, що належить князівському станові. Потім одразу ж різного достойнства шляхту, котра прагнула рицарської знатності, посвятив у рицарі. Між ними був тоді посвячений і я сам.

Все це діялося згідно з порядком, *урочисто і з великою шанобою* // (с. 58) його королівської мості вчинивши і ці *регалії* склавши і з усім згромадженням і з пруським князем, при якому було чимало німецьких графів та панів, повернувся до замку.

ПІДСУМКИ ДО ВСІЄЇ ПРУССЬКОЇ ЗЕМЛІ

Пруська країна веліччю знаменитих рік і зручними портами Балтійського моря є скрізь дуже славною і дуже корисною. Вона славиться також скрізь і веліччю прекрасних та густо заселених міст, провінцій, волостей, сіл і замків, також і багатством громадян та родючістю земель. Тут неймовірно велика кількість усілякої худоби, також ставків, мисливських угідь і лісів, корисних у всьому. Повітря у цій країні дуже добре, а добрі умови вже самі по собі є великою втіхою жителям. Ще до того, як Пруська земля прийняла християнську віру, вона мала 72 найважливіших замки, а найголовніших міст – 62, котрі побудували хрестоносці. Але тепер їх стало куди більше. У цих землях багато міст і містечок, також і замків, котрі як поляки, так і хрестоносці, коли з перемінним успіхом воювали між собою, побудували; якщо рахувати разом замок з містом, то їх разом в усій Пруській землі близько 138. А якщо ж відрізняти міста від замків, особливо вважаючи Гданськ за три міста, Крулевець – за три, Торунь – за 2, Ельблонг – за два, тоді знайдеться старих і нових міст з містечками близько ста; замків так само багато. Отже, кожен може уявити собі, що це за князівство. Довжина Пруської землі з півночі на південь від міста Торуня, прикордонного до Мазовії, аж до замку і містечка Мемеля налічує п'ятдесят вісім миль, а завширшки вона має п'ятдесят чотири милі, межуючи з Литвою та Мазовією.

*Багатства
Пруської
землі*

*Кількість
міст
у Пруссії*

Історики знаходять у Пруссії 17 найголовніших рік: перша – Вісла, котра протікає Сілезією, Польщею, Мазовією та Пруссією, друга – Кронон, або Німан, котра тече з Литви, третя – Ногат, четверта – Ельблонг, п'ята – Весера, шоста – Пасарія, сьома – Алля, восьма – Прегель, дев'ята – Осса, десята – Дрвенца, одинадцята – Лика, дванадцята – Лавія, тринадцята – Піса, чотирнадцята – Гольдуба, п'ятнадцята – Аугіграпа, шістнадцята – Інстер, сімнадцята – Альма. Є й чимало інших рік, багатих на рибу. Але не // (с. 59) знають люди, особливо чужі, як їх там звуть. Самих озер у цій країні налічують 2037. Деякі озера такі великі, що мають завдовжки сім-вісім миль, у них неймовірна кількість різної риби. На березі Балтійського моря знаходиться чимало бурштину.

*Пруссія
ріки*

Пруська земля, як ми про це багато писали, була спочатку вільною, була також у дикому ідолопоклонстві. Тепер, будучи під опікою та обороною Польського королівства, вона визнає християнську віру разом з громадянами Корони Польської. Перед цим хрестоносці, викоринивши дикий люд, розплодили там німецький народ і свої маєтності;

*Пруссія
двох родів*

тепер же, після взяття цього князівства польським королем, ця земля є рідною як німцям, так і полякам. Однак рештки старих пруссів тягнуться аж до Курляндського моря. Вони з литвою та інфляндцями, своїми прикордонними сусідами, близькі мовою, звичаями та одягом. В усіх державах Польського королівства немає жодної такої країни, котра б мала так [густо] забудовані замки, міста і села, як Прусське королівство.

Крулевець

Прусська країна обширна, багата на все, що дає як земля, так і вода, вона є двоякою: одна є Княжа, а друга – Королівська. Оскільки князь з милості польського короля володіє, вважай, усім у своїх містах і замках, як підданий і васал, що належить до Королівства Польського, а свою столицю має у Крулевці, що є містом приморським; там знаходиться колегіум звичайних наук, заснований першим князем Альбрехтом, батьком того Фрідріха, котрий був поставлений князем з магістра хрестоносців. Це місто прозване нібито від королівської гори, називається Крулевець, є прекрасним портом в Прусській землі, туди постійно приходять товари і різні продукти з північних країн. До цього замку перенесли свою столицю магістри з Мальборка, дуже укріпленого і славного замку, найміцнішої фортеці всієї Прусської землі. Цей замок було важко здобути польському королю Казимиру, як ми вище говорили, його хрестоносні вояки віддали за сплату заслуженого ними жалування, у ньому і понині польський король постійно тримає найманих вояків. Цей замок має такі добрі запаси провіанту і для всіляких потреб, як повсякденних, так і воєнних, що може витримати й шестирічну облогу. Це власний королівський замок у Пруссії, тобто з тих замків і міст, котрі король, крім Княжої, здобув мужністю і силою своїх предків. Цей замок є головою і столицею, лежить за сім миль від Гданська. Чимало інших // (с. 60) значних міст і замків є у Прусській землі, котру ми вище описали.

Мальборк

*Прусські
єпископ-
ства*

Католицьких єпископств невдовзі по прийнятті християнської віри у Прусській землі було чотири: Вармінське єпископство, котре є найголовнішим, ним тепер керує високодостойний в Господі Христі Шимон Рудницький, святої римської церкви старанний і добрий пастир, святобливого життя, що знається на небесній науці і Святому Письмі. Він є невтомним молотом проти єретиків, і його можна слушно назвати потужним оборонцем католицької церкви. Кульменським же єпископством керує святобливо і пристойно високодостойний у Господі Христі Н. Конопацький, світило чеснот і наук.

*Поморську
землю
Болеслав
Хоробрий
приборкав*

*Залізні
стовпи
у Дніпрі*

Про Поморську землю ми вже писали вище, вона приборкана з давніх часів мужністю поляків та інкорпорована до Корони. Король Болеслав Хоробрий, мужній і щасливий польський монарх, розбив руських князів 1003 року і приборкав їх потужною силою. Тоді, наслідуючи Геркулеса, цього непереможного мужа, і Александра Македонського, на вічну пам'ять перемоги поставив три залізних стовпи на річці

Дніпро. Потім року Божого 1008 він почав війну проти саксонців і всю їхню країну коло рік Одра, Ельба і Залі й біля кімврського Херсонесу, котрий нині звуть Данією, з okazji великого воєнного щастя підкорив під свою владу. Одні найголовніші міста цієї країни він зрівняв із землею, в інших поставив своїх поляків, а весь поморський язичницький і темний народ силою примусив до прийняття християнської віри. А щоб безсмертна пам'ять про щасливу звитягу і в пізніші часи була славною в сусідніх народів, цей славний звитяжець поставив мідні стовпи в ріках Ельба, Залі і Осса; скрутив і приборкав усіх пруссів і поморян – головних ворогів християн.

*Болеславі
стовпи
в помор-
ських ріках*

Новою його та всієї Корони оздобою був благословенний Станіслав Костка, котрий знатних родичів по чоловічій лінії має у цьому князівстві, тому мені здалося слушним пригадати його. А це ось із якої причини.

*Закінчення
цієї книги*

14 серпня року Божого 1605 папа Павло V прикрасив у Римі польський народ новим добродійством: на гробниці благословенного Станіслава Костки, єзуїта, який там був похований, він дозволив повісити таблички і його образ із лампадою, що горить, та публічно вшанувати цього благословенного мужа. А сталося це після особливого клопотання його мості ксьондза // (с. 61) Анджея з Бніна Опалінського, посла від найяснішого польського короля Сигізмунда III до цього св. отця, папи. Цей Костка народився в рідній маєтності Косткові в Плоцькій землі 1550 року від батька Яна Костки, закрочимського каштеляна, та матері, Малгожати Криської з Дробніна. Коли його мати була ним вагітна, то, як кажуть, мала на своєму тілі ім'я Ісус, про що сказала сповіднику. Цей Костка замолоду багато вчився у Відні, вивчаючи вільні науки в Австрії, а своє тіло трудячи постами, молитвами та випробуваннями. Одного разу, коли він захворів і лежав у домі одного сенатора, еретика, то прийняв тіло найсвятіше Господа Христа з ангельських рук у присутності святої Варвари, своєї опікунки, котрій часто доручав себе і здоровим, і хворим. Він відігнав знаком хреста диявола, котрий у вигляді чорного пса тричі підступав до нього. Хоча його покинули лікарі, але він став здоровим завдяки присутності Діви Марії та Господа Христа, а Діва Марія наказала йому вступити до *Ордену єзуїтів*. Він пішки вирушив з Відня до Риму і вступив до цього Ордену, великими і видатними прикладами своїх чеснот він світив всім, наче факел; так він палав милістю Божою, що його груди обкладали хустками, змоченими у холодній воді. А його обличчя сяяло небесною святобливістю так, що дивлячись на чистоту замилювання, всіх зворушувала його краса. Передбачивши свою смерть, він помер 1568 року у вігілію Успіння Діви Марії, маючи 18 років. Після смерті він являвся різним людям, був похований на горі, названій *Квіринальський пагорб*, у костьолі св. Андрія. Його тіло довго лежало без тління і розкладу, не будши навіть доглянутим, намазаним мазями, ще й поховане воно було на вологому місці. З цього гробу кілька разів

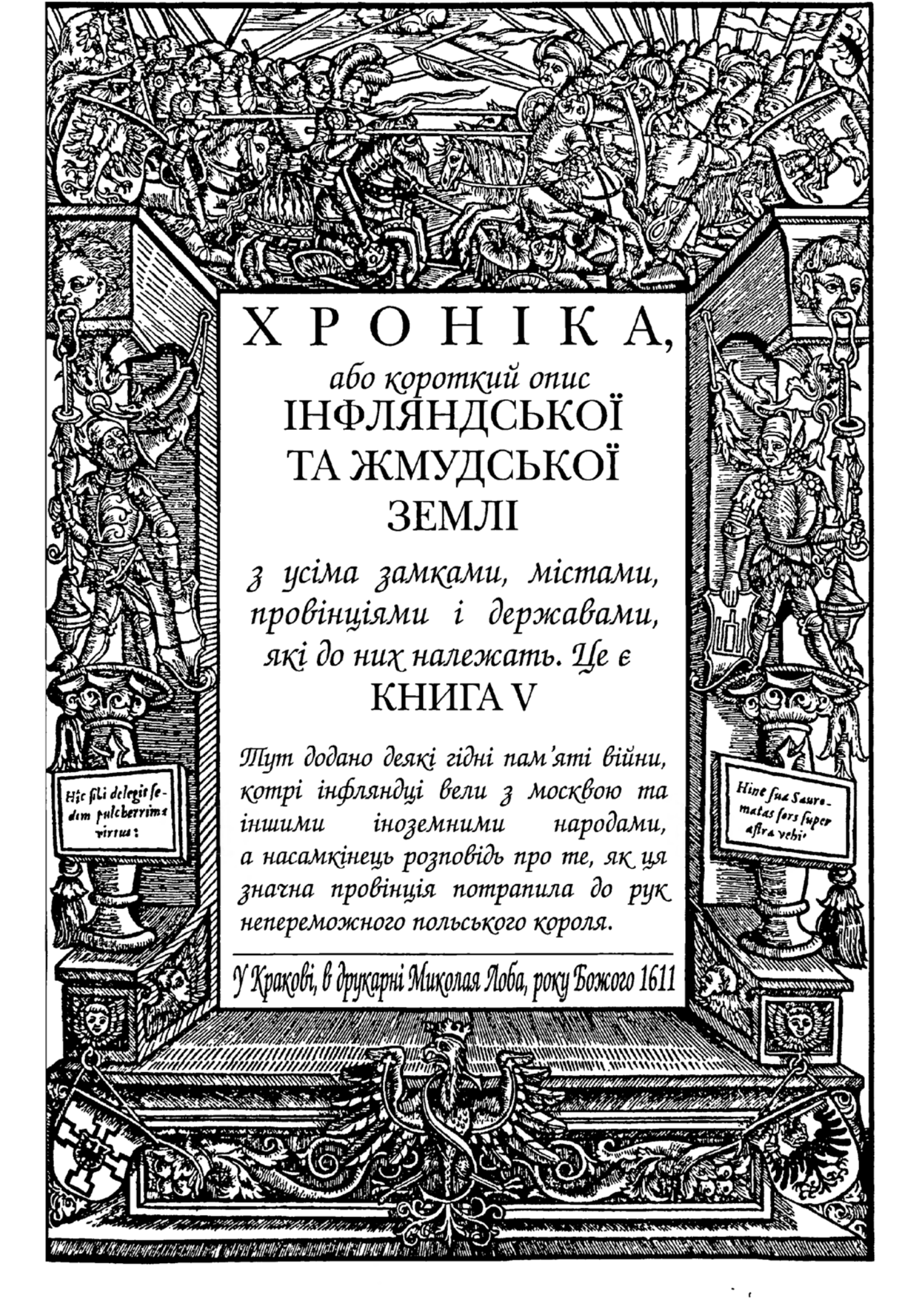
*Благословен-
ний Костка
помер*

КНИГА IV

виходив дивовижний аромат; він уславився по смерті в різних країнах чудесами, котрі виявляв Господь Бог на його прохання. Навіть і в самій Америці, Новому Світі, вшановують і пам'ятають про день його смерті. Частина його мощей перенесена до Польщі 1604 року і поділена між колегіумами цієї релігії, де їх зберігають з великою повагою. День смерті цього святого Климент VIII, найвищий єпископ, вшанував відпустами, а Павло V оздобив його гробницю лампадою і встановленням на його честь табличок і його образу.

Кінець книги IV.

Х Р О Н І К А,
або короткий опис
ІНФЛЯНДСЬКОЇ
ТА ЖМУДСЬКОЇ
ЗЕМЛІ

з усіма замками, містами,
провінціями і державами,
які до них належать. Це є
КНИГА V

Тут додано деякі гідні пам'яті війни,
котрі інфляндці вели з московою та
іншими іноземними народами,
а насамкінець розповідь про те, як ця
знагна провінція потрапила до рук
непереможного польського короля.

У Кракові, в друкарні Миколая Лоба, року Божого 1611

НА СТАРОДАВНІЙ КЛЕЙНОД
вельможної фамілії їх мостей
ПАНІВ ХОДКЕВИЧІВ

*Давно вдячна Харіс і Марс справедливий
До вельможних Ходкевичів прийшли в дім щасливий:
Так завжди свята чеснота звідти бере свій початок,
Також і пишна слава розбила там [свої] намети.
Славні були предки мужністю й енергійністю,
Не поступаються їм нащадки високістю всіх чеснот.
Грифи, мечі, підкови, хрести, птахи, стріли
Засвідчують це: звідси бери кожен
взірець досконалих чеснот.
М[арцін] П[ашковський] // (с. 2 передмови)*

ЯСНОВЕЛЬМОЖНОМУ ПАНУ,
ЙОГО МОСТЬ ПАНУ
ЯНУ КАРОЛЮ ХОДКЕВИЧУ,
ГРАФУ НА ШКЛОВІ Й МИССІ З БИХАВОЇ,
НАЙВИЩОМУ ГЕТЬМАНОВІ ВЕЛИКОГО
КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО, СТАРОСТІ
ЖМУДСЬКОМУ і т. д., АДМІНІСТРАТОРУ
ІНФЛЯНДСЬКОЇ ЗЕМЛІ, МОЄМУ
МИЛОСТИВОМУ ПАНУ І ДОБРОДІЮ

снує якесь вроджене тяжіння і ласкава милість, що мужа, який пишається належною свободою, притягує до тих країв, у котрих зріс вельможний і милостивий пан. І тягне до себе чудесно з великою силою кожного як магніт залізо. Отож небезпідставно один славний поет написав такий вірш:

Я не знаю, якою насолодою насичені пахощі, що приваблюють усіх безпам'ятних. А якщо так і є, то я теж, найнижчий слуга вашої мості, мого милостивого пана, вже понад кількадесят років будучи *індигенованим польським* шляхтичем, всі ці роки присвятив рицарському служінню Речі Посполитій за [різних] польських королів, почавши від Сигізмунда Августа аж до нинішнього Сигізмунда III, пана нашого милостивого, беручи участь у різних воєнних походах протягом всього часу, де тільки виникала у тому потреба: до Москви, до Інфляндії, до Молдавії і в інші місця згідно з моїми можливостями, не шкодуючи ні коштів, ні життя. Вже й мені також Марс невгамовний, котрий завжди радіє суворим воїнам, наказав у старості моїй передихнути й відпочити. Але я в ті давні часи, особливо в Москві та в Інфляндії, був також під регіментом славної і безсмертної пам'яті вельможного пана, пана Григорія Ходкевича, віленського каштеляна, найвищого гетьмана Великого к[нязівства] Литовського, батька вашої мості, мого мостивого пана. Отже, пригадуючи собі несказанні добродійства, котрих я пізнав від його мості, щоправда, і ваша мость сам завжди зволив виявляти милість до мене, і не

знаючи, чим би міг віддячити за таку велику милість, то нічого не міг знайти у своїй скарбниці, що могло б зрівнятися з несказаним добродійством батька вашої мості, так і самого вашої мості, мого мостивого пана. Однак вдячність сама привела мій розум до того, щоб я принаймні виявив знак якийсь того, що я пам'ятаю про ці добродійства, хто ж бо приймає добродійства, той продає свободу. Тоді я одразу ж свою хроніку, котру 1578 року видав латиною, тепер дав як найкраще перекласти польською мовою, додавши й деякі свіжі речі при описі держав, прилеглих до європейської Сарматії; а розділивши на 10 книг, задумав випустити їх у світ в ім'я Господнє. Мені здалося слушним, щоб і вашу мость, мого мостивого пана, я вшанував частиною цієї книги й офірував її замість поклону вашій мості, моему мостивому пану під опіку і покровительство. Оскільки ж ваша мость, мій мостивий пан, еси законним старостою і генеральним адміністратором Жмудської та Інфляндської землі, вірним і надійним захисником її з усіма провінціями, містами, замками і комтурствами, то я тут якнайстисліше описав розташування місця, релігію та звичаї обивателів. Як мармурову статую вашій мості, моему мостивому пану і добродію, офірую і подаю до вічної пам'яті. Оскільки минулі й сучасні справи, гідні вічної пам'яті, можна побачити в домі вашої мості, мого мостивого пана, а вчитавшись пильно у старі польські й Великого к[нязівства] Литовського хроніки, знайдемо тільки давню знатність, служби Речі Посполитій постійні, природжену мужність та безсмертну славу. Тому з цього роду завжди виходили воєводи, каштеляни, гетьмани, рицарі й інші дигнітарії різного рангу. І нині чуємо звук сурм та луни їх мелодії по всій Сарматії, що є приємно, вдячно і корисно. Так само і в нащадках не знайдемо нічого іншого, лише взяті від знатних предків клейноди і прекрасні чесноти, сполучені безсмертною славою. Коротше кажучи: моя пам'ять не може вмістити діянь прадіда, діда й інших видатних попередників вашої мості, мого мостивого пана, а в хроніках цього чимало. Тільки не годиться мені проминути батька вашої мості, мого мостивого пана, славного Григорія, найвищого гетьмана Великого к[нязівства] Литовського, віленського каштеляна, під регіментом якого я сам був у Москві та Інфляндії. Він тоді не мав собі рівних у мужності, енергійності, воєнних справах, у щасті, яке йому було дано з небесних висот, як один славний поет сказав: «Гідна чоловічої похвали муза не дає йому померти, тіло спочиває, а дух керує разом з вищими силами і живе вічно пам'ять про нього. Завдяки багатьом чеснотам оглядаючи, бачачи постійну славу про нього, добрість і ім'я, вони не вагаються служити йому якнайкраще». Продовжуючи далі, скажу, що немає такого дому в Польщі і у Великому к[нязівстві] Литовському, з яким би цей не зрівнявся у знатності, котрого б не сягнув у мужності та енергійності, природженому щасті, гуманності й поведінці. Вже й не згадую про кровну

спорідненість та приятельство з найвизначнішими панами в Короні і у Великому к[нязівстві] Литовському, обмежений стислістю викладу. Отже, з милості милого Бога благословенний корінь в родоводі родить плід чеснотородний. Немає кращого прикладу для нашого життя, як ваші мості, два рідні брати, а мої милостиві пани. Олександр, значний сенатор і троцький воевода, своєю повагою, статечністю, радою і мудрим розумом, як у бою, так і в мирний час, завдяки власній прекрасній гідності, є у житті героєм і показує себе справжнім сенатором. Єронім у каштелянській владі і зверхності в Берестейському замку завдяки власним заслугам як сенатора отримує авторитет. Інші ж, бачачи інші якості й силу добра, не коливаються у службі, вічній славі, мужності і дуже славному імені. А що ж я маю сказати про в. м., мого м. пана і добродія. Нічого іншого, а тільки це: посилає тобі Господь допомогу й охороняє силою святості й Сіону. Якщо ж хто придивиться до справ в. м., мого м. пана, то побачить в них всі чесноти, мужність і щастя предків. Якщо про мужність мова, то її зауважить кожен в уряді найвищого гетьманства Великого князівства Литовського і в справуванні генеральному всієї Жмудської та Інфляндської землі, побачить і всілякі похвали за кожну справу, і в кожній справі щасливий кінець, гідний похвали. А над усе – любов до короля й. м., пана свого, послуги Речі Посполитій; а кому ж не відома щедрість до шляхетного рицарства вашої мості, мого мостивого пана?! Одне з другим сплітаючися, творить якийсь візерунок всіляких чеснот у цьому домі Ходкевичів, який споконвічна мудрість сформувала й зміцнила. Але *хвалебна елегія* як всьому дому вашої мості, мого мостивого пана, так і вашій мості, не в змозі охопити вільні науки через короткий термін виконання обов'язків.

А тепер хоч і невеликий подарунок, але такий, що походить із зичливості серця, разом з пониженими стародавніми моїми послугами віддаю в милостиву ласку, опіку й оборону вашої мості, мого мостивого пана, понижено й покірно просячи, щоб ваша мосьть зволив бути моїм милостивим паном і добродієм. Дано з Кракова дня 29 жовтня року Божого 1611.

Вашої мості, мого мостивого пана всього добра зичливий і найнижчий слуга Олександр Гваньїні, граф Латеранського палацу. Командир кінної гвардії. // (с. 1)

ЧАСТИНА I КНИГИ V,
в якій описуються
КОРДОНИ ІНФЛЯНДСЬКОЇ ЗЕМЛІ
І ПОЧАТОК ПРИХОДУ НІМЕЦЬКИХ
ХРЕСТОНОСЦІВ У ЦЮ ЗЕМЛЮ

івонія, або ж Інфляндська зем-

ля, – це немала країна. На сході вона лежить при руських кордонах, підлеглих великому князю московському. Кордоном є судноплавна ріка, що зветься Нарва (Narew). Вона має по обох берегах два замки з такою назвою, що стоять один проти другого. Один замок належить Інфляндії, а другий – Москві. Колись ця річка відділяла Інфляндську державу від Московської. Але недавно покійний московський монарх Іван Васильович, взявши Дерпт, велике єпископське місто із прилеглою до нього провінцією, просунув далі свої кордони, як про це йтиметься далі. На півночі Інфляндія межує затокою Балтійського моря із Шведським королівством і Фінляндським князівством, на заході – впирається в Німецьке або Прусське море, котре називають *Балтеум*. На півдні вона прилягає до Жмуди й Литви, а дещо на північ – то і до Прусської землі. Ця країна разом із затокою Балтійського моря простяглася у довжину на дев'яносто німецьких миль, в ширину – на п'ятдесят. Але в ці воєнні часи вона переважно по багатьох місцях спустошена і збідніла населенням. У ній чимало провінцій, котрі можуть розглядатися як князівства. Кожну з них із її містами й замками ми постараємося хоча б коротенько описати. Але спочатку ми хочемо пояснити, в який спосіб і коли жителі цієї країни прийняли християнську віру.

Інфляндські
кордони

Поганське
поклоніння
ідолам

Майже вся ця земля після всесвітнього потопу ошуканих бісами через зраду губителів людських душ безбожним поганством, поклонінням багатьом фальшивим богам і порожніми диявольськими забобонами була опанована, і цим [сатана] прагнув придушити віру в справжнього Бога. Отже, одні віддавали належні Богу почесні померлим людям заради їх заслуг, добродійств та особливих і знаменитих їхніх вчинків. Другі вважали богами злих духів, проклятих дияволів, будучи обмануті вигаданими дивами й фальшивими чудами, котрими засліплювали людські очі. // (с. 2) Врешті, інші віддавали належну Богові хвалу зміям, ящіркам, жабам і різним бестіям, а також вирубаним, намальованим,

створеним людськими руками ідолам. Це було, поки ще не показалися на світ з неба Спасителя нашого Ісуса Христа, справжнього Бога і людини, милість і світлість Його Святого Євангелія, ніби найясніше сонце, і не розігнали цю земну нікчемну темряву. Оці країни, особливо ті північні й всі народи від Аквілону, не маючи жодної відомості про християнську віру, жили нікчемно і бідно під ярмом проклятого ідолопоклонства. А чужим народам приступ до них важкий через оцих сильну жорстокість і нелюдність. Навіть самі римляни і греки, до котрих насамперед прийшла християнська віра, мало що знали про північні країни. Також і Інфляндська земля з іншими північними країнами майже останньою з усіх прийняла Святий Хрест.

А за часів Фрідріха I, римського імператора, деякі купці з німецьких князів, прагнучи посилити господарство своєї вітчизни іноземними товарами, прибули з Німеччини через Балтійське море до Інфляндії і там народ темний і простий привчили до взаємного торговельного обміну. А цей народ був дуже простим, не дбав ані про багатство, ані про жодне господарство, отож і в ньому не міг дати собі ради. Так, наробивши меду, на який ця країна є дуже багатою, віск викидали геть ніби якесь сміття й непотріб. Пізніше, з плином часу, коли стали займатися ремеслами, коли туди почали приїжджати купці із західних країн, то прибували з ними і набожні священики для сіяння науки Господньої, щоб при купцях, які отримували інфляндські скарби, вони могли знайти спасіння душ цього народу для Господа Христа через слова Святого Євангелія.

У той час був там один муж із славного міста Любека, якого звали Майнгардус, дуже знаменитий побожністю і святим життям. Року 1200 після подання Господом Христом спасіння людському роду цей Майнгард сів із купцями на корабель і вирушив до Інфляндії. А побачивши, що у таких прекрасних і стиглих жнивах зовсім не було женців, він задумав там провести своє життя, залишивши при собі тільки одного слугу. Він одразу ж збудував собі будку з лози на місці, котре уподобав, зробивши на ній і верх для захисту від дощу. Помалу він став здобувати собі людську приязнь, почав учитися мови тамтешніх країн, перемагаючи працею труднощі. // (с. 3) Маючи вже достатню приязнь і взаємне товариство з жителями цього краю, він став їм помаленьку розповідати про спасіння людських душ і небесні справи та потихеньку приводити від марного й мерзенного ідолопоклонства до Христової віри. Тоді з ласки милостивого Бога вірним зичливим і працьовитим старанням цього мужа чимало місцевих жителів стали пізнавати незнану науку правди. А з часом, коли їхня чисельність збільшилася і багатством нова річ, як то буває, сподобалася, то заснували кафедральний собор. А невдовзі Майнгард був висвячений на Інфляндське єпископство від Бременського архієпископа. Майнгард, виконуючи обов'язки ласкавого пастиря у винограднику Господа Христа, дуже примножив християнську справу і велику частину цього народу навернув до християнської віри.

*Імператор
Фрідріх
Німці
прийшли
до Інфляндії*

*Майнгард,
побожний
муж,
першим
приїхав
до Інфляндії*

*Майнгард
приводить
інфляндців
до християнської віри*

*Майнгард,
перший
інфляндський
єпископ*

Бертольд,
другий
інфлянд-
ський
єпископ

Після цього щасливого набоженства він закінчив своє життя. По смерті Майнгарда Бертольд, цистерціанський абат, став на його місце; він разом з іншими чужими жовнірами, котрі заради побожності і святої віри на рицарське ремесло на честь і хвалу Господу Христу приїхали з Німеччини, оголосив війну ворогам Св. Хреста. А коли виїхав на війну, то в першому ж бою його норовистий кінь примчав його в самий центр ворожого війська язичників; Бертольд там же був поранений і вбитий. А коли в тих краях поширилася побожність багатьох людей, чимало їх заради Христової віри стало рицарями і прийняло габіт німецьких ченців *Fratres Ensisiferi* – братів, які носять меч, тобто назвалися братами-мечоносцями. Але коли їх на те не вистачило, щоб темним ворожим язичникам, котрих було чимало і котрі скрізь виявляли свою потугу, дати належну відсіч, тоді вони приєдналися до пруських тевтонів хрестоносної братії.

Бертольд,
другий
єпископ,
убитий

Орден
хрестоносців
в Інфляндії

Вольквін –
перший
інфлянд-
ський
магістр

Інфлянд-
ський орден
підтверджено
папою Гри-
горієм IX

Коли ж почули, що Орден тевтонських хрестоносців славиться по всій німецькій імперії, то Вольквін, їхній старший гетьман, був поставлений на уряд магістра Інфляндії від п'ятого по порядку пруського магістра на ім'я Конрад, графа з Тюрінгії. Це сталося 1234 року Божого. А з допомогою цього пруського магістра Конрада Григорій, найвищий папа римського престолу, дев'ятий папа з таким іменем, наказав скрізь, а особливо у невірних пруссів та інфляндців оповістити, що браття-ченці в Інфляндії, які прозвані від меча і які ще не були затвержені як орден, приєднуються до Тевтонського ордену в Пруссії та інкорпорується в нього. Тоді інфляндські брати-мечоносці прийняли хрест і одяг на кшталт німецької братії в Пруссії. І відтоді завжди пруські магістри отримували певний щорічний податок від інфляндських магістрів, // (с. 4) і так було аж до часів пруського магістра Альбрехта, маркграфа бранденбурзького, котрий близько року Божого 1513 волів брати гроші, аніж послушенство. Після цього інфляндці, віддавши чималу суму грошей пруському магістру, одразу стали вільними від послушенства. Але цю волю вони втратили через своє зухвальство. Отож польський король Сигізмунд Август підбив їх під свою владу, як про це буде сказано далі. Але повертаємося до справи. Інфляндські хрестоносці в чернечому вбранні з допомогою пруссів здійснили багато великих битв з прикордонними язичниками, а потім обрали собі магістра, котрий з комтурами або своїми старостами управляв всією країною. Крім того, в Інфляндії було п'ять єпископів, як-от: ризький архієпископ, дерптський, габзальський, езельський, курляндський та ревельський. Вони потужно й вельможно, ніби князі, упорядкували свої міста, замки та маєтності. Але року Божого 1558 московський князь, взявши прекрасне місто Дерпт, цілком знищив Дерптське єпископство. Також польський король має під своєю владою Ризьке архієпископство з усіма замками і містами, бо він є паном усієї Інфляндії. Шведський король, захопивши місто й замок Ревель, править і Ревельським єпископством. Езельське і Габзальське єпископства разом з островом Езель тримає брат датського короля на ім'я Магнус.

Інфляндські
хрестоносці –
васали
пруських
і є з'єднаними з ними

Інфляндці
відкупилися
від прусів

Інфляндські
єпископи

Інфляндські
єпископства
розірвані
іноземними
князями

Інфляндський магістр Тевтонського ордену разом зі своїми комтурами мав багато міст і укріплень замків під своєю владою. Найстаршими ж там було двоє: магістр і ризький архієпископ, котрі разом тримали Ригу – столицю всієї країни. Вони обидва карбували і власну монету, котру й понині вживають місцеві жителі. Однак магістр мав, крім всіх цих держав і країн, замок Ризького міста у своїй владі, а архієпископ на нього не мав права.

Тут вже у належному порядку будемо описувати замки, міста і провінції цієї країни, які підлегли як магістру Ордена, так і єпископам і комтурам. Повіти й провінції в Інфляндській державі, котрі вважаються князівствами, такі: Лейтляндія, Вікечляндія, Курляндія, Семігалія, Естляндія, Вірляндія, Гарія, Гервенляндія.

Інфляндські провінції

ЛЕЙТЛЯНДІЯ, або РИЗЬКА ПРОВІНЦІЯ // (с. 5)

У Лейтляндії, найголовнішій країні в Інфляндії, є такі міста й замки, підлегли польському королеві.

Інфляндські провінції

Рига – найславніше місто, столиця всієї Інфляндської землі, оточена дуже міцним муром, багатьма вежами і брамами, вона достатньо забезпечена гарматами і всілякою вогнепальною зброєю. Рига обведена довкола потужним, високим і широким валом. Вона має гармати в три ряди з кожного боку, має два рови з обох сторін. Крім того, вал добре забезпечено всім необхідним для битви і всім, що має належати лише головному місту як під час війни, так і миру. Там постійно перебуває військо й утримується королівським коштом.

Рига

Замок є тут же при місті, він прекрасно укріплений і добре забезпечений усім необхідним. У цьому замку колись мали свою столицю тамтешні магістри, але там тепер адмініструє за дорученням польського короля його васал – курляндський князь. Однак він не має жодного права на місто, бо міщани, пишаючись своїми вольностями, не терплять жодного адміністратора або капітана, який би мав ними керувати. Але вони вірно і чесно віддають своє послухенство і податок польському королю. Отже, самі міщани правлять цим містом на підставі міського права. Це місто разом із замком омиває дуже велика, наскільки там видно, і широка ріка, яка бере свій початок у Сіверській землі Руської країни. Потім, за дві милі від Риги, вона впадає у море широкими рукавами. Цією рікою припливають до міста кораблі з моря, котрі прибувають сюди з віддалених країн, як-от: із Швеції, Данії, Швейцарської землі та інших. Також з Русі та Литви туди привозять попіл, діжки, дерево та інші речі, потрібні для будування шхун, барж, кораблів і будинків, також і збіжжя. Є тут великий і славний порт, хоча місто і розташоване за дві милі від моря, та кораблі всілякі дуже зручно приходять під самі мури і так само відходять. Сучасні люстратори цього міста, а особливо його м. пан Ян Сененський, визначають відстань (Риги) від

Курляндський князь

Ріка Двіна

Ризький
порт
На Ригу
зазіхало
чимало
монархів

Вільна у сорок миль. Це місто понад двадцять років всіляко потерпало частково від датських і шведських королів, частково від московських князів та інших [правителів] через військові та інші дії.

Але воно тепер має за що дякувати Богу і польському королю, бо під своїми крилами зі своєї святої милості дав місту відпочити.

Архієпис-
копські
замки

Інші міста, замки і староства, котрі є в цій Лейтляндській, або Ризькій, провінції, тут стисло згадуються, а це насамперед // (с. 6) *Динамюнде*. Замок прекрасно укріплений, убезпечений природою і добрим вибором місця, лежить біля моря над берегом ріки Двіни за дві милі від Риги, добре забезпечений обороною польського рицарства. У ньому всі кораблі, які приходять до Риги із заморських країн, повинні показувати товари і сплачувати мито.

Блокгауз. Замок між Ригою і Динамюнде, збудований над рікою Двіною. Там теж всі кораблі перетрушують. А ці два замки є найсильнішими.

Кірхгольм (Kircholm). Замок мурований, лежить над рікою Двіною на схід від Риги за дві милі від неї.

ЗАМКИ, котрі лежать над Двіною

Уксуль (Uxul). Спустошений замок. Однак двір, відколи у ньому живе староста, відновлено. Він лежить за дві милі від Кірхгольма. Колись там була жорстока битва, і там полягло багато людей. Про це свідчить курган, насипаний з людських кісток.

Ленварт. Замок, який лежить над Двіною за чотири милі від Уксуля.

Ашеррад (Ascheradd). Колись воєводство. Замок укріплений над Двіною, за чотири милі від Ленварда. Від нього кілька разів проганяли московитів.

Нітава (Nitawa), Зесвеген, Георгенбург, Левбург, Розельтен (Rossiten), Лютзен (Lucen), Люден, Невенгаль – самі тільки муровані замки без міст.

Дунембург. Замок над Двіною, досить укріплений. Комтур або воєвода був над ними спочатку поставлений іменем магістра.

Зегевольт. Місто і замок. Колись з іншими до них належними був даний першому маршалку Ордену хрестоносців від магістра цього ж Ордену.

Аріес – замок. *Вольмар* (Wolmierz) – місто і замок. *Гермес* – замок, що лежить за чотири милі від Пернова і Феліна. Ці всі вищезгадані замки і міста зі своїми воєводствами та староствами має у своїй силі непереможний польський король. Виняток становить замок Мальгембург (Malgemborg), котрий належить до Московської держави. А Адзель і Роденпойз спалені і спустошені московитами.

РИЗЬКЕ АРХІЄПИСКОПСТВО

У цій ризькій провінції король має під своєю владою всі замки, міста, староства й уряди.

Кокенгауз. Замок і місто досить укріплені природою і зручним місцем, лежать над рікою Двіною. Вони найголовніші серед архієпископських міст і замків. // (с. 7)

Архієпископські замки

Уксуль, Ленварт, вищезгадані замки, а також Кревбург, Ландон, Зесвеген, Шанхорг, Зербен, Коненбург, місто і замок; Ванзель, Зальц, Даленц, Єнцель, Трайден – всі ці належать до архієпископства.

Смільтен і Кремон – замки, що колись належали до митрополитської капітули Ризького костьола, спустошені Москвою.

Зангель. Замок досить добре укріплений, лежить над морем. Він колись належав до Ризького архідияконства. Всі ці названі вище замки перебувають під владою польського короля.

Шляхетські замки у згаданих архієпископствах такі: Нохрезен, Розенберг, Майян, Піртіль, Роппе, Наббе, Ельнер і Берзен. Їхні пани перебувають під владою польського короля.

ДЕРПТСЬКЕ ЄПИСКОПСТВО

Дерпт, або Дорпат, – це прекрасне єпископське місто і замок над містом, яке лежить на високій горі. Цей замок року Божого 1558 разом з усією околицею був узятий раптовим ударом московського князя. Але потім був визволений королем Стефаном Баторієм.

А до цього єпископства належали такі замки

Цалкана. Замок і прекрасний монастир. Найнгауз лежить за 18 миль від Дерпта, ближче до руських країн. Недалеко від нього і одне від одного лежать Увербеке, Ольденторн, Кірипе, Верпех.

У цьому єпископстві найголовнішими шляхетськими замками є оці чотири: Ольсен, Канеліхт, Раден, Кундаль, або Регенталь.

Шляхетські замки

ЄПИСКОПСТВО ГАБЗАЛЬСЬКЕ ТА ЕЗЕЛЬСЬКЕ

Вікечляндія. Країна, яка здавна належала зі своїми замками і містами до Габзальського єпископства. Вона простягається на чотирнадцять миль у довжину, а на 12 в ширину. Лежить над Німецьким морем, перебуває під владою Шведського королівства і має у своїй провінції такі міста і замки:

Габзаль. Головний замок з містом, де розташований кафедральний костюл. Цей замок перебуває під владою шведського короля.

Лоде. Укріплений замок, котрий курляндський князь Готард Кетлер недавно оборонив від шведів і відбив у них кілька потужних гармат. Але потім все-таки він потрапив під шведську владу.

Легаль. Замок і місто, у якому розташований прекрасний жіночий монастир, тепер – під обороною шведів.

Фіккель і Фелікс. Замки спустошені і спалені московитами. // (с. 8)

Вердер. Замок досить міцний, лежить над рікою Зундою, але спустошений і спалений самими ж хрестоносцями.

Езель. Острів в Німецькому морі, що лежить за кілька миль від морського берега, а належить Езельському єпископству. У його окрузі – два прекрасних замки і міста, котрі хрестоносці віддали датському королю. Їх тепер має під своєю владою Магнус, брат датського короля, який носить єпископський титул. А ці замки звуться так: один – Арнчбург, а другий – Зонебург.

КРАЇНА КУРЛЯНДІЯ

На півночі цієї країни в Інфляндії – затока Балтійського моря; із заходу вона сягає Пруської землі, з півдня прилягає до Жмуді. Вона перебуває під владою польського короля, але її з королівської милості тримає курляндський князь Готард Кетлер.

Тут є такі міста і замки

Вінда. Замок і місто з воєводством, яке називається по-польськи Кесь. Воно було досить укріплене, але вже частково спустошене. Там мали свою столицю маїстри та організували сеймові з'їзди. Тепер вона перебуває під владою Польського королівства, а адмініструє цю країну вельможний пан Ян Кароль Ходкевич, жмудський староста, генеральний і найвищий інфляндський губернатор з великим маршалком Великого князівства Литовського.

Гольдінген. Замок і місто з великим повітом.

Грубін і Рандорф – замки з великими староствами.

Тучком, Забель, Дурбін, Аленпот, Шруден, Фравенбург, Альфанген і Нойбург. Ці замки лежать при жмудському кордоні.

Курляндське єпископство має сім замків, котрі Магнус, брат датського короля, тримає під своєю владою і привласнює єпископський титул. Ці замки називаються так: Едвален, Пільтен, Газенпорт, Ангермунде, Донданген, Найнгауз і Амботен.

КНЯЗІВСТВО СЕМІГАЛІЯ

Це князівство прилягає до Курляндської землі, або провінції. З півдня воно межує з Литовським князівством, а має такі замки: Золенбург, замок і староство, Базенбург, Доблін, Нітава, але з повітами і містами немає жодних замків. Всю провінцію зі згаданими замками адмініструє курляндський князь з милості, даної йому його королівською мостю. // (с. 9)

КНЯЗІВСТВО ЕСТЛЯНДІЯ

Князівство Естляндія, або Естонія, прилягає до Шведського та Північного морів. Воно має під своєю державою такі найголовніші замки з містами та староствами:

Фелін. Замок і місто досить укріплені. Воно було разом з останнім інфляндським магістром Вільгельмом з Фюрнстенберга, васалом польського короля, здано власними служилими німецькими жовнірами великому князю московському. Саме місто спалене: але замок з повітами, котрі до нього належать, знову став під владою польського короля завдяки мужності славного коронного рицарства. Цей магістр Ульріх, якого схопили у цьому замку, помер у московському ув'язненні. А він був уже останнім інфляндським магістром.

Фелін з магістром був виданий московському князю

Лаїс і Тальчкофен. Ці замки були під московським князем, але потім король польський визволив їх зі своїм рицарством.

Кінець інфляндських магістрів

Тарніст, або Таурус. Замок прекрасно укріплений і достатньо забезпечений всім необхідним для війни. Його король Сигізмунд Август завдяки литовцям і керівництву славної пам'яті пана Миколая Радзивілла, гетьмана Великого князівства Литовського, підкопом захопив від московського князя: тоді всю порохову вежу, 7 сажнів муру і багато московського люду висадив у повітря. Я також разом із моїм батьком був присутній при цьому штурмі. Цей замок литовські жовніри спустошили, сплюндрували і спалили, одну частину московитів взяли до в'язниці, а іншу порубали, власне, як татари; а спустошений замок покинули. Не забезпечивши його ні якоюсь обороною, ні ремонтом мурів, котрий легко можна було б зробити, повернулися додому з гарматами, здобиччю та іншим воєнним спорядженням 31 липня 1561 року.

Замок Таурус Радзивілл взяв від Москви

Оперпаль. Замок королівські жовніри сплюндрували і спалили.

Такі замки цього князівства перебувають під польським королем

Каргауз, Гельмет, Руген. Пернов – місто й замок прекрасний, котрий лежить над морем. Його колись взяв шведський король, але потім польський король потугою свого рицарства визволив.

Замки в Естляндії

ВІРЛЯНДІЯ

Ця інфляндська провінція лежить на північному сході. На півночі вона закінчується Балтійським морем, а на сході – славною рікою Нарвою, котра витікає з озера Теубас, // (с. 10) а впадає у Балтійське море. На півдні вона межує з провінцією Естляндією, а на заході – з країною Гарією; вона простяглася на вісім миль від ріки Нарви аж під самий Ревель. У своїй окрузі вона має оці міста й замки:

Нарва, котру поляки звичайно звать Нарев. Це місто і прекрасний та укріплений замок лежать над рікою того ж самого імені – Нарвою. На

другому боці цієї річки стоїть замок, збудований московитами і названий Івангород. Так ця ріка Нарва, біжучи країною Вірляндією, відділяє Інфляндську землю від Московської,

Токсбург. Замок, що лежить на березі Балтійського моря на однаковій відстані між замками Нарвою та Ревелем.

Везенбург. Замок і староство.

Кергольм. Колись був замок Ревельського єпископства.

Аш і Ест – це два шляхетські замки у цій землі. Один – Роберта Гільсена, а другий – Бернардина де Табе.

Всі ці замки зі згаданою провінцією перебувають під польським королем.

ПРОВІНЦІЯ ГАРІЯ

Гарія над Шведським морем пролягла у довжину на шістнадцять миль, а в ширину на вісім, вона разом із провінцією Вірляндією вважається князівством.

Тут є такі замки

Ревель. Славне і визначне місто, яке зі своїми укріпленнями, досить добрими, лежить над Балтійським морем. Це архієпископська столиця. Ревельці мають власну монету, роблену чотиригранним способом. Під владою Ревельського єпископства було кілька замків, але ніякого права на міста. Вони були завжди під юрисдикцією орденських магістрів, поки ця держава не перейшла під владу польського короля.

Ревельська монета

Бадіс. Замок і монастир, який лежить на гарному місці.

Фесвойр. Замок колись належав до Ревельського єпископства, але його взяв московський князь, та мусив повернути з усією [цією] державою польському королю.

КНЯЗІВСТВО ГЕРВЕНЛЯНДІЯ

Гервенляндія – країна, що лежить над морем, простягнувшись на сім миль у довжину, а вшир – на шість. Вона має досить багато всіякого збіжжя і того, що дає земля. // (с. 11)

Один головний замок називається *Вітенштайн*, а по-польськи Білий Камінь. Він є окрасою всіх сіл, волостей і містечок. Кілька років тому завдяки гетьману Великого князівства Литовського Яну Каролію Ходкевичу і мужності коронного рицарства він дістався під владу польського короля. Ще перед тим його хитрістю опанували шведи. У цих згаданих інфляндських провінціях, котрі також можуть вважатися за князівства, живе багато народів з різними мовами. Саме посполство в Інфляндії вживає майже три мови, які, однак, мало чим одна від одної різняться, переважно прив'язуються до литовських діалектів. Самі жителі є грубих звичаїв і життя, дуже подібні багато в чому до Литви і Жмуди через

Одяг і звичаї інфляндців

близкість місця і роду. Вони носять поганий одяг, найбільше з сірого простого сукна, робленого ніби на кшталт німецького строю. Взуття плетуть з кори липового дерева, як русь і литва, котрі литва лапцями, а русь курпями називає. Інші ж, як в Україні і далі в Руських краях, просто роблять взуття зі шкіри худоби, обдерши її разом із шерстю з вола. Їх називають ходаками, і вони довго служать.

Жінки на кшталт циганок, або, як деякі хочуть – тиранок, волочаться по селах, а звать їх лотевками (латишками.– Ю. М.). Ці собі і на сорочки, і коло грудей, і коло шиї, і на хустки, котрі вони звать просціцами, скрізь чіпляють різні намиста зі свинцю, бурштину, скляних шматочків і цим нібито приоздоблюють свій одяг. Мерзенно виглядають голови баб, жінок, дівчат з розкудланим волоссям; тканинки на голові прикрашають, замість перлів, шматочками різнокольорового скла. Майже всі жінки є великими чарівницями і занадто любляють чари й чортівські забобони. Їдять просту їжу і дуже грубий хліб. Всіляке збіжжя, як і литва, спочатку в гридні, тобто в чорній ізбі, жарко натопленій, висушують димом, а потім в гумні на току, для цього призначеному, вимолочують. У чистих глиняних горщиках не варять, а тільки в мідних котлах і в грубих чорних великих горщиках, бо там в усій Інфляндській землі не побачиш полив'яного горщика. Простолюд – селяни в селах, а бідний люд у містах, взявши плевели, всілякого збіжжя і змішавши з житнім борошном, їдять замість хліба. Хоча люди там бідні й прості, але занадто хитрі, зрадливі, вперті, суворі і швидкі до вбивства. Вони дуже ненавидять поляків, литву, русь та інші іноземні народи, підлеглі польському королю, з котрими часто воювали. Виняток становлять німці, котрим виявляють дещо кращу честь // (с. 12) як тим, кого собі колись мали за панів, та одяг, подібний [до німецького], носять. Інших же називають розбійниками, грабіжниками і пожирачами свого добра і взагалі своєю згубою, а де тільки можна на наших жовнірів зрадою напасти в темному кутку, оточивши необережних, дуже швидко вб'ють. Двом чи трьом там дуже важко проїхати, особливо коли доведеться стати на нічліг у селянина-латиша, або іговіанина (Igowianina). Тоді треба бути дуже обережним, бо сонних одразу вб'ють, заріжуть, задушать. Корчми й готелі у цій країні рідко трапляються або ж зовсім нема, мандрівники звикли заходити до дворів і фільварків, котрі там звать мизами, і там ночувати. Костьолів теж не побачиш, ледве де вони є при замку.

Шляхта й міщани у Інфляндській землі всі німці, мають німецькі звичаї і мову. У жінок сукні на кшталт плаща, червоні з густими фалдами від голови аж до кісточок [ніг], особливо у жінок міщанського і шляхетського станів. А селянки в просціцах ходять, не мають жодної зачіски на голові, а тільки заплітають косу, котру дуже люблять, навколо голови укладають як дівчата, так і жінки. На голові носять замість шапок митерки – чотирикутні беретики, ніби римські кардинали. Інші отим фалдованим плащем закривають собі голову й чоло на кшталт каптура або ківера.

*Одяг
інфлянд-
ських
жінок.*

*Злиденна їжа
інфляндців*

*Зрадливість
інфляндців*

*В Інфляндії
шляхта
і міщани –
німці
Одяг
ризьких
жінок*

*Звичаї
інфлянд-
ських
наречених
при шлюбі*

Наречену, коли ведуть до шлюбу, вбирають у вінець або брамку з перлів, срібну, позолочену, округлої форми, дещо вищу, ніж тканина. Всі панянки, заміжні жінки і вдови, убрані в червоні фалдовані плащі, йдуть довгим рядом звичайною процесією біля цієї нареченої.

Пиво варять з ячмінного солоду, додають забагато хмелю, особливо по селах і містечках, через що воно на смак дуже гірке і дуже різнить-ся від інших видів пива, котрі варять тут, у наших країнах. Однак весь цей народ і всі німці із задоволенням п'ють таке пиво.

*Інфляндія
родюга*

Інфляндська земля дуже багата на жито і всіляке збіжжя, і за цим багатством прибувають також заморські й інші віддалені народи: з Любека, Амстердама, Голландії, Данії і Швеції, бо до цих країн чимало привозять з Інфляндії різного збіжжя. Також до Інфляндії прибуває чимало збіжжя й інших товарів з Литви і Русі по ріках Двіні та Нарві.

На цій землі дуже багато худоби і всіляких необхідних у домашньому господарстві речей; також тут чимало ставів, ставочків і рибних рік. Не менше тут лісів, борів і гаїв, наповнених звіром, це насамперед ведмеді, зубри, лосі, лиси, рисі, // (с. 13) бобри. Там ховається і безліч іншого звіра. Там зайці взимку і влітку змінюють кольори, так само як і в Швейцарії, в горах, котрі звичайно називають Альпами, тобто взимку вони білі, а влітку – сірі. Привозить і Москва до Інфляндії шкури білих ведмедів, які привозять з дуже холодних північних країв, особливо з провінції Двіні, що прилягає до Льодовитого океану.

*Набожен-
ство ін-
фляндців*

Після прийняття християнської віри ця країна була дуже богобо-язна, віддаючи своє послушення римській церкві. Пани Ордену і сам магістр, поки ще не пристали до лютеранської віри, зберігали побожний устав, скеровуючи свої справи у звичаях і вчинках до примноження честі і хвали Господньої, оздоблюючи образи святих гарним набоженством. Тепер ці образи від лютеранських еретиків у всьому зневажені й обернені внівеч. Господь Бог тоді, коли в цих країнах множилася хвала Божа і честь святим, так благословив цих жителів, що від своєї вітчизни вони мужньо і потужно відганяли кожного язичника та іноземного неприятеля з великою для тих шкодою: москву, татар, шведів і чимало інших ворогів приборкували з великим тріумфом, як буде видно з цих двох значних битв, гідних невмирущої пам'яті, котрі мені здалося потрібним описати читачеві.

*Москва
обложила
Нойгауз*

Року Божого 1381, коли людське спасіння з неба на світ прийшло, великий князь московський з дуже великим військом, якого було триста тисяч, прийшов під замок Нойгауз, що лежить у Дерптському повіті. Він обложив цей замок. Тоді після великих і частих штурмів, коли вже мури були розвалені, а башти зовсім розбиті, коли обложені були змучені і, вважай, втратили свої сили, тоді вони тільки Господу Богу побожно доручили оборону замку. Сам староста замку в ніч з четверга на п'ятницю зовсім не спав, а впавши хрестом перед вітварем у одному костьолі, молився палким серцем Господу Богу, просячи, аби їх з милостивої Своєї ласки врятував у такій раптовій і тяжкій небезпеці і

визволив від ворожої облоги. Почався світанок, і московити сподівалися собі успіху, бо вже мали взяти замок. Цей староста, вставши після молитви, якнайшвидше схопив лук, натягнув на тятіві гартовану стрілу і потужно випустив її в середину московського війська. Ця стріла з волі милостивого Бога вдарила в саме серце великого князя і вбила його. Збіглися московити й перелякалися, давай свого пана піднімати з землі, а він вже не дихає. Тоді ж з великим лементом і // (с. 14) невимовним жалем, схопивши якнайшвидше тіло князя з собою, почали тікати, а їх то тут, то там, у болотах, пущах, лісах і баговиннях інфляндці, які вчинили вилазку із замку, сікли, били, стріляли, давили як мух. Їх [московитів] було багато, одних вбито, других взято в полон, інші під час втечі втопилися в лісових болотах. Інфляндці, побачивши, що вони були оборонені якоюсь чудесною силою Божою, на вічну пам'ять перемоги і подяки Господу Богу в замковому костьолі перед великим вівтарем повісили позолочений лук, і завжди велике набоженство у цьому костьолі відбувалося. Але потім, року Божого 1551, лютеранська наука все зіпсувала. Однак лук висів незайманим на своєму місці перед вівтарем. Потім Іван Васильович, великий князь московський, року Божого 1558, взявши цей замок, скасував лютеранську релігію.

*Блискуга
перемога
інфляндців
після за-
гибелі
великого
князя*

Також 1500 року була славна і гідна вічної пам'яті битва інфляндців з великим князем Ордену хрестоносців в Інфляндії Вальтера з Плетенберга. Він, коли мав вищезгаданого 1500 року почати війну з московським князем, загальні пости наказав тримати людям обох станів – духовного і світського і літанії відправляти згідно з римською церквою, а набоженство різними способами, якомога найкраще серцем і думкою висловлював. Отже, у місяці серпні, невдовзі після свята Різдва Діви Марії, зібравши восени військо, готувався до бою. Також і ризький архієпископ приєднав до нього тисячу німецької кінноти, інші єпископи також додали, особливо дерптський, п'ятсот. Ревельський і габзальський стільки ж свого почту на допомогу йому послали, отже, було сім тисяч німецьких рейтарів та п'ять тисяч піших джур або курляндів. З цим військом магістр увійшов у Московську землю і поблизу руського кордону сплюндрував чимало волостей, потім рушив під Псков майже у день Воздвиження Св. Хреста. Там є велика рівнина на дві милі. У полі війська стали наготові, у воєнному порядку. Проти них прийшло до ста тисяч, а то й більше москви й татар, поділених на 12 полків, самих татар було тридцять тисяч. Магістр, побачивши їх поперед себе, зрозумів, що мусить статися з двох одно: або ганебно тікати перед московським військом, або, мужньо ставши, насмерть битися з ворогом. Обравши почесну смерть, ніж ганебну втечу, зміцнивши рицарство гетьманськими словами, не сумніваючись, з Божою поміччю наказав вдарили в барабани і трубити в сурми. Москва теж зі свого боку, піднявши корогви, // (с. 15) озвалася своїми сурмами і дудками і, вдаривши в барабани, котрі кожен ротмістр має у своєму полку, звідусіль страшно закричала і до небес понеслося: «Тарантара, таратан». Інфляндський

*Вальтер,
інфлянд-
ський
магістр,
побожний
перед війною*

*Інфляндці
плундрують
Москвію*

*Чисельність
москов-
ського
війська*

магістр наказав з усіх гармат спочатку вистрілити по татарах, а потім з ними мужньо зійшовся. Зломивши і розгромивши їх, вдарив зі своїм уже стомленим військом на свіжих московитів, котрі, вважає, у 12 полках стояли. Там був крик, гук, стрільба, брязкіт зброї, ламання списів з величезним кровопролиттям з обох боків. Московити густотою гартованих стріл згідно зі своїм старим звичаєм затьмарили небо*, // (с. 16) однак озброєним інфляндцям вони мало в чому зашкодили. Ці великими загонами і масою війська, а ці мужністю і непереможним серцем на переміну брали гору; чим більше тих на поле для битви прибувало, тим ці мужніше, всіма силами з ними билися аж до самої ночі. Врешті московити були розбиті, залишивши інфляндцям небачений тріумф. У цій битві загинуло дуже багато татар і московитів, і кажуть, що там лежали трупи на відстані двох миль. А з боку інфляндського магістра загинув тільки один рейтар, поранених було дуже багато, але легко, бо кожен з них був добре озброєний. Тріумф вічної пам'яті і приклад безсмертної слави показали тоді інфляндці своєю мужністю і прекрасною чеснотою. Коли ж про цю поразку своїх великий князь московський Іван довідався, ніяк не міг надивуватися з того, що таке мале військо побило так багато його людей. Однак одразу уклав перемир'я з інфляндцями на 50 років, і з того часу московити і русь оцих німецьких рейтарів називала залізним людом, вони так добре цією землею ганяли москву, що остання нічого їм не могла вчинити, але коли міжусобиця почалася, особливо у вірі їх послабила. Бо хоч і було немало інших знаменитих битв, а це знати добре з прикладу цих двох найщасливіших, та доки вони були у католицькій вірі, доти завжди був з ними Господь Бог, бо вони завжди рукою Господньою громили своїх ворогів, були славні й значні. Але тільки-но, як я вже сказав, вони прийняли науку Лютера 1527 року, то відразу ж і набоженство, й інші природжені чесноти відступили від них. Після цього майже всі внаслідок різних бід опинилися в тяжкому стані, настільки сильному, що майже всі стихії одразу й раптово піднялися на помсту й кару інфляндців. Хоча ця земля була сповнена всяких дарів, плодів та лагоминків, вона перестала родити, не даючи місцевим жителям харчів. Колись рибні ріки й озера перестали давати всіляку рибу. Повітря, корисне людському здоров'ю, яке служило людині з милості милостивого Бога, перетворилося на отруту й заразу. Московити ж вогнем та мечем жорстоко сплюндрували всю Дерптську провінцію, але тевтонські хрестоносці оці кари Господні, гнів Божий приписували внутрішній усобиці, про яку буде сказано далі. // (с. 17)

*Битва
інфляндців
з моск-
витами*

*Москва
розбита
Кількість
загиблих*

*Москва
просить
перемир'я
в інфляндців*

*Москва
називає
рейтарів
залізним
людом*

*Зміна віри
в Інфляндії
Різні бід
в Інфляндії*

*Москва воює
Інфляндію*

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 136 оригіналу).

ЧАСТИНА II КНИГИ V,
в котрій описується
ВНУТРІШНЯ ВІЙНА ХРЕСТОНОСЦІВ
І ПРИЧИНА ОГОЛОШЕННЯ ПОЛЬСЬКИМ
КОРОЛЕМ ВІЙНИ ПРОТИ
ІНФЛЯНДСЬКОГО МАГІСТРА

Інфляндський магістр з усією німецькою братією Ордену хрестоносців і шляхтою після прийняття лютеранської віри запишався з лютеранською наукою і повстав проти свого колеги, ризького архієпископа. А цей архієпископ походив з вельможного роду бранденбурзьких маркграфів, бо він був братом Альбрехта, бранденбурзького маркграфа, колись магістра Ордену хрестоносців, потім – пруського князя. Цей Альбрехт був двоюрідним братом польського короля.

Тоді року від Різдва Христа Господа 1556, після св. Іоанна Хрестителя, Вільгельм Фюрстенберг з усім своїм Орденом і дерптським та ре-вельським гетьманом, габзальським єпископом й інфляндською шляхтою, порадившись про це на сеймі, зі всією потугою виступив проти ризького архієпископа, вдерся в Ризьку провінцію і пустошив її ворожим звичаєм, у чому допомагали йому і підлеглі єпископи, боячися його. Архієпископ же, хоч і думав дати битву в полі, бо мав при собі чимало шляхти, побачив, що сили нерівні. Тому він відступив з боями до свого замку Кокенгаузу над Двіною і там укритися. Магістр же здобував його з великою потугою. Однак замок був досить міцний і укріплений, стрільба йому мало шкодила. Проте у ньому було мало провіанту, і магістр став морити обложених голодом. На восьмий день облоги архієпископ наказав відкрити замок і містечко, добровільно піддаючись. Але магістр, ніскільки не зважаючи на те, що архієпископ був правителем провінції і міста Риги, що він був князем зі знатного роду бранденбурзьких маркграфів, що він був серед духовенства найвищим священником і примасом, став трактувати його як ворога-поганина, обстрілював його і сповнив інших неймовірних тяжкостей, конфіскував у нього всі села й волості і ув'язнив. У цій в'язниці він тримав архієпископа майже цілий рік. Але польський король Сигізмунд Август, як тільки про це довідався від маршалка Ордену хрестоносців, то дуже засмутився через суворе ув'язнення князя, свого двоюрідного брата. А цього маршалка

Спільний виступ хрестоносців проти архієпископа

Архієпископ відступає до Кокенгаузу

Магістр, взявши Кокенгауз, ув'язнив архієпископа

магістр позбавив всього і вигнав з країни за те, що відраджував його проти війни з архієпископом. // (с. 18) Отже, король послав до магістра одного знатного мужа з Польщі, якого звали Каспар Лонцький. Однак інфляндці, порушивши право Боже і право людське, вбили Лонцького на шляху, перш ніж він доїхав до магістра. Після цієї зневаги король знову послав до магістра. Це був жмудський єпископ, котрий зустрічався з магістром від імені свого пана, подаючи різні докази про вбивство Лонцького і про визволення архієпископа. Однак магістр ані про визволення єпископа, ані про припинення внутрішніх війн не хотів дати послові жодної відповіді і не дав. Посол, нічого не вчинивши, повернувся до короля, свого пана. Польський король, побачивши, що його воля, старання і зусилля були марними, вражений явними і нечуваними зневагами, оголосив війну інфляндському магістру і його ченцям. Спочатку 1557 року він скликав вальний коронний сейм у Варшаві на початок нового року, і там було відразу ж ухвалено посполите рушення. Там дозволили також королю поділити військо на дві частини, якщо би ворог з'явився в різних місцях. Але до цього не дійшло, бо в цій справі король обійшовся своїм найманим військом, а до нього додав ще й свій двір, отже, йому пани дали свої блискучі загони.

*Вбито
королів-
ського посла
до Інфляндії*

*Причина
війни
з інф-
ляндцями*

Інфляндський же магістр, тільки-но про це довідався, одразу ж зі своїми помічниками порадився і послав усі свої кошти, які тільки міг зібрати, до Німеччини задля набору війська. Звідти в Інфляндію до нього привели кілька тисяч кінноти та шість хоругов німецької піхоти. Тоді король вирушив з Вільна до Інфляндії з гарматами і всіма воєнними припасами, маючи із собою кінного і пішого війська сто тисяч. Одразу ж на початку липня він послав перед собою гінця, щоб йому дав знати, як визволять архієпископа, а це давало змогу уникнути більшого зла. Магістр же явно показував, що прагне скуштувати війни з королем. Але коли він довідався, що король вже біля Позволя з великим військом, він почав занепадати духом. А тоді у королівському війську гетьманував Миколай Мелецький, подільський воєвода, герба «Гриф»; це був муж у всіх справах досвідчений і енергійний, король послав і вдруге до магістра, щоб той не куштував його меча, а швидше шукав милості. Інфляндський же магістр, хоч і мав свого війська сім тисяч рейтарів і шість хоругов кнехтів, а також кілька тисяч заможних мужиків, хоча три єпископи (дерптський, габзальський і ревельський) дали йому свої загони, побачив, що йому не встояти проти сили. Він побачив, як то кажуть, що важко з мотикою кидатися на сонце, тому відкинув надуту пиху і вдався до покори. Він одразу ж відправив до короля збройного посла, якого мав у війську наготові, щоб той просив милості й миру. З клопотаннями про це помчали галопом до короля й посла імператора Фердинанда, котрих магістр мав при собі. // (с. 19) Король милостиво відповів послам: «Якби нам не були дорогі невинні люди, особливо малі діточки та жіноцтво, ми ніколи не дали б миру магістру. Але щоб він зрозумів, що ми не хочемо пролиття християн-

*Королів-
ський похід
до Інфляндії*

*Магістр
просить
милості
у короля*

ської крові, ми вчинимо все, тільки нехай магістр, якщо він просить миру, за вісімнадцять годин приїде до нашого табору і приведе з собою архієпископа. Тоді ми там же укладемо між собою мир». Тоді магістр галопом послав за архієпископом до в'язниці, а у призначений день приїхав з ним у супроводі трьохсот кіннотників до королівського табору. Магістр разом з ризьким архієпископом і Христофором, князем Мекленбурзьким, коад'ютором архієпископства, був проведений сенаторами між загонами польського війська до великого намету, спеціально для цього приготовленого. У ньому сидів король на високому місці. Коли ці троє приїхали, то всі вони зійшли з коней і йшли до короля з поклоном, і там магістр, ставши на коліна, перепрошував короля. Потім після відповіді йому було іменем королівським наказано сісти, а архієпископ дякував королеві за пробачення як своєму пану і добродієві. Там же, коли обидві сторони вели переговори про мир, то ухвалили, що магістр, посадивши архієпископа на перше місце, винагородить йому всі шкоди; королю ж будуть компенсовані його військові витрати. Тяжкі ці умови були спочатку магістру, але побоюючись ще більшої небезпеки, він пристав на все і зобов'язався виконувати. Потім мир було затверджено обома сторонами, а війська розпущені.

*Магістр
приїхав
до короля*

*Магістр
перепрошує
короля*

*Магістрові
дозволили
мир на пев-
них умовах*

У цей час року від Різдва Господа Христа 1558 великий князь московський Іван Васильович вступив до Інфляндії з великими військами і в Дерптському повіті великі шкоди вчинив шаблею і вогнем, захопив великий полон людей, набрав бидла. Однак того року сам Дерпт з кількома замочками, куди збіглася велика сила людей, ще залишався цілим. Того часу московити спалили хрестоносну Нарву, весь цей повіт спустошили і відійшли з великою користю. Інфляндці зібрали в Кесі раду і вирішили відкупитися, дати за мир 60 тисяч червоних золотих. З цим вони відправили послів до Москви. Тим часом їхні війська спробували взяти московську Нарву, бо є дві Нарви, і при цьому завдали шкоди в людях московському князю. Через це послі були негайно прийняті великим князем і, нічого не вчинивши, повернулися. Після цього князь знову послав до Інфляндії московське і татарське війська і силою взяв місто Нарву, а замок піддався. Потім його військо, чинячи довкола великі шкоди і вбивства, околичні місця забрало під московське панування. Потім, прийшовши під єпископський замок Немгауз (Найнгауз. – Ю. М.), // (с. 20) взяло його через капітуляцію. Хрестоносний магістр, засумнівавшись у собі й у своїй силі, покинув дерптського єпископа і від'їхав від нього на 25 миль. Військо ж московського князя скільки могло перестріти німецького війська, то било, рубало, в'язало. Отак пройшовши всі краї і спустошивши їх, підступили під Дерпт. Кажуть, що москви було всієї 300 тисяч. Там вони схопили кількох німців і жорстоко відрубали їм руки, після чого послали до міста, показуючи, що так буде всім, якщо їм добровільно не піддадуться. Потім притягнули гармати і стали сильно бомбардувати місто. Тоді було повно дитячого і жіночого плачу. Далі обложені не знали, що робити, особливо ж

*Московський
князь
вдерся
в Інфляндію*

*Москва
взяла
Нарву*

*Московська
жорстокість*

тому, що самі з собою не могли погодитися через віру, то здали місто на тяжких умовах, тобто: хто би залишався при своїй вірі, то відразу ж мав би покинути місто і йти туди, куди хоче, чи до Німеччини, чи ще кудись. А хто хоче прийняти руську віру, то щоб там залишився. Ці всі, котрі зберегли свою віру, полишили місто, а ті, що залишилися у місті, піддали свої голови під Московську юрисдикцію.

*Дертт
піддався
Москві*

Коли ці новини дійшли до короля, то завдали йому великого смутку. Тоді він побачив, що краще було б не дати інфляндцям вимолити пробачення, а опанувати їх силою; тоді б московит не намагався би їх захопити. Інфляндці теж побачили, що ані самі не могли дати раду, ані отримати допомоги від Рейху та імператора. За порадою цього ж імператора і з його дозволу вони втекли до польського короля, просячи, щоб він їх прийняв під свою оборону. І так після довгих переговорів дійшло до того, що між королем з одного боку і магістром та інфляндськими станами з другого було укладено угоду. Магістром тоді був Готард Кетлер, нинішній курляндський князь, бо того року Вільгельм Фюрстенберг був через зраду своїх жовнірів схоплений у замку Фелін і привезений до Москви, де пізніше і помер. Також було ухвалено певну постанову між ризьким архієпископом та його коад'ютором, а магістр віддав королю замки. Ось так інфляндці були прийняті в королівську оборону, що сталося 1559 року. Тоді одразу король послав до Москви, вимагаючи від московського князя, щоб він дав спокій Інфляндії як королівській землі, а те, що взяв, щоб повернув. На це московит не звернув особливої уваги і став знову готуватися до походу на Інфляндію.

*Останній
інфляндський
магістр
помер
у в'язниці*

*Інфляндці
піддалися
королю*

*Шведський
Король Ерік
взяв Ревель*

Тим часом 1551 року шведський король Ерік, відчуваючи, що у Ревелі є небагато королівських людей, також і в Пернові, послав кілька тисяч війська до Ревеля. Ревельці, вигнавши королівську роту з міста, прийняли це військо і з допомогою кнехтів провели шведського короля до міста. Одразу ж цей шведський король взяв і замок Пернов, і Білий Камінь, і Падіс, і Каркус, і Леаль. // (с. 21) А Христофор, мекленбурзький князь, коад'ютор Ризького єпископства, забувши про недавнє добродійство польського короля, приєднався до шведського короля. Але [польський] король мав там тоді Ернста Вайєра з 1600 німецьких вояків, останній спіймав коад'ютора і послав його до короля, а король у свою чергу заслав його до Равського замку. Пильнувати ж його король доручив Яну Яжині герба «Тріски», старанному і тверезому шляхтичеві, котрий пив тільки воду.

*Яжина,
муж
пильний,
енергійний
і тверезий*

*Пакти
з датським
королем*

Король, побачивши, що московський князь чим далі, тим більше могутнішає, а шведський король чимало забрав землі в Інфляндії, відправив своїх двох послів до датського короля Фредеріка: Францішка Русоцького герба «Кораб», каштеляна накельського, мужа відомого в іноземних краях, та Габрієля Грабовецького Гжимальчика, укладаючи через них пакти проти шведського короля Еріка. Ця річ для датського короля була вдячна, і він жадібно за неї взявся, оскільки із

шведським королем він воював уже два роки. За цими пактами він сподівався до Езеля та Віковей, котрі він уже мав у Інфляндії, ще чогось ліпшого дістати від [польського] короля. Коли справа дійшла до трактатів, то датський король подав такі умови, що їх не могли прийняти польські послы, бо в них виявлялася нерівність. Король датський і король польський мали воювати проти шведського короля, але все, що польський король здобуде в Інфляндії, особливо Пернов, Картуз, Падіс та інші замочки, він мав віддати датському королю. Друга умова: датський король не хотів розривати дружбу з московським князем, з яким польський король ворогував. Було чимало інших неприйнятних і неслухних умов. Через те каштелян нагельський примчав з Ростока до короля, просячи, щоб він краще розірвав таку дружбу з датським королем, ніж підписувати такі непристойні пакти, бо буде королю велика шкода від того. Але король мав тоді свої рації, отож наказав прийняти ті умови, а потім, коли їх було принесено йому, сам їх і затвердив.

Тоді ж фінляндський князь, брат шведського короля Еріка, приїхав до Вільна, просячи віддати за нього королівну Катарину. А вже була деяка неприязнь зі шведським королем, бо він забрав у короля в Інфляндії не тільки Ревель, але й Вайштайн і Пернов. Однак король того родичання з фінляндським князем не відклав і взагалі дав йому за дружину свою сестру-королівну, а у Вільні справив гучне весілля. Коли князь із нею, проїхавши Інфляндію, приплив до фінляндського берега, то ледве став на берег, як довідався про військо брата. Там же у замку він був обложений братом, і той його так довго з суші і з моря добував, доки не здобув. А взявши цей замок, // (с. 22) він засадив брата до в'язниці. Шведський король мотивував це тим, що князь, знаючи про його неприязнь з польським королем та про війну, породичався з його неприятелем під час цієї ворожнечі. Однак королівні Катарині, своїй братовій, бачачи її великий смуток, король дав волю у тому, щоб вона з усіма своїми речами повернулася назад до Польщі. Та відповіла йому, що вона чоловіка не покине і в нещасті, бо, беручи з ним шлюб, зобов'язалася бути товаришем йому і в щасті, і в нещасті. Тому вона залишилася з ним у в'язниці і була там аж до семи років. Про московського князя кажуть, що коли він довідався, що королівна Катарина, якої він сам домагався, була віддана фінляндському князю, то дуже засмутився і розгнівався через це на себе; кажуть, що він, напоений отрутою ненависті, рушив на Литву з великою потугою зі своїм гетьманом Серебряним і царевичем казанським. Про це маєш у книзі I, у розповіді про короля Сигізмунда Августа.

Потім король розіслав едикт по Пруссії, в Гданську та інших містах і наказав оголосити, щоб жоден купець не їздив ні до Швеції, ні до Нарви, а хто порушить це, у того буде конфісковано майно. Задля цього він послав у посольствах Станіслава Чарнковського, а потім Яна Суликовського, секретарів, до поморських та інших князів, які мають порти. А тут смерть спіткала шведського короля Еріка. Після його

Фінляндський князь бере польку за дружину

Фінляндський князь у в'язниці у брата

Міцна вірність дружини

Королівський едикт

Ерік, шведський король, помер

смерті на королівство ступив Ян, князь Фінляндський, котрий почав великі війни з датським королем. Їх потім помирих польський король Сигізмунд. Потім, 1570 року, він відправив своїх послів до московського князя, щоб жити з ним у мирі, щоб московський князь повернув йому замки, котрі взяв у Інфляндії. Московський князь з безчестям прийняв послів, а коней, котрих йому привели як подарунок, наказав зарубати на їх очах, залишившись непохитним у своїй впертості. Не дивина була цьому мстивому тиранові так чинити, бо мало в ньому було передбачуваності. Не був таким король Сигізмунд, щоб потім мститися його посла, але московського князя потім добре винагородив за це король Стефан, про що маеш у книзі І с. 203, також 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210 і далі. Маеш там про те, як наші взяли у нього не тільки інфляндські замки, а й прикордонні московські, як вони малими силами часто били його велике військо, як він своїх послів слав і слав до короля, просячи про перемир'я, а до папи слав, щоб той посприяв цьому; як король, не зважаючи на цих гінців, скрізь плюндрував йому його землі, як він взяв у нього Полоцьк, Кесь, Дунембург, Сокол, Суссу, Туровль, Ніцерду, Усвяти, Веліж, Торопець, Невель, Заволоче, Єзерище, Порхов, Опочку, Стародуб, Стару Русу, Красногородок, Острів і Великі Луки, // (с. 23) врешті, біля Пскова ставши, скрізь підіймав прапори своєї славної звитяги. Тоді вже московит, добре бачачи, що йому скрізь не пощастило, тиранську пиху спустив на землю і хоч-не-хоч мусив віддати польському королю Інфляндію з усіма належними землями, бо йому ця війна з поляками добре далася взнаки. Він там втратив понад 300 тисяч людей, ще й у польському полоні було їх понад 40 тисяч, не рахуючи малих хлоп'ят, котрих у Польщі було повно скрізь. А крім того, у нього було так багато земель спустошено, що почавши від Дніпра аж до Стародуба і далі. Отже, від Двіни по саму Старицю і аж до Новгороду і до озера Ладоги не було видно цілого місця. Зразу тоді король послав звідти свого гетьмана до Дерпта для отримання замку. Коли наші туди прибули, то застали там Василя Головіна, дворянина самого князя московського, котрий (Головін) тоді туди приїхав для віддання міста. Він, побачивши наших, сказав: «Це був той час, коли кінчилося верховенство Москви над Литвою». Потім він вийшов із замку і з міста з великим жалем, бо там була Москва 29 років, тримаючи Дерпт, і скрізь було повно московських могил. Однак плачу було досить, коли вони звідти виїжджали, особливо жіночого. Ці жінки, бігаючи до могил своїх матерів і померлих друзів, жалібно нарікали, що їх мусять тут покидати. Є такі народи, в тому числі й московити, які мають міцні забобони відносно померлих. Вони мають звичай не ховати своїх друзів протягом аж року (на кладовищі), ховають їх десь удома, в льохах. Взавши Дерпт, гетьман одразу поставив королівських жовнірів у Заволочі, Великих Луках, Острові, Красногородку та інших замках, що належали до Інфляндії, а сам приїхав до короля до Риги. З ним приїхав курляндський князь і чимало інших литовських панів.

*Московська
гордина*

*Замки, які
король
Стефан
взяв у мос-
ковського
князя*

*Московит
повернув
польському
королю
Інфляндію*

*Далася
взнаки
війна
з поляками
москов-
ському
князю
Наші
забрали
Інфляндію
від мос-
ковського
князя*

*Поховання
мертвих
у москви*

З ними король порозумівся і дав належні розпорядження. Тільки після цього московській князь розпустив військо і поклав кінець оцій війні. Відтоді Інфляндська земля належить до Польщі і до Литви.

*Як сабо
Инфляндю
приєдали
до Польш

Альтер на
тыва
инфлянд
ських
дигитарів*

Сенатори і депутати цієї землі засідають з нашими на сеймі, обирають їх з трьох націй: польської, литовської та інфляндської, так само як і судді, когрі судять своїх громадян. Коли поляки з литвою не могли погодитися щодо суддів, згодилися на альтернативу, тобто щоб після поляка був литвин, а після литвина – поляк, і так їх тепер спільно тримають. // (с. 24)

**Таблиця і кількість замків і замочків інфляндських,
за винятком дворів, фільварків і староств**

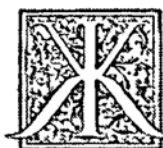
1. Динамюнде	33. Маргенгаузен	65. Фелін
2. Блокгауз	34. Зербен	66. Тарніст
3. Рига	35. Коненбург	67. Тальчкофен
4. Каргауз	36. Смельтин	68. Фегфеор (Фесвойр)
5. Гельмет	37. Лемзель	69. Нарва
6. Руген	38. Трайден	70. Івангород
7. Пернов	39. Кремон	71. Нойбург
8. Ермес	40. Зангель	72. Тольцбург (Токсбург)
9. Буртніх	41. Дален (Даленц)	73. Вешенберг (Везенбург)
10. Вольмар	42. Ванзель	74. Бергольм
11. Арієс	43. Саліс (Зальц)	75. Аш
12. Зегенвольт	44. Нохрезен	76. Ест
13. Невенгаль	45. Розенбе(р)г	77. Кункталь
14. Кірхгольм	46. Майян	78. Вітенштайн
15. Уксуль	47. Бертіль	79. Бадіс
16. Ленварт	48. Руппе (Роппе)	80. Габзаль
17. Ашерад	49. Наббе	81. Леаль
18. Кокенгауз	50. Ерле	82. Фіккель
19. Зельборг	51. Берзен	83. Вердер
20. Кречборг	52. Ревель	84. Фелікс
21. Дунембург	53. Дерпт	85. Арнцборг (Арнчбург)
22. Роденпойз	54. Фалькенав	86. Золенбург
23. Нітава	55. Верпех	87. Лоде
24. Зезойген	56. Кіремпе	88. Пільтен
25. Георгенбург	57. Оллендорф	89. Едвален
26. Земборг	58. Нойгауз	90. Газенпот
27. Розітен	59. Оденпель	91. Ангермунде
28. Лютзен	60. Гользен	92. Денкланген
29. Люден	61. Канеліхт	93. Нендауз
30. Ландон	62. Раден	94. Замботен
31. Шанцбург	63. Лаїс	
32. Філяк	64. Оперталь	

**Замки курляндського князя, васала
й підданого короля його мості польського:**

1. Зеленбург	7. Шруден	13. Гольдінтен
2. Везенбург	8. Газенпорт	14. Забель
3. Доблін	9. Дурбін	15. Кандав
4. Мітав	10. Грубін	16. Тучком // (с. 25)
5. Невбург	11. Альфанген	
6. Фравенбург	12. Вінда	

ЧАСТИНА ІІІ КНИГИ V,
в котрій міститься
ОПИС ЖМУДСЬКОГО КНЯЗІВСТВА
ТА ІНШИХ ОКОЛИЦЬ,
ЩО ДО НЬОГО НАЛЕЖАТЬ

Жмудська країна є досить обширною і прилягає до Великого князівства Литовського. Але з півночі вона лежить біля інфляндського кордону, а із заходу – біля Балтійського, або Німецького, моря, де що звернена на північ. Вона також межує із Прусською землею. Жодного значного замку в цій землі немає, однак чимало є замочків із містами та селами, як королівських, так і шляхетських. У цьому князівстві є староста, або ж найвищий генерал, якого постійно призначає польський король і великий князь литовський і тільки з поважних причин його може перемістити, хіба що в разі якої раптової потреби. Єпископ у цій провінції один, віри і послушенства римської церкви. Повіти у ньому такі: Ірагола, Медники, Хроше, Розена, Відоти, Велунія, Кельтиви, Цетра та інші. Народ простий, живе у малих низьких та довгастих будинках, у котрих увечері та зранку горить вогонь посеред ізби таким чином. Посеред ізби є комин, що висить зверху, зроблений з лубу, обмазаного глиною, а на ньому висить залізо, зроблене на кшталт ґрат. На ньому ж постійно є лучини для освітлення, їх ставлять одна за одною, а на споді під цими ґратами стоїть коритце з водою, в котре падають зверху головешки. Там господар із челяддю відпочиває при вогні після праці, там розглядають свою здобич і все домове господарство. А в цих же хатах, у котрих самі живуть, тримають всіляку худобу, овець, телят, курей, гусей, коров і свиней. З рогів худоби роблять собі начиння й малі кубки для різного вжитку. Цей народ мужній, сміливий і жадібний до бою, вживає для цього панцирі, шоломи, шишаки та іншу різну зброю, а особливо рогатини або списи, як мисливці. Вони мають дуже малих коней, і хтось скаже, що це неможливо, щоб ці коні могли знести ті роботи, у котрих їх використовують обивателі: і в подорожі, і на війні, і на полях, і в лісах, і вдома, орючи і воюючи. Землю орють не залізними, а дерев'яними знаряддями, а що найдивніше, що їхня земля є дуже твердою, а не піщаною. Коли йдуть орати, то набирають з собою чимало дерев'яних штук, котрі застосовують замість леме-

*Жмудські
кордони*

*Жмудське
житло
Комин
у хаті*

*Спосіб
обробки
землі*

ха при перевертанні ґрунту, тобто // (с. 26) як тільки одна зіпсується, потім друга, третя, то, щоб не втрачати час, зразу іншими замінюють їх. Був один староста в цій провінції, який задля зменшення праці місцевим жителям наказав зробити чимало залізних лемехів і тими орати. А коли цього року й потім кілька років земля через якусь непогоду не дала сподіваного пожитку, то простолюд оцю неплідність землі і неврожай приписав не чому іншому як тільки отим лемехам. Побачивши це і боячись, щоб простолюд не повстав проти нього, староста відкинув залізні лемехи, дозволив уживати по-старому дерев'яні.

*Жмудський
мед най-
ліпший*

Ця провінція дуже багата на пишні ліси і буйні гаї, у котрих, як твердять, час від часу з'являються якісь страшні картини. Кращого, ніж у Жмуді, меду, ніде в жодній країні не знайдеш, а це тому, що у ньому дуже мало воску, і ще тому, що віск такий білий, ніби найкращий алебастр. Тамтешні ліси дають надзвичайно великі багатства, бо в колодах або в бортях високих гіллястих дерев бджоли ховаються, ніби у найкращих вуликах, і приносять господареві своєму велику кількість меду. Але й те треба знати, що ця країна колись дуже закорінена в ідолопоклонстві, що її жителі поклонялися зміям, жабам, ящіркам та іншим гадам за поганським звичаєм і виявляли їм якусь честь як Богу. Про це ми вже писали у другій книзі, в описі литовського ідолопоклонства, с. 30 і 31. І тепер є такі між ними, особливо по селах і малих містечках, котрі якихось змії, яких вони на своїй мові називають гівойтами і які нібито мають по чотири маленькі чорні лапи під животом на кшталт стріл [?], тримають у своїх домах, ніби вони якісь домашні тварини. Їм господар, скінчивши свої роботи, дає у певний час молоко, годуючи їх замість принесення жертви. Ці (змії) виходять зі своїх підземних печер чи льохів.

*Жмудське
ідолопо-
клонство*

Люди дивляться на всіх, котрі там є, нібито з певним острахом та ідолопоклонською честю, а крикнувши кілька разів, обертаються до молока. І якщо гадина небагато його п'є, то думають, що на цей дім має впасти якесь нещастя, бо їхній божок гнівається на них. І якщо внаслідок нещасливого випадку або через пошесть щось трапиться, то кажуть: ми погано шанували нашого бога, тому він це на нас попустив.

Нещодавно трапилося таке: в одному селі за шість миль від Вільна, неподалік міста, котре зветься Троки, якийсь чоловік, щирий католик, купив кілька вуликів меду в одного з цих змієшанувальників. Потім // (с. 27) після тривалого знайомства він навернув до Христової віри і самого [господаря], хоч з великим трудом і старанням, і намовив його, щоб убив ту змію, котру той шанував як Бога. Коли цей господар так вчинив, забивши змію, то невдовзі пішов перевірити свою пасіку в садок. В одному вулику він побачив якусь чорну страхітливу істоту, що сиділа там. Вона нагадувала людину, з мерзенно відкритим ротом аж до вух, з криво вибалушеними очима, взагалі це була якась пекельна потвора. Господар зі страху заціпенів, а потім, прийшовши до тям,

*Ідольська
потвора*

спитав: «Хто ти? Що ти тут робиш?» У відповідь ця потвора сказала: «Я є той, хто так довго тут буде, поки не помститься тобі за те, що ти вбив свого домашнього бога; ти будеш ще й переслідуваним, якщо не повернешся, як раніше, до жертв, йому належних». Але не дбав про це господар, твердо стоячи у християнській вірі, і святим хрестом вигнав звідти цю спокусу, яка одразу зникла і невідомо де поділася. Однак там у тому садку довго було чути якийсь шум і шипіння на кшталт зміїного.

Є також за чотири милі від Вільна королівське село, що зветься Лаваришки, де живе чимало людей, котрі вшановують змій як богів і приносять їм якісь жертви. Хоча ці історії належать не до Жмуді, а до Литви, однак Жмудь межує з Литвою, і мені здається доцільним додати ці коротенькі приклади.

Простолюд у Жмуді має якісь свої язичницькі свята й урочисті жертви, котрі за поганським звичаєм звикли чинити наприкінці жовтня, коли збіжжя збирають з поля. А робиться це у такий спосіб. Вони приходять на місце, призначене для проведення оцих своїх бенкетів, сходяться чоловіки з жінками, з дітьми, слугами і з усіма своїми родичами. Столи, лави й інші місця, де вони проводять свої розмови, приструшують травою, а зверху кладуть хліб, а біля нього з обох боків ставлять дві коновки з пивом. Потім приносять теля, порося і свиню, півня й курку та інших домашніх тварин по парі, самця та самку, і забивають як жертву таким чином. Спочатку жрець або якийсь їхній невідомо який піп, кажучи якісь слова, посилає бити оту худобу кием, а за цим всі присутні б'ють цю худобу по голові й кажуть такі слова: «Це тобі й Зіменнику (Zimenniku) боже – так отого свого бога називає простолюд – жертвуємо і дякуємо, щоб нас протягом цього року зберіг здоровими і при всіх достатках. Тепер також просимо, щоб // (с. 28) ти нас протягом цього нинішнього року зберіг і охоронив від вогню, меча, від війни, від морової пошесті і від усіх ворогів наших». Потім, зваривши ці жертви, бенкетують при своїх стравах, але перш ніж починають їсти, відрізають від кожної страви по шматочку, кидають під стіл, під лави, за піч і всі кутки хати і в сіни, кажучи: «Це тобі, наш Зіменнику, жертвуємо, просимо тебе ласкаво, бери і їж». Тільки тоді вони починають свої бенкети. Цей старий забобонний звичай і в Литві, і на Русі зберігається подекуди між простими людьми, як ми про це раніше писали при описі ідолопоклонства пруського і литовського, про що читай книги II і IV.

Всіляке збіжжя спершу висушують у дуже натопленій хаті, а потім, вимолотивши в гумні, засипають у засіки.

Море, котре омиває жмудські кордони, одні називають *Балтійським*, другі – *Прусським*, а інші – *Німецьким морем*, але воно має називатися затокою Балтійського моря. Це ж Балтійське море омиває також і *Кімерійський Херсонес*, котру німці називають Ютланд, а латинники – Юція. Омиває і Німецьку землю, і всю Поморську країну, а потім довго протягується, оточуючи Курляндію, Інфляндську землю, деякі московські країни, також Швецію, Фінляндію і Датське королівство.

Жертви ідолопоклонців

Як поводяться зі збіжжям

Жмудське море

Жмудські
звірі
звір
росомаха

Жмудські звірі, як і в Литві, є різні, малі й великі: ведмеді, зубри, лосі, рисі, лиси, але найбільше вовків та зайців. Є також один звір, при жмудському кордоні, котрого ніде в іншому місці не побачиш, який називається росомаха. Цей звір ні на що не годиться, якщо йдеться про користь із нього. Він завбільшки як пес, а морда нагадує kota, висотою та хвостом подібний до лисиці, тільки що чорного кольору. Їсть стерво постійно, а коли добуде здохлятини цієї, то з'їдає її так багато, що стає як барабан. Потім влізе в якусь розколину чи між двох дерев і так сильно туди тиснеться, що все з'їдене вичавить. Потім знову йде до цього стерва і, об'ївшись вдруге, так само чинить, потім втретє, і так, поки не з'їсть його всього. Очевидно, таку зажерливу тварину природа породила для прикладу і попередження тих тамтешніх жителів, щоб вони гидували обжиратися. Бо коли вони разом бувають на бенкетах, особливо при тих язичницьких церемоніях, то сидять за столом, їдять і п'ють від полудня до опівночі, а коли виспляться, то знову день, і другий, і третій протягом дня впиваються, нічого не пам'ятаючи, навіть не думаючи про бридке пузо, яке звичайно росте від ненажерства. Сільський люд зазнає переслідувань від багатших.

Утиск
убогих
панамі

Коли пан розгнівається на підданого, то його обдере, притисне, пограбує і часом забере у нього вдома весь провіант так, що селянин не буде мати що покласти до рота собі з жінкою та дітьми. Піддані виконують тяжку службу щоденно. // (с. 29) Коли трапиться підданому йти до пана, то без подарунка й не підходить. А якщо й дійде до пана, той його відішле до урядника, а у панів скрізь «дай», бо там кожне слово є золотом. П'ять днів роблять на пана, а шостий, понеділковий – на себе, та й у неділю ніколи не залишаються без роботи. А на селі ніколи не святкують, роблять, що хочуть: орють, жнуть, молотять, сіють, боронують, косять та інші різні роботи ведуть. Немало буває того і в Литві, і на Русі. І якщо хто кого питає: «Чому робиш у свято?», той відповідає: «А чи в свято їсти не треба?» Побори й податки дають у рік чотирикратно. Річні чинші панам теж тяжкі убогому люду. Хліб дуже поганий наполовину з плевелами. Річкові млини мають доми, в котрих роблять собі борошно й крупи. Також ступи, в яких коноплі й інші рослини для своїх потреб товчуть. Це робота насамперед для жінок, а коли вони це чинять, то по-простому виводять якусь мелодію, і цим самі з собою, особливо вночі, забавляються, щоб їм не хотілося спати. Тамтешні жителі мають також якісь великі дерев'яні труби, в котрі насамперед у святкові дні дмуть, а з них видобувають якісь крикливі звуки. Часом і двоє дмуть в одну трубу, і та ричить різними голосами, ніби дикий звір у лісі, коли шукає дітям поживи. Вози мають прості без жодного заліза, гілками та різними мотузками обмотані. Колеса з одного дерева доброї роботи, спицями скріплені, витримують і найдальшу путь; вісь ніколи не знає мазі. Коли ж їх багато сідає на оці вози, то вони неймовірно риплять, бо осі під ними, ніби якийсь музич-

Чинші
підданих

Жмудські
млини
й ступи

Жмудські
вози

ний інструмент, що постійно нарікає на свою долю. Так само і на Русі, і звідти походить приказка: «Рипить наче руський віз». Про це один латинський поет написав такими словами:

*Neque linunt Russi raucos pinguedine currus,
Nec picis auxilium stridulus axis habet.
Auditur veniens longe crepitare Colassa,
Sic fragiles currus Russe vocare soles,
Non faciunt habiles uno vectore quadrigas
Inuectas Rutheni, quas equus unus agit.
Nec facile inuenies ferrato harentia clauo
Plaustra, facit ligni cuncta ministerium,
Et sine ferri iussu pangunt sua plaustra terebris
Et lignum ligno consolidare solent.*

ЦЕ МОЖЕ БУТИ ТАК ПЕРЕКЛАДЕНО:

Руський селянин ніколи не шмарує своїх возів,
Жодною маззю своїх колес у дорозі не рятує.
Чути далеко, коли скрипить під возом
Вісь і нарікає на різні голоси.
Йде кінь своїм шляхом один попереду інших,
За ним другий і третій, а за тими – четвертий. // (с. 30)
Нелегко там знайти у возі залізний сердечник,
Бо з дерев'яними знаряддями він далі заїде.
Без заліза ці речі з'єднуються,
Тримається дерево дерева, наче облите клеєм.

Ця земля дуже багата на болотисті озера, стави й багністі низини, так що на деяких місцях води розливаються, ніби якесь море. Однак є чимало судноплавних рік, з котрих одні течуть на схід, як-от: Буг, який Геродот зве *Гіпаніс*, Прип'ять, Тур, Свислоч і Березна, а всі ці впадають у Дніпро. Інші ріки, як-от: Вілія, Німан, Нарва, Буг, течуть на захід, дещо обертаючися на північ, і впадають до Німецького моря біля пруського порта, неподалік Гданська.

Жмудські
ріки

Жителі цієї Жмудської землі мало чим відрізняються від Литви, як ми вже говорили, і у звичаях, і у вірі, і в житті, і в одязі. А звичайний одяг такий: сіра сукня, отож, коли їх кілька десятків буде стояти на ринку, то не побачиш там нікого в іншій сукні, а тільки в сірих сукніських. Взуття ж – або з липового лика, або з бичачої шкіри, здертої разом з шерстю. Його вони називають лапцями або курпями. Мовою своєю жмудь з литвою, лотвою (латишами.– Ю. М.) та інфляндцями майже у всьому подібна, мало чим одна від одної відрізняється. І молитва «Отче наш» однакова як по-жмудськи, так і по-литовськи, котру ми тут подаємо для ліпшого зрозуміння.

Жмудський
одяг

КНИГА V

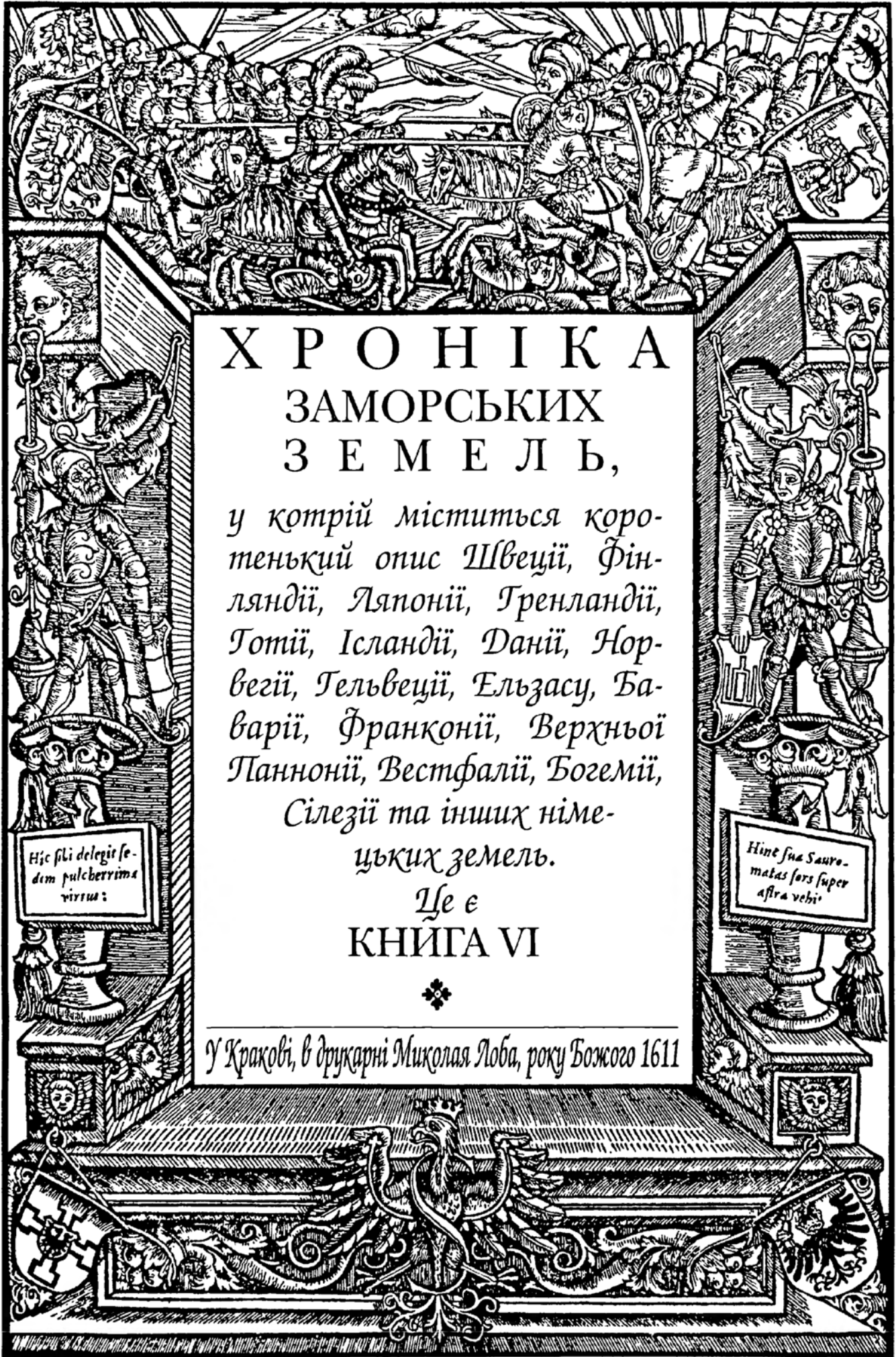
Жмудський «Отче наш»:

Tewe musu, kuris esi dungui, sswiskis wardas tawa, atcik karaliste tawa, buk wala tawa, kasz dungui, teip ir zamey, donumus, wisudienu dok mumus nu, ir attaid mumus, kaltyby keip ir mias attaydimus sawiemus kaltiemus, ir nie wiask musu und pagundyto, be gialbek musu nog wiso, pikto. Amin.

Прапор цієї землі, котрий вживають на війні, такий: білий, з двома рогами, з гербом Великого князівства Литовського у червоному полі.

Кінець книги V.

Х Р О Н І К А
ЗАМОРСЬКИХ
З Е М Е Л ь,

у котрій міститься коро-
тенький опис Швеції, Фін-
ляндії, Японії, Гренландії,
Готії, Ісландії, Данії, Нор-
вегії, Тельвеції, Ельзасу, Ба-
варії, Франконії, Верхньої
Паннонії, Вестфалії, Богемії,
Сілезії та інших німе-
цьких земель.

Це є
КНИГА VI

У Кракові, в друкарні Миколая Лоба, року Божого 1611

НА ПОВАЖНИЙ КЛЕЙНОД
давньої фамілії дому
ЇХ МОСТЕЙ ПАНІВ ЦІКОВСЬКИХ,
НАЗВАНИЙ «РАДВАН»

*Чому цей клейнод так названо віддавна,
Це в хроніках оспівує історія славна.
Як у герб дана булава Геркулесові,
Блискавка з неба, що б'є [з волі] бога Юпітера.
Золоту арфу в червоному полі мав цар Давид;
Ісус – три папуги у золоченому вінці.
Так знатний дім Ціковських, досвідчений у мужності,
У розумі й мудрості завжди похвалений,
Має цю прекрасну хоругов, дану за герб,
Під котрою вічно живе з пожаданою славою.
Вона є пострахом для поганих, в честі у світу,
У Господньому благословенні на многії літа.
У діамантових книгах і на твердій скелі
Їхня мужність буде вписана надовго.
Швидше рання зоря перестане сходити
У бистре море, ніж згасне величність їхньої слави.
// (с. 2 передмови)*

ВЕЛЬМОЖНОМУ ПАНУ,
ЙОГО МОСТІ ПАНУ
СТАНІСЛАВУ ЦІКОВСЬКОМУ
З ВОЙСЛАВИЦЬ, ПІДКОМОРІЮ
КРАКІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ, СТАРОСТІ
ЧОРШТИНСЬКОМУ, БАБИМОСТСЬКОМУ
І ВЕЛИЦЬКОМУ і т. д.,
МОЄМУ МИЛОСТИВОМУ
ПАНУ І ДОБРОДІЮ

Мені завжди здавалося, мій вельми милостивий пане, що то погана справа і не панського духу думати про себе та про приватні речі на світі, не прагнути розумом чогось високого. Отож треба старатися, щоб людина жила не тільки для себе, а радше про те думала, як краще прославитися серед людей; у цьому я вбачаю ознаку мудрої та обачної людини. Яка ж тоді різниця між людиною та худобою, коли життя обох однаково закінчується смертю? Яка ж тоді гідність і прерогатива розумної душі, невже тільки в тому, щоб уміти жити в тілі? Невже гідність людської натури полягає у тому, щоб померти разом із тілом? Не така вже й велика користь страві (strawie) заради життя, цього легко можна добитися. Мистецтво над мистецтвом полягає в іншому: щоб славою та енергійною діяльністю готувати собі життя. Як собі подумаєш, то бачиш, як уже багато викопано цінного золота, як багато срібла і дорогого кришталю є з того часу, як стали гірники. Але ж потім думаєш, що його все одно мало між людьми, бо кожен його прагне. Я мушу визнати, що багатства, незважаючи на те що люди їх так добре пильнують, незважаючи на те що золото не підлягає швидкому нищенню, все одно гинуть, псуються і ніколи не сягають вічності. Зате пристойність, заслуги і бистрий розум квітнуть, славляться, живуть. Коли це природа породила в людських душах, то, очевидно, важче душі відірватися від тіла, ніж відірвати милість доброї слави від прекрасної душі. Найкращою для мене є думка доброго

філософа Теофраста, продовжувача школи Арістотеля, який, роздягаючися, боявся здатися худим: чому природа дала так багато років оленю, вороні, дикій гусці, крукові, що можуть прожити кількасот років, але після них не лишиться нічого, а людині, котрій довге життя є потрібнішим, так рідко сягає і однієї сотні літ свого віку, я й сам майже не бачив таких. Тому мені, кажу мостивому пану, чудовою здається думка цього філософа: не для того природа дала людині життя, щоб вона до своєї смерті жила, як тварина, але для того, щоб у своєму короткому житті, сповненому клопотів, нещастя і заздрості, люди готували собі безсмертя добрими справами через свою добру славу. І чим важче цю славу їм здобути, тим ціннішою вона є, чим важче висловити, тим легше побачити. Хто б із вояків поривався йти на криваву війну, на явну небезпеку і тривогу, неблаганну смерть, коли б за це не було нічого, за винятком хіба що грошової винагороди, та й ту досить часто важко дістати? Тоді, без сумніву, небагато було б вояцтва, менше було б і гетьманів. Люди прагнуть переважно слави, бо саме слава запалює серця до всього доброго і заслуг, виліковує всі клопоти, котрі тільки можуть впасти на людей, чи то з несприятливих обставин, чи то, що гірше, з якоїсь невдячності. Нехай же тоді один про ці, другий про інші думає речі, нехай турбується про які завгодно короткочасні // (с. 3 передмови) справи, нехай прагне до скороминущих справ: *Шляхетна думка не сприймається ними, але вона завжди прагне до високого*, а там, де слава розбила свої намети, де майорять прапори, там дух чистий і прекрасний; там він досягає заслуг, там пропорційно своїй силі виявляє свою відвагу. Я також, мостивий пане, протягом свого життя не хотів лежати облогодом, а провів тут, у цій Короні, кілька десятків років. Не смію оцінювати користь моїх справ, але знаю, що з того часу, як я навчився володіти зброєю, і аж до старого віку, докладав великих зусиль, прагнучи прислужитися Речі Посполитій і шаблею, і пером, і у полі, і в замках, і в облогах, і в штурмах. Тепер моя сила знищена роками, так що я вже не можу носити на собі зброї. Однак я здавна не міг стримати свого пера, налаштованого на поширення слави польського народу; а коли я присвячував книги своєї хроніки різним особам, то мені здалося добрим ділом книгу про Шведське королівство і про прилеглі до нього держави присвятити вашій мості, моєму мостивому пану. А це тому, що ваша мость здавна був моїм мостивим паном. Отож мені у прагненні освідчення своїх прихильності й вдячності вашій мості, моєму мостивому пану, не годилося інакше вчинити. По-друге, ваша мость, милостивий пан, завжди жив у цій Короні і так широко прославився, такі завжди значні заслуги в ім'я вітчизни зволив виявити, і для його королівської мості, нашого мостивого пана, і всієї Речі Посполитої, працюючи і діючи як посол у цьому широкому Шведському королівстві. Ні морські небезпеки, ні труднощі на

суходолі, ні віроломство ніколи не відстрапили вашу мость від важливих справ і заслуг, гідних великої нагороди і вдячності. Але ж ваша мость виконував і інші місії то в Данії, то в Німецькому Рейху і у поморських князів, то в англійського короля. Все це слушно вимагало від мене, щоб історію про ці держави присвятити саме вашій мості, бо в цих державах ваша мость залишив найбільше пам'яток про свої справи. І доки люди вмітнуть читати, вони тебе мусять згадати і прославити, доки чеснота матиме похвалу, доти протягом всіх віків тебе не забудуть; бо ваша мость завжди віддавав все задля слави, йдучи за прикладом своїх предків, котрі нічого кращого для себе не бачили, тільки жити у своїй вітчизні, щоб вітчизна ними славилася, тобто жила, бо без слави жити – значить не жити. Значні є справи і вдячної пам'яті Станіслава Ціковського, бецького каштеляна, батька вашої мості, мого милостивого пана, гетьмана його королівської мості в Русі, у Молдавії, в татарах і в Московії, значними є і його заслуги. І якби боягузтво одного пахолка не зашкодило, то вже кілька десятків років був би Смоленськ нашим, який нині взято після дворічної облоги королем його мостю. Оці справи вашої мості я, наскільки зміг, хотів би вшанувати і передати для пам'яті. Я віддаю вашій мості оці мої праці, просячи, щоб ваша мость, милостивий пан, зволив це прийняти від мене з тією охотою, котру зичиш собі, щоб твої прекрасні й важливі заслуги дістали сплату вічною вдячністю. Дано у Кракові, дня 11 місяця листопада, року Божого 1611.

Вашої мості, мого милостивого пана, всього добра зичливий і найнижчий слуга Олександр Гваньїні, палатин Латеранського палацу, рицар, командир гвардійської кінноти. // (с. 1)

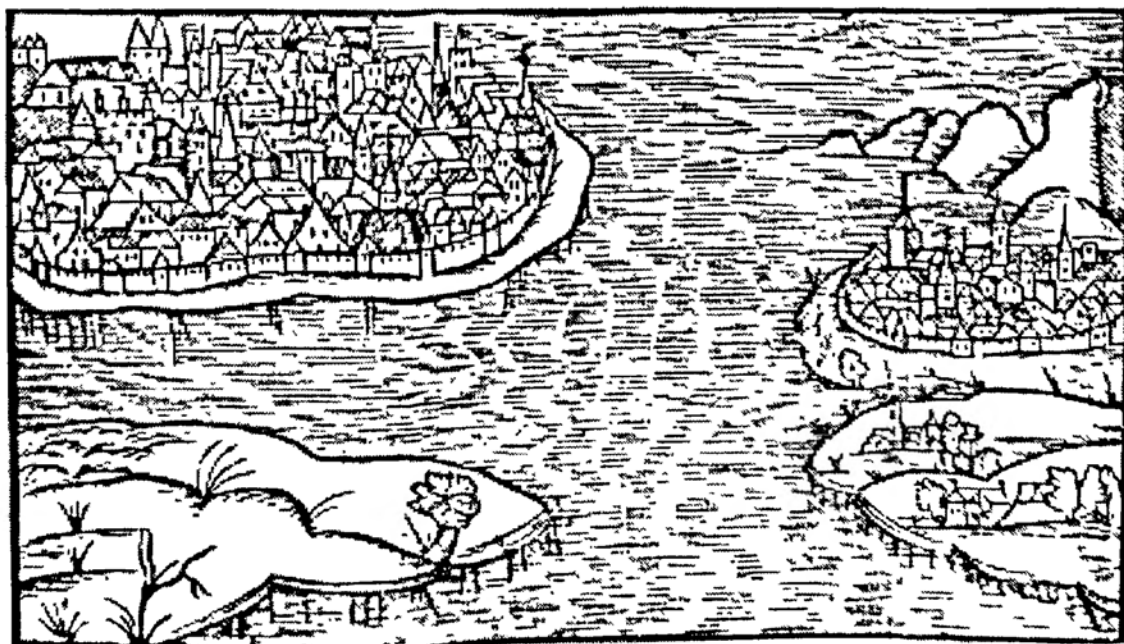
ЧАСТИНА I КНИГИ VI,
в котрій міститься
КОРОТЕНЬКЕ ЗІБРАННЯ
КОРОЛІВСТВА ШВЕДСЬКОГО І ДЕРЖАВ,
ЩО ДО НЬОГО НАЛЕЖАТЬ

ШВЕДСЬКЕ КОРОЛІВСТВО

*Багатство
Шведської
землі*

Шведське королівство, згідно з думкою істориків, межує на заході з Готією, на півночі має Верміляни та Скрукфіни, на сході – Фінляндію та Русь, на півдні – Німецьке море. Ця земля між північних земель багата на врожай збіжжя, худобу і все: повна меду, срібла, міді, свинцю, заліза, має достатньо рік і риби. Має вона також досить пуц, мисливських угідь і різного звіра. Коротко кажучи, Шведське королівство удвічі більше від Норвезького королівства, про яке йтиметься нижче, і щодо кількості населення, і щодо території, і щодо достатку, хоча більшу частину Швеції займають скелі й болота, через які не можна проїхати ні конем, ні возом. Є у Швеції місто Стокгольм, де живе сам король. Воно засіло між болотами на морському узбережжі, так само як і інші міста, до котрих не можуть приступити кораблі. Достатньо там і інших міст та прекрасних замків. Ця земля відгороджена горами від Норвегії і Датської землі. // (с. 2)

Швеція має між іншими державами і князівствами своїми Ангерманське князівство, котре розташоване на півночі, на кордонах з ляпо-нами, дикими людьми. Там є великі пущі, в котрих ловлять різного звіра, як-от: биків, лісових ослів, але дивного різновиду, як олені з великим рогами, кудлаті, як леви, до середини, товсті та мускулясті.

Ангер-манське князівство Шведські звірі

У Шведському королівстві є й інше князівство, котре зветься Мідольпація і розташоване далі від Ангерманського. Після нього є Гельсинське князівство, князівство Гестриційське, Ферингійське, у якому головним портовим містом є Упсала.

Князівства Мідоль, Гельсинське, Гестриційське, Ферингійське, Копердальське, Опландерське

Є там також князівство Копердалія, у котрому є мідяні гори, де добувають мідь. Також Опландерське князівство прославлене цими ж горами, де добувають мідь, срібло і залізо. Там же є Нікопія, прекрасне місто з дуже потужним замком, від якого неподалік розташована велика пуща, яка відділяє Швецію від Готії. Є у Шведській землі чимало й інших держав і князівств, котрі широко описують інші історики, зокрема Фінляндія.

ФІНЛЯНДІЯ

Фінляндія – земля дуже красива і розкішна, мало не ліпша, ніж Швеція. Спочатку її вважали королівством, але нині вона має тільки титул династії. Раніше ця земля була під Московським князівством і трималася грецької віри, як і Москва. Але потім вона дісталася під Шведське королівство і тримає ту віру, яка там є. Щодо збіжжя, то ця земля схожа на Швецію, так само як і щодо іншого добра. У ній є прекрасні князівства, особливо Разбурзьке; Вибурзьке, Карельське також дуже гарні. Вибург держить кордон Фінляндії з Руссю і Москвою. Ця земля є муром проти Москви. Є також там великий склад, куди прибувають з дорогим товаром купці з усієї Москви. Фіни постійно воюють проти Москви на затоках Фінського моря: влітку на морі, а взимку на суші, завжди вони чубляться за свої кривди. Про те, наскільки людними були раніше ці країни, космографи *Методус Мартир*, *Йордан Готський*, *Павло Диякон* пишуть, що з цих сторін неймовірно багато вийшло народу, аж не віриться, їх ніби хтось сіяв, що їх ще так багато наплодилося. А то були люди, котрі через злиденні землі чи від якихось перешкод від води, від людей вирушили туди, де, як вони чули, є родючі і спокійні землі, найбільше до Угорщини, до Німеччини або до Італії. Цей народ називали по-різному: готами, остроготами, візиготами, гепідами, самогетами, масагетами, гунами, свевами, лангобардами, турцилінгами, герулами, вінулами, // (с. 3) болгарами, швінцерами, тахіфелами, давами, склавами, ругами, аланами, бургундами, сербами, сцирами, норманами, піктами, кімврами і т. д. Можна назвати й чимало інших назв з інших хронік, але ми їх пропустимо, бо всі вони позмінювали і місця проживання, і мови.

Фінляндські держави

Які багаті населенням були шведські країни

Розмноження шведських народів

*У Швеції
різні мови*

У Фінляндії є дві мови, почавши від Вибурга, де розмовляють слов'янською мовою, аж до Борга або Шибона над морем і над морським узбережжям. Шведська мова – посередині землі йде до півночі, а на кордонах панують обидві мови. Шведська мова однакова з готською і датською, змішана з норвезькою і німецькою.

*Готська
мова мало
чим різниться
від шведської
у Фінляндії
4 старости*

Шведські королі, як тільки підкорили Фінляндію під своє королівство, поставили у ній чотирьох старост: один живе близько Вибурга над озером у потужному замку, другий – у Боргу на узбережжі Фінського моря, третій – в Кроненбурзі над рікою Пентою, а четвертий – в інших місцях. Ці старости керують всією землею замість короля і чинять суд. Інші міста й замки поблизу Вибурга, як-от Єгабург, Нетабург, московський князь відірвав від Шведського королівства і приєднав до своєї держави, але їх знову відібрав шведський король. А ось ці біля ріки Ляпанчі, як-от Ківінеб, Невкірос та інші, з давніх давен перебувають під владою шведського короля.

ЛЯПОНІЯ

Ляпони – це дикі люди середнього

*Ляпонські
звізгаї*

зросту, завжди ходять з луком і стрілами. Носять тісний одяг, взимку – зі шкір кудлатих звірів, і тоді вони нагадують черепах, котрі тільки голову показують [з-під панциря], а все їхнє тіло закрите через холод. Вони не мають ніяких будинків, тільки печери, їхня робота – стріляти звірів або ловити рибу. Цим вони живуть, бо не орють і не сіють. Їхня земля теж не дає жодного пожитку, бо тут лише мороз та холод. Вони ловлять або сушать рибу на великому холоді, а потім перетирають її на порошок і їдять замість хліба, розвівши з водою. Так само чинять, але це вже не європейські народи, а негри в Єгипті, котрі на страшній сонячній спеці сушать і в'ялять рибу. Але ляпони сушать і в'ялять на морозі, тобто в протилежних умовах. Однак вони так добре в'ялять і сушать, як у Єгипті на сонці. Є між ними і ремісники тонкої роботи, котрі

*Дивний
спосіб
ловлення
риби*

*Витонченість
роботи
ляпонів*

*Мова
ляпонів
Дивний
звір
рангіфер*

вишивають голочками шати золотом. У них своя мова, котру ніхто не розуміє, тільки вони самі. Свої справи з купцями вони вирішують на мигах. Цей народ завжди був вільний і провадив тривалі війни з Норвегією, Швецією, але тепер сплачує данину Шведському королівству. // (с. 4) Вони мають дуже дорогі шкіри й хутра різних звірів, коней у них немає, а замість них скачуть на одному дикому звірі, котрого відловлюють. Цей звір як кінь завбільшки і зветь його рангіфер, або реон, у нього кошлата шкура – як у осла, а ноги – як у оленя, так само мускулясті й видовжені, має дуже довгі гіллясті роги. Але на цьому звірі вони не їздять верхи, а тільки запрягають у сани. За 24 години вони проїжджають тридцять німецьких миль, тому кожен може зрозуміти, який цей звір прудкий і сильний. Татари в Азії теж їздять на таких рангіферах. Всі ці люди, цей народ – язичники, шанують ідолів та дияволів. Коли у ляпонів заходить сонце близько дня св. Лямпер-

та, то нема у них ніякого світла, тільки постійна ніч протягом трьох місяців. Тільки в полудень з'явиться трохи світла, яку нас перед світанком або коли гаснуть зорі. Але навесні близько свята св. Григорія, коли до них приходить сонце, вони з великою радістю святкують цей день.

*У лютнев
ніч триває
протягом
трьох
місяців*

ГРЕНЛАНДІЯ

Гренландія – земля в холодній стороні. Вона славиться багатствами і худобою, якої тримають великі стада. Оцим тільки там люди й живуть. Вони недосконалі християни серед язичників. Їхні єпископи зі своїми костьолами підлеглі архієпископу Нідрозенському в Норвегії. Постійно з північних і невідомих земель і від Льодовитого моря приїжджають до Гренландії на торги дикі люди; приїжджають з великим почтом. Твердять космографи, що люди, котрі туди приїжджають, живуть з другого боку північної зірки, яку звать *Полюс Арктикус (Polus Arcticus)*, що її звичайно називають Возом на небосхилі.

*Гренландія
славна від-
даленістю
людей*

ГОТІЯ

Готія, або Готландія, означає в перекладі з німецької «добра земля». Ця земля серед північних королівств дуже багата на врожай, худобу, мед та інші речі. Ріки, ліси скрізь великі й корисні, торгів повно у цій землі, привозять з цих земель кунічі шкурки, соболині та інші дорогі товари, і великі купецькі склади й у цій землі. Готи і шведи з давніх часів жили під одним королем. Однак шведи славилися війнами тільки із сусідніми народами, а готських потуг і перемог ще не забув Рим. Ці готи довго панували в Італії, підкорили собі французьку землю, заснували королівства в Іспанії. Через це з тих північних кутів, з готів, кимврів і вандалів // (с. 5) несказанно багато вийшло рицарського люду; не хвалимо, однак, їхньої жорстокості, котру вони чинили, будучи язичниками. Готія закінчується на півночі кінцем Швеції, котра є з півдня, із заходу оточена горами Норвегії, а з півдня і сходу – морем. Найзнаменитіші міста у цій землі такі: Лодгүфія, великий порт і купецький склад, Вальдбург, важливе місто із замком, Гальмштад, Гельсингборг, недоступне місто із замком, Ляндскрон, Мальме, порт і склад, Кальмар, місто велике, порт і славний купецький склад, яке має замки на кшталт Міланського замку, поставлені напроти одне одного, Стокгольм і Зудеркобія, великий порт і склад, Мортковія, Лідекопія, місто над рікою, також Вевер, Вестерос, Ветлянд, значні міста.

*Багатство
Готської
землі
Готи
й шведи
здавна
під одним
королем*

Слава готів

*Міста
в Готландії*

Вестроготія – князівство, яке належить до цієї держави. У ньому є такі міста: Земінгія, Лінчепінг (Linköping), Смаляндія, Хінскія, Верендія, Брехінгія. Місто *Візбу* було готське, великий і славний купецький склад, але воно було датчанами і московитами спустошене і знищене. І сьогодні

*Північне
князівство*

є руїни і знаки, котрі дають уявлення про те, яким великим і багатим було це місто. З цього міста були ті готи, котрі захопили Меотиду. Ця земля славна нині врожаєм, замками і монастирями. Є там також монастир ченців св. Бенедикта, в якому бібліотека налічує близько 2000 авторів і старих книг. З цієї та інших земель привозять соболів та велику кількість різноманітного товару. Хто хоче знати більше про історію готів і шведів, нехай читає *Альберта Кранція*.

*Бібліотека
в кляшторі
св. Бенедикта*

ІСЛАНДІЯ

Ісландія – острів, котрий віддалений від інших островів. Країна розташована далеко у Північному морі, і її ледве знають моряки. Там півроку немає ночі від св. Віта аж до св. Люції, але й дня не буває від св. Люції до св. Віта, одна тільки ніч і темрява. Там вже починається Льодовите море, там вічна зима, що засвідчує Овідій оцими двома віршиками:

*Дня
не буває
півроку
А ноги –
також
Льодовите
море*

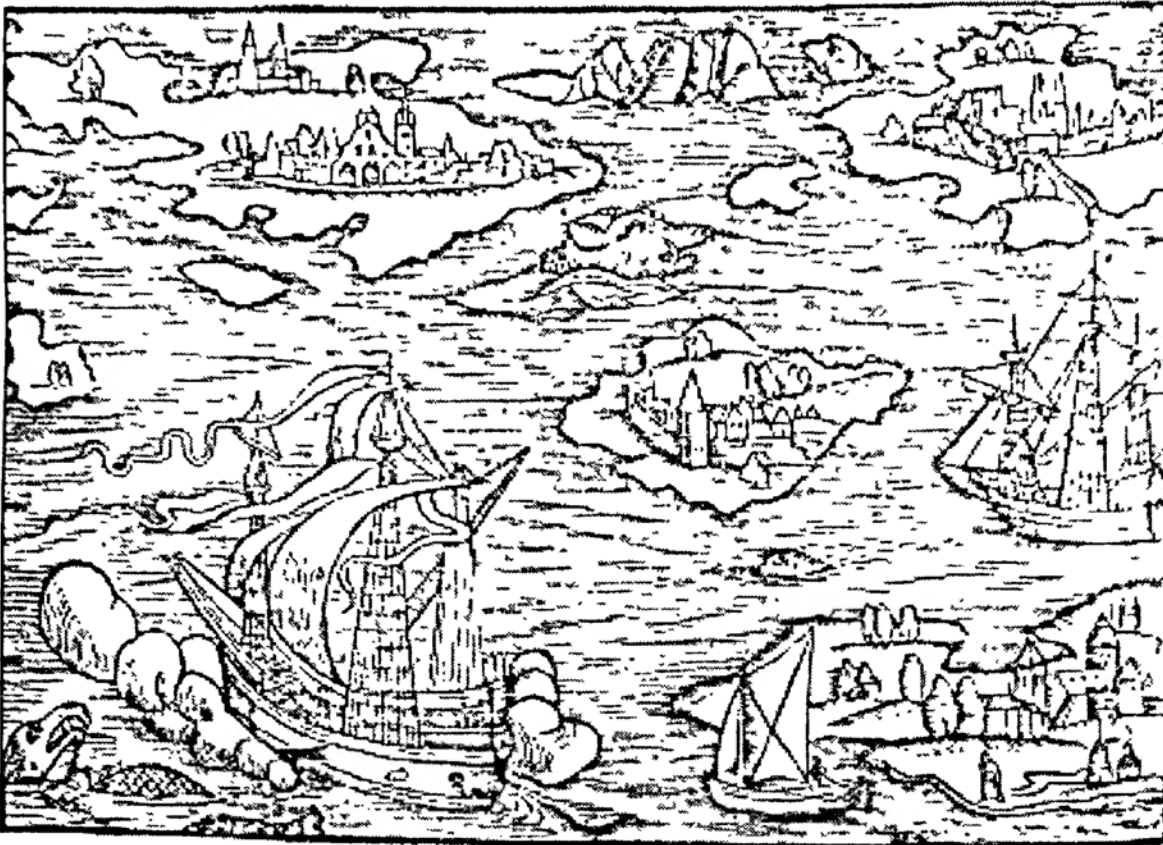
*Повір мені, щоб ми не дозволили не знати трьох причин:
Жахлива зима, яка лютує в Сарматському морі.*

Цей північний народ живиться худобою та рибою, живе в ямах або підземних печерах разом з худобою, люди убожісніькі, але тримаються, як і ми, християнської віри. Вони мають за короля свого єпископа. У цій землі безліч риби: великої морської риби накладають для сушіння на морозі так багато, що стоять купи виловленої риби на кількадесят ліктів, на кшталт наших найбільших будинків. Нею ж розплачуються з моряками за збіжжя. Самі ж вони живляться тільки рибою, а збіжжя кудись далі відсилають, бо хліба ніколи не їдять і не знають його. // (с. 6)

*Багатство
риб в Ісландії*

На думку інших, там є найвіддаленіший острів Тилен (Tylen), про який писали давні історики: *Хай тобі pomoже Тилен, що є на краю світу*. На цьому острові гори такі високі, що не видно їхніх вершин, на них лежить вічний сніг, а під горами горить вічний вогонь, у котрому живуть, як риби у воді, саламандри. Є там одна гора, яка зветься Сірчана, там іде торгівля убогих, бо вони там знаходять собі на прожиття, збираючи матерію, котру цей вогонь викидає з себе. Є там і друга гора, Гекля, з котрої палиться, як з пекла, вона викидає з себе брили каміння разом з вогнем, як *Везувій* або Етна в Сицилії. А в оцих усіх горах ховаються саламандри. Оскільки тут згадується про саламандру, а не кожен знає, що то за звір, то ми коротенько опишемо його. Є на світі дивовижний звір з роду ящірок з телячою головою і вухами, котрого називаємо саламандрою: саламандр не може знищити жоден вогонь, жодне джерело: вони і у вогні живуть, і у воді. Вони мають на собі жовту коротку шерсть, м'яку як шовк. Коли пожмакається сукно, яке з них роблять, то його кладуть на якийсь час у вогонь, і воно розрівнюється і стає як нове. Моряки, котрі там бувають, бачили це на свої очі. Бувають там на тому морі великі труднощі, також і в горах, не знати від чого: чи від вели-

*Що це за
тварина –
саламандра*

*Риби
і дива
дивні
у Північ-
ному морі*

ких риб, чи від спокус, чи від звірів, яких там досить і різних. Кит – це риба у Північному морі завбільшки з гору або найбільший дім; вона перевертає кораблі, якщо її не відлякати якимось шумом, // (с. 7) кидаючи часом у море яку-небудь порожню діжку, з котрою риба грається, перевертаючи її. Трапляється й таке, що моряки, думаючи, що це морська гора, ставлять на хребті кита кораблі, але там їх кит перевертає. В Ісландії можна знайти багато будинків з риб'ячої кості, ніби з найбільшого дерева збудованих.

Філітерес – це великі риби, що звичайно звуться баленами. Вони мають на голові ніби два димарі, котрими викидають воду нагору, наче грім або блискавка гримлячи й гуркочучи. Ця риба теж може, піднявшись, перевернути найбільший корабель. Є й інші риби – з великими зубами, є й зі страхітливими рогами, з вогняними очима такими великими, що одне завдовжки на 18–20 людських стоп.

Є там і рангіфери, про яких я вище говорив. На них возять усе що хочуть, доять їхнє молоко, ніби у корів; їдуть на них, запрягши в сани, тридцять миль.

Є за Швецією на півночі в землі Б'ярмії велика пуца на вісімдесят німецьких миль. Там є досить рисі, куниць, соболів, видр, бобрів, білок й інших тварин неймовірна кількість.

Є велика сила риб та морських тварин, котрих важко описати: одні такої форми, як рак, але дуже великі: ухопить ногою людину і вбиває.

Ринокерос пожирає гамбара і рака, великих риб; ніс має рогатий на дванадцять футів.

Рокен – риба, котра по-італійськи називається раїна; ця утоплена в морі людину зберігає і захищає, щоб її не зжер морський звір.

*Дивний
Господь Бог
у справах
своїх*

Багато різних інших дивовижних тварин, риб і птахів трапляється у північних землях. Списати про них довелось б і немалі книги тим, котрі хотіли достатньо все описати: якими особами Господь Бог приоздобив цю холодну сторону. Бо як гарячі землі є в Африці, що мають своїх птахів і тварин, які б не вижили в інших землях, так і тут Творець дав цим холодним краям своїх тварин, котрі не змогли б знести сонячної спеки. І це, щоб Господь Бог завжди викликав подив, а людина у всіх кінцях світу мала створіння, дивлячись на які, була б у захопленні від мудрості й могутності Господа Бога Всемогутнього, завдяки якому все, що на небі, на землі, на морі і під водою, є його справою.

*Жсьондза
Лятерну
єретики
втопили
у морі*

Віра у тому королівстві, як і за панування славної і святої пам'яті його предків його, була завжди католицької святої Церкви, хоча була // (с. 8) серед місцевих жителів і частина єретиків, як то завжди кукіль має бути при пшениці. Так і тепер, при щасливому пануванні Сигізмунда III, непереможного короля польського і шведського, нашого милостивого пана, маємо певну надію на Господа Бога, що, свою виноградну лозу від єретицьких помилок визволивши й очистивши, до єдності загальної Церкви з милості своєї приведе. А за ті кривди і жорстокості, котрі там єретики вчинили католикам, значно помститься. Однак пропускаючи інші приклади неслухних вбивств у цих краях, не годиться пропустити Мартина Лятерну, доктора теології, закону єзуїтів, мужа дуже побожного життя, проповідника славної пам'яті польських королів Стефана Баторія і нинішнього Сигізмунда III, пана нашого милостивого. Коли він повертався із Швеції до Польщі через слабке здоров'я, спіймали на шляху єретики і втопили у морі за те, що він був католицької віри, 1588 року дня 30 серпня. Він через чотири роки явився у яскравому сяйві Лаврентію Бенчовському, польському шляхтичу і своєму великому приятелеві на цьому шведському шляху, котрий йому в його хворобі дуже допомагав і котрий потрапив у полон до татар. Показавшись, [Лятерна] чудесно визволив його з оков і поставив його, вже вільного, за п'ятдесят миль від цього татарського війська. Інші чудеса та історії тих країв ми пропустимо через необхідність бути лаконічними. А того ми зичимо його королівській милості від усього серця, щоб його королівська милість, як спільний пан тих місць, звідки колись спершу вийшли готи і сармати, спільно водив із собою нероздільно завжди ці два народи. І як колись щастило їхнім предкам проти римлян, панів всього світу, так щоб і зараз щастило їхнім потомкам проти московських тиранів і проти тих інших, котрі є головними ворогами віри християнської святої загальної католицької Церкви.

ЧАСТИНА II КНИГИ VI,
в котрій міститься
ОПИС ДАТСЬКОГО КОРОЛІВСТВА,
НОРВЕЗЬКОГО КНЯЗІВСТВА
І ДЕЯКИХ НІМЕЦЬКИХ КРАЇН,
а особливо тих,
котрі починаються від
АЛЬПІЙСЬКИХ ГІР // (с. 9)

ПРО ДАТСЬКЕ КОРОЛІВСТВО

Датське королівство включає немалу частину тієї землі, котру колись називали *Херсонес Кімврійський* (*Cymbrica Chersonesus*), крім інших північних земель. З них 50 року до Різдва Христового великі війська з дітьми і дружинами вийшли і пройшли через Альпи до Італії, шукаючи ліпшої пастви. Римляни, побачивши це, зібрали військо і розгромили їх. Ці війни історики називають *Кімврійські війни* (*Bellum Cymbrycum*)*.

Датська земля перед цим вела чимало війн проти саксонців задовго до Різдва Христового за той Кімврійський Херсонес. Вся Датська земля перегороджена морем та островами. Перша її частина на сході – Сканія. Там розташоване Лундське архієпископство, велике й багате. Одні називають цю частину Датської землі Скандинавія, інші – Сканія. Ця земля дуже багата на рибу, має досить прекрасних та корисних купецьких портів і складів. Тут доволі рік, лісів, наповнених дичиною різних видів, золота, срібла, міді, олова, чимало великих та багатих міст. На заході є друга частина Данії, котра зветься Дация. Її Птолемея називає *Кімврійський Херсонес* (*Chersonesus Cymbricam*). Юція має кордон по ріці Ейдорі, котра тече на захід // (с. 10) і впадає в Англійське море. Юція видовжується на північ і лежить за шість днів їзди від морів Балтійського й Англійського. У тій Юції добрі й чисті міста й замки. У ній жили спочатку сакси, котрих датчани вигнали і самі опанували їхню землю. Нині вона, крім Слевінценського (*Slewinceńskiego*) князівства, розділена на три єпископства: Слезвіценське (*Sleswiceńskie*), Рипенське й Арусієнське. Ці дві землі, Сканія і Юція, прикордоння землі Датського королівства

*Ріка Ейдора
в Данії*

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 94 оригіналу).

і найбільші його члени, що оволоділи більшістю островів, між якими є один значний – Зеландія, де розташовано багато важливих міст і знаменитих замків. Там є і голова, або столиця Датського королівства. Там є Роскілле (Rosyllya) – міцне й укріплене місто, оздоблене прекрасними костьолами, там урочисто ховають всіх королів. Цей острів має завдовжки і завширшки два дні ходу. Сканія ж є землею, славною збройними людьми, має досить доброго врожаю, багатих костьолів, є тут чимало купецтва. Вона має вдвічі більше, ніж Зеландія, риби: оселедців, осетрів та іншої морської здобичі. Її звідусіль оточує море, крім однієї кам'яної землі, котра схилилася на північ та на схід, і коли наближаєшся до Швеції, то через великі гори, скелі у морі, поміж островами важко пройти від Сканії до Готії, що є частиною Швеції. Біля кривих берегів моря Родану налічують 15 великих островів, між котрими найкращим є Фюн, а потім – Фальстер, Лоланд та інші, однак всіх їх перевищує* // (с. 11) Зеландія і є ніби королевою серед них. Вона і є головою королівства. Острів Фюн має завдовжки 12 миль, а завширшки – 4, столиця його *Отоніум*, єпископське місто, велике й багате. Ця земля дає добрий урожай, і там навіть не вносять гній на поля, бо це зайве. На схід від Сканії лежить чимало островів, між якими Готландія, острів Тилен, Ісландія та інші, про котрі було вище в описі Швеції. До Датської землі є певний шлях через Голштайн. Генріх Перший, римський король, прищепив Юції християнську віру і заснував там маршалковство у місті Гайдебев, яке нині зветься Шлезвіг і з якого потім було створено Шлезвізьке князівство. Потім Оттон Перший, імператор, навернув до християнської віри середину Датської землі.

Острів
Зеландія

Роскілле –
місце
королів-
ських
поховань
Багатство
Сканії

Фюнські
острови

Як давно
христи-
янська віра
в Юції

ПРО НОРВЕЗЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Норвегія – велика земля, велике князівство або, швидше, королівство. Вона завжди була і нині є під владою Датського королівства. З цієї землі, як і з Датської, вийшло чимало людей. Так само як готи, що громили Римську державу, так нормани, облаштувавшись на морському узбережжі, напали на Італію і заснували Неаполітанське та Обох Сицилій Королівство. Так само і датчани та скандинави приписують собі ту честь, що лангобарди, їхні предки, заснували державу в Італії і протягом тривалого часу володіли нею і донині ще володіють.

Скандинави, вийшовши зі своєї землі, насамперед прийшли до Ругії, а викоринивши вандалів, котрі там тоді проживали, самі її заселили; королем же своїм поставили Ахельмунда. Це думка німців, але у цьому вони розходяться з іншими, бо останні пишуть, що всі вони вийшли з Вандалії разом, бо не могло бути так багато самих вандалів, як їх вийшло з Поморських країн. Пишуть також німці, що в той час вандали володіли багатьма князівствами і багатими прекрасними містами в Ругії на морсь-

* Див. ідентичний малюнок у кн. VI (с. 6 оригіналу).

кому узбережжі, як-от: Шверін, Раценбург, Вольгаст, Демін, Оффнен, Аркона, де ще було язичництво. Але вони були розгромлені датським королем Вальдемаром і тривалий час перебували під його владою.

*Міста
в Тугії*

Норвегія означає польською «північний шлях». Цю землю утискував датський король великою даниною і відбиранням морських портів, а Датська земля володіє всіма шляхами і норвезьким мореплаванням. Останні не можуть вільно вийти в море і вивезти купців зі своєї землі без відома короля. З цієї землі рибу з роду морських ослів везуть до Німеччини. // (с. 12)* Цю рибу сушать у сильні морози. Німці звать її штокфіш і їдять з великим задоволенням. Береги Норвезького моря із заходу небезпечні навесні тим, котрі пливають морем у човнах, бо цетус або балени – великі морські риби – у цей час граються на морі в надії запліднення. Ці риби ревуть, ніби леви, а носом набираючи воду, віддихом викидають її угору. А коли натраплять на човен, то перевертають.

*Морські
риби
в Норвегії*

Головне місто цієї землі – *Нідрозія*, яке тепер зветься *Тронхейм* (*Trondenis*) Там є нині великий єпископський костюл на знак давньої вельможності й багатств Норвезького королівства, який змурований з дорогого каменю і не має рівного собі у світі. Склеп біля вівтаря поспувався від вогню, через що ремонт цього вівтаря коштував сім тисяч злотих золотом.

*Кошти
на ремонт
норвезького
костюлу*

Це королівство Норвегія має багато островів, де море вривається між скель і з великою силою виходить нагору. Якщо туди потрапить якийсь корабель, то розтрощене дерево викидається догори. Міста і замки в Норвегії прекрасні: *Нідрозія* – головне місто, столиця всього королівства, *Мартусо* – потужний замок проти ляпонів, *Реон* – замок, *Конгсберг* – замок і склад, єпископське місто *Берген*, *Ставангер*, єпископське місто, *Зальцбург* – купецький склад, *Конгелле* – другий склад, *Бохус* – потужний замок на півночі, *Вермеляндія* – князівство, *Хама* – єпископське місто. Норвегія відділяється від Швеції високими скелями, котрі постійно присипані снігом, через які важко перейти з Норвегії до Швеції. Ці гори зваться Альпи *Дофріне*.

*Міста
й замки
в Норвегії*

*Гори
Альпи*

ПРО НІМЕЦЬКІ КРАЇНИ, котрі починаються від Альпійських гір, а насамперед // (с. 13)

ПРО ШВЕЙЦАРСЬКУ ЗЕМЛЮ

Звідки вийшов німецький народ, про це здавна не було писемних історій, бо вони, будучи варварськими людьми, а до того і язичниками, не вмели писати. Через це вони не писали жодних історій, ні своїх, ні чужих, аж поки не стали христия-

*Загальне
язичництво
північного
народу*

* Див. ідентичний малюнок у кн. I (с. 1 оригіналу).

Німецькі
країни
багаті на
селенням

нами, до чого їх навернув Карл Великий. Тоді вони почали вчитися письма. Однак в історіях знаходимо, що вони здавна сидять у своєму краю, нізвідки не приходячи, особливо там, де є Німецький Рейх, але напустили поміж себе достатньо чужих народів, як-от: чехів, бургундів, франків, сербів, що зветься віндиш, і багато інших людей з островів Північного моря – із Швеції, Данії, Готландії, з Норвегії, Шотландії та інших, через що вони змішувалися з чужими народами. Про розташування Німеччини писали такі історики, як *Страбон*, *Пліній*, *Тацит*, але дуже помилялися, як на сучасний погляд. Вони ж бо розташовували Німеччину на терені від ріки Рейну, котра розділяє Францію і Німеччину, аж до великої ріки Волги, яка на сході є кордоном Московії з татарами, а цей терен тягнеться на чотириста миль. Так вони переступили через нас, сарматів, заповонили ними всю Європу. Але тому нема чого дивуватися, бо давні італійці здавна називали *варварами* і *скіфами* як нас, так і німців та всіх інших людей північних країн, бо вони їм далися взнаки. Нині ж Німецька земля не тулиться тільки до Рейну і до Одри – ріки, котра тече через Сілезію і відділяє нас від німців, а від Баварії або від швабів йде до Німецького моря, що його ми називаємо *Германікум* (*Germanicum*) або *Балтеарікум* (*Balthericum*), ледве вісімдесят миль завширшки. Німецькі країни густіше заселені, ніж наші, тут більше добрих міст і сіл. Тому вони мають багато князів, бо міста багаті і великі, з котрих може до бою стати багато озброєного люду. Інші міста є вільними, що ледве й імператора слухають. Через це завжди були тут великі й жорстокі війни, і міжусобні, і зі своїми підлеглими. Так і швейцарці, які, зміцнівшись над своїми панамі, вбили їх і, самі управляючи республікою, назвали її *магістрат* (*Magistratus*).

Магіс-
трат
у Швейцар-
ській землі
Німецькі
ріки

Найголовніші німецькі ріки такі: насамперед Дунай, котрий витікає із Швабської землі з Чорного лісу і плине через Баварську, Австрійську, Угорську і Валаську землі до моря Понтійського Евксину. Друга ріка, Рейн, витікає з гори, котра зветься Адуля, двома рукавами і плине на північ, вбираючи менші ріки і роблячи два великих озера, з котрих одне називають Костанційське, а друге – Подаміцьке. Третя ріка, Неккар, починається недалеко від дунайських витоків, а впадає у Рейн. Четверта ріка, теж придатна до судноплавства, // (с. 14) Мемус, котра, вбираючи в себе інші річки, впадає в Рейн. П'ята ріка, Амазус, котра плине через Фризську землю і відділяє від Саксонії Вестфалію. Шоста, Візургус, або Везер, бере свій початок від Саксонської землі, плине через Брунополім до моря. Сьома ріка – Альбіс, яку вони називають Ельбою, а чехи – Лабою, витікає з Чеських гір, плине через Мейсенську та Саксонську землі і впадає у Німецьке море. Восьма ріка – Свевус, а по-німецьки – Шпрее. Дев'ята – Вядрус, а вони зуть її Одрою. Ця ріка плине через Сілезію аж до Німецького моря біля Щеціна. Десята ріка, котра зветься німецькою Віслою, починається в Сілезії. Вона плине через Польське й Пруське королівства аж до Балтійського, чи Німецького, моря біля Гданська. Інші ріки, менші, котрі впадають у вищезгадані, називаються: Рона, Тицінус,

Весула, або Рус, Тиберіус Лех, Мозель та багато інших, котрі є непридатними до судноплавства.

Ріка Рейн відділяє німців від французів, а німецькі країни тільки раніше були від Дунаю до Рейну, однак нині далеко за Дунаєм, особливо коли прийняли християнську віру, бо за часів їхнього поганства їм не давали далеко розширюватися римляни або французи.

Німці, котрі за рікою Рейном, жили під Римською державою, а потім під французами, яким швидко після апостолів прийняли християнську віру, так само як і Французька земля, котра раніше охрестилася. З цього боку Рейну засновано чимало єпископств, як-от: Базельське, Аргентинське, Спіренське, Вормське, Майнцьке, Кельнське, однак з другого боку Рейну немає жодного єпископства, як і великого міста. Інші німці, котрі поселилися на одному березі Дунаю, будучи під римською владою, прийняли віру разом з римлянами і зробили це набагато раніше, ніж шваби. Німці, котрі проживають з другого боку Дунаю, заснували чимало єпископств з цього боку, як-от: Констанцьке, Аугсбурзьке, Фризинське, Ратиспонське, Зальцбурзьке, Батавійське. У давніх верхньонімців нема єпископств, тільки польські й еристецькі герби. Виключаю тут інших німців, тобто Саксонію; імператор Генріх набагато пізніше потім заснував Бамберзьке єпископство, як і Фрідріх Третій, котрий підніс Віденське єпископство в Австрійській землі. Однак інші, або середні німці, не скоро навернулися до Господа Христа. Вони чимало повбивали проповідників, котрі їх приводили до віри та відводили від язичництва, як-от св. Альбана, котрого вбили тоді, коли він у Майнці 425 року від Різдва Господа Христа визнав Христа. Потім з Рима був посланий св. Кіліан для навернення німців, але він прийняв мученицьку смерть у Вюрцбурзі від язичників. // (с. 15)

Німецькі єпископства

Потім, року від [Різдва] Господа Христа 612, єпископ вормський Руперт навернув до християнства Баварську землю.

Тюринги, франки, шваби були охрещені єпископом Боніфацієм, а св. Вельтброд навернув фризів.

Саксонія відпала від християнства до ідолів, але завдяки Карлу Великому була навернена року Божого 785.

Року Божого 920 Бранденбурзьке маркграфство було здобуте римським королем Генріхом, і ця земля прийняла Святий Хрест.

Року 1124 бамберзький єпископ Оттон виїхав до Поморської землі, де навернув до християнської віри чимало міст.

Року Божого 997 празький єпископ Войцех, наvertsаючи пруссів, був ними забитий. Про це маеш історію в книзі IV, у Прусській землі, с. 21, і в книзі I при описі королів, с. 29.

Року Божого 1186 Майнгард, людина святого життя, проповідував учення Христа спочатку в Інфляндії, а заснувавши єпископство, навертав її жителів аж до 1200 року. Потім там було засновано Орден тамплієрських рицарів, про що маеш у книзі V, с. 2 і 3.

Як давно християнська віра у німців

Ельзас над берегом Рейну віру прийняв в часи св. Петра.

Як ми й обумовили спочатку, що почнемо звідси опис німецьких країн, котрі починаються від Альпійських гір, то до цієї справи якнайшвидше приступаємо.

ПРО ГЕЛЬВЕЦІЮ, тобто Швейцарську землю

Швейцарська земля починається від Альп, кам'яних гір, а тягнеться до Рейну на північ аж до Вальдсгута і Лямферборга; звідти вона йде на захід до гори Юри аж до Женевської ріки, приходить потім до Альп, вище від яких місце тримають французи. У цій землі починається ріка Рейн.

Люцерна – місто в землі Швейцарській, багате і чисте, там є купецький склад, а купці йдуть з Німеччини до Італії, до Ломбардії, Мілана і далі. Ці купці йдуть через велику й бистру ріку, над котрою стоїть велика висока вежа, на якій висить великий ліхтар із запаленим вогнем, як у Гданську. Цей ліхтар купці бачать здалеку вночі, коли йдуть туди на конях через скелі,носять крам до Генуї або Мілана.

Маяк в Люцерні

Тигурина

Тигурина – місто неабияке, його звуть Цюрих. Воно стоїть на розлогому місці над великою рікою, має чисті вина, досить збіжжя, гори й скелі високі витикаються нагору, в ріках риби і всього досить. // (с. 16)

Ріка Ароля

Солорифенське місто є одним з великих міст Швейцарської землі, яке лежить на скелі над рікою Аролею. Кажуть космографи, що воно мало бути засноване через кілька сот літ після Авраама, це місто багате й недоступне. У цьому місці є сонячна башта, поставлена на скелі посеред міста язичниками.

Сонячна башта

Фрібург – місто. Сьогодні цей куток по-німецьки називають Ухлянд. Це місто лежить на скелях і між скелями. За правління Лотаря він володів ним як дідицтвом від Різдва Христа Господа року 1227 і аж до 1238 року. Потім воно потрапило до імператорських рук. Дивним є це місто, яке частково лежить на високих похилих скелях так, ніби хотіло впасти, а частково в низинах між скелями, так що міські мури високі й вежі йдуть або стрімко вниз, або дуже високо на скелі; коли підеш у місто на долину, то надто крутий спуск, а якщо вгору, тоді тяжко йти, аж під колінами не раз заболить. Ратуша на скелі стоїть так стрімко, ніби хоче впасти; на цьому місці був колись оборонний замок, від якого помалу змурувалося місто і вгору, і вниз. Скелі й гори, котрі оточили місто довкола, є йому надійною обороною. Там у цій земельці є все, що тільки може бути з провіанту, крім вина, бо, без сумніву, скелі там не приймають лози.

Берн – місто неабияке. Його оточує з трьох боків глибока і велика річка Ароля зі сходу, з півдня і з півночі. Як ріка здавна зробила це

місце, так місто там і сидить. Ріка така велика і глибока, що нею можуть і кораблі плисти. Ця земля має все, крім вина, котре до них привозять з інших країв.

Авентикум, або *Візелнургель*, був колінь за часів Юлія Цезаря столицею Швейцарської землі. Це місто середнє, поставлене на горі; воно змуроване по-старосвітськи, має ще знаки давніх майстрів та їхні імена. Є й каміння подекуди розбите, на якому вибито латинські літери. Є там велика колона, поставлена на вічну пам'ять, як звичайно робили язичники. Ця земля має достатньо збіжжя й вина, вона межує із Савойським князівством.

Містечко св. Гавла, котрий був родом із Шотландії, лежить над рікою Рейном, там же стоїть і прекрасний кляштор. Це місто є вільним портом, міщани-купці багаті й ведуть по всій Європі широку торгівлю.

*Містечко
св. Гавла*

Місто *Шафаушія* лежить над Рейном під лісом, що зветься Герцнія; там чимало виноградників. Недалеко звідти ріка Рейн виходить з тісних гір, і коли її стискають скелі, то вона падає з високих гір на низькі землі з таким гуркотом, ніби фортечна гармата. Хто не бачив цього раніше, не може без страху на це дивитися. // (с. 17) Якби там якийсь човен або корабель з тих скель впали, то тоді були б розтрощені, ніби впали з хмар. Ця ріка тече і під місто Лянфенбург, а стиснена тісними скелями, плине у білій піні; потім вона тече ширше і, з великим гуркотом шумлячи, відходить до Базеля і Раукорума.

Ріка Рейн

Баден, місто в Гельвеції, де є теплі води, про які писав *Корнелій Тацит*. Це місто розкішне, має здорові й теплі води. Біля нього стоїть міцний замок, під яким тече ріка Лімат. Якщо перейдеш ріку, то прийдеш до чистенького містечка Тургої. З одного боку його оточують гори, з другого – чудова бистра ріка, що надається для судноплавства. По цій ріці плывуть великі човни, і цією рікою вони приходять з Тигура до Рейну. Є два міста Баден, одне неподалік від другого, одне верхнє, а друге нижнє відносно ріки Рейн; в обох відомі теплі води, що їх звуть земним раєм.

*Ріка
Лімат*

*Теплі
джерела
в Гельвеції*

Місто *Констанц* прекрасне, не дуже велике, але чисте і розкішне. Там вода прозора як кришталь, і в річці багато риби. Рейн широкий, має завширшки дві чи три милі, найбільше п'ять-шість німецьких миль, протікає в озера. Земля родюча, має добрі вина, досить збіжжя та іншого провіанту. У цьому місті був великий Собор 1414 року, на якому було чотири патріархи, 29 кардиналів, 47 архієпископів, 160 єпископів, а інших духовних осіб без ліку, також багато і світських панів. Там імператор Сигізмунд співав Євангеліє під час меси в одязі священника, згідно з *едиктом імператора Августа (Exijt Edictum a Cesare Augusto)*. На цьому Соборі було спалено Яна Гуса і його учня Єроніма, котрі так сміливо йшли у вогонь, як на якусь учту. А спалили їх за те, що вони в Чехії давали причастя людям під двома видами.

*Славний
Собор*

*Гус
і Єронім
спалені*

Старе місто Августа Раврака знищене чи то німцями, чи то римлянами. Ще є там знаки квадратного каміння й мури, але тепер там тільки село.

Базель – місто велике, довге і широке. Через це місто тече посередині ріка Рейн. Земля родюча, вина добрі, багатство збіжжя, добре повітря. Там є знаменитий колегіум, котрий *Еней Сільвій*, будучи папою, заснував, зміцнив і підтвердив вічними привілеями. Він підтвердив привілеями також такі колегіуми, як Бононійський, Кельнський, Гайдельберзький, Ерфуртський, Ляйпцизький, Віденський.

ПРО ЕЛЬЗАСЬКУ ЗЕМЛЮ

В Ельзаській землі чимало визначних і славних міст, як-от: Зундгофен (Sunnczgow), Кольмар, Ельзас, Брайсгау, Фрайбург, Фризаг, Оффенбург, Селеста, Страсбург. У прекрасній родючості з цією землею не може зрівнятися жодна інша, що лежить біля ріки Рейн, вона має добрі вина, багаті руди, // (с. 18) гори, в котрих добувають срібло, особливо в Шварцвальді. Ці ельзаські землі французькі королі мали колись під своєю владою, а потім вони перейшли до інших рук.

*Ельзаські
гори*

Рубеатум Ельзаське місто *Рубеатум* було засноване за часів язичників-римлян і змуроване другого року *Олімпіади*, року 235, за панування Марка Антонія і його брата Л. Вера, 164 року від Різдва Христова. Це прекрасне і багате місто було збудоване римлянами, що там жили завдяки багатству землі і володіли цими краями близько 500 років. Нині в цьому Ельзасі багато шляхти, котра має свої замки, міста й села.

Кольмар

Кольмар – імператорське місто на розкішному місці: води, ріки, джерела всі проходять тут. Є тут одне зі старих міст. Вино має добре, а всякого збіжжя багато.

Селеста

Селеста є місто муроване, як і Кольмар, року від Різдва Христа Господа 1216 за панування Фрідріха Другого, імператора, швабська княгиня заснувала в цьому місці церкву і змурувала на кшталт Єрусалимського храму, а потім добре забезпечила його ченцями і прибутками.

Аргентина

Аргентина – прекрасне місто в Ельзасі. Як пишуть давні хроністи, це місто було коморою римських імператорів, де вони ховали свої скарби, через що його і назвали Аргентина, тобто Срібне. Було також це місто під французькими королями в ті часи, коли французи володіли частиною Німецької землі, і славне місто серед міст, які лежать при річці Рейн. Тут досить всякого провіанту, багатство у всьому. Це місто має таку вежу, котрої не мають ні Франція, ні Німецька земля.

*Вежа
із семи чудес
світу*

Вежа була заснована року від Різдва Христа Господа 1277. Її безперервно будували протягом 28 років, це річ велика й дорога, від фундаменту до верху складена з чистого квадрату. Завдовжки має 574 футів. Цей витвір ставлять поруч із сімома чудесами світу. Аргентинське єпископство велике і багате, найперше в Німеччині.

Таберна, або Заберіна, – це було місто, ніби монолітна стіна римських володарів для нападів на Галлію. Воно нині перебуває під Аргентинською державою. Пишуть, що це місто заснував Юлій Цезар. Тут досить вина, збіжжя і всього іншого. Року від Різдва Христа Господа 1525 у цьому місті й перед містом кілька тисяч людей розбило лотаринзького князя, і на інших місцях також немале кровопролиття сталося, коли селяни змовилися проти своїх панів, виступаючи за вільність християнства.

Таберна

Селянське повстання за свободу

Опис західної лінії Рейну від Нижнього Ельзасу аж до Майнца // (с. 19)

Ця земля, про яку ми пишемо, була колись приєднана до Французької землі, як і Ельзас. Але німці, перейшовши Рейн, оволоділи цією землею ще перед Різдром Христовим, про що пишуть історики і Юлій Цезар, котрий триботів, аргентораків, неметів, ворманціан відносить до німецького роду. Ці землі від кордону часів Карла Великого називали Австрійським королівством, і тут було окреме князівство, яке включало Ельзас, Вестерих, Лотаринзьку землю, Брабант, Голландію. Але це королівство існувало недовго через помноження королівських синів, котрі пізніше обернули королівство на менші держави. А коли між ними не стало цього народу, то прийшлося об'єднуватися: Швабська, Німецька, Баварська, Тюринзька (Tarzynska) землі були приєднані тоді до Австрійського королівства.

Унія німецьких земель

КОРОЛІВСТВО ІЗ ЗАХОДУ, котре називають ВЕСТЕРИХ

Вестерих – це земля, вважай, на заході, ближче до Франції, котру тримає багато графів і князів, як-от: князь Фрайбурзький, граф Бидісценський, князь Лотаринзький, графи Нассау, графи Легуненські, єпископ Трірський. Ця земля врожайна, в ній досить збіжжя й іншого провіанту, крім вина, там досить худоби, звірини, різних риб, річкових і ставкових. З цієї землі возять камінь рубрику, котрого там досить, і камінь колчедан. Ця земля має також сіль, особливо та, що належить єпископу. Там також копають живе срібло.

Рубрика Колчедан Живе срібло

Там, де біля гір кінчається Ельзас, починається Мазгоя, яка тягнеться аж до ріки Рейн. Із заходу вона гориста, повна лісів, дібров, ставків, ловиськ, у цій землі досить міцних замків.

Віссенбург – місто значне, міцне й знамените біля гори Могази, тут незвичайно багатий врожай збіжжя. Це місто теж було колись під французькими королями. Воно має достатньо вина й інших речей, що ввозять звідси до інших земель, як-от: Швабської, Баварської, Вестийської,

Каштани до Люксембурга, Брабанту і до інших німецьких земель. Там досить каштанів, котрі привозять до Тюринзької і Саксонської земель, а великі кораблі, навантажені каштанами, прямують водою до Англії.

Ландов – велике муроване імператорське місто, багате й добре укріплене, розташоване на розкішному місці, прилягаючи до Мазгойських гір.

Спіра – місто славне, потужне й багате; колись там стояли три язичницькі храми, присвячені Венері, Меркурію та Діані. Там вина чисті червоні, котрі вивозять до інших міст; досить збіжжя і // (с. 20) різних плодів; сила-силенна мигдалю, який від Спіри має вся Німецька земля.

Мигдаль Це місто лежить біля Рейну.

Вормс над Рейном – велике місто й багате. Перед Юлієм Цезарем воно було під трірською владою, а потім було піддане римлянам аж до часів угорського короля Аттіли, який всі міста над французьким берегом Рейну зруйнував, розгромив і спустошив. А нині це є Майнцьке князівство. Вормс має вдосталь всілякого провіанту і вин.

Трір – місто, де спершу звичайно жили імператори, про що й нині свідчать знаки в муруванні. Тревіри – це ті, котрі нині над Рейном є підданими Трірському архієпископу. Місто розташоване на прекрасному місці, воно має достатньо збіжжя, звіра, риби і всього необхідного.

Старий Майнц був трохи далі від ріки Рейну. І нині ще є руїни старих мурів на Майнцькому полі на розкішному місці. Це місто було збудоване ще за язичницьких часів там, де ріка Майн тече з Франконії і впадає у Рейн. Ця земля дає добрий врожай по обидва боки ріки Рейн. Є там ще пам'ятки язичництва: стовпи, або колосси Друза, пасерба імператора Августа, котрий хотів завоювати для Риму Німецьку землю. Ці колосси овальної форми ще й нині стоять на високій горі.

Ріка Майн

У цьому місті вперше винайдено друкарство і порох для стрільня з рушниць.

*Коли
винайдено
друкарство*

Бінгіум – замок неподалік місця, де зустрічаються ріки Рейн і Нагель. Він тримав свої пам'яті та ім'я від Різдва Господа Христа аж до цих часів. На цьому місці був розгромлений і вбитий Друз, пасерб римського імператора Августа, а як пишуть інші, він впав з коня і вбився. З цього приводу Овідій написав такі слова:

*Et nomen et mortem, dedit Germania Druso,
Heinimum virtus quam brevis illa fuit.*

*Пророк –
панна
Гільдегардіс*

І нині неподалік цього містечка є потік Друзель, названий від того Друза. Року від Різдва Господа Христа 1150 на цьому місці була дуже дивна панна-черничка на ймення Гільдегардіс. Вона, часто буваючи у нагхненні, багато розповідала про майбутні речі. До неї писав листи і св. Бернард. Біля цього міста майже посередині Рейну є одна вежа, яку звать Місса, де року Божого 914 при Оттоні Великому трапилося таке. Був майнцький князь на ім'я Гато, і за його панування настав великий голод на землі. Цей князь, бачачи бідних людей, котрі страждали від голоду, зібрав багатьох убогих до стодоли і підпалив її, кажучи: вони не

відрізняються від мишей, бо є непотрібним людом. Господь Бог не стерпів такої жорстокості князя, тому звідусіль зібралися миші і кинулися на нього, прагнучи його з'їсти, // (с. 21) не даючи йому перепочинку ні вдень, ні вночі. Він утік на вежу, котра стояла над водами, сподіваючись, що миші не зможуть переплисти Рейн. Але це ніскільки не допомогло, бо ці миші і туди пішли за ним водою, пробралися на вежу і там його з'їли. Пишуть інші, що ці миші з'їли не тільки його, а навіть і його ім'я, написане на стіні, вимазали й вигризли.

*Нещастя
через
мишей*

Цефалія – земля велика і гориста. З одного боку вона межує з державою Гунестругенською, а з другого – з князівством Люксембург. Ця земля має для хворих людей теплі води, котрі дуже допомагають їмвилікуватися. Там багато міст, земля родюча й багата. Там раніше жили римляни-язичники, про що свідчать явні знаки, як-от написи на колоссах і на колонах мармурових.

*Цефалія –
славна
земля
Там жили
римляни*

Про міста й містечка,
котрі є над Рейном від Бінгії
аж до Агрипінського Кельна

Від Базеля аж до Майнца і Бінгії біля Рейну є земля, рівна з обох боків, але біля Бінгії Рейн тече через густі й тісні гори аж до міста Бонна. На цих місцях гори так тісно сходяться, що людина може перекинути каменем Рейн. А з обох боків ріки на скелях стоїть багато міст і замків.

Конфлуенція – місто між ріками, що розташоване там же на веселому місці, має гори веселі, замки, винниці, розкішні острови, добрий

врожай збіжжя, має все, що потрібно людині. Пишуть римські хроністи, що там, у місцевості Амбіано, народився римський імператор Калігула.

Дивний
міст
на Рейні

Кельн Агрипіно – місто прекрасне над Рейном. // (с. 22) У часи Різдва Господа Христа воно було столицею нижньої Німецької землі, котру звали *Убіполіс*. Там римляни жили, коли воювали проти швабів, котрі тоді мешкали в Саксонії біля ріки Альбім. Там же імператор Юлій наказав збудувати дерев'яний міст через Рейн, по якому переправив римське військо на інший бік річки, незважаючи на те, що вона глибока, широка й швидко тече. Вигляд цього мосту дивно змальовують. Через кілька років було збудовано кам'яний міст. Там багато прекрасних костьолів: одинадцять каноніцьких; кляшторів – 12, менших костьолів – 10, фарних костьолів – 19. Там єпископи добре забезпечені, а Кельнське єпископство дорівнює середньому королівству. На другому боці ріки Рейн знайдено мури, котрі прекрасно будовані з мурованих квадратів язичницьким способом з виписаними іменами римлян, що дали їх вирубати у мармуровому камені на вічну пам'ять.

Лімбург – місто і князівство Лімбургське, у якому земля родюча, має всього досить, а це все надається для споживання і для різних потреб – як військових, так і посполитих.

Брабант-
ське кня-
зівство

Аквісгранум розташований у Брабантському князівстві. Його заснував язичник-римлянин на ім'я *Гранус*, брат Нерона, котрий полюбив цю місцину. Приїхавши з Рима, він знайшов тут гарячі джерела, змурував місто з каменю над водою і назвав його від свого імені Аквісгранум. Це ім'я живе аж до цього часу. Земля має все, що необхідно, і багата всім.

Лувен (Lovanium) – колись графство, а потім Брабантське князівство. Його міста такі: Лувен, Брюссель, Антверпен, Нівелла. Ця земля багата всяким врожаєм.

Гельдрія, або Гельдрійське князівство. Це родюча й багата земля. Вона має інші князівства: Монтенське, Бергенське, Клевенське.

Траектум

Голландія – земля, на півночі якої є море і гирло Рейну. Тут розкішні й корисні острови. Це князівство має все у собі, має і єпископство; земля ця підлегла імператорові, зветь її Траектен. Це земля широка й слава між ріками. Вона межує на сході із фризями, а на півдні – з Вестфалією. Місто Траектум багате і людне, столиця всієї землі; єпископ цього міста 40 000 війська виводить на війну в разі потреби. А найбільше ця земля дістає товарів із Гданська.

Ратигорія
Славетні
теплі
джерела

Ратигорія – теж тамтешнє місто. Ним разом із волостю володіють австрійські князі. Там, біля міста, є славетні гарячі джерела, які допомагають одужати людям з милості Божої. А ці води такі теплі, що можуть зварити в окропі птаха й вепра. // (с. 23)

Там теж є земля Подамицька, де проживає велика кількість люду, є все потрібне і багато різних річок. Цією водою можна плисти до Констанца, і зветь її, цю ріку, Брагантинською. На її прекрасних островах багаті і славні міста, там проводяться чудові торги – такі добрі, як ніде в іншому місці.

ПРО ШВАБСЬКУ ЗЕМЛЮ

Швабська земля подекуди родюча, а подекуди ні. Має потужні міста й замки.

Земля Альбенська, по-німецьки – Ельба, є у Швабській землі. Рілля тут тяжка й тверда, не родить нічого, окрім вівса та ячменю, і то завдяки тяжкій праці, бо важко її орати, тому доводиться у плуг запрягати по 16 волів. Вина не має, але має потужні міста й замки і графство Ворингенське.

Земля Форцифенська лежить між скелями, має трохи збіжжя, але не має ні вина, ні води, тільки тієї води, що з Дунаю, або дощової.

Альбуценська земля скеляста, як і інші навколишні землі. Вона має потужні міста й замки, земля така ж тверда, як і у Форцифенській землі. Є там і інші землі, Генекан і Галь. У тому краю є ліс, котрий відділяє франків від свевів і котрий має мило завширшки, а завдовжки – три дні ходу. Саме там починається цей ліс, який називають *Hercinia sylva*, а він тягнеться аж до Норлінгенської Реції.

Райнгона – земелька, котра має потужні міста й замки, окремі одне від одного. Є там деякі міста й замки імператорські, є й солідні кляштори.

Мірагрунд – ліс і мала земля завдовжки близько семи миль. Через неї плине ріка Якшт. Вона має місто і міцний замок, добре збудовані кляштори, але вина тут нема, бо земля кам'яниста.

Нердлінга – старе імператорське місто, що розташоване посередині Швабської землі. А дано йому це ім'я від язичників, від Клавдія Тиберія Нерона, третього римського імператора, котрий це місто, опанувавши Німецьку землю, приєднав до Римської держави. Цей імператор любив, щоб ці міста називали його іменем. Тому він у Галлії мав від свого імені місто Тиберію, а у Швабській землі два міста – Нороберг і Нердлінгу, які саме так наказав назвати. А то було у 20 році після Різдва Христового, коли Тиберій Нерон панував у Швабській землі. Це місто Птолемей називає Аре Флаване, бо *Тит Доміціан*, котрий походив зі славонського народу, розбив року Божого 163 на цьому місці німців. Ця земля дає добрий урожай, має все: міцні міста й замки, розкішні води й інші джерела достатку. Ця земля мала раніше своїх королів аж до часів Тиберія і Константина, імператорів. Є й інші міста в цій землі, як-от: Ремшталь, Преншаль, Валліс, Нагольт, у яких // (с. 24) роблять чотки з кришталю і з різних кісток тварин, з виточених шматочків дерева різних порід. Від продажу їх міщани завжди мають щорічно зиску по кілька тисяч злотих.

У цій землі розташоване округле Вюртемберзьке князівство. У ньому є багато міст і містечок, чимало замків і кляшторів, а також три імператорські міста: Еслінген, Вілям і Ройтлінген, котрі здавна розташовані у цьому князівстві. Столичні міста у ньому: Тюбінген і Штутгарт.

Ульм – місто славне у Швабській землі, яке лежить над берегом Дунаю, де сходяться з Дунаєм дві ріки: Ілер і Аблау. Це місто колись мали у власності аугенські ченці, його їм надав Карл Великий. Але міщани

*Земелька
у Швей-
царській
землі*

*Князівство
Вюртем-
берзьке*

*Дорога
вежа*

відкупилися від них з великими труднощами, давши їм 24 тисяч злотих. У цьому Ульмі стоїть костьол, а біля нього дорога вежа, яка була недавно збудована великим коштом. Вважають історики, а особливо Себастьян Мюнстер, що цей костьол коштував 900 тисяч червоних злотих з міського скарбу.

*Надзви-
гайні
розміри
міста*

Аугсбург – імператорське місто. Його назвав спочатку *Друз Германік* від свого прізвиська, а потім на вічну пам'ять назвав імператорським містом Цезар Аугуст. Це місто, перебуваючи у римському володінні, мало спільних богів з римлянами, зокрема стовп Меркурія; на честь цього Меркурія і нині давні написи знаходять глибоко в землі. Тому його було названо Аугустинським, як тоді вірувало язичество. Там мали свої храми Плутон і Прозерпіна, мали присвячені собі стовпи Аполлон, Краніо і Марс. Потім це місто було знищене Аттілою року від Різдва Христа 450. Пише *Себастьян Мюнстер*, що це місто є таке велике і багатолюдне, що 1549 року від Різдва Христова там було за один рік охрещено тисячу сімсот п'ять новонароджених дітей. Того ж року на громадських цвинтарях було поховано 1228 людей, котрі померли природною смертю та від хвороб, але не від мору. Звідси кожен може зрозуміти, як багато там могло бути жителів. У цьому місті є прекрасні шпиталі, відведені окремо для хворих, окремо для сиріт, окремо для калік (?) (*maancan*), окремо – для божевільних, окремо для тих, хто заражений моровими хворобами. Сиріт і інших віддають великим коштом навчатися ремесла, до науки або ж забезпечують його, отже, ніхто не б'є байдики. Крім того, Закари року Божого 1519 для бідняків своїм коштом збудували й віддали у передмісті св. Якова понад 100 будинків, ніби якое містечко.

*Зразковий
лад у місті*

У Рейнському воєводстві є столичне місто Гайдельберг, що його колись заснували імператори. Тому рейнський воєвода бере участь в обранні імператора. // (с. 25)

ЧАСТИНА III КНИГИ VI,
у якій міститься
ОПИС НИЖНЬОНІМЕЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ,
КОТРИ ПОЧИНАЮТЬСЯ ВІД РІКИ ДУНАЮ,
а насамперед

РО БАВАРСЬКУ ЗЕМЛЮ

Цю землю звано було раніше Норикум. Через неї тече Дунай зі Швабської землі. До неї входять Австрійська, Штирійська і Каринтійська землі: одна мова, всі люди мають однакові звичаї. Поділяється ця земля на чотири єпископства: Зальцбурзьке, Регенсбурзьке, Батавське і Фрайзинзьке. Вона має значні й прекрасні міста, а також замки, потужніших і упорядкованіших за які немає майже в усій Європі. Має досить збіжжя і всіх достатків: ріки, ліси, пущі корисні і т. д. Баварська земля поділяється Дунаєм на дві частини, і рідко вона була під однією державою. Коли римляни завойовували світ, то оволоділи однією частиною, що лежить на південь від Дунаю, і постійно мали там своє військо, котре баварські німці виганяли і громили часто з другого боку Дунаю. І нині ще є знаки цього, давні камені, на яких зроблено написи язичницьким римським письмом, як-от один камінь, на якому написано:

Сурінус, нещасний батько, зробив цей гріб на честь богів-охоронителів задля пам'яті померлих, задля безсмертної слави всього рицарства римського війська землі вінделітів, котрі нещасливо полягли у битві, що їм мали біля Моунга зі славними князями Віктором і Аврелієм.

Коли християнська віра
прийшла до Баварії

Пише Іоанн Авентін, що він знайшов старі історії у Батавській бібліотеці, де йдеться про те, що якийсь Марк, учень св. Павла, але не євангеліст, почавши від Лауреака, йдучи Дунаєм, перший розповів баварцям про Христа. В той же час Луцій Кіренейський, учень, у Майнці біля Рейну, а Кресценс і Клеменс у прекрасному місті Метіс, що над рікою Мозелем, оповістили про християнську віру. У цих місцях були тоді таємні християни, котрі ще не мали костьолів. Оскільки римські сенатори // (с. 26) прийняли тоді суворий закон, згідно з яким кожен

*Св. Марк
навертає
баварців*

*Статут на
християн*

Несправед-
ливі звину-
важення
християн

християнин мав бути страчений, то його деякі імператори дуже суво-ро дотримувалися, а ще більше старости, поставлені ними. Але чим більше вони знищували християн, тим більше їх намножувалося. Деякі з християн, котрі мали великі держави, добивалися собі вольності від римських урядників Баварської землі, щоб їм було вільно триматися забороненої віри, а вбогі християни платили своїм життям. Якщо ж яка пригода траплялася в землі, або неврожай, чи якась шкода, то звинувачували у цьому християн, кажучи, що це тому сталося, що люди відступили від давніх богів. Якщо не було дощів або ж якщо надто велика була сльота, теж звинувачували християн, що відступили від давньої віри. Коли Дунай розливався і чинив шкоди, звинувачували християн; коли Дунай пересихав і було мало води, через що німці, перейшовши Дунай, воювали Римську державу, то і за це бідолахи-християни розплачувалися своїми головами, бо римляни так думали, що ці шкоди їхні боги напускали на них через тих, хто хвалить Господа Христа. І таке переслідування тривало аж до року 306 від Різдва Христового, коли у Римській державі панували Діоклетіан і Максиміліан, імператори. Ці хотіли викорінити християнську віру і, зібравши проти них військо, наказали у великодню вігілію зруйнувати і викорінити всі християнські церкви, стинаючи і вбиваючи християн, ніби овець, виданих до яток м'ясника. Ці жорстокі люди піднесли тільки одного року таке переслідування християн аж до вигнання їх з держави, однак розпочате переслідування тривало аж до десятого року імператора Константина, котрий був року Христового 319. Від цього часу імператор сховав жорстоку постанову проти християн по всіх королівствах і зліквідував її, натомість даруючи їм мир і безпеку.

Імператор
Констан-
тин
припинив
пересліду-
вання
християн

*Ось найбільші міста
у Баварській землі*

Кам'яний
міст через
Дунай

Ратисбона, а по-німецьки Регенсбург, – старе і значне місто цієї землі, що лежить на розкішному місці над Дунаєм, де багато річок впадає у Дунай, а всі вони виходять з лісів у Чеській землі, Дунай же витікає з Шварцвальду. Там при цьому місці змуровано кам'яний міст через Дунай, 1135 року від Різдва Христова його почали будувати, а закінчено 1146 року. Римський імператор Траян там поставив великим коштом міст, але пізніше наказав його знищити.

Місто
Пассау

Пассау – місто величне й багате, яке лежить між ріками Дунаєм та Інном. Його колись давні імператори подарували костюлу єпископства Батавського з містами й селами. Воно лежить на такій високій горі, що з неї видно на десять миль міста і замки, // (с. 27) і там є зведений великим коштом міст через Дунай до Чеських гір.

Місто
Зальцбург

Юлій Цезар, завойовуючи Німецьке царство, побудував на твердому місці між горами міцний замок; назвали його *Fuvanense*, а по-німецьки Гельфенберг. Це місто за часів Аттили, відомого жорстокістю, було знищене, а потім перетворене на архієпископство. Цей архієпископ має під своїм послушенням єпископів-суфраганів, а саме: Тридентського,

Батавського, Віденського, Хелмінського [?], Гурценського, Фрисгенського, Сековенського, Лавентиненського. Але єпископ Регенбурзький звільнений від цього послушенства.

Фрайзинг – містечко тоді виникло, коли римляни володіли частиною Баварської землі від берегу Дунаю до гір Альпійських. Це кам'яниста земля, але добра. Є багато інших міст у Баварській землі, порядно поставлених, як-от: Айхштет, Мюнхен, Ляндсгут, Інгольштадт та інші.

НОРТГОЄНСЬКА КРАЇНА

Друга частина Баварської землі від Дунаю до Чеської землі зветься Нортгоя, а столиця її – Нюрнберг. У цій землі багато міст, замків і сіл, кляшторів, які я тут пропускаю. Вона має одне з чотирьох ландграфств, а саме Ліхтенберзьке, дуже потужне й багате.

Нюрнберг – місто недавнє в Німецькій землі, але найшляхетніше і найпрекрасніше, особливо щодо різноманітного майстерного ремесла. Там є великий купецький склад, на горі стоїть великий замок. Давні історики називали це місто *Каструм Норікум*. Через місто тече ріка Пегніц, на котрій стоять міцні й майстерно зроблені мости. Це місто стоїть на землі неплідній і піщаній, через що потребує людей непростого розуму, щоб вижити. Всі міщани як один є ремісниками, купці з бистрим розумом, місто ж міцне й неприступне. Налічують у цьому місті 528 вулиць, а менших вуличок – 116, великих брам – 6, кам'яних мостів – 11. Навколо міста подвійний мур, на котрому 193 вежі, крім башт та інших міських оборонних споруд. Форма влади у місті – республіка, на чолі якої стоять обрані старші. Поспільство заробляє собі хліб різним ремеслом, ні в чому не перешкоджаючи справам старших, бо вони звільнені від цехів та інших уставів, котрі тяжкі мандрівним ремісникам. Нюрнберзький замок міщани знову відремонтували 1538 року і зробили це прекрасно; під його ґрунти поклали великі золоті й срібні гроші з написами на честь імператора Карла V, а також міських старшин. Є там і Нюрнберзьке бургграфство. // (с. 28)

*Місто
Нюрнберг*

*У місті
522 вулиці*

ПРО ФРАНКОНІЮ, НІМЕЦЬКУ КРАЇНУ НА СХОДІ

Франконія має на півдні Швабську і Баварську землі, а на сході – чехів та Тюрингію, а на півночі – великі ліси, гори, великі скелі, якими звідти вона оточена й закрита. Тут багато мурованих міст, міцних замків, а Чорний ліс (Шварцвальд.– Ю. М.) навколо і біля неї ніби природна стіна. Майн – ріка велика, по якій

*Провінція
Франконія*

Ріка Майн

ходять шхуни. Через цю землю плинуть також Заале, Фульда (Tuber), Неккар. Має добре вино, котре вивозять до інших земель, збіжжя та іншого провіанту достатньо. Має князів, графів, держави котрих займають велику частину землі, крім єпископів, що там вшир і вздовж розширили свої держави.

*Місто
Гербіполіс*

Гербіполіс, або Вюрцбург, головне місто франків, на схід від якого височать гори, де жителі виробляють прекрасні вина. Місто міцно збудоване, впорядковане, мало воно колись своїх королів, але тепер його поділено на єпископства.

*Франк-
фурт –
портове
місто*

Франкфурт – місто значне, поважне і багате у Франконії над рікою Майн, загальнонімецький склад. Туди з Німеччини, Італії, Франції, Англії, Польщі купці двічі на рік привозять різні товари: у середині посту та у місяці жовтні. Ріка поділяє це місто на дві частини або на два міста. У Франконії є єпископське місто Бамберг, котре заснував імператор Генріх і надав у власність косяолові. Цей імператор Генріх мав дружину на ім'я Кунігунда, святого життя, котра, будучи заміжною, залишилася невинною. Про її святість писали багато істориків. Про це маеш у книзі I при розповіді про короля Пшемислава II, с. 71.

ПРО ВЕРХНЮ ПАННОНІЮ, КОТРУ НАЗИВАЮТЬ АВСТРІЙСЬКОЮ ЗЕМЛЕЮ

Ця Паннонія має на схід від себе Угорську землю, а із заходу – Баварську, на півдні – Штирійські гори, на півночі – Вестфалію. Ширина землі – три дні, а довжина – 6 днів ходу. Земля багата, нічим не поступається Угорській. Великий врожай збіжжя, а різної риби, вина так багато має, що до чехів, Моравії, до Сілезії та Баварії дає, з чого бере чималі гроші. Дунай тече посередині цієї землі з іншими ріками, але з тих часів, як цей дім став імператорським, // (с. 29) ця земля стала кращою і багатшою, особливо відтоді, як король римський Рудольф Габсбург оволодів титулом і державою римською. З цього часу Австрійська земля, не маючи своїх дідичів, була дана імператором Альбрехтові, котрий потім став імператором.

*Імператори
з Австрій-
ського дому,
котрі беруть
свій початок
від Рудольфа*

Рудольф
Адольф
Альбрехт
Генріх
Людвіг
Гюнтер
Вацлав
Руперт

Сигізмунд
Альбрехт
Фрідріх
Максиміліан
Карл
Фердинанд
Максиміліан
Рудольф

Держави, що припали Австрійському дому, такі:

Австрійська земля, Каринтія, Штирія, Карнія, Цилія, Гориція, Істрія, Тіроль, Марка, Бурговієн, Гогемберг, Велькірх, Зингоя (Syn-
goia), Бризгоя, Ельзас.

Там є два парламенти, тобто уряди судових справ: один – у Відні, а другий – в Ерипонті (Егуропсіє).

Віденському суду підпорядковані такі землі: Австрія, Штирійська земля, Карнія, Цилія, Гориція, Істрія.

Емпонтському (Emprontskiemu) суду підлегли такі держави: Швабські землі – Вельдкірх, Зангоя (Sangoia), Ельзас, Бризгоя, Тіроль.

Над Дунаєм лежить багато міст, замків, сіл, кляшторів по обидва боки. Добра там країна, добрий врожай, добрі вина, велике багатство різних зернових, які тільки потрібні людям.

Опис Гессії,
котру нині звать ландграфство Гессен

Земля, що лежить на північ від ріки Майн, має в собі Гессенську землю, Тюрингію і Нісію. Гессен лежить на захід від Рейну, на схід до Тюрингії, тягнеться і до Саксонії, а на півночі має Брауншвайг і частину Вестфалії. Ця земля має все життєво необхідне, збіжжя й інші речі, крім вина. Цього вона не має, особливо з того боку Рейну, до якого вона прилягає. Врожай у цій землі не завжди добрий, бо значна частина країни розташована на пісках. Але там і малий прибуток багатьох живить.

*Країна
Гессен
Міста
в Гессені
Міста
в Тюрингії*

Найголовніші міста у цій землі – Марбург і Кассель.

Ерфурт – велике місто, столиця всієї Тюрингії, край родючий і врожайний, через який посередині тече ріка Гера. // (с. 30)

Мейсенської землі столиця – місто *Мейсен*, через яке тече ріка Ельба. Року від народження Господа Христа 1423, коли вигасло потомство саксонських князів, імператор Сигізмунд дав князівство саксонське мейсенським князям, котрі й досі володіють ним. Це маркграфство має славні міста, тобто Шрекенберк, Дрезден, Торгау, Ляйпциг та інші.

*Міста
в Мейсені*

Ляйпциг – місто в Мейсенській землі, славне й упорядковане, тут досить багатих купців. Воно має також колегіум вчених людей, добрий врожай землі, також багато всього корисного.

ПРО САКСОНІЮ

Саксонська земля, що від ріки Геденії (Hedeniej), котра розділяє Датську і Німецьку землі, йде аж до півдня, містить у собі Гользацію, Титмарію, Штормацію і прикордонне місто Старгард, що колись належало слов'янським людям, тобто сербам. Їх там і нині звать вандаліти або віндиш. Ця земля має вино, пиво і збіжжя, в горах – копальні срібла. У землі знаходять каміння з різними фігурами, котрі сама природа творить: тварин, птахів є на них дивні

Ріка Гедріс

*Слов'янський
Старгард
Срібні гори*

зображення. У цій землі багато єпископств, які князі надали їм невдовзі після прийняття християнської віри.

Місто
Брауншвайг

Брауншвайг – велике місто, столиця всієї Саксонської землі, яке міцно змуроване, сильніше, ніж Нюрнберг. Через місто протікає ріка Окар (Opakra). У місті п'ять ратуш і стільки ж урядів. Вина немає, тільки привізне, але свого пива тут досить.

Князівство
Люнебургське

Люнебург – місто, про яке пишуть, що воно було засноване римлянами, а назване від храму або ідола Люно (Luno). Цей ідол стояв на тому місці аж до часів Карла Великого. Це місто має сіль, а тримає його люнебургський князь.

Місто
Любек

Любек – велике й прекрасне місто над морем, кам'яниці у ньому такі, як палаци, це потужне місто. Є також єпископство Любецьке. Це місто було колись у володінні датського короля, але потім вело з ним війни; нині воно під Римською державою, як і інші німецькі міста.

Місто
Магдебург

Ідол
Венери

Магдебургські
права

Магдебург – місто, яке колись називалося *Партенополіс* від імені Венери Парфянської, котру там славили за часів язичництва. Це було перше місто в Саксонській землі над рікою Ельбою. Там був ідол Венери, він стояв на возі з трьома дівами, тому і названо його *Партенополіс*, Дівоче місто, коли витлумачити по-польськи, а по-німецьки – Магдебург. У цьому Магдебурзі були колись вчені люди, поважні, старші, котрі писали права для простолюду, і ці права ще й сьогодні у нас звичайна людина, як у місті, так // (с. 31) і в селі, використовує. Є також Магдебургське бургграфство, котре заснував Оттон Великий.

Місто
Гослар
Ольденбург

Гослар – саксонське місто, яке заснував Генріх Перший, і два Ольденбурги – один в Ельзасі єпископському, а другий – на кордоні з Фризською землею. Це столиця графів Ольденбургських, від котрих ідуть князі Ельзаські й датські королі.

Гамбург
Гальберштадт

Мінден

Колегіум
у Віттенберзі

Коли
з'явилася
лютеранська
віра

Є там також *Гамбург* – столиця Гамбургського єпископства, Гальберштадта, а через це місто тече ріка Ольтемія; все це надано Гальберштадтському єпископству.

Мінден (Minder) – єпископське місто.

Віттенберг – славне місто Саксонської землі, столиця цих курфюрстів, саксонських князів, котрі вибирають імператора. Князь Фрідріх, син Ернста, колись заснував у цьому місті колегіум, який недавно, року 1517, вельми уславився через знаряддя диявола – Мартіна Лютера. Коли йому з підбурення сатанинського дуже не сподобалося у вселенській католицькій Церкві, то він написав і промовив проти постанов найвищого пастиря й оборонця християнської віри. З цього потім виникло велике заворушення серед посполитих людей щодо віри. Про це один поет у своїх книгах, котрі назвав «Дороговказ вселенської католицької Церкви, який виводить вірних Божих з різних помилок єретицьких», такими словами написав:

*Як тільки почали віру вивертати на нитки,
Тут же їм хитро заграє диявол на своїй скрипці,
Що один на другого повстав у кривавому танці,*

<i>Але кожен з них вперто стояв при своєму шанці (укріпленні. – Ю. М.).</i>	
<i>Насамперед оті Жижки, що в Чехії виробляли,</i>	Жижка
<i>Коли з ляхами, уграми і німцями чинили внутрішню війну,</i>	
<i>Імператор Фрідріх чинив з польським Владиславом,</i>	Імператор Фрідріх, Матвій
<i>Добиваючися від нього Угорщини природним правом.</i>	
<i>Також [чи] мало сусідської крові пролив і Матвій,</i>	
<i>Австрійської, чеської, сербської, молдавської, німецької,</i>	
<i>Коли воював з імператором за Австрійську державу;</i>	
<i>Цією потугою переміг би був все зле язичество.</i>	
<i>Теж англї з французами, також іспанці,</i>	Англї, іспанці,
<i>З імператорами в Італії скритні Сфорца,</i>	Сфорца,
<i>Малатеста з папою, також з калабрійцями,</i>	Малатеста, Максиміліан
<i>Імператор Максиміліан потім з венеціанцями, –</i>	
<i>З цими князь Ферарський зав'язав криваву війну,</i>	Ферарське князівство
<i>Коли не одна тисяча вірних заюшилася кров'ю,</i>	
<i>З королем теж неаполітанським Альфонсом чимало</i>	Альфонс
<i>Через Піціміна вірних на полі бою зосталось. // (с. 32)</i>	Піцімін
<i>А папа з флорентійцями, з гвельфами і гібелінами,</i>	Папа Флорентійці
<i>Колюмни вперті зі скритними Урсіні</i>	Колюмни Урсіні
<i>За землю ніби і в Міланських полях,</i>	Міланці
<i>Де загинуло багато християнських людей.</i>	
<i>Коли імператор Карл воював з французьким королем,</i>	Карл
<i>А з обох сторін без ліку втратили багато люду.</i>	
<i>Коли француз піддався, то взяв на допомогу турка,</i>	
<i>Котрий обох змучених ловив, як кіт миші,</i>	
<i>Бо коли побачив Сулейман малу потугу християнську,</i>	Хто тобі є найближчим сусідом
<i>То обернув проти угорців свою поганську шаблю.</i>	
<i>Отак захопили силою Угорщину, і жоден не зміг встояти,</i>	
<i>Бо теж Фердинандові Януш Вайда допік,</i>	
<i>У нужденному остатку угорців хотів там бути кожен королем,</i>	
<i>Майлати з іншими чинячи завжди війни.</i>	
<i>Хто сильніший, той кращій, справедливість втекла,</i>	
<i>До турків вдалася, ятрячи своїх тривоги.</i>	
<i>Ледве Лютер обізався з листа свого трохи,</i>	Різні єрсі [?]
<i>А вже за ним Цвінглї, Кальвін з ордою поганою.</i>	
<i>І кожен править своє, кожен своє клює,</i>	
<i>А їхніми слідами бриджий Арії прискакує,</i>	
<i>Потім новохрещенці, з ними тфінїтарїї,</i>	
<i>Усі собі очі видирають у спільній сварці,</i>	
<i>Бо імператор з князями розпочав війну.</i>	
<i>Сусід взявся за сусіда, а брат за брата,</i>	
<i>Потім гугеноти в Німеччині на католиків</i>	Війна католиків з гугенотами
<i>У Франції і в Шотландії йдуть кривавим маршем.</i>	Герцог де Альба
<i>Князь де Альба також із фландрійськими містами,</i>	
<i>З князем Уранїї і з панами з Рейху.</i>	
<i>Хіба ж мало загинуло за віфу в Шотландії,</i>	

Бунтівне
селянство

*В Англії, Іспанії, Данії і Швеції,
Або коли оте селянство нищило непокірне,
Або той поганій монетник через вперті помилки,
Що турок не може мати так багато війська;
А його у нас стільки загинуло через внутрішні війни.*

Лютер
помер

Господь Бог цю поганющу гадину М. Лютера, паршиву козу, зняряд-
дя диявола, заразу свого народу, минулого 1546 року послав на підзем-
ну переправу до Плутона. Потім прусський князь Альбрехт, поверта-
ючися з Польщі після присяги польському королю Сигізмунду I, взяв
із собою по дорозі з Познані кількох майстрів Краківської Академії
і кількох професорів Домініканського ордену, людей вчених і зразко-
вого життя, котрі, мешкаючи в Кенігсберзі, багато книг по-польськи
про католицьку віру написавши, розіслали по провінціях Корони Поль-
ської і країн, які до неї належали; тільки тоді // (с. 33) церкви і набо-
женство католицької віри у свою первісну чистоту почали приходити.

ВЕСТФАЛІЯ

Ця земля в розташована в Саксонії,
і її кордоном на заході є Рейн, а на сході – Верра (Wissurgum). На півночі
вона межує із Фризькою землею, а на півдні має Гессенські гори, з яких
бере початок ріка Амазис. Земля ця холодна, неплоднa щодо збіжжя і
винограду; хліб має чорний, є і пиво, а вино до них привозять від Рей-
ну, щоправда, дорого. Цю землю тримає кельнський архієпископ із сак-
сонським князем. Вестфалія має чотири єпископства: Монастиренсь-
ке, Оснабрюцьке, Падерборнське і Мінденське, котрі Карл Великий
заснував і укріпив.

У місті Мімігродзі був монастир, де панували новоохрещенці, які
1533 року були викорінені.

Сусатум, Оснабрюк (Osnaburgum) – міста єпископські, але Бремен
над рікою Везером у Фризькій землі на сході пограниччя – то вже воло-
діння архієпископське, там часто живе сам архієпископ.

Про Фризьку землю, що лежить на заході

Фризька земля колись була королівством; вона простяглась від са-
мого Рейну на береги Німецького моря аж до *Кімврійського Херсонесу*, ко-
трий звать Юцією або краще Данією.

Бранденбурзьке маршальство

Земля за рікою Ельбою була спочатку у власності вандалів, слов'ян,
тобто поляків, і мова слов'янська там була, але після приходу іншої віри
вони перейшли на саксонську мову і звичаї.

Бранден-
бург

Бранденбург – славне місто, столиця всієї землі, від котрої теж всі
землі зуться.

Франкфурт – велике місто над рікою Одером. У цьому Франкфурті Йоахим Мархіо, бранденбурзький князь і електор Римської держави, заснував колегіум року від народження Господа Христа 1506. Цей Франкфурт розташований на розкішному місці: зі сходу Одер тече під місто, із заходу, півдня і півночі – розкішні винниці. Вина возять рікою Одер до Поморської землі, до Пруссії, Данії і далі. У цьому місці є прекрасний купецький склад.

*Франк-
фурт*

Про Мекленбурзьке князівство // (с. 34)

Це князівство було єдиним з маркграфством Шверінським (Suwegunepiskim), Ростоцьким і Старгардським, а земля його добра і родюча, міста, замки і села впорядковані. Ці землі колись тримали поляки-язичники, наші предки, але були викорінені імператором. Їх звали герули, вандали.

*Князівство
Меклен-
бурзьке*

Мекленбург – місто велике, колись вандальське, нині його німці перетворили на єпископство.

Про Поморську землю, котра прилягала до цих кордонів, маєш при описі Пруської землі, що у книзі четвертій досить докладно описана.

*Про По-
морську
землю*

СТИСЛА ІСТОРІЯ БОГЕМІЇ

Богемія – це Чеська земля. Космографи називають її також частиною Німецької землі, як і Моравію та Сілезію. Чехів від німців відділяють гори та Чорний ліс (Шварцвальд. – *Ю. М.*), що відгородили її звідусіль, ніби природний мур. Через цю землю протікає ріка Ельба. Столицею цієї землі є Прага, велике місто, через яке протікає до Саксонії, до моря, ріка Влтава. Ця земля багата на усілякий провіант, має добре пиво; народ говорить слов'янською мовою. У цій землі є замки, значні та потужні міста, які по-своєму звать чехи, а по-своєму – німці, її королі йдуть один за одним у такій послідовності: за часів константинопольського імператора Константина III року 144, а за папи Іоанна IV Чех із Лехом, внуки Явана, князі хорватські, рідні брати, прибули в ці краї. Вони обрали собі спочатку замок над рікою Крупою, названий Псари. Потім через брак місця відійшли далі на південь. Там Лех вирушив на північ, про що я вже писав докладно в першій книзі, і заселив пусті сілезькі та польські // (с. 35) країни. Потім з Божою поміччю він заселив аж до самої ріки Вісли всі прилеглі землі: Поморську й Кашубську та інші аж до Німецького моря, де нині міста Штеттин, Любек і Росток. Він заселив землі аж до Вестфалії. А Чех залишився в Моравії та Богемії і, зупинившись там, почав будуватися. Він запитав у народу, чи подобається йому ця країна. Всі вигукнули: «Подобається! Ми всі хочемо тут жити з дружинами й дітьми, доки буде на те воля наших богів, і хочемо назвати цю землю на твою честь Чеською». Чех, упавши, поцілував землю, а потім

*Звичаї
старо-
світських
людей*

підвівся і приніс жертву богам згідно з язичницьким звичаєм, кажучи: «Вітаємо тебе, свята земле, обіцяна нам здавна богами! Збережи нас у собі здоровими і розмножуй від покоління до покоління на віки вічні. Амінь». А які були тоді в них звичаї і лад, нині кожен може побачити, бо сучасні чехи походять від тих, давніх. Дивовижно, що вони, не маючи писаних законів, завжди зберігали справедливість, уряд і страх перед законом. Не маючи хліба, м'яса, вина й пива, вони жили по 200 років, живлячись тільки овочами та фруктами, доки не почали орати й копати. Вдягалися [тоді] тільки у звірячі шкури, їхні будинки були вкриті абичим, і не було в них ані дверей, ані засувів. Вони не мали жодної зброї, крім лука й рогатини, і жили як дикуни, шануючи за богів будь-кого. Потім, почавши роззиратися, взяли собі від іноземців закони. Найперше вони поставили своїм суддею та намісником Крока, мужа шанованого та найенергійнішого з них. Він був потім у Чехії керівником усього народу, бо після того, як вони прийшли до цієї землі, Чех прожив ще 16 років і помер, маючи віку свого 86 років. Його всі оплакували, як батька, з великим жалем та голосінням «Авех! Авех!», ніби кажучи: «Біда нам, убогим сиротам, без батька, який нас привів до цієї землі!» Врешті вони послали до Леха, щоб він був їхнім паном, бо саме йому припадало бути ним згідно зі спадковим правом. Лех каже: «Мене Господь Бог обдарував добрим місцем, то й про вас Він подбає, аби лиш ви слухали й були покірними одному своєму пану. Я вам даю паном Крока, вашого гетьмана, котрого ще за життя мій милий брат на те призначив, щоб він був вашим добрим паном і управителем». Після цього всі заволали: «Станься!» І був тоді коронований Крок шапкою

Чех помер

Чеха, а до рук йому дали замість скіпетра посох, на який спирався Чех. Цей князь насамперед навчив їх господарству. За його панування в Чехії було знайдено залізо та золото. Двоє чоловіків принесли йому шмат золота, кажучи: «Ми це знайшли, пане, сховай до свого скарбу». Він каже: «Коли вам це дали лісові боги, то зумійте ж їм віддячити й обернути їм на хвалу. // (с. 36) Я ж цього [золота] від вас не вимагаю». Потім прийшли до короля два орачі. Один з них скаржився на другого, що той забив його вола. Король наказав винному купити іншого вола. Мужик сказав, що в нього немає за що купити. Тоді король каже: «Якщо ти не маєш за що купити [вола], то сам працею замість нього», – і наказав запрягти його до плуга й орати ним, аж поки він не купив вола. Крок панував 39 років, а помер, маючи 86 років, залишивши по собі трьох дочок: Тетку, Кашу і Лібушу. Тетка була чарівницею, Лібуша – провидицею, а Каша – чаклункою. Після смерті батька вони прикликали до себе народ, питаючись, котру з них вони хотіли б мати своєю правителькою. Народ сказав, щоб усі вони втрьох керували Чеською державою. Тоді вони самі між собою кинули жереб, щоб визначити ту, яка мала би бути панею. Жереб випав Лібуші, молодшій сестрі, котра добре панувала, судила й не помилилася ні в чому. Якось вона виїхала із замку Псаров з паннами та сестрами. Приїхавши до якогось лісу над річкою Лабою, вона наказала там заснувати замок. За порадою своїх богів вона дала йому ім'я на свою честь: Лібіце. У тому ж лісі один чоловік на ймення Бівой спіймав дикого вепра і приніс його на собі до панн, чим здивував усіх. Цього Бівоя панна Каша взяла собі за чоловіка.

Суд Крока

*Три дочки
Крока*

*Лібуша
керує
державою*

*Лібіце
засноване
Бівой –
голови́к
Каші*

Якось виникла сварка між двома землянами через дідизну, й вони звернулися до Лібушиного суду, позиваючи одне одного і просячи розсудити. Тоді Лібуша наказала одному землянину віддати дідизну, а другого звинуватила в побитті. Оцей звинувачений розгнівався, вдарив за язичницьким звичаєм кием тричі об землю перед нею, кажучи: «Біда нам, чоловікам, що ми прийшли до дівочого суду. Краще б жінкам кужіль прясти, ніж нас судити, бо в них волосся довге, а розум короткий; // (с. 37) тяжка справа з ними, ліпше померти, ніж дати їм судити, бо ми виставляємо себе перед іноземцями на посміх». Лібуша, почувши від нього таке нарікання, скромно це знесла, розсміялася й каже: «Правду кажеш, що жіноча стать м'якша, через що й караю вас мітлою з різок. Мабуть, вам було б краще, якби я карала вас залізною, як роблять в інших краях! Якщо ж ви хочете так учинити, як колись голуби, які погордували своїм королем-орлом, а обрали яструба, що їх потім по одному похапав, то дістанете своє. Тепер ідіть собі додому, а коли я до вас пришлю, то ви оберете когось поміж себе, кого хочете мати своїм паном». Ті відповіли: «Оберемо того, кого ти сама собі обереш, а ми йому як пану збережемо покірність!» На це вона їм відповіла: «О бідний, дурний та необачний народе цього шляхетного слов'янського роду! Я, жаліючи вас, милостиво з вами обходилася, а вам це не подобалося. Тож дивіться, щоб вас не спіткало те, що колись [спіткало] жаб, які обрали собі паном лелеку. А коли вам так подобається, то йдіть до північних країв і знайдіть того, хто буде їсти на залізному столі, приведіть до мене – я візьму його за чоловіка, а ви оберете своїм паном». Ті кажуть: «Не знаємо, куди йти». Тоді вона наказала вивести свого коня зі стайні,

*Приклади
обирання
звершників*

*Залізний
стіл*

осідлати і вшустити, а їм наказала йти за цим конем, котрий і мав їх привести до того чоловіка, що їсть на залізному столі. Вони пішли за конем, і той привів їх на одне поле до села Стадзіч. Там орав селянин, котрий, закінчивши [гон], перевернув плуга, накрив рушником і сів їсти на ньому те, що мав, із погоничем і запивав водою. Того орача звали Пшемисл. Коли вони підїхали до нього, той запросив їх до столу. // (с. 38) Вони сіли й заходилися коло їжі, розмовляючи про різні речі. Там вони побачили дерево, що мало дві гілки всохлі, а третя росла вгору. Вони стали роздивлятися його, а Пшемисл каже: «Чого дивуєтеся? Це дерево знаменує, що з мого роду буде багато панів, однак один завжди перемагатиме й сам пануватиме. А щодо мого орання, яке ви мені не дали закінчити, то знайте: коли б я доорав оце поле, то ніколи б Чеська земля не знала голоду». Тоді його спитали, чого він їв на залізному плузі. Він каже: «Це означає, що мої нащадки вас каратимуть залізною мітлою, тобто мечем, бо ви не схотіли задовольнитися різками. А тепер чиніть те, що маєте, а я беруся за свою працю». Вони на це відповіли: «Ти мусиш їхати з нами, й інакше не може бути!» Тоді він сів на осідланого коня у своїх личакових постолах. А коли він підїхав до двору Лібуші, вона з багатьма паннами виїхала йому назустріч, віддаючи йому шану як чоловіку. Тоді справили бучне весілля та елекцію і просили його про ухвалення законів, якими б керувалася вся земля. Пшемисл з Лібушею вчинили так, і ці закони донині існують у Чехії.

Пшемисл – чеський князь

Чеські права від Пшемисла і Лібуші

Прага заснована

Року Божого 723. Лібуша, приїхавши зі своїм чоловіком до підніжжя однієї гори, провістила про збудування тут міста з допомогою своїх богів. Підїхавши до річки Влтави, вона уgliedіла одне місце, яке звалось Кашурка, де й мало вирости місто. На тому місці росло два оливкових дерева, і такі високі, що аж сягали неба. Вони символізували св. Войцеха зі св. Вацлавом. Ось тут Лібуша й наказала заснувати місто. Потім вона побачила двох селян, котрі тесали дерево, й запитала: «Що це буде?» Ті відповіли: «Праг», маючи на увазі поріг для їхнього дому. Тоді вона наказала назвати місто від порогу **Прагою**, і воно з роками чимдалі зростало. Потім Лібуша, народивши від свого чоловіка Пшемисла сина Незамисла, заснувавши замок і добре впорядкувавши державу, захворіла й померла. Народ вельми тужив і плакав за нею. Померли також Каша і Тетка. Біля Лібушиної могили чехи зробили ідола з чистого золота, який зображував чоловіка на коні. Того ідола називали Зелаю, і перед ним палав огонь, у який вони кидали своє волосся та нігті, обрізуючи їх на знак того, що не хотіли приймати ні від кого інших законів, крім тих, які їм ухвалила Лібуша зі своїм чоловіком. Тоді в Лібіце було влаштовано пишній похорон. Сам Пшемисл згідно із забобоном поклав п'ять дукатів у мішечку їй до рук, кажучи: «Оце вона має сьогодні пожертвувати невідомому богу від себе і від нас».

Народився Незамисл Лібуша померла Ідол на пам'ять про Лібушу

// (с. 39) Року 736. По смерті Лібуші її хитра служниця Власта, котра знала всі її науки та пророцтва, зібрала інших дівчат і наказала, щоб дівчата не давали панувати над собою чоловікам, бо вони були

Хитра Власта

спритніші й розсудливіші у справах, у пророцтвах та інших речах, ніж чоловіки, і так було за Лібуші. Пшемисл був розторопніший і суворіший порівняно з жінками, але не мав сили розуму Лібуші, котра керувала ним. На слова Власти одна дівчина на ймення Страта сказала: «Мила сестричко! Ти правильно кажеш про нашу поштивість. Тож ходімо до Пшемисла, аби він дав тобі свого сина за чоловіка, а ми будемо твоїми підданими». На це всі пристали. Власта каже: «Не просити, щоб він дав, але щоб він інакше й не чинив, бо ми є найближчими спадкоємцями після нашої правительки». Коли вони з оцим посольством прийшли до Пшемисла, той відповів: «Котра сподобається мені або моєму синові, ту й візьмемо, але нехай вони не наказують мені чи моєму синові». Коли Власта це почула, то розгнівалася так, що аж рвала на собі волосся як несамовита: «Бийте, вбийте й не залишайте живими жодного борода-ня!» Отож зібралося кілька сот жінок до Власти, особливо ті, що проти-вилися своїм чоловікам. На одному місці над Лібіце, на горі, вони свої-ми руками збудували замок і дали йому назву Девін, що й дотепер називають Дівич-городом. А коли поставили замок, то почали війну. Вони напали на Моталу, котрий жив коло них і мав дуже багато всякого добра. Убивши Моталу, вони забрали його дружину з дівчатами, захопи-ли майно й набрали до замку повно всякого добра. Займаючись протя-

*Дівочий
гніб*

*Замок
Дівич город*

гом тривалого часу розбоєм, вони вбили чимало людей, чимало набрали по містах і селах молодих дівчат, котрих навчали рицарських справ, і навіть припалювали їм, як амазонки, праву грудь, щоб усохла і не завжала їм користуватися луком або щитом. Лівої ж груді не займали через необхідність годувати дітей. Коли в них народжувався хлопець, вони виколювали йому одне око // (с. 40) і відрубували великого пальця, щоб він не міг прицілитися, стріляючи з лука, й не міг взяти [як слід] меча. Вони радилися між собою і про те, як зав'язати битву із Пшемислом, маючи вже вдосталь усього й багато жінок, котрі повбивали своїх чоловіків і повтікали до Власти. Вже рідко можна було побачити в тих краях чоловіка, котрий би не дістав у своєму ліжку кількох ударів ножем. Однак жоден чоловік не смів тоді нічого сказати своїй дружині. Була тоді між ними одна знаменита пані, котра своєю хитрістю позбавила життя багатьох красних юнаків у такий спосіб. Вона писала до братів і до інших приятелів, просячи заради бога, щоб вони визволили її з цього замку від цих безсоромних і жорстоких дівок. Це треба було вчинити так: під лісом за горою мали б стояти наготові не більш як 200 кінних, а вона мала б попроситись у Власти прогулятися на конях з іншими паннами, котрих нібито мала зв'язати, і [в такий спосіб] пристати до князя Пшемисла. За цю поважну справу вони мали дістати від Пшемисла великий дарунок. Ось так вона їх дурила. Приятелі, а надто брати, були дуже раді й пристали на це, і їх назбиралося до 200 кінних, а то й більше. Вони прибули на призначене місце, а панни, дізнавшись про них, зібрали два війська по 200 кінних: одне – для засідки, а друге – для відкритого виступу. Показавшись юнакам, вони тікали за гори, а ті, переслідуючи їх, потрапляли в підготовлену пастку. Тут дівочі загони оточували їх і вбивали, що й жоден не міг утекти. А там учинили над юнаками страшну жорстокість: повбивавши їх, відрізали їм губи й носи й послали це князю Пшемислу. А при князеві в них був завжди свій шпигун. Довідавшись про таку нечувану жорстокість, шляхта приїхала до князя, дивуючись, що таке чинять ці наяди і що князь не хоче покласти цьому край. Тоді князь відповів: «Богом допущена спокуса має своє місце і час. Мусимо тепер трохи зачекати, поки цю спокусу не знищимо». Зем'яни розгнівалися й сказали йому: «Коли ти боїшся дівок, то що вже казати про баб». Не чекаючи на князя, вони зібралися, приїхали до замку дівчат і почали штурм. Там було їх близько 600 кінноти. Власта, побачивши це, наказала дівчатам готуватися до битви, промовивши: «Ну, милі сестрички, я бачу по ваших обличчях, що жодна з вас не має страху. Всі разом і кожна зокрема згадайте про свою честь, життя, свободу й користь, про все добро, яке на нас сьогодні чекає за поміччю бога, а ці губителі нашої честі, дай боже, будуть переможені. Нехай пригадає теж кожна, що нам казала пані Лібуша про Пентесилію, яка власноруч убила в Трої чотирьох мужів і перед якою тремтіла вся Греція. Тож чому кожна з нас не може бути другою Пентесилією? Або другою // (с. 41) Томіріс, котра відтяла голову

*Навчання
дівчат
рицарських
справ*

*Хитрість
дівчат*

*Дівоча
жорсто-
кість*

*Промова
Власти
до своїх
рицарок*

*Лектесилія,
Шоліріс,
Жір*

великому кровопролитцеві Кіру. Сподіваюся їй, дай боже, не помилитися, що кожна з вас має таке серце, що здатна відтяти по десятку голів цим бороданям». Сказавши це, Власта дала їм напитися меду, приправленого різним зіллям, і вони одразу ж упилися. Помчавши із замку на конях у повному бойовому обладунку, вони гукнули так, що всі остовпіли й не могли їм дати жодної відсічі. Сама Власта мчала попереду всіх, вдарила гетьмана і збила його з коня, а потім і другого чоловіка, ротмістра, піднісши цим дух усім дівчатам. Дівочі загони перемогли, повбивали людей, набрали здобичі й повернулися до замку з радістю. Якось Пшемисл був ласкавий до Чтарада, одного чеського пана, і доручив йому справу землянських кордонів. Коли той їхав у цій справі через якийсь ліс, шпигун приніс дівчатам вість, що Чтарад їде із сотнею вершників через ліс до кордонів. Дівчата послали в засідку 200 своїх на конях, а одна панна на ім'я Сарка наказала зв'язати собі руки й повісити на шию мисливський ріг; поставила коло себе кухоль меду і лягла посеред шляху, а коли Чтарад був уже близько, наказала себе зв'язати. Коли Чтарад під'їхав, то здивувався тому, що з нею діється, й запитав: «Що тут робиш і чия ти?» Сарка відповіла: «Я дочка Многослава з Оскожина. Полюючи тут із ним, ми натрапили на нешляхетних дівок із замку, котрі мене тут зв'язали й були б забрали із собою, але почувши, що ви їдете, злякалися і втекли. Мій батько, котрий мав доброго коня, втік». Чтарад каже: «Я добре знаю твого батька, мого доброго приятеля, а тому їдь зі мною». Вона каже: «Прошу наказати, щоб мене розв'язали». Коли її розв'язали, то Чтарад, сівши коло неї, спитав: «Що в цьому кубку?» Сарка відповіла: «Дуже добрий мед, який батько мій п'є після всякої праці». Чтарад ковтнув і одразу впився до нестями, ковтнув удруге і зовсім утратив розум, бо цей трунок був спеціально так приготований. Потім Чтарад зняв з неї ріг і почав сурмити. А дівчата перед тим умовилися, що тільки-но почують ріг, то примчать сюди вчвал. І вони примчали, всіх позабивали, а самого Чтарада взяли у полон і оцінили в десять тисяч золотих, які він мав їм сплатити.

*Приклад
жіночої
мужності*

*Хитра
Сарка*

*Чтарад
ошуканий*

*Хитрий
задум
Пшемисла*

Року 143. Коли ця спокуса дуже поширилась, то настав час князя Пшемисла, який також мав пророцтва від гори тієї Лібуші. Він скликав сейм, зібрав проти дівчат чотири тисячі війська і рушив під їхній замок здобувати їх. І хоч дівчата були хитрі, але натрапили на хитрішого. Пшемисл таємно зібрав сто юнаків, котрих одягнув у панцир, убрав одних як дівчат, інших – як жінок і дав їм луки та мечі, наказавши, щоб якнайшвидше прямували до замку попереду війська. // (с. 42) А щоб їх не впізнали по голосах, то долучив до них кількох справжніх жінок, котрі робили все, що накажуть чоловіки. Коли вони примчали до замку, то їх запитали, хто вони. [Ті] відповіли: «Нам треба негайно до її мості панни Властислави». А коли Власта вела з ними переговори з вікна, вони сказали їй з плачем, що Пшемисл їде здобувати їх із великим військом. А ще гірше те, що на сеймі таємно ухвалили, щоб кожній новонародженій дівчині і тим, котрі вже підросли, підрізати жили під

коліньми, щоб вони не могли панувати над чоловіками. «Отож, милі панни, заповідано буде велику жорстокість над жіночим родом, краще загинути, ніж її зазнати; ви ж бо дуже розгнівали Пшемисла цим паном Чтарадом. А якщо ви схочете прилучити нас до оборони, то нас буде разом кількасот кінноти». Запитали тоді у Власти, що робити з цим [новим жіночим] рицарством. Власта сказала: «Дуже добре», – і одразу ж наказала кільком з прибулих підняти дибки коней і влучити в підкинуту шапку. Ці, підкинувши шапку догори, враз пробили її кількома стрілами. Панни, уздрівши це, були вельми раді, що з їхнього народу вже постають такі мужні й навчені володіти зброєю жінки. Невдовзі шпигун приніс вість, що Пшемисл із військом іде здобувати замок. Почувши це, Власта наказала всім сідати на коней, не чекаючи на облогу, щоб хитро обійти їх, поки військо Пшемисла не стало в бойовний лад. Оскільки ж ті юнаки стали з тилу війська, а всі жіночі воєначальниці і головні сили вийшли із замку, то ці задні вскочили в замок і змели воротаря з іншими, а самі укріпилися там і дали знати про це війську князя. Князь Пшемисл, прибувши, легко оточив дівчат і розгромив їх дощенту, бо втрата замку підірвала їм дух. Однак вони ще довго боронилися, і Власта вбила гетьмана Счазона, протявши на ньому сталевий панцир. Але її забив, як другу Пентесилію, інший вояк, напавши ззаду. Тоді тільки було покладено край цій спокусі, яка тривала впродовж семи років.

*Панни
отогені
й розбиті*

Року 745. Пшемисл, бачачи, що скоро помре, закликав до себе радних панів і віддав їм королівство, порекомендувавши [обрати князем] свого сина Незамисла. Крім цього, він прорік, що прийде на Чеську землю саме зло, люди погорджуватимуть своїми панами і не дотримуватимуться віри, прогнівають Бога і вмуються своєю кров'ю, насіють пиhi, намножать збитків і втратять час у клопотах. Багато чого іншого він наговорив, а потім помер. І похований був з великим плачем під Вишеградом, згідно з поганським звичаєм під час принесення жертв ідолам Неротові і Радомасові. Цього ж року Незамисл був обраний чеським князем, одружився, взяв міську дівчину на ймення Груба і мав від неї сина Мнату. // (с. 43)

*Пшемисл
помер*

*Незамисл,
чеський
князь*

Цього року померла Тетка, одна з дів-правительниць. На її голові було покладено багато золота й срібла, яке спалено і принесено в жертву богині Клімбі. Ще за свого життя Тетка заснувала замок Тетин. Вона мала дівчину на ймення Била, котра ходила боротися з ведмедями. Якось дівчина вбила в міжгір'ї сім'ю ведмедів, а на тому місці заснували замок Недзведіце (Ведмежий.– Ю. М.).

Року Божого 783. Незамисл, син Пшемисла, проживши 56 років, помер. Цього ж року Мната, син Незамисла, був обраний князем. Він звелів змурувати на Свинській горі Празький град. У цьому замку дружина Мнати судила разом з десятьма панями жіноцтво, а сам господар – чоловіків.

*Чеський
князь
Мната*

Після Мнати був князем його син Воєн. Він мав дружину Данку, котра народила йому сина Кресомисла. За панування цього Воєна чехи

*Воєн
Кресомисл*

розгромили мораван, помстившись їм за грабунки. Кресомисл посів престол після батька й був коронований од шляхти шапкою Пшемисла.

Судді Цей князь поставив у своїй землі чотирьох суддів, котрих утримував зі свого скарбу, аби вони нічого не брали від людей задля ліпшої і швидшої справедливості. За панування цього князя був один Гавеж на прізвисько Горимир, котрий знайшов у землі великий скарб, а саме: срібну руду та золото, і через це став противитися своєму володареві.

Хто знайшов руду

Явне гудо

Побачивши це, князь забрав у нього ці гори і сам своїм коштом заходився коло них. Тоді Горимир закрив копальні, щоб їх ніхто не знайшов, і повбивав гірників. Князь наказав його схопити і спалити, що підтвердив і суд, ставлячи Горимиру в провину вбивства і збитки. Коли вже його мали страчувати, він попросив князя дозволити йому прийняти смерть незв'язаному і легко дістав згоду. А коли він ішов на смерть, то його кінь, що звався Семиком, прибіг до нього осідланий. Горимир, сівши на нього, скочив із замку Вишеградського через мур і річку Влтаву аж на діл і врятувався. А всі стояли ошелешені. Потім князь повернув йому свою ласку, повернув і копальні.

Князь Неклан

Після смерті Кресомисла князівську столицю опанував Неклан, який одружився і породив сина Гостивіта. Неклан був дуже нікчемний і боягузливий у битві, через що й помер. Якось він молився перед золотим ідолом, а той поворушився. Неклан так перелякався, що одразу сконав од страху.

Князь Гостивіт

Після його смерті обрали на панування Гостивіта, котрий одружився і породив Борживоя, що став першим християнським князем. Коли Гостивіт помер, то його вельми оплакував народ, що нарікав на богів, кажучи: «Боги! Дайте нам такого доброго князя, який був. Навіщо ви в нас його забрали?» На його могилі розпалили багаття, й чоловіки, за поганським звичаєм, рвали на собі борода й кидали в полум'я, а жінки обрізали подоли суконь і теж кидали у вогонь, кажучи: «Нероте і Радомасе! Будьте до нас милостиві!» // (с. 44)

Борживой – перший християнський князь
Негуване диво

Після нього став панувати Борживой – перший християнський князь. Він мав цнотливу дружину Людмилу, яка народила йому сина Вратислава. Моравський князь Святоплук, уже християнин, запросив Борживоя на бенкет. За столом посадовив своїх слуг і приятелів, а Борживоя наказав брати на кпини і дав йому їсти на землі. Коли той, палаючи від сорому, спитав: «Чому так?», то Святоплук відповів: «Бо ти язичник, тому ти не гідний їсти поруч із християнином». Відтоді Борживой проникся Святим Духом і, розпитавши грека, св. Кирила, єпископа, про християнську віру, попросив охрестити [його] разом з усім двором, а король Святоплук з руським боярином були його хрещеними батьками. Приїхавши до Чехії, охрестив дружину Людмилу з дітьми, і тоді вперше в Чехії була відправлена Літургія (msza) слов'янською мовою єпископами Кирилом і Мефодієм з дозволу папи. Про це маєш у першій книзі, частина I, с. 7.

Року 907, Борживой, вже будучи добрим християнином, більше думав про Бога, ніж про панування, передав державу синові Вратисла-

ву в присутності сенаторської ради і шляхти. Вратислав же пошлюбив Драгомиру, злу й жорстоку жінку, породив від неї сина Вацлава, котрого потім забив брат Болеслав. Борживой обрав собі для мешкання Тетинське князівство. Якось він виїхав з челяддю на полювання, щоб розважитися. Він заїхав далеко у ліс, побачив лань і поранив її з луку. Вона почала тікати, а він погнався за нею, вона привела його під велику скелю, з котрої текла вода, і тут почала бризкати водою на його собаку. Борживой, зійшовши з коня, забив її рогатиною, але з неї неприродно потекло молоко, чому всі здивувалися. Через хвилину часу вийшов один страшний чоловік, бо весь заріс волоссям, і сказав: «Чому ти забив мою тваринку?» Всі перелякалися. А Борживой сказав: «А чи воно було твоє?» Той же сказав: «Мое. Воно мене годувало протягом сорока двох років». Борживой попросив його сказати, що він там робить. Той сказав: «Я є Іван з Хорватської землі, живу тут сорок два роки. Жодна людина досі не знала про мене, тільки ти». Борживой попросив, щоб той поїхав з ним. Іван сказав: «Я на коні не їжджу, але ти пришли до мене священика, і я з ним піду туди, куди ти накажеш». Борживой послав по нього священика і сам з дружиною вийшов йому назустріч. Та Іван, вислухавши службу Божу, не хотів ані їсти, ані пити, просив тільки, щоб його відвели туди, де він був раніше. Коли ж його мали відвести назад, він тяжко захворів і невдовзі помер. При ньому знайшли тестамент, писаний його рукою. З нього зрозуміли, що це був Гестімюлус (Gestimulus), син хорватського короля. На його могилі сталися великі чудеса.

Року 910. Борживой помер у Тетині і з великим жалем і плачем християн був там похований у церкві св. Михаїла. // (с. 45) Він залишив по собі сина Вратислава, котрий, недовго панувавши, помер. Після нього були великі усобиці між християнами та язичниками, бо Люценський край жив ще в язичестві разом з дружиною Вратислава, Драгомирою. Вона наказала спалити християнські церкви і підбурювала празьких міщан, щоб ті в будь-який спосіб винищили християн з-поміж себе. Потім вона таємно позбавила життя Людмилу, дружину Борживоя, найнявши вбивцю. І тепер на стіні видно криваві сліди цього [вбивства]. Згодом і сама Драгомира невідомо куди поділася. Пишуть чеські хроністи, ніби її мала поглинути земля. А державою стали правити сини Вратислава – Вацлав і Болеслав. Старший, Вацлав, забив князя кужимського Дзержка, бо той мав після нього посісти престол і насаджувати поганську віру. Потім він вирядив послів до Рима, аби папа дозволив йому бути в духовному сані, бо його серце схиялося більше до духовної, ніж до світської праці. А королівство він думав передати брату Болеславу. Однак Болеслав мав зле серце проти свого брата, палкого прихильника християнської віри, і вбив його у храмі. Крові, яка впала на камінь, ніяк не можна було відмити. Тіло Вацлава було з пошаною поховано в [соборі] св. Віта у Празі, і там сталися великі чудеса. У хроніці написано, що тіло св. Вацлава переїхало на возі через ріку Влтаву, хоч там не було мосту чи перевозу. Незабаром Господь Бог

Борживой помер

Внутрішня боротьба за віру

Св. Вацлава вбито

Генеалогія
чеських
князів

покарав Болеслава за цей гріх, бо його доценту розтронцив імператор Оттон. Він сам потрапив до полону і мусив носити котли до кухні й таким чином спокутувати свій гріх. Потім Болеслав помер у великій ганьбі. Після нього панував його син Болеслав Милостивий, котрий звелів збудувати 20 католицьких костьолів. Після нього був Болеслав Третій, потім Яромир, син Болеслава, потім Ульрик, потім Братислав, син Ульрика, потім Спітигнев, нарешті – Братислав, його брат, [який] став чеським князем. Потім Болеслав IV став першим чеським королем, а його брат Борживой – після нього. Однак Святоплук, вигнавши Борживоя, став панувати. Потім владарював Владислав, син Братиславів, потім – Собеслав, потім – Владислав, син Владислава, потім – Собеслав, син Ульрика, потім – Вацлав, син Собеславів, а потім – Владислав, тоді Фрідріх, тоді – Пшемисл Отокар, тоді – Вацлав, син Отокарів, потім – Рудольф, австрійський князь, а після нього – Генріх, австрійський князь, тоді – Карл, моравський маркграф, потім – Карл IV, римський імператор. Потім – Сигізмунд, король угорський і римський, потім – Владислав, чеський король, а після нього – Казимир, а тоді Людовік, король чеський і угорський, врешті – Альбрехт, австрійський ерцгерцог, потім уже Владислав, син імператора Альбрехта, потім Юрій, Фердинанд, імператор Максиміліан. // (с. 46) Насамкінець – Рудольф, син імператора Максиміліана, котрий і досі щасливо панує з ласки милостивого Господа.

Сілезька
земля

Сілезька земля була під Польською державою, але згодом, відступивши від своїх, об'єдналася з Чеською короною, потім з Німеччиною. Через неї протікає ріка Одер. Ця земля завширшки на кілька днів ходу, а завдовжки – 4 дні ходу від Угорської землі аж до Бранденбурзької Марки. Спочатку єпископська столиця була в Нисі, тоді перенесена до Вроцлава, головного міста Сілезької землі. Сілезький люд розмовляє по-німецьки, але з другого боку Одера, що ближче до Польщі, – польською. Ця земля має два князівства: перше – Легницьке, яке має добру частину люду й землі; друге – Свидницьке, але це перебуває під владою Чеської корони. Ця земля перетинається великими горами й лісами, має немалі ріки, які течуть з Чеських гір, а всі впадають в Одер. Тут є добре пиво, а вино привозять сюди з Моравії та Угорщини.

Вроцлав, столиця Сілезії, – місто велике і впорядковане, що стоїть над рікою Одер. Воно колись було збудоване князем Вратиславом, а потім – Мешком, польським королем, близько 970 року від Різдва Христового. А тут уже маємо досить про Німецьку землю та про міста, містечка й острови, що до неї належать. Тепер розпочинаємо опис Московської землі.

до своєї хроніки. Цей вступ нещодавно був виданий у перекладі українською: *Стрийковський М. Хроніка // Всесвіт.– 2004.– № 9–10.– С. 113. Розповідь Гваньїні про одяг поляків, особливо про їхню любов і здібності до латини та інших іноземних мов, багато в чому збігається з аналогічним описом в творі Кромера «Полонія» (Kromer M. Polska.– S. 61–62).*

с. 268

Тамерлана – див. комент. до с. 90.

с. 269

Ян Лютомерський – мається на увазі Ян Лютомирський герба «Ястжембець», надворний (не великий!) підскарбій у 1548–1567 рр., староста ленчицький (з 1550 р.), радомський (з 1553 р.), каштелян серадзький (з 1563 р.) та ін.

Чимало їх через таке надмірне пияцтво хворіє... – опис пияцтва виявляє певну подібність до аналогічного опису в творі Кромера «Полонія» (*Kromer M. Polska...– S. 67*), але Гваньїні є тут досить оригінальним.

с. 271–274

Перелік урядових посад в Речі Посполитій, що його наводить Гваньїні, багато в чому збігається з тим, який вміщено Кромером у творі «Полонія». Не виключаючи запозичень Гваньїні у Кромера, зазначимо, що ймовірним є також використання спільного джерела, на яке посилається Кромер: сеймова конституція 1569 р. (*Kromer M. Polska...– S. 182–186*).

КНИГА II

с. 2 передмови

Беллона – богиня війни у язичницькому пантеоні давніх римлян, сестра або дружина бога війни Марса.

Мінерва – див. комент. до кн. I, с. 4 передмови.

с. 3 передмови

Лівій або Полібій – Лівій (59 р. до н. е. – 17 р. н. е.) – найвидатніший, поруч з Тацитом, давньоримський історик, автор узагальнюючої праці у 142 книгах (збереглися книги 1–10, 21–45 та фрагменти інших) з історії Давнього Риму, починаючи від заснування цього міста. Полібій з Мегаполіса в Аркадії (бл. 220–118 рр. до н. е.) – найвидатніший історик епохи еллінізму. З 168 р. до н. е. жив у Римі як заложник, палкий прихильник Риму та його державного ладу, у зв'язку з чим римським завоюванням присвятив головну частину своєї «Історії» із 40 книг (збереглися тільки 1–5 книги та витяги з наступних). Вважав, що історія має писатися не для розваги читача, а для встановлення істини.

Казимирам, Августам, Сигізмундам... Стефана – під згаданими іменами відомі такі правителі Польсько-Литовської держави: Казимир IV (панував у 1447–1492 рр.); Сигізмунд I (панував у 1506–1548 рр.); Сигізмунд Август (панував як співправитель свого батька з 1529 р., а самостійно у 1548–1572 рр.); Стефан Баторій (панував у 1576–1587 рр.); Сигізмунд III (панував у 1587–1632 рр.).

Частина I

с. 1

Птолемей – див. комент. до кн. I, с. III.

галінди – див. комент. до кн. I, с. XI.

кімврів – кімври – давньогерманське (за іншою думкою – кельтське) плем'я, яке проживало на півострові Ютланд. У II ст. до н. е. вони завдали поразок римлянам у Галлії та

Іспанії. Об'єднавшись із тевтонами, гел्वетами та іншими племенами, переважно германськими, вони завоювали Галлію та Північну Італію. Гваньїні, як і Стрийковський та деякі інші польські хроністи XVI–XVII ст., помилково ототожнює кимврів та кіммерійців – попередників скіфів у Північному Причорномор'ї.

с. 2

Гельвеції – мова йде про Швейцарію.

Папірій Карбон – Гней Папірій Карбо – римський полководець, котрий зазнав поразки від кимврів і тевтонів під Нореєю у 113 р. до н. е.

М. Юніус Сільван – Марк Юній Сілан – римський полководець, котрий зазнав поразки від кимврів у 109 р. до н. е. Це сталося в Галлії, на римському кордоні.

Аврелій Скаврус – Марк Аврелій Скаврус – римський полководець, котрий зазнав поразки від кимврів під Араузіо (105 р. до н. е.).

Ц. Манлій – Гней Манлій Максим – римський полководець, котрий зазнав поразки від кимврів у 105 р. до н. е.

Сервілій Цепіо – Квінт Сервілій Цепіо – римський полководець, котрий зазнав поразки від кимврів у битві під Араузіо (105 р. до н. е.).

с. 3

Ц. Марія – Гай Марій (Caius Marius) (156–86 рр. до н. е.) – римський політик і воєначальник. Як іспанський намісник брав участь у війні проти нумідійського царя Югурти й остаточно розгромив його у 108 р. до н. е. У 107 р. до н. е. став римським консулом, розбив війська германських племен тевтонів (у 102 р. до н. е. під Аква Секстією, що нині називається Аїкс і знаходиться під Марселем) та кимврів (у 101 р. до н. е. при Верцеллах).

Катула – Квінт Лутацій Катул – римський консул у 102 р. до н. е. Разом із Марієм брав участь у переможній битві при Верцеллах.

Атези – ріка Адідже, що витікає з Альп, протікає в північній Італії поблизу Верони і впадає в Адріатичне море.

Еней Сільвій – Еней Сільвіо Пікколоміні – видатний італійський гуманіст і хроніст XV ст., автор низки латиномовних творів, у т. ч. космографії «Про Європу» («De Europa»). Він же – Пій II, римський папа у 1458–1564 рр. У XV–XVI ст. було видрукувано кілька його історичних праць, серед яких і космографія («Asiae, Europeque elegantissima descriptio» (Köln, 1531), і твір з історії Чехії («De Bohemorum et ex his imperatorum aliquot origine ac gestis» (Basel, 1575).

Еразм Стелла – Еразм Штюлер (Стелла) (помер у 1521 р.) – німецький хроніст і медик з Лейпцига, автор латиномовного твору «De Borussiae antiquitatibus», видрукуваного у Базелі у 1518 р.

гепідами – гепіди – група германських племен, споріднених із готами, з котрими вони прибули зі Скандинавії до Північного Причорномор'я. Наприкінці IV ст. вони увійшли до союзу гунів. У другій половині VI ст. були підкорені лангобардами й аварами. Останній раз згадуються в історичних джерелах у IX ст.

масагетів – див. комент. до кн. I, с. XII.

Литвон, син... Венедута – тут маємо повість про легендарного прусського короля Венедута (Вейдевута) та його синів, які нібито стали родоначальниками ряду прибалтійських племен: від Литвона – литовці, від Галіндо – галінди (голядь), від Барто – барти та ін.

с. 4

Мацей Меховський та Длугош – йдеться про видатних польських хроністів XV–XVI ст., твори яких активно використовувалися літописцями та хроністами XVI–XVIII ст. Східної Європи. Мацей з Мехова (Меховський) (бл. 1457–1523) відомий насамперед як творець історичного латиномовного твору «Трактат про дві Сарматії». Див. його найточніший переклад російською мовою: *Матвей Меховский. Трактат о двух Сарматиях.*

М.–Л., 1936. Ян Длугош (1415–1480), краківський канонік, видатний польський хроніст, дипломат. У своєму головному латиномовному творі «Історія Польщі» у 12 книгах висвітлив події до 1480 р. Приділив велику увагу історії Русі–України, знав українську мову, використав низку важливих джерел, що не дійшли до нашого часу.

князем Палемоном – Палемон – легендарний засновник першої князівської династії в Литві, який був нібито римським сенатором і прибув до Литви із 500 знатними римлянами, рятуючись від переслідувань Нерона. Різні варіанти середньовічної книжної легенди про Палемона та його синів Куноша, Боркуса і Спери докладно розглянуті польською дослідницею М. Захара-Вавжиньчик (*Zachara-Wawrzyńczyk M. Geneza legendy o rzymskim pochodzeniu litwinów // Zeszyty historyczne.*– Warszawa.– 1963.– № 3).

Нерона – йдеться про давньоримського імператора Нерона, що панував у 54–68 рр.
Аттіли – див. комент. до кн. I, с. XI.

с. 5

в його рідній мові подибуємо чимало латинських та італійських слів – литовська мова, як латина і грецька, належать до індоєвропейської мовної сім'ї, чим і викликана їхня подібність. Неправомірно робити з цього висновок, як чинять Гваньїні, Стрийковський та ряд ін. тогочасних авторів, про прибуття предків литовців з Італії чи Греції. Так само сучасна наука відкидає теорію про походження литовців від готів, вже й не кажучи про походження від останніх литовських селян, як подає Гваньїні.

це чинив київський князь – мається на увазі великий князь київський Володимир Святий, котрий панував у 978–1015 рр.

Мендовг – Миндовг (Міндаугас) – великий князь литовський, з 1253 р. – король. Помер у 1263 р.

Вітень з Гедиміном – див. комент. до кн. I, с. 71, 73.

с. 6

Юрборк – мається на увазі Істерборк (Юргемборк), сучасний Черняхівськ Калінінградської області РФ.

Вількомир – мається на увазі сучасне місто Укмерге в Литві, що розташоване на північ від Вільнюса.

с. 7

Браслава – йдеться про місто в північній Білорусі, сучасний райцентр Полоцької області.

Живібунд – Живібунд (Живібунт, Живібуд) – литовський князь, згадуваний у 1219 р. з приводу дружини князя Романа Великого та її синів Данила Галицького й Василька.

Новгородком – Новгородок (Новогрудок) – місто в сучасній Гродненській області в Білорусі.

великий князь московський – тут ідеться, судячи з усього, про Івана IV.

с. 9

Параскеву – Параскева (1185–1239) – донька князя Бориса Полоцького, котра прийняла католицьку віру і була потім (1273) канонізована.

Балакляя – Балаклай – татарський хан, який згадується тільки в літописах Великого князівства Литовського та похідних від них хроніках, у т. ч. Гваньїні та Стрийковського.

с. 10

польського короля Болеслава Пудика – див. комент. до кн. I, с. 58.

с. 11

Гернріху фон Зальцу – Герман фон Зальц – великий магістр Тевтонського ордену, котрий панував у 1210–1239 рр.

Інокентія Четвертого – мається на увазі римський папа Інокентій IV, понтифікат якого припадає на 1243–1254 рр.

Генріх де Горшусен – можливо, мається на увазі магістр Лівонського ордену Генріх фон Гаймбург, який панував у 1245–1246 рр.

с. 12

Шварном – Шварно Данилович – син Данила Галицького, зять Миндовга, князь до-рогичинський. Помер у 1269 р. Був фактично великим князем литовським у 1267–1269 рр. сином *Кондрадом* – Конрад II – князь черський у 1262–1294 рр.

с. 13

Тройнат (Stroinat) – Тройнат (Тренята, Стройнат) – великий князь литовський та жмудський у 1263–1264 рр.

Довмонт – див. комент. до кн. I, с. 215.

Товтивіла – Тевтивіл – князь полоцький. Помер у 1263 р.

Войшелк – великий князь литовський у 1264–1268 рр.

Левом – Лев Данилович – князь Галицький у 1264–1301 рр. Гваньїні помилково вважав засновником Львова князя Льва Даниловича, а не його батька Данила Романовича Галицького, що також видно з його опису міста у третій книзі (с. 14). Ця думка була свого часу досить поширеною. Навіть Ян Альнпек, якого вважають першим істориком Львова, не уникнув її (див.: Опис міста Львова Яна Альнпека, присвячений читачеві – любителю науки // *Жовтень*. – 1986. – № 3. – С. 89; *Грабовецький В.* Перший твір з історії Львова // Там само. – С. 92).

Тройден – Тройден – великий князь литовський у 1267–1269 рр.

с. 14

Райгород – головне місто племені ятвягів. Очевидно, тут слід розуміти, що Тройден збудував там замок.

с. 15

до Хелмінської землі – тут мається на увазі регіон, столицею якого було і є нині місто Хелм (в німецькій традиції – Кульм).

с. 16

Лешка Чорного – Лех (Лешко) II Чорний – польський король у 1279–1288 рр.

Альбрехт фон Мейсен – мається на увазі комтур хрестоносців Альбрехт фон Майсен, котрий обіймав даний уряд у 1283–1288 рр.

с. 17

пруський магістр Мемер – йдеться, очевидно, про великого магістра Тевтонського ордену Майнгарда фон Кверфурта, що панував у 1288 (?) – 1299 рр.

куявський князь Владислав – див. комент. до кн. I, с. 71.

ленчицький князь Казимир – Казимир II (бл. 1261–1294) – князь куювський та ленчицький.

Конрад Штанге, комтур Рагнети – мається на увазі Конрад фон Штаге, що був комтуром у 1292–1293 рр. Рагнета, тобто Ragnit, нині – м. Неман на сході Калінінградської області РФ.

Фарний костьол – Фара (від нім. Pfarre) – головний костьол парафіяльного міста, рідше – самої парафії або ж другий за значенням (після кафедрального) костьол.

с. 18

Натанчинський повіт – Натангія – давній прусський регіон, що лежав на південь від Самбії і на північ від Вармії та Барцїї. Від останньої Натангію відділяла р. Ліна, названа в прусській частині хроніки Гваньїні Альбою.

Пруський магістр Менігард – йдеться, очевидно, про вищезгаданого магістра Майнгарда фон Кверфурта.

с. 20

Тільзит – йдеться про місто, яке нині називається Советськ (Калінінградська обл. РФ). *місто, яке назвав Троки* – сучасне м. Тракай, що за 28 км від Вільнюса, столиці Литви. Справді було засноване Гедиміном і стало з його ініціативи столицею (до заснування Вільнюса).

с. 21

Генріх фон Плауен – тут якась плутанина, оскільки великий магістр Тевтонського ордену Генріх Ройс фон Плауен панував значно пізніше: у вересні 1467 р., потім у 1469–1470 рр.

с. 22

Року... 1307. Литовські козаки... – тут Гваньїні припускається явного анахронізму.

Ольгерд – див. комент. до кн. I, с. 81.

магістр Генріх – тут непорозуміння. У цей період панував великий магістр Карл Тревірський (Бефарт) (1311–1324). Ймовірно, Гваньїні мав на увазі якогось комтура, тим більше, що нижче, під 1320 р., він говорить про «пруського маршалка Генріха».

с. 23

Мемель – нині Клайпеда (Литва).

комтура де Капіов – мається на увазі Ульріх фон Дрілебен – комтур Топяли у 1318–1322 рр.

Давид – йдеться про гродненського старосту Давида.

у шлюб князеві Казимиру – йдеться про майбутнього польського короля Казимира III. У 1325 р. Казимир взяв шлюб із дочкою князя Гедиміна Альдоною, у хрещенні – Анною (1309–1339). Див.: *Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów.* – Poznań – Wrocław, 1999.

Фрідборг – йдеться про німецьку фортецю Баербург (Фрінбург) на р. Німан.

с. 24

Кейстут – див. комент. до кн. I, с. 81.

с. 26

трьох татарських цариків... розбив – ідеться про битву на Синіх Водах, що відбулася у 1362 або 1363 р. У цій битві Ольгерд розбив трьох ординських вождів і просунув південний кордон Великого князівства Литовського по Надпоріжжя. Ця звістка є набагато лаконічнішою, ніж у хроніці Стрийковського (*Strzykowski M. Kronika polska...* – Т. 2. – С. 6–7), подібна також до аналогічної звістки Слуцького та деяких інших літописів ВКЛ. Див. також: Синьоводська битва у новітніх дослідженнях. – К., 2005.

московський князь Дмитрій Іванович – мається на увазі Дмитрій Донський – московський князь у 1359–1389 рр.

с. 27

Войдило – Войдило (Войдат) – староста лідський. У 1379 р. одружився з донькою Ольгерда Марією. У 1382 р. повішений з наказу Кейстута.

с. 28

Андрій Горбатий, син Кейстута – насправді князь Андрій був сином Ольгерда.

Вітовт – великий князь литовський у 1392–1430 рр.

Ягайло – див. комент. до кн. I, с. 83.

комтура з Остероде – йдеться про комтура з Остероде. Ним був у 1374–1379 рр. Бургард фон Мансфельд, а пізніше, у 1379–1383 рр., – Куно фон Лібенштайн.

Скиргайла – див. комент. до кн. I, с. 86.

с. 29

Людовіка Угорця – див. комент. до кн. I, с. 20.

Конрад Цольнер – великий магістр Тевтонського ордену Конрад Цольнер фон Ротенштайн, що панував у 1382–1390 рр.

с. 30

Про старе литовське ідолопоклонство – в основі цього розділу (с. 30–32) лежать відомості оригінального твору Яна з Сонча Малецького «Про вірування й ідолопоклонство давніх пруссів, лівонців, а насамперед литовців у західній частині краю» (1545), який був виданий у додатку до німецькомовної книги Георга Сабінуса (Sabinus) (Кенігсберг, 1551). Ці відомості були використані такими польськими та німецькими хроністами, як Карл Фаерабенд, Міхель Неандер, Ян Ласицький, Пауль Одерборн. Це було встановлено сучасним польським дослідником Генріком Баричем (*Barycz H. Między Krakowem a Warszawą i Mazurami. Studia i szkice.* – Olsztyn – Pojezierze, 1987. – S. 93–94.)

с. 31

Семовит – див. комент. до кн. I, с. 88.

с. 33

дружиною Анною – йдеться про Анну – дружину Вітовта, доньку смоленського князя Святослава Івановича. Померла у 1418 р.

до свого зятя, мазовецького князя Яна – Януш I – князь вишегородський, цеханувський, закрочимський, лівський, виський, варшавський у 1374–1429 рр., князь черський з 1379 р.

с. 34

магістр інфляндських хрестоносців... прусський магістр Конрад Валеродус – маються на увазі великий магістр Лівонського ордену Венемар фон Брюгенау, що панував у 1389–1401 рр., і великий магістр Тевтонського ордену Конрад фон Валленрод, що панував у 1391–1393 рр.

ротмістром Миколаєм Москожевським – Миколай Москожевський герба «Пилява» – віленський староста, з 1401 р. – коронний підканцлер. За іншими даними, цю особу звали Клеменсом Москожевським. Він був віленським старостою у 1389–1390 рр., сяноцьким старостою у 1398–1400 рр., коронним підканцлером у 1387–1402 рр.

с. 36

Свидригайло – див. комент. до кн. I, с. 91.

князі овруцькі (odruckie) – тут неясно, овруцькі чи друцькі.

с. 37

у підземних льохах, які називають печерами – мається на увазі Києво-Печерська лавра. *Василь* – великий князь московський Василь I, що панував у 1389–1425 рр.

с. 38

до Скіфії – типовий для того часу анахронізм, коли українські степи називали Скіфією.

Баязета – Баязид II – турецький султан, що панував у 1389–1402 рр. Після тяжкої поразки під Анкарою від Тимура (1402) потрапив у полон, де й помер (за деякими іншими даними, покінчив життя самогубством).

Едига – див. комент. до кн. I, с. 90.

с. 40

Сигізмунд – див. комент. до кн. I, с. 84.

Ваповський – Бернард Ваповський (помер у 1535 р.) – польський хроніст і географ, представник Сигізмунда I в Римі (1510–1515). Його хроніка, в котрій охоплювалася історія Польщі з давніх часів до 1536 р., не друкувалася до XIX ст., але досить популярна в історіографії XVI–XVII ст., її використовували М. Бельський, Стрийковський, певною мірою і Гваньїні.

с. 41

секту Гуса – див. комент. до кн. I, с. 96.

Жижки – Ян Жижка (1360–1424) – перший гетьман чеських гуситів (1420–1424), уславився як видатний полководець, переможець над військами «Священної Римської імперії».

с. 43

Анджей з Тенчина й Микола Джевицький – Анджей з Рабштина Тенчинський (помер у 1461 р.), маршалок надвірний з 1439 р., староста рабштинський (з 1441 р.), холмський (з 1455 р.); Миколай Древицький (Джевицький), королівський секретар з 1425 р., сандомирський кустош з 1433 р.

с. 44

Цюлек – мається на увазі Станіслав Цюлек з Остроленки (помер 10.11.1437 р.) – королівський секретар (з 1410 р.), сандомирський (1418–1425), краківський (1420), гнєзненський (1424–1426) кустош, коронний підканцлер (1423–1428), познанський єпископ (1428–1437).

с. 45

молдавський господар – очевидно, тут ідеться про молдавського господаря Олександра (1400–1432), союзника Свидригайла.

Сигізмунд – Сигізмунд Кейстутович – великий князь литовський у 1432–1440 рр.

с. 46

Федько, князь Острозький – Федір Данилович, князь Острозький (помер бл. 1410 р.), луцький воєвода у 1386–1392 рр. Активно підтримував Свидригайла, один з чільних діячів руху українців (русинів) у Великому князівстві Литовському, боровся проти дискримінації православних. Святий православної Церкви.

с. 48

Владислава – див. комент. до кн. I, с. 98.

с. 49

Казимира Ягайловича – див. комент. до кн. I, с. 98.

с. 50

Болеслава – Болеслав IV. Див. комент. до кн. I, с. 104.

московський князь – йдеться про великого князя московського Василя II Сліпого, який панував у 1425–1462 рр.

с. 51

костюли св. Катерини на Казимірі – костюл св. Катерини був заснований ще на початку християнства у Польщі. У 1363 р. було збудовано кам'яний костюл, який існує і нині у Кракові. Щоправда, він страждав від землетрусів та війн і тому перебудовувався. У середньовіччі Казимир (Казимеж) був окремим від Кракова містом.

Ецин-Гірей – йдеться про Хаджі-Гірея – кримського хана у 1441–1466 рр.

Дунін – Петро Дунін з Правковиць (1415–1484) – воєвода брестсько-куявський, бургграф краківський, ленчицький староста, польський полководець.

щещинського князя Еріка – Ерік II – західнопоморський князь у 1457–1474 рр., князь слупський з 1459 р.

с. 52

Менглі-Гірей – Менглі-Гірей I – кримський хан у 1466–1474, 1475–1476, 1478–1514 рр.

Стефан – мається на увазі Стефан III Великий – молдавський господар у 1457–1504 рр.

Матіаш – Матіаш Гуняді (Корвин) – угорський король, що панував у 1458–1490 рр.

с. 53

деспота Лазаря – ймовірно, мається на увазі правитель (деспот) Сербії Лазар Бранкович, що панував у 1456–1459 рр. У Гваньїні тут явна хронологічна помилка, бо у 1443 р. Матіаш Гуняді ще не був угорським королем.

с. 54

єпископ Павел – мається на увазі вармінський єпископ Павел Легендорф, який був прихильником компромісу між Орденем і Польщею та ініціатором укладення миру.

Року 1446. Відбулася угода... – див. комент. до кн. I, с. 110.

с. 55

Генріх Плауен – Генріх Ройс фон Плауен – великий магістр Тевтонського ордену у 1467, 1469–1470 рр.

сина Владислава – див. комент. до кн. I, с. 110.

король Іржі – див. комент. до кн. I, с. 110.

Якуба Дембінського Равича – Якуб з Дембна (Дембінський) герба «Одровонж» (помер 15.01.1490 р.) – відомий державний діяч середньовічної Польщі. Зокрема, він обіймав посади коронного підскарбія (1460–1468), коронного канцлера (1469–1473) та краківського старости (1463–1490). Гваньїні помиляється, коли відносить його до Равичів. Герб «Равич» мала інша гілка Дембінських.

с. 56

року 1571... – це друкарська помилка в оригіналі. Має бути: «року 1471».

Павла Ясенського – Павло Ясенський – каштелян сандомирський, мальборкський староста. У 1465 р. потрапив у полон до хрестоносців. Помер у 1485 р.

с. 57

вулиця Гродзька... частина... Канонічої – маються на увазі вулиці, які зв'язують королівський замок Вавель із центральною краківською площею Ринок.

Штиртію та Каринтію – нині південно-східна Австрія.

с. 58

Тавань – місцевість на березі Дніпра в районі сучасної Каховки. Тут традиційно існувала зручна переправа через Дніпро, для контролю над якою ще Вітовт поставив потужний замок.

Магомет – Мехмед II – турецький султан у 1444–1446, 1451–1481 рр.

с. 59

імператорові Фрідріху – Фрідріх III – імператор «Священної Римської імперії» у 1440–1493 рр.

Яна Одровонжа, подільського воєводи – Ян Одровонж був подільським воєводою (1477–1479), подільським старостою (1477–1481), руським воєводою (1479–1485), галицьким старостою (1485), обіймав ще ряд нижчих посад.

московський князь Іван – Іван III Васильович – великий князь московський у 1462–1505 рр., який у 1478 р. приєднав до свого князівства Новгород.

с. 61

до Копестрина – мається на увазі с. Коперстрин на березі Південного Бугу в сучасній Вінницькій області. Саме тут, як свідчить хроніка М. Бельського, відзначилися українські козаки, які провели до ординців військо Польсько-Литовської держави. Цю звістку переважна більшість істориків розглядає як першу писемну згадку про українських (запорозьких) козаків.

року 1450 – тут явна помилка. Має бути: «року 1490».

Муха – мається на увазі вождь антифеодального повстання на Покутті Муха, якому справді надавав підтримку молдавський господар Стефан III Великий.

с. 62

Олександра – Олександр – великий князь литовський у 1492–1506 рр., польський король у 1501–1506 рр.

с. 63

а в іншій – ласку – тут гра слів. По-польски «łaska» означає і жезл (скіпетр), і милість.

с. 65

браму св. Флоріяна – Флоріанська брама – єдина з середньовічних краківських брам, котра збереглася до наших днів.

від Клепажа – див. комент. до кн. I, с. 98.

с. 66

Костянтина Острозького – мається на увазі Костянтин I (Костянтин-Василь) Острозький (помер у 1530 р.) – великий гетьман литовський (1497–1500, 1507–1530), маршалок Волинської землі (1507–1522), віленський каштелян (1511–1522), троцький воевода (1522–1530).

Миколая Радзивілла – мається на увазі Миколай Радзивілл (бл. 1470–1521) – державний діяч Великого князівства Литовського, син Миколая Радзивілла Старого. Великий підचाший литовський (1493–1505), великий маршалок литовський (з 1505 р.), віленський воевода і великий канцлер литовський (1510–1521). Брав активну участь у війнах проти Московської держави, зокрема у битві на р. Ведроші 1500 р.

с. 67

Сигізмунда Першого – Смігзмунд I Старий – польський король у 1506–1548 рр.

с. 68

Красника, Туробина – тут згадано міста, що розташовані на південний захід від Любліна.

с. 72

монарха Володимира – мається на увазі Володимир Святий – великий князь київський у 972–1015 рр.

Василь Іванович – Василь III, великий князь московський у 1505–1533 рр.

Глинський – див. комент. до кн. I, с. 18.

Ян Ласький – Ян Ласький герба «Кораб» (помер 19.05.1531) – відомий державний та церковний діяч Польщі. Обіймав, зокрема, такі посади: королівський секретар (1501), великий канцлер коронний (1503–1510), краківський канонік (1508).

с. 77

Остафія Дашковича – Остафій Дашкович (помер у 1535 р.) – староста черкаський та канівський, у першій третині XVI ст. активно протидіяв разом з козаками агресії Османської

імперії, вважався деякими українськими літописцями одним із козацьких гетьманів. Певний час перебував на службі Московської держави і справді допомагав М. Глинському під час повстання, що відзначено у даній звістці хроніки Гваньїні. Планував збудувати систему фортець у пониззі Дніпра для стримування ординських наскоків, про що Гваньїні пише нижче.

гетьмана Миколая Фірлея – Миколай Фірлей (помер у 1526 р.) – великий гетьман коронний у 1515–1526 рр.

с. 80

Івана Сапіги – Іван Семенович Сапіга (бл. 1450–1517) – представник відомого українського полонізованого магнатського роду з Підляшшя, дипломат і державний діяч, зокрема був послом ВКЛ у Московській державі у 1497, 1498, 1499, 1503, 1505, 1508 рр. Його місії закінчили війни ВКЛ з Московською державою 1500–1503 рр. і 1507–1508 рр. Брав участь у битві на р. Березина 27.08.1514 р. і Оршанській битві 1514 р. Підляський воєвода з 1514 р., вітебський намісник (1508–1514), канцлер литовський з 1501 р.

с. 82

Лянцукоронський – Станіслав Лянцукоронський герба «Задора» (помер у 1535 р.) – підचाший сандомірський і люблінський у 1497–1530 рр., надвірний маршалок коронний у 1503–1504 рр., кам'янецький староста у 1510 р., стражник військовий коронний у 1511–1520 рр., воєвода подільський у 1530–1533 рр., воєвода сандомирський у 1533–1535 рр.

с. 84

Марцін Кам'янецький – Марцін Кам'янецький (помер у 1530 р.) – львівський каштелян (1512–1515), подільський воєвода (1515–1530).

с. 87

Року 1516... перекопський хан – мається на увазі кримський хан Мухамед-Гірей (Мехмед-Гірей) I, який панував у 1514–1523 рр.

с. 88

Прецлавом Лянцукоронським – Прецлав Лянцукоронський (помер після 1531 р.) – активний учасник боротьби проти Османської агресії в першій третині XVI ст. Ряд українських літописців саме його вважають першим козацьким гетьманом, який гетьманував у 1506–1531 рр. (з перервами). У цей час активно діяв також його брат Станіслав Лянцукоронський.

королева Барбара – очевидно, йдеться про дружину Сигізмунда I Старого Бону (Барбару), матір Сигізмунда Августа.

с. 91

Курцїй – Гваньїні дещо помиляється. Слід, очевидно, мати на увазі легендарних братів Куріаціїв з античного міста Альба Лонга в Італії. Вони мужньо билися з римлянами – братами Гораціями, але програли, що й спричинило поразку їхнього міста.

с. 93

Саадет-Гірей – кримський хан Саадат-Гірей I, який панував у 1524–1532 рр.

с. 94

короля Людовіка – мається на увазі Людовік (Лайош) II Ягеллон – угорський та чеський король у 1516–1526 рр., який загинув у битві під Мохачем. Внаслідок цієї поразки Угорська держава на сотні років втратила свою незалежність.

с. 96

султан Сулейман – див. комент. до кн. I, с. 131.

Фердинанда – Фердинанд I – імператор «Священної Римської імперії» у 1556–1564 рр. Як король панував з 1531 р.

с. 97

королю Яношу – Янош Запольяї – правитель Трансільванії у 1538–1540 рр.

папа Климент VII – Климент VII – римський папа у 1523–1534 рр.

після смерті... Махмет-Гірея – Гваньїні тут дещо плутає. Смерть Мухамед-Гірея I сталася раніше (у 1514 р.). Потім ханом став Газі-Гірей I (1523–1524), після нього – Саадат-Гірей I (1524–1532), врешті – Іслам-Гірей I (1532) і Сахіб-Гірей I (1532–1551).

с. 98

повстали селяни – мається на увазі Селянська війна в Німеччині 1525 р.

Станіслава та Яна – див. комент. до кн. I, с. 121.

Щенсного Замоєського – Замоєський герба «Єліта» (помер у 1535 р.) – холмський підкоморій у 1525–1535 рр.

с. 103

Бернат Претвич – мається на увазі Бернат (Бернард) Претвич герба «Пчеле» (помер у 1561 р.), який уславився активною боротьбою проти агресії Османської імперії в 30–40-х рр. XVI ст., часто діючи (в 70 боях) у союзі з козаками. Походив із Сілезії. Обіймав посади старости барського (1540–1551), теребовельського (1552–1561), виконував також дипломатичні доручення.

вараждинський єпископ Дьєрдь – мається на увазі чернець Дьєрдь, який був намісником у Трансільванії у 1542–1552 рр., а також опікуном королеви Ізабелли.

с. 105

папа Григорій XIII – див. комент. до кн. I, с. 165.

кардинал Єжі Радзивілл – див. комент. до кн. I, с. 221.

с. 107

Миколай Криштоф Радзивілл – див. комент. до кн. I, с. 164.

Сигізмунд... племінник – Сигізмунд Баторій – князь Трансільванії у 1581–1598 рр.

с. 114

Жовнірські артикули – їхнім автором, на думку дослідників, був, очевидно, великий гетьман литовський Григорій Ходкевич. Див.: *Podhorodecki L. Dzieje roku Chodkiewiczów.* – Warszawa, 1997. – S. 106.

КНИГА ІІІ

передмова до кн. ІІІ

Мишковський – Сигізмунд Мишковський (помер у 1615 р.) – каштелян войніцький у 1598–1603 рр., староста новокорчинський і віслицький у 1600–1615 рр., староста солецький у 1603–1615 рр., великий надвірний маршалок у 1603–1615 рр., городецький староста у 1606–1615 рр.

Аристид – Аристид (бл. 540–467 рр. до н. е.) – син Лісимаха, афінський державний і військовий діяч періоду греко-перських війн, керівник «суходільної партії», яка прагнула збільшити піхоту й кінноту, щоб не допустити персів до Аттики. Після перемоги «морської партії» під керівництвом Фемістокла Аристид у 483–482 рр. до н. е. був вигнаний з Афін. Повернувся з початком нової війни проти персів. Брав участь у битвах при Саламіні та Платеях. У 478 р. до н. е. брав участь у організації І Афінського морського союзу.

Краківський єпископ – див. комент. до кн. I, с. 219.

Равський воєвода – мається на увазі, судячи з усього, Криштоф Мишковський (помер у 1575 р.). Був коронним підстолюєм у 1545–1554 рр., краківським стольником у 1550–1556 рр., каштеляном освенцімським у 1565–1566 рр., каштеляном равським у 1566–1575 рр. Іменування його Петром є непорозумінням.

Частина I

с. 1

У Єзекїля – Єзекїль був великим пророком часів єврейського полону. За 11 років до зруйнування Єрусалима, у 586 р. н. е., Єзекїль передбачив зруйнування міста вавилонянами. У Біблії серед пророцьких книг міститься і книга пророка Єзекїля. У розділах 38 і 39 цієї книги справді згадується князь Рошу, пов'язаний із Гогом – правителем у землі Магога. Однак зв'язку між Рошу і Руссю не існує. Гваньїні вслід за своїми джерелами припускається анахронізму.

Страбон – див. комент. до кн. I, с. VII.

Помпей Трог – Помпей Трог (I ст. до н. е. – I ст. н. е.) – римський історик і вчений, автор праць «Історія Філіпа» у 44 книгах і «Прологи» – стислого викладу всесвітньої історії від легендарних асирійських царів до римського імператора Августа.

с. 2

Павсаній – Павсаній (II ст.) – давньогрецький письменник, автор праці «Опис Еллади» у 10 книгах. Головну увагу у своєму творі приділив пам'яткам архітектури та мистецтва балканської Греції, але при цьому навів чимало цінних історичних даних.

Оттона – Отгон – римський імператор у 69 р.

Одоацер – Одоакр (Одоацер) (бл. 431–493) – керівник одного із загонів найманців-германців на римській службі, король герулів, походив із германського племені скірів. У 476 р. скинув останнього імператора Західної Римської імперії Ромула Августа і проголосив себе правителем Італії. У 489 р. держава Одоакра була завойована остготами, а сам Одоакр убитий. Ніякого стосунку до русів-українців він не мав. Тут у Гваньїні, як і багатьох його сучасників, явний анахронізм, що пояснюється тодішнім станом історичної науки.

Леон Перший – Лев I – імператор Східної Римської імперії у 457–474 рр.

Св. Єронім – св. Єронім (між 340–350–420) – один із видатних вчителів Західної Церкви, відомий письменник, історик, теолог, перекладач.

Кирило – мається на увазі св. Кирило (Константин) (826–869), котрий із братом, св. Мефодієм (820–885), був творцем першої впорядкованої слов'янської абетки (кирилиці).

Михайл Куропалат – див. комент. до кн. I, с. XI. За царювання Михайла була створена слов'янська абетка, але сам імператор не може вважатися її винахідником. Малюнок літер кирилиці Гваньїні запозичив з твору М. Бельського (*Bielski M. Kronika Polska.* – Kraków, 1597. – S. 13).

с. 3

Болезлавом Хоробрим – див. комент. до кн. I, с. 27.

Вони були нащадками Кия – у давній історіографії України існувало тверде переконання, що Кий започаткував династію київських князів, але їхніх імен не називалося. Гваньїні вважає напівлегендарних родоначальників племен радимичів (Радим), вятичів (Вятко) і дулебів (Дулеба) нащадками Кия, однак це твердження базується на надто хисткій підставі.

Рюрик – Рюрик (помер у 879 р.), ватажок варязької дружини, якого, згідно з літописною легендою, новгородці нібито закликали разом із його братами Синеусом і Трувором князувати на Русі. Започаткував князівську династію Рюриковичів.

Ігор – Ігор (р. н. невід. – 945) – великий князь київський у 912–945 рр. Здійснив походи на Візантію у 941 і 944 рр. Ігоря було вбито під час повстання деревлян у 945 р.

Ольга – Ольга (св. Єлена) (р. н. невід. – 969) – велика княгиня київська у 945–957 рр., дружина князя Ігоря, мати великого князя київського Святослава. Прийняла хрещення у Константинополі у 955 або 957 р. По смерті була канонізована православною Церквою.

Святослав – великий князь київський у 945–972 рр. Проводив активну зовнішню політику, зокрема розгромив у 60-х рр. X ст. Хозарський каганат, здійснив два походи у Болгарію (968, 971). Після укладення Доростольського мирного договору (971) Святослав, повертаючись зі своєю дружиною до Києва, загинув у районі Дніпрових порогів.

с. 4

Володимир – св. Володимир – великий князь київський у 978–1015 рр. За його правління на Русі було запроваджено християнство (988), завершено об'єднання всіх східнослов'янських земель, Київська Русь досягла апогею своєї політичної могутності.

у *Мечислава* – див. комент. до кн. I, с. 25. У часи польського князя Мешка (Мечислава) I, який панував у 960–992 рр., відбувся черговий етап боротьби за т. зв. Червенські гроди – частину східнослов'янських земель. Цей етап був успішним для Володимира Святого, який завдав поразки Мешку I. Далі Гваньїні стисло переказує «Повість временних літ», припускаючись деяких анахронізмів. Зокрема, він говорить про татар, котрі вмовляли св. Володимира прийняти їхню мусульманську віру, хоча тут може йтися тільки про волзьких булгар.

с. 5

константинопольським імператорам – йдеться про візантійського імператора Василя II Болгаробійцю (панував у 963, 976–1025 рр.) та його брата Константина VIII (панував у 1025–1028 рр.). Анна, дружина Володимира Святого, була їхньою сестрою.

Святополк – Святополк Окаянний – великий князь київський у 1015 і 1018–1019 рр.

Ярослав – Ярослав Мудрий – великий князь київський у 1015–1018, 1019–1054 рр.

Кромер – Марцін Кромер (1512–1589) – польський хроніст та церковний діяч, з 1579 р. – єпископ. Автор латиномовної хроніки, у котрій викладалася історія Польщі з давніх часів до 1505 р., при цьому значна увага приділялася подіям військово-політичної історії Русі – України. У XVI ст. його основний твір неодноразово видавався (1555, 1558, 1568, 1589 рр. та ін.). Одним із цих видань скористався Гваньїні як джерелом до своєї хроніки.

Ізяслав – Ізяслав Ярославович – великий князь київський у 1054–1068, 1069–1073, 1077–1078 рр.

Святополк – мається на увазі Святополк Ізяславич – великий князь київський у 1093–1113 рр.

Болеслав Сміливий – див. коментар до кн. I, с. 36. Далі розповідь Гваньїні про великих князів київських стає надто лаконічною і сповненою помилок. Так, після Ізяслава Ярославича панував (вдруге) Всеволод Ярославич (1078–1093), а після Святополка Ізяславича панував Володимир Всеволодович Мономах (у 1113–1125 рр.), врешті Мстислав Великий (1125–1132).

с. 6

йдуть князі Острозькі – популярна точка зору, згідно з якою рід князів Острозьких веде свій початок від князів доби Київської Русі, не може поки що вважатися беззаперечною. Першою документально засвідченою особою з роду Острозьких є Данило з Острога, згадуваний з 1340 р. Гіпотеза про його походження з роду турово-пинських князів (М. Максимович, Ю. Вольф) не дає відповіді на запитання: від якого саме князя. Докладніше див.: *Яковенко Н. М. Українська шляхта... – С. 88.*

сина Романа – йдеться про Романа Мстиславича Великого, князя галицько волинського, великого князя київського та ін. в останню третину XII – на поч. XIII ст. Загинув у битві під Завихостом проти польських військ у 1205 р. Був сином князя Мстислава Ізяславича, а не Мстислава Мстиславича, як помилково твердить Гваньїні.

Данило, брат Романа – йдеться про Данила Романовича Галицького, сина, а не брата Романа Великого. Він справді був коронований Опізоном, легатом папи римського Інокентія IV, у 1254 р., тому сумніви Гваньїні щодо легітимності цієї коронації безпідставні. Данило Галицький мав контакти з Римом, але унії не прийняв. Безпідставними є звинувачення Гваньїні у тому, що Данило Галицький не дотримав свого слова щодо оборони «християн від поганих». Саме папа римський і західні правителі не надали Галицько-Волинському королівству підтримки у боротьбі проти Золотої Орди. Король Данило помер у 1264 р. і був похований у Холмі. Гваньїні правильно вказує на синів Данила: Лева (галицький князь у 1265–1301 рр.) та Романа, хоча не назвав усіх нащадків першого українського короля. Знову ж таки «прив'язка» Василя Острозького до князя Романа Даниловича є, очевидно, легендарною.

Папроцький – Бартош Папроцький – польський історик-генеалог XVI ст.

син Федір – тут Гваньїні плутає двох Федорів Острозьких. Перший з них, св. Федір Данилович, вперше згадується у 1385 р. Був луцьким воєводою, помер бл. 1410 р., перед смертю постригся у ченці Києво-Печерського монастиря під іменем Феодосія. Другий – Федір Федорович, був сином попереднього, і саме про нього пише Кромер у процитованому Гваньїні уривку. Федір (Федько) Федорович брав активну участь у гуситських війнах у Чехії 1422–1436 рр.

такими словами... – наступний фрагмент латинською мовою перекладається таким чином: «Теодор, або ж Федько Острозький, князь Русі, відважний і войовничий лицар, оборонець партії Свидригайла».

Василь, князь на Острозі – йдеться про Василя Федоровича Острозького, котрий мав двох синів – Юрія та Івана. Перший поклав початок роду Заславських, а другий став батьком видатного українського політичного й державного діяча, князя Костянтина І Івановича Острозького, першого гетьмана Великого князівства Литовського (у 1497–1530 рр.)

с. 7–8

Atque vita... – «Він також вів війни з татарами, нашими постійними ворогами. Їхні три великі орди майже повністю знищив під Слуцьком у трьох битвах князь Костянтин Острозький, найдостойніший полководець в історії всіх часів».

Nonne omnibus... – «Вікопомною є перемога, в якій вже відомий князь Костянтин з малим загonom знищив під Каневом 26 тисяч татар».

Ведруський нині – мається на увазі битва на Ведроші між військами Великого князівства Литовського та Московської держави у 1501 р. Тоді Костянтин І Острозький зазнав поразки і потрапив у полон. Його привезли до Москви, до великого князя московського Івана III, але князь Острозький відмовився перейти на московську службу, за що був ув'язнений. Через сім років неволі він зумів утекти на батьківщину і потім завдав низку потужних поразок московським військам, особливо у битві під Оршею 1514 р.

із княгинею Слуцькою – князь Костянтин І Острозький був одружений із княгинею Олександрою Семенівною Слуцькою (померла у 1556 р.). Безпосереднього пов'язання з королівською династією Ягеллонів рід Олельковичів-Слуцьких не мав, у цьому Гваньїні помиляється. Однак знатність роду від цього меншою не стала. Родоначальником династії був Олелько (Олександр) Володимирович (помер у 1454 р.) – передостанній удільний київський князь (1441–1454); його дружиною була княгиня Анастасія, донька великого князя московського Василя І. Досить близька рідня була пов'язана з князями тверськими та молдавськими правителями.

Катерину – правильніше – Єлизавету, хоча вона загальнознана під іменем Галшки (1539–1582). Трагічна історія Галшки ґрунтовно досліджена у кн.: *Ковальський М.* Етюди з історії Острога. Нариси.– Острого, 1998.

Дмитро Сангушко – Дмитро Федорович Сангушко (вбитий 1554 р.). Був житомирським (1548–1552), черкаським та канівським (1552–1554) старостою.

Veri amoris... – «Справжнє кохання триває аж до смерті».

Костянтин Другий – по смерті Костянтина I Острозького залишилися двоє синів: Ілля (1510–1539), брацлавський та вінницький намісник у 1530–1539 рр., та Костянтин II (Костянтин-Василь) (1526–1608) – найвідоміший представник роду князів Острозьких, лідер антикаталицького руху. Він був київським воєводою у 1559–1608 рр. Справді мав трьох синів: Костянтина (помер бездітним у 1588 р.); Януша (1554–1620), краківського каштеляна з 1593 р., Олександра (1571–1603), волинського воєводу з 1593 р. В останнього було п'ятеро синів. Троє з них померло у дитинстві, а два інших (Костянтин та Януш) – у 20-літньому віці, протягом 1618–1619 рр. Він мав також дочок, три з яких досягли повноліття: Софія – вийшла заміж за С. Любомирського, Катерина – вийшла заміж за Т. Замойського і Анна-Алоїза – вийшла заміж за Карла (Кароля) Ходкевича. Жодна з них не мала дітей, і рід князів Острозьких перервався (Див.: *Яковенко Н. М.* Українська шляхта... – С. 93–94).

с. 9

за князя Радзивілла – йдеться про князя Криштофа I Радзивілла (1547–1603), гетьмана польного литовського, воєводу віленського, котрий у другому шлюбі був одружений з Катериною Острозькою, а у четвертому – з Ельжбетою Острозькою.

Миколай Радзивілл – йдеться про князя Миколая Радзивілла «Рудого» (1512–1584), великого гетьмана литовського, брата Барбари Радзивілл, котра була дружиною короля Речі Посполитої Сигізмунда Августа. Його двоюрідний брат, князь Миколай Радзивілл «Чорний» (1515–1585), був віленським воєводою, великим канцлером литовським. Миколай «Рудий» мав двох синів: Криштофа та Миколая (1543–1589), новгородського воєводу, про яких вище згадувалося. Криштоф I справді мав двох синів: Криштофа II (1585–1640), гетьмана польного литовського, у якого, між іншим, були міцні контакти з Військом Запорозьким, та Януша (1579–1620), підчашого литовського. У Криштофа I була донька Ельжбета, котра вийшла заміж за Лева (Леона) Сапігу, великого канцлера литовського.

за Кішку – Ян Кішка – крайчий ВКЛ (з 1569 р.), жмудський староста, віленський каштелян (у 1588–1592 рр.).

с. 10

У Чорного ж... – у Миколая Радзивілла «Чорного» було 8 дітей, в т. ч.: Єжі (1556–1600) – краківський єпископ і кардинал; Альбрехт (1558–1592) – надвірний маршалок литовський, одружений з княгинею Анною Кетлер, що походила з роду курляндських герцогів; Станіслав (1559–1599) – маршалок великий литовський; Миколай «Сирітка» (1549–1616) – маршалок надвірний литовський, воєвода троцький і віленський, паломник до Гробу Господнього в Єрусалимі, про якого говорилося вище.

с. 11

гербом «Погоня» – на гербі «Погоня» зображений вершник з оголеним мечем. Традиційно вважається державним гербом Литви й Білорусі.

Меховський – див. комент. до кн. II, с. 4.

Олександр, князь Чорторійський – Олександр Чорторійський (помер у 1571 р.) був волинським воєводою у 1566–1571 рр. Був одружений з Марією (Магдалиною) Деспотівною. Тут Гваньїні плутає, бо із Софією Юрїівною Ходкевич був одружений син князя Олександра – Михайло (помер у 1582 р.), житомирський староста у 1574–1582 рр.

Федора Сангушка – Федір Андрійович Сангушко (помер у 1547 р.) був володимирським старостою у 1531–1547 рр., маршалком Волинської землі (1535–1547). Мав чотири

сини і дві доньки, зокрема Дмитра, що був житомирським старостою у 1548–1552 рр. Він викрав єдину доньку князя Іллі Острозького – Галшку, з котрою обвінчався, але був убитий переслідувачами невдовзі після того (1554). Другий син Роман (1537–1571) – брацлавський воєвода у 1566–1571 рр., польний гетьман ВКЛ у 1567–1571 рр. Був одружений з Олександрою Григорівною Ходкевич, мав від цього шлюбу сина Федора-Романа (помер 1592 р.) та трьох дочок: Марину (Мар'яну), що померла 1583 р., Олександрю (померла 1602 р.), яка була дружиною князя Януша Янушовича Заславського, та Федору (померла бл. 1598 р.), одружену в першому шлюбі із С. Радзиминським. За даними Н. М. Яковенко, вона була одружена ще двічі: другий раз із князем Олександром Пронським, а третій – з Анджеєм Лещинським. У цьому випадку рацію має швидше Гваньїні, коли вважає О. Пронського чоловіком Олександри Сангушко.

с. 12

князі Кошерські – справді князі Кошерські (Коширські) пов'язані із Сангушками. Їх родоначальником можна вважати князя Андрія Михайловича Сангушка-Кошерського (помер 1560 р.), луцького старосту в 1542–1560 рр.

Корибут – родоначальник князів Вишневецьких, був сином Ольгерда, а не Кейстута.

Князі Збараські – родоначальником князів Збараських був насправді Федір Корибутович (помер бл. 1442 р.). Далі Гваньїні згадує Стефана Збараського (помер 1585 р.), що був троцьким воєводою у 1566–1585 рр.; Миколая Збараського (помер 1574 р.), що був кременецьким старостою у 1560–1574 рр. Син Миколая – Януш (помер 1608 р.) був брацлавським воєводою у 1576–1608 рр., був одружений з княгинею Ганною Матвіївною Четвертинською, брав активну участь у Лівонській війні проти Московської держави. Владислав Збараський (помер бл. 1582 р.), Юрій Збараський (помер 1580 р.). Одна із сестер згаданих чотирьох князів Збараських – Єлизавета була у першому шлюбі за Вацлавом Баворовським (а не Баворським), померла 1555 р.; друга сестра – Маргарита вийшла заміж за С. Чермінського, третя (невідомо) – за Б. Короткого.

с. 13

Воронецькі – справді, князі Воронецькі, як і Збараські, Вишневецькі, Порицькі, мають своїм родоначальником Федька, сина Дмитра-Корибута Ольгердовича.

Князі Ружинські – маються на увазі князі Ружинські, що походять від Коріата Гедиміновича. Серед них справді були гетьмани Війська Запорозького: Михайло (гетьманував між 1579–1586 рр.), Остафій (гетьманував між 1579–1586 рр.), Кирик Остафійович (гетьман у 1586 р.), Микола Остафійович (гетьманував у 1587 р.), Богдан (гетьманував між 1575–1576 рр.).

Частина II

с. 14

Роксоланією – роксолани – група іраномовних кочових сарматських племен, які населяли Північне Причорномор'я з II ст. до н. е. У IV ст. н. е. вони були розбиті гунами й витіснені на територію сучасної Румунії. У VI ст. згадки про роксоланів у історичних джерелах зникають. Тут Гваньїні виступає як один із творців т. зв. сарматської теорії, одним з елементів якої було безпідставне пов'язання роксоланів із руссю.

Танаїс – антична назва Дону.

існує три Русі – Гваньїні не зовсім точно локалізує територію Білої Русі, котру вміщує і під Києвом, та помилково пов'язує Чорну Русь з Московією. Насправді ж Чорна Русь – це давня назва земель у північно-західній Білорусі в басейні верхньої течії р. Німан.

с. 14

З апостолів вони найбільше шанують св. Тадея і св. Варфоломея – тут Гваньїні має рацію. Деякі давні джерела підтверджують цю інформацію. Так, св. Варфоломій проповідував християнство в Аравії та Вірменії, де й зазнав мученицької смерті через розп'яття головою вниз.

Василій Великий, Іоанн Золотоустий, Григорій Назіанський – три «вселенських вчителів» православної Церкви. Василій Великий (329–370) – один з отців Церкви, видатний теолог, єпископ Кесарії у 370–379 рр. Активний борець проти ересі аріанства. Створена св. Василієм Великим Літургія і нині живе в практиці православної Церкви. Св. Іоанн Хризостом (Золотоуст) (347–407) – один із отців Церкви, архієпископ Константинополя у 397–407 рр. (з перервами), видатний теолог, письменник і проповідник, автор численних творів. Створена св. Іоанном Золотоустом Літургія і нині живе в практиці православної Церкви. Св. Григорій Назіанський (Богослов) (329–389) – сподвижник св. Василя Великого, видатний теолог, проповідник і письменник, автор численних праць, активний борець проти ересі аріанства.

римського папи Григорія – св. Григорій I Великий (бл. 540–604) – римський папа, відомий у православній Церкві під іменем Двоєслова, визначний теолог. Його понтифікат припадає на 590–604 рр. У своїх працях, насамперед «Діалогах», підкреслював, що до спасіння людських душ ведуть, крім благодаті, допомоги Христа, ангелів та святих, також добрі діла самих людей; підкреслював значення морального боку релігії. Був творцем Літургії наперед освячених Дарів – одного з трьох варіантів Літургії, яка (поряд із чинами Літургій св. Василя Великого та св. Іоанна Золотоуста) і нині живе в практиці православної Церкви.

князя Лева – див. комент. до кн. II, с. 13.

с. 15

миля – судячи з усього, Гваньїні використовував як міру довжини одну із середньовічних миль, яка становила близько 15 км.

с. 18

Любовля – йдеться про м. Любомль (нині – райцентр Волинської області). Вперше згадується в Іпатіївському літописі під 1287 р.

с. 23

Київ – Гваньїні наводить популярне в XVI–XVII ст., але явно фантастичне твердження про надзвичайно велику довжину печер Києво-Печерської лаври.

за звичаєм у язичницькому одязі – це твердження Гваньїні теж недостовірне. Можливо, воно ґрунтується на тенденційних вигадках католиків.

Інші живуть... у горах – безпосереднього зв'язку між черкашанами та кавказькими черкесами немає, тут Гваньїні помиляється. Означена точка зору, яка виводила козаків-черкашан від черкесів, була визнана недостовірною ще у XVII ст., зокрема, її висміював Адам Кисіль, дипломат Речі Посполитої, український шляхтич, що вів переговори з Богданом Хмельницьким.

с. 24

Бобрянська – важко визначити, яке місто має на увазі Гваньїні: Брянськ чи Бобруйськ. Судячи з відстані до Києва (вказаної теж неточно), йдеться, очевидно, про Бобруйськ.

Дубровна – йдеться про Дубровно – сучасний райцентр на сході Білорусі неподалік Орші.

король польський – Сигізмунд III – король Речі Посполитої у 1587–1632 рр.

с. 25

Сураж – мається на увазі місто, нині райцентр Вітебської області, у Білорусі, що лежить на північний схід від Вітебська.

с. 26

Дисна – див. комент. до кн. I, с. 206.

с. 27

свята Петра й Павла аж до Успіння Діви Марії – свято св. апостолів Петра й Павла припадає на 30 червня за старим стилем, а свято Успіння Пресвятої Богородиці – на 15 серпня.

Церефа – див. комент. до кн. I, с. 26.

с. 29

Кошинецький костюл – йдеться, ймовірно, про костюл у Козинічах, містечку над Віслою поблизу Стенжиць.

Частина III

с. 30

Про половців – думка Гваньїні, запозичена у Ваповського, Кромера, Стрийковського та М. Бельського, про спорідненість половців з литовцями, старими пруссами та ятвягами є помилковою. До того ж половці були тюрками, а інші вказані народи чи племена належали до індоєвропейців. Ятвяги не мають жодного відношення до германського племені гепідів, справді споріднених із готами. Див. комент. до кн. II, с. 4.

Мангун – місто у середньовічному Криму.

Крим – тут мається на увазі місто Старий Крим (Ескі-Кермен).

Баязета – див. комент. до кн. II, с. 38.

1139 року – тут змішано дві літописні звістки Київського літопису (у складі Іпатіївського зводу). Під 1139 р. занотовано звістку про приведення князем Всеволодом Ольговичем половців до м. Прилук, взяття ними ряду міст і Посулля. Під 4.04.1103 р. вміщена звістка про перемогу Володимира Мономаха над половцями в степах і перераховано імена дев'яти (з 20) половецьких князів, яких було там убито. Ці імена дещо відрізняються від тих, що наведені Гваньїні, і тому варто подати їх у оригінальному звучанні. Було вбито: «Урусобу, Кочія, Ярославну, Кітанопу, Кумана, Асупа, Куртка, Ченегрепа, Сурбаря» (Літопис руський.– К., 1989.– С. 190, 159).

с. 31

Болеслав Сором'язливий – див. комент. до кн. I, с. 58.

мазовецького князя Конрада – Конрад I – син Казимира II Справедливого, князь мазовецький, куявський, серадзький, ленчицький, краківський, панував у 1202–1229, 1241–1243 рр.

Готгард – ця звістка збігається з хронікою М. Стрийковського, однак у останній вказано, що Готгард був графом Лукашовиць, предком шляхтичів Уханських; кількість полонених ятвягів вказана меншою: п'ять, а не сім.

с. 32

Менглі-Гірей – Менглі-Гірей I – кримський хан, що панував у 1466–1474, 1475–1476, 1478–1514 рр. Тут Гваньїні дещо помиляється в хронології (інші літописи відносять цю подію до 1506 р.), бо у 1516 р. панував уже інший хан, а саме Мухамед-Гірей I (1514–1423).

Прецлавом Лянцукоронським – див. комент. до кн. II, с. 88.

Білгород – йдеться про Білгород-Дністровський (Аккерман).

Овідієвого озера – тут, імовірно, мається на увазі Дністровський лиман.

річці Низ – помилка Гваньїні. Йдеться, звичайно ж, про низ Дніпра, а не якусь іншу річку під назвою Низ.

Текст на с. 32–34 майже дослівно списаний Гваньїні з хроніки М. Бельського.

с. 33

Тягиню – див. комент. до кн. I, с. 184.

Кохане – в джерелах не згадується дніпровський острів під такою назвою.

Вишневецький – див. комент. до кн. I, с. 130.

Тисмениця – тут Гваньїні явно помиляється, оскільки річка з такою назвою знаходиться в Карпатах. Якщо ж ідеться про р. Тясмин, то вона впадає у Дніпро значно вище за течією останнього, на південному кордоні сучасної Черкаської області.

Тисмен і Фесин – тут знову якась плутанина у Гваньїні. Річка Тясмин, як зазначалося вище, впадає у Дніпро значно північніше. Гідронім «Фесин» взагалі невідомий. На нашу думку, під «Тисменом» треба розуміти р. Томаківку, а під «Фесином» – р. Чортотлик, хоча вони й не витікають з Чорного лісу.

шкіряних човнах – Гваньїні помиляється, оскільки козацькі чайки робилися з дерева.

Зонара – Іоанн Зонарас – чернець із Константинополя, візантійський історик. Його головний історичний твір у перекладі латинською було видрукувано у Базелі 1557 р. (*Zonaras I. Compendium historiarum.* – Basileae, 1557). Це посилання Гваньїні запозичив із хроніки М. Бельського.

с. 34

Оршаниці – такий гідронім у басейні Дніпра невідомий. Можливо, Гваньїні мав на увазі р. Оріль, лівобережну притоку Дніпра, що протікає по території сучасної Дніпропетровської області.

Чичаклій – річка Чичиклея – права притока Південного Бугу в його нижній течії. У нижній течії р. Чичиклеї було два однойменні поселення у XVI–XVIII ст.

Язловецькому – Миколай Язловецький (помер у 1594 р.) – снятинський староста, гетьман Війська Запорозького (1590). Того ж року за універсалом короля Сигізмунда III йому було доручено збудувати фортецю Кременчук для оборони краю від ординських наскоків, а також для кращого контролю над козацтвом.

черкаському старості Олександрі – князь Олександр Вишневецький – гетьман Війська Запорозького (1578–1581). Був певний час черкаським старостою.

при Михайі – важко сказати, кого саме мав на увазі Гваньїні у цьому випадку. Це міг бути і князь Михайло Вишневецький, черкасько-канівський староста у 80-х рр. XVI ст., і князь Михайло Ружинський, що був гетьманом Війська Запорозького, і молдаво-валаський господар Михайл Хоробрий, що панував у 1593–1601 рр. (з перервами).

Зборовському – Самійло Зборовський, гетьман Війська Запорозького (1581).

с. 35

Ружинському – князі Михайло і Кирик Ружинські були гетьманами Війська Запорозького.

Косинському – Криштоф Косинський – гетьман Війська Запорозького у 1591–1593 рр., керівник повстання проти колоніального гніту Речі Посполитої у цей же період.

Петра – Петро V Кривий – молдавський господар у 1575–1577, 1578–1579, 1582–1591 рр.

князя Костянтина – князь Костянтин II Іванович Острозький. Див. комент. до кн. III, с. 7–8.

турецьким султаном – Мурад III – турецький султан у 1574–1595 рр.

с. 36

Шах – Яків Шах – гетьман Війська Запорозького у 1576–1577 рр.

до гетьмана – тут ідеться про великого гетьмана коронного, подільського воєводу Миколая Мелецького. Див. комент. до кн. I, с. 161, 190.

семигородське військо – у Семигороді (Трансільванії) панував тоді (1576–1581) Криштоф Баторій, рідний брат короля Речі Посполитої Стефана Баторія. Обидва брати боялися, що через молдавський похід І. Підкови може вибухнути війна з Туреччиною, тому Криштоф скерував своє військо на допомогу Петру V, а Стефан хитрістю арештував Підкову, а потім засудив до страти.

с. 40

Вони вбили дитину... – цей сюжет хроніки не є достовірним з огляду на те, що в юдаїзмі не існує практики ритуальних убивств.

КНИГА IV

с. 1 передмови

Феб – латинізована форма імені Аполлона, який у язичницькому пантеоні давніх греків та римлян був богом світла, сонця, покровителем мистецтв, поезії та науки.

Леду – Леда – у давньогрецькій міфології дружина Тиндареоса, спартанського царя, коханка Зевса, котрий з'явився їй у вигляді лебедя. Від цього шлюбу народилися Єлена, Кастор і Поллукс. Гваньїні дещо неточно передає суть давньогрецького міфа.

Юнона – у давньоримській міфології дружина Юпітера (Зевса), богиня шлюбів і народжень, дівчат, жінок, матерів.

с. 3 передмови

папи Леона X – Лев (Леон) X – римський папа у 1513–1521 рр.

Карла V – мається на увазі імператор «Священної Римської імперії» Карл V Габсбург, що панував у 1519–1522 рр. Він же був іспанським королем (під іменем Карла I) у 1516–1556 рр.

Частина I

с. 1

Еней Сільвій – див. комент. до кн. II, с. 3.

віфінський король Прус – мається на увазі Прусій – правитель Віфінії, античної держави в Малій Азії у середній частині її чорноморського узбережжя, заселеній фракійцями. Спочатку Віфінія входила до Лідії, потім – Персії. У 297–274 рр. до н. е. була незалежною державою. З 74 р. до н. е. стала римською провінцією. Саме сюди до царя Прусія втік після поразки від римлян у Другій Пунічній війні та вимушеної еміграції до царя Антіоха III славнозвісний карфагенський полководець Ганнібал, про якого Гваньїні згадує трохи нижче. Довідавшись про переговори римлян з Прусієм про його видачу, Ганнібал покінчив життя самогубством бл. 182 р. до н. е. Збіг назв імені (Прусій) і землі (Пруссія) є випадковим, і Гваньїні помиляється, коли намагається знайти між ними якийсь зв'язок.

с. 2

Октавіана Августа – Август Октавіан (Гай Юлій Октавій) (63 р. до н. е.– 14 р. н. е.), формально принцепс, а фактично перший римський імператор (27 р. до н. е.). Племянник Юлія Цезаря.

Дивон – очевидно, мається на увазі Діон Хризостом (Золотоустий) (40–115 рр. н. е.), уродженець м. Пруси у Віфінії, видатний давньогрецький історик, філософ і ритор, представник т. зв. софістики. Збереглося бл. 50 промов Діона на історичні та філософські теми.

старою прусською мовою – йдеться про мертву нині прусську мову, котра була спорідненою з литовською та латиською і входила до балтійської мовної групи індоєвропейської мовної сім'ї.

від словаків – тут маються на увазі слов'янські племена.

с. 3

Галіндією – див. комент. до кн. I, с. XII.

Фрідріха Другого – мається на увазі, очевидно, імператор Фрідріх II Штауфен, що панував у 1212–1250 рр., як імператор – з 1220 р.

князь Конрад – Конрад I – мазовецький князь у 1194–1247 рр.

с. 4

Ромново – мається на увазі Ромове – святе для прибалтійських язичників (пруссів, литовців, куршів, латишів, ятвягів) місце, яке лежало на пруссько-литовсько-ятвязькому прикордонні. Точне місцезнаходження Ромового невідоме.

Болеславом Хоробрим – див. коментар до кн. I, с. 27.

Кірі Кіріейто – правильніше: «Криве кривейто» – верховний жрець у давніх пруссів та литовців, часом виконував функції світського правителя.

с. 7

Самбійській, або Судаवській землі – йдеться про Самбію – регіон на узбережжі Балтійського моря між Гданською та Курською затоками.

біля Інстемборга, Рагнети – йдеться про міста хрестоносців у Пруссії, які нині називаються відповідно Черняховськ (Инстенберг – Instenburg) і Неман (Рагнета – Ragnit).

с. 8

Здавені, Самлянді – йдеться про Самбію.

с. 9

недавніх інфляндських та московських війн – йдеться про Лівонську війну 1558–1583 рр.

с. 10

лейшис – цікаво, що іменем «лейшис», тобто латиш, старі прусси, згідно з Гваньїні, йменували поляків та литовців.

Частина II

с. 12

Вейдевут... задумав поділити своїх синів – тут маємо легендарну оповідь, причому імена міфічних синів Вейдевута часом збігаються з назвами прибалтійських племен, наприклад: Галіндо – голінди (голядь), Барто – барти та ін.

Судавія – давній прусський регіон, що лежав між Самбією і Надравією в середній течії р. Прегель (Преголи), поблизу сучасного кордону між Калінінградською областю Російської Федерації та Польщею.

с. 13

Лебеніхт... – у цьому переліку давніх міст і замків Тевтонського ордену названі, зокрема, такі населені пункти, як Крулевець (Кенігсберг), нині Калінінград, Фішаус, тобто Фішгаузен, нині Приморськ, Рудава (Рудау) – нині Мельников, Нойгауз, тобто Нойгаузен, нині Гур'євськ, Розитен – нині Рibaцький.

с. 13

Натангія – давній прусський регіон, що лежав на південь від Самбії і на північ від Вармії та Барції. Від останньої Натангію відділяла р. Ліна, названа в хроніці Гваньїні Альбою.

с. 14

Велява... – у цьому переліку давніх міст і замків Тевтонського ордену названі, зокрема, такі населені пункти, як Велява, тобто Wehlau, нині Знаменськ, Гердава, тобто Gerdauen, нині Железнодорожний, Цинтія, тобто Zinten, нині Корнево, Кревбург – нині Славське, Фриделанд, тобто Friedland, нині Правдинськ, Думнов, тобто Domnau, нині Домново, Балга, тобто Balga, нині Весельное, Брандсбург (сучасне Ушаково), Аленбург (сучасна Дружба).

Надрава – давній прусський регіон, котрий лежав на схід від Самбії, на південь від верхньої течії р. Прегель (Преголи) до озера Мамри, межуючи на півдні з Галіндією, а на південному сході – з ятвягами.

Шалявонія – Скаловія – давній прусський регіон, що лежав на сході країни, межуючи зі Жмуддю, від якої його відділяла р. Неман.

Рагнета... – у цьому переліку давніх міст і замків Тевтонського ордену названі, зокрема, такі населені пункти, як Рагнета, тобто Ragnit, нині Неман, Тільза, тобто Тільзит (Tilsit), нині Советськ, Ельк, тобто Elk, нині Лицьк у Польщі, Лябія, тобто Labiau, нині Полеськ, Тапево, тобто Tariau, нині Гвардейськ.

с. 15

Бартемлянд (Барка) – давній прусський регіон, що лежав між р. Ліна та озером Мамри (Гваньїні характеризує це озеро як «велике й довге»). Цей регіон отримав назву від давнього прусського племені бартів.

Нонденбург... – у цьому переліку давніх міст і замків Тевтонського ордену названі, зокрема, такі населені пункти, як Йогавшпург, тобто Johannisburg, нині Піш (Pisz) в Польщі, Інстенберг, тобто Insterburg, нині Черняховськ, Бартен, тобто Barten, нині Барцяни (Barciany) в Польщі.

с. 16

Ортельцбург... – у цьому переліку давніх міст і замків Тевтонського ордену, що стояли на землях галіндів, названі, зокрема, такі населені пункти, як Ортельцбург, тобто Ortelsburg, нині Щитно (Szczytno), Раштенбург, тобто Rastenburg, нині Кентшин (Kętrzyn), Пассейм, тобто Passenheim, нині Пасим (Pasym), Найдембург, тобто Neidenburg, нині Нідзіца (Nidzica).

Вармія – давній прусський регіон, що лежав на узбережжі Балтійського моря південніше Самбії.

с. 17

Кессель... – у цьому переліку давніх міст і замків Тевтонського ордену названо, зокрема, такий населений пункт, як Бішофштайн, або Біскупец, тобто Bischofstein. Нині під такою назвою існує в Польщі населений пункт Біштинек (Bisztynek). У Польщі, у тому ж регіоні, існує нині два Біскупця. Перший з них за часів Ордену мав назву Бішофсбург (Bischofsburg), а другий – Бішофсвердер (Bischofswerder). Серед інших міст Вармії відзначимо Альштайн, тобто Allenstein, нині Ольштин (Olsztyn), Вормет, тобто Wormditt, нині Орнета (Orneta), Гутштад, тобто Guttstadt, нині Добре място (Dobre miasto).

Гогкерляндія, або Помезанія – тут Гваньїні припускається певної помилки, оскільки має на увазі Погезанію – регіон Прибалтики, що лежав на колишньому польсько-пруському прикордонні між р. Дрвенцою та Балтійським узбережжям. Тоді зрозумілим

стає дивний вираз: «її (вище Гваньїні говорить про Помезанію) відділяє від... Помезанії...». Власне Помезанія лежала на південний захід від Погезанії, доходячи до нижньої течії Вісли.

Брандєбург... – у цьому переліку міст і замків Тевтонського ордену названо, зокрема, такі, як Толькеміт, тобто Tolkemit, нині Толькміцко (Tolkmitz), Мюнгаузен, тобто Mühlhausen, нині Млинари (Młynary), Ельбінг, тобто Ельблонг.

с. 17–18

Хелмінське князівство – тут мається на увазі регіон, столицею якого було і є нині місто Хелм (Хелмно, в німецькій традиції – Кульм). Ряд названих міст цього регіону, наприклад Грудзьондз, Старогард, Міхалово (на р. Дрвенці), Торунь (в німецькій традиції – Торн), існують і нині під тими ж самими назвами, що їх навів Гваньїні.

с. 18–20

Помезанія – про цей регіон вже йшлося вище. В переліку його міст і замків, що його наводить Гваньїні, деякі зберегли свої назви й понині (Мальборк, Штум), деякі ж змінили, як-от: Зальфельт, тобто Saalfeld, нині Залево (Zalewo), Голянд, тобто Preusisch-Holland, нині Пасленк (Pasłęk), Остерод, тобто Osterod, нині Острода, Розенберг, тобто Rosenberg нині Суш (Susz), Дойче Ейлау, тобто Deutsche Ejlau, нині Лава (Ława).

с. 21

св. Войцех – йдеться про праського єпископа Войцеха з роду Славніковичів. Він мусив тікати від переслідувань чеських королів до Польщі, де вирішив зайнятися місіонерською діяльністю. Польський правитель Болеслав I Хоробрий послав його до Пруссії (997). Св. Войцех вирушив з Гданська кораблем на схід, де вийшов на берег чи то в місцях поселень самбів та помезанів, чи то вармів та погезанів. Запідозривши св. Войцеха у сприянні польській експансії, прусси, підбурювані жерцями-язичниками, вигнали св. Войцеха. Коли ж він під час повернення порушив недоторканність священного для язичників гаю, то був спійманий і вбитий. Болеслав Хоробрий викупив тіло святого на вагу золота і перевіз до Гнезна, де й поховав. Невдовзі Войцех був канонізований, а Рим прискорив створення польської митрополії зі столицею в Гнезні (999). Св. Войцех став патроном Польщі і боротьби з язичниками. У 1000 р. імператор «Священної Римської імперії» Оттон III надав Польщі право на підкорення язичницьких земель у Прибалтиці, насамперед маючи на увазі Пруссію. Див.: Dzieje Warmii i Mazur w zarysie. – Warszawa, 1981. – Т. I. – S. 82–83; Powierski J. Prusowie, Masowsze i sprowadzenie krzyżaków. – Malbork, 2001. – Т. II. – Cz. 1; 2003. – Т. II. – Cz. 2.

Ярослава – йдеться про великого князя київського Ярослава Мудрого, що панував у 1018–1054 рр., про його поразку від Болеслава I Хороброго (1018), тимчасове відновлення у Києві влади князя Святополка Окаянного (панував у 1015–1018 рр.).

с. 22

Болеслав прийняв це вдячно – сучасні дослідження заперечують традиційні для польських хроністів XVI–XVII ст. згадки про підкорення Пруссії Болеславом I. Згідно з даними придворного хроніста Болеслава I – Галла Аноніма, польський правитель змусив пруссів прийняти християнство, хоча це міг тоді бути тільки формальний акт.

с. 23

Гользації – мається на увазі Гольштинія.

Штеттин – нині Щецін у Польщі.

с. 26

Гельда – по-німецьки слово «Geld» означає гроші.

війни, котру гданщани вели зі Стефаном Баторієм – мається на увазі невдалий виступ Гданська проти короля Речі Посполитої Стефана Баторія у 1577 р.

с. 28

папи Целестина III – Целестин III – римський папа у 1191–1198 рр.

імператора Генріха VI – імператор «Священної Римської імперії» Генріх VI з династії Штауфенів (Гогенштауфенів), що панував у 1190–1197 рр.

с. 29

Фрідріха Першого – очевидно, мається на увазі Фрідріх, магістр і водночас князь Саксонії у 1498–1510 рр.

Філіпа II та папи римського Інокентія III – йдеться про імператора «Священної Римської імперії» Філіпа Швабського, що панував у 1198–1208 рр., та Інокентія III, римського папу в 1198–1216 рр.

в Інфляндії з'явилися брати Енсіфері, що носили меч – справді, у 1202 р. було засновано духовно-рицарський Орден мечоносців для завоювання Прибалтики. Після тяжкої поразки у 1234 р., завданої Ордену під Тарту (Юр'євим) новгородським князем Ярославом Всеволодовичем (Невським), та розгрому мечоносців об'єднаними силами литовців та земгалів під Шауляем, мечоносці об'єдналися з Тевтонським орденом у 1237 р. Див.: Potkowski E. Zakony guserskie.– Warszawa, 2005.

Герман фон Зальц – цей великий магістр Тевтонського ордену панував у 1210–1239 рр.

Оттона і Фрідріха II, та... Гонорія Третього – маються на увазі імператори «Священної Римської імперії» Оттон IV, що панував у 1198–1218 рр., Фрідріх II Гогенштауфен, що панував у 1220–1250 рр., а також римський папа Гонорій III, понтифікат якого припадає на 1216–1227 рр.

хелмінського єпископа Кристіна – хроніст слушно відзначив велику роль єпископа Християна, колишнього ченця з Ордену цистерціянців у Оливі, який прагнув організувати відсіч нападам пруссів-язичників і тому хотів організувати в Прибалтиці Орден хрестоносців. Він створив невеликий Орден Братів Христових (переважно з німців та датчан), які поселилися в Добжині над Віслою. Під його впливом мазовецький князь Конрад надав йому для підтримки даної місії Хелм і навколишні землі і запросив згодом хрестоносців на це тодішнє прикордоння з пруссами. Поморський князь Святополк надав іншим хрестоносцям (з Ордену Калатрава) м. Тимаву над Віслою. Коли Християн потрапив у полон до прусського племені самбів (середина 1233 р.), хрестоносці добились від папи Григорія VII булли, на підставі якої Орден формально отримав у свою власність всю Пруссію і йому гарантувалося покровительство папи римського. Угода Ордену з мазовецьким князем Конрадом (1235) фактично повністю легалізувала завоювання Пруссії хрестоносцями. Це завоювання розпочалося від заснування фортеці Марієнвердер (Квідзин) і підпорядкування сусідньої частини Помезанії (пізніше Повісле) із землею Резінською (околиці Прабут і Суша). Див.: Biskup M., Labuda E. Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen.– Osnabrück, 2000.

с. 30

папа св. Григорій Дев'ятий – Григорій IX – римський папа у 1227–1241 рр.

с. 31

Конрад... фон Дуринг – мається на увазі великий магістр Конрад фон Тюрінген, що панував у 1239–1241 рр.

польського короля Пудика – див. комент. до кн. I, с. 58.

магістром Вольквінусом – Гваньїні дещо плутає, очевидно, треба мати на увазі великого магістра Ордену мечоносців Германа Балка (панував у 1237–1239 рр.), а не Фольквіна (Шенк фон Вінтерштедт), що панував у 1209–1236 рр.

Крулевець – польська назва Кенігсберга (нині Калінінград).

Конрад Поппе фон Остерлінг – великий магістр Тевтонського ордену Поппо фон Остербах, що панував у 1253–1256 рр. Чомусь Гваньїні не згадав про його попередників – великих магістрів Герхарда фон Мальберга, Генріха фон Гогенлое та Гюнтера, що панували відповідно у 1241–1244, 1244–1249 і 1250–1253 рр.

Конрада IV та Інокентія IV – маються на увазі імператор «Священної Римської імперії» Конрад IV (панував у 1250–1254 рр., а як співправитель – з 1237 р.) та римський папа Інокентій IV, понтифікат якого припадає на 1243–1254 рр.

поморським князем Святополком – мається на увазі правитель Східного Помор'я Святополк I Великий, що панував у 1220–1266 рр.

с. 33

біля Легниці – у знаменитій битві під Легницею в Сілезії (1241) монголо-татарська орда хана Батия розгромила об'єднане польсько-німецьке військо. Там поліг і Конрад фон Тюрінген. Гваньїні припускається хронологічної помилки, відносячи Легницьку битву до 1259 р., звідки випливає й інша його помилка, коли він плутає магістра Конрада з магістром Поппе фон Остербахом.

Гантес Заргенгаузен – великий магістр Тевтонського ордену Анно фон Зангергаузен, що панував у 1256–1273 рр.

імператора Вільгельма 1563 року – тут Гваньїні робить дивну помилку. Хронологічну похибку можна пояснити друкарською помилкою, але у XIII ст. не було жодного імператора «Священної Римської імперії» з іменем Вільгельм. Ймовірно, тут слід мати на увазі Річарда Корнуельського, котрий панував у 1257–1272 рр.

Туподель, магістр – такого великого магістра не знаходимо в історичних джерелах. Ймовірно, Гваньїні назвав магістром якогось комтура хрестоносців.

с. 34

магістр Гартман... – великий магістр Тевтонського ордену Гартман фон Гельдрунген, що панував у 1273–1282 рр.

імператора Рудольфа... та папи Климента IV – маються на увазі імператор «Священної Римської імперії» Рудольф I Габсбург, що панував у 1273–1291 рр., та Климент IV, римський папа у 1265–1268 рр.

магістр Бургард Швенден – великий магістр Тевтонського ордену Бургард фон Швенден, що панував у 1282–1290 рр.

Лешка Чорного – див. комент. до кн. I, с. 65.

с. 35

Конрад фон Фентфанг – великий магістр Тевтонського ордену Конрад фон Фойхтванген, що панував у 1291–1296 рр.

Генріка Пробуса – Генрік III Пробус – польський король у 1289–1290 рр.

Готфрід, граф фон Голох – великий магістр Тевтонського ордену Готфрід фон Гогенлое, що панував у 1297–1303 рр.

імператора Адольфа – імператор «Священної Римської імперії» Адольф Насауський, що панував у 1292–1298 рр.

Зофрід фон Фойтванг – великий магістр Зігфрід фон Фойхтванген, що панував у 1303–1311 рр.

імператор Альбрехт – імператор «Священної Римської імперії» Альбрехт I Австрійський (Габсбург), що панував у 1298–1308 рр.

Карл фон Тревір – великий магістр Тевтонського ордену Карл Тревірський (Бефарт), що панував у 1311–1324 рр. За його часів у 1309 р. Тевтонський орден остаточно оволодів Східним Помор'ям у боротьбі із прихильниками польського короля Владислава Локотка. Справді, хрестоносці після цього намагалися знайти певні юридичні підстави для виправдання своїх дій. Див. напр.: *Lowmianski H. Prusy – Litwa – Krzyżacy.* – Warszawa, 1989.

імператора Генріха... папи Климента – маються на увазі імператор «Священної Римської імперії» Генріх VII Люксембурзький, що панував у 1308–1313 рр., (як імператор – з 1312 р.), та римський папа Климент V, понтифікат якого припадає на 1305–1314 рр.

с. 37

Вернер – великий магістр Тевтонського ордену Вернер фон Орсельн, що панував у 1324–1330 рр.

с. 38

Людольф – великий магістр Тевтонського ордену Людєр, князь Брауншвайзький, що панував у 1331–1335 рр.

Людівіка... імператора та Іоанна – маються на увазі імператор «Священної Римської імперії» Людвіг (Людвік) IV Баварський, що панував у 1314–1347 рр., та Іоанн XXII, римський папа у 1316–1334 рр.

с. 40

чеського короля Яна – мається на увазі Ян (Іоанн) Люксембурзький, що панував у Чехії у 1310–1346 рр.

Дітріх – великий магістр Тевтонського ордену Дітріх фон Альтенбург, що панував у 1335–1341 рр.

с. 42

Магістр Рудольф – великий магістр Тевтонського ордену Людольф Кеніг фон Вайцзау, що панував у 1342–1345 рр.

папи Бенедикта II – тут, очевидно, друкарська помилка. Йдеться насправді про Бенедикта XII, римського папу в 1334–1342 рр.

с. 43

Генріх Дуземер – великий магістр Тевтонського ордену Генріх Дуземер фон Арфберг, що панував у 1345–1351 рр.

папи Климента – Климент VI – римський папа у 1342–1352 рр.

с. 44

Генріх фон Кінперде – великий магістр Тевтонського ордену Вінріх фон Кніпроде, що панував у 1351–1382 рр.

імператора Карла IV – імператор «Священної Римської імперії» Карл IV з Люксембурзької династії, що панував у 1347–1378 рр. (як імператор – з 1355 р.).

с. 45

Конрад Цольнер – великий магістр Тевтонського ордену Конрад Цольнер фон Ротенштайн, що панував у 1382–1390 рр.

Імператора... Вацлава, папи Урбана VI – йдеться про імператора «Священної Римської імперії» у 1378–1400 рр. Вацлава, а також римського папу Урбана VI, понтифікат якого припадає на 1378–1389 рр.

Конрад фон Вальполт – великий магістр Тевтонського ордену Конрад фон Валенрод, що панував у 1391–1393 рр.

папи Боніфація – Боніфаций IX – римський папа у 1389–1404 рр.

Конрад фон Юнгінген – великий магістр Тевтонського ордену Конрад фон Юнгінген, що панував у 1393–1407 рр.

с. 46

Ульріх фон Юнгінген – див. комент. до кн. I, с. 91.

імператора Руперта та папи... Григорія XII – маються на увазі імператор «Священної Римської імперії» Рупрехт Пфальцький, що панував у 1400–1410 рр., та Григорій XII, римський папа у 1406–1415 рр.

с. 47

мазовецькі князі Януш і Семовит – див. комент. до кн. I, с. 88.

с. 48

Генріх... фон Пловен – великий магістр Тевтонського ордену Генріх фон Плауен, що панував у 1410–1413 рр.

Сигізмунда – імператор «Священної Римської імперії» Сигізмунд, що панував у 1439–1490 рр.

Міхель Кухмайстер – великий магістр Тевтонського ордену Міхель Кухмайстер фон Штернберг, що панував у 1414–1422 рр.

Іоанна XXIII – антипапа Іоанн XXIII, що правив у м. Піза в 1410–1415 рр.

не дотримав угоди – йдеться про порушення Міхелем Кухмайстером Торунського миру (1411) між Тевтонським орденом та Польсько-Литовською державою.

Ерік – йдеться про короля Швеції Еріка XIII Померанського, що панував у 1396–1439 рр. (і як король Данії – з 1412 р.).

с. 49

джанета – мається на увазі породистий жеребець.

Пауль фон Роздорф – великий магістр Тевтонського ордену Пауль фон Русдорф, що панував у 1422–1441 рр.

папи Мартіна – Мартін V – римський папа у 1417–1431 рр.

с. 50

ухвалення перемир'я – очевидно, йдеться про мир, укладений над озером Мелно (1422), на підставі якого Польща отримувала куявські володіння Ордену з Нешавою під Торунню, а Литва – Жмудь та деякі інші землі.

Конрад Ерліггаузен – великий магістр Тевтонського ордену Конрад фон Ерліхсгаузен, що панував у 1441–1449 рр.

Альбрехта – мається на увазі імператор «Священної Римської імперії» Альбрехт II Габсбург, що панував у 1438–1439 рр.

Людвіг Ерліггаузен – великий магістр Тевтонського ордену Людвіг фон Ерліхсгаузен, що панував у 1450–1467 рр.

Казимира IV – див. комент. до кн. I, с. 98.

прусська шляхта і головні міста... вигнавши хрестоносців... – у 1440 р. виник Прусський союз, створений містами й рицарством для боротьби проти Ордену, який врешті підняв повстання (4 лютого 1454 р.). 10 лютого 1454 р. до Кракова прибуло посольство Прусського союзу, очолене Яном Бажинським. 6 березня 1454 р. воно дійшло угоди, за якою Поморські землі переходили від Тевтонського ордену до Польщі під назвою Королівської Пруссії. Це поклато початок Тринадцятилітній війні 1454–1467 рр., в котрій Польща перемогла Орден і закріпила свої територіальні здобутки.

с. 52

Генріх Ройс – великий магістр Тевтонського ордену Генріх Ройс фон Плауен, що панував у вересні 1467, потім у 1469–1470 рр.

імператора Фрідріха III – імператор «Священної Римської імперії» Фрідріх III, що панував у 1440–1493 рр. (як імператор – з 1452 р.).

Генріх... фон Рифтенберг – великий магістр Тевтонського ордену Генріх Рефлін фон Рихтенберг, що панував у 1470–1477 рр.

папи Сикста IV – Сикст IV – римський папа у 1471–1484 рр.

Мартін Тойсес фон Венгауз – великий магістр Тевтонського ордену Мартін Трухзес фон Ветцгаузен, що панував у 1477–1489 рр. Він справді спробував зламати умови Торунського миру і в 1472 р. оволодів Вармією, відмовився присягати королю Польщі Казимиру Ягеллончику. Коли ж у 1478 р. дійшло до війни Польщі з Орденом, Трухзес мусив скоритися.

Йоганн Тифен – великий магістр Тевтонського ордену Йоганн фон Тифен, що панував у 1489–1497 рр.

Імператора Максиміліана та папи Юлія – маються на увазі імператор «Священної Римської імперії» Максиміліан I, що панував 1493–1519 рр., а також римський папа Юлій II, понтифікат якого охоплював 1503–1513 рр.

с. 53

Фрідріх – великий магістр Тевтонського ордену Фрідріх – князь Саксонії, що панував у 1498–1510 рр.

Альбрехт – останній великий магістр Тевтонського ордену Альбрехт Гогенцоллерн, що панував у 1511–1525 рр., після чого (з квітня 1525 р.) став світським князем Пруссії, васалом Польщі (до своєї смерті у 1568 р.). Він походив зі знатного німецького роду, який панував у західному Бранденбурзі, був онуком по матері польського короля Казимира Ягеллончика та племінником тодішнього короля Польщі Сигізмунда I Старого. Покладаючи надію на допомогу Габсбургів, він, як і його попередник, відмовлявся присягати на підданство (віддати гольд) польському королю. Після чергової війни, в якій Орден зазнавав поразки, дійшло до перемир'я 1521 р., а потім і до Краківського миру (9 квітня 1525 р.), на підставі якого Тевтонський орден ліквідувався, а на його місці виникла світська держава (Князівська Пруссія), яка ставала васалом Польщі. Альбрехт склав гольд на краківському ринку. Пізніше з цієї держави, так само як і з Бранденбурга, виникне ядро Пруської монархії, навколо якої у ХІХ ст. об'єднується Німеччина. Див.: Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku.– Warszawa, 2001; *Biskup M.* Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku.– Olsztyn, 1983; *Wijaczka J.* Asverus von Brandt 1509–1559. Życie i działalność dyplomatyczna w służbie księcia Albrechta Pruskiego.– Kielce, 1996.

с. 56

Еразмус Дембінський... син коронного канцлера – мається на увазі коронний канцлер Валентин Дембінський, що обіймав цю посаду в 1564–1576 рр.

коронний мечник Анджей Зборовський – мається на увазі Анджей Зборовський, який обіймав цю посаду в 1569–1574 рр.

с. 57

посвячений і я сам – пізніше (16.07.1577) Гваньїні дістав герб. Його зображення наводиться у книзі: *Album armorum nobilium Regni Polonine XV–XVIII s.*– Lublin, 2001.– S. 173. Див. також: *Niesiecki K.* Herbarz polski.– Lipsk, 1839.– Т. 4.– S. 337.

с. 60

папа Павло – Павло V – римський папа у 1605–1621 рр.

с. 61

Климент Восьмий – Климент VIII – римський папа у 1592–1605 рр.

КНИГА V

Частина I

с. 1

Лівонія – Лівонія – первісно, на межі ХІІ–ХІІІ ст., територія розселення лівів – племені угро-фінської мовної групи. Ліви займали тоді землі на узбережжі Ризької затоки на північний схід від гирла Даугави (Західної Двіни) та північну частину курземського узбережжя. Пізніше ліви були асимільовані куршами і латгалами, а їхніми

безпосередніми нащадками є невелика група у Талсинському районі Латвії. З другої чверті XIII ст. по 1561 р. Лівонією називали всю територію Латвії та Естонії, завойовану хрестоносцями. Це була конфедерація п'яти духовних князівств (Лівонський орден, Ризьке архієпископство, а також Курляндське, Дерптське та Езель-Вікське єпископства), яка формально перебувала під владою римського папи та німецького імператора. Після утворення Курляндського герцогства Лівонією стали називати Північну Латвію (на північ від р. Даугави) та Південну Естонію, котрі перейшли під владу Речі Посполитої. Після Альмаркського перемир'я 1629 р., тобто вже після смерті Гваньїні, Лівонія – Південна Естонія, частина Латвії на північ від Даугави, а на сході – до р. Айвіксте, утворили під владою Швеції провінцію Ліфляндія, яку латиші називали Відземе, а естонці – Ліівімаа.

Нарва... – маються на увазі міста, котрі й сьогодні є прикордонними (кордон проходить по р. Нарва): Нарва (в Естонії) та Івангород (в Росії). Балтійське море у середньовічних джерелах і джерелах дещо пізнішого часу (XVI–XVII ст.) нерідко називалося по-різному, і хроніка Гваньїні не є винятком. Через це інколи виникала плутанина, оскільки, скажімо, назва «Північне море» закріпилася за іншим морем, яке лежить на захід від Данії.

с. 2

Аквілону – Аквілон (Аквілонія) – місто на західному узбережжі Адріатики, засноване у 181 р. до н. е., вихідний пункт римської експансії на схід і північ.

Фрідріх I – Фрідріх I Барбаросса – імператор «Священної Римської імперії» (1155–1190).

Майнгардус – Майнгард – перший ризький католицький єпископ.

с. 3

мечоносцями – Орден мечоносців – духовно-рицарський орден, заснований 1202 р. для завоювання Східної Прибалтики. Після поразки під Шауляем від об'єднаного війська литовців та земгалів припинив своє існування, влившись у Тевтонський орден (1237). Далі існував уже як філія Тевтонського ордену під іншою назвою – Лівонський орден.

тевтонських хрестоносців – Тевтонський орден – німецький католицький духовно-рицарський орден, який виник у Палестині під час хрестових походів (затверджений римським папою Інокентієм III у 1198 р.). Заснував власну державу в Прибалтиці у 1226 р. первісно в Хелмінській землі, потім поширився на землі пруссів, латишів, лівів та естонців. У 1237 р. до складу Тевтонського ордену ввійшов Орден мечоносців, котрий став філією Тевтонського ордену під назвою «Лівонський орден». Тевтонський орден мав для своїх рицарів спеціальний одяг: білий плащ із чорним хрестом особливої форми (тевтонським).

Вольквін – йдеться про другого за рахунком і останнього великого магістра мечоносців Фольквіна (Шенка фон Вінтерштедта), що панував у 1209–1236 рр.

Конрада – йдеться про Конрада фон Тюрінгена, що був великим магістром Тевтонського ордену в 1239–1241 рр. Гваньїні дещо помиляється, вважаючи Конрада п'ятим по черзі великим магістром. Насправді ж він був другим після Германа фон Зальца, що панував у 1210–1239 рр. Похибка була допущена і при датуванні злиття двох орденів, насправді це сталося не у 1234 р., а у 1236 р.

Григорій – йдеться про римського папу Григорія IX. Див. комент. до кн. IV, с. 30.

с. 4

Альбрехта – йдеться про Альбрехта I Гогенцоллерна. Див. комент. до кн. IV, с. 53.

Шведський король – йдеться про шведського короля Еріка XIV з династії Ваза, що панував у 1560–1568 рр. У 1558 р., про події якого згадує Гваньїні, панував попередник Еріка XIV – Густав I Ваза (1521–1560).

Магнус – див. комент. до кн. I, с. 202.

с. 5

Лейтляндія – мається на увазі Ліфляндія.

Швейцарської землі – Гваньїні не помиляється. Хоча Швейцарія не має безпосереднього виходу до моря, однак її купці вели успішну торгівлю по Рейну з виходом до Північного моря, про що він сам писав у німецькій частині своєї хроніки.

люстратори – спеціальні державні урядовці, котрі складали люстрації – опис королівщин з метою ефективного оподаткування населення. Люстрації є дуже точним видом історичного джерела, містили також і географічні дані.

с. 6

Кірхгольм – мається на увазі сучасний Саласпілс у Латвії.

Нітава – йдеться про Мітаву (нині Єлгава) – місто, що лежить на південний захід від Риги на березі р. Ліелупе.

Вольмар – див. комент. до кн. I, с. 202.

Гермес – правильніше Ермес – місто, що лежить на південний схід від Пярну, нині називається Нуйя.

Мальгемборг – мається на увазі Марієнбург, сучасне м. Алуksне у північно-східній Латвії.

Кокенгауз – див. комент. до кн. I, с. 202.

с. 7

Найнгауз – правильніше Нейгаузен – сучасне м. Виру в Естонії.

Вікечляндія – правильніше Віксландія – територія, що лежить нині в Західній Естонії.

Габзаль – правильніше Гапсаль – сучасне м. Хаапсалу в Західній Естонії на морському узбережжі напроти острова Хіума (Даго).

Готард Кетлер – див. комент. до кн. I, с. 206.

с. 8

Езель – острів у Східній частині Балтійського моря, що розташований на початку Ризької затоки. Є частиною Естонії, його естонська назва – Саарема.

Арнчбург – правильніше Аренсбург, естонська назва – Куресааре. Сучасна назва Кінгісепп – місто в Естонії на острові Саарема.

Курляндія – Курляндія – регіон Латвії (Курземе), що лежить на Курземському півострові, а також займає землі на південний схід, західніше Даугави. Після розпаду Лівонського ордену було утворено «Курляндське і Земгальське герцогство», яке було у васальній залежності від Речі Посполитої. Статус цієї держави як шляхетської республіки було визначено у 1617 р. т. зв. Формулою правління. Після третього поділу Речі Посполитої герцогство було приєднане до Російської імперії й утворило Курляндську губернію.

Вінда – правильніше Віндава, нині Вентспілс (Латвія) – місто й порт в гирлі р. Венти, де вона впадає у Балтійське море. Після розпаду Лівонського ордену північна частина Курземського півострова з Віндавою і Пільтеном опинилися під владою Данії (1560), а потім – Речі Посполитої (1583).

Ходкевич – Ян Карл (Кароль) Ходкевич (1560–1621) – видатний державний і військовий діяч Речі Посполитої XVI–XVII ст. Староста жмудський, великий маршалок Великого князівства Литовського, великий гетьман литовський (1605–1621). Був командувачем

польсько-литовського війська під час Хотинської війни (кінець серпня – початок жовтня 1621 р.). Там же під Хотиним помер ще до укладення миру.

Гольдінген – місто у центрі Курземського півострова на березі р. Венти (сучасне м. Кулдіга в Латвії).

Грубін – сучасне м. Гробіня у Латвії, що розташоване західніше від Лієпаї.

Дурбін – сучасне м. Дурбе у Латвії, що розташоване східніше від Гробіні.

Пільтен – сучасне м. Пілтене у Латвії, що розташоване вище по р. Венті від Вентспілса.

Газенпорт – правильніше Газенпот, сучасне м. Айзпуте у Латвії, що розташоване на південний захід від Кулдіги.

Семігалія – правильно Земгале. Регіон Латвії, що лежить південніше Курземського півострова і межує з Литвою. На сході доходить до р. Даугави.

Доблін – сучасне м. Добеле у Латвії, що лежить західніше Єлгави.

с. 9

Фелін – див. комент. до кн. I, с. 203.

Вільгельм з Фюрстенберга – Вільгельм фон Фюрстенберг – великий магістр Лівонського ордену в 1557–1559 рр., до цього (1556–1557) – коад'ютор. Тут помилка Гваньїні. Він сам вище називає ім'я магістра правильно: Вільгельм фон Фюрстенберг.

Вірляндія – регіон (земля Вірумаа), який розташований у сучасній північно-східній Естонії і з трьох сторін має природні кордони: Балтійське море, р. Нарва та Чудське озеро.

Озера Теубас – Чудське озеро.

с. 10

Везенбург – правильніше Везенберг, сучасне м. Тамсалу в Естонії.

Гарія – частина естонської історичної землі Хар'юмаа на півночі сучасної Естонії.

Гервенляндія – естонська історична земля Хар'юмаа, що була розташована на півночі сучасної Естонії.

с. 11

Вітенштайн – правильніше Вайсенштайн (Білий Камінь). Сучасне м. Пайден, що розташоване майже в центрі сучасної Естонії, ближче до півночі.

трьох мов – Гваньїні припускається неточності: слушно вказавши на спорідненість, хоч і досить далеку, латиської та литовської мов, він не згадує про мову естонську, котра належить до фіно-угорської мовної сім'ї.

с. 13

Нойгауз – правильніше Нойгаузен, сучасне м. Виру в південно-східній Естонії.

с. 14

Вальтера з Плетенберга – Вальтер фон Плетенберг – великий магістр Лівонського ордену в 1494–1553 рр.

Частина II

с. 19

московську Нарву – тут ідеться про Івангород.

с. 20

1551 року – тут припущена хронологічна помилка, оскільки Ерік XIV став шведським королем у 1560 р.

Падіс – сучасне м. Палдіскі у північній Естонії, порт на березі Балтійського моря. Розташоване західніше Таллінна.

с. 21

до Равського замку – йдеться про королівський замок у Раві-Мазовецькій. Був збудований у середині XIV ст. королем Польщі Казимиром III. Під час Лівонської війни тут зберігався скарб, призначений для утримання військ Речі Посполитої, що охороняли її південно-східні кордони.

Яна Яжину – мова йде про Яна Яжину герба «Тжаска», коронного підстоля у 1574–1581 рр.

шведському королю – тут помилка. Замість «шведській» слід читати «датський».

с. 22

Чарнковського – Станіслав Чарнковський герба «Наленч» (помер у 1602 р.), комтур познанських іоаннитів (1567–1576), коад'ютор гнезненського архієпископа з 1575 р., референдарій світський (1567–1576), староста драгинський, іновлодзький, плоцький.

Частина III

с. 27

Лаваришки – невеликий населений пункт під такою назвою справді існує. Він розташований на північний схід від Вільнюса.

с. 28

Symbriam Chersonesum – Гваньїні, як і ряд його попередників-хроністів, плутає кіммерійців, що в античні часи проживали у Північному Причорномор'ї, та кімврів – німецьке плем'я, що проживало на берегах Балтійського моря на півострові Ютланд.

КНИГА VI*

Частина I

Заголовок

Готія – див. комент. до кн. I, с. III. Додамо, що на «Морській карті» шведського історика і географа XVI ст. Олафа Магнуса, твір якого використав Гваньїні, Готією названо південно-східну частину Швеції, що напроти о. Готланд. Див.: *O. Magnus. Carta marina et descriptio septentrionalis terrarum...* (Venecii, 1539).

с. 1 передмови

Геркулесові – Геркулес у давньоримській міфології – син Зевса і Алкмени, міфічний герой-богатыр, який здійснив 12 подвигів, за які Зевс обдарував його безсмертям на Олімпі. Вшановувався в античні часи як божество.

Ісус – йдеться про Ісуса Навина, вождя ізраїльтян у боротьбі проти амалікітян, спадкоємця Мойсея.

с. 2 передмови

Теофраста – Теофраст (372–278 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, учень, приятель і спадкоємець Арістотеля в школі Лікейон в Афінах.

Арістотеля – Арістотель (384–322 рр. до н. е.) – відомий філософ античних часів. Він був сином Нікомаха, придворного лікаря македонського царя Філіпа II, був вихователем сина останнього – Александра Македонського. Арістотель 20 років учився в Академії Платона в Афінах. Помер у Халкідоні.

Текст перекладу кн. VI опубл.: *Мицик Ю.* Історія забороненої країни // Пам'ять століть.– 2006.– № 5.– С. 36–107.

с. 1

Німецьке море – мається на увазі Балтійське море.

с. 2

ляпонами – ляпони (лапландці) – одна з назв народності саамі (лопарі), яка проживає на півночі Скандинавського півострова (Лапландія). Мова саамі входить до фінської мовної групи, але посідає в ній особливе місце.

Мідольпація і розташоване далі від Ангерманського. Після нього є Гельсинське князівство, князівство Гестриційське... – Мідольпація на карті О. Магнуса показана як Міддельпадія. Ця земля лежить південніше р. Онгерманельвен. На згаданій карті О. Магнуса Ангерманією названо землі понад р. Онгерманельвен біля сучасного м. Оселе у північно-східній Швеції. Гельсинське князівство не плутати зі столицею Фінляндії (Гельсинкі). На карті О. Магнуса воно показане північніше Упсали. Гестриція на тій же карті показана між Гельсингією та Упсалою. Фінляндія завойовується Швецією з сер. XII ст., і це завоювання було завершено наприкінці XII ст. Говорячи далі про володіння Фінляндією московським князем, Гваньїні помиляється, хоча у другій половині XII ст. ця країна була сферою зіткнення інтересів Швеції та Новгороду.

Упсала – це місто не має безпосереднього виходу до Балтійського моря.

Нікопія – очевидно, Нючепінг, що розташований південніше Упсали.

князівства, особливо Разбурзьке, Вибурзьке – під Разбургом слід, очевидно, розуміти м. Або (сучасне Турку); Вибурзьке князівство, тобто Виборзьке, – від назви м. Віпері (нині – Виборг в РФ).

Йордан Готський – див. комент. до кн. I, с. XIV.

Павло Диякон – Павло Диякон (бл. 720 – бл. 799) – лангобардський історик. У 782–786 рр. був при дворі Карла Великого, а також членом його Академії. Головним твором Павла Диякона є «Історія лангобардів», у котрому викладено історію цього народу від початку до 744 р., торкнувшись і інших європейських племен та народів. Гваньїні помиляється, коли, йдучи за цим та іншими середньовічними авторами, ототожнює готів із цілим рядом інших народів, як-от: гунами, склавами, болгарами тощо, хоча деякі його ототожнення правильні (готи, остготи, візиготи).

с. 3

Борга – слід розуміти, очевидно, сучасне Порво. Нетабург (Нотебург) – фортеця, відома в російських джерелах як Орешек (Ореховець). Тут 12.08.1323 р. було укладено мирний договір Новгороду зі Швецією. Згідно з цим миром західна частина Карельського перешийка відійшла до Швеції, а східна, разом з м. Корелою, – до Новгороду.

с. 4

рангіфер, або реон – тут мається на увазі північний олень.

архієпископу Нідрозенському – Нідрозія – сучасний Тронхейм. Тут справді була резиденція архієпископа.

Полюс Арктикус (Polus Arcticus) – мається на увазі Полярна зірка.

с. 5

Вальдбург – це, очевидно, Вальдемарсвік південніше Стокгольма. Зудеркобія – це є Седерчепінг; Мортковія – Норчепінг; Хінскія – очевидно, Хіндос; Верендія – очевидно, Еребру.

Смаляндія – йдеться про Смоланд – регіон у південно-західній частині Швеції.

Візбю – Візбі (Віцбі), тобто Вісбю, – місто на о. Готланд.

Альберта Кранція – див. комент. до кн. I, с. VII.

с. 6

острів Тилен – на карті О. Магнуса о. Тилен показаний окремо від Ісландії і південніше неї. Насправді цей острів не існував.

с. 7

Б'ярмії – напівфантастична країна, яка лежить на південний схід від Скандинавії. Про неї часто згадували скандинавські саги та середньовічні хроністи й космографи. Скандинавські письменники XIII ст. Саксон Граматик та Снорі Стурлусон розташували Б'ярмію приблизно в районі Кольського півострова та гирла Північної Двіни. Для європейської картографії її відкрив О. Магнус, який розташував її в районі Кольського півострова.

баленами – зображення міфічної риби балени є на карті О. Магнуса. Очевидно, тут слід розуміти якийсь різновид китових.

рака – на «Морській карті» О. Магнуса справді зображено легендарного морського рака, у клешні якого борсається людина.

Частина II

с. 9

Кімврійські війни – кимври (цимбри) – германські, можливо, й кельтські, племена, котрі мешкали на Ютландському півострові. Нічого спільного з кіммерійцями, які кочували в Північному Причорномор'ї до приходу скіфів, вони не мали. Наприкінці II ст. до н. е. вони вирушили на південь і після кількох перемог над римлянами опанували майже всю Галлію. Об'єднавшись із деякими іншими племенами (тевтони, гельвети), вони виступили проти Риму в 102 р. до н. е. і захопили Північну Італію, але у 101 р. до н. е. зазнали тяжкої поразки під Верцеллами від римлян. Взагалі ж, Гваньїні досить точно вказав на послідовність переміщень племен у Ютландії. У середині V ст. починається переселення з Ютландії англів і ютів (англо-саксів) до Британії, а на території Ютландії та островів коло неї переселяються дани (V–VI ст.).

Дація... Юція – Дацією і Юцією Гваньїні називає різні частини Ютландського півострова.

с. 10

Зеландія – о. Зеландія справді є найбільшим у Датському архіпелазі, й на ньому стоїть столиця Датського королівства – Копенгаген.

Сканія – (Шканія, Сконе) – південна частина Скандинавського півострова, яка була у датському володінні до XVII ст., а пізніше увійшла до складу Швеції. У той час головним містом Сканії було місто Лунд.

с. 11

Отоніум (Оттона) – тобто Оденсе.

Генріх Перший, римський король – Генріх I Саксонський – родоначальник Саксонської династії, германський імператор у 919–936 рр.

Гайдебев – Гайдебер, тобто Хедебю у сучасному Шлезвігу.

Оттон Перший – Оттон I Швабський із Саксонської династії, германський імператор у 936–973 рр. Християнство у Данії було прийняте у 960 р.

королем Вальдемаром – Вальдемар I Великий – датський король у 1154–1182 рр.

Норвегія... завжди була... під владою Датського королівства – Гваньїні помиляється. Норвегія має тривалу традицію власної державності, і список королів з власної династії відкривається ще IX ст. Гаральд I Горфагер панував у 872–930 рр. Тільки у 1450 р. відбувається об'єднання Норвегії з Данією, і з цього часу аж до 1814 р. тут панували королі Данії з Ольденбурзької династії. Потім була унія Норвегії і Швеції (1814–1905).

Неаполітанське та Обох Сицилій Королівство – насправді Сицилійське королівство, котре об'єднувало Південну Італію та о. Сицилію, вже існувало і було захоплене норманами наприкінці XI ст. Внаслідок повстання 1282 р. в Сицилії королівство розпалося. У Пів-

денній Італії, де панувала Анжуйська династія, утворилося Неаполітанське королівство. У 1504 р. Сицилія разом з Неаполітанським королівством увійшла до складу Іспанії під назвою «Королівство Обох Сицилій», яке існувало до 1860 р., фактично до 1799 р.

лангобарди – германське плем'я, яке у I ст. н. е. мешкало у пониззі Ельби. Під час великого переселення народів вони разом з іншими племенами, переважно германськими, завоювали значну частину Північної Італії, заснували Лангобардське королівство (568–774). У 773–774 рр. ця держава була завойована Карлом Великим, королем франків, однак зберегла певні риси державності й під назвою «Ломбардія» існує і нині як історична й адміністративна область Північної Італії.

в Ругії – Рюген – під такою назвою і нині відомий острів у південно-західній частині Балтики. Гваньїні вживає цю назву для окреслення Помор'я (Померанії).

Норвегія означає польською «північний шлях» – ця версія є цілком правдоподібною, оскільки в німецькій мові «Nord» означає північ, а «Weg» – шлях.

с. 12

штокфіш – Гваньїні дещо помиляється. Насправді по-німецьки ця назва звучить як «Stockfisch», тобто в'ялена тріска.

Реон... Бохус... Хама – Реон – це, очевидно, Рена; Хама – можливо, Хаммерфест на півночі країни. Бохус – це земля на південному заході Норвегії, на кордоні зі Швецією, на берегах затоки Бохус. Конгсберг – відомий центр добування срібла у XVI ст.

с. 13

Карл Великий – див. комент. до кн. I, с. 16.

сербів, що звуться віндиш – маються на увазі лужицькі сорби, котрі й нині живуть у східній частині Німеччини. Термін «віндиш», тобто венеди, зустрічається у творах давньоримських авторів для означення слов'ян.

с. 14

Мемус – йдеться про р. Майн.

Амазус – тут мається на увазі р. Хазе у північно-західній частині Німеччини.

Брунополім – так Гваньїні називає, очевидно, Бремен.

Рона – тут Гваньїні дещо плутається, бо Рона тече переважно у Франції і впадає у Середземне море.

Тицінус... Рус – під Тицінусом Гваньїні має на увазі, очевидно, р. Етце у Північній Німеччині, ліву притоку Ельби, під Весулою чи Русом – очевидно, р. Рур.

Тиберіус Лех – це р. Лех у Південній Німеччині, права притока Дунаю.

Фрідріх Третій – йдеться про імператора «Священної Римської імперії» Фрідріха Красивого Габсбурга, що панував у 1314–1330 рр., або про Фрідріха III Габсбурга, що панував у 1440–1493 р. (як імператор – з 1452 р.)

с. 15

королем Генріхом – мається на увазі Генріх I із Саксонської династії, імператор «Священної Римської імперії», що панував у 919–936 рр.

Вальдсгута – Вальдсгут – місто на півдні Німеччини, що стоїть на кордоні зі Швейцарією на правому березі р. Рейн.

Женевської ріки – мається на увазі Женевське озеро.

Тигурина – йдеться, судячи з усього, про м. Тун, що стоїть на березі р. Ааре.

с. 16

Фрібург – місто у західній Швейцарії.

У правління Лотаря – тут Гваньїні припускається помилки, можливо, друкарської, оскільки імператор «Священної Римської імперії» Лотар III панував на сто років раніше, з 1125 по 1137 рр.

Містечко св. Гавла – Санкт-Галлен.

Юлія Цезаря – див. комент. до кн. I, с. 43.

Шафгаузія – йдеться про м. Шафгаузен у північній Швейцарії.

с. 17

Сигізмунд – мається на увазі імператор «Священної Римської імперії» Сигізмунд, який панував у 1410–1437 рр.

спалили їх за те, що вони... давали причастя людям під двома видами – у розповіді про Констанцький Собор та спалення Яна Гуса і Єроніма Празького Гваньїні слушно вказав на одну з головних відмінностей гуситів від католиків, запроваджену Гусом, тобто на причастя всіх вірних, як і у православної Церкві, під обома видами: Тілом і Кров'ю Спасителя. У католиків причастя зазвичай буває під одним видом, право на причастя під обома видами мають лише священники.

с. 18

Марка Антонія і його брата Л. Вера – тут Гваньїні дещо помиляється, називаючи давньоримського імператора Марка Аврелія, що панував у 161–180 рр., Марком Антонієм. Далі він згадує Луція Вера, давньоримського імператора, що панував у 161–169 рр.

Кольмар – мається на увазі м. Кольмар, що лежить південно-західніше Страсбурга.

Селеста – мається на увазі м. Селеста, що лежить між Страсбургом і Кольмаром.

Фрідріха Другого – мається на увазі Фрідріх II Штрауфен (Гогенштауфен) – імператор «Священної Римської імперії», що панував у 1212–1250 рр., як імператор – з 1220 р.

с. 19

Вестерих – під Вестерихом Гваньїні розуміє ту частину сучасної Німеччини, яка лежить у землях Рейнланд-Пфальц і Саар.

Віссенбург – тут йдеться про м. Віссамбур, котре лежить у східній Франції на самому кордоні з Німеччиною.

Ландов – мається на увазі м. Ляндау, що розташоване на захід від Карлсруе.

Спіра – мається на увазі м. Шпеєр, котре лежить між Карлсруе та Мангаймом.

с. 20

Августа – мається на увазі перший імператор Римської імперії – Август, що панував у 27 р. до н. е. – 14 р. н. е.

Бінгіум – Бінген – місто, яке лежить західніше Майнца, на півострові, що його утворюють р. Альзенц, ліва притока Рейну, і сам Рейн.

Оттоні Великому – Гваньїні помиляється, оскільки імператор «Священної Римської імперії» Оттон I Великий панував у 936–973 рр., а на 911–918 рр. припадає панування Конрада I.

с. 21

Цефалія – мається на увазі, очевидно, Вестфалія.

Конфлуенція – мається на увазі м. Кобленц.

Калігула – давньоримський імператор Калігула, який панував у 37–41 рр.

с. 22

Юлій – тут, очевидно, йдеться про давньоримського імператора Дідія Юліана, що панував у 193 р.

Лімбург – йдеться про регіон Лімбург, що існує і нині у Голландії та Бельгії на їх кордонах з Німеччиною.

Нерона – див. комент. до кн. II, с. 4.

Нівелла – можливо, Намюр.

Гельдрія – мається на увазі земля, центром якої було м. Гельдерн, розташоване на берегах р. Нірс на сучасному німецькому кордоні з Нідерландами. Північніше лежить м. Клеве, про яке йдеться у Гваньїні нижче.

Траектум – мається на увазі м. Утрехт, розташоване в Нідерландах південніше Амстердама.

с. 23

Форцифенська – очевидно, мається на увазі Форхгайм у південно-західній Німеччині.

Якшт – мається на увазі р. Ягст, що тече на захід від м. Норлінгена.

Нердлінга – Норлінген – місто, яке лежить на схід від Штутгарта, на кордоні землі Баден-Вюртемберг з Баварією.

Тит Доміціан – йдеться про давньоримського імператора Тита Флавія Доміціана, що панував у 81–96 рр. Придушив у Германії скероване проти нього повстання римського війська під керівництвом Антонія Сатурніна. Гваньїні помилково вважає цих повстанців німцями. Неточне і датування події хроністом.

Тиберія і Константина – очевидно, Гваньїні помиляється, бо давньоримські імператори панували у надто віддалений один від одного час: Тиберій – у 14–37 рр., Константин I Великий – у 306–337 рр.

с. 24

Мюнстер – Себастьян Мюнстер (1489–1552) – німецький вчений, географ, історик, теолог, мовознавець-орієнталіст, автор славнозвісної космографії, яка витримала кілька видань, насамперед у Базелі «*Cosmographiae universalis libri VI*» (Basel, 1554). Східну Європу описав на базі «Трактату про дві Сарматії» (1517) польського хроніста Мацея Меховського. Докладніше див.: *Мыцук Ю. А.* Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVII – середина XVIII в.). – Днепропетровск, 1981. – С. 8–10.

Друз Германік – Гай Клавдій Друз Германік (15 р. до н. е. – 19 р. н. е.), племінник давньоримського імператора Тиберія. Він керував переможними походами на Германію.

Частина III

с. 26

Діоклетіан і Максиміліан – маються на увазі давньоримські імператори Діоклетіан та Максиміліан, що панували відповідно у 284–305 та 286–305 рр.

Траян – давньоримський імператор Траян, що панував у 98–117 рр.

с. 27

528 вулиць – саме так вказано в основному тексті оригіналу, а на маргінесах подано іншу цифру – 522. Тут очевидна друкарська помилка.

с. 28

Генріх – очевидно, Генріх I, імператор «Священної Римської імперії» у 919–936 рр.

короля Пшемислава II – Пшемисл II – чеський король у 1253–1276 рр., князь Австрії з 1251 р., Штирії – з 1261 р., Каринтії і Країни – з 1269 р. Посилання Гваньїні на Кунігунду є неточним, бо там ідеться про св. Кунігунду.

с. 29

Рудольф Габсбург – Рудольф I – імператор «Священної Римської імперії» у 1273–1291 рр.

Альбрехтові – Альбрехт I – імператор «Священної Римської імперії» у 1298–1308 рр., в Австрії – у 1282–1308 рр. Далі у списку названі, зокрема, Людвіг (Ладислав Постум), що панував у 1439–1457 рр. (був також королем Чехії та Угорщини); очевидно, Альбрехт V (II), що панував у 1404–1439 рр.; також Сигізмунд – імператор у 1439–1490 рр.;

Фрідріх V (III) – імператор у 1490–1493 рр.; Максиміліан I – імператор у 1493–1519 рр.; Карл V – імператор у 1519–1522 рр.; Фердинанд I – імператор у 1522–1564 рр.; Максиміліан II – імператор у 1564–1576 рр.; Рудольф II – імператор у 1576–1612 рр.

с. 30

Шрекенберк – ймовірно, тут слід мати на увазі м. Шпремберг на р. Шпрее.

Старгард – йдеться про сучасний Старгард-Щецінський у північно-західній Польщі.

с. 31

Гамбурге – Гамбург стоїть у гирлі р. Ельби. По його території протікає також невелика р. Альстер, яку Гваньїні неправильно називає Ольтемією.

Фрідріх, син Ернста – маються на увазі саксонські курфюрсти Ернст і Фрідріх III Мудрий, які панували відповідно у 1464–1486 та 1486–1525 рр.

Фрідріх чинив з польським Владиславом – маються на увазі імператор «Священної Римської імперії» Фрідріх III та польський король Владислав III, що панували відповідно у 1440–1493 та 1434–1444 рр.

Матвій – Матіаш Гуняді – угорський король у 1458–1490 рр.

Альфонсом – Альфонс V (I) – король Неаполітанського королівства у 1442–1458 рр.

Гвельфами і гібелінами – гібеліни – політична «партія» в Італії XII–XV ст., яка орієнтувалася на «Священну Римську імперію», підтримувала германську династію Гогенштауфенів, у той час як гвельфи (ця назва походить від прізвища баварських і саксонських герцогів – Вельф) були противниками імперії. І ті, й інші творили широку міжнародну коаліцію різних держав.

Фердинандові – див. комент. до кн. I, с. 125.

с. 32

Цвінглі, Кальвін – Жан Кальвін (1509–1564) – видатний діяч Реформації, основоположник кальвінізму – протестантського віровчення, яке є радикальнішим за лютеранство. Ульріх Цвінглі (1484–1531), Швейцарський реформатор католицької Церкви, політичний діяч, основоположник цвінгліанства – однієї з течій протестантизму.

Арій – Арій (IV ст.) – основоположник ересі аріанства, суть якої полягала в запереченні Христа як іпостасі Пресвятої Трійці. Будучи священником в Александрії, Арій висловив свою доктрину в дискусії з єпископом Александром. Ця ересь була засуджена на I Вселенському Соборі в Нікеї, але існувала до середини VII ст.

новохрещенці... тринітарії – маються на увазі анабаптисти, представники протестантської секти часів Реформації. Названі так через те, що відкидали хрещення немовлят, визнаючи тільки хрещення дорослих, вимагали нового хрещення нових членів секти. Відкидали також церковні Таїнства, церковну ієрархію і т. д. З анабаптистів пізніше виростили нові протестантські секти, в т. ч. антитринітаріїв (унітаріїв), яких Гваньїні називає «тринітаріями».

гугеноти – назва французьких протестантів у XVI–XIX ст. Серед гугенотів особливо популярним було вчення Ж. Кальвіна.

Князь де Альба – Фернандо Альба де Толедо (1507–1582) – іспанський військовий і політичний діяч, одноступенець іспанського короля Філіпа II, губернатор Нідерландів у 1567–1573 рр., відомий своїми кривавими репресіями проти голландських повстанців. У 1580 р. завоював Португалію і приєднав її до Іспанії.

Альбрехт... після присяги – див. комент. до кн. IV, с. 53. Мається на увазі присяга Альбрехта польському королеві Сигізмунду I (1525). Після цього Пруссія стала васалом Польської держави.

с. 33

Йоахим Мархіо – Йоахим I Нестор – бранденбурзький маркграф у 1499–1535 рр.

с. 34

Константина III – Константин III – візантійський імператор у 641 р.
папи Іоанна IV – Іоанн IV – римський папа у 640–642 рр.

с. 35

Штеттин – йдеться про Щецін.

Амінъ – тут і далі у Гваньїні трапляється чимало помилок, перебільшень, типових для легенд, а також анахронізмів, як-от слово «Амінъ» у молитві легендарного князя Чеха, що був язичником.

с. 36

Каша – Гваньїні часом подає імена персонажів чеських легенд у дещо незвичній транскрипції. Має бути: Казі.

с. 37

Пшемисл – Пшемисл був родоначальником першої князівської та королівської династії в Чехії, його панування припадає на середину IX ст.

с. 40

Пентесилію – див. комент. до кн. I, с. 11.

с. 41

року 143 – тут друкарська помилка, має бути 743.

с. 43

Борживоя – тут в оригіналі помилково подано «Borzysłava». Борживой – чеський князь, що панував у 890–894 рр.

с. 44

Вацлав – Вацлав (Вячеслав) Святий – чеський князь, що панував у 921–929 рр.

Драгомирою... Людмилу. Драгомира – дружина князя Вратислава, донька князя племені стодоран, язичниця. Св. Людмила – бабуся князя Вячеслава (Вацлава), християнка. 16.09.921 р. у Тетині з наказу Драгомири два боярина задушили Людмилу. Див.: Сказання о начале Чешского государства в древнерусской письменности.— М., 1970.— С. 7–8.

Святоплук – Святоплук (Святополк) – великоморавський князь у 870 р. Тут і далі у творі Гваньїні наявні хронологічні помилки.

святого Кирила – мається на увазі св. Кирило (827–869) – слов'янський православний проповідник і просвітитель, творець (разом з братом св. Мефодієм) слов'янської абетки (кирилиці) і перекладач старослов'янською мовою Святого Письма і богослужбових книг. Свою місію серед слов'ян він розпочав з братом у 863 р. (Моравія і Паннонія), куди вони були послані Михаїлом III Палеологом, візантійським імператором, у 842–877 рр.

Вратислава – Вратислав – чеський князь у 903(905)–921 рр. Гваньїні пропустив Спітигнева, чеського князя у 902–903(905) рр.

Болеслав – Болеслав I Грізний – чеський князь у 929–967(972) рр.

с. 45

Оттон – див. комент. до кн. I, с. 29.

Болеслав Милостивий... Болеслав Третій, потім Яромир, син Болеслава, потім Ульрик, потім Братислав, син Ульрика, потім Спітигнев – Болеслав Милостивий – Болеслав II Благочестивий – чеський князь у 967–999 рр.; Болеслав III Рудий – чеський князь у 999–1002, 1003 рр.; Яромир – чеський князь у 1003, 1004–1012, 1033–1034 рр. Гваньїні пропустив князя Владивоя, що панував у 1002–1003 рр. Ульрик, тобто Олдржих – чеський князь у 1012–1033 рр.; Братислав, тобто Бржетислав I – чеський князь у 1034–1055 рр.; Спітигнев II – чеський князь у 1055–1061 рр.

нарешті – Братислав – Вратислав II – чеський князь у 1061–1092 рр., король з 1085 р. Гваньїні пропустив Конрада I Брненського (1092) та Бржетислава II, що панував у 1092–1100 рр.

Потім Болеслав IV став першим чеським королем, а його брат Борживой – після нього – тут якась плутанина. Болеслава IV не знаходимо в списках чеських королів, хіба що рахувати польського короля Болеслава I Хороброго, який захопив Чехію і Моравію і панував там у 1003–1004 рр. Однак він не був братом Борживоя II – чеського короля у 1101–1107, 1117–1120 рр.

Святоплук, вигнавши Борживоя – Святоплук – чеський князь у 1107–1109 рр. Борживой II – чеський король у 1101–1107, 1117–1120 рр.

Владислав, син Братиславів, потім – Собеслав, потім Владислав, син Владислава, потім – Собеслав, син Ульрика, потім – Вацлав, син Собеславів, а потім Владислав, тоді Фрідріх, тоді – Пшемисл Отокар, тоді – Вацлав, син Отокарів, – Владислав I – чеський князь у 1109–1117, 1120–1125 рр.; Собеслав – чеський князь у 1125–1140 рр.; Владислав II – чеський князь у 1140–1173 рр., король – з 1158 р.; Фрідріх (Бедржих) – чеський князь у 1172–1173, 1178–1189 рр.; Пшемисл Отакар – чеський князь у 1192–1193, 1197–1230 рр., з 1198 р. – король; Вацлав I (III) – чеський князь у 1230–1253 рр. Гваньїні пропустив Собеслава II, Конрада II і Вацлава II, що послідовно панували у 1173–1178, 1189–1191, 1191–1192 рр., також Індржиха Бржетислава (1192–1197) та Владислава III Індржиха (1197–1222).

Рудольф... після нього – Генріх... Карл... Карл IV, римський імператор – Рудольф Габсбург – чеський князь у 1306–1307 рр.; Генріх Хорутанський – чеський князь у 1307–1310 рр.; Карл IV – імператор «Священної Римської імперії» у 1346–1378 рр., який був одночасно чеським королем під ім'ям Карла I. Гваньїні пропустив князів Вацлава II (1278–1305), Вацлава III (1305–1306), Вацлава IV (1378–1419), також Яна Люксембурзького, чеського князя в 1310–1346 рр., хоча, ймовірно, має останнього на увазі, коли говорить про Карла, моравського маркграфа.

Сигізмунд... потім – Владислав... після нього – Казимир... Людовік... Альбрехт... Владислав... Юрій, Фердинанд, імператор Максиміліан... Рудольф – Сигізмунд – імператор «Священної Римської імперії», претендував на чеський престол у 1419–1421 рр., але не був допущений на нього гуситами. Реально панував у Чехії у 1436–1437 рр. Владислав II Ягеллон – чеський король у 1471–1516 рр.; Юрій (Іржі) Подебрад – чеський король у 1458–1471 рр. Гваньїні пропустив Альбрехта II Габсбурга (1438–1439); Владислава Погробка (1453–1457), але вставив польського короля Казимира IV (1447–1492). Людовік Ягеллон – король Чехії у 1516–1526 рр., одночасно панував в Угорщині під ім'ям Лайоша II. Після битви під Мохачем і поразки Угорщини від Туреччини Чехією оволоділа Австрійська імперія. Спочатку в Чехії панував Фердинанд I Габсбург (1526–1564), потім – Максиміліан II (1564–1576) і тільки потім – Рудольф II (1564–1612), який був сучасником Гваньїні і панував у часи видання хроніки.

КНИГА VII

с. 2

Опис Москви Гваньїні запозичив з твору барона Сигізмунда фон Герберштайна (1486–1566), посла Австрійської імперії у Московській державі у 1517 і 1525 рр., автора «Записок про Московські справи», виданих уперше у Відні у 1549 р. (*Герберштейн С. Записки о Московии.* – М., 1988. – С. 129–133). Однак він зробив деякі уточнення і скорочення. Зокрема, він додав, що Москва є більшим містом, ніж Прага, що вона є столицею не Росії, а Білої Русі, переводить московські версти не в італійські, як у Герберштайна,

ПОКАЖЧИК ІМЕН

(упорядники Ю. А. Мицик, О. О. Бородіна)

А

- Аарон (єврей з Возників) 434
Абдалах (батько Магомета) 946
Абдаллах – див. Овдул
Абданки (Габданки) (дім) 96, 123, 683, 845, 849
Абдельлатиф (Абдельлатиф, Абдил-Летиф) (казанський хан) 705, 923
Аблаус (Аблабій) (готський хроніст) 749, 931
Аварій (гунський правитель Угорщини) 771, 772
Авгіс (Авігіс) 837
Август – див. Сигізмунд Август
Август Октавіан (Гай Юлій Октавій) (перший імператор Римської імперії) 441, 543, 544, 546, 738, 743, 749, 768, 838, 879, 887, 903, 926, 934
Августин (св.) 463, 795, 803, 938
Авежбек (турецький воєначальник) 785
Авель 802, 942
Авзон (Децімус Авзоній Магнус) 55, 700, 839
Авраам 255, 258, 260, 542, 698, 802, 810, 812, 816, 941, 943
Авреліан (римський імператор) 929
Аврелій 551, 770
Аг Антипатр 604, 913
Агазія (дружина мазовецького князя Конрада) 107
Агамемнон 926
Агар 816
Агафокл 476
Агенор 43, 832
Агнеса (св.) 467
Агриппа I (цар Палестини) 943
Ададнірарі III (ассирійський цар) 840
Адам 323, 802, 941
Аделунг Ф. 24
Адиль-Гірей 180, 181, 859
Адольф Габсбург 554
Адольф Насауський (імператор «Священної Римської імперії») 469, 892
Адріан (римський імператор) 750, 931
Адріан I (папа) 605, 606, 913
Аеції 836
Азахіель 257
Азбальд (полководець Михаїла Куропалата) 746
Азбек (Узбек, Гійяс ад-дин Мухамед Озбек) (хан Золотої Орди) 696, 922
Азиз-хан 922
Азуп (Асуп) (половецький князь) 426, 885
Айюбіди 939, 944
Алан (вождь савроматів) 748, 750
Алан II 745
Аларих (король вестготів) 835, 837
Александр (єпископ) 905
Александр IV (папа) 111, 847
Александр Великий (Македонський) 49, 51, 74, 490, 584, 690, 691, 694, 739, 741, 768, 796, 805, 807, 811, 813, 815, 834, 835, 840, 848, 899, 924, 926, 928, 938, 941–944
Алексеев М. П. 31
Алігін (син Гермонта) 309
Алі-Гірей 221
Алі-хан (Алехам, Льхам) 705, 923
Алکید (Алківіад) 81, 842
Аллау-хан (татарський хан) 814, 946
Аляміс 52, 837
Альба (Шамуель Абу) (правитель Угорщини) 774, 935
Альба Фернардо де Толедо (князь де Альба) 557, 905
Альбан (св.) 541
Альбін 727
Альбоїн (син Андоїна, угорського правителя) 771
Альбрехт (Альберт) I Гогенцоллерн (останній прусський магістр, перший герцог Пруссії) 5, 159, 484, 485, 486, 490, 500, 511, 558, 856, 859, 895, 896, 905
Альбрехт II Фрідріх Гогенцоллерн (пруський князь, бранденбурзький маркграф) 7, 224, 487, 488, 490, 861, 864, 865

- Альбрехт I Австрійський 469, 554, 570, 892, 904
 Альбрехт II (V) Габсбург (австрійський імператор, угорський король) 142, 147, 482, 554, 778, 780, 853, 894, 904, 907, 936
 Альбрехт (комтур із Мейсенської землі) 469
 Альбрехт із Гданська (комтур хрестоносців) 475
 Альбрехт, граф Радешийський (маршалок Французької землі) 199
 Альгерд (воєначальник Вітовта) 327
 Альгімонт (син Тройната) 306, 326
 Альгімунд (син Ердзівіла) 305
 Альденбург Дітріх фон (Дітріх фон Альтенбург) (магістр хрестоносців) 474, 893
 Альді-Гірей 717, 725
 Альдона (Анна) Гедиминівна 18, 121, 317, 472, 872
 Алькульпа (Кулпа) (хан Золотої Орди) 696, 922
 Альмус (гунський князь) 772, 773, 776
 Альнпек Ян 871
 Альфонс (ферарський князь) 222
 Альфонс V (I) (неаполітанський король) 557, 905
 Амаза (Амасій) (юдейський цар) 803, 942
 Амал 837
 Амали (готський рід) 837
 Амалік 260
 Амброджій (св.) (Амвросій Міланський) 134, 852
 Аменхотеп II (фараон) 938
 Аміна (мати Магомета) 946
 Амінта I 768, 934
 Аммоніос Саккас 939
 Амурат (Мюрид) (татарський воєначальник) 175, 219, 922
 Анастасій I (візантійський імператор) 746, 929
 Анастасія (дружина Олелька Володимировича, донька Василя I) 881
 Анастасія (дружина случького князя Семена) 359, 360, 362
 Анджей (белзький каштелян) 206
 Анджей (брат угорського короля Владислава) 117
 Анджей Тенчинський (Анджей з Тенчина) 149, 150, 246, 332
 Андоїн Лангобард (угорський правитель) 741
 Андрій (Андрій Горбатий) (син Ольгерда) 319–321, 328, 409, 872
 Андрій (Андраш, Ендре) I 88, 774, 775, 843, 844, 935
 Андрій II (угорський король) 777, 778, 936
 Андрій III (угорський король) 778, 936
 Андрій (св.) Первозванний 108, 110, 343, 432, 491, 604, 824, 847, 948
 Андрій (син московського князя Івана III Васильовича) 355
 Андромаха 846
 Аніанус (св.) 770
 Анна (донька Сигізмунда I і сестра Сигізмунда II Августа) 199, 222, 224, 278, 372
 Анна (донька цилійського графа Вільгельма, друга дружина Владислава Ягайла) 134, 139
 Анна (донька Владислава II Ягеллона) 781
 Анна (донька Єлизавети Збараської у шлюбі із В. Баворовським) 410
 Анна (донька Казимира IV) 153
 Анна (донька Фоми Палеолога) 349
 Анна (дружина Вітовта) 324, 873
 Анна (дружина Володимира Святого) 403, 880
 Анна (св.) 474, 476–478, 480–482
 Анна Габсбург (дружина Сигізмунда III) 864
 Анна Марія (з Брауншвайга, друга дружина прусського магістра Альбрехта) 487
 Антенор 750, 931
 Антіох III 887
 Антіох VI Сидет 943
 Антіох XIII Азіатський 803, 943
 Аполлінарій Молодший (єпископ у Лаодикеї) 915
 Аранія 768
 Аргеади 934
 Аргенторський (єпископ) 198
 Аргонт (король Беотії) 249, 865
 Ардер-Гіреї 710
 Аристид 397, 878
 Аристовул (палестинський цар) 943
 Аріарат (давньоперський цар) 834
 Аріас Антоні 384
 Арій 16, 557, 749, 905
 Арістотель 22, 528, 683, 738, 739, 899
 Аркадій I 53, 745, 838, 929
 Арнольф (лікар-італієць Івана IV) 636, 644
 Арон (перший абат Тинецького кляштора) 87
 Аротес 816
 Арсам (давньоперський цар) 768
 Артаксеркс III 49, 834
 Артаксеркс Лонгіман 803, 942

- Арфаксат 745
 Арфберг Генріх Дездемер фон – див. Дездемер Генріх
 Аршак (Арсак) (перший правитель Парфянського царства) 807, 840
 Аршакіди 840
 Асверус (король Сузіани) 814
 Аслам-солтан 373
 Ассармот 745
 Ассерікус (посол угорського короля Стефана) 80
 Ассур (син Сима) 806, 944
 Астіаг (мідійський цар) 807, 945
 Астрикас (угорський посол до папи) 773, 774
 Асцеллін (чернець-мінорит) 109
 Асцен (Твіскон, Аскеназ, Ашкеназ) 47, 833
 Атей 920
 Аттал (пергамський цар) 930
 Аттіла (Етело) 51, 252, 302, 546, 550, 552, 596, 688, 767, 769–771, 835, 837, 870, 934
 Аустру – див. Савська цариця
 Аушлявіус 446
 Афанасій Великий 796, 938, 939
 Ахаз (юдейський цар) 803, 942
 Ахельмунд (норвезький король) 538
 Ахеменіди 834, 837, 840, 934, 940, 944, 946
 Ахілл (Ахіллес) 70, 574, 735, 841, 925
 Ахмат-Гірей 352
 Ахмед I (турецький султан) 826, 948
 Ахмед-чауш 181, 182, 196
 Ахмет (турецький візир) 785
 Ахмет-Гірей 710
 Ахмет-паша 824
 Ачи-Гірей – див. Хаджі-Гірей
 Ашан-паша 798
- Б**
- Баба Михайло 332
 Бабенберги 896
 Баворовський (Баворський) Вацлав 410, 883
 Бажинський Ян 894
 Бажі 206, 749
 Бака 195
 Бакай (татарський хан) 182, 183, 221
 Балаклай (татарський хан) 306, 870
 Балдуїн (християнський король) 462, 463
 Бали 749
 Балинський Адам 228
 Балицький 756, 757
 Балк Герман (магістр Ордену мечоносців) 891
 Балтазар (жаганський князь) 148
 Бандебек (Бердибек) (хан Золотої Орди) 696, 922
 Банканаб (гофмейстер при угорському королеві Андрію II) 777
 Банфі Дьєрдь 246
 Банфі Криштоф 246
 Барановський А. 918
 Баратинський Григорій 661, 662
 Барбара (Бона) (мати Сигізмунда Августа) – див. Бона (Сфорца)
 Барбара (донька Казимира IV) 153
 Барбара (св.) 163, 244, 384
 Барберіні Рафаель 916
 Барбогійон (граф) 467
 Барвін (син Лешка III) 70
 Барділус (князь з Паннонії) 768
 Барич Генрік (польський дослідник) 873
 Барклай Йоганн 19
 Бароній Цезар (хроніст) 914
 Барсан 210
 Барто (син Вейдевута) 449, 452, 869, 888
 Бартош з Вишембурга 131
 Басараб I (валаський господар) 752, 931
 Басманов Петро 677
 Басманов Федір 630
 Бати-Гірей 354, 355, 363
 Батий (Бату-хан) 18, 108, 109, 304, 305, 695, 696, 710, 777, 847, 892, 922, 923
 Баторії 381
 Баторій Анджей (молодший) 245
 Баторій Анджей (старший) 245, 251
 Баторій Балтазар 245
 Баторій Криштоф (правитель Трансильванії, брат Стефана Баторія) 233, 244, 862, 887
 Баторій Сигізмунд (князь Трансильванії) 384, 878
 Баторій Стефан (польський король) 5, 7–11, 19, 185, 194, 219, 222–224, 228, 234, 238, 249, 250, 252, 253, 298, 345, 346, 381, 382, 384, 410, 422, 430, 461, 503, 516, 536, 573, 574, 587, 665, 762, 859–863, 868, 887, 890, 933
 Баязет (Баязид) I (турецький султан) 821, 822, 947
 Баязет (Баязид) II (турецький султан) 179, 327, 346, 348, 353, 363, 426, 710, 711, 825, 852, 859, 873, 885, 923, 948
 Беата (донька сицилійського короля) 781
 Бебек Єжіна 246
 Бегі-Гірей 710
 Бекеш 234
 Бел (правитель Ассирії) 806, 807
 Бела (воєначальник Мешка II) 84
 Бела (король кимврів) 301

- Бела I (угорський князь) 88, 775, 843, 844, 935
 Бела II Сліпий (угорський король) 766, 935
 Бела III (угорський король) 777, 936
 Бела IV (угорський король) 107, 111, 777, 846, 936
 Белжецький Ян 239
 Белжецькі 206, 410
 Белза Марцін 150
 Белік (гетьман Матіаша) 343
 Белісс (Еліша) 52, 837
 Бельдовський 172
 Бендекуки 769
 Бенедикт (папа) 773, 935
 Бенедикт II (папа) 475, 893
 Бенедикт V (папа) 935
 Бенедикт VI (папа) 935
 Бенедикт VII (папа) 935
 Бенедикт IX Феофілакт 85, 843
 Бенедикт XII (папа) 475, 893
 Бенедикт Нурсійський (св.) 83, 87, 90, 111, 534, 847
 Бенчовський Лаврентій 536
 Бердибек – див. Бандебек
 Беріо (готський король) 749
 Берnard (св.) 147, 546, 854
 Бернат Олесницький 133
 Бернат Штамбарський 148
 Берос 47, 833
 Бертольд (Бертольдус) (цистеріанський абат) 500
 Бестужев-Рюмін 22
 Бетель Генріх (пруський маршалок) 467
 Бетман Северин (краківський райця) 363
 Бетсубул (Тохтамиш) (татарський хан) 139
 Белявський 186, 242
 Бельський (Більський) Богдан 665, 909, 910, 917
 Бельський Йоахим 11, 13, 20, 22, 381, 839, 840, 847, 852
 Бельський Марцін 11, 13, 14, 20, 22, 24, 31, 161, 188, 349, 589, 839–841, 846–848, 850, 852–857, 860, 874, 876, 911, 929
 Берманський Марцін 248
 Беховський Петро (польський шляхтич) 652, 653
 Биля 567
 Биліна 241
 Бібрак 207, 208
 Бівой (чоловік Каші (Казі)) 561
 Білецький 766
 Білий Станіслав (троцький каштелян) 352
 Більський 379
 Бірнік 231, 232
 Біруля (козак з Низу) 174, 175, 177, 430
 Бледовський 241
 Блондус (Блондус Флавій) 53, 837
 Боболецький (слуга І. Підкови) 431, 432
 Богдан (син Лешка III) 70
 Богдан Григорій 175
 Богдан II (молдавський господар) 146, 147, 753, 854, 932
 Богдан III (молдавський господар) 754–756, 932
 Богдан Лепушняну (син Олександра, молдавський господар) 185, 186, 190–192, 194, 210, 760, 761, 860, 933
 Богданко (козацький вождь) 221
 Богданов А. 33
 Богомолець Францішек 20, 31
 Богуцький 219
 Божездажи 683
 Бокій 432 (шляхтич з Волині)
 Болеслав (каліський князь) 120
 Болеслав (опольський князь) 120, 263
 Болеслав (син Вацлава) 275
 Болеслав (син Лешка III) 70
 Болеслав (скотавський князь) 115
 Болеслав I Хоробрий (син Мечислава і Дубровки) 18, 80–83, 86, 89, 269, 401, 403, 442, 458, 490, 491, 683, 841–843, 879, 888, 890, 907
 Болеслав II Сміливий (син Казимира I) 87, 88–90, 116, 403, 458, 459, 843, 844, 880
 Болеслав III Кривоустий (син Владислава Германа і Юдити) 12, 90–100, 263, 275, 459, 844–846
 Болеслав IV Кучерявий (син Болеслава Кривоустого) 98, 100, 101, 103, 104, 275, 337, 459, 846
 Болеслав V Сором'язливий (Пудикус, Пудик) 12, 106–111, 262, 307, 427, 465–468, 710, 777, 846, 847, 850, 870, 885, 891
 Болеслав I Грізний (чеський король, син Вратислава) 79, 569, 570, 842, 906
 Болеслав II Благочестивий (Милостивий) (чеський князь) 82, 570, 841, 843, 906
 Болеслав III Рудий (чеський король) 570, 906
 Болеслав IV (мазовецький князь, брат Конрада) 115, 145, 337, 570, 854, 874, 907
 Болеслав Свідницький 123
 Бона (Сфорца) (друга дружина Сигізмунда I, мати Сигізмунда Августа) 6, 23, 159, 350, 368, 417, 486, 856, 877
 Бонари 206

- Боніфації (єпископ) 541
 Боніфації IX (папа) 477, 478, 893
 Боняк (половецький князь) 426
 Боратинський Андрій 369
 Боратинський Іван 370
 Борживой (син Гостивіта) 568, 569, 907
 Борживой II (чеський король) 93, 94, 570, 845, 907
 Борис (князь полоцький) 129, 305, 306, 851, 870
 Борис (литовський князь, брат Владислава Ягайла) 129, 131, 319, 409
 Борис (св.) 306
 Борис (син Володимира Святого, новгородський князь) 403
 Боркус (Боркуш) (син Палемона) 303, 304, 870
 Борнеміса 238, 239
 Боруховський Ян 246
 Боряк Геннадій 28
 Ботеро Джованні (італійський хроніст) 22
 Ботулицький Петро 246
 Бочкай Єжіна 246
 Бранд Герман (магістр хрестоносців) 464
 Бранд Себастьян (німецький хроніст) 441
 Брандт (кардинал з Плаценти) 139
 Бранкович Георгій – див. Іржик
 Братислав (брат Спітигнева) – див. Бржетислав II
 Бржетислав (Бретислав, Братислав) I (чеський король) 84, 86, 570, 843, 906
 Бржетислав II (Бретислав, син Вратислава, чеський король) 87, 90, 91, 570, 843, 844, 907
 Бренн (Бреннус) 742, 835, 928
 Брест Куявський 224
 Брехуненко В. А. 28
 Бригіда (св.) 134, 140, 852
 Броги 683
 Брогловські 479
 Броневський 239
 Броневський Станіслав 381, 759
 Броньовський 191
 Брудзинський Войцех 357
 Брутенус – див. Прутенус
 Брюгенау Венемар фон (інфляндський магістр) 873
 Бубар-Гіреї 710
 Бугарський Войцех 653
 Буда (брат Аттіли) 771
 Бужинський Єронім 206
 Булат 652
 Буляков Іван 658
 Бурнаш (татарський хан) 354
 Бурхард Й. 33
 Бусірид (Бусіріс) 664, 917
 Бутав (син Ольгерда) 319, 409
 Бутурлін Василій 177, 850
 Бучацький – див. Творовський-Бучацький Миколай
 Бучацький Варфоломії 147, 338, 854
 Бучацький Михайло 332, 335, 753, 764
 Бучацькі 331, 333
 Бяліви 683
 Бялобжеський Марцін 245, 246
- В**
- Вадвіці 683
 Ваєр 233, 234
 Ваєр 674
 Ваза 839, 897
 Вайда Януш (угорський королевич, семигородський воєвода) 167, 557
 Вайєр Ернест 459, 514
 Вайс 250
 Вайцау Людольф Кеніг фон (магістр хрестоносців) 475, 893
 Валент (Валентиніан I) 749, 931
 Валент (єгипетський гностик) 915
 Валеріан (віленський єпископ) 309, 382
 Валеріан (тиран) 628
 Валеродус Конрад (Конрад фон Валенрод, Конрад фон Вальпольт) (магістр хрестоносців) 324, 477, 873, 893
 Валуа 195, 860
 Валуа Маргарита 198, 860
 Вальгата 780
 Вальдемар I Великий (король Данії) 539, 901
 Вальдемар IV Аттердах (король Данії) 849
 Вальпольт Конрад фон – див. Валенрод Конрад
 Ванда (донька Крака) 17, 63–66, 193, 839
 Вандал (Вандалус) 52, 745, 837
 Вандаларій 837
 Ванк (мазовецький князь) 472
 Ваповський 355
 Ваповський Анджей 206
 Ваповський Бернард 10, 22, 24, 329, 409, 590, 874, 885, 911, 913, 929
 Вапольт Генріх фон (магістр хрестоносців) 463, 464
 Варвара (св.) 491
 Вармо (син Вейдевута) 449, 453
 Варсиус з Міхалова 133, 328
 Варфоломій (св.) 82, 412, 884
 Варшевицький 822
 Варшо (краківський каштелян) 112

- Варшовці (дім) 95
 Василій Великий (св.) 412, 588, 884
 Василій Димитрович 647, 648
 Василій II Болгаробієць (візантійський імператор) 403, 890
 Василій Рогволод – див. Рогволод Василій
 Василій Степанович (секретар Івана IV) 658
 Василь (смоленський староста) 134
 Василь I (великий князь московський) 134, 326–329, 852, 873, 881
 Василь II Сліпий (великий князь московський) 874
 Василь III Іванович (син Івана III) 24, 158, 164, 355, 360, 367, 370, 577, 582, 583, 585, 595, 626, 627, 678, 696, 704–706, 710, 855, 876, 908, 910, 916, 921, 923
 Василь Корибутович 410
 Василь Костянтинович 695, 921
 Вацек 94
 Вацлав (Вячеслав) I Святий (чеський князь) 79, 262, 563, 569, 842, 906
 Вацлав (імператор «Священної Римської імперії») 477, 478, 554, 893
 Вацлав (легницький князь) 126, 850
 Вацлав (син Собеслава) 570
 Вацлав (син Ярослава Святополковича) 403
 Вацлав (тешинський князь) 144
 Вацлав I (III) (син Отокара, чеський князь) 570, 907
 Вацлав II (чеський король) 117–119, 128, 194, 848, 851, 907
 Вацлав III (чеський князь) 907
 Вацлав IV (чеський король) 128, 851, 907
 Вацлав Ристницький 152
 Вежбента Мацей 9
 Вейдеут (Вейдеутус Леталян, Венедут) (пруський князь) 12, 17, 301, 443, 447, 449, 457, 869, 888
 Вел-ага-паша (командувач яничар) 714
 Велеславін Даніель Адам 10
 Величко Самійло (український літописець) 21, 33
 Велізарій 49, 835
 Вельфи (баварські і саксонські герцоги) 905
 Вельямінови (воєводи) 176
 Венгауз Мартін Тойсес фон (Мартін Трухзес фон Венгцгаузен) (пруський магістр) 484, 894
 Венглінський 758
 Венедут – див. Вейдеут
 Венет Миколай з Лєпля 176
 Венжики 683
 Веняви 683
 Венявчик Ян Менжик 333
 Вер Луцій 544, 903
 Вергілій 22, 203, 688, 694, 738, 811, 921
 Вернадський В. 28, 30
 Вернек з Ринна (краківський житель) 124
 Вероні (молдавський гетьман) 215
 Веспасіан (давньоримський імператор, родоначальник династії Флавіїв) 803, 942
 Весталій 55
 Вельтброд (св.) 541
 Вернек 241
 Ветор Г. 9
 Вибрановський 241
 Виговський Данило 850
 Вижга Станіслав 188
 Виробіш Анджей (польський історик) 5
 Виробослав (шляхтич) 468
 Висимеж (син Лешка III) 70
 Висковатий Іван 655, 657, 659, 916, 917
 Висковатий Третяк 651
 Вислий (Висхлий, Мясоед) Костянтин Семенович 637, 652, 916
 Вишимир 60, 61, 193
 Вишневецький 242
 Вишневецький Адам 246, 667, 670, 864, 917, 918
 Вишневецький Дмитро 167, 168, 429, 430, 726, 857, 886
 Вишневецький Костянтин Іванович 175, 667, 859, 918
 Вишневецький Михайло 237, 365, 430, 765, 766, 863, 886, 933
 Вишневецький Олександр (гетьман Війська Запорозького, черкаський староста) 430, 864, 886
 Вишневецький Ярема 933
 Вишневецькі (князі) 365, 409, 410, 681, 765, 883, 919
 Вишневецький М. 11
 Вігілій (папа) 606
 Вігунд (син Ольгерда) 319, 409
 Візєслава (дружина Болєслава Сміливого) 88
 Вікінд (син Монтвіла) 304
 Віктор (римський князь) 551
 Вільгельм (імператор) – правильніше Річард Корнуельський
 Вільгельм (цилійський граф) 134

- Вільгельм Габсбург (австрійський князь) 130, 851
 Вільгельм III (баварський правитель) 853
 Віндика (староста на Глинянах) 337
 Вінтерштедт Шенк фон (пруський магістр) (Фольквін) 891
 Вінцент (гнезненський архієпископ) 145
 Вінцентій (польський воєвода) 131
 Вінцентій з Шамотул (руський староста) 334, 335
 Віслав 70
 Віталій (св.) 178, 364
 Вітень (литовський князь) 17, 117, 303, 310–313, 317, 470, 471, 848, 870
 Вітовт (Вітольд, литовський князь, брат Владислава Ягайла) 18, 127, 131–139, 146, 285, 319–322, 324–334, 336, 351, 366, 386, 409, 419, 425, 477–480, 586, 589, 603, 695, 696, 710, 727, 850, 852, 872, 875, 910, 911, 913, 921, 922
 Владивой (чеський князь) 906
 Владика Олександр (посол) 182
 Владислав (син Лешка III) 70
 Віт (св.) 534, 569, 744
 Владислав (Ласло) I Святий (угорський король) 775, 776, 844, 922, 935
 Владислав (Ласло) II (угорський король) 776, 935
 Владислав (Ласло) III (угорський король) 777, 936
 Владислав (Ласло) IV Кун (Половець) (угорський король) 111, 117, 777, 847, 848, 936
 Владислав (Ласло, Вуласлав) (легендарний угорський герой) 696, 922
 Владислав (син Сигізмунда III, майбутній король Речі Посполитої Владислав IV) 261
 Владислав I (чеський король) 570, 907
 Владислав II (чеський король) 570, 906
 Владислав I Герман (син Казимира I) 87, 89–93, 275, 343–345, 459, 844
 Владислав II Вигнанець (син Болеслава Кривоустого) 33, 96, 98–101, 845
 Владислав Локоток 115–121, 194, 263, 312, 315, 317, 459, 469, 470–474, 672, 673, 683, 848, 850, 871, 892, 919
 Владислав II Ягайло (Ягелло) 12, 18, 127, 129–135, 137–141, 146, 157, 194, 222, 263, 319–332, 334–336, 387, 406, 409, 425, 477–482, 584, 586, 589, 710, 778, 850–852, 872
 Владислав (III) Варненчик (Уласло I) (польський та угорський король) 13, 140–145, 329, 335, 337, 557, 778–780, 822, 853, 854, 874, 905, 936, 947
 Владислав (Уласло) II (чеський та угорський король) 153–155, 159, 358, 367, 752, 932
 Владислав II Ягеллон (Уласло II) (чеський та угорський король) 150, 151, 342, 570, 781, 855, 875, 906, 907, 936
 Владислав III (Індржих) 907
 Владислав I (мазовецький князь) 145 854
 Владислав Опольський 123, 124, 129, 132, 850
 Владислав II Дракула (господар Валахії) 144, 752, 853, 932
 Владислав Погробок 570, 907
 Власта (служниця Лібуші) 563–567
 Власьєв Афанасій 27, 667, 668, 918
 Влодек Мацей 757
 Влодзімеж (краківський воєвода) 108
 Влостовський Дзежек 333
 Воєн (син Мнати) 567
 Войдат (син Кейстута) 319, 409
 Войдило (швагер Ягайла) 319, 872
 Война (підскарбій Великого князівства Литовського) 236
 Война (ротмістр війська Романа Коширського) 176
 Войцех (гнезненський архієпископ) 139
 Войцех (краківський вїт) 120
 Войцех (св.) 81, 82, 139, 142, 147, 149, 269, 424, 440, 457, 458, 467, 474, 541, 563, 773, 842, 890
 Войшелк (син литовського князя Мендовга) 114, 308, 871
 Волович Остафій 237, 246
 Воловичі 483
 Володар (Володор) Ростиславович (перемиський князь) 845, 852
 Володимир (волинський князь) 314
 Володимир (руський князь) 104
 Володимир Володорович (син Володора, перемиського князя) 845
 Володимир Всеволодович (Мономах) 880, 885
 Володимир Ольгердович (київський князь) 322, 326, 409
 Володимир Святий (Володимир Святославич, Володимир Великий) 86, 355, 402, 403, 582, 603, 604, 611, 612, 843, 870, 876, 880, 915, 924
 Володимир Юрійович (син володимирського князя Юрія Всеволодовича) 921
 Волохова (бояриня, «мамка» Димитрія) 917
 Воля (литовський шляхтич) 483
 Вольгімінський 238

Вольквін – див. Фольквін
 Вольський Миколай 8, 248, 437, 864
 Вольський Станіслав 186–188
 Вольф Ю. 880
 Вольфрам Ян 150
 Вонтробка Станіслав (сондецький каштелян) 342
 Воронеж Василь 232
 Воронежські 410, 883
 Воротинський І. Р. 919
 Воротинські 408
 Вратислав (Братислав) (син Борживоя) 568, 569, 906
 Вратислав II – див. Бржетислав II
 Всеволод (князь) 104
 Всеволод (син Володимира Святого, володимирський князь) 403
 Всеволод Ольгович 885
 Всеволод Юрійович (син володимирського князя Юрія Всеволодовича) 921
 Всеволод Ярославич (перяславський князь) 403, 880
 Вуласлав – див. Владислав (Ласло)
 Вяземський Афанасій 640, 644, 645, 658, 916
 Вятко 402, 879
 Вячеслав (син Володимира Святого, новгородський князь) 403

Г

Габрагаїм (Ібрагім) (казанський хан) 705, 923
 Габріель (граф з Тенчина) 155
 Габсбурги 14, 15, 23, 853, 895, 936
 Гавриїл (молдавський логофет) 185
 Газі-Гірей I 878
 Галицький Станіслав 371
 Галіндо (син Вейдевута) 449, 452, 869, 888
 Галл Анонім (придворний хроніст Болеслава I) 841, 890
 Галлюс (св.) 315
 Галятовський Йоаникій 21
 Гамрат Петро (краківський єпископ) 380
 Гамрати 749
 Ганнібал (молдаванин) 766
 Ганнібал 98, 440, 846, 887
 Ганс з Кельна 228
 Гара Ладислав 142
 Гарабурда Михайло 231, 233, 242, 862
 Гаральд I Горфагер (норвезький король) 901
 Гаринки 749
 Гарниші 749
 Гарткнох Христофор (німецький історик та юрист) 19

Гаршналоп (половецький князь) 426, 885
 Гасан-паша 785
 Гасан-чауш 182
 Гассенкамп Р. 5
 Гато (майнцький князь) 546
 Гауденціус (гнезненський архієпископ) 81
 Гаут (Гапт) 837
 Гаштольд (воєначальник ВКЛ) 313, 370
 Гаштольд Ольбрахт 355
 Гаштольди 302, 305
 Гая 928
 Гваньїні Амброджо б, 421
 Гваньїні Амброджо де Ріццоні б, 7
 Гваньїні Клара б
 Гваньїні Олександр (Алессандро) 5–33, 35, 39, 299, 399, 439, 497, 529, 575, 689, 831–836, 838–842, 846–848, 852–855, 859, 860, 863, 865, 868–872, 874, 875, 877–892, 895–919, 921, 922, 924–932, 934–947
 Гваньїні Франческа б
 Гвозді 635
 Гвоздь Андрій 635, 636
 Гдешинський 764
 Гедеон (краківський єпископ) 103
 Гедеон (легендарний татарський вождь) 694
 Гедеон (плоцький єпископ) 465
 Гедеон 260
 Гедимін (великий князь литовський) 17, 18, 119, 121, 303, 312–318, 390, 409, 410, 471, 472, 848, 850, 857, 870, 872, 883
 Гедиміновичі 17, 850
 Гедрило (литвин) 469
 Гедройці 309, 310, 348
 Гедрус (Гедройць) (син Трабуса) 309
 Гедрус (зять Кукувойта) 306
 Гейза (Геза) (князь Угорщини) 773, 775, 776, 935
 Геза I (угорський князь, син Бели I) 844, 935
 Гейза (Геза) III (II) (угорський король) 776, 935
 Гектор 98, 387, 759, 846
 Гекуба 846
 Геліогабал (давньоримський імператор) 664, 917
 Гелісс 745
 Гельдуенський (граф, магістр хрестоносців) 456
 Гельдрінг Гартман фон (Гартман фон Гельдрунген) (магістр хрестоносців) 468, 892
 Генерардус (саксонський шляхтич) 466

- Генрік (Генріх Анжуйський (Валуа)) 194–199, 202, 204, 209, 210, 219, 222, 223, 230, 381, 859, 860, 878
 Генрік (брат Болеслава Кучерявого) 102, 104
 Генрік (легницький князь) 115
 Генрік I Бородатий (вrocławський князь) 106, 107, 847
 Генрік II Побожний (чоловік св. Ядвіги) 107–109, 847
 Генрік III Пробус 114–117, 469, 848, 892
 Генрік V Залізний (князь жаганський і глогівський) 120, 850
 Генріх (сілезький князь) 467
 Генріх (комтур з Плоцька) 469
 Генріх (пруський маршалок) 308, 316, 872
 Генріх (син Болеслава Кривоустого) 99, 100
 Генріх (син мазовецького князя Семовита) 325
 Генріх IV Бурбон (французький король) 860
 Генріх I (імператор «Священної Римської імперії») 554, 904
 Генріх III (імператор «Священної Римської імперії») 85, 774, 843, 860, 935
 Генріх IV (імператор «Священної Римської імперії») 90, 94, 95, 844, 845
 Генріх V (імператор «Священної Римської імперії») 845
 Генріх VI Штауфен (імператор «Священної Римської імперії») 463, 891
 Генріх VII Люксембурзький (імператор «Священної Римської імперії») 469, 893
 Генріх Ельблонзький 145
 Генріх I Саксонський 538, 541, 556, 901, 902
 Генріх IV (німецький король) 88, 843
 Генріх Хорутанський (чеський князь) 570, 907
 Георг Фрідріх (бранденбурзький маркграф) 246, 251, 864, 865
 Георгій (Ідзі, Юрій) (св.) 136, 201, 262, 352, 384, 406, 467, 767
 Георгій з Белза (белзький намісник) 127
 Георгій Ярославич 403, 404
 Гераклід (Гераклідес Деспот) 7, 155
 Геракліт 22, 688
 Герард 775
 Герберштайн Сигізмунд (австрійський дипломат і мемуарист) 11, 23–26, 28, 33, 612, 664, 694, 907–916, 919
 Гербурт Вацлав 129
 Гербурт із Дзедзилова (ротмістр) 229
 Гербурт Миколай 186–191, 762
 Гербурт Міклош 129
 Гербурт Северин 757
 Гербурт Фрідріх 129, 371
 Гербурт Ян (сяноцький каштелян) 197
 Гербурти 129, 206, 371, 749
 Геріон 671, 918
 Герман з Ельблонга (комтур хрестоносців) 475
 Германовський Павло 229
 Гермонт (син Свінторога) 309
 Геродот (Галікарнаський) 22, 48, 417, 523, 834, 837, 920, 921, 930
 Герсе Іштван Петті де (барон на Шробові) 434
 Герснуген Генріх (інфляндський магістр) 467
 Гертруда (дружина угорського короля Андрія II) 777
 Гертруда (св.) 485
 Гестімюлюс (син хорватського короля) 569
 Гестіус Ференц (воєначальник семигородського князя) 791
 Гессус Васнодус 791
 Гілімер (Гелімер) 50, 835
 Гиркас (магдебурзький шляхтич) 467
 Гібут (син Куноша) 304
 Гідасп (Гістасп) (давньоперський цар) 768, 934
 Гіжицький 228
 Гіз де (герцог) 207
 Гізульф (італійський король) 772
 Гільдегардіс (панна-черниця) 546
 Гільсен Роберт 506
 Гінвіл (Георгій) (син Мінгайла) 305, 306
 Гіндель 237
 Гінка з Рогова 134
 Гінки 749
 Глебович Миколай 351
 Глебович Ян 247
 Глинська Олена 855, 856
 Глинський Василь 348, 359, 360, 367
 Глинський Михайло 18, 157, 348, 356–362, 365, 367, 585, 855, 876, 910
 Гліб (св., син Володимира Святого) 306, 403
 Гліб (син Василя Рогволода) 306
 Гліб (смоленський князь) 326
 Гловач Ян з Богуша 133, 328
 Гловінський Дзержек 349
 Глуховський Ян 11–13, 22
 Гневомир (поморський князь) 94, 95, 845
 Гневошев 228
 Гноїнський Ленарт 374, 375
 Гогго (син Вейдевута) 449, 454

- Гогенлое Генріх фон (магістр хрестоносців) 892
 Гогенлое Готфрід фон (магістр хрестоносців) – див. Голох Готфрід фон 892
 Гогенштауфени 905
 Годзамби 683
 Годули 683
 Годунов Борис 13, 665–667, 677, 681, 917–919
 Годунова Ірина (дружина царя Федора) 918
 Годунови 918
 Гожов 144
 Гоздави 683
 Гозій Матвій 11
 Гозій Станіслав (кардинал) 178, 381, 382, 844
 Гойський Гаврило 666, 917
 Голин Марцін фон 311
 Голяф 119, 848
 Голінський Марцін (польський хроніст) 21
 Голіцин 672
 Головін Василь 244, 516
 Головін Іван 177
 Голох Готфрід фон (Готфрід фон Гогенлое) (магістр хрестоносців) 469, 892
 Голубок 240
 Голуховський Семен (генеральний писар Війська Запорозького) 21
 Гольський 764
 Гольша (Гольшан) (син Трабуса) 309
 Гольшани (Гольшанські) 310, 348
 Гомер 22, 47, 51, 203, 300, 694, 833, 835, 841, 848, 921, 925
 Гонзаги 396
 Гонорій (імператор) 53, 745, 835, 838, 929
 Гонорій III (папа) 464, 891
 Гонсевський Олександр 668
 Горації 877
 Горецький 676, 764
 Горимир 568
 Горицький (граф) 744
 Горський 479
 Горський Станіслав 248
 Горшуген Генріх фон (Генріх фон Гаймбург) (інфляндський магістр) 308, 871
 Гослицький 229
 Гостивіт (син Неклана) 568
 Гостовінус Балтазар 382
 Гостомський Ансельм 228, 243, 247
 Готгард (граф Лукашовиць) 427, 885
 Граб'янка Григорій (український літописець) 21
 Грабовецький Гжимальчик Габріель 514
 Грабовські 479
 Градива 410
 Граля Єронім 917
 Граматик Саксон 901
 Гранс (Грансіс) 305
 Гранус (брат Нерона) 548
 Граціан (імператор) 53, 750, 769, 838, 931
 Григорій I Великий (Двоєслов) (папа, св.) 53, 307, 412, 533, 838, 884
 Григорій VII Гільдебрандт (папа) 844, 891
 Григорій IX (папа) 107, 465, 466, 500, 847, 891, 896
 Григорій XI (папа) 128, 851
 Григорій XII (папа) 478, 818, 893, 947
 Григорій XIII (папа) 9, 382, 408, 678, 860, 863–865, 878, 919, 947
 Григорій з Сянока (Сяноцький, львівський архієпископ, гуманіст) 144, 854
 Григорій Назіанський (Богослов) 412, 884
 Гридзельди 765
 Гризельда (дружина Яна Замойського) 244
 Гриміслава Інгварівна (мати Болеслава Сором'язливого) 111, 847
 Грифи (дім) 105, 683
 Гроф Юліан (підданий Родерика, короля вестготів) 750
 Груба (дружина Незамисла) 567
 Грудзенський Стефан 246
 Грудзецький Анджей 248
 Грудзинський 248
 Грудзинський Петро 243
 Грушевський М. 31, 850
 Гудвіць Петро 151
 Гуїла (семигородський князь) 744
 Гумал (Хулмул, Хуміл) 837
 Гуменник 755
 Гуняді (Хуняді, Корвин) Матіаш (угорський король) 150–153, 339, 340, 342–344, 374, 657, 744, 780, 781, 855, 875, 905, 929, 936
 Гуняді (Хуняді, Корвин) Ян (Янош) (батько Матіаша Гуняді) 143, 779–781, 823, 853–855
 Гус Ян 16, 138, 330, 543, 852, 874, 903
 Гусакасан (перський король) 152, 343
 Густав I Ваза 897
 Гутовські 749
 Гухтенгайн Хассо ву (староста бранденбургського маркграфа Оттона) 850
 Гуюк (монгольський хан) 923
 Гюнтер (магістр хрестоносців) 892
 Гюнтер Габсбург (імператор «Священної Римської імперії») 554

Д

- Д'Амато Д. 6
 Дабровський Козарин 634
 Давид (гродненський староста) 316, 470, 472, 872
 Давид (імператор Трапезундський) 823, 824, 948
 Давид (син Георгія Ярославича) 404
 Давид (цар ізраїльський) 255–257, 259, 260, 526, 664, 802, 848, 940, 941
 Дальбін Бернгард 10
 Дамас (Дамасій I) (папа) 53, 606, 838
 Данило (московський князь) 582, 909
 Данило Галицький (Данило Романович) 18, 112, 307, 404, 847, 848, 870, 871, 881
 Данка (дружина Воена) 567
 Даразі (Хіст) 939
 Дарій I (перський цар) 691, 768, 807, 920, 934, 944
 Дарій III Кодоман 768, 805, 934, 844
 Дафна (Дапсне) 742, 928
 Дашко (перемиський староста) 122, 849
 Дашкович Остафій 19, 360, 362, 370, 372, 377, 378, 876
 Деброки 749
 Девкаліон 738, 927
 Девлет-Гірей I (кримський хан) 859, 924
 Дембінський 242
 Дембінський Валентин герба «Равич» 171, 174, 224, 246, 487, 861, 895
 Дембінський Еразмус – див. Дембінський Валентин
 Дембінський Мацей 231, 232
 Дембінський Якуб герба «Равич» 342–345, 875
 Дербал (вождь болгар) 746
 Дерсняк (підчаший Болеслава Кривоус-того) 93
 Дерсняки 749
 Децій (давньоримський імператор) 628, 916
 Децій Йодок 360
 Джаладин (син перекопського хана) 365
 Джанібек – див. Занабек
 Джанібек II 922
 Джевицький (Древицький) Миколай 332, 874
 Джемлік 241
 Дженкінсон Ентоні 11
 Джованні (міланський князь) 417
 Джучі (татарський хан) 922
 Дзержек (кужимський князь) 569
 Дзержек 191, 762
 Дзержек з Ритвян 141
 Дзякл (син азійського князя) 717
 Дзялинські 206
 Дивон (Діон Хризостом) 441, 888
 Димитрій (князь друцький) 307
 Димитрій (путивльський князь, помилково названий московським) 581, 584, 910
 Димитрій (син Івана IV) 665, 666, 917
 Димитрій Іванович – див. Лжедимитрій I
 Димитрій Іванович (Дмитрій Донський) (московський князь) 318, 355, 872
 Димітровський 175
 Динга (молдавський господар) 185
 Діастерій (Діоскор, александрійський єпископ) 611, 915
 Діодор Сицилійський 22, 51, 690, 748, 836, 920, 930
 Діоклетіан (давньоримський імператор) 552, 743, 846, 904
 Діонісій (кардинал) 142
 Діонісій Александрійський 796, 938, 939
 Діонісій Молодший 628, 916
 Діпольд Кікежиц з Ельзасу 136
 Дітріх (маркграф) 842
 Длугош Ян (польський хроніст) 10, 15, 18, 22, 302, 401, 460, 474–475, 748, 839, 849, 852, 869, 870, 913, 929
 Дмитрій (кардинал естергомський) 129
 Дмитро (Дмитрій, син Івана III) 355
 Дмитро (київський воевода) 353
 Дмитро (литовський князь) 328
 Дмитро (татарський хан) 318
 Добек Ян 248
 Доброгнева – див. Марія-Доброгнева
 Доброгост із Шамотул (познанський каштелян) 330
 Добросоловський Рожиц 190, 192
 Добростеп 755
 Довгерд (кам'янецький староста) 331
 Довгирд (віленський воевода) 336
 Довгот (син Кейстута) 319, 409
 Довмонт (Довмант) (литовський князь) 241, 308–310, 863, 871
 Довойни (рід) 305
 Довсирунг 387
 Доленги 683
 Домарат з Пезхна (генеральний староста Великої Польщі) 131, 851
 Домени 683
 Доміціан 835
 Донан (син Явана) 837
 Дорогостайський Криштоф Монвид 8, 237, 687
 Дорогостайські 359, 686
 Дорота (св.) 117

Доротея (сестра датського короля, дружина прусського магістра Альбрехта) 486
 Драгомира (дружина чеського князя Вратислава) 569, 906
 Дрімбен Ульріх фон (комтур Топяли) 872
 Дрогойовський Ян 762
 Дроевський Ян Томаш 245
 Дроевські 206
 Друз (пасерб імператора Августа) 546
 Друз Германік (Гай Клавдій Друз Германік) 550, 904
 Друцькі 360
 Дуби 683
 Дубровка (донька Болеслава I Грізного) 79–81, 842
 Дуземер Генріх (Генріх Дуземер фон Арфберг) (магістр хрестоносців) 476, 893
 Дузенбург (Дуйзбург) Петро фон (хроніст) 453, 471
 Дулеба 402, 879
 Дульська (підскарбівна коронна) 245
 Дульський 206
 Дульський Ян 246, 864
 Дунін 338
 Дунін Петро 224, 246, 342, 874
 Дуриг Конрад фон (Конрад фон Тюрінген) (магістр хрестоносців) 464, 465, 891
 Дюмененські 207
 Дюринг Фрідріх фон (пруський магістр) 484
 Дячок Олег 5, 6, 10, 12, 19, 28, 30, 32
 Дьєрдь (Єжі, Юрій) (вараждинський єпископ) 381, 759, 878, 933

Е

Ебер Пауль 21
 Еванс (англійський археолог) 927
 Евтропія (сестра св. Ніказія) 770
 Егідій (св.) 90, 844
 Едига (Едігей, Єдигей, Ідігу) (воєначальник Тамерлана) 327, 852, 873, 922
 Едмунд (шведський правитель) 929
 Ейксіс 305
 Еккус (римський командувач) 770
 Ектан 745
 Ельжбета (внучка польського короля Казимира III) 123, 124, 778, 849
 Ельжбета (донька Владислава Локотка, сестра Казимира III) 124, 130, 849, 850
 Ельжбета (донька імператора Фердинанда, перша дружина Сигізмунда Августа) 163, 378, 380

Ельжбета (донька Казимира IV) 153, 754, 755
 Ельжбета (дружина Казимира IV Ягеллончика) 342, 344
 Ельжбета (померла донька Казимира IV) 855
 Ельжбета (угорська королева, донька Сигізмунда, дружина Альбрехта II) 142, 778, 779, 781
 Ельжбета Боніфація (донька Ядвіги і Владислава II Ягайла) 133
 Ельзаські (князі) 556
 Ельзевіри 19
 Емерик (син угорського король Іштвана I Святого) 83
 Емерик (Імре) (угорський король, син Бели III) 777, 936
 Емерик з Перена 142
 Емерих 60, 61
 Ердзівіл (син Живібунда) 304, 305
 Ерік (шведський король) 745, 746, 929
 Ерік (шведський король, син Едмунда) 929
 Ерік I (IX) Святий (шведський король) 929
 Ерік VII Померанський (датський король) 139, 853
 Ерік XIII Померанський (датський і шведський король) 480, 894
 Ерік XIV (шведський король) 174, 178, 514, 515, 858, 897, 898
 Ерік II (західнопоморський король) 338, 875
 Ерікс (Еріс) 671, 918
 Ерлігаузен Конрад фон (Конрад фон Ерліхсгаузен) (пруський магістр) 145, 482, 854, 894
 Ерлігаузен Людвіг (Людвіг фон Ерліхсгаузен) (пруський магістр) 148, 149, 482, 483, 854, 855, 894
 Ерліхсгаузен (Ерліхсгаузен) Конрад фон – див. Ерлігаузен Конрад – фон Ерманарих (готський цар) 837
 Ернест (син імператора Максиміліана) 222
 Ернст (баварський правитель) 853
 Ернст (саксонський курфюрст) 556, 905
 Естерська (пані) 665, 917
 Ецин-Гірей – див. Хаджі-Гірей
 Еццо (лотаринзький палатин) 842

Є

Євгеній IV (папа) 142, 606, 853, 854
 Євдокія (сестра київського князя, дружина Мечислава) 90

Євсевій Кесарійський 803, 833, 942
 Євтихій 611
 Єгошія 946
 Єгухан (Угедей) (монгольський хан) 710, 923
 Єдигей – див. Едига
 Єжі (львівський єпископ) 344
 Єзра (біблійний священник з роду Аарона) 802, 942
 Єзекііль (Іезекііль) 400, 801, 879, 940
 Єзекія (юдейський цар) 803, 834, 942
 Єзовицький 229
 Елена (дружина литовського князя Олександра) 349, 350, 355, 356, 358, 367
 Елена (св.) 803, 823, 943
 Єлизавета (Ельжбета) Габсбург 854
 Єлизавета (св.) 471
 Єлсей (біблійний пророк) 810, 946
 Єлієзер (слуга Авраама) 941
 Єліти 683
 Єналей (Джан-Алі) (ставленник московського князя в Казані) 923
 Єнджей (познанський єпископ) 482
 Єнджей (шляхтич з Мазовії) 473
 Єремія (біблійний пророк) 695, 747, 826, 930, 948
 Єремія (молдавський воєначальник) 211, 214–216
 Єремія Могила (молдавський господар) 762, 765, 933
 Єронім (Ієронім) (св.) 53, 401, 745, 796, 838, 879, 938, 939
 Єронім (руський воєвода) 222
 Єронім Празький 543, 903
 Єсса (Гез I) (угорський князь) 80, 842

Ж

Жарновський Ян 136
 Жеребці 683
 Жешотек Анджей 188
 Живібунд (Живібунт, Живібуд) (литовський князь, син Кернуса) 304, 870
 Жижка Ян 16, 330, 557, 874
 Жолкевський Станіслав 239, 246, 249, 863
 Жуан II (португальський король) 940

З

Забжезинський Ян 356, 358, 359, 585, 910
 Завіші 479
 Загоровський 766
 Задовський 219
 Закари 550
 Закліка з Меджигужа 132, 851
 Залеський 219

Зальц Генріх фон (Герман фон Зальц) (магістр хрестоносців) 307, 464, 465, 870, 891, 896
 Заміхан – див. Батий
 Замоїський 376, 878
 Замоїський Миколай 373
 Замоїський Станіслав 172
 Замоїський Томаш 882
 Замоїський Ян 197, 224, 228, 234, 237–239, 244, 245, 248, 249, 763, 861, 864, 933
 Замоїські 206
 Занабек (Джанібек, Джамбек) (хан Золотої Орди) 696, 922
 Заргенгаузен Гантес (Анно фон Зангергаузен) (магістр хрестоносців) 468, 892
 Заремби 683, 749
 Заславський (Януш або Михайло) 229, 862
 Заславський Іван 409
 Заславський Януш 862, 883
 Заславські 317, 408, 881
 Заторський Петро 161
 Захар'їн Яків 360
 Захара-Вавжиньчик М. 870
 Захарлич Яків 351
 Збаразька Єлизавета (дружина Вацлава Баворовського) 883
 Збаразька Маргарита (дружина С. Чермінського) 883
 Збаразький Анджей 365
 Збаразький Владислав 410, 883
 Збаразький Миколай 410, 883
 Збаразький Стефан 410, 883
 Збаразький Юрій 410, 883
 Збаразький Януш (Ян зі Збаража) 175, 236, 239, 242, 246, 410, 434, 859, 863, 883
 Збаразькі 365, 410, 883
 Збілітовський 241
 Збислава (дружина Болеслава III Кривоустого, донька київського князя Святополка Ізяславича) 93, 845
 Збишек (краківський єпископ) 147
 Збігнев (краківський єпископ) 144
 Збігнев (син Владислава I Германа) 89–96, 844
 Збігнев (син Лешка III) 70
 Збожевський Павло 333
 Зборовський 409
 Зборовський Анджей 239, 246, 487, 488, 863, 864, 895
 Зборовський Криштоф 760, 933
 Зборовський Марцін 406
 Зборовський Петро 178, 487
 Зборовський Самуель (Самійло) 239, 430, 886

Зборовський Ян 172, 197, 225, 243, 246
 Зборовські 251
 Зебжидовський Анджей 171, 864
 Зебжидовський Миколай 7, 37, 209, 227, 237, 249, 383, 861, 862
 Зебжидовський Флоріан 172, 173, 237, 863
 Зеленський Григорій 246
 Зеліслав (гетьман при Болеславі Кривоустому) 93
 Земелька Миколай 347, 355
 Зенович Єжі 175, 351
 Зенон (візантійський імператор) 746, 929
 Зефен Йоганн фон (пруський магістр) 484
 Зиндрам з Машковиць 135
 Зібенайхер Якуб 11
 Зонара (Іоанн Зонарас) (візантійський хроніст) 429, 886
 Зопіріон (македонський намісник) 691, 920
 Зофка (Софія) (дружина Владислава II Ягайла, донька київського князя Івана) 139, 853
 Зриньї 407

I

Ібрагім-паша (турецький султан) 757
 Іван (київський князь) 139, 853
 Іван (син Івана IV) 653, 659, 663–665
 Іван (шьремський каштелян) 134
 Іван III Васильович (московський князь) 178, 345, 348, 350, 355, 593, 626, 876, 881, 911, 912, 915, 916, 921
 Іван IV Васильович 10, 13, 21, 24–27, 164, 422, 498, 509, 510, 513, 574, 577, 578, 584, 587, 589, 590, 593, 594, 612, 614, 626–629, 631, 635, 664, 677, 706, 710, 714, 855–857, 862, 870, 908–910, 912, 915–918, 923
 Іван Калита 582, 909
 Іван Олеський із Сенна 146
 Іванович 109
 Іво з Конського 111
 Івоня (молдавський господар) 185, 191, 192, 194, 195, 210–219, 430, 760–762, 825
 Ігор (син Рюрика, великий князь київський) 402, 880
 Іданфирс (готський князь) 769
 Ідзі – див. св. Георгій
 Іеровоам (Ровоам) (син царя Соломона) 803, 942
 Ізабелла (угорська королева) 381, 759, 781, 782, 933
 Ізмаїл 816, 828
 Ізяслав (син Володимира Святого, смоленський князь) 403

Ізяслав Ярославич 844, 880
 Ілля (біблійний пророк) 257, 651, 943, 946
 Ілля (молдавський господар, син Олександра I) 141, 752, 853, 932
 Ілля Рареш (молдавський господар) 170, 759, 858, 933
 Ільхам – див. Алі-хан
 Індрих Бржетислав (чеський князь) 907
 Інокентій III (папа) 464, 891, 896
 Інокентій IV (папа) 109, 307, 466, 847, 870, 881, 892
 Іоанн (св.) 74, 137, 138, 370, 462, 469, 472, 577, 739, 746, 750, 802, 803, 829, 852
 Іоанн (св.) Хреститель 79, 134, 145, 268, 308, 424, 511, 609, 616, 781, 795, 842, 937
 Іоанн IV (папа) 559, 906
 Іоанн XXII (папа) 472, 474, 848, 893
 Іоанн XXIII (антипапа у м. Піза) 480, 894
 Іоанн Авентін 551
 Іоанн Баптіста (єзуїт) 818
 Іоанн Золотоуст (Хризостом) (св.) 412, 884
 Іоанн із Переяського монастиря 83
 Іоанн Милостивий (св.) 796, 938, 939
 Іоаш (Іоас, Йоаш) I (юдейський цар, син Охозії) 803, 942
 Іоаш (Іоас, Йоаш) II (юдейський цар, син Іоаша) 803, 942
 Іпполіт (гнєзненський архієпископ) 84
 Іраклій (візантійський імператор) 796, 939
 Іржик (Георгій Бранкович) (сербський деспот) 743, 929, 948
 Іржик (син Іржика (Георгія Бранковича)) 744
 Іржі (Юрій) Подебрад (чеський король) 149, 150, 342, 346, 570, 855, 875, 907
 Ірод Великий (юдейський цар) 649, 650, 805, 940, 943
 Ірод Філіп (дядько Ірода Великого) 943
 Ісаак (євреї з Возників) 434, 698, 804, 828, 943
 Ісаак 258, 698, 804, 828, 943
 Ісидор (вітебський хорунжий) 165
 Ісидор (київський митрополит) 142, 606, 853, 914
 Іслам (брат Сат-Гірея) 376
 Іслам-солтан (Іслам-Гірей I) 376–379, 757, 758, 878, 932
 Істліксюхан 710
 Іфін Ян 246
 Іштван I Святій – див. Стефан (св.)
 Іштван II – див. Стефан II
 Іштван V – див. Стефан V

Й

Йоахим II 7
 Йоахим III Фрідріх (бранденбурзький маркграф) 865
 Йоахим Мархію (Йоахим I Нестор) 559, 905
 Йов (Іов) (біблійний праведник з країни Оз) 802, 941
 Йоганн Георг (бранденбурзький маркграф) 865
 Йордан Готський (Алянус) 22, 53, 531, 749, 838, 900, 930, 931
 Йордани 749
 Йосиф (св.) 464, 801, 803, 810, 943, 944
 Йосиф Флавій 22, 23, 51, 748, 835, 930
 Йохамім Ох 803

К

Кадлубек Вінцентій (польський хроніст) 14, 839, 840, 845
 Кадм 727
 Казановський Марцін 228, 240
 Кази-Гірей 710, 717
 Казимир (мазовецький князь) 333
 Казимир (опольський і битомський князь) 117
 Казимир (саксонський князь) 198, 860
 Казимир (св.) 370
 Казимир (син Болеслава Сором'язливого) 109
 Казимир (син Казимира IV Ягеллончика) 150, 153, 342, 345, 855
 Казимир (син Конрада Мазовецького) 847
 Казимир (син Лешка III) 70
 Казимир (Ян-Казимир) (син Сигізмунда III, майбутній король Речі Посполитої у 1648–1668 рр.) 261
 Казимир I Відновитель (син Мешка II) 84–87, 89, 193, 458, 841, 843
 Казимир II Справедливий (король, син Болеслава Кривоустого) 99, 103–105, 312, 846, 871, 885
 Казимир III Великий (син Владислава Локотка) 18, 33, 120–126, 129, 133, 134, 194, 263, 269, 274, 298, 317, 470, 472, 475–477, 683, 752, 778, 848–850, 853, 865, 872, 899, 919, 932, 936
 Казимир IV (II) Ягеллончик (син Владислава II Ягайла) 13, 140, 142, 144–154, 298, 329, 336–338, 341, 343, 344, 346–348, 408, 482–484, 490, 570, 584, 589, 853–855, 874, 894, 895, 753, 778, 779, 781, 868, 907, 911, 932, 936
 Казимирський Петро Біберштен 174
 Казимирський Стефан 248

Казлімурза 708, 718
 Каїн 651
 Кайдан (татарський воєначальник) 108
 Какан (угорський король) 772
 Калапін – див. Сулейман Челебі; Муса Челебі
 Калапін (турецький султан) 822, 947
 Калиновський 763, 766
 Калігула (давньоримський імператор) 548, 664, 903, 917, 943
 Калімах (Філіп Каллімах) (хроніст, гуманіст) 143, 853
 Кальвін Жан 557, 905
 Кальман (Коломан) Книжник (угорський король) 94, 776, 845, 935
 Кальський 479
 Кам'янецький Енджих 349
 Кам'янецький Іван 856
 Кам'янецький Марцін 365, 368, 371, 877
 Кам'янецький Миколай 364, 405, 754, 755, 856, 932
 Кам'янецькі 206
 Камбіс(Камбіз) (давньоіранський цар) 801, 940
 Кампензе Альберто (італійський мемуарист) 24
 Кан (центуріон римського загону) 805
 Кангвіста 690
 Кансух Аль-Гурі 939, 940
 Кант Іммануїл 28
 Капіов Генріх фон (правильніше Ульріх фон Дрілебен) (пруський комтур) 316, 872
 Капістран Ян (чернець) 147, 349, 374, 780, 823
 Каппелер А. 21, 24
 Караболя 125
 Карамзін М. 22, 24
 Карбон Папірій (Гней Папірій Карбо) 301, 869
 Карват Павло 151
 Карл (моравський маркграф) 907
 Карл (французький король) 197, 198
 Карл Великий 70, 540, 541, 545, 549, 556–558, 745, 773, 841, 900, 902
 Карл I Роберт (Карл Малий) (угорський король) 122, 473–475, 752, 778, 849, 850, 931, 936
 Карл IV Люксембурзький (Карл I – чеський король) 123, 124, 128, 476–477, 570, 849, 893, 907
 Карл V Габсбург (Карл I в Іспанії) 439, 553, 554, 825, 887, 948
 Карл IX 859, 860
 Карл Тревірський (Бефарт) (пруський магістр) 848, 872

- Карнковський Сендзівой 208
 Карнковський Станіслав 224, 246, 253, 383
 Карнковський Ян 346, 352
 Каролінги 935
 Карпен Отто (магістр хрестоносців) 464
 Карчовський 228
 Кассій (Гай Кассій Лонгін) 803, 942
 Кастріот Ян (батько Скандербега) 737
 Кастріоті Георгій – див. Скандербег
 Катарина (донька Сигізмунда I) 253
 Катарина (Катажина Ягеллонка) (дружина шведського короля Юхана III) 11, 244, 515, 858, 865
 Катерина (донька Малюти Скуратова) 919
 Катерина (донька римського імператора Фердинанда) (друга дружина Сигізмунда Августа) 163
 Катерина (св.) 125, 144, 148, 337, 407, 811, 874
 Катерина Медічі (французька королева) 198, 860
 Катеронус Зено (посол перського короля Гусакасана) 152
 Катул (Квінт Лутацій Катул) 301, 869
 Качибей (татарський хан) 318
 Каша (Казі) (донька Крока) 561, 563, 906
 Кедрін Георгій (візантійський хроніст) 23, 810, 813, 945
 Кейстут (Кестутис) (литовський князь, син Гедиміна) 125, 127, 317–320, 334, 409, 476, 477, 850, 872, 883
 Кемлич 334
 Кервибурнаси 710
 Кердаш (татарський цар) 305
 Кердейович Грицько (Гришко Кердей) 331, 333, 335
 Кернус (син Куноша) 304
 Кетлер Анна 882
 Кетлер Готард (магістр Лівонського ордену) 503, 504, 514, 862, 897
 Кизалецький Михайло 915
 Кий (засновник Києва, князь) 401, 402, 879
 Кий (племінник Астіага) 807
 Кирило (Константин) (св.) 53, 401, 568, 722, 745, 838, 879, 906, 924, 929
 Киріак 771, 934
 Кисіль Адам 884
 Кислюк Олександр 28
 Китаври 309, 310
 Китти (син Явана) 837
 Кищанка Ганна 434
 Кі-Гірсії 221
 Кізинець 149
 Кіліан (св.) 541
 Кільдибек (татарський хан) 922
 Кільтаноп (Кітаноп) 426, 885
 Кіндрат (син Коріата) 327
 Кінпераде Генріх фон (Вінріх фон Кніпроде) (магістр хрестоносців) 476, 477, 893
 Кіпріан (св.) 795, 938
 Кір I Ахеменід 840
 Кір II Великий (давньоіранський цар) 807, 814, 944, 945
 Кір Старший (давньоіранський цар) 116, 566, 691, 800, 837, 848
 Кірза 755
 Кішка Станіслав 156, 351, 355, 356, 362
 Кішка Ян (жмудський староста, крайчий ВКЛ) 246, 407, 882
 Кішки 407, 434
 Клавдія (дружина лотаринзького князя) 198
 Клара (св.) 111, 847
 Клеменс (каштелян) 108
 Клеменс (Климент Александрійський) 796, 938, 939
 Клеменс 551
 Клеменс з Русця 262
 Клеменс Йоаннікій 57
 Клеопатра 738, 926
 Клефельд (гданський бургграф) 183, 184
 Климент (св.) 139, 722, 924
 Климент IV (папа) 468, 892
 Климент V (папа) 469, 893
 Климент VI (папа) 476, 477, 893
 Климент VII (папа) 375, 878
 Климент VIII (папа) 492, 895
 Климент Смолятич (київський митрополит) 924
 Клівенська (княгиня) 178
 Клімунт (краківський воєвода) 107
 Клімунт (краківський зброяр) 149
 Клофаси 749
 Кмита (краківський воєвода) 171, 172
 Кмита Петро 365
 Кмита Станіслав 365
 Кмита Філон (Кмита-Чорнобильський) 174, 237, 240, 242, 434, 864
 Кмита Ясько (краківський староста) 127, 850
 Кнеса Павло 345
 Кніпроде Вінріх фон – див. Кінпераде Генріх фон
 Князьков Ю. П. 5, 6
 Кобилинський Якуб Гжимальчик 335, 336
 Ковальський М. П. 5, 6, 28, 30, 32

- Кожнішській 241
 Козак Семен (гетьман Вітовта) 326
 Козельський Мацей (герба «Роля») 187, 191
 Козлов Г. Г. 20
 Козлова Г. 24, 25, 33, 908, 909, 911, 913, 916
 Козловський Лаврентій 210, 219
 Козьма Празький 22
 Количов 160, 379
 Колобова Марія (вихователька царевича Димитрія) 917
 Колюмна Август 40
 Колюмни 302, 557
 Комендоні (папський легат) 195
 Коморовський 151
 Коморовський Якуб 333
 Компа 305
 Конарський Адам (познанський єпископ) 197, 204, 383
 Кондрат (син мазовецького князя Семовита) 308
 Кондратович 109
 Конєцпольський Олександр 239, 241
 Конєцпольський Ян 482, 753, 932
 Конопацький Н. 490
 Конрад (пруський магістр) 137
 Конрад I Бренський 907
 Конрад I (імператор «Священної Римської імперії») 903
 Конрад III (імператор) 101, 846
 Конрад IV (імператор) 466, 492
 Конрад I Мазовецький 106, 107, 109, 111, 115, 427, 442, 464, 465, 846, 847, 885, 888, 891
 Конрад II (князь литовський та жмудський) 308, 871, 907
 Конрад Олесницький 131, 136, 322
 Конрад Склузенський (Склузенбурзький) 23, 793
 Константин I Великий (св.) 49, 179, 549, 552, 768, 832, 835, 859, 904, 934, 943
 Константин III (візантійський імператор) 559, 906
 Константин V (візантійський імператор) 767, 772, 935
 Константин VIII (візантійський імператор) 403, 880
 Константин XI (візантійський імператор) 822, 823, 947
 Константинополітан 608
 Констанція (донька Генріка II Побожного) 847
 Констанція (св.) 107
 Констанція (сестра Кунігунди) 113
 Коштаріні Амброджо (італійський мемуарист) 24
 Концький Іван 379
 Копау (молдавський воєначальник) 756
 Копищенський Захарія (український письменник-полеміст) 21, 32
 Копицький Станіслав 431–433
 Кораби 683
 Корамберден (татарський хан) 138
 Корвин Ян – див. Гуняді Янош (Януш)
 Корвинівна (племінниця Матіаша Корвина) 340
 Корнбут (син Ольгерда) 139, 319, 320, 322, 326, 328, 329, 336, 365, 409, 883
 Коригаїло (син Ольгерда) 319, 325, 409
 Коритко Павло 245, 246
 Корницький 229
 Коріат (син Гедиміна) 317, 327, 410, 883
 Короткий Б. 883
 Корсаки 229
 Корчдорф 136
 Косинський Криштоф 430, 886
 Косов Сильвестр (київський митрополит) 21
 Костелецька Беата (дружина Іллі Острозького) 406
 Костелецький Миколай 613, 915
 Костелецькі 206
 Костин Мирон (молдавський літописець) 20
 Костка Анна (дружина Олександра Костянтиновича Острозького) 407
 Костка Станіслав 491
 Костка Ян 491
 Костки 407
 Костянтин Могила (молдавський господар) 765, 766, 933
 Косцелецький Лукаш (познанський єпископ) 383
 Котроманичі 929
 Кохановський Пантелеймон (український літописець) 21, 32, 856
 Кохановський Ян (польський поет) 23, 735, 925
 Коховський В. 908
 Коц (Кочій) (половецький князь) 426, 885
 Коширські (Кошерські) 409, 883
 Кошачковський Ілля (український літописець) 21
 Кракус (Крак, Крок) (князь, засновник Кракова) 62, 63, 65, 193, 560, 561, 839
 Кракус II 63, 839
 Кранію 550
 Кранцій Альберт (німецький хроніст) 22, 24, 47, 534, 590, 833, 900, 911

Красицький 236
 Красінський Францішек 204
 Красс Марк (Марк Ліціній Красс) 803, 845, 942
 Креза Ян 343
 Кресомисл (син Воєна) 567, 568
 Кресценс 551
 Кретковський Ян 243
 Кристин (сандомирський каштелян) 132
 Кристин (Християн) (хелмінський єпископ) 464, 891
 Кристин з Козеглув Сондецький (Кристин Козеглувський) 131, 132, 144
 Крушина з Голова 331
 Кристина (донька Генріха IV, дружина Владислава – сина Болеслава Кривоус-того) 96
 Кристина із Совлок 246
 Криська Малгожата 491
 Криський Станіслав (рацьонзький каштелян) 197, 246
 Криштоф – див. Баторій Криштоф
 Кровіцький Марцін 172
 Кромер Марцін (польський хроніст) 10, 15, 18, 22–24, 266, 274, 275, 403–405, 409, 460, 475, 480, 589, 880, 881, 833, 839–841, 844–846, 850, 852, 858, 866, 868, 885, 911, 913, 929
 Крузе Елерт 25, 27
 Крупський 755
 Крушельницький 186
 Ксеркс I 204, 741, 742, 807, 928, 944
 Кукувойт (стрий Скирмунтів) 306
 Куле 749
 Кульмо 449, 454
 Куман (половецький князь) 426, 885
 Кунігунда (Кінга, дружина Болеслава Сором'язливого) 107, 111, 113, 117, 847, 904
 Кунігунда (св.) (дружина імператора Генріха) 554, 904
 Кунош (син Палемона) 303, 304, 870
 Купан (брат св. Щепана (Стефана)) 774
 Купранець (о.), Олександр 6
 Кур (Куря) (печенізький князь) 402
 Курбак (Курток) (половецький князь) 426, 885
 Курбський Андрій 25, 172, 647, 858
 Курляндська княгиня – див. Кетлер Анна
 Куровський Миколай (гнезненський архієпископ) 479
 Курцій (Квінт Курцій Руф) 22, 741, 815, 928
 Курцій (правильніше Куріацій) 371, 877
 Курч 240
 Кусоб (Урусоба) (половецький князь) 426, 885

Кутлубак (татарський хан) 318
 Кухмайстер Міхель фон Штерберг (Міхель Кухмайстер фон Штернберг) (магістр хрестоносців) 480, 481, 894
 Кучбовський Валентин (приятель М. Кромера) 844
 Куша Петро 109

Л

Лавент 774, 775
 Лаврентій (св.) 125, 146, 786
 Лаг 803, 942
 Лагарус (князь з Паннонії) 768
 Ладислав (Владислав, Ласло) V (угорський король) 142, 778–780, 853, 936
 Ладислав (св.) 144, 349
 Ладислав з Полонча 142
 Лазар Бранкович (син Георгія Бранковича, правитель Сербії) 339, 744, 875, 929
 Лазоцька Дорота 172
 Лампеді (цариця амазонок) 693
 Ласицький Ян 10, 21, 873
 Ласло IV Кун (угорський король) – див. Владислав IV Кун
 Ласло V – див. Ладислав V
 Ластовецький 764
 Ласький Альбрехт (серадзький воєвода) 7, 155, 166–169, 175, 197, 205, 406, 760
 Ласький Ян 356, 876
 Латальський 247
 Лауренціо з Істрії 261
 Лащ Ян 338, 854
 Лебеді 206, 683
 Лев (володимирський князь) 307
 Лев (луцький князь) 314
 Лев (Леон) I (римський імператор) 401, 879
 Лев (Леон) III Іконоборець (візантійський імператор) 746, 929
 Лев I (св.) (папа) 606, 771, 934
 Лев II (папа) 771, 934
 Лев (Леон) X (папа) 439, 678, 887, 919
 Лев Данилович Галицький (князь) 18, 112–114, 308, 404, 406, 412, 847, 871, 848, 881, 884
 Леварти 683
 Легендольф Павел (вармінський єпископ) 340, 875
 Лездейко (жрець) 314, 315
 Леліви 683
 Ленарт (св.) 124, 850
 Лензей Арнольд 25
 Леон (митрополит) 611
 Лепід 926
 Лех I 14, 17, 57–61, 63, 193, 262, 269, 400, 559, 560, 839

- Лех II 63
 Лех (Лешко) V (I) Білий (син Казимира Справедливого) 104–106, 459, 846
 Лешко (Лешек) II (IV) Чорний (польський король, брат Болеслава Сором'язливого) 112–115, 263, 311, 468, 840, 841, 847, 865, 871, 892
 Лешко I (Пшемислав) 66 68, 193, 840
 Лешко II 12, 67–70, 193
 Лешко III 61, 69–71, 840
 Лешко IV (син Семовита, сина П'яста Крушвіцького) 75, 76
 Лешньовольський Марцін 246
 Лешньовольський Станіслав 172, 173, 858
 Лешньовольські 206, 228
 Лещики 683
 Лещинський 187
 Лещинський Анджей 883
 Лещинський Рафал 678, 919
 Лжедимитрій I 13, 27, 666–669, 672, 677, 681, 682, 863, 917–919
 Лжедимитрій II 8, 672, 919
 Либідь 401
 Лизлов Андрій 6, 21, 33
 Лисаковський 764
 Литалян (Литвон, Літво) (син прусського короля Венедута) 301, 302, 449, 457, 869
 Литвинов Володимир 28
 Лібенштайн Куно фон (комтур з Остероде) 873
 Лібуша (донька Крока) 561–566
 Лівій 297, 868
 Лігенза Миколай 246
 Лігенза Якуб 333
 Лікурґ 17, 734–736, 925
 Ліпніца Шимон 345
 Лісаній 943
 Лісимах 878
 Лоб Миколай 11, 12, 22, 35, 395, 435, 493, 525, 685
 Лобанов-Ростовський Семен Васильович 916
 Ловчик Григорій 644
 Логофет 755
 Лойола Ігнацій 381
 Лонцький Каспар 512
 Лопатинський 233
 Лотар III 542, 902
 Лука (св. ап.) 941
 Лукаш (граф з Гурки, познанський воєвода) 406
 Лукомський (князь) 176
 Лукреція 66, 840
 Лукулл (римський полководець) 943
 Лупіцін (римський командувач) 749
 Луцій III (папа) 846
 Луцій Кіренейський 551
 Луцій Флор 22
 Любарт Гедимінович (литовський князь) 125, 127, 174, 306, 317, 319, 409, 850
 Любомирський Себастьян (граф з Висніча) 407, 882
 Людвіг Габсбург (Ладислав Постум) (імператор) 554, 904
 Людвіг (брат Христофора, німецького князя) 198
 Людвіг з Нового 145
 Людвік (Лайош) I Анжуйський (угорський і польський король) 74, 122–130, 137, 146, 194, 320, 321, 477, 743, 778, 841, 849–851, 873, 929, 936
 Людовік (Лайош) II Ягеллон 373, 374, 570, 781, 782, 877, 907, 937
 Людовік (Людвіг) IV Баварський 471, 472, 474–476, 893
 Людовік VII Молодший (французький король) 776, 935
 Людовік (Людвік) (баварський князь) 139, 853
 Людмила (дружина Борживоя) 568, 569
 Людмила (дружина чеського короля Владислава II Ягеллона) 342
 Людольф (Людер, князь Брауншвайзький) 472, 893
 Людольф 18
 Лютер Мартін 16, 510, 556–558, 852
 Лютомерський (Лютомирський) Ян 286, 868
 Люція (св.) 534
 Лязид-Гірей 221
 Ляміттер Станіслав 150
 Лямперт (Ламперт, Ламберт) (краківський єпископ) 80, 90, 844
 Лямперт (св.) 148, 532, 795
 Лянґ Кондрат 150
 Лянґвин (син Ольгерда) 319, 409
 Лянцкоронський Прецлав 368, 377, 428, 877, 885
 Лянцкоронський Станіслав 186, 187, 190, 191, 229, 363–365, 368, 369, 877
 Ляпунов Прокопій Петрович 672, 919
 Лятальський Станіслав 377, 378, 460
 Лятерна Мартин 16, 536
 Льви 683

М

- Маани 945
 Маврикій (візантійський імператор) 772, 935
 Маврицій (св.) 82

- Магнус (брат датського короля) 230, 232, 242, 251, 500, 504, 862, 897
 Магнус (граф мазовецький) 96
 Магнус Олаф (хроніст) 23, 899–901, 913
 Магомед (Мехмед) I Челебі 822, 947
 Магомет (Мухамед) (основоположник ісламу) 168, 170, 343, 601, 602, 611, 707, 710, 716, 717, 787, 788, 802, 803, 812, 813, 815–817, 819, 823, 825, 827, 857, 914, 946
 Магомет (султан) – див. Мехмед II
 Мадіан (четвертий син Авраама) 811, 946
 Мазо 442
 Мазурок Осип 20
 Майлати 557
 Майнгард (перший ризький єпископ) 499, 541, 896
 Македоній 608, 914
 Макрин (воєначальник гунів) 769
 Максенцій 628
 Максим (римський командувач) 749
 Максим Фабій 54, 838
 Максиміліан (давньоримський імператор) 552, 904
 Максиміліан Габсбург (ерцгерцог) 15
 Максиміліан I Габсбург (імператор «Священної Римської імперії») 159, 163, 178, 194, 199, 350, 358, 484, 485, 554, 781, 856, 895, 905, 936
 Максиміліан II Габсбург (імператор «Священної Римської імперії») 222, 407, 554, 557, 570, 581, 782, 783, 861, 905, 907, 937
 Максимович М. 880
 Малатеста 557
 Малгожата (Маргарита) (св.) 125, 135, 165, 332, 361, 467
 Малецький Ян (з Сонча) 873
 Малинський Ян 229
 Маляж Ян 150
 Мальберг Герхард (магістр хрестоносців) 892
 Мальський 479
 Мальхерова Катажина 380
 Мальцев О. 919
 Мамай (хан Золотої Орди) 696, 922
 Мамтан (татарський цар) 338
 Мангі (Мунке-хан) (хан Монгольської імперії) 691, 692, 920
 Манент 915
 Манлій Ц. (Гней Манлій Максим) 301, 869
 Мансфельд Бургард фон (комтур з Остероде) 873
 Маргарита (дружина Виробослава) 468
 Марій Ц. (Гай Марій) 301, 869
 Марінеску Костянтин 20
 Марія (донька Ольгерда) 872
 Марія (донька тверського князя, дружина Гінвіла) 305
 Марія (донька тверського князя, дружина Ольгерда) 319
 Марія (донька угорського короля Людвіка, угорська королева, дружина маркграфа Сигізмунда) 128, 349, 374, 778, 851, 936
 Марія (дружина Бориса Годунова, донька Малюти Скуратова) 918
 Марія (Магдалина) Деспотівна 882
 Марія (племінниця Івана IV, дружина Магнуса) 862
 Марія Магдалина (св.) 384
 Марія-Доброгнева (дружина Казимира I, донька великого київського князя Володимира Святого) 86, 843
 Марк (аквіленський патріарх) 151
 Марк (єврей з Возників) 434
 Марк (св.) 111, 379, 551, 796, 938
 Марк Аврелій 903
 Марк Антоній 544, 738, 903, 926
 Маркова (дружина Флейдля) 237
 Марот 816
 Мартеса (цариця амазонок) 693
 Мартир Методус 531
 Мартін V (папа) 481, 894
 Марціал (Марк Валерій Марціал) (поет) 22, 800, 940
 Марцін (гнезненський архієпископ) 92
 Марцін (св.) 126, 175, 355, 381, 745, 774, 850
 Масальський (князь) 366
 Масальський Тимофій (литовський шляхтич) 645, 646
 Масинісса (нумідійський цар) 795, 937, 938
 Маслав (мазоєцький князь) 86
 Матвій (угорський король) – див. Гуняді (Корвин) Матіаш
 Матерна (римський староста) 767
 Матильда (сестра Оттона II) 842
 Матіас (Матіаш) Габсбург (правитель Австрії) 788, 937
 Матфей (Матвій) (св.) 137, 608, 804, 811
 Махетан (казанський хан) 351
 Махмедін (Махмет-Амін, Мухамед-Емін) 705, 923
 Махмет-Гірєй (Мухамед-Гірєй) I 354, 372, 376, 705, 710, 885, 923
 Махмет-паша 191, 195
 Мацей (влодзлавський єпископ) 473
 Мацейовський Бернард (люблінський воєвода) 201, 206, 383, 434
 Мацейовський Самуель (краківський єпископ) 171

- Мегатиз (Мегабаз) (полководець Дарія I) 768, 934
- Мезенцій (етруський цар) 653, 664, 917
- Мезет 768
- Мези-паша 824
- Мейнеке Ф. О. 33
- Мейсен Альбрехт фон (Альбрехт фон Майсен) 311, 871
- Мекленбурзький Христофор 513, 514
- Мелецький Миколай 185, 187, 191, 196, 219, 233, 236, 237, 246, 410, 512, 760, 859, 861, 887
- Мельхіседек (біблійний цар і священник) 810, 945
- Мельштинський 286
- Мемер (Менігард) (Маїнгард фон Кверфурт) (пруський магістр) 311, 312, 871, 872
- Мемнон 203, 800
- Менглі-Гірей I 338, 341, 351–355, 363, 366, 427, 705, 710, 875, 885, 923, 932
- Мендовг (Миндовг, Мендольф, Міндаугас, Мендольфус) (литовський князь) 18, 303, 307, 308, 466, 870, 871
- Менжик Ян з Домброви 334
- Менжинський Марцін 222
- Менігард – див. Мемер
- Меровей Французький (основоположник династії Меровингів) 770
- Мерое (сестра іранського царя Камбіза) 801, 940
- Мефодій (єпископ Батавський) 694
- Мефодій (св.) 568, 722, 745, 879, 906, 924, 929
- Мехмед II Фатих (Завойовник) 345, 346, 724, 737, 738, 744, 780, 822–824, 855, 875, 924, 926, 936, 947
- Мехмед III (Магомет) (турецький султан) 790–792, 825, 826, 937, 948
- Мечислав (Мешко) I 12, 77–81, 402, 570, 683, 774, 841, 842, 880, 935
- Мечислав (Мешко) II Ламберт 83, 84, 102, 193, 841–843
- Мечислав (Мешко) III Старий 98–100, 102–105, 464, 846
- Мечислав (опольський князь) 108
- Мечислав (племінник Владислава Германа) 90
- Мечислав (син Володимира Святого, тверський князь) 403
- Мечислав (син Мешка (Мечислава) I) 80
- Мелок із Мясткова 239
- Меховський Мацей (польський хроніст) 9–11, 15, 22, 302, 409, 440, 460, 869, 882, 904, 913, 929
- Мешко (син Казимира I) 87
- Миколай (кам'янецький єпископ) 150
- Миколай (познанський архідиякон) 120
- Миколай (руський воєвода) 155
- Миколай (сандомирський каштелян) 439
- Миколай (св.) 120, 344, 577, 605, 606, 613, 616, 776, 915
- Миколай (син Єлизавети Збараської у шлюбі із В. Баворовським) 410
- Миколай з Москожова (правильно Клеменс з Москожева) 132, 851
- Миколай з Осоліна Віслицький 132
- Миколай з Рутна 344
- Миколайовський 286
- Мінько 176
- Мир-Пулад (татарський хан) 922
- Митридат I (парфянський цар) 400, 807, 836, 945
- Митридат VI Євпатор 53, 838
- Михайл (архістратиг, св.) 113, 170, 177, 262, 268, 308, 311, 388, 484, 569, 605, 606, 616, 844, 865, 914
- Михайл (підчаший московського князя) 177
- Михайл III Куропалат (візантійський імператор) 50, 401, 746, 835, 879
- Михайл III Палеолог (візантійський імператор) 722, 906
- Михай – див. Михайло Вишневецький, Михайло Ружинський, Михайл Хоробрий 886
- Михай I Хоробрий (Витеазул) (валаський господар) 430, 763, 765, 886, 933
- Михайло (підскарбій Івана IV) 658
- Михайло (син литовського князя Сигізмунда) 334, 337, 338
- Михайло Словак 127, 850
- Михайло Юрійович (радник московського князя) 706
- Мицик Юрій 6, 11, 28
- Мишковська Ядвіга 244
- Мишковський Зигмунт (Сигізмунд) 8, 397, 878
- Мишковський Криштоф 398, 879
- Мишковський Петро (племінник єпископа П. Мишковського) 251
- Мишковський Петро (плоцький і краківський єпископ) 204, 207, 245, 246, 864, 865
- Мишковський Спитко 265
- Мишковський Станіслав 487
- Мишковський Ян (племінник єпископа П. Мишковського) 251
- Мишковські 206, 396, 397
- Мікерін (фараон) 940
- Мілевський 764

Мілінський 228
 Мільковський Якуб 248
 Мінгайло (син Ердзівіла) 305, 306
 Мінський Станіслав 249
 Мірзерлет-капудан (турецький гетьман) 715
 Міркот (князь) 776
 Міхал (кухмістр) 138
 Міхал з Ліпіц 342
 Мйозши Януш 137
 Млодавський 231, 232
 Млодзяновський Гіацинт 762
 Мната (син Незамисла) 567
 Мнішек Єжі (Юрій) 241, 246, 667, 863, 918
 Мнішек Марина 27, 667, 863, 918
 Мнішек Урсула 918
 Многослав з Оскожина 566
 Могильський (абат) 202
 Мойсей (біблійний пророк) 255, 260, 722, 736, 795, 811, 816, 899, 925, 938, 946
 Мольський Якуб 653
 Монвид (троцький воєвода) 335, 359
 Монівид (син Гедиміна) 317, 334
 Монлюк 195
 Монтвіл (син Кернуса) 304
 Моравець Лукаш 362
 Мормор 170
 Морозов (боярин) 645, 916
 Морозов Володимир 647
 Моск 52
 Москожовський (Москожевський)
 Миколай 325, 873
 Мосох (син Яфета) 576, 664
 Мотала 564
 Мочок (командувач молдавського війська) 168–170
 Мстислав (случький князь) 306
 Мстислав Великий 880
 Мстислав Ізяславич 881
 Мстислав Мстиславич (син Мстислава Давидовича) 404, 881
 Мстиславський Михайло 360
 Мстиславський Юрій 337
 Мстиславські 348
 Мужило Михайло 331, 333
 Мужило Федір 333
 Музичук Ольга 28
 Мундус (Амаласунта) (остготський король) 770, 934
 Мунке-хан – див. Мангі
 Мурад I (турецький султан) 752, 821, 932, 947
 Мурад II (турецький султан) 144, 734, 738, 779, 780, 822, 853, 925, 936, 947

Мурад III (турецький султан) 783, 786–788, 790, 825, 862, 886, 937, 948
 Муруній Марцін (Мартін) 444, 453, 460, 468, 472, 481
 Муртада 923
 Муса Челебі (син Баязида I) 822, 947
 Мустафа 715, 717
 Мутин 94
 Муха 18, 347, 876
 Мухамед – див. Мехмед II
 Мухамед-Гірей (Мехмед-Гірей) I (кримський хан) 877, 878, 885
 Мухамед-Гірей (Махмет-Гірей) II 717, 924, 933
 Мюнстер Себастьян 22, 550, 904

Н

Навор Тенчинський 123
 Наврузбек Мухамед – див. Наруш
 Навуходоносор (вавилонський цар) 802, 805, 941, 942
 Нага Марія (мати царевича Димитрія) 917
 Надро (син Вейдевута) 449, 451
 Наленчі 683
 Наливайко Северин 860
 Намисловські (князі) 135
 Нанкер (краківський єпископ) 121, 472
 Нарзес (Нарсес, Нарсет) (візантійський полководець) 750, 771, 931, 934
 Наримунт (син Гедиміна) 317
 Наримунт (син Ольгерда) 319, 409
 Наримунт (син Трабуса) 309, 310
 Наруш (Наврузбек Мухамед) (хан Золотої Орди) 696, 922
 Натанго (син Вейдевута) 449, 450
 Нащокін 239
 Неандер Міхаель (хроніст) 22, 873
 Неверські (князі) 207
 Негоцький Станіслав 188
 Незабитовський Якуб 229
 Незамисл (син Пшемисла і Лібуші) 563, 567
 Неклан (чеський король) 568
 Немирич Юрій 355
 Немрот 769
 Немсти 206, 749
 Нерон (імператор) 284, 302, 548, 549, 628, 651, 664, 734, 825, 870, 903, 916
 Нестор (давньогрецький герой) 925
 Нестор 574
 Несторій (константинопольський єпископ) 921
 Нечуї 683
 Немський 236

Никифор I (імператор) 50, 746, 835, 929
 Николай I Великий (папа) 746, 929
 Нимрод (Немрот) 806, 944
 Нискин (дерсвлянський князь) 402
 Ніказій (св.) 770
 Ніколас Георг 22
 Нікомах 739, 899
 Нін (правитель Ассирії) 806, 807, 944
 Ніщицький 236
 Новини 683
 Новосельські 408
 Ногай (татарський хан) 110, 113, 847, 848
 Ной 15, 46, 47, 52, 300, 692, 745, 750, 768,
 805, 833, 835, 837, 929, 934, 944
 Норвальд (син хана Ецин-Гірея) 341
 Нос (руський князь) 335
 Носковський Анджей 382
 Носковські 206
 Нурдвян (посол татарського хана) 345
 Нурсултан (дружина Хелеалека) 705

О

Оболенський (Прозоровський) Микита
 623, 624
 Оболенський 623, 624
 Оболенські (брати) 26, 623
 Овдул (Абдаллах) (татарський хан) 922
 Овідій Назон 13, 22, 23, 24, 54, 55, 427, 534,
 546, 699, 709, 710, 712, 721, 723, 726–729,
 737, 738, 742, 751, 836, 838, 923, 927
 Овчина (Іван Овчина–Оболенський–
 Телепньов) (московський боярин) 160,
 376, 379, 629, 856, 916
 Овчина Дмитро 629, 630, 916
 Овчинников Іван 28
 Огело (єгипетський король) 796
 Ода (донька маркграфа Дітріха, дружина
 Мешка I) 842
 Одерборн (німецький мемуарист) 22
 Одерборн Пауль (хроніст) 873
 Одисей – див. Улісс
 Однороги 683
 Одоакр (Одонацер, Одоанцер) 15, 16,
 401, 879
 Одоєвські 408
 Одровонж Петро 146, 147, 753
 Одровонж Станіслав 373
 Одровонж Ян 345, 364, 875
 Одровонжі 683
 Одровонжівна Софія Зеспрова 383
 Одуульф 837
 Оет 815
 Ожеховський Анджей 241
 Ожеховський Станіслав 172
 Озирецький (князь) 366

Окші 683
 Олег (перяславський князь) 314
 Олег Святославич 402
 Олександр (брат Івана Підкови) 434,
 762
 Олександр (молдавський господар) 874
 Олександр (син Казимира IV Ягеллон-
 чика) 153, 155, 157, 342, 347–353, 355, 357,
 358, 484, 585, 587, 710, 754, 855, 876, 910,
 923
 Олександр I (молдавський господар) 138,
 752, 853, 932
 Олександр Лепушняну (молдавський
 господар) 165–167, 185, 758–760, 857, 933
 Олексій (Олехно) (брат молдавського
 господаря Романа) 146, 753
 Олексій (св.) 142
 Олелько (Олександр) Володимирович
 (київський князь) 881
 Олельковичі 881
 Олесницька Софія 245
 Олесницький (кардинал) 854
 Олесницький (каштелян малогоський)
 668
 Олесницький 172
 Олесницький Збігнєв 136, 171
 Олодаріус (онук Аттіли) 771
 Олоферн 805
 Ольбрахт – див. Ян Ольбрахт
 Ольга (Єлена) (дружина Ігоря) 402, 603,
 604, 880
 Ольгерд (литовський князь, син Гедими-
 на) 125, 315–319, 365, 409, 476, 586, 850, 872,
 883, 910
 Ольденбурзькі (графи) 556
 Ольдрих (Олдржих) (чеський король) 84,
 843
 Омар (халіф) 939
 Опалінський Анджей 206, 245, 246, 383,
 491, 864
 Опалінський Петро 383
 Опалінські 383
 Опізо 109
 Опізон з Мезеану (папський легат) 404,
 881
 Оринський Томаш 243
 Оріген 796, 938, 939
 Орли 683
 Орсель Вернер де (Вернер фон Орсельн)
 (магістр хрестоносців) 471, 892
 Ортигія 65, 693, 694, 840
 Орфаній (папа) 606
 Орхан (турецький султан) 821, 947
 Орховський Броніслав 248
 Оскирко 176

- Осман (Отоман) I (турецький султан) 821, 947
 Османи 947
 Осмольський 218
 Осовський 189
 Оссерих – див. Попель I
 Оссолінський герба «Топор» 227
 Остерлінг Поппе Конрад фон (Поппо фон Остербах) (магістр хрестоносців) 466, 467, 892
 Остероде (комтур хрестоносців) 320
 Остої 683
 Острозька Анна (донька Олександра Костянтиновича Острозького) 407
 Острозька Анна-Алоїза (Ходкевич) (донька Костянтина II Острозького) 882
 Острозька Галшка 409, 883
 Острозька Ельжбета (донька Костянтина Олександровича Острозького, четверта дружина Криштофа Радзивілла) 407, 882
 Острозька Катерина (донька Олександра Костянтиновича Острозького) 407
 Острозька Катерина (Єлизавета, Галшка) (донька Іллі Костянтиновича Острозького) 406, 882
 Острозька Катерина (Замойська) (донька Костянтина II Острозького) 407
 Острозька-Радзивілл Катерина (донька Костянтина Олександровича Острозького) 407, 882
 Острозька Софія (донька Олександра Костянтиновича Острозького) 407
 Острозька Софія (Любомирська) (донька Костянтина II Острозького) 882
 Острозька Уршуля (донька Олександра Костянтиновича Острозького) 407
 Острозький Василь Романович (Василько) 405, 870, 881
 Острозький Василь Федорович 405, 881
 Острозький Данило Васильович 122, 405, 849, 880
 Острозький Іван Васильович (батько Костянтина I Острозького) 405, 881
 Острозький Ілля (син Костянтина I Острозького) 406, 882, 883
 Острозький Костянтин (син Костянтина II Івановича Острозького) 407, 863, 882
 Острозький Костянтин (син Олександра Костянтиновича Острозького) 407
 Острозький Костянтин I Іванович 18, 158, 205, 219, 246, 351, 352, 362, 364, 365, 367, 369–371, 377, 405–407, 856, 876, 881, 882
 Острозький Костянтин II (Костянтин-Василь) Іванович 229, 237, 406, 407, 430, 861–864, 882, 886
 Острозький Мстислав (син Давида Острозького) 404
 Острозький Олександр (син Костянтина II Острозького) 407, 863, 864, 882
 Острозький Олександр (син Олександра Костянтиновича Острозького) 407
 Острозький Роман (князь) 369
 Острозький Федір (Федько) Федорович 334, 405, 881
 Острозький Федір Данилович (св. Федір, Феодосій, Теодор) 404, 405, 874, 881
 Острозький Юрій Васильович (родоначальник династії Заславських) 881
 Острозький Януш (син Костянтина II Острозького) 229, 407, 862–864, 882
 Острозькі (князі) 352, 404, 880, 882
 Остророг 328
 Остророг Сендзівой 142, 330, 481
 Остророг Станіслав 344
 Осяндр 172
 Осьцік 237, 238
 Осьцік Григорій 351
 Отвиновський Ян 763
 Отман – див. Осман I
 Отрита 800
 Отто з Ходча 364
 Оттон (бранденбурзький маркграф) 850
 Оттон (єпископ) 541
 Оттон (син Лешка III) 70
 Оттон I Великий 121, 401, 546, 556, 570, 842, 879, 903, 906
 Оттон II (імператор «Священної Римської імперії») 842
 Оттон III (імператор «Священної Римської імперії») 81, 82, 269, 843, 866, 890
 Оттон IV (імператор «Священної Римської імперії») 464, 891
 Оттон Баварський 123, 849
 Оттон I Швабський 538, 901
 Оттон Лянг 194
 Офка (опольська княжна) 132
 Охозія (юдейський цар) 942
 Оцеський Йоахим 250
 Оцеські 206
- П
- Павел (віленський єпископ) 309
 Павел (краківський єпископ) 115, 116
 Павло (св.) 74, 134, 423, 472, 551, 606, 609, 611, 616, 774, 802, 885, 941
 Павло II (папа) 855
 Павло V (папа) 491, 492, 895
 Павло Диякон (візантійський хроніст) 22, 531, 900
 Павло Сирієць із Самосати 611

- Павло Ясенський 150, 151, 338, 342, 345, 875
 Павсаній 22, 400, 879
 Падневський (краківський єпископ) 487
 Падневські 185, 206
 Пакослав Раціборович 108
 Пакославський Генрік 333
 Палемон 16, 17, 302, 303, 387, 870
 Палеолог Фома (пелопоннеський деспот) 349
 Палеологи 823, 947
 Палецький Василь 175
 Пальчовський Павло 15, 25, 581, 677
 Паневський Каспар 760
 Паннон 768
 Пантеон 796, 938, 939
 Папроцький Бартош 13, 22, 404, 460, 881
 Парава Миколай 147, 753
 Параскева (Праксида) (донька Бориса Полоцького) 306, 870
 Парис 251, 738, 927
 Пассек В. 31
 Патрицій (син Кейстута) 319, 409
 Пац Станіслав 165, 173, 177, 857
 Пача Костьольський 150
 Пашковський Марцін (польський поет) 12, 13, 15, 19, 24, 25, 396, 494, 676, 686, 910
 Педемонтан 792
 Педика (Пердикка II) (македонський цар) 768, 934
 Пекілейші 778
 Пекославський 236
 Пентесилія 65, 203, 565–567, 694, 840, 906
 Пеньонжек (краківський староста) 149
 Пеньонжек Прокіп 241
 Пернез Анна 246
 Перністен Філіп (посол імператора Максиміліана) 581
 Пета (татарський воєначальник) 108
 Петраш з Баранова (Барановський) 127, 850
 Петраш Турський 125
 Петреня Войцех 434
 Петрило (Петро V Кривий) (брат валаського господаря) 210, 211, 214, 219, 430–433, 761, 762, 860, 886, 887, 933
 Петрило (Петро IV Рареш) (молдавський господар) 160, 221, 755–759, 856, 932
 Петркович 109
 Петро (молдавський господар) 146, 170, 854
 Петро (кіпрський король Петро I) 123, 849
 Петро (краківський воєвода) 110
 Петро (краківський єпископ) 133
 Петро (краківський єпископ) 251
 Петро (Петро I Мушат) (брат молдавського господаря Стефана) 123, 752, 849, 931
 Петро (равський воєвода) – див. Мишковський Криштоф
 Петро (св. ап.) 85, 134, 423, 424, 472, 542, 577, 606, 608, 609, 616, 774, 885, 943
 Петро (син Романа II) (молдавський господар) 753, 932
 Петро (староста Нижнього Новгорода) 631
 Петро (угорський король) 774, 935
 Петро Аарон (молдавський господар) 147, 753, 854, 932
 Петро Влостович 845
 Петро Дуйсбурзький 23
 Петро I 27
 Петро Могила (св.) 933
 Пелас (литовський пан) 311
 Перхлинський 361, 362
 Пілецький (Пілецький) герба «Леліва» 758
 Пігловський 243
 Підкова Іван 19, 430–434, 762, 887, 933
 Пізо Іоанн (посол папи Леона X) 678
 Пікколоміні Еней Сільвіо (Пій II) 22, 23, 136, 301, 440, 544, 744, 751, 869, 887, 931
 Пілави 683
 Пілецький Миколай 365
 Пілецький Ян 365
 Пілецькі Отти (дім) 139
 Пілік (варшавський воєвода) 133, 328
 Пільвіт 446
 Пільховський Адам 246
 Піпін (Піпін Короткий) (засновник династії Каролінгів, французький правитель) 773, 935
 Піпінус (пруський князь) 466
 Пірр (володар Епіру) 737
 Пірра 927
 Пісимонт (син Скирмунта) 306
 Пісторій 10
 Піфагор 741, 928
 Піховський 241
 Піцімін 557
 Пйонтковський 243
 Плавт Тіт 24, 574
 Плажі 749
 Платон 739, 899
 Плауен Генріх Ройс фон (пруський магістр) 315, 341, 480, 483, 484, 872, 875, 894
 Плауен Руссер фон 121

- Плетенберг Вальтер фон (магістр Лівонського ордену) 509, 898
 Плещеев 241
 Пліній Старший (Гай Пліній Секунд) 22, 47, 301, 540, 695, 737, 738, 743, 800, 812, 833, 836, 921, 926, 940
 Плінос (юнак з татарського війська) 693
 Пломінський Якуб 479
 Плутарх 22, 741, 928
 Побідзинська Магдалена 172
 Погорецький 239
 Подгорецький Вацлав 248
 Подльодовський 239
 Пожаровський 764
 Позвизд (син Володимира Святого, волінський князь) 403
 Поленицькі 109
 Полібій 297, 868
 Полотинський 235
 Полубенський (князь) 230, 649
 Полюс (козак) 362
 Помаський (ксьондз) 670
 Помезо 449, 456
 Помпей (Гней Помпей Великий) 93, 811, 844, 845, 946
 Помпей Трог 22, 400, 879, 920, 928
 Помпон (Помпо, Конрад фон Тюрінген) (пруський магістр) 108, 109
 Помянці 683
 Понточ Софія 246
 Понтус (гетьман шведського короля) 242
 Попель I (син Лешка III) 70, 73, 840
 Попель II 17, 71–74, 193, 274, 840
 Порицький Александр 410, 763
 Порицькі 410, 883
 Порта 195
 Портікус Вінцентій 178
 Порудинський 239
 Поссевіні Антоніо (папський нунцій) 22, 25, 678
 Потоцький 172
 Потоцький Якуб 364
 Потоцький Ян 763, 765, 933
 Потоцькі 766
 Поята (донька Кукувойта) 306
 Правдзич Владек 758
 Правдзичі 683
 Прандот (краківський єпископ) 107
 Претвич Бернат (Бернард) 380, 766, 878
 Пржемисл II Оттокар (Оттокар) 118, 777, 848, 936
 Пріам 846, 927
 Прокопій Кесарійський 50, 53, 743, 835
 Проненський Кжиштоф 248
 Пронський Василь 916
 Пронський Олександр (київський воєвода) 197, 409, 883
 Пронські 408
 Прус (Прусій) (віфінський король) 440, 887
 Прус (Прутен, Брутенус, Прутенус) 17, 443
 Пруси 683
 Псарський Станіслав 229
 Птолемеї 834, 938, 942
 Птолемей (Птолемей Клавдій) 22, 45–47, 50, 51, 53, 300, 302, 400, 442, 537, 549, 587, 692, 695, 749, 832, 836, 868, 921, 931
 Птолемей I Сотер (син Лага) 803, 938, 942
 Птолемей II Філадельф 796, 938
 Пулад-Темир (татарський хан) 922
 Путятіч Юрій 910
 Пухала 479
 Пухальська Наталя 28
 Пуцята 231
 Пшедбор з Берестя (із Бжезя) 127, 850
 Пшемек (познанський міщанин) 120
 Пшемисл (чоловік Лібуші, основоположник першої королівської династії в Чехії) 563–568, 906
 Пшемисл Отокар (чеський князь) 570, 907
 Пшемислав (Пшемисл) II (брат Владислава Локотка) 116, 117, 121, 554, 848, 904
 Пшемислав (син Лешка III) 70, 194
 Пшемислав (спотавський князь) 115
 Пшемислав – див. Лешко I
 Пшемислав Тошецький (освенцімський князь) 149
 Пшемнський Станіслав 228
 Пшибислав (син Лешка III) 70
 Пшиємський Станіслав 243
 Пясецький Ян (поручник при Дм. Вишневецькому) 168, 857
 Пясковський Павел 148
 П'яст Крушвіцький 73 75, 193, 839, 841
 П'ясти 841

Р

- Раав 810, 945
 Равичі 875
 Равські 683
 Радван 36, 683
 Радецький 189–191
 Радзивілл Барбара 163, 857, 408, 882
 Радзивілл Ельжбета (донька Криштофа I Радзивілла) 882
 Радзивілл Єжі (син Миколая Радзивілла «Чорного», краківський єпископ) 408, 882

- Радзивілл Криштоф I «Перун» (гетьман ВКЛ, віленський воєвода) 233, 234, 237, 240, 246, 247, 407, 408, 463, 862, 864, 882
 Радзивілл Криштоф II (син Радзивілла Криштофа I) 408, 882
 Радзивілл Миколай (син Миколая Радзивілла «Рудого») 242, 408, 863, 882
 Радзивілл Миколай (син Миколая Радзивілла Старого) 351, 876
 Радзивілл Миколай «Рудий» 164, 231, 232, 246, 408, 505, 857, 862, 863, 882
 Радзивілл Миколай «Чорний» 408, 860, 864, 882
 Радзивілл Миколай Криштоф «Спрітка» (син Миколая Радзивілла «Чорного») 7, 8, 22, 23, 197, 205, 297, 383, 385, 408, 795, 797, 800, 801, 803, 804, 810, 818, 819, 860, 878, 882, 937, 940, 945
 Радзивілл Миколай Старий 876
 Радзивілл Миколай Юрій (Єжі) (віленський єпископ) 205, 246, 382, 857, 864, 878
 Радзивілл Ольбрахт (Альбрехт) (маршалок ВКЛ, син Миколая Радзивілла «Чорного») 242, 408, 864, 882
 Радзивілл Станіслав (син Миколая Радзивілла «Чорного») 408, 882
 Радзивілл Януш (син Радзивілла Криштофа I) 408, 882
 Радзивілли 296, 314, 315, 382, 407, 408
 Радзиминський Станіслав 246, 409, 883
 Радим 402, 879
 Разражевський Єронім 246
 Раїна (Ірина) Могилянка (донька Єремії Могили) 933
 Райнольд з Ризгона 150
 Рамузіо 10, 31
 Рацко Павло 248
 Рачковський 175
 Ребовський Габріель 191
 Рева (готський король) 769
 Редей Мельхер (воєначальник сілезців) 786
 Реї 206
 Рей Збігнев 147
 Рей Миколай з Нагловиць 171
 Рем 844
 Репікаш (син Мендовга) 308
 Речайський (варшавський каштелян) 242
 Рея Сільвія 844
 Рикса (дружина Мешка II) 83, 84, 193, 842
 Римонт (син Тройдена) 310
 Римський-Корсаков Ігнатій 922
 Рингольт (син Гедруса) 306–308
 Рисса (дружина чеського короля Вацлава) 118
 Ритагор 64, 65, 193
 Ритвинський 483
 Рифат 51, 835
 Рифтенберг (Рихтенберг) Генріх Рефлін фон (пруський магістр) 484, 894
 Ришка (племінниця імператора Оттона) 82
 Річард Корнуельський 468, 892
 Рогволод Василій 306
 Рогозинський Миколай 248
 Родерик (Родеріх) (король вестготів) 750, 931
 Родопа 800, 940
 Рожа Анджеї 344
 Рожван (угорський вождь) 763
 Рожен Сигізмунд 187, 190
 Рожі 683
 Рожни 749
 Розгон Себастьян 780
 Роздорф Пауль фон (Пауль фон Русдорф) (магістр хрестоносців) 481, 482, 894
 Розражевський Криштоф 233, 234, 240
 Ройс Генріх – див. Плауен Генріх Ройс фон
 Роман (брянський князь) 314
 Роман Данилович (князь галицький) 404, 405, 847, 881
 Роман II (молдавський господар) 146, 752, 753, 854, 932
 Роман Мстиславич Великий (князь галицько-волинський) 404, 870, 881
 Ромільда (італійська королева) 772
 Ромул 90, 844
 Ромул Августул (останній імператор Давньоримської імперії) 768, 879, 934
 Рос (Рошу) 400, 879
 Рот Сигізмунд 330, 336
 Рубрук Гійом де 920
 Рудницький Шимон 490
 Рудольф (Людольф Кеніг фон Вайцзау) (саксонський князь) (магістр хрестоносців) 475, 893
 Рудольф (німецький імператор) 119
 Рудольф I Габсбург (імператор «Священної Римської імперії») 468, 469, 554, 570, 892, 904, 907
 Рудольф II Габсбург (імператор «Священної Римської імперії») 554, 570, 782–784, 786, 863, 905, 907, 937
 Ружинський Богдан 883
 Ружинський Кирик Остафійович 430, 883, 886
 Ружинський Микола Остафійович 883
 Ружинський Михайло 430, 883, 886
 Ружинський Остафій 883

Ружинські 410, 883
 Руїз Петро 382
 Рукль (син Мендовга) 308
 Румбольт (маршалок ВКЛ) 335
 Руперт (вормський єпископ) 541
 Руперт (легницький князь) 850
 Руперт (Рупрехт) Пфальцький (імператор «Священної Римської імперії») 478, 893
 Руперт Габсбург 554
 Рус (внук Леха) 400, 839
 Русдорф Пауль фон – див. Роздорф Пауль фон
 Русецький 175
 Русин 400
 Русоцький Миколай (герба «Кораб») 356
 Русоцький Францішек 514
 Рюрик 402, 588, 626, 879
 Рюриковичі 879

С

С. Р. (S. R.) 25, 670
 Саадат-Гірей I 373, 376, 877, 878
 Сабеллік (Марко Сабелліко) 22, 48, 738, 834
 Сабінус Георг 873
 Сабуров Григорій 177
 Сабурова Євдокія (четверта дружина Івана IV) 918
 Савська (цариця Аустру) 801, 940
 Садеч-Гіреї 710
 Саїп-Гірей – див. Сафа-Гірей
 Саймо (син Вейдевута, брат Литвона) 302, 449, 450
 Саладин (Салах-ад-дин) (єгипетський султан) 805, 944
 Саллюстій 732
 Салтиков-Щедрін М. Є. 21, 32
 Самбориус (поморський князь) 461
 Самполінський Войцех 364
 Самуїл (біблійний пророк) 257, 260
 Самуїл (савойський князь) 792
 Сангушки 409, 857, 883
 Сангушко (Коширський) Роман Федорович 165, 174, 175, 178, 246, 409, 421, 661, 857, 883
 Сангушко Дмитро Федорович 406, 409, 882, 883
 Сангушко Мар'яна (Марина) (донька Романа Сангушка) 409, 883
 Сангушко Олександра (донька Романа Сангушка) 409, 883
 Сангушко Роман-Федір (син Романа Сангушка) 409, 883

Сангушко Федір Андрійович 409, 882
 Сангушко Федора (донька Романа Сангушка) 409, 883
 Сангушко-Кошерський (Коширський) Андрій Михайлович 883
 Санія 741
 Сапіга 352
 Сапіга Андрій 232
 Сапіга Іван Семенович 362, 877
 Сапіга Лев (Леон) 8, 24, 408, 573, 665, 882, 918
 Сапіга Ян 8
 Сапіги 8, 572, 574
 Сапунов А. 31
 Сара 943, 816
 Сарданапал 72, 807, 841
 Сарка 566
 Сарнок (половецький князь) 426
 Сасаніди 840, 930
 Саси-Бука (хан Ак-Орди) 922
 Сат-Гірей 221, 376, 378
 Сатир 769, 934
 Сатурнін Антоній 904
 Саул (перший цар ізраїльтян) 257, 804, 943
 Сафа-Гірей (Саїп-Гірей I) (казанський хан) 705, 923
 Сахіб-Гірей I 878
 Сватохна (донька Казимира I) 87
 Свеборовський 148
 Сверчовський (Свирговський) Іван (Ян) (гетьман) 13, 210–216, 219, 365, 367, 406, 430, 860
 Сверхський 764
 Свидригаїло Ольгердович (литовський князь) 18, 131, 134, 146, 326–329, 331–334, 336, 338, 409, 477, 481, 852, 873, 874, 881
 Свидригаїло Семенович (князь) 145
 Свинка 344
 Свідни 749
 Свінторог (син Утенуса) 309
 Святоплук (Святоплук) (чеський князь) 907
 Святополк (Святоплук) (моравський князь) 568, 772, 773, 935
 Святополк (Святополк I, Святоплук) (моравський князь, чеський король) 93–96, 570, 845, 906
 Святополк I Великий (князь поморський) 105, 106, 109, 459, 466, 847, 891, 892
 Святополк Ізяславич (київський князь) 93, 403, 845, 880
 Святополк Окаянний (син Володимира Святого) 82, 403, 458, 842, 843, 880, 890

- Святослав (Святобор) (поморський князь) 93, 845
 Святослав (син Володимира Святого, деревлянський князь) 403
 Святослав (син Володимира Святого, полоцький князь) 403
 Святослав Іванович (смоленський князь) 321, 873
 Святослав Ігорович (син київського князя Ігоря і княгині Ольги) 402, 880
 Святослав Ярославич (київський князь) 88, 307, 844
 Себаліаш 823
 Север 55
 Северин (домініканець) 400
 Селевк І Нікатор 944
 Селевкідн 834, 840, 943–945
 Селех (Сусакім) (фараон) 803, 942
 Селім I (Селімбек) (турецький султан) 756, 799, 825, 932, 939, 940, 948
 Селім II (турецький султан) 178, 181, 196, 210, 211, 219, 714, 715, 760, 811, 859, 860, 923, 933
 Семен (можайський князь) 351
 Семен (син московського князя Івана III) 355
 Семен (случський князь) 348, 355, 359, 406
 Семенський Ян 246
 Семислав (син Лешка III) 70
 Семіон (син Лешка III) 70
 Семіраміда 65, 800, 806, 807, 840
 Семовит (Земовит) I (син Конрада I, мазовецького князя) 109, 308, 847
 Семовит (Земовит) IV (V) 128, 131, 135, 322, 325, 479, 851, 873, 894
 Семовит (син Лешка III) 70
 Семовит (син П'яста Крушвіцького) 74–76, 839, 841
 Семовит Мазовецький (Семовит, Земовит III (IV) Старший) 123, 849
 Семомислав (Земомисл, Семовит) (син Лешка IV) 76, 77, 841
 Сенахеріб (Сенахирим) (ассирійський цар) 49, 834
 Сендзівой (староста) 152
 Сендзівой з Шубіна (краківський староста) 127
 Сенека 17, 22, 732
 Сененський Ян (люстратор м. Риги) 501
 Сенеслав (валаський правитель) 931
 Сенінський Миколай 241
 Сенявський Миколай 6, 172, 174, 185, 190, 219, 222, 238, 377, 757–759, 762, 858, 861, 932
 Сенявський Олександр 757
 Сенявський Прокіп 757
 Сенявський Рафал 229
 Сенявський Ян 728
 Сенявські 373, 766
 Сенько (руський князь) 333
 Сеоз 182, 195
 Серайя 942
 Сергій (воєначальник) 676
 Сергій (св.) 578, 613
 Сергій (християнин) 816
 Серебряний Петро 175, 515, 652, 715, 716, 924
 Серебряний–Оболенський Василь Семенович 164, 857
 Серкович (Сирков) Олексій 643
 Серкович (Сирков) Федір 642, 916
 Серний Борис 236, 241
 Серпінек (старший капітан фрайбітерів) 183
 Ссцех 83
 Сецигньовський 149
 Сецигньовський Павло 172, 759
 Сецигньовський Якуб 365, 369
 Сецигньовські 206
 Сераковський Ян 246
 Сецех (краківський воєвода) 91, 92, 844
 Сжедзінський 764
 Сивард 60, 61
 Сигізмунд (датський король) 123, 849
 Сигізмунд (князь з Констанції) 769, 770
 Сигізмунд (син Казимира IV Ягеллончика) 342, 347, 349, 350, 356
 Сигізмунд (син Кейстута) 319, 333–338, 409, 874
 Сигізмунд (Жигмонд) Люксембурзький (імператор «Священної Римської імперії», чеський та угорський король) 128, 129, 134, 137–139, 142, 146, 329, 330, 480, 481, 543, 554, 555, 570, 778, 822, 851, 874, 894, 903, 904, 907, 936
 Сигізмунд I Старий 153, 157–161, 163, 224, 253, 275, 278, 298, 352, 357, 358, 360–363, 365, 367, 372–377, 379–381, 405, 406, 409, 427, 442, 485, 486, 588, 678, 725, 754, 757, 758, 855, 856, 868, 874, 876, 877, 895, 905, 932
 Сигізмунд II Август (Зигмунт) 5–7, 13, 25, 159, 160, 162–164, 166, 170, 174, 175, 178, 181, 183–185, 192–195, 199–201, 203, 224, 233, 253, 278, 280, 298, 372, 378–382, 389, 406, 408, 486–488, 495, 500, 505, 511, 515, 516, 573, 633, 678, 725, 759–761, 856–858, 860, 868, 877, 882
 Сигізмунд III 8, 14–16, 19, 57, 252–258, 261, 298, 491, 495, 536, 585, 587, 672, 674, 744,

- 762, 783, 839, 858, 864, 865, 868, 884, 886, 910, 918, 929, 947
 Сид 133
 Сикст IV (папа) 484, 894, 855
 Сикст III 49, 835
 Силла (Сулла, Люцій Корнелій Сулла Щасливий) 768, 934
 Сильвестр (папа) 606
 Сим 47, 745, 768, 806, 934, 944
 Симеон Могила (молдавський і валаський господар) 762, 763, 765, 933
 Симічов Олексій 175
 Симон (св.) 266
 Симон (угорський воєначальник) 780
 Симон Кіренейський 795, 938
 Синан-паша 786, 788–791
 Синеус 402, 593, 879
 Сицький 379
 Сільван М. Юніус (Марк Юній Силан) 301, 869
 Сільвій Еней – див. Пікколоміні Еней
 Сільвіо
 Скаврус Аврелій (Марк Аврелій Скаврус) 301, 869
 Скандербег (Георгій Кастріоті) 737, 738, 822, 926
 Скарбек (рицар, посол імператора Генріха IV) 95, 96
 Скарбек 243, 479
 Скарбімеж (Скарбимир) (вихователь Болеслава Кривоустого) 93, 94, 97, 845
 Скиргайло (Скиргелло) Ольгердович (литовський князь) 12, 129, 319–326, 409, 851, 873
 Скірмунт (син Мінгайла) 305, 306
 Скіф 690, 920
 Скобейко 336
 Скопін-Шуйський Михаїл Васильович 672, 919
 Скуратов Малюта (Григорій Скуратов-Бельський «Малюта») 644, 656, 657, 659, 916–919
 Славніковичі 890
 Слежинський 190
 Слеповрони 683
 Сломовський Станіслав 204
 Служенський 210
 Слупецький Станіслав (люблінський каштелян герба «Равич») 197
 Слуцька Олександра Семенівна 406, 881
 Слуцький (князь) 195
 Слуцький (літописець ВКЛ) 872
 Слуцькі (князі) 246, 250, 406, 409, 881
 Сміхасан (татарський цар) 824
 Смолики 749
 Снепород Ян (вітебський обозний) 165
 Собеський Марек 239, 863
 Собещанський Ф. 10
 Собеслав (син Лешка III) 70
 Собеслав I (чеський король) 93, 94, 96, 570, 845, 907
 Собеслав II (чеський король) 570, 907
 Собоцький Ян 239, 356
 Согелло (татарський король) 693
 Соколи 683
 Соколі Петро 339, 340
 Соколовський 210
 Сократ 22, 397, 842
 Солгон 229
 Солецький Миколай 174
 Сологуб Миколай 176, 366
 Соломія (Ксенія) (св. Соломія) (галицька княгиня, сестра Болеслава Сором'язливого) 111, 847
 Соломон (ізраїльський цар) 255, 256, 260, 801–804, 940–942
 Соломон (Шаламон) (угорський король, син Андраша) 88, 90, 775, 844, 935
 Солопітус (юнак з татарського війська) 693
 Солтан (татарський хан) 138
 Солтан Андрій 232
 Солтан Петро 232
 Солтан-Гірей 710
 Софія (королева) 145
 Софія (донька Казимира IV) 153
 Софія (св.) 234, 237, 305, 403, 588, 641
 Софонія (Софія) (друга дружина Владислава Германа) 90, 844
 Софонович Феодосій (український хроніст) 16, 21, 32, 856
 Соха (плоцький воевода) 133, 328
 Спаргальд Ян 366
 Спарт (син Форнерія) 734
 Спера (син Палемона) 303, 304, 870
 Спитек Йордан (Спитек Йордан із Заклічина, Лаврентій Спитек Йордан) 170, 226, 228, 243, 858
 Спитко з Мельштина 133, 146, 149, 328
 Спитко з Тарнова 132
 Спітигнев II (чеський князь) 570, 906
 Спіцигер (син Лешка III) 70
 Спіцимеж (син Лешка III) 70
 Сробський (польський шляхтич) 154
 Стадницький Адам 241, 863
 Стадницький Станіслав 241, 246
 Стадницькі 670, 918
 Сталін Й. 27
 Станіслав (граф з Горки) 246

- Станіслав (граф з Лабішина) 247
 Станіслав (граф з Тарнова) 206
 Станіслав (київський князь) 314
 Станіслав (мазовецький князь) 159, 278, 376, 856, 867, 878
 Станіслав (св.) 88, 102, 106, 110, 111, 132, 137, 163, 202, 208, 209, 252, 253, 262, 321, 323, 334, 337, 338, 386, 387, 474, 755, 844, 850, 865
 Станіслав з Ходча 365
 Станіслав Костка (св.) 17
 Станкар Франциск 170–172
 Старовольський Шимон (польський хроніст) 11, 20
 Старчевський А. 31
 Сташковський 756
 Сташковські 206
 Стелла Еразм (Штюлер Еразм) 301, 302, 441, 869
 Стефан (перший молдавський господар) 752, 931
 Стефан III Великий (молдавський господар) 7, 152, 154, 155, 339, 345, 346, 348–350, 855, 875, 876, 724, 753, 754, 924, 932
 Стефан (Іштван) II (син Кальмана, угорський король) 94, 776, 845, 935
 Стефан (Іштван) II (угорський король) 776, 935
 Стефан (Іштван) III (угорський король) 776, 777, 935
 Стефан (Іштван) V (угорський король) 111, 777, 778, 847, 936
 Стефан VI (молдавський господар) 759, 933
 Стефан (син Іржика (Георгія Бранковича)) 744
 Стефан (син Олександра I, молдавський господар) 141, 752, 853, 932
 Стефан (син першого молдавського господаря Стефана) 123, 752, 849
 Стефан (Степан) II Котроманич Молодший (правитель Боснії) 743, 929
 Стефан (Степан) Остоя Котроманич 929
 Стефан (Щепан, Іштван I Святий) (угорський король) 80, 83, 142, 150, 773, 774, 778, 843, 935
 Стефан з Вербної 109
 Стефан I (II) (правитель Баварії) 849
 Стефан Олександрович (Стефан Лакусте) 758, 933
 Стефан Пермський (св.) 595, 912
 Стефан Томашевич (Котроманич) (боснійський король) 744, 781, 929, 936
 Стефаніце (молдавський господар) 932
 Стиліка (Стиліка Флавій (Стиліхон)) 49, 835
 Стослав (син Володимира Святого, глебівський князь) 403
 Страбон 22, 47, 400, 540, 692, 736, 749, 834, 837, 879, 921, 925, 931
 Страсс 241
 Страта (дівчина із війська Влади) 564
 Стрийковський Мацей (польський хроніст) 5, 9, 10, 13, 18, 22, 25, 30, 33, 283, 284, 739, 839, 848, 860, 867, 869, 870, 872, 874, 885, 911
 Стрицький (ротмістр) 377
 Строїч (татарський воєначальник) 766
 Струнік (словацький вождь) 746
 Струсовицькі 285
 Струсь 227, 228, 372, 763, 766
 Струсь Єжі 220, 754
 Струсь Щенсний 754
 Струсь Якуб 220, 433
 Стурлусон Снорі 901
 Стурч Миколай 486
 Стшалуви 749
 Судислав (син Володимира Святого, псковський князь) 403
 Судосаймо (Судава, Судава) (син Вейдевута) 449
 Сулгот (татарський князь) 717
 Сулейман I (II) Кануні (турецький султан) 170, 374, 375, 378, 557, 815, 825, 948, 857, 877, 932, 937, 948
 Сулейман Челебі (син Баязида I) 822, 947
 Суликовський Ян 515
 Сулимці 683
 Сулізбек 715
 Суліслав 109
 Султан (правитель Єгипту) 796
 Сурацький Зуліслав 333
 Сурбор (Сурбар) (половецький князь) 426, 885
 Сурінус 551
 Суходольський 231
 Сучинський 219
 Сфорца (рід) 23, 557
 Сфорца Людовік 350
 Схатізек (хан Золотої Орди) 696
 Сціпіон 249
 Счазон (воєначальник) 567

Т

- Табе Бернардин де 506
 Табор Войцех 356, 357
 Тадей (св.) 412, 884

- Таков Петро 232
 Талафус Чеський 780
 Талестріс (цариця амазонок) 694
 Тальвош Миколай 174
 Тальвош Ян 247, 678
 Тарановський Анджей 178–181, 185, 197, 219
 Тарановський Єжі 725
 Тарасенко Інна 28
 Тарговицький Клеофас 340
 Тарквіній Гордий 840
 Тарли 185, 749
 Тарло Ян 246, 760, 933
 Тарнавський 175
 Тарновська Софія (донька Яна, графа з Тарнова) 407
 Тарновський 763, 765
 Тарновський Анджей 760
 Тарновський Ян (Ян з Тарнова, гетьман) 160, 171, 241, 342, 365, 373, 407, 480, 756, 757, 759, 854, 856, 932
 Тарчі Томаш 151
 Таршиш (син Явана) 837
 Татищев Василь 21
 Таубе Йоганн 25, 27
 Тацит Корнелій (Публій Корнелій Тацит) 22, 47, 301, 401, 540, 543, 802, 833, 868, 942
 Тачман-Гіреї 710
 Твіль Конрад 311
 Твіскон (Асцен) 47
 Творовський Ян 368, 369
 Творовський-Бучацький Миколай 195, 196, 755, 860
 Тейя (остготський правитель) 750, 931
 Телебуга (татарський хан) 110, 113, 847, 848
 Телегон 90, 844
 Телефуси 749
 Темир (татарський хан) 710
 Теміраксак – див. Тимур
 Теміркутлу (Темир-Кутлуй) 696, 710, 922
 Темкін Василій 658
 Темпус 249
 Темрук 186, 187, 190, 226, 228
 Темрук-Керлії 710
 Темрюк 763
 Темрюкович Михайло 639
 Тенер Хосха (Тиміроса, Тимур-Ходжа) (хан Золотої Орди) 696, 922
 Тенібек (татарський хан) 922
 Тенчинський Анджей 758, 874, 932
 Тенчинський Ян (воїницький каштелян) 197, 206, 209, 338, 246
 Тенчинський Ян (Ян з Тенчина, сандомирський воєвода) 142, 149, 373
 Тенчинські 244
 Теодат 773
 Теодор (самляндський єпископ) 484
 Теодорик (Теодорих) Великий (остготський король) 770, 837, 934
 Теодорих (інфляндський маршалок) 481
 Теофраст 528, 899
 Тертулліан (Квінт Септимій Флоренс Тертулліан) 795, 938
 Тетингер Вернер (комтур хрестоносців) 480
 Тетка (Тета) (донька Крока) 561, 563, 567
 Тетрик (воєначальник гунів) 767, 769
 Тевен (Тифен) Йоганн фон (пруський магістр) 484, 895
 Тешнар Ян 150
 Тжаски 683
 Тиберій (римський імператор) 549, 904
 Тиглатпаласар III (цар Ассирії) 803, 942
 Тиміроса (Тимур-Ходжа) – див. Тенер Хосха
 Тимур (Тамерлан, Теміраксак, Тимурленг) 133, 285, 286, 327, 696, 697, 710–712, 822, 852, 868, 871, 873, 922, 923, 947
 Тиндареос (спартанський цар) 887
 Тит Флавій (син Веспасіана, давньоримський імператор) 549, 803, 904, 942
 Титов Борис (старицький воєвода) 636
 Тиффенбах Криштоф 788
 Тишкевич (Василь або Юрій) 175, 176, 859
 Товкмак (воєвода московського війська) 165
 Товтивіл (Теофіл, Тевтивіл) (брат Тройната, полоцький князь) 308
 Токсіс (Такшонь) (правитель Угорщини) 773, 935
 Томаш (Фома) (св.) 765
 Томицький Миколай 197, 755, 932
 Томицький Ян (гнезненський каштелян) 197
 Томицькі 206
 Томіра (Томіріс) 65, 565, 566, 837, 840
 Томша (командувач молдавського війська) 168–170
 Топор (Топорчик) Тарло 332
 Топори 683
 Тотивіл (син Кейстута) 319, 409
 Тохтамиш (Гійяс ад-дин Тохтамиш) (хан Золотої Орди) 696, 852, 922
 Тохтамиш – див. Бетсубул 139
 Трабус (син Гермонта) 309
 Траян (давньоримський імператор) 552, 751, 904, 929, 946

Тревір Карл фон (Карл Тревірський (Бефарт)) (пруський магістр) 469, 470, 471, 892
 Трепка герба «Топор» 367
 Тройден (син Трабуса, великий литовський князь) 309, 310, 871
 Тройнат (Тренята, Стройнат) (литовський князь, син Скірмунта) 114, 306, 308, 871
 Трояновський Анджей 756, 757
 Трояс 90
 Труби 683
 Трувор 402, 593, 879
 Ту Жан Огюст де 20
 Туман-бей Ашраф 939
 Туподель (магістр) 468, 892
 Туреш 672
 Туровський Казимир Юзеф 20, 31
 Тутмос II 938
 Тутмос III 938
 Тучкова Арина (годувальниця Димитрія) 917
 Тшебінський (ротмістр) 372
 Тюрінген Конрад фон (магістр хрестоносців) 500, 847, 891, 892, 896

У

Убрих (граф Цилійський) 778
 Угедей – див. Єгухан
 Удра 764, 765
 Уейський 229
 Узбек – див. Азбек
 Улевич Тадеуш 11
 Улісс (Одіссей) 119, 844, 848
 Улянницький 241
 Ульрик (Олдржих) (чеський князь) 570, 906, 907
 Ульрик Простенський 151
 Ульріх – див. Юнгінген Ульріх фон
 Ульріх Червонка 148
 Урбан VI 477, 893
 Уреке Георгій (молдавський літописець) 20
 Урлан-Керлії 710
 Уровецький (командувач польський) 238, 241
 Урсини 302
 Урсинус Юліян 387
 Урсині 557
 Урсула (св.) 771
 Утен (Утенус) (литовський князь з дому Китаєв) 308
 Уханський Павло 9
 Уханський Якуб 196, 209, 487
 Уханські 885
 Уязовський 766

Ф

Фаєрабенд Карл (німецький хроніст) 873
 Фаларим (Фаларис) Максим 664, 917
 Фаруреї 749
 Фарурей Павло 369
 Федір (посол до польського короля від Івана IV) 663, 664
 Федір Іоаннович (цар) 13, 664, 666, 677, 917, 918
 Федір Корибутович (Збаразький) 883
 Федір Ян 245
 Федоров-Челяднін Іван Петрович 633, 634, 645, 646, 916
 Фемістокл 878
 Фентфанг Конрад фон (Конрад фон Фойхтванген) (магістр хрестоносців) 469, 892
 Феодосій I Великий (римський імператор) 53, 750, 768, 835, 838, 931, 934
 Феоділ (новгородський митрополит) 589
 Ферарський (князь) 557
 Фербер (гданський бургомістр) 183, 184
 Фердинанд (граф з Гардека) 789, 790
 Фердинанд I Габсбург (імператор «Священної Римської імперії, австрійський ерцгерцог, чеський і угорський король) 163, 374, 375, 378, 380, 512, 554, 557, 570, 781, 782, 825, 857, 877, 905, 907, 936, 948
 Ференцберг 239
 Філідіус – див. Пліній Старший
 Філімер (готський король) 749, 931
 Філіп (ландграф) 198
 Філіп (Пилип) (св.) 609, 766
 Філіп II (батько Александра Великого) 51, 737, 739, 835, 899, 924, 927, 928
 Філіп II Швабський 464, 891, 905
 Фірлеї 749
 Фірлей Анджей (люблінський каштелян) 227, 228
 Фірлей Миколай (казимирський староста) 197, 246, 360, 362, 368, 371, 373, 864, 877
 Фірлей Ян (краківський воєвода) 185, 196, 197, 860
 Флавії 942
 Флакк 751
 Флейдль 237
 Флор (Флорус) Луцій Еней 736, 743, 925
 Флоріан (краківський єпископ) 124
 Флоріан (св.) 103, 104, 207, 350, 876
 Флюдо 15
 Фойтванг Зофрід фон (Зігфрід фон Фойхтванген) (магістр хрестоносців) 469, 892

Фойхтванген Конрад фон – див. Фентфанг Конрад фон
 Фольквін (Вольквінус, Вольквін, Шенк фон Вінтерштедт) (пруський магістр) 466, 500, 891, 896
 Фома (св.) 807
 Форнерій 734
 Франк Себастьян 23, 442
 Франко 144
 Франко Петро 261
 Франциск (кардинал) 143
 Франциск (мантуанський князь) 163
 Франциск (св.) 111, 127, 147, 149, 755
 Франциск I (французський король) 375
 Франциск II (герцог Алансонський) (французський король) 198, 860
 Фредерік II (король Данії) 184, 514, 859, 862
 Фредри 749
 Фредро Ян 246
 Фрикачі 749
 Фрідріх (Бедржих) (чеський князь) 570, 907
 Фрідріх (граф гайдельберзький) 198
 Фрідріх (магістр) 484, 895
 Фрідріх (син Казимира IV, краківський і познанський єпископ, кардинал) 153, 342, 347, 349, 855
 Фрідріх V (III) (імператор «Священної Римської імперії») 554, 905
 Фрідріх I (магістр) 464, 891
 Фрідріх I Барбаросса (імператор «Священної Римської імперії») 100, 101, 499, 846, 896
 Фрідріх II Хоробрий (австрійський правитель) 777, 936
 Фрідріх II Штауфен (Гогенштауфен) 442, 464, 465, 544, 888, 891, 903
 Фрідріх III (імператор «Священної Римської імперії») 142, 150, 853
 Фрідріх III (імператор «Священної Римської імперії») 345, 482–484, 541, 557, 779–781, 875, 894, 902, 905, 936
 Фрідріх III Мудрий (саксонський курфюрст) 556, 905
 Фрідріх Красивий Габсбург 541, 902
 Фуніков Михаїл 657
 Фюрстенберг Вільгельм фон 164, 505, 511, 514, 857, 898

Х

Хаба (онук Аттіли) 771
 Хаджі-Гірей (Ачи-Гірей) (кримський хан) 147, 221, 338, 710, 723, 854, 874

Хазени 945
 Хакім (аль-Хакім) 939
 Халецький Михайло 352
 Хам 47, 400
 Ханзовський Павло 188
 Харіс 494
 Хатшепсут (єгипетська цариця) 938
 Хелеалек (казанський хан) 704, 705
 Хеопс (фараон) 940
 Хефрен (фараон) 940
 Хидір (Хизр, Хидир, Хидирай) (хан Золотої Орди) 696, 922
 Хлевицький Ян 241
 Хмельницький Богдан 20, 884
 Ходкевич Григорій 7, 8, 17, 391, 495, 496, 878
 Ходкевич Єжі 164
 Ходкевич Єронім 8, 497
 Ходкевич Олександр 8, 497
 Ходкевич Олександра Григорівна (дружина Романа Сангушка) 409, 883
 Ходкевич Софія Юріївна 409, 882
 Ходкевич Ян 175, 197, 205
 Ходкевич Ян Кароль (Карл) 8, 420, 495, 504, 506, 882, 897
 Ходкевичі 495, 497
 Хорев (Хорив) 401
 Хороцін 241
 Хостовин (сотник) 242
 Хоцімерський 241
 Хренхрес (викривлене Тутмос) (фараон) 795, 938
 Хрептович Літовар (маршалок ВКЛ) 348, 351
 Хрестинус (Христианус) (перший прусський єпископ) 441, 442
 Христофор (граф і воєвода, князь Малої Скелі) (син Фрідріха) 198
 Хрунн 50, 746, 835
 Хулаг (татарський хан) 946
 Хуняді Янош – див. Гуняді Янош

Ц

Цамблак Григорій (київський митрополит) 913
 Царський I. 31
 Цвінґлі Ульріх 557, 905
 Цедар (Цедр) 664
 Цезарини 302
 Цезаріус Проспер 387
 Целестин III (папа) 463, 606, 891
 Цема Фабіян 247
 Цемежинський 190
 Цепіо Сервілій (Цепіо Квінт Сервілій) 301, 869

Цецилія (св.) 485
 Целицький 480
 Цецежин 144
 Цицерон Марк Тулій 16, 22, 24, 573, 732
 Цігалі Баптист 330
 Ціковський Анджей 241
 Ціковський Миколай 9, 381, 759
 Ціковський Станіслав 9, 173, 174, 527, 529, 858
 Ціковські 8, 9, 526
 Цімінський Станіслав 248
 Цолі Ян 752
 Цольнер Конрад (Конрад Цольнер фон Ротенштайн, прусський магістр) 321, 477, 873, 893
 Цьолек Анджей 188
 Цьолек Станіслав 188, 333, 874
 Цьолки 683, 749

Ч

Чакі Габріель 246
 Чапа 431, 432
 Чапля Ян 107, 847
 Чарадзький Гжегож 12
 Чарнковський Сендзівой 356
 Чарнковський Станіслав 205, 515, 899
 Чарнковський Ян 330, 336
 Чарторійські – див. Чорторійські
 Чашник 175
 Челей (сандомирський воєвода) 849
 Челяднін Андрій 158, 159
 Чермереп (Ченегреп) (половецький князь) 426, 885
 Чермінський С. 883
 Черней 187
 Четвертинська Ганна (дружина Януша Збаразького) 410, 883
 Четвертинські 410
 Чех 17, 58, 59, 62, 63, 559–561, 839, 906
 Чех Ян 440
 Чижовський 172
 Чингісхан (Темучин) 709, 920, 921, 923
 Чистякова Олена Вікторівна 5, 6
 Чіполла Карло 5
 Чорторійський Іван (князь) 336, 337, 345, 409
 Чорторійський Михайло (син Олександра Чорторійського) 409, 882
 Чорторійський Олександр 409, 882
 Чорторійські (Чарторійські) 32, 174, 409
 Чтарад (чеський пан) 566, 567
 Чурили 749
 Чурило 189

Ш

Шальяво (син Вейдевута) 449, 451
 Шамотула 328
 Шамрай Маргарита 28
 Шамшнадад (ассирійський цар) 840
 Шапкін Григорій 658, 916
 Шарій Флоріян (польський шляхтич) 475
 Шарлей Ярослав 150
 Шафранець Петро Медуський 333
 Шафранець Станіслав 127, 246
 Шафранці 749
 Шах Яків (гетьман Війська Запорозького) 431–433, 887
 Шах-Алі (Шеай, Шигалей, Шигалеярович) (казанський хан) 705, 923
 Шахмат (Садахмат) (татарський хан) 141, 147, 352–354, 853, 923
 Шахмат-Гіреї 710
 Швайтокс 446
 Шварно Данилович (син Данила Галицького) 110, 308, 871
 Швенде (австрійський командувач) 178
 Швенден Бургард фон 468, 469, 892
 Шеай – див. Шах-Алі
 Шедель Гартман (німецький хроніст) 22
 Шемяка (тверський князь) 910
 Шемячич Василь Іванович 351, 910
 Шемячичі 351
 Шереметев (Шеремет) (воєвода) 177, 236, 919
 Шерлянг Ян 150
 Шидловецький (підскарбій) 757
 Шидловецький Станіслав Одровонж (жарновський каштелян) 342
 Шинколь (граф з Битена) 466, 467
 Шліхтінг Альберт 23–25, 27, 917
 Шлядковський 241
 Шоненберг Вольфганг 485, 486
 Шпіглер Ян 248, 250
 Штаден Генріх (німецький мемуарист) 25, 27
 Штанге Конрад (Конрад фон Штаге) 312, 871
 Штауфени (Гогенштауфени) 891
 Штосс з Ольбрахниць 148, 149
 Штрас Ібрагім 178
 Шуйський 243
 Шуйський Василь (цар) 13, 27, 160, 164, 241, 670, 672, 677, 918, 919
 Шуйський Д. 919
 Шуйський Іван 241
 Шуйський Петро 164
 Шхериhi 749
 Шьренява (дім) 127, 683

Щ

Щавинський Павел 246
 Щватор (сотник) 652
 Щек 401
 Щелкалов Іван Михайлович 916
 Щенсний з Паньова 339, 340
 Щенятев (кн.) 360
 Щепан (св.) (Іштван I Святий) – див.
 Стефан (св.)
 Щепіолко 109
 Щербатий Йосиф 661

Ю

Югурта (нумідійський цар) 301, 795, 869,
 937, 938
 Юда (св. ап.) 266, 611
 Юдит (Юдиф) (дружина Мечислава-
 Мешка; дочка угорського князя Єсси) 80,
 842
 Юдита (донька чеського князя Врати-
 слава, дружина Владислава Германа) 90,
 844
 Юдита (дружина угорського короля
 Стефана) 94
 Юдиф 805
 Юліан (кардинал) 142, 780
 Юліан Аполлонський 611, 915
 Юліан Відступник 53, 628, 745, 838, 916, 929
 Юліана (дружина Вітовта) 330
 Юліани 302
 Юлій (Юліан) Дідій 548, 903
 Юлій II (папа) 484, 485, 895
 Юлій Цезар 93, 543, 545, 546, 552, 844, 845,
 887, 903, 937, 938
 Юліян (легат) 144
 Юнгінген Конрад фон (магістр хресто-
 носців) 478, 893
 Юнгінген Ульріх фон (пруський
 магістр) 134–136, 478, 479, 852, 893
 Юноські 683
 Юргевич Бартоломій 819
 Юрій (Георгій) – див. Ярослав Мудрий
 Юрій (св.) – див. св. Георгій
 Юрій (син Івана III, московського князя)
 335
 Юрій (син случького князя Семена) 359
 Юрій Всеволодович (володимирський
 князь) 695, 921
 Юркевич Ян 30
 Юстин (Марк Юліан Юстин (Фронтин))
 22, 691, 741, 815, 920, 928
 Юстиніан I (імператор) 49, 53, 743, 835,
 928
 Юхан III 11, 178, 184, 253, 516, 858, 861, 863,
 865

Я

Яван 52, 559, 750, 745, 837
 Явнут (син Гедиміна) 317, 318, 344
 Ягайло – див. Владислав Ягайло
 Ягеллони 192, 253, 850, 881, 936
 Ядвіга (донька Казимира IV) 153
 Ядвіга (донька угорського короля Людві-
 ка; дружина Владислава II Ягайла) 129–
 131, 133, 134, 140, 146, 194, 321, 322, 778,
 851, 936
 Ядвіга (дружина Владислава Локотка) 120
 Ядвіга (св.) 107, 108, 111, 129, 467, 847
 Ядвіга (четверта дружина Казимира III
 Великого, дружина легницького князя
 Вацлава) 126, 850
 Яжимир (син Лешка III) 70
 Яжина Ян 514, 899
 Язловецький 239, 377, 378
 Язловецький Єжі (коронний гетьман) 184,
 192, 196, 859
 Язловецький Миколай (коронний геть-
 ман) 186, 187, 429, 762, 886
 Яків (св.) 312, 384, 550, 654, 766, 803, 943
 Яков 258
 Яковенко Наталя 28, 883
 Яковлев Іван Петрович 916
 Якс (син Лешка III) 70
 Якуб (св.) 109, 137, 141, 244
 Якуб з Плонін 134
 Якуб з Рогова 333
 Якуб Йордан 187
 Якуб Мельштинський (війський
 м. Бжезіна) 161, 856
 Якубовський 480
 Якубовський Анджей 759
 Якуші 749
 Ян – див. Юхан III
 Ян (вараждинський єпископ) 129
 Ян (Гіан, Іоанн) (пресвітер) 802, 818,
 940
 Ян (естергомський архієпископ) 138, 150
 Ян (єпископ) 378
 Ян (Іоанн) Люксембурзький (чеський
 король) 473–475, 893, 907
 Ян (краківський пан) 146
 Ян (міланський князь) 159
 Ян (св.) 197, 382
 Ян (семигородський єпископ) 142
 Ян (Януш) I (мазовецький князь) 131, 135,
 188, 320, 322, 324, 479, 851, 873, 894
 Ян Жешовський (єпископ) 144, 339
 Ян з Кельна (гданський воєначальник)
 225
 Ян з Концеполя 146

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Ян з Кротошина (посол Сигізмунда Августа до Московії) 678
Ян з Олесниці 147
Ян з Острова 134
Ян з Чарнкова 849–851
Ян Збігнев (син мальборкського старости) 155
Ян Йордан 187, 190, 191
Ян Конарський (краківський єпископ) 144
Ян Куропатва (люблінський підкоморій) 149
Ян Лащ з дому Помян 149
Ян Олеський 753
Ян Ольбрахт (син Казимира IV) 12, 153–156, 342, 347–350, 353, 484, 781, 855, 937
Ян Поляк 352
Ян Пшеремський 171
Ян Рабштинський 150
Ян Сигізмунд (Янош Жигмонт) (князь Трансільванії) 782, 937
Ян Чижовський 149
Ян Щегоцький 149
Ян, граф Войніцький 206
Ян, граф з Горки 197
Ян, граф з Тенчина – див. Тенчинський Ян
Янковський 241
Янковський Якуб 248
Янкул (Янку Сасул) (молдавський господар) 762, 933
Янош – див. Януш I Запольяї
Янош (угорський королевич) 178
Януш (гливицький князь) 152
Януш (гнезненський архієпископ) 120
Януш (краківський воєвода) 107
Януш (сандомирський воєвода) 113
Януш I Запольяї (угорський король) 375, 757, 758, 781, 878, 932
Януш III 159, 278, 376, 856, 867, 878
Януш Тошецький (князь) 149
Янчі 210, 219
Ярад з Брудзева (іновроцлавський воєвода) 330
Ярич (рацький князь) 345
Яромір (син Володимира Святого, ростовський князь) 403
Яромір (чеський король) 82, 570, 843, 906
Ярополк Святославич (руський князь) 97, 402, 843
Ярослав (гнезненський архієпископ) 124
Ярослав (син Святополка Ізяславича, володимирський князь) 403
Ярослав Всеволодович (Невський) 891
Ярослав Мудрий (руський князь) 82, 86, 240, 403, 458, 842, 843, 880, 890
Ярославський Рафаїл 338
Ярославський Спитко 345
Ярославські (князі) 593
Яросланопа (половецький князь) 885
Яструби 683
Яфет 15, 46, 47, 52, 300, 400, 576, 664, 745, 750, 833, 837, 929, 934
Яцек (проповідник) 110

ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

(упорядники Ю. А. Мицик, О. О. Бородіна)

А

Абідус (Абідос) 741, 928
Абійдон 828
Авентикум (Візельпургель) 543
Агрігентіум 664
Адзель 502
Адріанополь 50, 143, 144, 179, 180, 746, 780, 821, 824, 826
Аебали – див. Лакедемон
Азак 726
Азов (тур. назва Аталі) 180, 182, 584, 714, 715, 718–721, 723, 724, 726, 909, 919
Айзпуге – див. Газенпорт
Айленберг 456
Айтос 179
Айхштет 553
Аква Секстія (нині Аїкс) 869
Аквілея 401, 771
Аквілон (Аквілонія) 499, 896
Аквісгранум 548
Аккерман – див. Білгород
Акон 463, 464
Акрагас 917
Акціум 926
Александрія (Александретта, нині Ускендерон) 18, 51, 741, 796, 797, 804, 805, 809, 832, 834, 905, 938, 939, 944
Аленбург (нині Дружба) 451, 454, 889
Аленпот 504
Алеппо (Халеб) 799, 809, 905, 940, 943, 944
Алленштайн (Ольштин) 480
Алуксне – див. Марієнбург
Альба Лонга 877
Алькаїр – див. Каїр
Альтенгауз (Старогард) 455, 890
Альфанген 504, 518
Альштайн 454, 889
Амботен 504
Амона 910, 945
Амстердам 508, 904
Анатуль-каразар 179

Ангерборг 452
Ангермунде 504, 517
Анкара 852, 873
Анкона 746
Антверпен 19, 548
Антиохія (нині Антак'я) 799, 805, 815, 826, 940, 943, 944
Аполлонія (Полліна) 738, 743, 926
Аполофанія 739, 743, 927
Апулія 746
Араузіо 869
Аргентина 544, 770
Аргія (Аргос) 688, 737, 926
Арієс 502, 517
Аркадія 734, 736, 925
Аркона 539
Арнцбург (Аренсбург, Арнцберг, Арнцбург, Куресааре, нині – Кінгісепп) 504, 517, 897
Асканія 833
Аскар – див. Сихар
Аслам-городок 221
Ассур 944
Астрахань 13, 179, 181, 576, 583, 655, 705, 711, 714–716, 718, 723, 909, 916
Аттенбург 789, 790
Аугсбург 550
Аугустув 280, 867
Аушумбург 468
Афіни (Атени) 573, 734, 739–741, 821, 878, 899, 925, 926
Аффелін 174
Ахайя 824, 947
Ахас (Манкоп) – див. Мангуп
Аш 506, 517
Ашерад 230, 242, 502, 517

Б

Баальбек – див. Бульбах
Бабадаг 178, 180
Бабон 764

- Бавол 124, 125
 Баден 543
 Бадіс 506, 517
 Базель 10, 11, 22, 543, 544, 547, 869, 886, 904
 Базенбург 504
 Бакот 146
 Балакля 429
 Балга (нині Весельное) 451, 458, 485, 889
 Баліце 204
 Бамберг 96, 554
 Бар (Рів-Стрийковський) 195, 417, 430, 431, 854
 Баранов 127, 850
 Бардійов 142
 Барі 417
 Барка – див. Кіренея
 Бартен (нині Барцяни) 452, 889
 Бахчисарай 924
 Баярн 452
 Бегекчик 180
 Бек 783
 Белз 18, 127, 343, 352, 355, 414, 460, 850, 853
 Бендери – див. Тягиня
 Бендзін (Бендзин) 124, 274
 Беотія 734, 736, 738, 741, 925
 Бергамо 771
 Берген 539
 Бергольм 517
 Берград (Белград) 459
 Берестя 127, 324, 352, 353, 360, 390, 850
 Берестя-Куявське 312
 Берестя-Литовське 104, 300, 305, 314, 352
 Берзен 503, 517
 Беркли 457
 Берладь 752
 Берлін 465
 Берн 542
 Бертіль 517
 Бетжня 783
 Бетулія 805
 Беч 263, 332, 836, 845
 Белград 142, 375, 774, 775, 778, 780–782, 786, 788, 822, 823, 826, 853
 Бельськ 275, 867
 Бєхов 272
 Бжежніца (Бжезніце) 126, 132, 274
 Бжезіна 161, 272
 Бжезна 782
 Бжезь 850
 Бжесьць (нині Вжесня) 273, 867
 Бжостек 151
 Бидгощ 134, 272, 479, 866
 Білін 246
 Битен 467
 Битов 459
 Битом 152
 Бихава 495
 Бихов 420
 Біччина 15, 151
 Біла 351, 586, 587, 910
 Біла Вежа 402
 Біла Церква 428
 Білгород (Білгород-Дністровський, Аккерман, Монкастро) 128, 141, 180, 181, 213, 314, 346, 353, 368, 384, 427, 429, 459, 723, 752, 753, 787, 825, 886, 924, 932
 Білий Камінь – див. Вайсенштайн
 Білогород 94
 Білоозеро 402, 591–593, 659
 Більки 363
 Більськ (Бельськ-Підляський) 280, 337, 867
 Бінгіум (Бінген) 546, 903
 Бінгія 547
 Бірглов 455
 Біржі 246, 247, 407
 Бітульце 179
 Бішофсбург 889
 Бішофсвердер 889
 Бішофштайн (Біскупец) 453, 889
 Біштинек 889
 Блева 474
 Блокгауз 502, 517
 Блоне 278
 Блямонт 198
 Бнін 491
 Бобетія 450
 Боболіце 126, 132
 Бобрек 246
 Бобровник 479
 Бобруйськ 389, 884
 Бобрянськ (Бобруйськ) 420, 884
 Богуш 133, 328
 Божешко 404
 Болеславець 132
 Бонн 547
 Бонундія 450
 Борг (нині, очевидно, Порво) 532, 900
 Борисов 360, 366, 389, 586, 851
 Боровники 132
 Борськ 660
 Ботушани 158, 752, 755, 758
 Бохня 111, 263, 846, 866
 Бохус 539, 902
 Брагин 667, 917, 918

ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Брайсгау 544
Брандбург (нині Ушаково) 451, 454, 468, 480, 485, 889
Бранденбург 121, 472, 558, 895
Бранево 22, 860
Бранзберг 381
Бранков 377
Браслав 304, 870
Братиан 455
Браундольф 121
Брауншвайг 487, 555, 556
Брацлав 146, 170, 327, 345, 379, 388, 417, 428
Брацяна 476
Брезан 417
Бреїла 212, 213, 861
Бремен (Берем'я, Бремень) 58, 70, 540, 558, 902
Брехінгія 533
Бриксія 771, 772
Брин 585
Броди 20
Бродниця (Бродніце) 138, 455, 480
Броньовиці 207
Брудзев 330
Бруксберг 937
Брунзберг 485
Брунополім – див. Бремен
Брюссель 548
Брянськ 280, 314, 351, 353, 585, 587, 867, 884
Буда (Сикамбрія) 127, 142, 358, 374, 375, 378, 380, 771, 774, 777, 778, 780, 782, 786–788, 791, 825
Бульбах (Баальбек) 796, 939, 800
Бургелац 310
Буртниця 322
Буртніх 517
Буськ 108, 363, 368, 373, 411, 413, 428
Бухарест 752
Бучач 331, 728

В

Вавельнице 124
Вавилон 472, 806, 824, 942
Вагик 198
Вадни 780
Вайземберг 789
Вайсенштайн (Вітенштайн, Білий Камінь, Пайда, нині – Пайден) 506, 514, 517, 898, 917
Вайштайн 515
Валліс 549

Вальдава 450
Вальдбург (Вальдемарсвік) 900
Вальдсгут 542, 902
Вальп 782, 825
Вангіони 198
Ванзель 503, 517
Вараждин (Варадзин) 142, 344, 374, 375, 384, 776
Варгія 450
Варка 278, 460
Варна 140, 144, 145, 153, 337, 780, 822, 853, 936
Варта 188, 269, 474
Вартем 485
Вартебург 454
Варшава 21, 30, 32, 181, 184, 192, 195, 197, 199, 222, 223, 231, 236, 237, 240, 278, 280, 308, 433, 512, 585, 709, 865–867
Василевгород 704, 706
Васильков 280
Васильсурськ – див. Сура
Васіуле 752
Вевер 533
Вегров 270
Ведрош 881
Везенбург (Везенберг, Вешенберг, нині – Тамсалу) 506, 517, 518, 898
Веззан 786
Вейскетер 789
Велика Жулава 460
Великий Новгород (Новгород) 243, 244, 320, 325, 329, 338, 345, 355, 400, 402, 403, 427, 516, 580, 581, 587–593, 604, 624, 626, 639–643, 655, 667, 677, 681, 704, 876, 900, 911, 917
Великі Кончиці 246, 667
Великі Луки 7, 10, 232, 236, 238, 239, 243, 244, 250, 367, 410, 516, 576, 587, 588, 633, 681, 864, 910
Величка 124, 264, 343, 363, 846, 854, 866
Веліж 7, 175, 177, 238, 243, 516
Велюнь 124, 270, 274, 866
Венеція 5, 9, 10, 22, 51, 143, 348, 468, 469, 771, 775, 786, 948
Вентспілс – див. Вінда
Венцляв 455
Вербна 109
Вердер 504, 517
Верендія (Еребру) 533, 900
Верона 5, 6, 9, 35, 771, 772, 869
Верпех 503, 517
Верте 70
Верцелли 869, 901

Весельное – див. Балга (Бельга)
 Весперин 782, 786, 789
 Вестерос 533
 Вестхе 786
 Ветлянд 533
 Вецке 786
 Вешаус 81
 Велін (Велінь) 94, 95, 459
 Велунія 519
 Велява (нині Знаменськ) 451, 889
 Вжесня – див. Бжесьць
 Вибург (Віпері, Вьборг) 531, 532, 900
 Виру – див. Найнгауз
 Висмар (Висмарія, Висмер) 61, 70
 Висніч (Вишніч) 373, 407
 Високе 135
 Висше 179
 Вишгород 420
 Вишеград 82, 142, 278, 475, 567, 568, 782, 825
 Вишембург 131
 Вишневець 158, 349, 364, 405, 667, 765, 933
 Вишня 413
 Відень 159, 166, 375, 485, 491, 555, 789, 907
 Відоти 519
 Візантій 926
 Візбю (Візбі, Віцбі, Вісбю) 533, 900
 Візельпургель – див. Авентікум
 Візна 279
 Віковей 515
 Вілляк 88, 374
 Вілова 468
 Вілям 549
 Вількомир (нині Укмерге) 304, 325, 335, 388, 870
 Вільно (Вільнюс) 30, 127, 132, 139, 156, 157, 159, 160, 163, 164, 170, 174, 175, 233, 236–238, 240, 266, 280, 296, 309, 315, 317, 318, 320–322, 324, 325, 327, 330, 331, 333, 335–338, 345, 348, 355–360, 362, 366, 367, 369, 370, 372, 378, 379, 383, 387–389, 407, 419, 421, 422, 477, 502, 512, 520, 521, 589, 603, 630, 672, 762, 850, 864, 870, 872, 899
 Вільянді – див. Фелін
 Вінда (Віндава, Кесь, нині – Вентспілс) 504, 518, 862, 897
 Віндбург 451
 Вінниця 380, 417
 Вінніпег 20
 Вінченца 771
 Віслиця (Вісліце) 108, 118, 123, 124, 266, 274, 343

Віссенбург (Віссамбур) 545, 903
 Вітебськ 7–9, 165, 174–177, 238, 298, 318, 320, 321, 326, 336, 341, 369, 379, 390, 411, 420, 421, 857, 858, 885
 Вітов 108
 Віттенберг 556
 Віфлеєм 802, 826, 939, 941
 Возники 434
 Войніч 146, 263
 Войславці 527
 Волковіїськ 329, 390
 Волов 152
 Вологда 576, 592, 647, 659, 705, 912
 Володава 866
 Володимир 88, 122, 146, 317, 333, 338, 352, 403, 418, 582, 594, 603, 626, 695, 696, 851, 912
 Волок (Волоцьк) 587, 910
 Вольбож 134, 479
 Вольгаст 539
 Вольмар (нині – Валмієрі) 230, 502, 517, 858, 862, 897
 Вонсдорф 452
 Вонсоше 309
 Вормет (нині Орнета) 454, 889
 Вормс 546
 Ворняни 316
 Воронеж 422
 Воронкове 856
 Воротино 583, 585
 Вровськ 308
 Вроцлав 79, 92, 96, 106–109, 114–116, 119, 128, 132, 147, 151, 152, 272, 343, 467, 570, 781, 845, 851
 Всхов 268
 Вугах 786
 Вюрцбург (Гербіполіс) 541, 554
 Вязьма 348, 362, 576, 586, 595, 910
 Вятка 594, 912

Г

Габаа Саула 804
 Габзаль (Гапсаль, нині – Хаапсалу) 503, 517, 897
 Гавла св. містечко 543, 903
 Гадзбо 174
 Газенпорт (Газенпот, нині Айзпуге) 504, 517, 518, 898
 Газирим (або Газа, або Гаризім, або Гераза) 802, 941
 Гайдебев (Гайдебер, Хедебю) 538, 901
 Гайдельберг 550
 Гайзбург 308
 Гайнівка 867

- Гайсбург 467
 Галапаши 178
 Галата 168, 179
 Галац 144, 747, 924, 930
 Галація 733, 924, 930
 Галич 97, 111, 122, 344, 346, 350, 404, 412, 594, 752, 755, 756, 845, 848, 851
 Галілея 805, 809, 810
 Галліполь 821, 826
 Гальберштадт 556
 Гальгоз 780
 Гальмштад 533
 Гамбін 275
 Гамбург 556, 833, 905
 Гангр 605
 Гарволин 460
 Гардей 456
 Гардек 789, 790
 Гартин 315, 316, 326
 Гасава 105
 Гасле 780
 Гатинат 786
 Гвардейськ – див. Тапево
 Гвоздка 756
 Гданськ 9, 18, 45, 61, 110, 147, 148, 183, 184, 227, 228, 230, 234, 262, 387, 388, 441, 454, 455, 459–461, 475, 480, 481, 485, 486, 489, 490, 515, 524, 540, 542, 548, 859, 861, 865, 890
 Геліополіс – див. Пелусій
 Гельдерн 904
 Гельмет 505, 517
 Гельсінгборг 533
 Гельсинкі 900
 Гельфенберг 552
 Гельцберг 454
 Генуя 143, 542
 Георгенбург 502, 517
 Гербіполіс – див. Вюрцбург
 Гердава (нині Железнодорожний) 451, 889
 Герман 450
 Гермес (правильніше Ермес, нині Нуйя) 502, 897
 Гершов 311, 312
 Гетлігенбайль – див. Ромново
 Гебольтов 90
 Гжебінь 224, 227
 Гідрун 346
 Глебів 403
 Глиняни 337, 344
 Глови 227
 Глогов 95
 Гнів 225, 459, 480
 Гнезно 59, 61, 63, 71, 77, 79–83, 85, 86, 99, 120, 126, 262, 269, 274, 458, 474, 841, 842, 866, 890
 Гогенштайн 480
 Гожно 277
 Голета 219
 Голланд 485
 Голов 331
 Гологори 344
 Голота 825
 Голуб 455
 Голубец 143
 Голянд (нині Пасленк) 456, 890
 Гольдек 786
 Гольдінген (нині Кулдіга) 504, 518, 898
 Гользація 555
 Гользен 517
 Гольшани 309
 Гольштин 456
 Гомель 160, 360, 379, 585
 Гоморра 805, 810, 945
 Гопель 71
 Горка 197, 246, 281, 406
 Гороверди 178
 Городло 127, 146, 332, 414
 Городок 139, 305, 355, 413, 853
 Гослар 556
 Госліч 112
 Гостинін 275, 867
 Гоща 917, 918
 Грабов 132, 460
 Грабовець 127, 414
 Градек 151
 Грановськ 139
 Грансішки 305
 Гребін 459
 Гребіц 461
 Грисфеленд 174
 Грібсвальд 460
 Грізенборг 459
 Гріпсхольм 858
 Гробіня – див. Грубін
 Гродзець 278
 Гродно 127, 153, 175, 237, 251, 252, 304, 305, 324, 334, 359, 388, 469, 585, 589
 Грубешів 335, 414
 Грубін (нині Гробіня) 504, 518, 898
 Грудзьондз (Грудзьонз) 81, 455, 457, 459, 482, 843, 890
 Груштин 600
 Грюнвальд 852
 Губена 151
 Гугетзбург 455

Гулвок 786
 Гур'євськ – див. Нойгауз
 Гурка 406
 Гутштад (нині Добре място) 454, 480, 889

Д

Дабровно 135
 Далембург 70
 Дален (Даленц) 503, 517
 Дамаск 799, 802, 804, 809, 819, 940, 941
 Даміата 796, 938, 939
 Данчик – див. Гданськ
 Дарданелли 821
 Двіна 592
 Девін (Дівич-город) 564
 Дельфи (нині Кастрі) 736, 741, 925, 928
 Дембова (Дибов) 465
 Демб'яни 241
 Демін 539
 Денкланген 517
 Дерпт (Дорпат, нині Тарту) 164, 230, 240,
 243, 244, 384, 470, 498, 500, 503, 513, 514,
 516, 517, 857, 862, 891
 Дершав 459
 Дечен 588, 911
 Джевіця 460
 Дзедзилов 229
 Дзівідзево 752
 Дзіула 825
 Дзядлов 135
 Дибов – див. Дембова
 Дизфуль 946
 Димотин 821
 Динамюнде 502, 517
 Дисна (Дзісна) 233, 240, 422, 862, 885
 Дівін 786
 Дінега 592
 Дірахум 741
 Длубней 111
 Днеперськ 586
 Добеле – див. Доблін
 Добжин 132, 276, 277, 307, 311, 316, 455,
 474, 891
 Доблін (нині Добеле) 504, 518, 898
 Добре място – див. Гутштад
 Добровнік 134
 Дойче Ейлау (нині Лава) 456, 890
 Долина 413
 Домброва 151, 334
 Домбровиця 196, 197, 246
 Домново – див. Думнов
 Донданген 504
 Дорнік 457

Дорогичин 280, 305, 337, 426, 867
 Дорогобуж 351, 404, 585–587, 910
 Дорогостаї 687
 Дрегель 786
 Дрезден 555
 Дрешлав 453
 Дрисвят 388
 Дрисса 422
 Дрінгофорт 452
 Дробнін 246, 491
 Дрогін 158, 752, 755
 Дрогобич 350, 415
 Друга 422
 Дружба – див. Аленбург
 Друцьк 360
 Дубинки 246, 247, 407
 Дубно 229, 404, 407
 Дубровна (Дубровно) 159, 420, 884, 586
 Дубровник – див. Рагуза
 Дукля 151
 Думнов (нині Домново) 451, 889
 Дунаець 344
 Дунембург (Даугавриву) 230, 231, 328, 502,
 516, 517, 862
 Дурбін (нині Дурбе) 504, 518, 898
 Дуррес 348

Е

Егер 788, 825
 Едвален 504, 517
 Едеон 811
 Едесса 805, 944
 Едмонтон 20
 Ейшишки 305
 Екбатана (Аматама, нині Хамадан) 800,
 807, 945
 Ельблонг (Ельбінг) 147, 340, 341, 454, 455,
 465, 469, 475, 480, 489, 890
 Ельзас 544, 556
 Ельк (нині Лицьк) 451, 889
 Ельнер 503
 Емілія 771
 Енгальдга 769
 Енгельсбург 475
 Енос 739
 Епідавр (Епідаврос) 737, 743, 926
 Ера 813
 Еребру – див. Верендія
 Еретрія (Ерітрея) 738, 927
 Ерипонт 555
 Ерле 517
 Ермес 517
 Ерфурт 555

Еслінген 549
Ест 506, 517
Естергом 787, 788, 825, 826
Етолія 925
Ефес 693, 741

Є

Єгабург 532
Єзерище – див. Озерище
Єлгава – див. Нітава
Єнцель 503
Єрихон 805, 810, 945, 946
Єрусалим 463, 464, 775–777, 799, 802–805,
809, 818, 826, 834, 835, 879, 882, 930, 942–945

Ж

Жабінець 151
Жарнов 266
Железнодорожний – див. Гердава
Жидачів 350, 411, 413
Жидівське місто 263
Жидліці 461
Жидов 338
Житомир 326, 338, 359, 418
Жуков 117
Жуковець 149
Журовиці 172

З

Забель 504, 518
Заберіна – див. Таберна
Забіч 460
Заболе 788
Завихост 108, 111, 266, 352, 404, 881,
847
Заволоче 236, 237, 239, 240, 243, 244, 250,
516
Заклічин 170, 858
Закрочим 110, 278, 867
Зальфельт (нині Залево) 456, 890
Зальц (Саліс) 503, 517
Зальцбург 539, 552
Замботен 517
Зангель 503, 517
Запорожжя 18
Заправа 461
Заркі 343
Зарнов 143
Заслав 379, 728
Затор 141, 265
Збараж 239, 242, 332, 344, 419, 434
Зборов 90, 178
Звенигород 326, 417

Зебаршитем 451
Зебжидовиці 37, 249
Зегевольт 502, 517
Зезойген 517
Зеленбург 518
Зелениград 143
Зельборг 517
Земборг 517
Земінгія 533
Зербен 503, 517
Зесвеген 502, 503
Зизек 786
Зиргони 480
Зіньків 369, 373, 728
Злоторія (Золоторія) 132, 134, 479
Змігруд 151
Знаменськ – див. Велява
Знін 105, 474
Знойма 142
Золев 142
Золенбург 504, 517
Зонебург 504
Зудеркобія (Седерчепінг) 900
Зунд 460
Зундгофен 544

І

Івангород 506, 517, 588, 590, 591, 896, 898,
911
Ізборг 649
Ізборськ 174, 402
Ізмаїл 178
Ілава 150, 151, 890
Ілаза 460
Іліон 688
Інгольштат 553
Іновлодзь 124, 272
Іновроцлав 272, 866
Інстемборг (Інстенборг, нині Черня-
ховськ) 445, 452, 888, 889
Іппон (Гіппон) 795
Ірагола 519
Іскендерон – див. Александрія
Ісса 944

Й

Йогавшпург (нині Піш) 452, 889

К

Казань 372, 576, 583, 695, 704 706, 723, 857,
909, 916, 923
Казимір (ішні частина Кракова) 63, 123,
125, 144, 263, 274, 849, 851, 874

- Казимир (біля Любліна) 267
 Казимир (у Великій Польщі) 83
 Казимир 460
 Казне 388
 Каїр 18, 411, 747, 796, 797, 799–801, 808, 809, 811, 825, 938, 940
 Кайданов – див. Кейданів
 Кайльгарбія 450
 Каймен 450
 Калачиці 151
 Калгарі 20
 Калінінград – див. Кенігсберг
 Каліш 99, 110, 124, 268, 269, 274, 315, 468, 866
 Калка 921
 Калуга 583, 585, 909, 919
 Кальмар 533
 Кам'янець 94, 146, 181, 192, 279, 324, 327, 331, 332, 344, 369, 373, 377, 411, 416, 417, 419, 755
 Камбалу (Ханбалик, Каракорум) 692, 921
 Каменець 459
 Каменя 195
 Камень 445
 Камін 460
 Кампанья 750
 Кана Галілейська 620, 802, 941
 Кандав 518
 Канеліхт 503, 517
 Канів 219, 314, 377, 419, 428, 728, 881
 Канни 846
 Канчиці 111
 Каньчуга 349, 754
 Каразар 179
 Каракорум – див. Камбалу
 Карачев 306, 585
 Каргауз 503, 517
 Кардона 743
 Карела – див. Корела
 Каркус 514
 Карлсруе 903
 Картуз 515
 Карфаген 795, 937, 938
 Касимов-город 583
 Кассель 555
 Кастрі – див. Дельфи
 Каструм Норікум 553
 Кафа (Феодосія) 18, 152, 372, 380, 411, 721–724, 823, 855, 924
 Каховка 875
 Кашира 583, 909
 Кашовін (Каршовін) 307, 308, 467
 Кведлінбург 844
 Квипава 450
 Квідзин – див. Марієнвердер
 Кезмарк 142, 406
 Кейданів (Кайданов) 306, 389
 Кейзборк 340
 Кельн 228, 462, 547, 548, 771
 Кельтиви 519
 Кемпно 148, 149
 Кенігсберг (Крулевець, нині – Калінінград) 5, 9, 19, 20, 172, 184, 308, 311, 450, 454–456, 466, 467, 480, 483–485, 487, 489, 490, 558, 858, 873, 888, 891
 Кентшин – див. Раштенбург
 Кергольм 506
 Керкель (Кіркель, Керкер) 723, 924
 Кернов 304, 309, 310, 314, 317
 Керч – див. Пантикапеї
 Кесарія 805, 884, 943
 Кессель 453, 889
 Кесь 230–232, 504, 513, 516
 Кжижановичі 111
 Київ 20, 21, 28, 30, 31, 82, 88, 184, 219, 314, 326, 327, 335, 343, 352–354, 359, 369, 390, 401–404, 411, 419, 420, 428, 429, 583–586, 603, 604, 606, 683, 728, 841–844, 851, 880, 883, 884, 890, 911, 917, 924
 Кирена 931
 Киркларелі 179
 Ківінеб 532
 Кілдер 852
 Кіле 791
 Кілія 141, 178, 180, 346, 752, 753, 787, 825, 932
 Кімель 312
 Кіремпе (Кіремпель, Кіремше) 174, 242, 517
 Кіренея (сучасна Барка) 795, 938
 Кіриєпе 503
 Кірхгольм (нині Саласпілс) 502, 517, 897
 Кішик 142
 Клайпеда – див. Мемель
 Клеве 904
 Кленец 152
 Клеополім 811
 Клепаж 263, 350, 853, 876
 Клецьк 156, 355, 356, 359
 Клечов 474
 Клімунтов 107
 Клобуцко 152
 Клодав 90
 Клоцко 111
 Клюні 85, 87
 Ключборк 151

ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

- Книшин 199, 280
Кнос (Кносс) 738, 927
Кобленц – див. Конфлуенція
Ковале 310, 473
Ковалюв 274
Коваль 120
Коварськ 238
Ковно (Каунас) 147, 233, 313, 325, 389, 477, 478
Кодима 728
Козеглуви 132, 144
Козинічі 885
Козле 133, 152
Козмін 128, 851
Козмінець 128
Кокенхауз (Кокенгауз, Кохенгаус, Кокенгаузен, нині – Кокнесе) 230, 234, 503, 511, 517, 862, 897
Колінберг 94, 460
Коло 269, 866
Колобжег 93
Коломия 346, 411, 413, 756
Коломна 604, 634, 909
Колошвар 244, 384
Кольмар 544, 903
Кольно 225
Комарно 789, 790
Комерштин 460
Компостелле 828
Конажев 272
Конгелле 539
Конгсберг 539, 902
Коненбург 503, 517
Конецполе 146
Конейн 261
Конік 460
Конін 269, 274, 343, 866
Константинополь 18, 138, 152, 170, 179, 180, 183, 185, 219, 327, 363, 375, 378, 402, 403, 411, 429, 484, 577, 711, 714, 721, 722, 724, 741, 746, 750, 759, 760, 762, 777, 780, 785, 786, 790, 791, 799, 822, 823, 825, 880, 884, 886, 924
Констанц 543, 548
Констанца 138, 838
Констанція 769
Конфлуенція (Кобленц) 547, 903
Кончик 180
Копенгаген 839, 901
Копернаум 805, 943
Копестрин 347, 876
Копил 232, 360
Копись 420
Коповін 94, 459
Копор'є 591, 911
Корела (Корела) 591, 900
Корець 419
Коринф (Коринт, Корцира, Епіра) 678, 734, 736, 737, 925, 926, 948
Корнево – див. Цинтія
Коронов 137
Корсунь 402, 403
Кортина 738
Корчин 124, 266
Косежин 459
Космін 460
Костелець 406
Кострома 594, 649
Костшин 474
Косцян 268, 866
Косцяна 234
Котельнич 594
Кошице 142
Кошнік 143
Краків 6, 7, 11–13, 18, 21, 22, 27, 32, 35, 39, 42, 63, 66, 68, 71, 86, 90, 99, 100, 102, 104, 106, 107, 110, 111, 113–115, 119–127, 130, 131, 134, 137, 139–142, 145, 147–150, 155, 159, 161, 163, 170, 178, 188, 199, 203, 204, 209, 222, 223, 237, 244, 245, 251–253, 261–266, 269, 274, 299, 334, 337, 343, 344, 347, 349, 350, 353, 355, 359, 362, 364, 377, 378, 380, 381, 384, 395, 399, 435, 439, 467, 469, 472, 481, 486, 495, 497, 525, 529, 575, 672, 685, 689, 757, 839–841, 844, 849–851, 860, 865, 866, 874, 917, 918, 937
Красилів 229, 373
Красне 234, 422
Красний Став (Красностав) 352, 414
Красник 352, 876
Красногородок 173, 241, 516
Кревбург (Кренцбург, Кречборг, нині Славське) 451, 503, 517, 889
Крево 317, 320
Кременець 326, 332, 333, 338, 418
Кремснчук 429, 886
Кремон 503, 517
Кремона 771
Кремпак 63
Кризборк 456
Кринки 335
Кричев 360
Кровін 143
Кромніце 142
Кроненбург 532
Кросно (Коросно) 124, 151, 274, 415

Кротошин 678
 Кроя 822, 926
 Крулевець – див. Кенігсберг
 Крушвіця 71, 73, 74, 79, 96, 274, 841
 Крушевац 143
 Ксьонж 149, 263
 Кулдіга – див. Гольдінген
 Кунгісепп – див. Арнчбург
 Кундаль (Кункталь, Регенталь) 503, 517
 Кунів 355
 Куношів 304
 Курськ 585
 Курський Габ 451
 Курші 469
 Куші 468
 Кушманов 338
 Куяви 92, 108, 110, 120, 307, 312, 473, 474
 Кшепіце 126, 132, 151

Л

Лабак 743
 Лабішин 247
 Лаваришики 521, 899
 Лагів 355
 Лаїс 505, 517
 Лакедемон 734, 736
 Ландов (Ляндау) 546, 903
 Ландон 503, 517
 Ланьцут 349, 754
 Лаодикея 611, 915
 Ласковец 143
 Лауреак 551
 Лаутенбург (Люцбург) 455
 Леаль 514, 517
 Лебеніхт (Левніхт) 450, 888
 Левартов 460
 Левбург 502
 Левнік 476
 Легаль 504
 Легниця 108–110, 467, 847, 892
 Лейпциг (Ляйпциг) 19, 555, 869
 Лелув 118, 124, 263, 274
 Лемзель 517
 Леміш 797
 Ленбург (Лембург) 459
 Ленварт 242, 502, 503, 517
 Ленкі 110
 Ленчиця 104, 117, 124, 149, 271, 272, 274,
 310, 312, 343, 479
 Лепель 176
 Лепло 422
 Лесна 455
 Летичів 369

Лехштад 450
 Леч 453
 Лештетсн 480
 Лепно 455
 Лисков 359
 Лицьк – див. Ельк
 Лібіце 561, 563, 564
 Лібумеле 456
 Лібштат 456
 Ліво 279
 Лівоч 154
 Ліда 156, 356, 389
 Лідекопія 533
 Лієпая 898
 Лімбург 70, 548, 903
 Лінчепінг 533
 Ліпіці 342
 Ліпнін 132
 Ліпно 479
 Літава 151
 Ловіч 107, 110, 122, 308
 Логойськ 389
 Лодгудія 533
 Лоде 503, 517
 Лодзь 866
 Локри 198, 925
 Ломжа 278, 867
 Лондон 11
 Лопатин 146
 Лопатине 351
 Лопушно 178
 Лоретто 161
 Лолиць 434
 Лосіце 280
 Лоштат 460
 Лувен 109, 548
 Лукашовиці 885
 Луков 122, 267, 866
 Лукомль 321
 Лунд 901
 Луптава 450
 Лутша 142
 Луцьк 127, 314, 329, 332, 333, 418, 728
 Любава 455
 Любау 310
 Любачів 122, 413
 Любек 61, 70, 462, 499, 508, 556, 559
 Любсч 420, 585
 Люблін 108, 113, 124, 133, 140, 146, 178, 184,
 231, 266, 267, 274, 300, 311, 352, 414, 434,
 850, 866, 876
 Любовля (Любомль) 415, 884
 Любовль 343

Любовня 94
 Любочеськ 348
 Любуш 87, 95
 Люгдун 770
 Люден 502, 517
 Люксембург 546
 Люнебург 556
 Лютзен 230, 502, 517, 897
 Люцембург 453
 Люцерна 542
 Лябія (нині Полеськ) 451, 889
 Лямферборг (Лянфенборг) 542, 543
 Лянд 269
 Ляндау – див. Ландов
 Ляндсгут 553
 Ляндскрон 533
 Лянцберг 451
 Лятерна 228, 234, 460
 Львів 18, 21, 31, 113, 122, 124, 125, 129, 141,
 147, 154, 158, 170, 308, 332, 334, 337, 346,
 349, 363, 369, 373, 387, 406, 411–413, 433,
 434, 484, 728, 752–755, 762, 848, 850, 854, 871

М

Магдебург (Партенополіс) 70, 123, 469,
 556
 Майнц 198, 541, 545–547, 551, 903
 Майян 503, 517
 Мала Скеля 198
 Малий Новгород 626
 Малі Луки 232
 Малогощ 266
 Мальборк 137, 145, 147, 148, 224, 340, 341,
 456, 460, 466, 468, 469, 471, 474, 476–478,
 480–483, 490, 861, 890
 Мальгемборг – див. Марієнбург (Алукс-
 не)
 Мальме 533
 Мангайм 903
 Мангуп (Манкоп, Ахас) 426, 724, 885, 921
 Мантуя 771
 Марбург 555
 Марганець 833
 Маргенвердер 456
 Маргенгаузен 517
 Марієнбург (Мальгемборг, нині –
 Алуксне) 230, 240, 502, 862, 89
 Марієнвердер (Квідзин) 475, 891
 Марсель 869
 Мартусо 539
 Марцінков 105
 Машковиці 135
 Мегаполіс 868

Мегари (Мегара) 733, 736, 741, 926
 Меджибіж 146, 174, 369, 417
 Меджигуж 132, 851
 Меджиріч 311
 Медзижеч 91, 152, 199, 268, 844
 Медина (Ясриб) 811, 946
 Мезсан 404
 Мейсен 555
 Мекка 809, 812, 947
 Мекленбург 70, 559
 Мельник 280, 305, 337, 867
 Мельников – див. Рудава
 Мельштат 454
 Мельштин 133, 146, 281, 328
 Мемель (нині – Клайпеда) 316, 471, 489,
 872
 Мемерведер 478
 Мемфіс 796, 799, 801, 938
 Менвердер 325
 Мергенбург 324
 Мерж-Дабик 940
 Мерое (Сава) 801, 940
 Метенбург 325, 478
 Метіс 551
 Медники 138, 519
 Мельзак 485
 Мехов 869
 Мещок 348
 Мисле 780
 Мисса 495
 Миша 409
 Мілан 542, 771, 772, 835
 Мілімга 485
 Мімігородзь 558
 Мінден 556
 Міндог 312
 Мінос 738, 927
 Мінськ 352, 354, 359, 360, 366, 389, 937
 Мірагрунд 549
 Мірув (Міров) 246, 397
 Мітаву (Мітав, Мітава) – див. Нітава
 Мітелліно (нині Мітіліні) 823, 948
 Міхалов 133, 151, 328, 454, 468, 890
 Міхаловія 457
 Млава 276, 867
 Млинали – див. Мюннгаузен
 Могила 111, 343
 Могилєв (Могильов) 240, 420, 586
 Могильна 306, 307
 Модона 737, 738, 825
 Можайськ 232, 319, 586, 587, 910
 Мозга 775
 Мозир 232, 305, 306, 360, 411, 420

Мологда (Молога) 593, 912
 Мондер 6, 21
 Монтанія 792
 Морани 403
 Моргенхауз 230
 Морди 280
 Мормерк 456
 Моробеліум 783
 Моровськ 585
 Мортковія (Норчепінг) 533, 900
 Москва 8, 21, 25, 27, 142, 164, 183, 184, 197,
 230, 231, 237, 240, 319, 348, 351, 358, 361–
 363, 366, 367, 372, 379, 406, 421–423, 428,
 429, 495, 496, 498, 503, 505, 513, 514, 516,
 531, 574, 576–588, 590–601, 603, 612–615,
 617–619, 623, 624, 631, 633, 635, 636, 640–
 643, 645, 646, 651, 654, 655, 658, 660, 661,
 663–665, 668, 671–673, 681–683, 695, 696,
 705, 706, 767, 850, 881, 907–911, 917–919, 922
 Москі 362
 Москожов 132, 851
 Мостиськ (Мостиськи) 373
 Мохач 374, 781, 877, 907, 937
 Моцинг 551
 Мстибов 390
 Мстислав 321, 360, 390, 411, 420
 Мстов 111, 151
 Мульмербург 450
 Муром 583
 Мутина 111
 Мценськ 348, 583, 584, 909
 Мюнгаузен (нині Млинари) 454, 890
 Мюнхен 553
 Мястков 239

Н

Наббе 503, 517
 Набишиці 128
 Навпакт 737
 Нагловиці 171
 Нагольт 549
 Назарет 802, 805, 941
 Найдембург (нині Нідзіца) 453, 889
 Найнгауз (правильніше Нейнгаузен, нині –
 Виру) 324, 503, 504, 508, 513, 897, 898
 Найндербург 456
 Накел (Накло) 90, 97, 269, 459, 460, 468,
 474, 845, 866
 Наксос 747
 Наливайки (Наливки) 577, 908
 Намюр – див. Нівелла
 Нарва 183, 230, 240, 242, 280, 498, 505, 506,
 513, 515, 517, 590, 591, 639, 641, 896, 911

Нарев 280
 Неаполь 469, 746
 Невель 7, 172, 236, 239, 243, 516
 Невенгаль 502, 517
 Невкірос 532
 Недзведіце (Ведмежий) 567
 Несман – див. Рагнета
 Немгауз – див. Найнгауз
 Немети 198
 Немирів 18, 431–433, 460
 Нендауз 517
 Неполомиці 137, 244, 247, 251
 Нердлінга (Норлінген) 549, 904
 Неринга 461
 Несвіж 197, 297, 355, 383, 385, 408, 860
 Нетабург (Нотебург, Фешек) 532, 900
 Нешава 465, 475, 483, 894
 Нижній Новгород 582, 583, 602, 631, 632,
 704
 Ниса 570
 Нівелла (можливо, Намюр) 548, 904
 Нігропонт 823, 824, 826
 Нідбург 341
 Нідзіца – див. Найдембург
 Нідрозія (сучасний Тронхейм) 539, 900
 Нізібіс 805
 Нікея 905
 Нікозія 825
 Нікомідія 824
 Нікопія (очевидно, Нючепінг) 531, 900
 Нікоплішин 791
 Нікополім 739
 Нікополь 144, 738, 826
 Ніневія 799, 807, 944
 Нітава (Мітав, Мітава, Мітаву, нині –
 Єлгава) 502, 504, 517, 518, 897
 Нітик 456
 Нітра 150
 Ніцерда 237, 516
 Нова Марка 480
 Новгород – див. Великий Новгород
 Новгородок (Новогрудок) 304, 309, 317,
 354, 355, 360, 390, 870
 Новгород-Сіверський 351, 353, 584, 910
 Нове 225, 480
 Нове місто (над Дрвенцою) 455, 460
 Нови Пазар 859
 Новий Сонч 841, 866
 Нові Троки 388
 Новобардо 143
 Новоград 787
 Нойбург 480, 504, 517, 518
 Нойгард (Найбург) 459

ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Нойгауз – див. Найнгауз
Нойгауз (Нойгауген, нині – Гур'євськ)
450, 517, 888
Нонденбург 452, 889
Норберт 451
Норея 869
Норлінген – див. Нердлінга
Нороберг 549
Норчепінг – див. Мортковія
Нохрезен 503, 517
Нуйя – див. Гермес
Нур 279
Нюрнберг 553, 556
Нючепінг – див. Нікопія

О

Об 598
Обертин 160, 756, 757, 856
Обихов 134
Обори 172, 246
Овака 764
Овруч 359, 418
Оденпель 517
Оденсе – див. Отоніум
Одмухов 109
Одоєв 583, 909
Одрант 824
Одруцьк 389
Озерище (Єзерище) 7, 25, 165, 240, 516
Олава 151
Олесниця 136, 147
Олесько 146, 332, 363, 418
Олешніце 152
Олива 110, 460, 461, 482, 891
Олиця 197, 297, 383, 385, 408
Олімп 737
Оллендорф 517
Оломоуц 160
Ольбрахніці 148
Ольвія 920
Ольденбург (в Ельзасі єпископському)
556
Ольденбург (на кордоні з Фризькою
землею) 556
Ольденторн 503
Олькуш 124, 264, 274, 866
Ольсен 503
Ольштин 126, 132
Опатов 352, 355
Оперіаш 142
Оперталь 505, 517
Опока (під Торунем) 148
Ополе 110, 133

Опочка (Опока) 240, 243, 369, 516
Опочно 124, 266, 274
Орел 659
Орешка (Ореховець, Орешек, Олешно,
Олешня, Алешево) 577, 591, 900, 908
Орлов 272, 594
Ормузд 813
Орнета – див. Вормет
Ортельцбург (нині Щитно) 453, 889
Орша 158, 159, 164, 321, 326, 336, 360, 361,
366, 411, 420, 586, 856, 881, 884
Освенцім 141, 149, 150, 209, 265, 343
Осек 459
Оскожин 566
Оснабрюк (Оснабург) 558
Осолін 132
Осташино 356
Остерод (Остероде, нині – Острода) 456,
873, 890
Остжешув 132, 268
Острвіч 143
Остров 70, 134, 241, 244, 516
Острог 28, 166, 229, 246, 404, 405, 407, 864,
880–882, 917
Острода – див. Остерод
Остроленка 188, 874
Остром 782
Отавангер – див. Ставангер
Отоніум (Оттона, Оденсе) 538, 901
Оттава 20
Оффенбург 544
Оффнен 539
Очаків 45, 175, 180, 181, 377, 380, 419, 428,
429, 586, 724, 725, 727, 728
Ошьмяна 305, 334, 388, 687

П

Павія 771
Падіс (нині Палдіскі) 514, 515, 898
Падуя (Патавіум) 771, 931
Пазарджик 179, 180, 859
Пайден (Пайда) – див. Вайсенштайн
Паланка 786
Палата 786
Палатра 743
Палдіскі – див. Падіс
Пантикапеї (нині Керч) 838
Паньов 339, 340
Папінов-город 598
Париж 198, 796
Парчев 267, 866
Пасим – див. Пассейм
Пасленк – див. Голянд

- Пассау 552
 Пассейм (нині Пасим) 453, 889
 Пацанов 355
 Паштов (Паштанов) 311, 312
 Пелусій (Геоліполіс) 796, 939
 Переворськ 349, 407, 415, 754
 Перекоп 180, 181, 221, 352, 354, 359, 363,
 372, 426, 584, 724, 725, 751, 909
 Перемишль 18, 88, 122, 129, 349, 370, 402,
 415, 460, 754, 776, 851
 Переяслав (Переяслав-Залеський) 594,
 649, 695, 912
 Переяслав (Переяслав-Хмельницький)
 314, 403, 404
 Перінтум (Перінт) 739, 927
 Перм 595, 604
 Пернов (нині – Пярну) 219, 230, 240, 468,
 502, 505, 514, 515, 517, 861, 862, 897
 Песяче поле 96, 845
 Петербург 21, 27, 32
 Петра (Арах) 811, 946
 Печери 174
 Пешт 380, 782, 825
 Пежхно 851
 Пенчов 170, 172
 Пиздри 124, 269, 274, 474
 Пинархісар 179
 Питешть 765
 Підгайці 8, 368, 428, 437, 755
 Піза 894
 Пілтене – див. Пільтен
 Пільзно (Пільзне) 151, 266
 Пільтен (нині Пілтене) 504, 517, 897,
 898
 Пільце 118, 281
 Пінськ 306, 317, 376, 390
 Піпін 479
 Піртіль 503
 Піскова Скала 127, 246
 Піш – див. Йогавшпурт
 Пйонтек 272
 Пйотркув (нині Пйотркув-Трибунальсь-
 кий) 108, 124, 270, 274, 378, 381, 849, 866
 Плавенштайн 786
 Платеї 878
 Плаценія 772
 Плацента 139
 Плетенберг 509, 898
 Плешовиці 246
 Плоніни 134
 Плонськ 276
 Плоцьк 18, 86, 98, 101, 107, 109, 124, 274–
 276, 307, 369, 472, 867
 Победзіск 474
 Повонз 151, 780
 Подгуже 151
 Пожонь 775
 Позволь 512
 Познань 81, 83, 84, 86, 99, 120, 128, 152, 199,
 267–269, 383, 481, 558, 841, 866, 867
 Покшивно 480
 Поланець 266
 Полеськ – див. Лябія
 Полліна – див. Аполлонія
 Половка 356
 Полонне 728
 Полонч 142
 Полоцьк 7, 164, 175, 192, 232, 234, 236, 237,
 243, 248, 250, 304–306, 310, 320, 321, 336,
 341, 379, 384, 390, 403, 411, 421, 422, 587,
 629, 851, 860, 863
 Поможани 344
 Пондешин 791
 Попово 455
 Порво – див. Борг
 Порхов 240, 516
 Посідонія 737
 Поток 780
 Почеп 174, 585
 Прабут 891
 Правдинськ – див. Фриделянд
 Правковиці 874
 Прага 10, 82, 133, 142, 150, 346, 469, 559,
 563, 567, 569, 577, 907
 Прадник 199, 200
 Празмарк 456
 Праумберг 454
 Премеч 268
 Преншаль 549
 Прилуки 681, 885, 919
 Приморськ – див. Фішаус
 Прип'ять 390
 Провадія 179, 180
 Прокопіа 143
 Прошовіце 263
 Пруси 888
 Прухнік 373
 Псари (Псаров) 559, 561
 Псков 11, 233, 234, 237, 241–243, 247, 310,
 329, 363, 369, 403, 509, 516, 576, 580, 587,
 588, 590, 591, 593, 639, 643, 681, 860, 863,
 910, 911
 Птоломеїде (Птолемаїда, Аконе, Акріс)
 462
 Публін 459
 Пултуськ 278, 316, 382, 867

ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Пустозерськ 596, 597
Путивль 314, 352, 583, 584, 910
Пуцьк 183, 338, 459
Пчин 90
Пшасниш 278, 867
Пшедбож 124
Пшемськ 268
Пшишов 139
Пщина 209
Пярну – див. Пернов

Р

Раб 789–791, 825
Рабштин 150, 247, 874
Рава 274, 433, 460
Рава-Мазовецька 514, 899
Рава-Руська 18
Равенна 401, 771
Раврака 544
Рагнета (Неман) 312, 314, 316, 445, 451, 479, 871, 888, 889
Рагуза (нині Дубровник) 743, 928
Раден 503, 517
Радзанов 276
Радзейов 274, 479
Радзиніч 369
Радзинь 455, 458
Радимно 349, 355, 754
Радогощ 379
Радам 124, 266, 274, 335, 353, 377, 460, 866
Радошковіце (Радошковичі) 175, 389, 633
Разбург (Або, нині Турку) 900
Разе 805
Райгород 309, 871
Ракобор 174
Рандорф 504
Ратигорія 548
Ратисбона (Регенсбург) 552
Ратно 333, 415
Раукорум 543
Раца 339
Раценбург 539
Рацьонж 276, 473
Раштенбург 453, 889
Ребніц 791
Ревеколь 460
Ревель (нині – Таллінн) 174, 230, 316, 470, 500, 505, 506, 514, 515, 517, 858, 860, 862, 898
Регенталь – див. Кундаль
Рейденум 467
Ремшталь 549
Рена – див. Реон
Ренум 451
Реон (Рена) 539, 902
Речиця 420
Ржев 586, 864, 910
Рибацький – див. Розитен
Рибийськ 427
Рибники 152, 343
Рига 45, 230, 231, 233, 244, 307, 384, 420, 470, 501, 502, 511, 516, 517, 588, 862, 897
Ризгон 150
Рильськ 585
Рим 54, 55, 80, 82, 85, 96, 103, 104, 109, 118, 123, 142, 301, 306, 342, 382, 401, 442, 443, 459, 463, 465, 470, 491, 533, 546, 548, 569, 588, 604, 688, 700, 709, 722, 750, 751, 770, 771, 780, 788, 824, 828, 832, 837, 840, 842, 844, 846, 868, 874, 881, 890, 911, 917, 918, 924, 937, 942
Ринн 124
Ринно 452
Рипін 132, 222, 276, 867
Ритевердер 325, 452
Ритоведер 478
Ріданія 940
Ров 147
Рогатин 158, 373, 411, 413, 755, 854
Рогов 134, 333
Рогозно 268, 455, 465
Роденпойз 502, 517
Родзь 469
Розельтен 230, 502, 517
Розембек 151
Розембург 456
Розена 519
Розенберг (нині Суш) 456, 503, 517, 890
Розетта 797, 939
Розитен (нині Рибацький) 450, 888
Розпжа 271
Ройтлінген 549
Ромберк 174
Ромново (Гетлігенбайль, Ромове) 442, 458, 888
Роппе (Руппе) 503, 517
Росан 278
Роскілле 538
Ростов 403, 593, 594, 604, 649, 695, 912
Росток 70, 515, 559
Ротенаву 788
Рубеатум 544
Руген 505, 517
Рудава (Рудау, нині Мельников) 450, 888
Рудзь 765
Руса – див. Стара Руса
Русси 400

Рутни 343, 344
 Рущук 752
 Рязань 582, 583, 696, 909
 Ряшів 355

С

Сабат 786
 Сабаудія (нині Савойя) 836
 Сабейі 811
 Сава 801
 Саврань (Савран) 728
 Садек 270, 474
 Саламин 878
 Саласпілс – див. Кірхгольм
 Саліс (Зальц) 517
 Салюра 441
 Самак 786
 Самарія 805
 Самаркандія (Самарканд) 711, 712, 923
 Самбір 18, 19, 350, 415, 429, 460, 918
 Самосата 611, 941
 Сандомир 108, 110, 112, 117, 123, 124, 127,
 265, 266, 332, 350, 373, 467, 866
 Санток 125, 850
 Сарай-Берке 922
 Саранськ 583, 909
 Саскатун 20
 Св. Секерка 451
 Сверин 372
 Свєце 459, 479, 480
 Свинярів 434
 Свір 233
 Свіслоч 389
 Себіон 810, 945
 Северин 143
 Севолос 127
 Сегед 143, 144
 Сегет 825
 Сегма 743, 788
 Седерчепінг – див. Зудеркобія
 Сезіус 741
 Селевкія 805, 944
 Селеста 544, 903
 Селімбрія 746
 Семигород 346, 384, 887
 Семпельборк 445
 Сенн 146, 753, 823
 Сербін 796
 Серес 823
 Серпухов 348, 583
 Сестен 828
 Сестос (Сетос) 928
 Сетчин 786

Сецехов 83
 Севор 115
 Сєпро (Серпц) 276, 867
 Сєрадзь 124, 270, 474, 752, 866
 Сидон 802, 805, 941, 942
 Сикамбрія – див. Буда
 Сильно 234
 Сині Води 872
 Синоп 836
 Синява 219–221
 Сира 814
 Ситно 174, 233
 Сихар (Сихарь, нині Аскар) 803, 943
 Спхем 805, 944
 Сінно 421
 Сіракузи 476, 916
 Скавина 124, 150, 274
 Скала (Скалка) 110, 111, 327, 331, 728,
 847
 Скарбімеж 108
 Скоківка 376
 Скшинне 460
 Славков 148
 Славське – див. Кренцбург
 Сліповрот 314
 Слобода 594
 Слонім 317, 390
 Слонськ 276
 Слупе 458
 Слупца 269
 Слухов 460
 Слуцьк 354, 355, 359, 360, 881
 Смедєков 779
 Смедєрево 143
 Смєльтин (Смільтен) 232, 503, 517
 Смоленськ 13, 15, 134, 142, 157–159, 164,
 173, 237, 240, 307, 326, 328, 336, 337, 341,
 351, 352, 355, 358, 360–362, 365–367, 403,
 411, 420, 529, 576, 585–587, 668, 672, 673,
 681, 689, 910, 919
 Смотрич 327, 331, 332
 Снетин 919
 Снятин 138, 169, 170, 411, 413, 756
 Собньов 345
 Советськ – див. Тільза
 Совлоки 246
 Соганлік 821
 Содом 805, 810, 945
 Сокаль 371, 378, 414, 728
 Соклус 825
 Сокол 232, 236, 237, 250, 410, 516
 Солак – див. Старий Крим
 Солориренське місто 542

ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Солхат – див. Старий Крим
Соннік 737
Сонч 127, 140, 142, 263, 407, 866, 873
Сорока 432, 433, 752
Сорона 737
Сохачув 117, 172, 275, 312, 867
Сохот 810, 945
Спарта 17, 734, 740, 925, 926
Спіра (Шпеер) 10, 546, 903
Спіцимеж 271
Спрова 364, 383
Сребург 453
Став 474
Ставангер 539
Ставішин 124, 274, 315
Стадзіч 563
Стара Руса 240, 243, 516, 590, 911
Старгард (нині Старгард-Щецінський)
225, 459, 486, 555, 905
Старигруд 151
Старий Крим (Солхат, Ескі Кермен) 723,
885, 924
Старий Майнц – див. Майнц
Стариця 242, 244, 864
Старі Троки 388
Стародуб 160, 174, 240, 244, 326, 338, 351,
354, 361, 366, 379, 516, 584, 629, 910
Стенжиці 865
Степановиці (Стефановиці, Щепановиці,
Щепениці, Шипинці) 158, 186, 187, 752,
755, 765, 931
Стобнице 134
Стокгольм 530, 533, 900
Страдом 263, 343, 851, 854
Стражборг 312
Страмеля 326
Страсбург 544, 860, 903
Стребрнік 143
Стридон 776, 838
Стрижів 422
Стрий 413
Стришин 420
Строблов 151
Суздаль 604, 912
Сузи (нині Шуш) 814, 946
Сулайєдих 944
Сура (Васильсурськ) 582, 909
Сураж 177, 280, 326, 421, 867, 885
Сусатум 558
Сусса 165, 232, 237, 516
Суффа 661
Сучава 155, 158, 167, 169, 170, 178, 752, 755,
758

Суш – див. Розенберг
Суша 421, 891
Сянок 122, 124, 129, 144, 274, 415, 854

Т

Таберна (Заберіна) 545
Таврізіус (Тебриз) 692, 921
Тагаст 795, 938
Таллінн – див. Ревель
Талькенбург 459
Тальчкофен 505, 517
Тамсалу – див. Везенбург
Танненбаум 135, 852
Талево (нині Гвардейськ) 451, 889
Тапляк 451
Тарнава 128
Тарнов 132, 160, 206, 261, 281, 365, 373,
407, 480, 756, 856, 932
Тарту – див. Дерпт
Тарчин 278, 373
Таурус (Тарніст) 7, 505, 517
Ташава 184
Твер 403, 580, 587, 604, 639, 643
Тебриз – див. Таврізіус
Темешвар 788, 789, 791
Тенчин 155, 197, 206, 246, 281, 332
Теребовля 122, 332, 338, 368, 417, 428,
755
Термодонт 693, 694
Тернопіль 407
Тетин 567, 569, 906
Тигурина (Тигур, Цюрих) 542, 543
Тикоцін 192, 199, 280
Тимава 891
Тир 802, 805, 806, 941, 942
Тиренбург 450
Тирушовиці 757
Тисмениця 754, 756
Титмарія 555
Тиціна 771
Тишовиці 414
Тіберія 549
Тілов 70
Тільза (Тільзит, нині Советськ) 314, 451,
872, 889
Тільзит – див. Тільза
Токай 782, 788
Токсбург (Тольцбург) 506, 517
Толенія 780
Толькеміт (нині Толькміцко) 454, 890
Толькміцко – див. Толькеміт
Тольхиміта 340
Тома (нині Констанца) 838

Томаківка 728
 Топяла 872
 Торгау 555
 Торговище 728
 Торжок 587, 910
 Торонто 20
 Торопець 239, 351, 367, 410, 516, 587, 910
 Торунь (Торн) 148, 155, 224, 225, 341, 343, 441, 445, 455, 465, 468, 474, 480, 486, 489, 866, 867, 890, 894
 Тотис (Тотиш) 782, 786, 789, 825
 Трабзон – див. Трапезунд
 Траби 309
 Траектум (Утрехт) 548, 904
 Трайден 503, 517
 Тракай – див. Троки
 Трапезунд (нині Трабзон) 747, 823, 826, 930
 Тревіж 468
 Трисемель 316
 Тріполі 797, 799, 940
 Трір 546
 Троецена 737
 Тройден 232
 Троки (нині Тракай) 314, 315, 317, 320, 325, 326, 330, 334–336, 388, 520, 589, 872
 Тронхейм – див. Нідрозія
 Троя 565, 688, 694, 738, 931
 Троянов 117, 312
 Трубіж 402
 Тужец 151
 Тукру – див. Разбург
 Тула 583, 909
 Тулча 178
 Тунін 825
 Тургої 543
 Турів (Туров) 45, 306, 360
 Туробин 352, 876
 Туробля 362
 Туровля 421
 Туровль 175, 237, 516
 Турополе 783
 Турч 151
 Густань 122
 Тухоля 460
 Тучком 504, 518
 Тчев 124, 148, 224, 225, 228, 274, 480, 481, 485, 486
 Тшебниця 469
 Тшемешно 81, 458
 Тюбінген 549, 860
 Тюмень 596, 922
 Тягиня (Бендери) 181, 213, 428, 861, 886

У

Увербеке 503
 Углич 594, 649, 912, 917
 Ужендув 266, 352
 Укмерге – див. Вількомпр
 Уксуль 502, 503, 517
 Ула 7, 8, 165, 175, 176, 178, 421, 860
 Ульм 549, 550
 Унсїов 474
 Упіта 389
 Унсала 531, 900
 Усача 422
 Усвят (Усвяти) 177, 236, 237, 238, 516, 864
 Устюг 576, 579, 592, 911
 Утрехт – див. Траектум
 Ухлянд – див. Фрібург
 Уцяна 309, 310, 366
 Ушаково – див. Брандебург

Ф

Фалькенав 517
 Фамагуста 825
 Фарсали 845
 Фегфеор (Фесвойр) 506, 517
 Фелікс 504, 517
 Фелін (Феллін, нині Вільянді) 230, 240, 502, 505, 514, 517, 674, 862, 898
 Фельштин (Фульштин) 129
 Феркін 796
 Феррара 771
 Фесвойр – див. Фегфеор
 Фессалоніки 734, 822, 826
 Фіви 734, 736, 740, 741, 865, 926
 Фіккель 504, 517
 Філяк 517, 786
 Фішаус (Фішгаузен, нині Приморськ) 450, 458, 888
 Флюмона 743
 Форхгайм 904
 Фотилівіум 772
 Фравенбург 504, 518
 Фрайбург 544
 Фрайзинг 553
 Франкфурт-на-Майні 10, 19, 21, 198, 554
 Франкфурт [на Одері] 121, 199, 318, 472, 559, 833
 Фридек 455
 Фриделянд (нині – Правдинськ) 451, 889
 Фризаг 544
 Фриштак 151
 Фрібург (Ухлянд) 542, 902
 Фрідборг (Баербург, Фрінбург) 317, 872
 Фрідлянд 460

Фульда 198
 Футак 339
 Фюрстенберг 505, 898

Х

Хаапсалу – див. Габзаль
 Хабне 418
 Халєб – див. Алеппо
 Халкида (Халкіс) 738, 927
 Халкідон 899, 915, 927
 Хама (Хаммерферст) 539, 902, 940
 Хамадан – див. Екбатана
 Харра (Харран) 805, 944
 Хатван 786, 788
 Хеврон 943
 Хедебю – див. Гайдебєв
 Хєлм (Хєлмно, Кульм) 310, 455, 465, 480,
 871, 890, 891
 Хєльмза 455, 469
 Хєнціни 265, 321
 Хєронея 835, 928
 Хєрсонєс 300, 386, 491, 521, 826, 838
 Хєрсонєс Кімврійський 537, 558, 826
 Хєрсонєс Фракійський 741, 826, 928
 Хєхєль 460
 Хінскія (Хіндос) 533
 Хлєпін 348
 Хлинов 594
 Хлопiгород (Холопiй город) 594, 912
 Хмiльник 417
 Ходч 364, 365
 Хойніки 145, 148, 445, 483, 486, 854
 Холм 88, 127, 240, 332, 333, 343, 414, 415,
 850, 851, 863, 881
 Холмогорський замок 592
 Хомс 940
 Хона 743
 Хорєвиця 401
 Хотин 158, 186, 187, 189–192, 221, 417, 433,
 752, 755, 761, 898
 Хотнік 755
 Храповиці 151
 Хрєметія 450
 Хрїстовердєр 451
 Хроше 519

Ц

Цалкана 503
 Царгород – див. Константинополь
 Цєнгєй 179
 Цєриги 180
 Цєстен 452
 Цєханув 278, 867
 Цидон 738

Цинтія (нині Корнево) 451, 889
 Цирин 356
 Цицава 758
 Цілія 745
 Цюрих – див. Тигурина
 Цьотча 422

Ч

Чапракi 728
 Чарников 94, 845, 849, 850, 851
 Чата 825
 Чашники 421, 422
 Чєнстєхова 129, 161, 460
 Чєрвєнськ 134, 278
 Чєрвєнці 188
 Чєрвєнь 402
 Чєрвєнє 758
 Чєрвєний Город 327, 331
 Чєрдинь 912
 Чєркаси 219, 314, 326, 372, 378, 419, 428,
 586, 724, 728, 758, 930
 Чєрнавода 180
 Чєрнєйєв 237
 Чєрнівці 158, 752, 755, 758
 Чєрнігiв 306, 351–353, 583–585, 604
 Чєрніхув 90
 Чєрнєхiвськ – див. Юрборк
 Чєрськ 188, 278
 Чєшибіси 754
 Чигирин 861
 Чиков 358
 Чорна 155
 Чорнокєзинці 758
 Чортєрийськ 404
 Чорштин 108
 Чуфут-калє 924

Ш

Шабєцєць 781
 Шалєв 451
 Шалєва 456
 Шамаха 711
 Шамєтули 330, 334, 335
 Шанхєрг 503
 Шанцбург 517
 Шарай 707, 708
 Шарєш 142, 780
 Шарпов 454
 Шауляй 891, 896
 Шафаушія (Шафгаузен) 543, 903
 Шахи 180
 Шація 450
 Швєрiн 70, 539
 Швiр 152

ПОКАЖЧИК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Шибон 532
Шидлов 108, 124, 134, 274
Шидловець 277
Шидловка 281
Шклов 240, 409, 420, 495
Шкодра (Шкодер) 743, 928
Шонек 459
Шонембург 468
Шонерберг 456
Шонпопель 451
Шоуза 455
Шпеер – див. Спіра
Шпремберг – див. Шрекенберг
Шрекенберг (Шпремберг) 555, 905
Шробов 434
Шруден 504, 518
Штемберг 407
Штеттин (нині Щецін) 459, 540, 559, 890, 906
Штормація 555
Штральзунд 792
Штрасбург 455, 457
Штум 340, 456, 890
Штутгарт 549, 904
Шубін 127
Шужин 143
Шьрода 474, 481

Щ

Щекавиця 401
Щекажевіці 246, 332
Щецін – див. Штеттин
Щитно – див. Ортельцбург

Ю

Юлін 460
Юрборк (Істерборк, Юргемборк, нині Черняхівськ) 10, 304, 445, 870, 888
Юргбург 452
Юргембург 324
Ютланд 521

Я

Ягельниця 758
Ядера 743
Ядро 776
Яздов 308
Яйце 339, 744, 781
Ям 242, 243, 591, 911
Ярослав 355, 383, 592–594, 755
Ясенець 460, 482
Ясло 151
Ясперин 788
Ясси 185, 187, 432, 433, 752, 933

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	5
Книга I	35
Книга II	295
Книга III	395
Книга IV	435
Книга V	493
Книга VI	525
Книга VII	571
Книга VIII	685
Книга IX–X	731
<i>Коментарі</i>	831
<i>Показчик імен</i>	949
<i>Показчик назв населених пунктів</i>	986

Наукове видання

ОЛЕКСАНДР ГВАНЬЇНИ
ХРОНІКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ САРМАТІЇ

Упорядкування та переклад з польської
о. Юрія Мицика

Редактор *О. Л. Рудь*
Художнє оформлення *О. Я. Остапова*
Технічний редактор *Т. М. Новікова*
Комп'ютерна верстка *Л. О. Кулагіної*
Коректори *О. О. Бородіна, О. В. Турищева*

Підписано до друку 25.12.06. Формат 70 × 100 ¹/₁₆. Гарнітура New Baskerville.
Папір офсетний № 1. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 81,27. Обл.-вид. арк. 82.
Наклад 1000 прим. Зам. № 6-214.

Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
Свідоцтво про реєстрацію № 1801 від 24.05.2004 р.
04070, Київ, Контрактова пл., 4.
Тел./факс: (044) 425-60-92, 425-35-66.
E-mail: phouse@ukma.kiev.ua
<http://km.akademia.ukma.kiev.ua>

Гваньїні, Олександр

Г25 Хроніка європейської Сарматії / Упорядкув. та пер. з пол. о. Юрія Мицика.– К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007.– 1006 с.

ISBN 966-518-389-3

«Хроніка європейської Сарматії» О. Гваньїні – важливе історичне джерело та пам'ятка європейської історіографії XVI–XVII ст. Написана легко, доступно й цікаво, «Хроніка...» стала неоціненним посібником для вивчення історії та географії народів і країн Центрально-Східної Європи, а також їхніх сусідів.

Український переклад «Хроніки...», що не втратила актуальності донині, зацікавить як науковців, так і широкий загал читачів.

ББК 63.3(4)